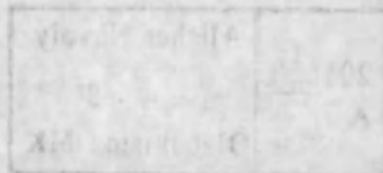

ALISHER NAVOIY

ALISHER NAVOIY

Toshkent – 2012

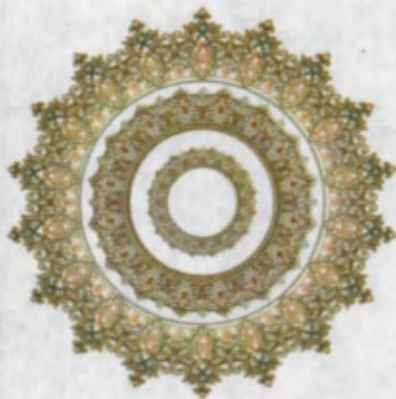
84(59)1 - yilga qo'sh

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TIL VA ADABIYOT INSTITUTI

ALISHER NAVOIY

Ulo'la asarlar to'plami

O'n jildlik

HD 44218/8
4

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2012

2013/62	Alisher Navoiy
4892	...idagi
	O'zbekiston MK

ALISHER NAVOIY

Ulo'la asarlar to'plami

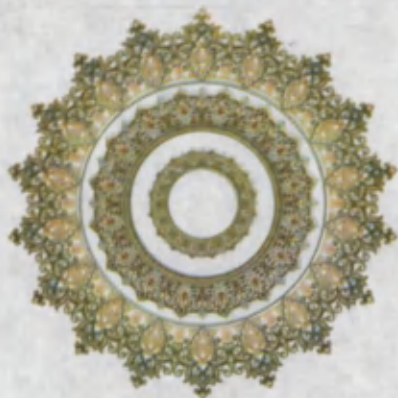
Sakkizinchi jild

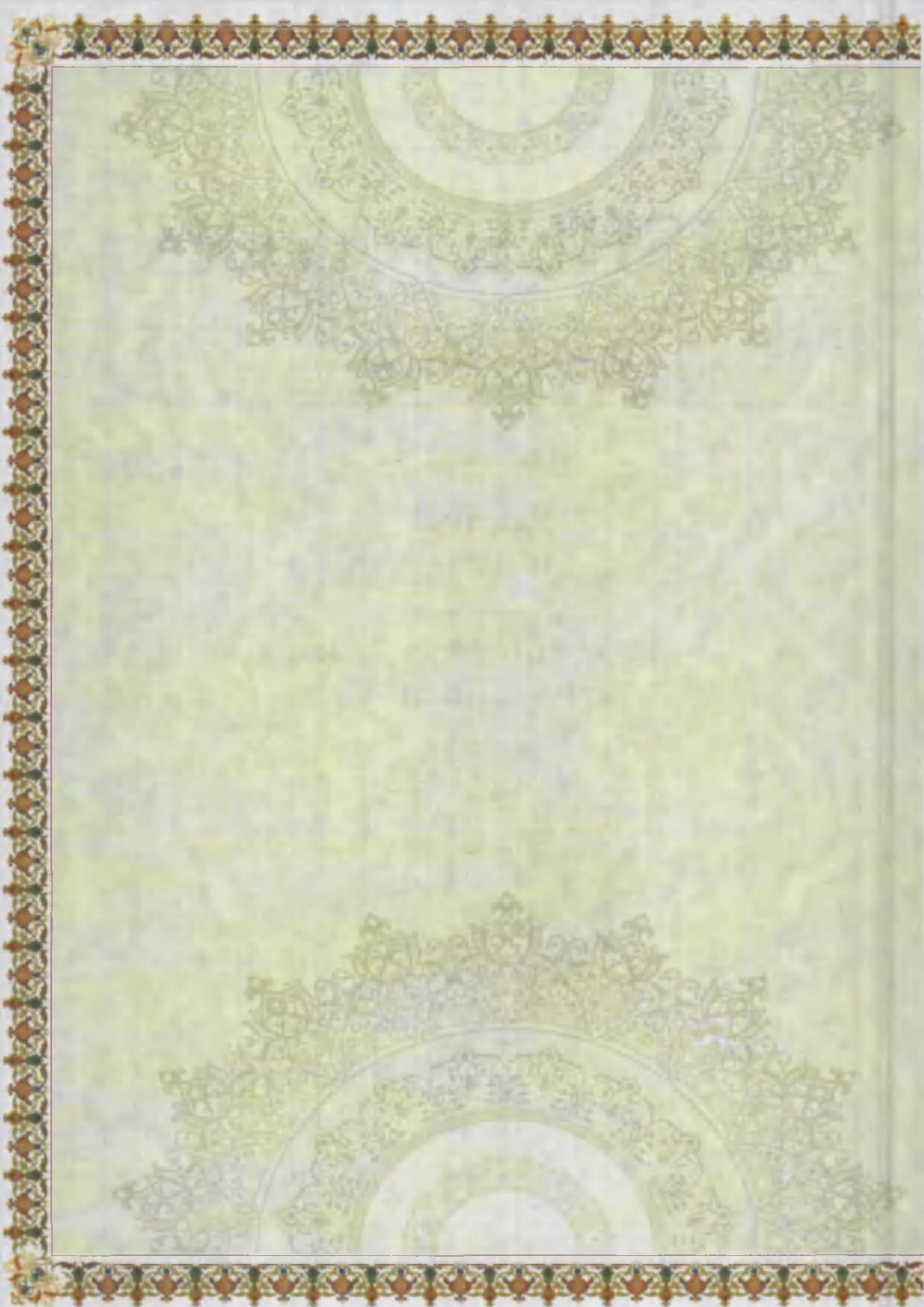
Xamsa

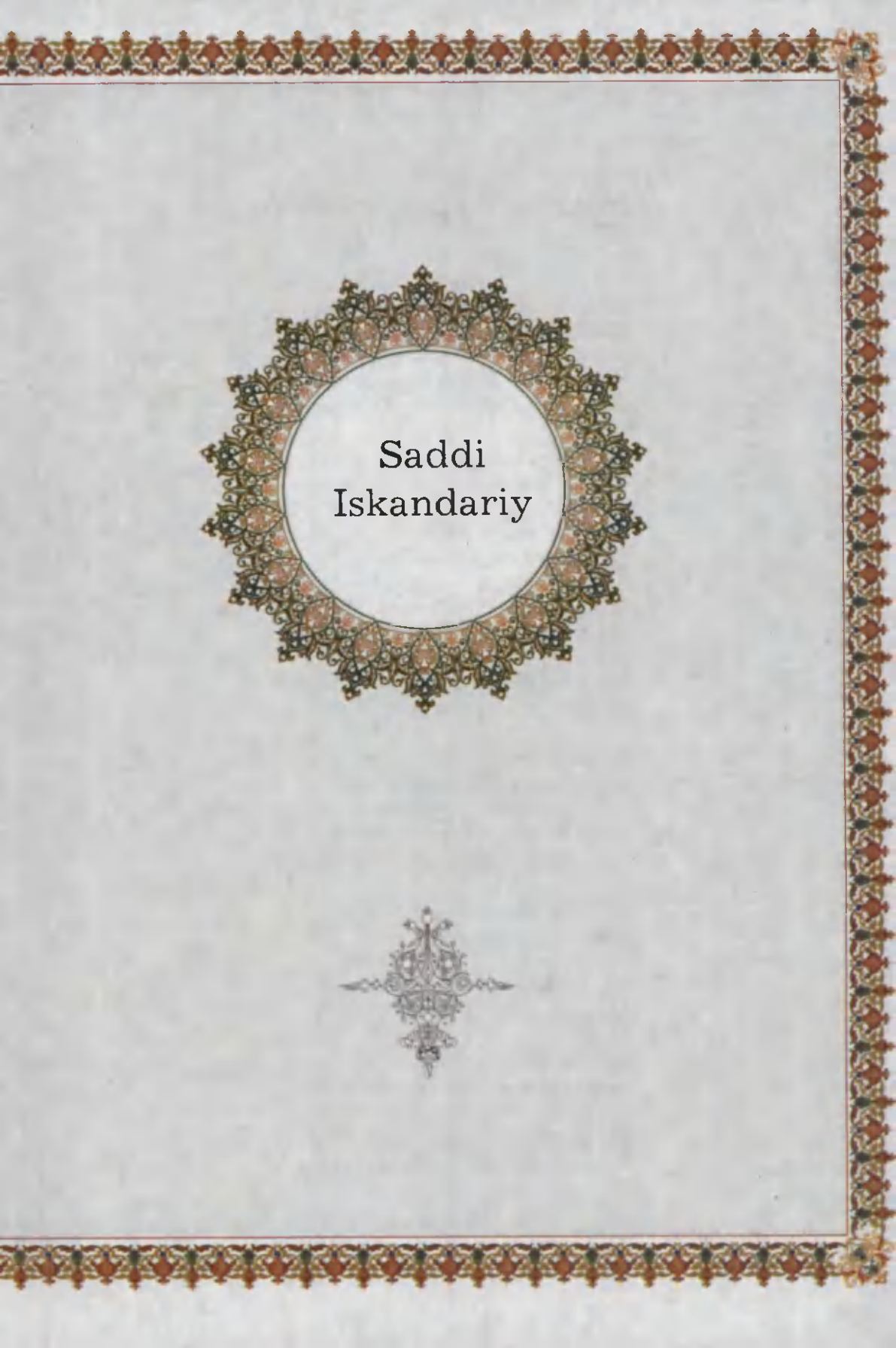
Saddi Iskandariy

Tarixi anbiyo va hukamo

Tarixi muluki Ajam

Saddi
Iskandariy

BISMILLOHIR RAHMONIR RAHIM

I

Xudoyo, musallam xudoliq sanga',
Birov shahki, da'bi gadoliq sanga.

Xudovandi bemislu monandsen,
Xudovandlarga xudovandsen.

Zabardastlar zerdasting sening,
Biyiklar kelib borcha pasting sening.

Sanki ko'rguzub mavj daryoyi jud,
Sen aylab ayon korgohi vujud.

Vujud ahlinig komi judung bila,
Kelib jud qoyim vujudung bila².

Vujudung qachon qilsa zohir qidam,
Bo'lub borcha ashyo vujudi adam.

Zamoneki kavnayn ma'dum edi,
Adam tangnoyida maktum edi.

Ne kun orazidin bor erdi nishon,
Ne tun turrasi anda anbarfishon.

Sahardin falak zoli ro'toza yo'q,
Shafaqdin yuziga aning g'oza yo'q.

Ne afloku ne muttasil anda davr,
Ne el, ne aning davridin elga javr.

Ne olam diyoridin osor ham,
Ne paydo diyor ichra dayyor ham.

Sen ul nav' mavjud eding, bal vujud
Ki, budung'a yo'q erdi nangi nabud.

Ayon bo'lmayin bahri zotingg'a mavj,
Aning mavjig'a ne hazizu ne avj.

Jamolingki mehri jahontob o'lub,
Xafo pardasi ichra noyob o'lub.

Jamolingg'a chunkim zuhur istading,
Quyoshingg'a ifshoyi nur istading.

Bu nav' iqtizo ayladi xo'blug'
Ki, qilg'aysen izhori mahbublug'.

Chu mahbubluq amri pinhon emas
Ki, to bo'lmag'ay oshiq imkon emas.

Chu bori husng'a ishq loyiq base,
Kerak bo'ldi husnungg'a oshiq base.

Chu bir junbush etti ayon bahri Zot,
Padid o'ldi amvojdin koinot.

Iki harf amrini qilib nuktavar,
Ayon aylading muncha dilkash suvar.

Chu qilding malak xaylini jilvasoz,
Alar qismati bo'ldi zikru niyoz.

Iki, uchu to'rt ochilib parlari,
Harimi jaloling kabutarlari.

Tilab ul kabutarlar oromini,
Yasading falak qasrining tomini.

Chu aflok tarhig'a chekting qalam,
Havo safhasig'a chekildi raqam.

To'quz gunbad ul nav' chekting baland
Ki, vahm anda rust aylay olmas kamand.

Kelib bir-biri ichra har bir nihon,
Fazo har biriga jahon dar jahon.

Alar javharini basit aylading,
Birin sekiziga muhit aylading.

Bori bir-biri javfida to`-bato`,
Biri-birga vobast o`lub mo`-bamo`.

Borin tab` bir jonib aylondurub,
Burung`i borin tab` ila yondurub.

Bo`lub ul sekizning madori anga,
Taharruk aro ixtiyori anga.

Yana birda sabt aylading sobitot,
Anga sayr, ammo bularg`a sabot.

Tushub davr aro jomi nilufariy,
Anga berk yuz ming sharaf gavhari.

Murassa` javohir bila bo`lsa jom,
Vale davr aro jom topsa xirom.

Necha bor esa sayr zohir anga,
Ne tong mahkam o`lsa javohir anga.

Bo`lub jilvagar yuz tuman mohvash,
Vale jilva ichra sukun birla xush.

Yana birni undur hisor aylading,
Birovni anga qal`ador aylading.

Muhandis shiori taammul ishi,
Tahammulliq ul nav` bo`lmay kishi.

Batiravlig`i hilm ayog`i kibi,
Garonjonlig`i sabr tog`i kibi.

Ko`zidin halo raxnasi ochilib,
Damidin nuhusat o`ti sochilib.

Qaro yuz bila charxi gardunnishin,
Nechukkim, xaros uyi ichra chibin.

Yana birni bir ma'bad etting vase',
Aning obidi qadr aro bas rafe'.

Saadat ziyosin sochib mehrson,
Yuzinda sharaf hullasi taylason.

Topib «Kimyoyi saodat»qa yo'l,
Falak xonaqohida G'azzoliy ul³.

Falak gunbadi ichra qandildek,
Vayo Arsh burjida Jibrildek.

Bo'lub yaxshiliqqa munir axtare,
Xaridor, ya'ni deyin Mushtariy.

Yana birni bir maqal etting ajib.
Aning sokini qotile bas muhib.

Kishi tig'idin topmayin bahr amon,
Beshinchi mamolikda ul qahramon.

Kelib lam'ai tig'i barqi balo,
Hamul suv aro xalq g'arqi balo.

Bo'lub sheva el bo'ynin urmoq anga,
Itik tig' ila bosh uchurmoq anga.

Kesuk boshning kosasini jom etib,
Vale qon may o'rnig'a oshom etib.

Kelib ish anga charx davrida qahr,
Qadah davrida o'ylakim qatra zahr.

Yana birni bir ravza qilding nazih,
Muqimi aning hurdin ham firih.

Demay hurkim, charx mulkida shoh,
Anga taxti feruza oromgoh.

Sipehr ahlining zeb ila zayni ul.
Demay ayni ul, qurrat ul-ayni ul.

Bo'lub zoti raxshanda mir'ot anga,
Guvoh ushbu da'voda zarrot anga.

Biri gunbadi charxi gardon aro,
Aningdekki, zar shamsa ayvon aro.

Yana birni toqi baland aylading,
Muqim anda bir no'shxand aylading.

Quyosh chehralik sho'xi barbatnavoz
Ki, jon rishtasi tor anga, cholsa soz.

Chu torig'a daston guzorish berib,
Bag'irlarg'a tirnog'i xorish berib.

Qachon xushnavo lahn bunyod etib.
Agar Aqli Kull bo'lsa faryod etib.

Qayonkim yetib barbatidin nag'am,
Ne yo'l anda topib kudurat, ne g'am.

Falak toqida un chekib ko'ngli tinch,
Bo'lub o'ylakim doira ichra sinch.

Yana birni qilding kutubxonaye,
Ichinda kitobatda farzonaye.

Mudaqqiq zamirida mamlu funun,
Kelib diqqat ahli aro zufunun.

Ishi sarbasar la'bu nayrang o'lub,
Suvdek qaydakim yetsa, ul rang o'lub.

Shiori xaroshi qalam aylamak.
Nukat saflia uzra raqam aylamak.

Falak durjida lavhi zarkordek,
Davot uzra bir naqshi pargordek.

Yana birni soz aylading turfa dayr,
Aning sokinin aylading tezsayr.

Boridin itikrak xiromi aning,
Vale tegmayin yerga gomi aning.

Manozilg'a bot-bot qilib intiqol,
Otin goh etib badru gohi hilol.

Vubolu sharaf ko'rguzub sur'ati,
Gahi za'fi ortib, gahi quvvati.

Falak davrida sur'ati ichra zo'r,
Tegirmon toshi uzra andoqki mo'r.

Chu obog'a bu nav' berding sifot,
Alar tahtida aylading ummahot.

Ato yetti-yu, to'rt qilding ano,
Natija uch etting bulardin yano⁴.

Ne tong gar ano to'rt qilding muboh
Ki, to'rt o'ldi shar' ichra joyiz nikoh.

Birining mizojini tez aylading,
Aning tab'ini shu'laxez aylading.

Biriga berib lutfi tab'i hayot,
Hayot ahlig'a berding andin najot.

Birin soyir etting, nechukkim, samo,
Safo ichra mir'oti getinamo.

Yasoding kasofat birining ishin
Kim, ul bo'ldi bu ishdin asfalnishin.

Berib bu tazavvujg'a payvand ham,
Padid aylading necha farzand ham.

Biriga hajar jismidin to'shadur,
Anga naqd balkim jigargo'shadur.

Biriga numu jilvasidin hayot,
Qadi jilvada nayshakar, bal nabot.

Birin lutf aro javhari jon deyin,
Anga obxo'r obi hayvon deyin.

Munga tegru qilding marotibnavard
Ki, ochting bashar gulbuni ichra vard.

Ochilg'och bu gulshanda inson guli,
Ne inson guli, bog'i rizvon guli.

Tanig'a sharafdin duvoj aylading,
Boshin ham sazovori toj aylading.

Qilib ko'nglini roz ganjinasi,
Yuzin aylading zot oyinasi.

Anga aylagach nuri husnung zuhur,
O'qubon malak xayli Alloh nur.

Chu bu nav' mavjud qilding ani,
Maloyikka masjid qilding ani.

Qayu ko'zguda tutsa aksing vujud.
Maloyik nechuk qilmag'aylar sujud?!

Bosh indurmagan aylab izhori ta'n,
Ne tong ta'n nuni anga tavqi la'n.

Chu berding anga rutba mundoq baland,
Qilib ko'nglini sevmaging arjumand.

Chu ishqing o'ti soldi ko'ngliga tob.
Quyoshning yuzidin ketordi sahab.

Quyoshingg'a xud mone'i yo'q edi.
Hijobi aning o'zlugi-o'q edi.

Chu raf' aylading ul hijobin aning,
Fuzun aylading ishqitobin aning.

Seni ko'rdi har yonki soldi ko'zin,
Chu bori sen o'ldung, iturdi o'zin.

Ajab holkim, bo'lsa ayni shuhud,
Chiqorg'oy birov jonidan shavqi dud.

Zihi turfa ma'shuqi oshiqnavoz
Ki, qilmoqqa o'z husnini jilvasoz.

Karam birla xalq aylagay olame,
Bu olamda maqsud anga odame.

G'araz odame anga olam tufayl,
Nekim g'ayri olamdur, ul ham tufayl.

Kishi ko'rmamish hargiz andoq kishi
Ki, oshiqqa oshqlik o'lg'ay ishi⁵.

Yaqin anglasam g'ayr bordur adam,
O'zung oshiq-u ishq-u ma'shuq ham.

Chu ma'shuq-u oshiq sen o'ldung tamom,
Sanga ishq-u ushshoqdin vassalom.

II

*Munajat ul Karimi xalq va mukrimi alal-itloqqakim,
karamining «kof»i sarkashlik bilan yozuq «qof» ini yerga past qilur
va «ro»si royi olamoro bila ma'siyat «ayn»in ko'r etar va «mim»i
lutfi emim bila xato xattig'a afv raqami chekar va o'z jurmi
oloyishin demak va bahri g'ufronidin amon istamak*

Lakal-hamd, yo akramal-akramin,
Karam ahlin etgan gadoyi kamin.

Karim o'lsa olamda har nav' shoh,
Anga sen karam qilding ul dastgoh.

Karamdin kishi qayda sochqay diram,
Diram sen anga qilmog'uncha karam.

Karam ahli gar sohibi toj erur,
Ki, xoni navolingg'a muhtoj erur.

Anga sen xazoyin eshigin ochib.
Chu sochimoqqa amr aylabon, ul sochib.

Bas ul filhaqiqat karamkesh emas,
O'zung mukrim. ul bir sabab besh emas.

Chu sen mukrim. ahli karamdur sabab,
Desam akramul-akramin ne ajab?

Munga o'zga ma'ni dog'i bordur,
Akobir so'zidin namudordur.

Ki ayni karamdin qachonkim Iloh,
Gunahkordin o'tkarur bir gunoh.

Karam fartidin budur oning ishi,
Kim ul ishga o'zga tutulmas kishi.

Ulusqa agar ul gunoh ishdurur,
Qiyomatqacha afvu baxshishdurur.

Bu yanglig' karamdin Rasuli amin
Seni etmish ul akramul-akramin.

Ilohiy, alarkim gunahkor ekin,
Sen o'tkarmagan ne gunah bor ekin?

Chu har mujrimekim, sen etting karam,
So'rutlmas hamul jurm ila o'zga ham.

Agar afv birla karam budurur,
Bori xalqning jurmi ma'fudurur.

Sangakim karamdur bu g'oyatqacha
Kim, el ma'fu o'lsa nihoyatqacha.

Chu daryoyi rahmatqa solg'anda mavj,
Quruq qolmamish ne hazizu ne avj.

Necha menda jurm o'lsa behad padid,
Ne yanglig' bo'la olg'amen noumid?

Necha ma'siyatdin tabahkormen.
Nihoyatdin ortuq gunahkormen.

Qadimni xijolat yuki xam qilib
Anga jurm sarborliq ham qilib.

Tutoshib vujudumg'a hirmon o'ti,
Ne hirmon o'ti, balki isyon o'ti'.

Bu isyon o'ti ichra kuymak aro,
Bo'lub dudidin ro'zgorim qaro.

Ne isyon o'ti, balki otashkada.
Anga hema bu jismi mehnatzada.

Ne otashkadakim tomug'din nishon,
Zabonalari ko'kka otashfishon.

Gunah shu'lasin chun chekib ul tomug',
Kuyub abri rahmat nechukkim momug'.

Sharardin kavokib yuzi o'rtanib,
Ne kavkab, maloyik, pari churkanib.

Qarortib tutun charx javfin tamom,
Zamona qo'yub oning otini shom.

Demay shom, mehnat palosi deyin,
Jahon kiydi motam libosi deyin.

Gunahda meni o'ltururga qazo,
Kiyib dahr shaxsi libosi azo.

Ichin ham qaro qayg'u g'amnok etib,
Yaqosin dog'i subhdin chok etib.

O'kush tiyraliklar aro turfa boq
Ki, charx etti mushkum savodini oq.

Savodim bayozig'a so'rsang dalil,
Erur shomi isyong'a subhi rahil.

Fano paxtasi bil namudor anga,
Kafan rishtasi angla har tor anga.

Ajal xaylig'a chun hujum ortibon,
Adam sori har toridin tortibon.

Nechuk bo'lmay ohimdin otashfishon,
Menikim ajal eltgay mo'kashon.

G'amim yo'qtur o'lmakda emgak uchun,
Nedinkim tug'ar kimsa o'lmak uchun.

Va lekin bu jonimg'a emgakdurur,
Ki asru yomon nav' o'lmakdurur.

Munga tegru andinki, o'zni bilib,
Zalolat aro umr zoyi' qilib.

Nafas urmay aylar zamon xiyralik
Ki, topmay ko'ngul ko'zgusi tiyralik.

Qadam urmayin g'ayri berohg'a,
Ki andin tushub bosh tuban chohg'a.

Tunu kun xarobot aro mayparast,
Qilib o'zni isyon mayi birla mast.

Musallo garavda mayolo bo'lub,
Rido go'shasi bodapolo bo'lub.

Bo'lub maykada dayri zulmatasos,
Men anda qari gabri haqnoshinos.

Agar muncha yuz bo'lsa rasvolig'im,
Siyahro'lug'u besaru polig'im.

Vale sendin uzmaymen aslo umid
Ki, ermon karam bahridin noumid.

Bu dargohda har kim gunahkorroq,
Inoyat qilurg'a sazovorroq.

Muni anglag'ach bo'ldi holim taboh
Ki, ummid ila ko'prak ettim gunoh.

Eshittimki, Horuni² daryoato
Demishkim, chu afv aylasam bir xato.

Agar bilsalar xalqkim begumon,
Ne chog'lig' toparmen farah ul zamon.

Toparg'a inoyat bila parvarish,
Ulus qilmag'ay jurmdin o'zga ish.

Ilohiy, tuman ming bu Horun kibi,
Ne Horunki, Ashku¹ Faridun kibi.

Sening dargahingda ne bo'lg'ay? Xase!
Demay xaski, ul xasdin o'ksuk base.

Alar qilsalar muncha arzi karam,
Bu ma'razda ne nav' atay seni ham?

Alar gar shah o'lsa, gadomen yomon,
O'lar vaqti soyil hamon — shah hamon.

Yorurda quyosh partavidin saro,
Qachon farq o'lur fahm zarrot aro.

Qilur vaqti bu zarralarg'a karam,
Navoiyg'a lutf ayla bir zarra ham.

Sazo andin ar jurmu pindor erur,
Sen ul qilki sendin sazovor erur.

Xato aylaganni hisob aylama,
Xatosig'a loyiq azob aylama. •

Karam birla jurmini kam aylagil,
Gar ul qildi kamlik, karam aylagil.

Agar qilmading zuhdu toat nasib,
Habibingdin etgil shafolat nasib.

*Ul Rasuli amin na'tikim, risolat xutbasida muborak alqobi
Sayyidul-mursalin keldi va ul shafe'ul-muznibin vasfikim,
humoyun sifoti «Va mo arsalnoka illo rahmatan lil-olamin»
yozildi, alayhi afzalus-salavot va akmalut-tahiyot*

Zihi anbiyo xaylining sarvari,
Boshing uzra sarxaylliq gavhari.

Demay anbiyo qavmu xayling sening,
Bori ofarinish tufayling sening.

Tutub gavhari zoting avval vujud,
Bo'lub so'ngra mavjud bud-u nabud.

Zamoneki nurungg'a bo'lmay zuhur,
Ne zulmat bo'lub zohir ul dam, ne nur.

Chu Haq aylab ul nurni sham'i jam',
Aning nuridin yorutub jam'i sham'.

Bu mash'al chu o'z shu'lasin yorutub,
Rusul sham'i andin yorug'luq tutub.

Demaykim rusul, har nekim topti ruh,
Bu kibritdin borcha topib futuh.

Ne kibrit, go'girdi ahmar ham ul.
Ne gugird, iksiri akbar ham ul.

Vujudingdin aylab qazo kimiyo,
Misin oltun aylab bori anbiyo.

Bu sabqatki, zotingg'a berdi Ahad,
Sanga Bul-bashar tong yo'q o'lmoq valad.

Atoliqqa suratda payvand erur,
Vale asli fitratda farzand erur.

Ajab yo'q sen o'lmoq ato, ul sabiy,
Bu ma'nig'adur dol «Kuntun-nabiy!».

Qachonkim, valad bo'lsa Odam sanga,
Bas ahfod erur o'zgalar ham sanga.

Xiradg'a solib ajz zoting sening,
Xirad ahlig'a mu'jizoting sening.

Chu Musog'a² «Tavrot» etib Haq bayon,
Sanga ul bayon ichra mu'jiz ayon.

Bo'lub chunki Dovud³ qismi «Zabur»,
Sening mu'jizing anda aylab zuhur.

Chu Isog'a⁴ «Injil»⁵ nozil bo'lub,
Haq anda sifotingg'a qoyil bo'lub.

Kalomeki sendin topib intizom,
Aning lafz bar lafzi mu'jiznizom.

Nechakim kutubi osmoni kelib,
Borisinda sendin nishoni kelib.

Bo'lub chun zuhuri valodat sanga,
Bo'lub fosh nuri saodat sanga.

Aning partavidin nechukkim quyosh,
Madoyin bo'lub Makka⁶ ahlig'a fosh.

Sujudungg'a butlar bo'lub yerga past,
Aningdekki, but ollida butparast.

Angakim sanga berdi mundoq vujud,
Bu shukronag'a sen ham aylab sujud.

Seni chunki sojid qilib Kirdigor,
Anga sajda qilmoq bo'lub oshkor.

Sening tug'mog'ing ravshan aylab jahon
Aningdekki, tuqqay quyosh nogahon.

Bu ishtin falak topqach ogohliq,
Sanga shahlar uzra berib shohliq.

Falakka bu baxshish qilurg'a ne had,
Seni Haq shah etmish azal to abad.

Guvoh o'ldi toji futuvvat munga,
Dalil o'ldi muhri nubuvvat munga.

Bu muhreki naqshin tutub ul kitif,
Quyosh ichradur axtari munxasif.

Ne axtarki, bir xotam etmish nishon,
Yadulloh' aro xotam o'lg'on nihon.

Vujudungni chun qildi Haq ganji roz,
Haqiqat duru la'lidin. yo'q majoz.

Qilib fosh mahfuzi asror fanin,
Zaruratki muhr etti o'z maxzanin.

Demay jismkim, ganji shohiydur ul,
Ne xotam, nigini ilohiydur ul.

Angakim ilik bersa mundoq nigin,
Niginida tong yo'q zamon-u zamin.

Nigini yo'qki, oy uzra piroyadur,
Quyosh ustida mushkdin soyadur.

Quyoshing chu man' ayladi soyani,
Nedin soya kasb etti bu poyani?

Chu sham'ingning o'ldi adam soyasi,
Nechuk bo'ldi bu soya hamsoyasi?

Qilib har kun ul soyag'a rashk fosh,
To'kar sarg'arib. titrab ashkin quyosh.

Quyoshingg'akim banda yuz badrdur,
Iki zulf iki laylat ul-qadrdur.

Demay zulf, iki gesuyi anbarin,
Qarorib alar atridin mushki Chin.

Sabo Chin^o sori andin eltib shamim,
Bo'lub Chin dog'i nofai mushkinnasim.

Nedin bo'ldi Chin nofasi mushkfom,
Bulardin agar qilmadi mushk vom?!

O'rulganda topib chu tobu shikanj,
Iki anbarin af'i, ul jism — ganj.

Qachonkim farar chog'da tobin ochib,
Sabo bargi gul uzra sunbul sochib.

Yuzung sunbuli anbarinfom aro,
Saodat tazarvi tushub dom aro.

Qushekim sanga bastai dom emish,
Azozildek farruxanjom emish.

Ayog'ingg'a tayreki afgandadur,
Agar chug'z bo'lsunki, farxandadur.

Birovkim erur ganj vayronasi,
Ne g'am ajdaho bo'lsa hamxonasi?

Alarkim o'lumga davo qildilar,
Aso tashlabon ajdaho qildilar.

Ochilg'och kalomingdin obi hayot,
Ani to'rt burqa'g'a soldi uyot.

Chu habli matining ayon qildi zo'r,
Munung ayladi ajdahosini mo'r.

Ne Musoyu Isoki, bori milal,
Chu shar'ing ayon bo'ldi, topti xalal.

Zihi oftobi risolatpanoh
Ki, anjumdek etting rusuldin sipoh.

Vale chunki xurshiding etti zuhur,
Kavokib sipohin nihon qildi nur.

Nekim charxu anjum sanga jilvagoh
Ki, jilvang chog'i Arsh⁹ o'lub xoki roh.

Rikobingda chovush o'lub Jabroil¹⁰,
Bu ma'nig'a me'roj shomi¹¹ dalil.

IV

*Ul humoyi balandparvoz tayronining sur'ati ta'rifidakim,
me'roj shabistonida ko'zi nargisi bila ko'ngli g'unchasi «mozog'al-basaru
va mo tag'o» jo'yboridin shodobdurur va taqarrub ayvonida muqavvas qoshlari
«qoba qavsayni av adno» e'tiboridin bahrayob*

Ne shom ul shabistoni farxundafol,
Bo'lub ofarinish uzorig'a xol.

Demay xolkim, gesuyi mushkrez,
Qilib ofarinish uza mushkbez.

Chu oning bo'lub oshkoro isi,
Jahonni tutub mushki soro isi.

Taanij bila junbish aylab nasim,
Yoyib mushk zimnida avroqi sim.

Ne simin varaq, balki yuz lam'a nur,
Qilib ul shabistonda har yon zuhur.

Ul anvordin jirmi g'abro yorub,
Ne g'abro, shabistoni xazro yorub.

Falak gulshani ravza bo'stonidek,
Sipehr axtari Xuld rizvonidek.

Maloyik inib ravshan axtar kibi,
Uchub dahr davrida shabpar kibi.

Bu qushlar jinohi yeli chun yetib,
Shayotin g'uborini barbod etib,

Bu yanglig' kecha ul charog'i sipehr,
Yuzi toza gulbargi bog'i sipehr.

Quyoshdek ulusdin nihoniy bo'lub,
Yeri hujrai ummahoniy bo'lub

Ki, nogoh choqildi bir tez barq
Ki, ofoqni qildi nur ichra g'arq.

Demay barqkim, toyiri barqsayr.
Qo'lida bir ul nav'kim barqtayr.

Biri Arsh ayvonining toyiri,
Biri Xuld bo'stonining soyiri.

Anga Sidra shoxi navogoh o'lub,
Munga ravza bog'i charogoh o'lub.

Kelib hosilan Jabraili amin.
Yetib turfa tovusi Xuldi barin.

Buroqi' sabuksayri qudsiysirisht.
Bo'lub jilvagohi riyozu Bihisht.

Falak sayridin tez orom anga,
Ming illik falak sayri bir gom anga.

Qayonkim solib gom payki nazar,
Yuz oncha qilib gomi oning guzar.

Chu yetti payomovari rahnavard,
Bo'lub jablahdin xoki dargahnavard.

Yuzin mehrdek aylagach xoksud,
Habibig'a yetkurdi Haqdin durud.

Ki, hijron bisotin tay etmak kerak,
Qo'pub Haq visolig'a yetmak kerak.

Eshitgach bu so'z soyiri charxgom,
Ravon qo'pti bo'lmoqqa gardunxirom.

Chekib qosid ul raxshu aylandurub,
Safarsozni qo'ldab, otlandurub.

Chu otlandi rokib, nechukkim daraxsh,
Burun surdi Bayt ul-haram² uzra raxsh.

Yana po'yada qo'ydi Aqsog'a yuz,
Ne Aqsog'a yuz, charxi a'log'a yuz.

O'tub hamli avvalda bu bog'din,
Yelu o't bila suv-u tufrog'din.

Chu javlongahi bo'ldi bu tiyra farsh,
Burun hamlada farshdek qoldi Arsh.

Falakdin demay o'tmak oson edi.
Quyig'i tahi birla yakson edi.

Burung'idakim oyg'a qildi vido',
Qamar manzili bo'ldi tahtash-shuo'.

Chu kasb etti ul nuri joviddin,
Qamar poyasi o'tti xurshiddin.

Chu raxshi ikinchiga urdi qadam,
Atoridg'a³ sindi davot-u qalam.

Ko'rub ummiyi ilmlar maxzani,
Ravon ilm kasb etmak o'ldi fani.

Uchunchi sori chun shitob aylabon,
Falak Zuhrag'a⁴ ehtisob aylabon.

Yo'lidin qochib zohir etmay surud,
Ravon yoshurub chodiri ichra rud⁵.

Chu to'rtunchi sori takovar surub,
Quyoshqa base sarzanish yetkurub.

Bo'la olmayin ul shabistonda fosh,
Kirib yer tubiga uyotdin quyosh⁶.

Beshinchiga chun yetkurub gomni,
Qilib bandai amri Bahromni⁷.

Ki solib ulus tarkidin qing'a tig',
Qilib tark qon to'kmagin bedarig'.

Chu oltinchig'a yetkurub rahbari,
O'qub xutbai davlatin Mushtariy*.

Duosig'a minbarda chun qo'l ochib,
Boshig'a falak naqdi anjum sochib.

Yetinchiga chun obir aylab samand,
Saodatdin o'lub Zuhal⁹ bahramand.

Bo'lub daf' aning borcha nahsiyoti,
Qavli bo'lub aning saodat oti.

Chu aylab sekizinchi sori murur,
Savobit topib maqdamidin surur.

Ochib gullarin ul musamman chaman,
Boshi uzra sochib gulu nastaran.

Hamal chun aningdek topib mehribon,
Kerakmas debon Muso yanglig' shubon.

Bo'lub sadqasi charxi davvor uyi.
Qilib davra, andoqki assor uyi.

Iki paykar ochib duosig'a el,
Tongib xizmatig'a iki yerda bel.

Musharraf qilib chunki Xarchangni,
Ochib raxshi temorig'a changni.

Qochib Sher etgan zamon ul daler,
Qari tulku ul nav'kim yetsa sher.

Bo'lub Xo'shag'a dona gavhar kibi,
Ne gavhar kibi, balki axtar kibi.

Ayog'ig'a Mezon qo'yub boshini,
Adolat yuzidin tuzub toshini.

Chayon no'sh sochmoq qilib ibtido,
Etib nishining band-banddin judo.

Bo'lub qosh uchidin ishoratnamoy,
Berib «qoba qavsayn»din mujda Yoy.

Suti O'chkuning shirai jon bo'lub,
Aning qatراسi durri g'alton bo'lub.

Yo'li ustida Qubqakim su sochib,
Sochar vaqti suv yo'qki, inju sochib.

Falak deb damidin tirilganda Hut
Ki, «Subhona hayyillazi lo yamut»¹⁰.

Falak bog'i andoq topib zebu far
Ki, bir charx o'lub anda har nilufar.

Chu garm aylabon charxi atlasqa ot,
To'shab atlasin oti ollinda bot.

Chu sayr aylab ul necha foram sori,
Takovar surub Arshi a'zam sori.

Bo'lub muftaxir Arsh aning zotig'a
Ki, na'l aylabon «ayn»idin otig'a.

Berib chunki Kursiga piroyaye,
Urujig'a Kursi bo'lub poyaye.

Munavvar bo'lub Lavh anvoridin,
Qilib shamsa xurshid ruxsoridin.

Qalamg'a yetib maqdamidin kushod,
Yozib chashm zaxmi uchun «in yakod»¹¹.

Surub barqsayrini jon mulkiga,
Ne jon mulkiga, Lomakon mulkiga.

Guzargohi ul damki Rafraf bo'lub,
Yuzidin damodam musharraf bo'lub.

O'tub dog'i bir yerga tortib alam
Ki, bo'lmay anga hamrahi hamqadam.

Qolib po'yadin payki aflokgard.
Qadam olmayin raxshi gardunnavard.

Buroqin tushub paykiga topshurub,
Qadamsiz yurub, po'yasiz gom urub.

Ne to'rt asldin ko'ngliga yorliq,
Ne olti tarafdin xabardorliq.

Ham olti-yu ham to'rt mavquf edi,
Aning xotiri birga mash'uf edi.

Bo'yidin vujudi libosin so'yub,
Boshidin taayyun livosin qo'yub.

Vujudin adam gardi aylab sog'inch,
Vujudu adamdin bo'lub ko'ngli tinch.

O'zidin chu jonida qolmay nishon,
Solib o'zni jonon sori jonfishon.

O'zidin o'zin toki qilmay xalos,
Qila olmayin o'zni jonong'a xos.

Chu o'zluqni o'zdin qilib bartaraf,
Qilib jilva maqsud anga har taraf.

Bo'lub raf' o'zluq aro pardasi,
Padid o'ldi vahdat saropardasi.

Niqob anda yetmish ming etti zuhur,
Aning ko'pragi zulmat, ozrog'i nur.

Ki, raf' etti borin hidoyat yeli,
Hidoyat yeli yo'q, inoyat yeli.

Yaqinroq sig'indi visol istabon,
Visol avjig'a ittisol istabon.

Nekim istabon aylar erdi havas,
Tamomig'a Haq yetkurub dastras.

Yorub vasl xurshididin ayn anga,
Muayyan bo'lub «qoba qavsayn» anga.

Taallumg'a yetmay «shadidul-quvo»,
Ko'zi topti «mozog'», o'zi «mo tag'o»¹²,

Necha ikilik naqshi nobud o'lub,
Bir-o'q vahdati sirf mavjud o'lub.

Qilib mayl ummat nizomig'a ham,
Yonib «Li maalloh» maqomig'a ham.

Qilib mustami'liqda arzi niyoz.
Topib Haq Taolodin asmoi roz.

Agar maxfiy, ar fosh o'lub Haq so'zi,
O'zi aytibu ham eshitib o'zi.

Ko'rub bahri g'ufronni chun mavjнок,
Tilab osiy ummat gunohini pok.

Bu maqsudini arz qilg'on zamon.
Talab birla topmoq bo'lub tav'amon.

Chu topib tilab topmag'onni kishi,
Kirib ko'ngliga avd qilmoq ishi.

Kelib g'unchau bog'i Rizvon yonib.
Yetib qatrau bahri Ummon yonib.

Topib har ne maqsudkim istabon,
Bo'lub borcha mavjudkim istabon.

Yonib yuz qo'yub raxshu yo'ldoshig'a,
Tonilmay yetishgach alar qoshig'a.

Aning shavkatin beaded topibon,
Necha Ahmad istab, Ahad topibon.

Yana sekribon markabi uzra chust,
Qilib po'ya azmi, nechukkim nuxust.

Falak ahli ichra alolo tushub,
Malak xaylig'a sho'ru g'avg'o tushub.

Maloik tutub yo'l boshin javq-javq,
Tamoshosida borcha ko'nglida shavq.

Jamolig'a chun ko'zlarin ochibon,
Tabaqi nurlar boshig'a sochibon.

Anga nur sochmoqqa monand bu
Ki, sochqay kishi bahri Ummonga suv.

Sochib nuru bori ayog'in o'pub,
Ayog' neki, raxshi tuvog'in o'pub.

Chu bir xayl etib xayrbodig'a mayl,
Yetib xayra maqdam, debon o'zga xayl.

Bular qilmayin avd, pobo's etib
Ki, bir o'zga xayli maloik yetib.

Malakdin to'lub, baski har qo'l anga,
Nuzul etgali bog'lanib yo'l anga.

Tuman ming sharor ichra bir lam'a nur,
O'kush xayli nor ichra bir lam'a nur.

Vale nurig'a nordin yo'q gazand,
Bo'lub nor ul nurdin bahramand.

Bu yanglig' kirib xayli aflok aro,
Guzar qilg'ali markazi xok aro.

Boshig'a aning evrulub har falak.
Nechukkim, falak uzra xayli malak.

Charog'ig'a parvonalardek nujum,
O'zin o'rtamaklikka aylab hujum.

Ne parvonakim, borcha sham'in tutub,
Aning mash'ali nuridin yorutub.

Falak ahlin aylab chu nur ichra g'arq,
Falakdin inib yerga andoqki barq.

Guli chun qilib toza bu bog'ni,
Etib g'ayrati Arsh tufrog'ni,

Tushub bo'lg'och oromgohi visoq,
Yonib payku jannatqa eltib Buroq.

Munungdek safarkim emas xalq ishi
Ki, sharhin aning aylay olmas kishi.

Xiradni ne tong aylasa badgumon
Ki, hoshtin-oyoq bor emish bir zamon.

Borib kelmak andoq topib ittisol
Ki, bo'lmoq burun so'ngra lafzi mahol.

Ne yerga yetishgay xirad bilmagi,
Bor ersa borurdin burun kelmagi.

Dame sayr etardin biyik himmati,
Murodini hosil qilib ummati.

Borig'a berib mujdai shodlig',
Gunah intiqomidin ozodlig'.

Navoiyg'a bo'lsa gunah behisob,
Anga ham, gunohig'a ham ne hisob?!

Shafe' o'lg'on o'lsa bu yanglig' Rasul,
Haq ul nav' ani qilg'on o'lsa qabul.

Ishi necha jurm ichra mushkildurur,
Bag'ishlang'on el ichra doxildurur.

Qachon hojati bo'lg'ay erdi ravo,
Agar topmasa erdi mundoq navo.

*Bu «Xamsa» takmilidakim, saloti xamsa adosidek avval
fajr sajadotidin «Siyumohum fi vujudihim min asaris-sujud»
zumrasig'a kirildi va zuhr rakaotidin «Varkao' maar-roki'yn» xaylig'a
qo'shululdi va asr qiyomidin «Va iqomas-salot» jamoatig'a
yuz qo'yuldi va mag'rib qiroatidin «Iqra' bismi rabbikallazi xalaq» xalqig'a bosh
induruldi va emdi isho niyatidin otil tab'ni g'aflat uyqusig'a borg'oli qo'ymayin
adosig'a targ'ib qilildi*

Kel, ey tole'i sa'du baxti baland
Ki, sizdin bo'lur odami arjumand.

Angakim tushar qaysingiz soyasi,
Quyoshdin biyikrak bo'lur poyasi.

Angakim yetar ikingizdin madad',
Madakori Haqdur azal to abad.

Karam aylab iki qo'lum qo'ldangiz,
So'z iqlimi sori meni yo'ldangiz.

Bu vodiy aro Xizri² rohim bo'lung,
Qayon yuz ketursam panohim bo'lung.

Burundin chu ko'rguzdunguz yorliq,
Base yetti sizdin madadkorliq.

Kichik erkanimdin bo'lub qoshima,
Ulug' muddao soldingiz boshima³.

Chu ollimg'a kelgan biyik tog' edi,
Toshi itigu yo'li bo'rtog' edi.

Bu bo'rtog'liq birla yuz pech anga,
Chiqa olmag'udek kishi hech anga.

Chiqar yo'lida to'rt oromgoh⁴,
Beshinchisi maqsad biloishtiboh.

Har oromgohida yuz nav' ranj,
Vale tutqach orom, zimnida ganj.

Anga chiqmoq o'lmay kishining ishi,
Magarkim chiqib bir, iki, uch kishi⁴.

Manga chunki sizdin madad bor edi,
Ne sizdinki, Tengri madadkor edi.

Chiqorg'a chu qildim azimat durust,
Qadam urdum ul aqba yo'lig'a chust.

Qilay deb maqom ul falakvash sarir,
Itik tosh ayog'img'a erdi harir.

Qadam urmog'im bemadoro bo'lub
Kim, ul xora yo'lumda xoro bo'lub.

Qilib tang'a osudalig'ni harom,
Hamul to'rt manzilni qildim xirom.

Yo'lum ichra manzil chu bu to'rt edi,
Chiqorim biyik, o'ylakim o'rt edi.

Solib chun biyik yo'lg'a chiqmoqqa xez,
Makon tay qilib, o't kibi garmu tez.

Ne manzilg'a yetguncha gar ranj o'lub,
Vale bahra manzilda bir ganj o'lub.

Qo'yuldi chu to'rtunchi manzilg'a gom,
Dedimkim, qilay to'rt-besh kun maqom

Ki, yo'l ranjдин notanumand edim,
Tinorg'a base orzumand edim.

Necha kunki daf' o'ldi farsudaliq,
Mizojimg'a yuzlandi osudaliq.

Tabiatki xo'yi kasolatdurur,
Taraddud anga sa'b holatdurur.

Xususanki tovsholmish o'lg'ay base,
Qotig' po'yadin tolmish o'lg'ay base.

Besh-o'n kunchakim bo'ldum oromjo'y.
Nishoti ma-yu nuqlidin komjo'y.

Havo andoq aylabdur oni lavand,
Tarab tanbalu, komu g'aflat tanand.

Ki, juz mayli komu murod aylamas,
Qadam yo'lg'a urmog'ni yod aylamas.

Desam azm targ'ibig'a yuz masal,
Aning daf'ig'a ko'rguzub ming hiyal.

Yo'l emgaklarin yod qilg'on zamon,
Bo'lur xotire azm etardin ramon.

Dame bemayu nuql masrur emas,
Manga oning islohi maqdur emas.

Azimat anga mundin ar qolsa kech,
Ne emgakki chektim, erur borcha hech.

Xususanki zanjirlar birla ham,
Agar cheksalar, yo'lg'a qo'ymas qadam.

Nasihati mizojig'a dargir yo'q,
Kuchum yetmasu o'zga tadbir yo'q.

Yarim yo'lda qolmoq erur mushkil ish,
Manga tushgan ish kimsaga tushmamish.

Bu dostonki surdum – kinoyatdurur,
G'araz andin – ushbu hikoyatdurur.

Ki, Haqdin ato chu manga bor edi,
Yana baxt-u iqbol ham yor edi

Ki, chun «Xamsa» azmin durust ayladim,
Kamargohig'a panja rust ayladim.

Yetishmay ko'p ul ishta panjamg'a ranj,
Nasib o'ldi besh ganjidan to'rt ganj.

Ne vasf aylayin, chunki har kim yetar.
Taammul agar qilsa, ma'lum etar.

Ki ganj, o'yla yo'qtur Faridung'a ham.
Faridun demay, balki Qorung'a⁶ ham.

Va lekin beshinchida tab'i najand,
Necha kun bo'lub lahvg'a poyband.

Qadah durdig'a qo'l uzotibdurur,
Ayog'i bu loy ichra botibdurur.

Ani tortmog'liqni bu loydin,
Hamul bodai xotiroloydin.

Necha o'z qoshimdin qilurmen xayol,
Xirad ul xayolimni aytur mahol.

Uyekim, vahaldin chekar yuz kishi.
Ani chekmak ermasdurur mo'r ishi.

Bu ishdinki tab'im haroson erur.
Agar Tengri lutf etsa oson erur.

Qachon cheksa oni inoyat qo'li.
Hayinda ochsa hidoyat yo'li,

Talab yo'lida tolpina-tirmanana,
Ne dushvor manzilg'a yetmak yana?

Chu Haqdin edi ul saodat manga,
Bu dushvor ish ichra jalodat manga.

Bu dam hamki, mushkilrak o'lmish ishim.
Erur Tengri ollinda-o'q nolishim.

Agar lutfini aylasa yovarim,
Tilimni yozug'larga uzrovarim.

Chekib borcha oludalig'din ayoq,
Tutub bori behudalig'din qiroq.

Nadomat ko'zin ashknok aylabon.
Hamul suv bila g'usli pok aylabon.

Solib ko'ngluma so'z demak niyatin.
Kiyib egnima dog'i so'z kisvatin.

Suxanvarlig' asbobini soz etib.
Duri nazm sochmog'lig' og'oz etib.

Tuzay nazm mulkida shohona bazm,
Ham ul bazm sori qilay yona azm.

Bilik taxti uzra chiqib o'lturay.
Xayol elchisin har taraf chopturay.

Namudori rasmi rayosat qilib,
Ibo aylaganga siyosat qilib.

Maoniy sipohini jon mulkidin.
Ne jon mulkidin. lomakon mulkidin.

Yasoq birla etkurtayin favj-favj,
Ki tutsun cherik ne haziz-u ne avj.

Yig'ilg'och sipah, tarki bazm aylayin.
Jahongirlik sori azm aylayin.

Solib tang'a so'z javshanu bagtarin.
Qo'yub bosh uza pok nazm afsarin.

Minay ko'shishu sa'y raxshig'a tez.
Sipah ziynatig'a qiloyin sitez.

Yasolni tuzay andoq orosta
Ki, bir tuz chaman sarvi navxosta.

Mamolikki. tab' aylamish erdi fath,
Ul iqlimkim bo'lamish erdi fath.

Ne iqlim. balkim jahon kishvari
Ki. topmish edi fathi Iskandariy.

Skandardek aylab sipahdorlig',
Sipahni xalaldin nigahdorlig'.

Nechukkim, Skandar⁷ kezib xushk-u tar,
Musaxxar qilay nazm ila bahru bar

Ki, ya'ni chekib xomai xushxirom
Skandar ishiga qilay ehtimom.

Ilohi, Navoiyg'a tavg'iq ber,
Qaro shomig'a sham'i tahqiq ber

Kim, ul shomi dayjur ofotidin,
Ne ofotidin, balki zulmotidin,

Chiqorsun Xizr yanglig' obi hayot,
Yetursun Skandar janobig'a bot.

Necha zoyil o'lsun hayoti aning,
Tirilsun bu dam bori oti aning.

VI

*So'z ta'rifida bir necha so'z kim, ofarinish daryosidin burung'i
chiqqon gavhari serobdurur va xilqat sipehridin avvalg'i tulu'
etgan axtari purtob va bu munosabat bilan hazrati shayxi
Nizomiy qaddasa sirrahu maddohlig'ikim, bu axtarning sipehri
gardoni ul erdi va bu ta'rif bila Mir Xusrav navvara marqadahu
avsofikim, bu gavharning daryoyi bepoyoni ul*

Ichar xayl so'z bodai sofini,
Demak farz keldi so'z' avsofini,

Budur vasfi ichra kamolin demak,
Ki, bo'lmas kamolini vasf aylamak.

Bu ta'rif anga bas muvajjahdurur
Ki, ta'rif etardin munnazahdurur.

Biyikrak maqom ichra aflokdin,
Ne aflokdin, vahmu idrokdin.

Ul avj uzrakim sochilib so'z duri,
Surayyo kelib anda tahtas-sari.

Vujud ichra olamg'a sabqatnamoy,
Sharaf birla Odamg'a rif'atfizoy.

Gar ul bo'lmasa kimsaga yo'q sharaf,
Aningdekki, gavharsiz o'lg'ay sadaf.

Sadaf to guhar anda pinhon erur,
Aning xozini bahri Ummon² erur.

Guhardin chu xoli bo'lur ul sadaf,
Erur teng ulu bir qurug'on kashaf.

Bashar zotida javhari jon ham ul,
O'luk jismida obi hayvon ham ul.

Bukim javhari jon dedim otini,
Qilay jon bila bu so'z isbotini.

Chu jism ichra jon yo'qtur, ul yo'qdurur,
Yana jong'a onsiz bu hol-o'qdurur.

Bashar xaylig'a til tutulg'on zamon,
Tiriklik hamon keldi – o'lmak hamon.

Bu hamkim dedim obi hayvon ani.
Quloq tutki, sharh aylay oson ani.

O'luk tirguzur bo'lsa hayvon suyi,
Qilur ham bu ishni dami Isaviy³.

Qayu kimsakim, so'z berur jon anga,
Qilur jon fido obi hayvon anga.

O'lukka gar andin erur joni pok,
Va lekin tirikni ham aylar halok.

Gahi masjid ichra alolo solib,
Xarobot aro goh g'avg'o solib.

Ham ul charx bahrig'a durdonadur.
Ham ul bahru gavharg'a afsonadur.

Bashar tab'ining ishvagar dilbari.
Nazardin nihon ul sifatkim pari.

Dilorolig' anda jahon dar jahon,
Latofat ani ko'zdin aylab nihon.

Vale gar tilab xalq ofatlarin,
Kiyib savt ila harf kisvatlarin.

Hulalkim jamolin mushakkal qilib.
Ma'oni duridin mukallal qilib.

Yuziga berib zeb san'at bila,
Solib zulfig'a tob diqqat bila.

Berib nuktadonlig' fasohat anga.
Yasab nuktaronlig' balog'at anga.

Lutufdin yuzin aylab orosta,
Bo'lub o'ylakim mohi nokosta.

Og'iz ravzanidin xirom aylasa,
Quloq hujrasig'a maqom aylasa.

Ne o'tlarki solg'ay jahon ichra ul,
Jahon ichra yo'q, insu jon ichra ul.

Bu hol o'lsa minbar uza oshkor,
Vara' ahlining ko'nglin aylab figor.

Biri nolai dardnok aylabon,
Biri dalqi pashmina chok aylabon.

Bu yanglig'ki, sharh ayladim mojaro,
Agar zohir o'lsa xarobot aro,

Bir o't durdkashlarg'a solg'ayki dahr,
Topa olmag'ay shu'ladin o'zga bahr.

Ko'kusga qoqib yumrug' o'rnig'a tosh.
Urub yer uza bo'rk o'rnig'a bosh.

Damekim, anga zohir o'lmay vujud.
Gum erdi adam ichra bud-u nabud.

Ne bu yeti qandili volo edi,
Ne to'quz sipchri muallo edi.

Adam erdi har neki mavjud erur.
Juz ul zotkim, foyizi jud erur.

Hamul vahdati sirf bo'stonidin.
Ne bo'ston. haqiqat gulistonidin.

Burunroq nasimeki urdi nafas,
Eshitgil nafaskim, so'z erdiyu bas.

Ochildi chu ul yel dam urdi nuhuft.
Adam ichra yuz g'unchai noshukuft.

Qayu g'unchakim, gulshani koinot,
Bu jonbaxsh yel birla topti hayot.

Nima ofarinishda tutmay o'run.
Ki tebranmish o'lg'ay bu yeldin burun.

Qayu vardkim, keldi anbarshamim.
Ani bilki ochmishdurur bu nasim.

Magar bo'ldi Ruhul-quds hamrahi.
Va yo keldi anfosi Ruhullahi⁴.

Aning birla koni maoniy kutub.
Yo'q arziy kutub, osmoniy kutub⁵.

Necha qidmati ortuq andozadin.
Vale dam-badam tozaroq-tozadin.

Jahon gulshani ichra bu toza gul,
Quyosh vardidek oliy ovoza gul

Ki, andindurur dahr bog'ig'a atr,
Bori ofarinish dimog'ig'a atr.

Vale voqe' o'lmish tafovut base,
Biri gulbun o'lmish, yana bir xase.

Bu gavhardin o'ldi to'la g'arbu sharq.
Vale topti qiymatda bisyor farq.

Birovga yetishgonga qiymat pashez,
Yana birga qiymat kelib ganjhez.

Bu ganj olgon ul nodiri fard⁶ erur
Ki, ganji aning Ganjaparvard erur.

Ham ul ganjrezu ham ul ganjposh,
Bo'lub bazlidan dahr aro ganj fosh.

Nechakim ochib ganj to'kmakka qo'l.
Vale maxzani roz ganjuri ul.

Aning ganjiddin har diram axtare,
Yashil kup anga gunbadi axzare:

Kup ostidag'i xisht qursi qamar,
Vale boshida tashti zarrini xur.

Qazo qismidin yetmayin ranj anga,
Bu yanglig' ne bir ganj, besh ganj⁷ anga.

Tutub ganji bu charxi nuhtoqni,
Nechukkim, quyosh nuri ofoqni.

Bu yanglig'ki ganji maoniy to'kub,
Jahon ahlig'a jovidoniy to'kub.

Bu besh ganjidinkim jahondur to'lo
Ki, ko'k javfida dog'i yo'qtur xalo.

Yo'q ulkim, jahonni to'lo aylamish
Ki, gardunni ham imtilo aylamish.

Kelib tab'i garduni oliy asos,
Maoniy duri anda anjumqiyos.

Bu gardun aro tab'i xurshid o'lub,
Aning nuri olamda jovid o'lub.

Shihobi qalam, chunki aylab tarosh,
Topib safhai mehr andin xarosh.

Atoridki, mavloyi dargahnishin,
Qachon xoma yo'nsa bo'lub rezachin.

Falak ud so'zida axgar qilib,
Maloik ani udi mijmar qilib.

Ne kog'azg'akim, kilki gavharfishon,
Qilib mehri zarkash anga zarfishon.

Etib anda oltinchi ko'k zevari,
O'pub boshig'a sanchibon Mushtari.

Falak ahli ul noma ko'rgan zamon,
Boshi uzra misvoke aylab gumon.

Quyosh chunki nur anglamay aynidin,
Ani yorutub gardi na'laynidin.

Bo'lub so'z mayig'a chu hushi garov,
Anga jur'akash yo`q, magarkim birov.

Birov yo'qki, hinduyi la'bovare,
Ne hinduki, joduyi donishvare.

Ne joduki, donoyi hikmatmaob,
So'zi nazm devonidin intixob.

Chuchuk nuktadin yopishib nomasi,
Magar nayshakardin bo'lub xomasi.

Anga xoma no'gi qaranful kibi,
Va yo sarvinoz uzra sunbul kibi.

Gah ul sunbuli tar qaranful sochib.
Qaranful dog'i goh sunbul sochib.

So'z ichra anga tezbozorliq.
Bu bozor aro turfa attorliq.

Valek ul do'koneki mavjud anga,
Sutunu eshik – sandalu ud anga.

Bu attorliqda maqosid bilib,
Ani doli donish Atorid qilib.

Qachon xoma dastonsaro aylabon,
Savodi jahonni qaro aylabon.

Chu Hindustondin surub doston,
Qilib dahrni dag'i Hinduston.

So'zi shohidi majlisoroyi Hind.
Bu majlis ichida o'zi royi Hind.

Demay roy ani, halki yuz Kedu roy,
Sazodur anga xokro'bi saroy.

Bu yerga chekib poya xusravlug'i,
Biyik avjida mehr partavlug'i.

Ki donish savodida har kimki shoh,
Aning xizmatida bo'lub xoki roh.

Nizomiycha gar nazmi cholok yo'q,
Chu el muncha – cholok yo'q, bok yo'q.

So'z avjida gar ul mahi xovariy,
Bu gar yo'q mahi xovariy, Mushtariy.

Aning la'lida gar duraxshandaliq,
Munung dog'i durrida raxshandaliq⁸.

Gar ul rahrav o'lsa, bu payrav kelib,
Gar ul shoh, bu dog'i xusrav kelib

Ki, jannat alar maskani to abad,
Navoiyg'a ma'nilaridin madad.

Yana ham qilib naqdjo'lug' ado,
Bu savdog'a urdi qadam har gado.

Vale har biriga bir ofat yetib
Kim, ul kom tahsili man'in etib.

Aningkim bo'lub nazm piroyasi,
Bu savdoni qilmoqqa sarmoyasi,

Topib juz'e sud birla surur,
Solib ko'ngliga ul sururi g'urur.

Tajovuz qilib ajzu insofdin,
Qabartib o'zin da'viyu lofdin.

Chu tarki adab zul etib iqtizo,
So'z ayturg'a taviq bermay qazo.

Agar naqd ila bo'lsa ham borliq,
Anga xalq qilmay xaridorliq.

Ne kog'azdakim nukta aylab raqam,
Raqam qilmay oni yana kimsa ham.

Kishi naql qilmoqqa chekmay nasaq,
Bo'lub ul varaq raml chekkan varaq.

Bu xayl ichra bir nomurode edi
Ki, tahrir qilg'on savode edi

Ki garchi yuzi zebdin erdi fard,
Niyoz ohidin lek topti navard.

Bu ma'nidin ar zulmat, ar nur erur,
So'zi goh tillarda mazkur erur.

Chu ul choshnig'a musharraf bo'lub,
O'zi chargaliklardin Ashraf bo'lub.

Bular chun adam sori ko'chmish edi,
Degil masnaviy oti o'chmish edi.

Hamul bog' aro gul yo'qu bo'yi ham,
Qurumish edi ul arig' suyi ham.

Bihamdillah, ul gul topib rangu bo',
Bir oqqan ariqqa yana oqti suv.

VII

*So'z durlari nazmida nizomiynizom va takallum gavharlari
intizomida xusravkalom Nizomiy bila Xusrav qoyim maqomi,
ya'ni hazrati maxdumiy mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy'
madda zillahul-oliy alo maforiqi farqat-tolibin janobida
arzi niyoz qilmoq va izhori roz aylamak*

Birov oldi so'z kishvarin yakqalam
Ki, qildi qalamni sutuni alam.

Qo'lig'a olib nayza o'rnig'a kilk,
So'z iqlimini sarbasar qildi milk.

Bilik avjining mehri toboni ul,
Qayu mehr, so'z jismining joni ul.

Chu sur'at aro o't sochib xomasi,
Yana garm o'lub nukta hangomasi.

Hamul o'tqakim, nazm sham'in tutub,
Maoniy shabistonini yorutub.

Chu tab'idin oqib maoni suyi,
Kelib chashmai zindagoni suyi.

Hamul chashmadin chun su bermak tuzub,
Suxanvarlik o'lgan tanin tirguzub.

Chu istab tarab tab'i ozodasi,
Quyub nazm jomig'a so'z bodasi.

Aning jur'asi elni mast aylabon,
Demay mastkim, mayparast aylabon.

Ne jomeki, may jur'asidin name,
Tarashshuh qilib, mast o'lub olame.

Bu yanglig'ki jomi maoniy tutub,
Malak xaylig'a do'stgoniy tutub.

Bo'lub chun aning jomidin jur'achash,
Bo'lub charx so'filari jur'akash

Ki, mash'uf o'lub jomi mastonag'a,
Garov aylabon xirqa mayxonag'a.

Yangi oyni jomi hiloliy qilib,
Nechakim to'la bo'lsa xoli qilib.

JanoHayn o'lub sukrdin xokro'b,
Gahi dastafshon, gahi poyko'b,

Bu nav' o'lsalar Arshi A'zam eli,
Ne bo'lg'ay, xayol ayla, olam eli?

Chu ul jomdin obi hayvon topib,
O'ni jon berib, gar biri jon topib.

Dema jom ila mayki, nazmi ravon,
Yer-u ko'k elin ayladi notavon.

Qayu nazm, balkim jahon ofati,
Jahon ofati yo'qki, jon ofati.

Eshitmakligi zavqnok aylabon,
Vale darki ma'ni halok aylabon.

G'azal dardu so'zini, vah-vah, ne dey,
Desa masnaviy, Allah-Allah, ne dey!

Agar nazmdin borcha uslub anga,
Bori bir-biridin erur xo'b anga.

Vale masnaviy o'zga olamdurur
Ki, tab'ig'a holo musallamdurur.

Bo'lub jilvagar tab'i ko'zgisida
Ki, sabb ayladi «Xamsa» o'trusida.

Erur andin ortuqki, o'ksuk emas,
El andin der ortuqki, o'ksuk demas.

Aning baytig'a gar fuzundur adad,
Vale yo'qturur munda ma'nig'a had.

Necha anda durji daqoyiqdurur,
Vale munda durri haqoyiqdurur.

Bo'lur oni bahru muni kon demak,
Ani ko'ngul, ammo muni jon demak.

Burun jilva aylab ayon «Tuhfa»si,
Berib olam ahliga jon tuhfas².

Yana «Subha»³ jon rishtasin tor etib
Ki, har muhra bir durri shahvor etib.

Chu Yusuf⁴ so'zin oshkor aylabon,
Zulayxo kibi elni zor aylabon.

Chekib xoma «Layliyu Majnun»⁵ sari,
Yuz ofat solib tog'u homun sari.

Bu damkim qilib xomasin durfishon,
Skandar hadisidin aytur nishon.

Shak ermaski, fath aylabon xushk-u tar,
Skandar kibi olg'usi bahr-u bar.

Bukun komil ul nav' mafhum emas,
Burun bor ekan dog'i ma'lum emas.

Birov ko'ngli ollindakim sofdur,
Agar zarkash, ar bo'ryobofdur.

Agar bo'lsa o'z fannida bebadal,
G'animatdur ul borchag'a filmasal.

Birovkim anga nafas qudsiysifot,
Nafas birla o'lganga bergay hayot.

Qayu kimsakim ahli idrokdur,
Anga jon fido qilsa ne hokdur?

Agar nuktai jonfizosi aning,
Bu nav' o'lsa yuz jon fidosi aning.

Alo, toki jon bo'lg'ay inson bila,
Tirik bo'lg'ay inson dog'i jon bila.

Hadisini el jonig'a voya qil,
Hamul voyadin jong'a sarmoya qil.

Bu sarmoyadin bizga kome yetur,
Labolab mayi vasli Jomiy yetur

Ki, Jomiyg'a o'zni qilib jur'akash,
So'z aylay ado, mastu devonavash.

VIII

*Inoyat quyoshi vasfidakim, fayz matla'idin tulu' etsa, tarbiyati xorani yoquti
obdor va la'li otashin qilur va hidoyat sahobi ta'rifidakim, jud havosidin irtifo'
tutsa, taqviyatidin tufroqtin lolai serob va guli otashin ochilur va o'zining ko'ngli
xorasi ul quyosh partavin topqonin demak va jismi tufrog'i ul bulut namin
ko'rmagin aytmoq*

Birovkim, erur yovar iqbol anga,
Ne ish qilsa farxundadur fol anga.

Qayu ishgakim royi ozim bo'lur,
Zafar yoru davlat mulozim bo'lur.

Agar qilsa xarmuhra daryuza ul,
Bo'lur kirsaligiga feruza ul.

Tikon sorikim qo'l uzotur nuhuft,
Qo'lig'a kirar g'unchai noshukuft.

Agar oyg'a tushsa ko'zi, kun bo'lur,
Qadam qo'ysa tufroqqa, oltun bo'lur.

Qaro afi ar yetsa oning qo'li,
Bo'lur komi gulchehrining sunbuli.

Bulut boshig'a yetsa yomg'ur sochar,
G'alatdurki yomg'ur sochar, dur sochar.

Vale ish kerak bo'yla farzonag'a,
Bu yanglig' atoyoda shukronag'a.

Ki. forig' bo'lub xalq bedodidin,
Farog' istamay dodgar yodidin.

Jafosi aning do'stg'a yetmagay,
Qayu do'st, dushmang'a javr etmagay.

Demay javrkim, qilsa a'dosi javr,
Anga bo'lmag'ay tortmoq kiyna tavr.

Jafo o'trusida vafo aylagay,
Va gar buxl ko'rsa ato aylagay.

Necha topsa dunyo mato'ig'a kom,
Aning hizig'a qilmag'ay ehtimom.

Dema, Haq nekim yetkurur — naylagay?
Borin Haq rizosida sarf aylagay.

O'ziga aro yerda ko'rmay vujud,
Bu shukronag'a Haqqa etgay sujud.

Atoyoni anglab, musabbib ishi,
O'zin bilmagay o'rta yerda kishi

Kim, o'truda yetgay aningdek futuh
Ki, sharhig'a berdim yuqorroq vuzuh.

Bulut elga durdin atokesh emas,
Haq ehsonidur, ul sabab besh emas.

Tugangach sochar fayz amtora anga,
Havoda yana bormu osora anga?

Shukufa chog'i yelki sochqay diram,
Bo'lurmu demak yelni sohibkaram?

Qazodin anga har ne marqum erur,
Chu tutti vujud o'zga — ma'dum erur.

Manga Tengridin bo'ldi ro'zi bu kom
Ki, har ishgakim ayladim ehtimom,

Husulig'a oning uzotquncha qo'l,
Suhulat bila qo'pti ollimdin ul.

Murodim agar xorabunyod edi,
Bo'lub gard ollimda barbod edi.

Yo'lumda nekim ajdaholiq qilib,
Qo'lumda madadg'a asoliq qilib.

Buzug' soyasida qilib daf'i ranj,
Tushumg'a kirib maxfi ollinda ganj.

Ko'rub Tengri lutfin falak chog'liq,
Nechuk qilmay o'truda tufrog'liq.

Necha shukriga sajda qilsam najand,
Meni chunki aylar falakdin baland.

Sujud ichra bu sud tutsa vujud,
Erur bevujud ulki qo'yg'ay sujud'.

Bu mujmalki kilki etti ta'vil ani,
Eshitsang qilay emdi tafsil ani.

Borin aytmoq gar emas dilpazir,
Vale sharhi maqsuddin yo'q guzir

Ki, chun Haqdin o'ldi inoyat manga,
Karam ayladi benihoyat manga.

Ulug' komlardin edim baxtiyor
Ki, yo'q erdi anda manga ixtiyor.

Ne tong bo'lsa ko'pdin-ko'p ar qayg'uluq,
Tama' bo'lsa kimga ulug'din-uluq,

Va lekin ne g'am Tengri aylab karam,
Ulug' muddao bersa, maqsud ham.

G'arazkim, chu nazm o'ldi tuhmat manga,
Yoyildi jahon ichra shuhrat manga.

G'azal tarzigi'a avval aylab sitez,
Jahon ichra soldim ulug' rastaxez.

O'qur vaqti ahli salomat muni.
Ko'rub olam ichra qiyomat kuni.

Har asnofi zikri emas sha'nima,
Bilur har kishi boqsa devonima².

Vale qoni' o'lmay ushoq ishga hech,
Dimog'imda erdi ulug' pech-pech³.

Ne maydon aro sursam erdi samand,
Havosin ko'ngul qilmas erdi pisand.

Ne bo'stonki sayr ichra mavjud edi,
Haqoratdin ollimda mardud edi.

Xayolimda kishvarsitonlig' kirib,
Mamolikda sohibqironlig' kirib.

Bu andeshadin erdi ko'nglumda shayn
Ki, bo'ldi ko'ngul moyili xamsatayn.

Chu mashg'ul bo'ldum tamoshosig'a,
O'tub vodiyu tog'u daryosig'a.

Yorimchuq ko'rub sayr tark etmadim,
Yere qolmadikim — anga yetmadim.

Jahone ko'rundi ko'zumga nihon,
Nihon, balki har bayti ichra jahon.

Qayu go'shakim, nozir o'ldum dame.
Nazarg'a edi jilvagar olame.

Vale tog'ining tig'i ul nav' tez
Ki, ko'k xam bo'lub, aylab andin gurez.

Iriklikta har xora toshe anga,
Kamarda kelib «durboshe» anga.

Bo'lub lola qon, sabza tig'i halok.
Giyohi dog'i sarbasar zahrnok.

Xaloyiqqa otmoqqa sangi balo,
Etak ham to'lo anda, ham qo'i to'lo.

To'lo g'orlar ajdahoyi damon.
Dami o'ylakim ajdahoyi zamon.

Yutarg'a chu og'izlari ochilib,
Sharori balo har taraf sochilib.

Ul o'tqa o'tun tishlaridin qalab,
Zabona tilidin falakni yalab.

Yana bahri zaxxori andoq amiq
Ki, anda falak jungidek yuz g'ariq.

Ubur aylab ul yon balo sarsari
Ki, mavji balo yuzlanib har sari.

Yubon ko'k yuzin xayli ko'lok anga.
Hubob anglanib go'yo aflok anga.

Balo selidin mavji xunxorroq.
Nahangi ajaldin sitamkorroq.

Yana dashtining sathi andoq vase'
Ki, yetmay qirog'ig'a charxi sare'.

Balo manzili marzu bumi aning,
Ajal shaxsin o'rtab samumi aning.

Dema devbod, andakim bori dev,
Yugurmakta sargashta har sori dev.

Hamoqat topib chun ko'rub tul anga,
Bu dasht ichra bozi berib g'ul anga.

Qum ichra topib ul biyobon gumi,
Mashaqqat hisobi biyobon qumi.

Kishikim boqib oshkoru nihon,
Ko'rub bo'yla mehnat jahon dar jahon

Nazarg'a kelib ganji beintiho,
Vale har biri uzra yuz ajdaho.

Bo'lub chun bu olamg'a nozir dame,
Manga yuzlanib har zamon olame.

Qilib yod da'voyu lofimni ham,
Sog'inib burun der gazofimni ham.

Uyatqa solib bo'yla holat meni,
Halok aylabon bal xijolat meni.

Gahi yuzlanib ul so'zumdin uyot,
So'zumdin demaykim, o'zumdin uyot.

Gahi debki, yo'q daxli imkon munga,
Tasarruf qila olmoq inson munga.

Bu andesha ko'nglumda qo'ymay qaror,
Halok aylabon ajz ila izardor.

O'zumdin ishim ya'si jovid o'lub,
Ishimdin ko'ngul dog'i navmid o'lub.

Qulog'im bu holat aro bir xurush
Eshittiki, der erdi farrux surush

Ki: «Ey bulbuli zori alhonsaro,
Vale so'z riyozida dostonsaro,

Navo ichra ming lahnsozing qani,
Dasotini xotirnavozing qani?

Sanga oncha Haq lutfi voqe'durur
Ki, to turk alfozi shoye'durur.

Bu til birla to nazm erur xalq ishi,
Yaqin qilmamish xalq sendek kishi.

Sanga turk aqolimin aylab raqam,
Azalda nasib aylamish yakqalam.

Nasib etti aylab seni marzbon,
Sinoni qalam birla tig'i zabon.

Ki, bu mulk aro qahramon bo'lg'asen,
Ulus ichra sohibqiron bo'lg'asen.

Bu yo'l qat'idin toymog'ing ne edi?
Ko'rub «Xamsa» sustoymog'ing ne edi?

Qayu ishki, bo'lmish muyassar sanga,
Bo'lurmu bu andesha bovar sanga?

Ki Haq lutfi bo'lmay bo'lub erkin ul,
Ul ochmay yorub erkin olingda yo'l?

Ne ishgaki il sundung, ul⁴ tutti il,
Muni ham alarning yana biri bil.

Agar ochmasa Haq hidoyat yo'li,
Va gar tutmas o'lsa inoyat qo'li

Kim, o'lg'ay zaif odamizodi xas,
Ki, ishta tavonolig' etgay havas.

Xususanki, sen barchadin pastsen,
Demay xaski, tufroqqa hamdastsen.

Ham eldin sanga ko'prak afkandalik,
Havosingg'a dog'i parokandalik.

Ne ko'nglungda quvvat, ne jismingda zo'r,
Nechukkim, oyog' ostida qolsa mo'r.

Bosilg'ochki yanchilsa mo'ri zaif,
Ne ish qilg'ali bo'lg'ay, oyo, harif?

Agarchi sen ul mo'ri pajmurdasen
Ki, davron jafosidin ozurdasen.

Vale Haqdin o'lsa inoyat sanga,
Tulu' etsa mehri hidoyat sanga.

Necha mo'r esang baxt o'lub rahnamun,
Sanga ajdaholarni qilg'ay zabun.

Ko'nguldin tavahhumni aylab adam,
Ilik ishga ur. yo'lg'a qo'yg'il qadam!

Chu hotif manga bu nido ayladi,
Men etgan adoni ado ayladi⁵.

Shukuh oncha yuzlandi jonim sari,
Tavon ham tani notavonim sari

Ki, bo'ldi nazar nargisi bog'cha,
Ko'ngul g'unhasin xud ne dey, tog'cha.

Yetib g'aybdin chun bu neru manga,
Bo'lub so'z demak mayli asru manga.

Qazodin ko'rub garm hangomani,
Yo'nub «Xamsa» tahririg'a xomani.

Ko'ngul ichra shavq o'tig'a ishtiol,
Ko'ngulsizga nazm etgali ishtig'ol.

Ne yanglig'ki bor erdi qildim shuru',
Nechukkim murod erdi topti vuku'.

Qalamni chu kog'aznigor ayladim,
Ko'p a'jubalar oshkor ayladim.

Ne g'oyatki tab'im haroson edi,
Yuz oncha bitir vaqt oson edi.

Guhar ul qadar sochtim ofoq aro
Ki, javf o'ldi gum bu kuhan toq aro.

Davotimki, ochti do'koni guhar.
Do'koni guhar yo'qki, koni guhar.

Hamonoki yur chog'da losin aning,
Saloya qilurda qarosin aning.

Tomizg'onda har qatraye su anga,
Su o'rnida tomg'ondur inju anga.

Qayu qatra suv, balki daryoyi jarf
Ki, qilmish anga Haq davotimni zarf.

Davot ermas ul o'zga olam degil,
Ne olam, ani charxi a'zam degil!

Gar ul charxdin yo'q nishone anga,
Nedur yuz jahoni maoni anga.

Bo'lub kilkim andoq dilovar nahang
Ki, bahri maonida qilmay darang.

Qayonkim bu suvda tavof aylabon,
Suni jung yanglig' shikof aylabon.

Maalqissa: ayturda ul masnaviy,
Agarchi bor erdim alar payravi.

Vale der zamon qaysi bir daftarin,
Sochib bahri andeshaning gavharin.

Anga zebu ziynatlar ettim fuzun
Ki, vasfi erur sharh etardin uzun.

Kam afsona kilk etti tahrir anga
Ki, yo'l topmamish xatti tag'yir anga.

Chu Haqdin edi keldi poku silig',
Qayu yergakim bo'ldi ortuqsilig'.

Bu yanglig' yetib to'rti itmomig'a,
Biri yetmamish erdi anjomig'a⁶.

Shuru'i dog'i nopadidor o'lub,
Ki, tag'yir vaz'ig'a dushvor o'lub.

Latoyif topilmas edi oncha ham.
Yana to'rtiga lohiq o'lg'oncha ham.

Ko'ngulda topilmasdin ozor edi,
Va lekin topar fikrida bor edi.

Munga tegrukim nazm elining shahi',
Bu ish borcha dushvorining ogahi.

Safo bazmining sofi oshomi ul,
Bu dayr ahli sarhalqasi Jomiy ul.

Eshittim, qilib zeb daftar so'zin.
Qilur nazm go'yo Skandar so'zin.

Vale qilmayin mayl holotig'a,
Shuru' aylamishtur maqolotig'a.

Qo'yubtur tavorixu afsonasin,
Bitiydur degan durri yakdonasin.

Bu so'zdan munga yuzlanib shodliq,
Topib xotirim g'amdin ozodliq

Ki, toptim durekim talabgor edim,
Berib umr naqdin xaridor edim.

Kim ul doston sori chun boqqamen.
Ko'p ortuqsi zavar anga toqqamen.

Chu Haqdin bo'lub lutf zohir manga,
Nasib o'ldi mundoq javohir manga.

Yo'nub xoma, kog'az nigorish qilay,
Ham ul dostonni guzorish qilay.

Skandar jahondori kishvarsiton
Ishidin chu nazm o'lsa har doston.

So'zidin dog'i yaxshi taqrib ila,
Ham ul doston zaylida zeb ila,

Suray hikmatoso maqolotini,
So'z ichra ajoyib xayolotini.

Berib doston zebi elga fireb,
So'zidin fireb o'lg'ay ortuqsi zeb

Ki, farzonalar deb ko'p afsona ham,
So'zin nazm etibdur bu farzona ham.

Qadam ursam ushbu iki yo'lg'a men.
Nekim borcha debdur, demish bo'lg'amen.

Bo'lub garm ne harza so'zlar dedim,
Magar mast edim, yo'qsa majnun edim.

Bu damkim xirad mendin ogohdur,
So'zum borcha astag'firullohdur.

Haq etgay munga dog'i ilgim qaviy
Ki, bo'lg'aymen ul xaylning p'ayravi.

Alardin qachon yetmaguncha madad.
Manga noma sabt etgali qayda had?

Agarchi bu so'zni ulus kam bilur,
Vale men bilurmen, Xudo ham bilur.

Ki. aylab yarim tunlar uyqu harom
Ki. Haq sajdasi'g'a qilurmen qiyom.

Alarning ravoni puranvorig'a.
Bu birning dog'i quvvati korig'a⁸.

Qilib fotiha xatmi ixlos ila.
Ko'zum bahrida jismi g'avvos ila.

Qilurg'a niyozimning isbotini,
Tutub boshqa-boshqa alar otini.

Tazallum yuzidin tazarru' qilib.
Madad har biridin tavaqu' qilib.

Bulardin so'ng ilgimga olib qalam.
Nekim xotir istar qilurmen raqam.

Ishim tobu oshubi pinhon emas,
Qalam safhag'a qo'ymoq imkon emas.

Bular yo'qki. har kimki nazme demish.
Va yo bu jamoatqa doxil emish.

Borig'a niyozu duodur ishim.
Alardin madad muddaodur ishim.

Chekarmen alar jomi shavqini xush⁹.
Vale pir Jomiyg'a men durdkash.

Ketur soqiyo, ul kayoniy qadah,
Tag'oreki. degaylar oni qadah

Ki. og'zing'a quyg'on dam-o'q sipqoray.
Og'iz andin olg'och. o'zumdin boray!

Mug'anniy. surudi harifona chek.
Bir un birla tek turmag'il, yona chek!

Dema so'z. meni ayla mastu xarob
Ki. tongla so'z ayturg'a qilg'um shitob!

Navoiy, necha soqiyi shangdur,
Mug'anniy dog'i dilkashohangdur,

O'zung asrag'aysen ichar chog'da roh
Ki, kulliy ish ollingg'a tushmish saboh!

IX

*Aningdekki, anbiyoi mursal anjumani anjumig'a Muhammadi arabiy
«ayni» din quyoshliq ayon bo'ldi, salatini oliy xaylida dog'i Shohi G'oziy' vujudi
bojudidin hamul hol zohir bo'lg'ondin shammaye zohir qilmoq xalladallohu
mulkahu va sultonahu va a'lo shonahu va avzaha ehsonahu*

Azal subhikim, mavj urub bahri jud,
Berib ofarinishqa naqshi vujud.

Raqam topibon charxi miyno dog'i,
Aning javfida jirmi g'abro dog'i.

Vale ko'pragi suvg'a maqrun bo'lub,
Bashar ma'mani rub'i maskun bo'lub.

Yasab chunki ham do'zaxu ham bihisht,
Basharni qilib zisht-u zebosirisht

Ki, el qismi komu balo aylagay
Kim, ul iki uyni² to'lo aylagay.

Bu suratqa bo'lg'och azaldin qazo,
Qazo elga bu nav' etib iqtizo

Ki, bo'lg'ay tafovut aroda base,
Bu bir to'biyi ravza, ul bir xase.

Zaruratki, atvor o'lub muxtalif,
Har el bir sifatqa bo'lub muttasif.

Jahon ichra g'avg'oyi xayli bashar,
Nizo' uzra solg'ay base sho'r-u shar.

Agar bo'lsa ba'zig'a ogohlig',
Bo'lub lek ko'prakka gumrohlig'.

Solurg'a zalolat tuniga ziyo,
Alar ichra irsol etib anbiyo.

Keraklik uchun zabtu oyin dog'i,
Qilib nasb alarg'a salotin dog'i.

Vale anbiyo ichra andoqki, shoh
Muhammad kelib, o'zga — xaylu sipoh.

Aning ummatidin salotinda ham,
Birov keldi shoh, o'zga bori xidam.

Qayu shohkim, dovari taxtgir,
Ne dovar, shahanshoi gardunsarir.

Bori shohlarning sarafrozi ul,
Shahi shar'oyin Abulg'ozi ul.

Vujudidin ofoq aro zeb-u zayn,
Ulus xon bin xoni Sulton Husayn³.

Otig'a qazo: «doma ihsonahu»,
Yozib «xalladallohu sultonahu»⁴.

Jahon xalqidin poki zoti g'araz,
Bu javhar kelib, ofarinish — araz.

Bu a'roz aro javhari zot anga,
Qilib pok gavharlik isbot anga.

Jahon durji ichra samin gavhar ul,
Sipehr avji uzra munir axtar ul.

Bo'lub qadri bog'i falak olami,
Munir anjum ul bog'ning shabnami.

Dema bog', farrux shabiston degil,
Bu shabnam bila kavkabiston degil.

Ne kavkab, ani jolai nob de,
Dema jolakim, kirmi shabtob de.

Chu shabnam desam javhari jon erur
Ki, har qatra daryoi ehson erur.

Ki a'dosidin yuz tuman ming fariq,
Hamul bahr qa'rida bordur g'ariq.

Aning kirmi shabtobidur axgare,
Demon axgarekim, erur ajdare.

Yorug'lug'ki atrofin oning tutub,
Ani og'zining shu'lasi yorutub.

Adu bo'lsa bu charxi gardon anga,
Chekib bir nafas yutmoq oson anga.

Agar royining mehri ko'rguzsa tob,
Quyosh zarradek aylabon iztirob.

Netong, gar quyosh iztirob etsa fosh,
Anga chunki har zarradur bir quyosh.

Agar bazmi ayshi tuzulsa, sipehr
To'quz xon kelib, anda bir qurs — mehr.

Topib olam ul xonlaridin xo'rish,
Aningdekkim ul qurs ila parvarish

Saxosi chu zohir bo'lub bahru kon,
Tutub tufrog'-u tosh ichinda makon.

Ne bahr ichra bir durri g'alton qolib,
Ne kon ichra bir la'li raxshon qolib.

Bo'lub bahr devonau talxkom,
Yaqosida sochqon kafiga maqom.

Vale kon gadolig' topib chorasi,
Gadolardek atrofida xorasi.

Olib bahru konning chu sarmoyasin,
Iki notavonning yasab voyasin.

Qo'lin bahr ila kon misoli degil.
Saxodin alar tavri xoli degil.

Atosi qilib bahru kong'a jafu.
Anga bahru kon dog'i qilmay vafu.

Guli xulqi andoqki, bog'i bihisht.
Suyi chashmai zindagonisirisht.

Guli atri yuz ilchiliq yo'l ketib.
Yuz illik o'luk jon topib, chun yetib.

Suyinkim Haq aylab ziloli hayot.
Butub borcha andin niholi hayot.

Qilib chunki bo'lsa balog'atshior,
Masihodin anfosi jonbaxshi or

Ki, bo'lg'och Masihog'a ul muddao.
Tazarru' bila aylabon yuz duo.

Yuzidin birikim bo'lub mustajob,
Ani xalq jonbaxsh aylab xitob.

Chu ul nukta surmakka og'zin ochib.
Demay jon berib elgakim, jon sochib.

Aningdek ulus nutqidin jon topib
Ki, o'lgan kishi obi hayvon topib.

Damidin topib bir, agar ming hayot.
Quyoshdin nechukkim yorur koinot.

Chuchuk til bila no'sh etib elga bahr,
Qilichi tilidin tomib lek zahr.

Qilich yo'q, hiloli duraxshanda ul,
Chopar vaqtida barqi raxshanda ul.

Agar barq emas, nega tushgan zamon,
Sug'a yetmayin bo'lmay andin amon?

Balo abridin tushgach ul ildirim,
Ko'rub Dashti Qifchoqdin⁵ to Qirim.

O'qi razm vaqti chu topib kushod,
Aduv joni tang'a debon xayrbod.

Aning no'giga moni' o'lmay zirih
Kim, ul xasm ko'nglidin ochib girih.

Ochilg'och girih turmayin anda kech.
Demay kechkim, qilmayin maks hech.

Ko'rub manzili tiyra yetgan zamon
Ki, yetmak hamon anga, o'tmak hamon.

Sinonig'a gar xud qatig' xoradur
Ki, bag'ri aning no'gidin yoradur.

Uchi qatra suvdin topib choshni,
Netong gar teshar qatra suv toshni.

Tesharda alar xora bor oncha farq,
Suv andoqki yomg'ur, bu andoqki barq.

Chu razm ichra raxshig'a javlon berib,
Aduv chun ko'rub vahmdin jon berib.

Qilib xasmin bir-bir ul devzod
Aningdekki, xoshokni devbod.

Tushub chun vag'o olamig'a dame,
Dame sa'y etib, fath o'lub olame.

Olib olame, aylab a'doni raf',
Bu ishdin bo'lub olam ahlig'a naf'

Ki, olam futuhida har ne yetib,
Borin olam ahlig'a ehson etib.

Chekib fitna Ya'jujig'a bir sari,
Qilich shaklidin Saddi Iskandariy.

Gar ul ojiri sustbunyoddin,
Temurdin bu, yo'q-yo'qki po'loddin.

Skandar necha rust bog'lab tilism,
Bu aylab tilismin ushotmog'ni qism.

Ushatmog'ta zoyi' qilib ranjini,
Murodi saxo aylamak ganjini.

Aning⁶ ko'zgusi gar jahon ko'rguzub,
Munung ko'zgudek royi olam tuzub.

Aning mushkilotin hakim etsa hal,
Muning mushkilotin Hakimi Azal.

Gar ul obi hayvon tilay jon berib,
Munung nuktasi obi hayvon berib.

Gar ul sa'y birla olib xushk-u tar,
Bu besa'y bazl aylabon bahr-u bar.

Alo, to Skandardin o'lg'ay nishon,
Muni tut jahonda Skandarnishon.

Mute'i qilib bahr ila barni ham,
Baru bahr olg'on Skandarni ham.

Mulozimlarini Skandarfar et,
Adolat uyin «Saddi Iskandar» et.

Ayoqchi, tut oyinagun sog'are,
Ne sog'arki, mir'oti Iskandari!

Hamul ko'zgu birla ko'zum ravshan et,
Ko'ngul g'unchasin, o'ylakim, gulshan et.

Mug'anniy! Chu gulshanda bazm o'ldi rost,
Budur xostkim tuzsang ohangi «Rost»!

U ohangdin bizni qilsang xushon
Ki, bo'lsoq sarandozu domanfishon!

Navoiy, chu bazm o'ldi orosta,
Qadahdin tutub mohi nokosta.

Bu shohona majlis aro boda ich,
Va lekin qachon tutsa shahzoda, ich!

X

*Xilofat taxtining toji zebandasi va saltanat tojining mulkbaxshandasi,
jahondorlig' kishvarining sohibsariri va jahonkushoyliq sipehrining
mehri muniri Sulton Badiuzzamon' bahodir madhida*

Xirad bog'ining sarvi ozodasi,
Zamon ahlining shohu shahzodasi.

Hayo gulistonida abri mutir,
Adab osmonida mehri munir.

Asolat sipehrida raxshanda mehr,
Adolat jahonig'a oliy sipehr.

Saodat bahorida ozoda sarv.
Sharaf gulshanida xiromon tazarv.

Saxo ravzasida gulafshon nasim,
Ato vardida ruhparvar shamim.

Kamol avjining xusravi anjumi,
Hamul anjuman aynining mardumi.

Vafo gulbunining ochuq vardi ul,
Saxo bahrining javhari fardi ul.

Kelib saltanat aynu ul nuri ayn,
Badiuzzamon ibni Sulton Husayn.

Zihi xilqating nur, bal ruhi pok,
Malak zikri sha'ningda ruhi fidok.

Maloiksifat pok zoting sening,
Malakvash jame'i sifoting sening.

Yig'ib yaxshiliq birla yaxshi qiliq.
Qiliqdek boshingdin ayoq yaxshiliq².

Latofat nihon istab ahli jahon.
Jahoni latofat sen aylab nihon.

Nihon lutfung ar bemaduro bo'lub.
Yoshurg'on soyi oshkoro bo'lub.

Quyoshkim, erur nur sochmoq ishi.
Netib nur ila oni yopqay kishi.

So'zungdin yetib elga quti hayot.
Xizr suyini gum qilib ul uyot.

Gar ul suv berib Xizr umrig'a mad.
Bu so'zdin ulusqa hayoti abad.

Chu bu xosiyat bo'lmay ul su aro,
Nihon aylab o'zni qorong'u aro.

So'zung aylabon umrbaxshandaliq.
Yuzungdin xaloyiqqa farxandaliq.

Yo'q ulkim, mute' ahli binish sanga
Ki, ma'muri amr ofarinish sanga.

Yo'q ulkim bo'lub amru farmon bila
Ki, umrungg'a aylab duo jon bila.

Eshitgan malakson sifoting sening,
Duo birla istab hayoting sening.

Falak himmating avji ollinda past,
Falak ahli xuddomingga zerdast.

Qo'lung himmat avjida chun ochilib,
Nujum ul diramkim, quyi sochilib.

Eshik xayli oni qabul etmayin
Ki, jam' aylamakka nuzul etmayin.

Diram yo'qki, bahri kafing dur sochib,
Sahob, o'ylakim, erga mo'ldur sochib.

Bu yanglig' yog'inlar bila ul sahob,
Berib charx bo'stonig'a obu tob.

Tun ul bo'ston ichra sunbul kibi,
Vale kun ochilg'on sarig' gul kibi.

Yoyib sunbuli mushk isin dahr aro
Ki, davron shabistonin aylab qaro.

Chu sorig' gulin charx bog'i ochib,
Tabaq birla olamg'a oltun sochib.

Aningdekki bo'lg'onda ul zarfishon.
Yetib borcha olamg'a andin nishon.

Alo, to quyosh zarfishon o'lg'usi,
Sahob ilgi gavharfishon o'lg'usi.

Qadah — bazmi ayshing aro zarnigor,
Javohir qilib oni gavharnigor.

To'lub ul qadah la'li raxshon bila,
Ne raxshanda la'l, obi hayvon bila.

Sen ichmakka aylab anga iltifot,
Damodamki bo'lsun mumiddi hayot.

Ketur, soqiy, ul mayki raxshandadur,
Aning nash'asi fayzbaxshandadur.

Ko'ngul maskanin lavnidin gulshan et,
Nazar hujrasin tobidin ravshan et.

Mug'anniy, surude chek andoq baland
Ki, tushsun sipehr ahlig'a dilpisand!

Unung savtini oliy ovoza et,
So'z ovozasin ko'ngluma toza et!

Navoiy, soʻz ayturda farzona boʻl,
Chu ish boshingga tushti, mardona boʻl!

Bahona tariqini barbod qil,
Surub doston, nukta bunyod qil!

XI

*Bu gavharfishonliqdin chun ulugʻ maqsud tarix ilmi maxzanigʻa
vuquf topmogʻligʻ va bu javohirnishonliqdin kulliy murod salotini
moziya holoti makshuf boʻlmogʻ erdi, ul jihatdin Ajam mulukikim,
toʻrt tabaqa voqeʻdururlar, alar ahvolidin ijmol tariqi bila
ixtitor etildi va avvalgʻi tabaqakim peshdodiylardurur peshnihod
alar ishlari sharhin qilindi*

Bu tarix surat nigorandasi,
Bu yangligʻ boʻlur soʻz guzorandasi:

Ki andinki Odam alayhissalomʻ,
Xilofat saririda tutti maqom.

Anga tegrukim, shohi Makkiy laqab,
Ne Makkiy laqabkim, Rasuli arab

Muhammadkiʻ erdi rusul shohi ul,
Laduniy ulumning ogohi ul.

Qilib Haq ani sayyidal-mursalinʻ,
Risolat uza boʻldi masnadrishin.

Bu mobayn aro voqeʻ oʻlgʻon muluk
Ki, koʻrguzdilar shahligʻ ichra suluk.

Koʻp ettim tavorix oʻqur sori mayl,
Hamonoki bor erdilar toʻrt xayl

Ki, tarix tahririn etgan raqam,
Bitibdur alarni «Muluki ajam».

Agarchi koʻp oʻlmishdurur ixtilof
Ki, bor ixtilof aylaganlar maof

Ki, solmishdurur imtidodi zamon,
Havodiski, om aylamish osmon.

Tavorix vaz'ig'a behad futur
Ki, andin bu fan ichra bo'lmish qusur.

Vale ulcha bergaylar andin xabar,
«Nizom ut-tavorix»⁴ erur mu'tabar.

Qilib o'zgalar birla tatbiq ham,
Bu sarnoma fihrastin ettim raqam.

Bularniki sibt ayladim to'rt qism,
Eshit emdi borig'a tarixu ism.

Burung'ig'a keldi laqab Peshdod,
Ikinchi emishlar Kayoniynihod.

Uchunchiga Ashkoniy o'ldi laqab,
Yana birga Sosoniy o'ldi laqab.

Vale Peshdod⁵ o'ldi o'n bir kishi,
Burun saltanat keldi bu qavm ishi.

Alar peshvosi Kayumarsi⁶ rod
Kim, ul qo'ydi taxt uzra oyini dod.

Tutub gar jahonni asosi aning,
Dadu vahsh charmi libosi aning.

Yana bir jahondor Hushang⁷ edi
Ki, zebandai toju avrang edi.

Anga yo'q xiradmandlig' ichra had,
Bitib nusxaye «Jovidoni xirad».

Chu ul bordi, Tahmuras⁸ o'ldi padid,
Anga bog'ladi olam ahli umid.

Base shahr olamda qildi bino,
Nishopuru, Marvu, Siphon⁹ yano.

Yana surdi Jamshid¹⁰ olamg'a raxsh
Ki, ham taxtgir erdi. ham tojbaxsh.

Xaloyiqqa ko'p yetkurub intifo',
G'arib amr ko'p ayladi ixtiro'.

Yana dahr dorosi Zahhok¹¹ edi,
Ki, el qoni to'kmakta bebok edi.

Necha kun ishiga ko'rundi sabot.
Borur chog' ko'rundi anga asru bot.

Faridun¹² edi so'ngra ofoqgir,
Anga bori ofoq farmonpazir.

Boshi uzra toji Kayoniy bo'lub,
Dirafshi aning koviyoniy bo'lub.

Manuchehr¹³ bo'ldi valiahd anga
Ki, masnad edi bu kuhan mahd anga.

Furot arig'in ul ravon ayladi,
Shajar ekti-yu bo'ston ayladi.

Yana topti Navdar¹⁴ jahondin navo.
Jahon mulkiga bo'ldi farmonravo.

Vale dahr komin ravo qilmadi,
Anga dog'i olam vafo qilmadi.

Yana shohlig' qildi Afrosiyob¹⁵,
Vale qildi Eronni zulmi xarob.

Zamonida gar erdi obod kam,
Ani qo'ymadi charx obod ham.

Bo'lub Zob Tahmosbning¹⁶ navbati.
Falakdin o'tub chatrining rif'ati.

Musallam anga erdi avrangu toj
Ki, bog'ishladi yeti yilliq xiroj.

Chu olam tihi bo'ldi Tahmosbdin,
Zamon zebu far topti Girshosbdin¹⁷.

Falak tavsantin garchi rom ayladi,
Chu vaqt o'ldi, ul ham xirom ayladi.

Bari dahrning sarfarozi edi,
Vale dahrin barcha bozi yedi.

Ketur soqiy, ul jomi jamshedsoz
Ki, qilg'ay jahondin meni beniyoz.

Chu yo'q shohlig' rasmi ogohlig',
Erur maydin ogohlig' – shohlig'.

Mug'anniy, «Ajam»¹⁸ ichra tutqil nag'am,
Sig'ur anda zikri «Muluki ajam».

Alar Peshdod erkanin yod qil,
Manga sen dog'i tarki bedod qil.

Navoiy, ajab yerga yetmish so'zung,
Ne eldur bular, xud bilursen o'zung!

Adab birla shohona sog'ar sumur,
Dimog'ing chu garm o'ldi afsona sur!

XII

*Ikkinchi tabaqakim kayoniylardurur, alarning oliy taxtlari
va Kayoniy tojlarin boshdin-ayoqqacha demak*

Birovkim, bu so'z ayladi ibtido,
Qilur «Furs tarixi» bu nav' ado

Kim, erdi Kayoniy ikkinchi guruh
Ki, olamda erdi alardin shukuh.

Bulardin burung'ini bil Kayqubod¹
Ki, erdi xiradmandu odilnihod.

Magar Rustam² ul vaqt edi navjuvon
Ki, bo'ldi aning ollida pahlavon.

Yana tutti Kovus³ ofoqni,
Tama` ayladi charxi nuh toqni.

Sipahdori Gudarz⁴ erdiyu Tus⁵,
Siyovushqa⁶ yorutti nori majus.

Yana bo`ldi Kayxusravi⁷ pokroy,
Jahon ahlig`a roy ila kadxudoy.

Sipahdor anga Tus-u Gudarz-u Gev,
Faromarz ila Rustam-u Zol-u Nev⁸.

Yana bo`ldi Luhrosb⁹ mulk uzra shoh,
Ko`pi Balx¹⁰ erdi anga taxtgoh.

Yaqindin anga tiyra bo`ldi basar
Ki, lashkarkashi bo`ldi Buxtunnasar¹¹.

Yana mulk uza qildi Girshosb¹² hukm,
Nechukkim, qilib erdi Luhrosb hukm.

Vale tutti Zardusht¹³ oyini ul,
Majus¹⁴ o`ldi istab, alar dini ul.

Yana mulk uza tutti Bahman¹⁵ qaror,
O`churdi zalolat o`tidan sharor.

Agar Zobulistong`a¹⁶ soldi futur,
Vale Bayti Maqdasqa berdi surur.

Chu ul bordi mulkini berdi Xudoy
Qizig`aki, bor erdi oti Humoy¹⁷.

Chu tavfiq anga bo`ldi omo`zgor,
Necha yil anga to`qtadi ro`zgor.

Vafo qilmay ul olamorog`a mulk,
Yana muntaqil bo`ldi Dorog`a¹⁸ mulk.

Shahe erdi ul shimasi adl-u dod,
Buyurdi jahon ahlig`a inqiyod.

Aning o'g'li Doroyi Doro¹⁹ edi
Ki, andin so'ng ul olamoro edi.

Vaziri bo'lub shoh ila xashmnok.
Aning qasdidin bo'ldi Doro halok.

Skandarki gardung'a chekti livo,
Aning asrida bo'ldi farmonravo.

O'z o'rnida gar zikri topti vuqu',
Vale qilmag'um qissasig'a shuru'.

Kayoniylar erdi bu to'qquz kishi
Ki, chekti alarni falak gardishi.

Vale, o'ylakim, ko'kka chekti baland,
Qaro yer uza soldi oxir najand.

Ayoqchi, mayi do'stgoniy ketur,
To'lo ayla jomi Kayoniy ketur

Ki davronki, oyini o'lmish jafo,
Ne Kayga, ne Dorog'a aylar vafo.

Mug'anniy, tuzub nag'mai Pahlaviy²⁰,
Surude aning birla chek ma'naviy!

Bu shahlarki nazm ichra qildim savod,
Surudung aro sen dog'i ayla yod.

Navoiy, may ich, dog'i bo'l rahshunos,
Bu shahlardin et o'z ishingni qiyos!

Jahondorlarni jahon qilsa past,
Topa olmag'aymu gadolarg'a dast?

XIII

*Uchunchi tabaqakim, ashkoniylardururkim, alarni muluki
tavoyif ham debdururlar, alar holotidin doston surmak*

Muarrixki yozdi «Muluki Ajam»,
Bu yanglig' qilur dostonni raqam

Ki, o'n to'quz erdi uchunchi muluk
Ki, bor erdilar olam ichra muluk.

«Muluki tavoyif»ki mashhur erur,
Bulardurki, daftarda mastur erur

Ki, Iskandari¹ kordon etti nasb,
Mamolik aro hukmron etti nasb.

Alardin biri Ashki Doro² edi
Ki, ko'p shavkati oshkoro edi.

Necha kun qilib zulm yo adlu dod,
Jahon mulkiga ayladi xayrbod.

Chu Ashkoni Dorog'a qoldi jahon,
Qilib zulmni el ko'zidin nihon.

Jahon Ashki Ashkong'a' bo'lg'ach maqom,
Zuhur etti Iso alayhissalom.

Chu Bahromi Shopurg'a⁴ qoldi dahr,
Bori dahr eli adlidin topti bahr.

Yalosh ibni Bahrom⁵ surgach samand,
Falak burjig'a mahkam etti kamand.

Chu oldi jahon Hurmuz ibni Yalosh⁶,
Adolat o'tar dahr aro qildi fosh.

Yana Narsi ibni Yalosh⁷ oldi taxt,
Necha kun ani komron etti baxt.

Yana qoldi Feruzi Hurmuzg'a⁸ toj,
O'kush tojvarlardin oldi xiroj.

Yalosh ibni Feruz⁹ chun bildi mulk,
Tafxur aning adlidin qildi mulk.

Yana Xusrav ibni Yalosh¹⁰ o'ldi shoh,
Anga yer yuzin tutti xaylu sipoh.

Yana shahlig' etti Yaloshi Yalosh¹¹,
Kishiga aning birla bo'lmay talosh.

Yana Ardavoni Yalosh¹² o'ldi tund,
Aning tig'ini ham falak qildi kund.

Yana Ardavon ibni Ashg'on¹³ bo'lub,
Zamona aning uzrini ham qo'lub.

Jahon oldi Gudarzi¹⁴ Ashg'on yana,
Anga ham jaf o'ldi davron yana.

Yana shoh Tiyri Gudarz edi
Ki, mapzilgahi bu kuhan marz edi.

Yana bo'ldi Gudarz Tiyri ulug',
Ani ham zavol ayladi qayg'ulug'.

Yana tutti olam yuzin Ardavon¹⁵
Ki, chekti ani charxi axzar davon.

Bularg'a dog'i boqiy o'lmay hayot,
Falak mulkni berdi bot, oldi bot.

Ketur soqiy, ul sog'ari la'lrang,
Anga davrida zohir etma darang.

Chu yo'qtur darange falak jomig'a,
Ko'ngul qo'yima og'ozu anjomig'a.

Mug'anniy, bu shahlarki chektim tiroz,
Alar yodig'a nag'ma chek dilnavoz.

Ki, nag'mang bila bir qadah no'sh etay,
Dame nuktadin tilni xomush etay.

Navoiy, bu shahlarki ko'rdi jahon,
Bukun barcha tufrog' arodur nihon.

Chu borig'a ul yon azimatdurur,
Zamone xush o'lmoq g'animatdurur.

XIV

*To'rtunchi tabaqa sosoniylar erdilarkim, jahon mulkida
jahonbonliq qildilar va rub'i maskun mamlakatini bildilar*

Navosozı dehqoni ozarparast,
Bu nav' etti so'z rishtasin borbast

Ki, to'rtunchi xayl ulcha shoh erdilar,
Falakqadru anjumsipoh erdilar

Ki, holo adamdur alarg'a mafar,
Yigirmi durur, dog'i to'quz nafar.

Biri Ardasher ibni Bobak' edi
Ki, ba'zi el oni valiy ham dedi.

Yana erdi Shopur² bin Ardasher
Ki, shohe edi kordonu daler.

Ul etti baqo mulki sori xiom,
Qo'yub o'g'li Hurmuzni³ qoyim-maqom.

Yana tegdi Bahromi Hurmuzg'a⁴ toj.
Jahon ichra adlidin o'ldi rivoj.

Yana qildi Bahromi Bahrom⁵ jahd
Ki, dahr etti toza aning birla ahd.

Yana o'g'lig'a dahr aro kom edi
Ki, Bahromi Bahromi Bahrom⁶ edi.

Yana qildi Narsini⁷ charx arjumand,
Ham oxir adam sori surdi samand.

Yana Hurmuzi Narsi⁸ etti g'uluv
Ki, qadri falakdin oshurdi uluv.

Yana yetti Shopuri Hurmuzg'a⁹ zo'r
Ki, soldı sipah birla olamg'a sho'r.

Yana Ardasher ibni Hurmuzg'a¹⁰ kavn,
Yetishti chu ul Tengridin topti avn.

Yana qildi Shopuri Shopur¹¹ kin
Ki, ofoq anga bo'ldi zeri nigin.

Yana tuzdi Bahromi Shopur¹² jaysh
Ki, ilgiga oldi to'la jomi aysh.

Yana oldi Feruzi bin Yazdijird¹³,
Jahonda qilib adlu insof vird.

Yana shah Yalosh ibni Feruz¹⁴ edi,
Adolat bila olamafruz edi.

Qubod ibni Feruz¹⁵ ham tuzdi bazm
Bu kox ichra, lekin qo'yub qildi azm.

Yana bo'ldi Jomosb¹⁶ kishvarsiton,
Jahon bo'ldi insofidin bo'ston.

Chu taxt oldi Nushirvoni Qubod¹⁷,
Ul etti bino dahr aro adlu dod.

Yana Hurmuz ibni Anushirvon¹⁸,
Kiyurdi jahon jismi ichra ravon.

Chu Parvezi Hurmuzg'a¹⁹ charx o'ldi yor,
Zamonida shod o'ldi mulku diyor.

Chu Sheruya²⁰ og'ozi kin ayladi,
Aziz elni xoru hazin ayladi.

Yana Ardasher²¹ o'ldi chun qahramon,
Aning qahrig'a qoldi ahli zamon

Yana Ardasher o'ldi kishvarxudoy,
Jahon ahlig'a bo'ldi rahmatfizoy.

Yana Kisri Arslon²² topti far,
Adam mulkiga ul ham etti safar.

Yana Kisri²³ o'ldi jahon dovari
Ki, gardundin o'tti aning afsari.

Yana dahr Turonni²⁴ qildi aziz
Ki, nisbatda Parvezg'a erdi qiz.

Jahon oldi Parvezi Bahrom²⁵ ham,
Qo'lig'a tutub tig' ila jom ham.

Yana bo'ldi Ozarmi²⁶ afsarparast
Kim, ul topti Turon yeriga nishast.

Yana Farrux²⁷ oldi jahon kishvarin,
Solib adl aro tab'i donishvarin.

Yana Yazdijird²⁸ oldi mulk-u diyor,
Ki, derlar laqabda ani Shahriyor.

Qayu birki mulk oldi topti surur,
Mubaddal sururig'a bo'ldi g'urur.

Jahon mulkin o'z mulki qildi gumon,
Gumoni hamon erdi – ketmak hamon.

Qutuldi alar dahr ozoridin,
Ketib bori, qoldi jahon boridin.

Ayoqchi, manga jomi shohona tut,
Tugangan soyi to'ldurub yona tut!

Chu ketgumdurur, dahr bazmi qolib,
Ketay bori komimni maydin olib.

Mug'anniy, surud aytibon rud tuz,
Vafosiz jahon birla padrud tuz!

Chu ketmaklik andin erur noguzir,
Dame xushdil o'lmoq erur dilpazir.

Navoiy, bu yanglig' emish dahr ishi,
Vafo ko'rmamish hargiz andin kishi.

Kishilik budurkim, unutsang ani,
Chu tarking qilur, tark tutsang ani!

Iskandar dostonining og'ozikim, Haq anjomig'a yetkurg'ay va tarixining iftitohikim, Tengri ixtitomi raqamin surgay va aning nasabida ixtilofkim, tarix ahli qilmishlar va ul ixtilofni raf' etib, ahli tahqiq ishining haqiqatin bilmishlar va malik Faylaqusning dori baqog'a ketgani va Iskandarning mulki foni taxtin maqom etgani

Nigor aylagan naqshi rumiytiroz,
Ochib parda, bu nav' ko'rguzdi roz.

Ki, bu to'rt xayliki topti ado,
Ki, ko'k toqig'a soldilar ko'p sado'

Ki, davronlari to'rt ming uch yuz il,
Yana o'ttuz olti-yu o'n oy bil.

Bu muddatda kimdinki osor edi
Ki, kishvarkusho bal jahondor edi.

Topib besh yuzu balki ming il amon,
Bu muddatda mahkumi – ahli zamon.

Qilib ulcha xotirg'a kelgancha ish,
Alarg'a nasib o'lmadi oncha ish.

Ki, oz vaqt aro shohi Yazdonparast –
Skandarga ofoq aro berdi dast.

Bilingay, deyilganda bir-bir ishi
Ki, xalq etmadi Tengri andoq kishi.

Bu mujmalki vasf ayladim zotini,
Qilay emdi borining isbotini.

Hamul to'rt xayliki yozdim sutur,
Ikidin so'ng² Iskandar etti zuhur.

Kayoniylar o'lg'onda bir-bir nihon
Ki, Doroyi Bahmang'a qoldi jahon.

Mubohot etib taxt ila toj anga,
Berurlar edi shohlar boj anga.

Bu fursat aro voliyi Rum-u Rus.
Shahe erdi oti malik Faylaqus³.

Malikvash kelib har sifoti aning,
Malakvash vale pok zoti aning.

Nizomiyki nazm ahlig'a shoh edi,
Bu shah sarguzashtidin ogoh edi,

Kitobida der chog' nishonin aning,
Bu yanglig' dedi dostonin aning

Ki, nasl ichra yo'q erdi payvand anga,
Murod erdi olamda farzand anga.

Bu savdo solib jismig'a pech-pech,
Gum o'lmas edi ul tamannosi hech.

Magar bir kun ovdin olib ko'ngli bahr,
Tarab birla aylab edi azmi shahr.

Ko'rundi yo'li uzra vayronaye,
Yo'murgan falak zulmi koshonaye.

Toshi xastalar ko'ngli yanglig' sinuq,
Ichi motamiylar ichidek buzuq.

Bu vayrona ichra shahi baxtiyor,
Sabo sayrini surdi beixtiyor.

Ko'rarkim, qo'yub haml bir homila,
Qarin qolmayin ruh anga jism ila⁴.

Yotib ollida tifli zor-u zabun,
Chekib gah-gahe yig'lag'on yanglig' un.

Bo'lub shomi rihlat anoning kuni,
Kelib goh-u gah yo'q — o'g'ulning uni.

Uniga bukim yig'lamog'ni qotib,
Ano so'gi⁵ oni magar yig'lotib.

Solib chun alarg'a nazar Faylaqus,
Degil tushti ko'ngliga nori majus⁶.

Buyurdiki, mahramvash el yettilar,
O'lukni hamul yerda dafn ettilar.

O'zi tifni oldi e'zoz ila,
Qilur erdi parvarda yuz noz ila.

Skandar atab. o'g'li bildi ani.
O'larda valiahd qildi ani.

Muarrix yana nav' ham surdi so'z
Ki, nisbatda Dorog'a yetkurdi so'z.

Ki, Dorog'a berdi qizin shohi Rum,
Yasab zeb ila, o'ylakim naxli mum.

Bir ish bo'ldikim, bemaduro ani,
Atosig'a qaytardi Doro ani.

Hamonoki sur aylagan tun – sahob
Sadafqa to'kub erdi durri xushob.

Chu vaqt o'ldi, fosh ayladi ul sadaf,
Durekim, jahon topti andin sharaf.

Yana buyla so'z dog'i mazkur erur
Ki, «Tarixi furs» ichra mastur erur.

Ki, olamda iki Skandar emish
Ki, ikisi davronda dovar emish.

Biri ulki, Doro bila qildi razm,
Biri buki, sad bog'layu etti azm.

Va lekin bu fursatki donoyi dahr⁷,
Berur erdi bu qissadin elga bahr.

Ki, jomi safo urdi elga salo
Ki, Jomiyg'a yetkurmasun Haq balo.

Skandar ishi erdi manzum anga,
Bori holati erdi ma'lum anga.

Manga ham chu mashg'ulluq bu edi,
Tavorix ollimda o'tru edi,

Bu yerda meni chunki ajz etti lol,
O'pub yerni, donodin ettim savol.

Skandarga iki ekanni adad,
Chu ollinda tahqiq edi, qildi rad:

«Ul ishlar, – dedi, – birga voqe'durur,
Guvohi aning nassi qote'durur»*.

Aningdekki aslin Nizomiy dedi,
Hamul nav' farzona Jomiy dedi

Kim, ul Faylaqus o'g'li ermish yaqin,
Emas ahli ta'rix tardidi chin.

Qilindi chu tahqiq tadqiq ila,
Qilay emdi tadqiq tahqiq ila.

Bu yanglig' bayon etti tarixsanj
Ki, chun yovar o'ldi saroyi sipanj.

Skandarni topti malik Faylaqus,
Yasab mulkin andoqki zebo arus.

Ochib baxshishu bazl avvobini,
Tuzatti base sur asbobini.

Mulukona tartibu oyin bila,
Yorutti ko'zin ul jahonbin bila.

Qilib hifzig'a kecha-kunduz qiyom,
Fuzunroq etib dam-badam ehtimom.

Berib parvarishqa munosib xo'rish,
Munosib xo'rishdin topib parvarish.

Ani asramay koxu ayvon aro,
Yasab yer ko'ngul ichra, bal jon aro.

Nechukkim tengiz durri shohonasin,
Tengiz yo'qki, kon la'li yakdonasin.

Anga tegrुकim bo'ldi lafzi durust,
Taallum ishi vojib o'ldi naxust.

Naqumohis' ollinda dastur edi
Ki, hikmatqa olamda mashhur edi.

Sipehr avjig'a fikri sur'atnamoy,
Falak sayridin royi mushkilkushoy.

Nazar chobukin chun qilib tezbin,
Bo'lub noziri vajhi aynul-yaqin.

Kishi yo'q bilik ichra monand anga,
Arastui farzona farzand anga.

Chu tadbir ila dafi ofot etib,
Aning royidin shah mubohot etib.

Bori ilm aro, o'yla sohib kamol
Ki, komil aningdek topilmoq mahol.

Skandarni donog'a topshurdi chust
Ki, donishning avroqin etgay durust.

O'ziga sharaf bildi dono muni
Ki, ul voqif erdi valodat kuni.

Boqib charxning borcha holotig'a,
Kavokibning iqbolu ofotig'a.

Ko'rub mustaqimin, bilib roje'in¹⁰,
Yozib erdi mavludining tole'in.

Qilib hukmlar anjum arqomida,
Raqamlar qo'yub erdi ahkomida

Kim, ul tifli farruxpayi pokzod¹¹,
Shahe bo'lg'usi poku farruxnihod.

Yeti ko'k uza shavkati yetgusi,
Yurub rub'i maskunni fath etgusi.

Kirib shohlar qullari sonig'a,
Bo'yun qo'yg'usi tavqi farmonig'a.

Sipehr avjig'a yetkurub himmatin,
Falak toqida cholg'usi navbatin.

Chu hay'atda tab'i jadal qilg'usi,
Falak mushkilotini hal qilg'usi.

Qilib xurdadon tab'i hikmatni qism,
Base yerda soz etgusidur tilism.

Riyoziy bila tuzgusidur rasad,
Ilohiy bila fitna ollig'a sad.

Jahon mulkini chun maqar qilg'usi,
Tengiz ichra yillar safar qilg'usi.

Anga Haq nasib aylabon xushku tar,
Yurub fath qilg'usidur bahru bar¹².

Hakim anglamish erdi chun barcha hol,
Bu iqboldin bo'ldi ishratsigol.

Murattab qilib lavhi irshodini,
Anga qildi ta'lim bunyodini.

Qayu ishni ta'lim qilg'on zamon,
Eshitmak hamon erdi, bilmak hamon.

Bilib bo'lmas erdi tavaqquf anga,
Qilur erdi turluk tasarruf anga.

Bu yanglig'ki te'dod bo'ldi sifat,
Hamono o'n onchani kasb etti bot.

Bilik kasbini qildi to joni bor,
Hunar bildi onchaki imkoni bor.

Chu tutti musallam kamolotin el,
Dilovarlig' amrig'a chust etti hel.

Ne ishkim sipohig'a naf' aylagay
Ki, andin adusini daf' aylagay.

Gahi markab uzra silahsho'r edi,
Yayog'liqda gah varzishi zo'r edi¹¹.

Demaykim, o'qi ochti tori zirih
Ki, tori taxayyuldin ochti girih.

Sinoni bila tikti axtar ko'zin,
Ne axtar ko'zin, charxi axzar ko'zin.

Aning tig'i xoroni qildi shikof
Ki, kemuxti g'abrodin etti g'ilof.

Kamandinki chin-chin qila boshladi,
Falak qal'asi burjig'a toshladi.

Qachon gurzini qildi xoronabard,
Qatig' xoradin ko'kka yetkurdi gard.

Chu maydon aro zo'r rasmin tuzub,
Churuk ip kabi ajdahoni uzub.

Va gar royi birla bo'lub chorasoz,
Dilovarlig'u kuchga bo'lmay niyoz.

Bori ishda bir yerga yetti ishi
Ki, mumkin emas andoq o'lmoq kishi.

Atosi dog'i chun surub erdi umr,
Vido' etgali yetkurub erdi umr.

Qadining xamidin bilib erdi xayl
Ki, jismig'a tufroq sari bo'ldi mayl.

Quvosini za'f aylagan chog'da sust,
Skandar bo'lub erdi shahlig'da chust.

O'zi bo'ldi Tengriga po'zishpazir,
Skandarga topshurdi toju sarir.

Chu o'g'lig'a taxtini qildi maqom,
O'zi ayladi taxta sori xirom.

Hamono iki shox berdi daraxt,
Birin yo'ndilar taxtau birni taxt.

Ne qushqaki bir shoxi maskandurur,
Yana shoxi so'ngra nishimandurur.

Skandar chu ko'rdi ato margini,
Yaqin erdi qilg'ay jahon tarkini.

Chu mustavli o'ldi bu niyat anga,
Ato qilmish erdi vasiyat anga,

Ki: «Mulkumda begonani qo'ymag'il,
Shabistonima yonani qo'ymag'il!

Harimim aro kirmasun hech yot
Ki, bo'lg'ay anga pardadarlikda ot!

Seni istabon topqonimdin murod
Budurkim, qachon aylasam xayrbod.

Sen o'lsang chu qoyim maqomim mening,
Babod o'lmag'ay nangu nomim mening».

Bu so'z yodig'a kelgach o'ldi zarur.
Yeturmak ato pardasig'a surur.

Hamiyat dog'i mone' o'ldi base
Ki, yeldin zilolig'a tushg'ay xase.

Ato so'gini aylagach bartaraf,
Sariru nigin topti andin sharaf¹⁴.

Ato taxtini chun maqom ayladi,
Tuzub rud, ohangi jom ayladi.

Ayog'chi, ber ul javhari g'amzudo¹⁵,
Dema g'amzudo, jomi motamzudo

Ki, andin sumursam g'amim qolmasun,
Ato so'gidin motamim qolmasun.

Mug'anniy, qilib soz rudi nishot,
Aning birla tuzgil surudi nishot

Ki, so'z taxtida bo'ldum oromgir,
Bo'lay tahniyat bazmida jomgir!

Navoiy, jahonning firibin yema,
Xirad ollida naqsh-u zebin dema.

Chu davron ishi bevafoliqdurur,
Fuzun shohlig'din gadoliqdurur.

Gadoyeki qayd o'lg'ay andin yiroq,
Muqayyad jahondordin yaxshiroq!

XVI

*Himmat humoyining balandparvozig'i ta'rifidakim, janohaynining
soyasi quyoshning anqoyi zarrin janohig'a zulmat Qofida nishiman
berur va azimjussalig'i vasfidakim, bayzoning siymin bayzasin
janohayni ostig'a yashurur va har gadog'a ul soya tushsa, salotin aning
gadoyidurur va har shohdin soyasin olsa gado aning qoshida shoh ko'runur*

Birovkim anga himmat o'ldi baland,
Erur olam ahli aro arjumand.

Kishi naqdi gar bir qaro mis emas,
Agar himmati bo'lsa muflis emas.

Ani angla mufliski, yo'q himmati,
Chu yo'q himmati, yo'q aning hurmati.

Bu rasm o'ldi oyini dayri fano
Ki, hurmat topar kimda bo'lsa g'ino.

Chu himmat erur kimiyoyi vujud
Ki, andin topar e'tibor ahli jud.

Birovkim, aning kimiyodur fani,
Ani desa bo'lg'ay el ichra g'ani.

G'inodur chu el hurmatig'a sabab,
Anga ehtirom etsalar yo'q ajab.

Birovkim, aning himmati yo'qturur,
G'ani bo'lsa ham hurmati yo'qturur.

Tutay, dunsifat kimsaning ganji bor,
Tun-u kun aning hizidin ranji bor.

Pashize agar tugdi ersa laim,
Mudom ochmog'idin topar ko'ngli bim.

Desakim: ochay tongla, yoxud bugun,
Tugar ul tugunga yana bir tugun.

Ochardin emas komi tarqotmog'i,
G'araz bor anga o'zga bir qotmog'i.

Ko'runmay diram iqdin ochmog'i xo'p,
Diram har necha ko'p, tugun dog'i ko'p.

Ochar bo'lsa andin sarosar girih,
Solur ko'ngliga bir girih har girih.

Ayig' la'bidin jatqakim non yeyunur,
Ani itga solmoq ne imkon erur.

Bijin topsa yer, to ichiga sig'ar,
Ne qolsa ovurtig'a borin yig'ar'.

Yig'och uzra gar bo'lsa yuz ming yongog'
Ko'mar yerga har ne o'g'urloidi zog'.

Yer ostiki sichqong'a koshonadur,
Yana anda har yon nihon xonadur.

Razolatni haddin qachon oshurur,
O'zidin dog'i tu'masin yoshurur.

Najosat yo'lidin qo'yub gulxani,
Zaxiram, deb anbor aylar ani.

Jualdur tezak toshimoqdin zabun
Ki, bo'lmish qarorib, yuzi sarnigun.

Ani qo'yimas o'lmakligin bilsa ham,
Necha ot oyog'ig'a yanchilsa ham.

Ko'rar ayb dun sarf qilmoq diram,
Aningdekki, yig'mog'ni ahli karam.

Karamdin birovkim tihijayb erur,
Tihi aylamak jayb anga ayb erur.

Bu ish himmat ahlig'adur ibtilo
Ki, jaybi diram birla bo'lg'ay to'lo.

Karamsizki bor uyda maxzan anga,
Falokat bila foqadur fan anga.

Yemas elki amvol aro bo'lsa g'arq,
Alar birla muflislar ichra ne farq?

Desam ham bo'lurkim, erur farqi kam.
Xirad ollida ko'pdurur farqi ham

Ki, har necha bemoya bo'lsa laim,
Anga kimsadin yo'qdurur hech bim².

Vale bo'ldi chun ganjiyu maxzani,
Xaloyiq erur jonining dushmani.

Qizil tulku yoxud qaro kish kibi
Ki, bo'lg'ay tuki qatlining mujibi.

Sadafdekki yiqqon uchun durri pok,
Qilurlar olur chog'da ko'ksini chok.

Ko'ngul himmat ahlig'akim bo'ldi keng,
G'ino birla faqr o'ldi ollinda teng*.

Ne ganj o'lsa bermakda bordur aziz,
Ne nomus etar bergali bir pashiz*.

Mubohot qilmas yemaktin kuloch,
G'amin bo'lmaslar topsa yovg'on umoch.

Xirad ahli chunkim taammul qilur,
Tafovut bu ikida ham topilur.

Ne naqdeki ahli karam sarf etar,
Anga xalqdin ko'p mashaqqat yetar.

Agar yo'q anga bazl etar dastras
Ki, zoti aro himmati ganji bas.

Ne eldin topar har zamon yuz malol,
Ne ahvolig'a yuz qo'yar ixtilol.

Kishikim biyikrakdurur himmati,
Jahon ahlidin kamdurur mehnati.

Ne qushkim baland o'lsa parvoz anga,
Halok istamas novakandoz anga.

Agarchi erur mushak otmoq ishi,
Bulut momug'in o'rtay olmas kishi.

Necha tifi qilsa pulab xiyraliq,
Qachon sham'i anjum topar tiyraliq?

Tutaykim, biyik toqqa chiqsun palang,
To'lun oyg'a sekrib yeturgaymu chang?

Baland aylabon himmat ul beniyoz
Ki, har necha himmat biyik – mehnat oz.

Birovgaki himmat qilur yorliq,
Gadoliq tilar, yo`q jahondorliq.

O`zin faqr birla jahondor etar,
Jahondorliqdin vale or etar.

Dema faqr ko`yi gadoyin gado
Ki, shahlar shahi qilmish oni hudo.

Qilur podsho ul gadoliq havas,
Nechukkim, gado podsholiq havas.

Magar Haq yeturgay bu ogohlik
Ki, faqr istagay yel, qo`yub shohliq.

XVII

*Iskandar bila ul gadolig` ixtiyor etgan podsho, balki
filhaqiqat podsholiqqa yetgan gado hikoyatikim, Iskandar ani
mazallat chohidin chiqorib, saltanat koxig`a o`lturtmoq istadi
va ul toj tarkin qilib, boshidin tarki toji xayolin chiqormadi*

Eshittimki, Iskandari nomdor,
Chu bo`ldi jahon ahlig`a komkor.

Ne kishvarki bo`ldi musaxxar anga,
Mute` o`ldi doroyi kishvar anga.

Hamul shahni kishvarg`a shoh ayladi,
Hamul elga kishvarpanoh ayladi.

Shahu mulkdin ko`ngli ting`och tamom,
Yana mulk azmig`a qildi xirom.

Magar fath bo`lg`onda Mag`rib zamin,
Shahi zohir aylab edi qatlu kin.

Chu razm o`ti bo`lmish edi bartaraf,
Shah o`lmish edi razm ichinda talaf.

Skandar chu fahm etti xasmin qatil,
Anga mulki ichra tilatti adil.

Dedikim: «Bu kishvar salotinidin¹,
Xabarliq jahonbonliq oyinidin,

Qolibmu ekin bir aningdek kishi
Ki, qilsam ruju' anga bu mulk ishi?

Ani elga shoh aylasam mustaqil
Ki, mulk o'zgaga bo'lmasa muntaqil».

Dedilar xaloyiq duo aylabon,
Hadisig'a jonlar fido aylabon.

Ki: «Ofoq aro sarfarozi o'lg'asen,
Hamisha raiyatnavozi o'lg'asen.

Bu yanglig' kishikim qilursen so'rog'
Ki, andin raiyatqa yetgay farog'.

Qabul aylagay oni yaxshi-yamon,
Kishi yo'q, magarkim, birov bu zamon,

Vale xalq ichindin firor aylamish,
Ajab nav' ish ixtiyor aylamish.

Tiriklar arosig'a qilmas ubur,
Matofi emas g'ayri — eski qubur².

Hamono tiriklarda ko'rmay vafo,
Qubur ahlig'a aylamish iktifo.

Boshi toj tarkin qilib ixtiyor,
Bo'lub tark toji bilan baxtiyor.

Ne maskan bo'lub kecha bir bum anga,
Ne kunduz yemak vajhi ma'lum anga.

Kishi birla yo'q mutlaqo ulfati,
Bo'lub xalq g'avg'osidin kulfati.

Niyoz ahli chun qilsalar ixtilot,
Qilur soʻzda zohir gahi inbisot.

Nasoyih der elga bagʻoyat mufid
Ki, olamdin elni qilur noumid.

Soʻz ichra bu taqrib tartib etar
Ki, elni fano sori targʻib etar!»

Skandar eshitgach dedikim: «Yurung,
Ani qayda boʻlsa, topib kelturung!»

Ravon hukm ila har taraf surdilar,
Topib shoh bazmigʻa yetkurdilar.

Yalang erdi boshu, ayogʻi yalang,
Yaqo chokidin koʻksi dogʻi yalang.

Jahon shugʻli gardiga silkib etak,
Tutub iki ilgiga iki soʻngak.

Skandar anga ehtirom ayladi,
Oʻz ollinda oliy maqom ayladi.

Dedi: «Bu soʻngaklardin afsona ayt,
Ne soʻrsam, javobin aning yona ayt!»

Dedi: «Goʻrlardin qilurda guzar,
Necha bu soʻngaklarga soldim nazar.

Zamiringʻa lekin nihon qoldi bu
Ki, shahning qayudur, gadoning qayu?

Chu oʻlganda birdur bu iki matoʻ,
Tiriklikda nevchun qilurlar nizoʻ?»

Kelib bu kalomi Skandarga xush,
Dedi: «K-ey zabonovari borkash,

Seni toptim asru biyik nuktalik,
Agar bor esa himmating ham biyik.

Seni kishvaringda qilay arjumand,
Berib shohlig'. poyang aylay baland».

Dedi: «Himmat o'lmish manga hamnishast,
Sen istardek ermas, vale asru past

Ki, tark aylabon faqr sarmoyasin,
Pisand etgamen shohlig' poyasin.

Emas rub'i maskunga rag'bat manga,
Tilar to'rt sarmoya himmat manga:

Biri andin o'ldi hayoti abad
Ki, yo'qtur aning intihosig'a had.

Yana bir: yigitlikki topmay xalal.
Qariliq bila bo'lmag'ay ul badal.

Yana bir: g'inoyi muabbaddurur
Ki, ollinda iflosqa raddurur³.

Yana: shodlig'kim, yo'q oning g'ami,
Adam bo'lg'ay ul surning motami».

Skandarni hayrat zabun aylabon,
Dedi, bosh uyotdin nigun aylabon

Ki: «Ey farruxoyinu farxundaroy,
Bu uqdangdin ul bo'ldi mushkilkushoy

Ki, bu dayr aro topsang ogohliq,
Sanga faqr berdi, manga shohliq.

Agarchi meni ayladi arjumand,
Sanga berdi himmatni mendin baland».

Gadoyeki bo'lg'ay biyik himmati:
Anga past erur shohlig' rif'ati.

Chu himmat baland o'ldi ersa faqir,
Ko'ziga erur asr shohi haqir.

XVIII

HIKMAT

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, maqsudg'a qaysi maqom yaqinroq va ul maqom sari ne nav' xirom munosibroq va Arastu yo'qluq maqomig'a yo'l ko'rguzmak va sabukborliq xiromi ohangi tuzmak

Arastudin etti Skandar savol:
«Ki ey fikratingg'a falak poymol,

Ne yo'ldurki, maqsud erur manzili,
Ne ishdurki mahmud erur hosili?»

Dedi: «Xalqdin o'zni fard aylamak,
Fano ko'yi yo'linda gard aylamak.

Dedi: Ul kishikim tavongardurur,
Anga xayr ko'prak muyassardurur.

Amalning chu maqsud aro daxli bor,
Tavongarg'a ko'prak kerak e'tibor.

Birovkim savob etsa ko'prak husul,
Anga ko'prak o'lg'ay umidi vusul.

Dedi: «Xayrkim qilsa ahli manol,
Bu ishdin emastur yiroq ikki hol.

Biri ulki: mavqe'dadur ul ishi,
Ishin g'ayri mavqe' qilur ham kishi.

Gar ish g'ayri mavqe'da mavjud erur,
Kishi har nekim qildi mardud erur.

Va gar o'z yeridadurur qilg'ani,
Ne ish qilsa maqbul tutsaq ani.

Nekim asldin topti ma'zulluq,
Ishi far' ila bo'ldi mashg'ulluq.

Erur rohzan kimki ogoh erur,
Bu yo'lda nekim mosivalloh erur.

Birov shoh vaslig'a qat' etsa yo'l,
Kerak voqif o'lsa qaroqchidin ul.

Qaroqchig'a bo'lg'on kishi muttafiq,
Qachon shoh bazmig'adur mustahiq?

Vale ulki raf' etti bud-u nabud,
Gumon qilmadi Haqdin o'zga vujud.

O'zin chunki maqsud aro qildi yo'q,
O'zi qolmayin, qoldi maqsudi-o'q.

Gumon qilma mundin biyikrak maqom,
Kishi anda chun yetti, bo'ldi tamom».

Bu durlarnikim sochti gavharfurush,
Sadaf og'zidek soyil o'ldi xamush.

XIX

Iskandarning saltanat tojidan sarkashlik qilib, xilofat taxtidin ayoq tortqoni va Rum ahli boshlarin oyog'iga qo'yub, aning maqdamidin taxt poyasin baland qilib, toj qadrin arjumand qilg'onlari va aning adli aynining quyoshi bila zulm shomining xuffoshin ko'r etib, jahonni yurutqoni va zulm ahlining zulmatdek olam yuzidin qiroq tutqoni

Guzorishqa ulkim, qalam qildi tez,
Qalamdin bu yanglig' bo'lur nuktarez

Ki, chun Faylaqus o'rtadin chekti raxt,
Skandarg'a taslim etib toj-u taxt.

Skandarki donoyi ofoq edi,
Bilik ichra ofoq aro toq edi.

Anga toj ila taxt tushmay qabul,
Bu andeshadin behad erdi malul

Ki, shahlig'da haddin ko'p ofot erur,
Ne qilsa falakdin mukofot erur.

Agar tarkiga ko'nglini shod etib,
Atoning vasiyatlarin yod etib.

Ko'p oshufta qilg'och ani bu mihan,
Ulusni yig'ib, tuzdi bir anjuman.

Chu yaksar yig'ildi sharifu vaze'
So'ze qildi og'oz behad bade'.

«Ki ey qavmkim, mulkungiz keldi Rum
Ki, ollimda holo qilibsiz hujum.

Agar sarfarozi ar sarafgandasiz,
Bori Tengriga men kibi bandasiz.

Eman siz kibi, sizdin o'ksuk base,
Atosiz, dilozurdaye hekase.

Atomni agar lutf aylab lloh,
Bu kishvar uza ayladi podshoh.

Hamono bu ishga sazovor edi,
Bu yuk chekkali quvvati bor edi.

V-ar obovu ajdodima qildi Haq,
Bu mulk ahlig'a hukmronliq nasaq.

Alar dog'i zeboi taxt erdilar,
Tavonou feruzbaxt erdilar.

Vale men erurmen bag'oyat haqir,
Dog'i saltanat amri behad xatir.

Bu ishga keraktur tavono kishi,
Emas men kibi notavono ishi.

Erur tortmoq sher chekkonni mo'r,
Yukin pilning aylamak pashsha zo'r'.

Ne bor shahlik aylarga niyat manga,
Ne aylay desam qobiliyat manga.

Bu taklifdin chunki ranjurmen,
Agar aylasam tark – ma'zurmen.

Chu men ayladim ajzim izhorini,
Bu andeshadin ko'nglum ozorini.

Siz emdi o'zunguzga shohe toping.
Bu kishvarg'a kishvarpanohe toping.

Har ishta zamon ahlining foyiqi,
Ki, to bo'lg'ay ul shohlig' loyiqi.

Quyoshdek qaviymehru ravshanzamir,
Va gar chiqsa ashhabqa ofoqqir.

Adolat aro fasli navro'zdek,
Siyosatda barqi jahonso'zdek.

Iriklik chog'i xasmg'a chorasoz,
Qotig'liq mahalli raiyatnavoz².

Anga taxt-u davlatni maskan qiling,
Boshin toj birla muzayyan qiling

Kim, ul yog'durub abri ehsonini,
Eramdek qilib mulk bo'stonini.

Adu xaylin oshuftahol aylasun,
Sanam zulfidek poymol aylasun.

Necha shu'lai fitna yoqsa adu,
Qilich selidin ursun ul o'tqa su.

Raiyatqa qilsa qalamzan sitam,
Qalamzanning ilgini qilsun qalam³.

Musofir yo'li rishtasin uzmasun,
Qaroqchi qarosini ko'rguzmasun.

Qilib zabt ila mahkam o'g'ri yo'lin,
Ulus molidin qisqa qilsun qo'lin.

Adam aylasun zulm ta'limini,
«Lam»i jahd etib «lom» ila «mim»ini⁴.

Adolat qilurning topib holatin,
Fuzun qilsun elga aduv olatin.

Nekim Haq buyurmish, bo'lub payravi,
Haq aytur ulus ilgin etsun qaviy.

Berib zulmgustarga farsudaliq,
Raiyatqa yetkursun osudaliq».

Tugatgach so'zin shohi ravshanzamir,
Ulus chektilar har tarafdin nafir

«Ki, ey xusravi odili dodgar,
Nega aylading bizni faryodgar?

Yetar chog'da adlingdin elga navo,
Bu yanglig' nedin zulm ko'rdung ravo?

Ne so'zlar edikim bayon aylading
Ki, bu xalq bag'rini qon aylading.

Bu so'zlar deguncha, oqiz qonimiz
Ki, bo'lsun yo'lungda fido jonimiz!

Sen o'lg'uncha bu el boshidin yiroq,
Yiroq bo'lsalar jonidin yaxshiroq.

Sanga garchi jonbaxsh keldi kalom,
Yaqin erdikim aylagay qatli om⁵.

Senu saltanat tarki — so'zmu bo'lur?!
Badilingni ko'rguchi — ko'zmu bo'lur?!

Bugun olam ichra sen ul shohsen
Ki, aflok sirridin ogohsen.

Jahon ichra sen bilmagan yo'q ulum,
Bilur olam ahli, nekim ahli Rum.

Falak sham'i royi muniring sening,
Maloyik charog'i zamiring sening.

Jahon ko'rmagan sen kibi xusrave,
Quyosh tal'ate, Mushtariy⁶ partave.

Qilib adl royingdin andoq zuhur
Ki, gul birla xurshiddin atru nur.

Vujudingda pinhon xiradyorlig',
Jamolingda paydo jahondorlig'.

Bu himmatki zoting aro bordur.
Sanga Rum sultonlig'i ordur.

Bilurbizki bu mulk erur kam sanga,
Umid ulki, tushgay jahon ham sanga.

Falak sayridin oshkoru nihon
Ki, hukme yozilmish: seningdur jahon.

Yana kimsa farmonravo qilmag'il,
Jahon ahlini benavo qilmag'il.

Agar sen bu ishni qabul etmagung,
Bu mulk ahli faryodig'a yetmagung.

Qo'yub mulki mavrusinga yonani,
Ravo ko'rsang uy ichra begonani.

Qila olmayin bu balo ixtiyor,
Borimiz qilurbiz jalo ixtiyor!

Chu tushsak gadoliqqa har mulk aro,
Xudo so'rg'usi sendin ul mojaro».

Bu so'z deb ulus bo'ldilar ashkrez,
Bosh aylab yalang, chektilar rustaxe.

Skandarki mundog' alomat ko'rub,
Alomat demaykim, qiyomat ko'rub.

Pushaymon bo'lub degan aqvolig'a,
Buzuldi base ko'ngli el holig'a.

Solib ul sifat sidq oyin sifat,
Degandin aning ko'ngli ichra uyot.

Ham atboining yaxshi niyatlari,
Yana ham atosi vasiyatlari

Ayon etti bir nav' ta'sir anga
Ki, bermak mahol erdi tag'yir anga.

Bo'lub xotiri haddin ortuq malul,
Ulus iltimosini qildi qabul.

Rizo zohir etgach, shahi navjuvon,
Arastuyi⁷ farzona qo'pti ravon,

Olib tojni aylabon arjumand,
Aning boshidin ayladi sarbaland.

Ravon tutti aytib sano, bir qo'lin,
Balinosi⁸ dono yano bir qo'lin.

Iki ganji hikmat ani yo'ldabon,
Chiqordilar avrang uza qo'ldabon.

Topib maqdamidin biyik poya taxt,
Quyosh boshi uzra solib soya baxt.

Arastu bila – yo'q – Balinos edi
Ki, bu Xizr edi, ul bir Ilyos⁹ edi.

Xaloyiqqa yuzlandi bir inbisot
Ki, o'lturgali yetti mufrit nishot.

Nisor ul qadar sochti yaxshi-yamon
Ki, qildi nujum arzni osmon.

Adadsiz surur ahlig'a bo'ldi sur,
Aningdekki sur ahli qildi surur.

Chu Iskandari mehr o'lub pardapo'sh,
Shafaq bodasin topti qilmoqqa no'sh.

Tarabdin falak qildi holi anga,
Yangi oyni jomi hiloli anga.

Skandar barumand o'lub baxtidin,
Shabistong'a kirdi tushub taxtidin.

Gul-u sabza uzra tuzub toza bazm,
Mayi lolagun ichgali qildi azm.

Qadah partavikim damodam tutub,
Shabistonni xurshiddek yorutub.

Debon so'z, degach shohi gardunjanob,
Javobin Arastuyi hikmatmaob.

Surub nukta har sori donishvari,
Bilik ichra allomai kishvari.

Ne hikmatdin ayru qadah gardishi.
Ne juz ilmi hikmat takallum ishi.

Nukotkim shahi komyob aytibon,
Anga nukta ahli javob aytibon.

Zuhur aylabon garchi ayshu tarab,
Vale sarbasar mahzi ilmu adab.

Chu har ilmdin bo'ldi guftu shunid,
Dimog'ini shahning qizitti nabit.

Qo'pub chiqqali mayl ko'rguzdi xayl,
Ko'zi shohning uyqug'a qildi mayl.

Bo'lub uyqu chun ulcha matlub o'lub,
Yorim kecha ham sajda marg'ub o'lub.

Ibodat uchun shohi yazdonparast,
O'zin xas kibi qildi tufroqqa past.

Ishi yig'layu uzri mofot edi,
Anga tongg'acha bo'yla avqot edi.

Quyosh chun qilib avj ohangini.
Yorutti yana charx avrangini.

Kavokib topib ul yoruqdin zarar,
Bori uchtilar ul sifatkim sharar.

Skandar yana taxtin aylab maqom.
Xaloyiqqa hukm ayladi bori om.

Ulus qildilar xizmatig'a hujum,
Quyosh tegrasida nechukkim nujum.

Yig'ilg'och ulus shah qilib ibtido.
Xaloyiqqa so'z mundoq etti ado:

«Ki berdi manga dodgarlik Iloh,
Bor ersa xaloyiq aro dodxoh,

Kelib ollima arzi hol aylasun,
O'z ahvolini qiylu qol aylasun!

Qoshimda so'zin arz aylar zamon,
Meni bir o'zi yanglig' etsun gumon.

Ne taxtimdin o'lsun anga dahshate,
Ne tojimdin o'lsun anga vahshate.

Ne shah deb meni aylasun iztirob,
Ne maqsud adosida qilsun shitob.

Ayon aylasun reshi dardu g'amin,
Yoqay dod bermak bila marhamin».

Ulus boshladi arzi hol aylamak,
Skandar bila qiylu qol aylamak.

Sahardin anga tegrukim istivo,
So'rub, xalq dardig'a qildi davo.

Kishi qoni to'kkanni bo'ynin urub,
Qo'lin kesturning, qo'lin kesturub.

Berib dod mazlumi g'amxorag'a,
Qilib rahm marhumi bechorag'a.

Qilib zulm ahlin qaro yerga past,
Alarg'aki, mazlum erur zerdast.

Xush ul shahki zulm ahlin aylab nigun,
Jafokash jafogarni ko'rgay zabun.

Bu yanglig' qo'yub adl bunyodini,
Yarim kungacha berdi el dodini.

Atosi zamonida har nav' ish
Ki, andin xaloyiqqa ozor emish,

Tamomin ulus boshidin qildi daf',
Yetishsun deb andin xaloyiqqa naf'.

Yana shohlar hodis etgan rusum
Ki, bedod emish el aro bu umum.

Alar tarhini buzdi bunyodidin,
Xaloyiqni qutqordi bedodidin.

Adolat tariqini fosh ayladi,
Siyosat anga durbosh ayladi.

Raiyatqa ma'lum etib ehtiyoj,
Iki yil alardin ko'tardi xiroj.

Amal ahlig'a qildi mashg'ulluq,
Yomonlarg'a yetkurdi ma'zulluq.

Vale yaxshig'a taqviyat ayladi,
Yana yaxshilar tarbiyat ayladi.

Yana narxlarg'a qilib ishtig'ol,
Og'ir sotquchig'a berib go'shmol.

Tuz aylab tarozu iki boshini,
Temurdin yasab, muhr etib toshini.

Qari ham temurdin anga bo'ldi xos
Ki, el bo'ldi kam gaz olurdin xalos.

Qaponni ham ul ixtiro ayladi,
Qiyos ichra raf'i nizo ayladi.

Yana tuzluk izhorig'a tuzdi kayl
Ki, el qilmag'ay egrilik sori mayl.

Yana tuzdi oltun tarozusini,
Qaviy aylabon adl bozusini.

Marohil aro qo'ydi rahdorlar,
Yo'l ahlin xatardin nigahdorlar.

Adolat qo'lin tutti andoq biyik
Ki, topti amon arslondin kiyik.

Karak xaylig'a qarchig'ay darmiyon,
Alar jo'ja yanglig', bu bir makiyon.

Yarim kungacha adl ila dod edi,
Yana kun so'ngg'i yaxshi bunyod edi.

Bu yanglig' chu oz vaqt tuzdi rusum,
G'ani bo'ldilar adlidin ahli Rum.

Ketur soqiyo, to'ldurub jomi adl
Ki, ko'rguzdi Iskandar ayyomi adl!

Taodul bila tut ani behamol,
Icharda manga garchi yo'q e'tidol.

Mug'anniy, navoda tuzub mu'tadil,
Navosozliq qil manga muttasil.

Qulog'img'a dilkash sadoye yetur,
Meni benavog'a navoye yetur!

Navoiy, taoduldin etma udul,
Qabul ahlidin gar tilarsen qabul!

Chu odil shah ilgidin ichgung ayoq,
Necha e'tidol asrasang yaxshiroq.

Nechukkim, erur adl shahlarg'a zeb,
Erur ham gado, xokirahlarg'a zeb¹⁰.

Shahekim, adolatdur oning ishi,
Teng ermas anga shohlardin kishi.

XX

*Adolat ayni ta'rifdakim, salotinning zulumoti zulmi
orasida «ayn ul-hayot»i jovidoniydurur va ichganga ziloli
zindagoniy yetkurur*

Ne asmokim, ul Haq sifotig'adur,
Agar fikrating har bir otig'adur.

Ne amreki bo'lg'ay sifat doxili,
Haq otidur ul amrning foili.

Karam fartidindur karim o'lmog'i,
Tarahhum ko'pidin rahim o'lmog'i.

Agar vojidu mojid et e'tibor,
Agar hayyu qayyum bir hukmi bor.

Vale oti asmoda odil emas,
O'qur chog'da el oni odil demas.

Adolatqa yetganda qilmish Xudo,
O'z otini «Al-adl» birla ado.

Bu otig'a ko'prak uchun ehtimom,
Aning birla olamg'a berdi nizom.

Ne shahkim, aning adl kirdoridur,
Desam, yo'q ajabkim, Xudo yoridur.

Bu ma'nidin erkinki, olamda shoh
Ki, derlar ani xalq zilli Iloh.

Gar af'oli mardudu maqbul emas,
Bulardin qiyomatda mas'ul emas.

Erur adl kim, Qodiri zuljalol,
Qiyomat kuni andin aylar savol.

Agar adl yo'q oshkoru nihon
Yaqin bilki, zer-u zabardur jahon.

Anushirvon! garchi kofir edi,
Vale adl zotida zohir edi.

O'run garchi kofirg'a do'zaxdurur,
Aning addin o'rni barzaxdurur.

Agar kufr rizvon sori qo'ymadi,
Vale adl niyron sori qo'ymadi.

Ul o'tgandin ar ming yil andozadur,
Alolatdin ovozasi tozadur.

Erur turfa bukim, salotin aro,
Qayu adl etar kishvari din aro.

Qilurda sifat adlu insofini,
Nihoyatqa yetkurmak avsofini,

Demaklik emas «hukmroni zamon»,
Demaktur «Anushirvoni zamon».

Ajabroq bukim, ulki bu oti bor,
Bu tashbih birla mubohoti bor.

Ne so'zdinkim o'tti erur bu ajab
Ki, kavnayn shohi – Rasuli arab.

Shahekim, rusul keldi xayli aning,
Bori ofarinish tufayli aning.

Qilur chog'da Haq shukri izhorini,
Magar bu sifat surdi guftorini

Ki: «Sultoni odil zamonida dahr,
Vujudum bila berdi olamg'a bahr.

Manga chun valodat zamoni edi,
Ulusqa adolat zamoni edi».

Hadisida ham bu bashoratdurur
Ki, adl ahli sori ishoratdurur.

Ki, adl ichra o'tganga bir soati,
Erur behki, jinnu bashar toati.

Yana ham hadisedurur bu sahih
Ki, aylabdur oni bayoni fasih.

«Qolur kufr aro qolsa obod mulk.
Bo'lur zulm agar bo'lsa barbod mulk».

Shah ar kufr aro adlin etsa ravon,
Tuzar mulkin andoqki Nushiravon.

Va gar din aro zulm parron qilur,
Bu shahlardek oz chog'da vayron qilur.

Shahekim qilur xayli insong'a amr,
Haq etmish anga adlu ehsong'a amr.

Agar zulm qilsa erur necha hol
Ki, jonig'adur borcha oning vubol.

Birovkim Haq amrig'a osiy bo'lur,
Nekim qilsa jurmu maosiy bo'lur.

Yana bir bukim aylab o'zni safih.
Haq axloqig'a xulqi qolmas shabih.

Yana buki elga solib iztirob,
Qilur zulmi obodlarni xarob.

Yana ulki, chun zulme mavjud o'lur,
Bori xalq ko'ngliga mardud o'lur.

Ne mardudluqkim, bo'lur el ishi –
Tun-u kun aning jonining qarg'ishi.

Ne damkim urar xalq nuqsonig'a,
Qilur tez do'zax o'tin jonig'a.

Ulus dushmani desa bo'lmas ani
Ki, bor ul haqiqatda o'z dushmani.

Necha zulmkim elga zolim qilur,
O'z-o'ziga ko'prak qilur – Haq bilur.

Ne zolimki, bir kimsaga zulm etar,
Iki foida zulmkashga yetar.

Bir ulkim, qiyomat kuni ajri bor,
Angakim bu zulm aylamish, zajri bor.

Yana buki, mazlum erur ot anga,
Kishi aylamas zulm isbot anga.

Vale kimsakim zulm anga komdur,
Bu olamda mardudu badnomdur.

Makon chun qilur o'zga olam sori,
O'tar betavaqquf jahannam sori.

Qayu shohkim addin fard erur,
Ham o'z jonig'a zulmidin dard erur.

Kivursa o'zin odil el sonig'a,
Ne zulm elga aylar, ne o'z jonig'a.

Agar bilsa shah adl etar hirfasin,
Nechuk bergay o'z ilgidin sirfasin.

Necha sirfadin shah keraktur yiroq,
Bu yerda vale sirfasi yaxshiroq.

Shahekim, anga adl bo'lg'ay qiliq,
Erur aylasa sirfa besirfaliq.

XXI

*Mahmud hikoyatikim, ajal og'ir uyqusig'a borg'ondin so'ngra
Mas'udning tushiga kirdi va adolat ayni paydo qilur uchun anga
pandlar berdi va nasihat zilolidin aning yuziga bir suv urdikim,
ani g'aflat uyqusidin seskandurdi*

Eshittimki, Mahmudi' g'oziyg'a dahr
Chu jomi hayot ichra hal qildi zahr.

Qilib «irji'iy» nag'masin istimo',
Ruju' etti olamg'a aylab vido'.

Jahondin uzar chog'da payvandini
Valiahd etib erdi farzandini.

Chu ul ayladi tarki dori fano,
Firoqida o'g'lig'a erdi ano.

Hamono laqab erdi Mas'ud anga,
Kirib tushga bir kecha Mahmud anga,

O'g'ulg'a ajab nav' qildi zuhur,
Boshidin-ayog'ig'acha g'arqi nur.

Bo'lub turfa bog'e aning maskani,
Dema bog'kim, ravzaning gulshani.

Damo-dam fuzunroq nishoti aning,
Oshib har zamon inbisoti aning.

Zumurraddin ollida havzeki, aql
Kelib ojiz avsofin aylarda naql.

Mudavvar kelib charxi axzar kibi,
Suvi lavnu ta'm ichra kavsar kibi.

Qirog'ida ul havzning bir daraxt,
Solib shoh uza soya andoqki baxt.

Qilib past To'bi qadin poyasi,
Hamul ravza sahnin tutub soyasi.

Yana ravzaning sabzasi za'faron,
Isi xastalar jismidin za'fron.

Tamoshosidin ko'zga yorub charog'.
Muattar bo'lub atri birla dimog'.

Ko'rub shoh Mas'ud bu turfa hol,
O'pub yer atosidin etti savol

Ki: «Sultonlig'ing ichra netting ekin
Ki, bu nav' manzilg'a yetting ekin?»

Dedi: «Ul zamonkim, jahondor edim,
Adolat qilur fikrida bor edim.

Chekar chog'da Hindustong'a sipoh,
Chu ul nohiyat bo'ldi oromgoh,

Dedim, emin o'lsun cherikdin bu mulk.
Sitamg'a uzotur ilikdin bu mulk.

Munodidin anglab bu hukmumni xayl,
Manga bo'ldi sayr aylamak sori mayl.

Qilib besha tavig'a har yon nazar,
Ki, nogah bir el sori soldim guzar.

Jazira aro necha uyluk kishi,
Kelib za'f ila ajz alarning ishi,

Yig'ochu qamishdin yasab xonumon,
Ani sandalu zarhal aylab gumon.

Uy ichra gilem o'rnida bo'ryo,
Kelib bog'-u bo'ston buzuq qo'ryo.

O'tar chog'da nazzora aylab muni,
Yetishti qulog'img'a mazlum uni.

Hamul un bila markab ettim ravon,
Chu yettim, ajuze edi notavon.

Buzub qo'ryosin cherikchi kirib,
Uyidin necha shox o'tun oyirib.

O'tunni uyidin chiqorg'on zamon,
Solih to'bra ichra dog'i samon.

Yana bir ayog' ham olib badsigol
Ki, ul zarf bor erdi yashil safol.

Bularni olib zolimi tundxo',
Chiqarda yo'luqti manga ro'baro'.

Jadal aylabon dodxohi bila,
Kelib ul iki-uch guvohi bila.

Chu bildim aning zulmu yag'mosini,
Iyosiga qaytardim ashyosini.

Yana qo'ryosini naybast etib,
Ne ayrilg'onin borcha payvast etib.

Dedim, bog'labon zolim ilgini rust,
Osib bo'g'zidin ul uy ollida chust.

Chu ashyosini oldi zoli najand,
Hamul dam sipah sori surdum samand.

Men etgan zamon tarki dori g'urur
Ki, bo'ldi maqomim bu dori surur.

Nihoyatsiz erdi gunohim mening,
Bu ish bo'ldi oxir panohim mening.

Xitob o'ldi, k-ey osiyi borgoh
Ki, umrungda qozg'onmading juz gunoh.

Necha haddin ortuq gunahkorsen,
Tomug' shu'lasig'a sazovorsen.

Hamul adlkim tutti sendin vujud,
Gunohing bog'ishlandi bud-u nabud.

Vale har ne ish qilg'oning beg'araz,
Topibdur bu olamda bir-bir evaz.

Tuzatting chu ul zolg'a qo'ryo,
Yo'q erdi bu fe'lingda ro'yu riyo.

Aning muzdidur bu riyozu bilisht,
Yeli mushkso, gardi anbarsirisht.

Iki shox o'tunkim, ani oldi zol,
Erur muzdi bu naxli To'bo misol.

Yashil zarfkim, aylading rad anga,
Evazdur bu havzi zumurrad anga.

Etaklik samoninki oldi ajuz,
Evazdur anga za'faron birga yuz.

Qatil etganing zolimi shumni
Ki, qutqording ul xasta mazlumni.

Aning muzdi bo'ldi hayoti abad,
Maqosidga yo'q bu hayot ichra had.

Bu savdodin ar voqif o'lsa kishi,
Qachon addin o'zga bo'lg'ay ishi.

Agar adl olamda tutmas vujud,
Pushaymonlig' etmas bu olamda sud.

Sangakim bu soat erur dastras,
Bu ish kasbidin tinmog'il bir nafas.

Damekim, shah o'z adlidan fard erur,
Anga ul dame bedavo dard erur».

Chu Mas'ud uyg'ondi ul uyqudin,
Farog'at topib xotiri qayg'udin.

Adolat tariqin shior ayladi,
Ato buyrug'in ixtiyor ayladi.

Qayu shahki adl etsa Mas'uddek,
Ne tong Haq nasib etsa Mahmuddek.

XXII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, adolat natijasi ne nav' ishlar bo'la
olg'aykim, ul natija umidiga kishi ul yo'lg'a qadam solg'ay va Arastug'a
jahonkushoyliq tili ochilmoq va adl natijasi jahongirlik erkanin sobit qilmoq va
odilg'a ul jahon saodati ham topilmoq*

Yana shoh Arastug'a qildi xitob
«Ki, ey donishoyinu hikmatmaob!

Shahekim erur adlning jozimi,
Ne ishlar ekin adlning lozimi?»

Dedi: «Shahki adl o'lsa oyin anga,
Musaxxardurur dunyo-yu din anga.

Bu olamda bo'lmog'liq ofoqgir,
Yana olam ahlida jannatsarir.

Bu olam olurni burun sharh etay.
Yana o'zga olamg'a dog'i yetay.

Shahekim anga adl bunyod o'lur,
Natija bukim, mulki obod o'lur.

Chu mulk o'ldi obodu xalqi g'ani,
Yaqindurki, ma'mur o'lur maxzani.

Chu maxzanni bu nav' ma'mur etar,
Sipohig'a beshak mavojib yetar.

Sipohi qachon shahg'a tolib kelur,
Adusig'a, shak yo'qki, g'olib kelur.

Qachon bir adusini past ayladi,
Aning mulkini zerdast ayladi.

Iki mulk afzun qilur quvvatin,
Yana xasmining sindurur shavkatin.

Bu tartib ila chunki farhin solur,
Ajab yo`q, agar dahr mulkin olur.

Yana ulki chun adli zohirdurur,
Bori qavm ila xayli shokirdurur.

Sipohiysi gar tig' urar beaded,
Raiyat duo birla aylar madad.

Qachon qildi ming xasmi kinxoh o`qi,
Yarim kecha qilg'oncha bir oh o`qi?!

Yana ulki chun adl bo'lmish fani,
Adu xayli dog'i tilarlar ani.

Raoyosi tunlar ilik ochibon,
Sipohiysi borib anga qochibon.

Birov topsa bir ishga muncha sabab,
Jahongir bo'lmog'lig'i ne ajab?

Bu bir muddao chunki topti vuqu',
Yana birga emdi qiloyin shuru'.

Birov Tengriga iltijo kelturub,
Chu adl amr qilmish bajo kelturub.

Olib mulkidin ranju farsudaliq,
Xaloyiqqa yetkurgay osudaliq.

Taammul qilib adlu ehsonig'a,
Duo qilsa ofoq eli jonig'a.

Natija munga g'ayri g'ufron emas,
Jazoyi amal bo'lmay imkon emas.

Bu olam dog'ı bo'ldi, ul ham anga,
Iki kavn mulki musallam anga».

Chu xatm etti donoi bisyordon,
Javobini topti shahi kordon.

Hakim ayturidin chu kasb etti naf',
Bori shubhasi ko'nglidin bo'ldi raf'.

XXIII

*Iskandar ishlarining tafsilini ijmol bila deyilmak va ul
ijmolning mujmalotin tafsil qilmoq va Doroning rasuli anga
oltun bayza tilay kelib, po'lod nayzadek itik so'zlar javob
topib bormoq va ul sinon lam'asining barqi aning xirmanı sabrig'a
o't solmoq va kunjud bila go'y va chavgon yibormagi va Iskandar ul
chavgon bila go'y urub kunjudni qushlar termagi*

Bu yanglig' dedi mo'badi nuktasanj',
Ki tarix ilmig'a ko'p chekti ranj.

Ki chun qildi ul shohi navxosta,
Adolat bila mulkin orosta.

Hakim, o'ylakim, ko'rguzub erdi yo'l,
Adolat havosin bilib erdi ul,

Ki olam olurg'a bo'lur muntahi,
Bu so'z fikrida xotiri ogahi.

Taammul qilur erdi haddin fuzun,
Chekar erdi andisha torin uzun.

Chu adlu shijoat anga yor edi,
Yana roy ila hikmati bor edi.

Quyoshdek sipehr uzra tortib alam,
Yurub oldi olam yuzin yakqalam.

Ul ishlarki ul qildi ofoq aro,
Kishi qilmadi bu kuhan toq aro.

Bu a'jubalarkim anga berdi dast,
Jahondorlar qadri topti shikast.

Nekim qildi ul desa, aytay, kishi,
Tuganmas o'qub qarmlar ul ishi.

Bori qilg'onin demak oson emas,
Deganga tugatmaklik imkon emas.

Munosib bu keldiki har hol ila
Desam, avval ahvolin ijmol ila

Ki, komim ravo aylamish bo'lg'amen,
Hadisin ado aylamish bo'lg'amen.

Yana qissasig'a taaqqul qilib,
Tavorixig'a ko'p taammul qilib.

Umurida ulcha g'aroyibdurur
Ki, ul ishta ko'prak ajoyibdurur,

Judo aylabon kizb oloyishin,
Anga aylasam nazm oroyishin².

Hamonoki ul shohi davlatpanoh,
Burun Rum taxtig'akim bo'ldi shoh.

Muxolifqa qasdi halok ayladi
Ki, a'dodin ul yerni pok ayladi.

Cherik chekti andin so'ng istab kushod,
Jahon ichra aylarga fathi bilod³.

Burun tortibon razm uchun tig'i kin,
Yurub ayladi azmi Mag'rib zamin⁴.

Qilib Zangbor⁵ ahliga chiyralik,
Yudi tig' suyidin ul tiyralik.

Yana bo'ldi Doro⁶ bila hamnabard
Ki, badxohdin ko'kka yetkurdi gard.

Yana mulk ochmoqta qilmay darang,
Yurub fath qildi bilodi Farang⁷.

Chu bo'ldi mute⁸ anda bo'lg'on ulus,
Qirim birla fath ayladi Andalus⁸.

Yonib Misr fathig'a qildi sitez,
Sipehr oni Misr uzra etti aziz.

Ko'rub tab'i ul marzni oshno
Qilib anda Iskandariya binó.

Chu Zardusht⁹ daf'ig'a qildi g'ulu,
Alar o'tig'a tig' ila urdi su(v).

Iroqi Ajam sori qilg'ach xirom,
Navo topti ohangidin ul maqom.

Iroqi Arabg'a chu surdi samand,
Qudumidin o'ldi ul el bahramand.

Yana ayladi azmi Shom-u Halab,
Nasib o'ldi ul yerga kom-u tarab.

Yaman sori chiqti nechukkim Suhayl¹⁰,
Aqiq o'lg'ali toshlari qildi mayl.

Yer o'pmakka chun Makka azmi qilib,
Qabuli uchun ul eshik ochilib.

Qilib azm andin savohil sari,
Qo'yub yuz ajoyib marohil sari.

Yana aylabon Fors fathig'a azm,
Muyassar bo'lub, aylamay kinu razm.

Ochilg'och bular shohi farxundafol,
Saodat bila qildi azmi Shimol.

Chu mulk olg'ali da'bu xo' razm etib,
Tavajjuh bila fathi Xorazm etib.

Chekib ra'yati mehri ishroqni.
Yoruq aylabon Dashti Qifchoqni.

Chu bu nohiyatdin inontob o'lub,
Inongiri Saqsin-u Saqlob o'lub.

Chu ozim bo'lub jonibi Osu Rus.
Bo'lub yuzlari vahmidin sandarus¹¹.

Tushub Charkas-u Gurja¹² sori yo'li.
Bo'lub borcha gurji-yu charkas quli.

Shimol ahlin ehsong'a g'arq aylabon.
Tavajjuh qilib azmi Sharq aylabon.

Chu manzil qilib mulki Farxorni,
Kesib ul gulistonda har xorni.

Chu ma'bar bo'lub Movarannahr anga,
Yasolib Samarqanddek shahr anga.

Chigil birla Yag'modin aylab ubur,
Nechukkim, chamandin sabovu dabur¹³.

Yurub Ching'a bo'lg'onda masnadmishin,
Kamar bog'lab ollinda Xoqoni Chin.

Yana Hind sori qilib turktoz.
Bo'yub Ked qulluq bila chorasoz.

Buzub Hind-u Chin ichra butxonalar,
Yasab foat ahlig'a koshonalar.

Chu raf' aylabon kufr yanglig' uyub,
Berib rahnavardig'a azmi Janub.

O'tib Sind ila Kechu Mukron sori,
Ham andin qilib azm Kirmon sori.

Xuroson havosida topqach hayot,
Yasab anda shahre nechukkim Hirot.

Sipohon sari dasht qilg'ondatay,
Bino aylabon shahre andoqki Ray.

Chu fath o'ldi olamdag'i marzu bum,
Ko'ngul jam' etib ayladi azmi Rum.

Necha vaqt o'lub aysh ila jomgir,
Ko'ngul topmadi anda oromgir.

Yana qatla olamni sayr ayladi,
Mamolikda bunyodi xayr ayladi.

G'arib ishlaridinki yo'q anga had,
Biri erdi Ya'juj o'llig'a sad.

Masohat qilib borcha ofoqni,
Ne ofoqkim, charxi nuh toqni.

Chu qildi masohat masolik aro,
Yig'och etti ta'yin mamolik aro¹⁴.

Tanobeki, massoh qildi quloch,
Qilib o'n iki ming qari bir yig'och¹⁵.

Aning sa'yidin topti bori sabil
Nishone qachon bir yig'och o'lsa mil¹⁶.

Manozilda tarhi rabot ayladi
Ki, andin musofir nishon ayladi.

Chu ma'murani tuzdi qilmay darang,
Tengiz mayli qildi, nechukkim nahang.

Su uzra surub benihoyat kema,
Solib anda bori keraklik nima.

Necha yil suv uzra xirrom ayladi,
Jazoyirda gohi maqom ayladi.

Haq ehsonidin bahri zoxir aro,
Bilodikim erdi jazoyir aro.

Borin fath qildi suv uzra yurub,
Birin chun olib, ilgarirak surub.

Chu yer qolmadi olmog'on suda ham,
Bu ishlar bila bo'lmay osuda ham.

Su mavji kibi iztirob ayladi,
Muhit o'rtasig'a shitob ayladi.

Chu bo'ldi yeri nuqtagohi Muhit,
Quyi suvu ustun sipehri basit.

Qilib suv tubin ko'rmak andishaye,
Hamul hikmat ahli yasab shishaye.

Kirib shishag'a ranju tashvir ila,
Aning og'zini berkitib qir ila.

Tanobeki, bo'lg'ay necha ming qari,
Eshilgan, kelur chog'da daryo sari.

Bir uchin qilib shisha davrig'a rust,
Yana bir uchin tutturub elga chust.

Bu yanglig' qilib cho'kti daryo quyi,
Ani qa'rig'a chekti daryo suyi.

G'aroyibki daryoda bo'lg'ay nihon.
Anga zohir o'ldi jahon dar jahon.

Alardin ravo aylabon komini,
Kema ichra qo'ydi yana gomini.

Va lekin bu so'zda erur ixtilof,
Yerida demakdin emasmen ma'of.

Yana azm qildi qurug'luqqa bot,
Chiqib ayladi azmi obi hayot.

Qoronquda aylab yorug'luq talab,
Ani topmayin qoytti xushklab.

Qurug'luq aro Xizr o'lub rahbari,
Tengiz ichra Ilyos edi yovari.

Bu ishlar qilibkim, kishi qilmayin,
Kishidin bu nav' ishlar aytilmayin.

Valoyat qilib Tengridin multamas,
Nubuvvatqa dog'i topib dastras.

Bo'lub oncha davlat muyassar anga,
Yana oncha kishvar musaxxar anga

Ki, sabbatig'a yo'nsa kishi xomaye,
Keraktur raqam topsa «Shahnoma»e.

Va lekin bu daftarda gunjoyishi,
Emas siqqudek borcha oroyishi.

Zaruratdin alqissa har hol ila,
Aning qissasin surdum ijmol ila.

Ado bo'ldi har bayt aro daftare,
Har uy ichra qildim nihon kishvare.

Tamomi bu erdiki, qildim ado,
Vale emdi tavfiq bersa Xudo.

Sunub panja kulliy ishe sori qo'l,
Qilay nazmkim, asl bo'lg'ay hamul:

Alardin biri erdi Doro ishi
Kim, ul nav' ish yod bermas kishi.

Bu nav' erdi ulkim malik Faylaqus
Ki, Rum ahli erdi anga xokbo's.

Jahonxusrav ul chog'da Doro edi,
Anga shohlig' oshkoro edi.

Kayoniylar o'rnida ofoqqir,
Kelib pusht-barpushti sohibsarir.

Umurida oyini Luhrosbiy,
Sipohida qonuni Gushtosbiy.

Bo'lub ko'p Kayoniy ish ihdos anga,
Tegib Bahmaniy mulk meros anga.

Jahonbonlig' amrida Xusravnajod,
Angachaki Kayxusrav-u Kayqubod.

Jahon mulkida mustaqil podshoh.
Anga topshurub shohlar toju kox.

Mamolikda har sohibi taxt-u toj,
Anga yetkurub peshkash, yo xiroj.

Biri Faylaqus erdi ul xayl aro,
Xirojini berguchi bemojaro.

Xiroj ul nimakim muqarrar emish,
Hamonoki ming bayzai zar emish.

Chu ul qildi dayri fanodin xirom,
Skandar anga bo'ldi qoyim maqom.

Bor erdi chu mulk o'ldi tayin anga,
Bu yanglig'ki sharh ettim oyin anga.

Ham avvalg'i yil tortibon tig'i kin,
Qilib Zang shohi bila big'i kin.

Topib tig'ining barqi chun ishtiol,
Kuyub zangi andin nechukkim zugol¹⁷.

To'kub erdi qon oncha ul xayldin
Ki, zang ahli ruxsori ul seldin,

Qaro dog'lardek bo'lub oshkor,
Bo'lub yer yuzi. o'ylakim lolazor.

Iki, uch yil ichra necha buyla razm,
Qilib erdi ul shohi farxunda azm

Ki, borida a'dosi mankub edi,
Kirib ilgiga ulcha matlub edi.

Bu fursatda fath aylagan marzu bum,
Bo'lub iki-uch onchakim mulki Rum.

Qilib xaylin a'dog'a andoq dalər
Ki, bo'lg'ay qulon qasdida narra sher.

Shukuhi oshib bahri zaxxordin,
Livosi o'tub charxi davvordin.

Qilib tig'i barqi jahonso'zluq,
Yuzi mash'ali olamafro'zluq.

Xayoli aro urmayin tob-u pech,
Jahongirlik fikridin o'zga hech.

Ne ofoqni o'ziga keng ko'rub,
Ne ofoqning shahlarin teng ko'rub.

Atosi vafotidin uch yil o'tub,
Ishi lek o'n oncha rif'at tutub.

Bu uch yil aro ko'ngliga yetmayin,
Xayolig'a balkim xutur etmayin

Ki, Dorog'a bo'lg'ay ishi ehtiyoj,
Anga xud ne yetgayki, bergay xiroj.

Birovkim azaldindurur rif'ati,
O'zidek rafe'-o'q erur himmati.

Bukim bo'lg'usi xasm Doro anga,
Kerak zohir etmak madoro anga.

Va yo mulku johig'a qilmoq nazar,
Aning ko'ngliga mutlaq etmay guzar.

Qachon qilsalar kin iki narra sher,
Yaqinkim, bo'lur navjuvonroq dalər.

Qachon kin chog'i bo'lg'ay andeshasi
Ki, ko'prakdurur xasmning peshasi.

Iki ajdaho bo'lsalar kinasanj,
Tafovut ne, ko'prak esa yerda ganj.

Tengizda balig' bo'lsa haddin ulug',
Nahang o'lmas osebodin qayg'ulug'.

Skandargakim yovar aflok edi,
Bisot ichra har kun tarabnok edi

Ki, Doro qoshidin yetishti rasul,
Aning ostonig'a qildi nuzul.

Parastandalardin chu bor istadi,
Ani o'llig'a shahriyor istadi.

Qadam urg'och-o'q ko'rdi chun shohni,
Supurdi yuzi birla dargohni.

Parastandaliq rasmi chun soz etib,
So'ziga duoni sarog'oz etib.

Duoyeki, bo'lg'ay sazovor anga,
Julus amri aylab jahondor anga.

Chu o'lturdi qosid tikib yerga ko'z,
Ne yoro anga surmayin derga so'z?

Skandar shukuhi qilib lol ani,
Qayu lolkim, dangu behol ani.

Qilib shoh andin bu ma'nini fahm
Ki, farru shukuhi anga soldi vahm.

So'z aytib, aning sori solmay ko'zin.
Anga tegrukim, topti qosid o'zin.

Ko'ngul bosqonin chunki fahm etti shoh,
Savol etti shohona aylab nigoh.

Ki: «Doro shahi komron xushmudur?
Anga mulk oyini dilkashmudur?»

Qo'pub, yer o'pub berdi qosid javob.
Yana komkorona qildi xitob

Ki: «Bu nav' kelmakta komingni ayt,
Nekim dedi Doro payomingni ayt!»

Yana yer o'pub qosidi rahxirom.
Dedi: «K-ey shahanshohi oliymaqom,

Chu so'rdung so'zumni, erur noguzir
Ki, bo'lg'aymen o'lingda farmonpazir.

Hamono burunroq malik Faylaqus
Ki, Rum andin o'lmish edi nav'arus,

Qilib erdi ming bayza har yil qabul,
Zari mag'ribiydin toparg'a vusul.

Bo'lub ermish uch yilki ul komyob,
Bo'lubtur bihisht ichra oromyob.

Bu uch yilg'i taqsim topqon xiroj
Ki, andin edi do'stluqqa rivoj,

Magar shoh devonig'a ketmamish,
Yetar maxzan ichra magar yetmamish.

Mening kelganimdin bu erdi murod
Ki, gar lutf etib shohi oliynajod.

Ani bersa, aylab hisob, eltayin,
Yo'q ersa, ne aytur javob – eltayin».

Skandarga keldi bu so'z bas qatig',
G'azab zahridin komi bo'ldi achig'.

Yuzi rangi ko'rguzdi o'tdin nishon,
Bo'lurg'a jahon ichra otashfishon.

Yana lahzaye boshin aylab quyi,
Hamul o't uza urdi hikmat suyi

Ki, ifroti hilmu kamoli xirad,
G'azab xayli andeshasin qildi rad.

Ko'tardi boshin so'zga og'zin ochib,
Javobig'a oning javohir sochib,

Dedi: «Ayt Dorog'a mendin salom,
Salom aytqach bo'yla yetkur payom

Ki, shahliqki, yo'qtur baqosi aning,
Emas juz fano intihosi aning.

Bugun-tonglilig' umr uchun ko'rma ranj
Ki, qo'yg'aysen albatta ganj uzra ganj.

Xazoyinki yig'ding adaddin fuzun,
Sanga ranj tekurdi haddin fuzun.

Bukim yig'ding, avval top andin asig',
Qachon topsang andin asig', o'zga yig'.

Ishelim zarar naf'idin bo'lsa ko'p,
Emas qilmog'i aql ollinda jo'b.

Sanga naf' yo'q, bizga andin alam,
O'zungga yeturma alam, bizga ham.

Tilab bayza ko'p bo'lma mehnatqa to'sh,
Havo tutti ul bayza berguchi qush¹⁸.

Agar tab'ing o'ldi nasihatpazir,
Emas bizga ham do'stluqdin guzir.

Va gar pand ko'nglunga yo'q sudmand,
So'zung bizga dog'i emas dilpisand.

Boshingdin bu behuda savdoni qo'y,
Xayolingdin ushbu tamannoni qo'y.

Angakim erur nuktadonu zarif,
Ulug' ishdurur tonimog'liq harif.

Sanga notavonlar bila tushti ish,
Meningdek kishi birla ish tushmamish.

Guruheki, har yil olursen xiroj,
Sotibsen alarg'a biror eski toj?

Xiroj olmoq andin emas dilpazir
Ki, ham tojbaxsh o'lsa, ham taxtgir.

Nahangeki bahr ichra bebok erur,
Gar ul suvda yuz ming durri pok erur.

Ne nav' o'lg'ay andin xiroj istamak,
Suvda durri ko'p bo'lsa boj istamak.

Bu yanglig' tamannoni qilg'on base,
O'zin suvda qildi balig' tu'masi.

Xiradmandlig' keldi xursandliq,
Qulaysiz tama noxiradmandliq.

Chekib bejihat bo'yla xorij navo,
Aromizda ko'rma xusumat ravo.

Gumon etmakim, molu johing sening,
Ish o'lg'onda bo'lg'ay panohing sening.

Dema yer ko'tarmas adadsiz cherik,
Sanga tig'im ollinda tutqay ilik.

Sanga ko'p, manga ozroq ersa sipoh,
Erur berguchi oz-u ko'pga Iloh.

Kerak dastgir o'lsa davlat ishi,
Yo'q ersa netar ko'p cherikni kishi?»

Tugatguncha so'zni shahi nuktago',
Mahobat eshitguchini qildi su.

Qo'pub qosidi notavon tutti yo'l,
Vale ne tirik, ne o'luk erdi ul.

Solib tezrak har nafas gomni,
Chu Dorog'a yetkurdi payg'omni.

Javobini Doro eshitgach tamom,
Tag'ayyur topib. bo'yla surdi kalom

Ki: «Har kimga bu nav' afsonadur,
Tasavvur qilurmenki, devonadur.

Va yo mast erkinki, bu so'zini
Degan chog'da bilmaydurur o'zini?

Va yoxud erur tifli beaqlu roy
Ki, ermas so'zida xirad rahnamoy».

Chu bu nuqtalardin savol ayladi,
Ravon mustame' sharhi ho'l ayladi

Ki: «ne telba fahm ettim oni, ne mast,
Xud ermas yana tifli g'aflatparast.

Erur ham xirad yoru ham hushmand,
Hadisi rafe'u janobi baland.

Bo'lub ilmu hikmatqa hamdast ham,
Dilovarsifatdur, zabardast ham.

Ne hojat sifotin bayon aylamak,
Bo'lur so'zlaridin ayon aylamak.

Shukuhi bila farridin hech ahad,
Topa olmay ollida so'z derga had.

Nechakim nazar aylasam har sari,
Aning fikri ermasdurur sarsari».

Bu so'z qildi Doroni ul nav' tund
Ki, bo'ldi ajal tig'i ollinda kund.

G'azab o'tini ayladi shu'laxez
Ki, tushti falak javfida rustaxez¹⁹.

Ul o't qo'zg'alon soldi davron aro.
Ne davron aro, charxi gardon aro.

Buyurdiki, qosidni band ettilar,
Siyahchol sori olib kettilar.

Dedi: «Go'dagi bandazodam mening.
Janibatkashi xonavodam mening.

Ham obosi bu xonadon bandasi,
Ham ajdodi ajdodim afkandasi.

Nazar aylasam aql mezonig'a,
Kim o'lg'ayki, kirgay kishi sonig'a?

Ki, oning so'zin so'z hisobi tutub,
Va yo men degan so'z javobi tutub.

Tuzub sharh aylarda debochaye,
Yasab bahr ollinda daryochaye.

Ne mendin tavahhum, ne eldin uyot.
Bu g'oyatqa sharh etgay andin sifot.

Aning dafi asbobin eng tuzay,
Anga ul kim erkonligin ko'rguzay.

Beray go'shmoleki, har badsigol.
Tuzalgay chu yod etgay ul go'shmo!»²⁰

Zabonovare avval istatti chust,
Demakta daleru adosi durust.

Anga so'zlar aytib itik dostek,
Itik dosdek yo'qki, olmosdek.

Yana berdi chavgonu go'ye anga²¹,
Qilib munda ham guftugo'ye anga.

Yana bir idish kunjudi behisob
Berib, anda ham qildi so'zlar xitob.

Uzotib ani tikti yo'lig'a ko'z
Ki, to ne keturgay javobig'a so'z.

Chu ul yetti qat'i masofat qilib,
Qizil tilni boshig'a ofat qilib.

Skandarga arz etti ahli vusul
Ki: «Doro qoshidin kelibdur rasul».

Dedi shahki, qosidni kelturdilar,
Qaro yerni gardung'a yetkurdilar.

Skandarga chun tushti qosid ko'zi,
Unut bo'ldi og'zida aytur so'zi.

Shukuhi aning jismidin oldi tob,
Viqori solib ko'ngliga iztirob.

Yer o'ptiyu arzi duo ayladi,
Risolat tariqin ado ayladi.

Dedi shahki: «Arz et so'zung borini,
Bayon qil, xayoling namudorini!»

Dedi homili roz aylab sujud
Ki: «Joningg'a Haqdin tuman ming durud²²».

Yo'q o'llingda so'z derga yoro manga,
Vale dey, degan so'zni Doro manga.

Ne so'zkin demish ul desang, arz etay,
Desang yo'q, qayondinki keldim, ketay».

Skandar zamirig'a soldi bilik
Ki: «Bordur keturgan kalomi irik».

Dedikim: «Payom etti Doroyi dahr,
Adolat bila kishvaroroyi dahr,

Ki, rasmi qadimiyki, derlar xiroj,
Ki, yo'q bizga olmoqqa xud ehtiyoj.

Vale shohlarkim, erur bandamiz,
Ne hukmeki qilsoq sarafkandamiz.

Muni bermak – izhori toatdurur,
Bizing hukmumizga itoatdurur.

Atongg'a zamonekim, erdi hayot,
Bu xizmat aro zohir etti sabot.

Chu sen topting oning maqomig'a yo'l,
Kerak qilsang erdi, nekim qildi ul.

Itoat tariqin shior etmading,
Nekim qildi ul, ixtiyor etmading.

Iki-uch yil o'ttiyu ul yetmadi,
Kishi ham ani bozjust etmadi.

Chu ish haddin o'tti yiborduk kishi
Ki, bo'lg'ay xiroj olmoq oning ishi.

Demishsen necha so'zki, hadding emas,
Kishi bilsa haddin, so'z andoq demas.

Vale nevchunkim, kichikdur yoshing,
To'qunmaydurur toshqa hargiz boshing.

Dedukkim, jununungg'a og'oz emish,
Jaholat sanga ko'pu aql oz emish.

Ishingga yo'q isloh tadbirdin,
Chu go'daksen, o'ttuk bu taqsirdin.

Kerak emdi xizmatni nokom etib,
Ne vajheki qolmish saranjom etib.

Olib, qilmayin vahm, azm etgasen,
Rafe' oston o'pgali yetgasen.

Yuzungdin dog'i raf' bo'lg'ay hijob,
Inoyat dog'i ko'rgasen behisob.

Agar vahmdin iztirob aylasang,
Degan amrdin ijtinob aylasang

Va yo bo'lsa tug'yoni jahlu g'urur
Ki, so'z raddi zotingg'a kelsa zarur

Ki bilmasliging ibtidosidur ul,
Kichik yoshlig'ing iqtizosidur ul.

Yibordim qoshingg'a munosib nima,
Bo'yun to'lg'ama, nomunosib dema!»

Keturdi, bu so'zni debon nuktago'y
Aro yerga bir savlajon birla go'y

Ki: «Go'dakliging chunki g'olibdurur.
Sanga go'yu chavgon munosibdurur.

Budurkim, ko'rungay sanga ko'zga ish,
Va lekin erur mulk ishi o'zga ish.

Va gar raf' qilmay ko'nguldin xilof,
Ayon qilmasang ajzinga e'tirof,

Nizo' o'lg'on o'lsa muakkad sanga
Ki, xud yo'q ul andeshag'a had sanga.

Qo'yub jah!, o'z joningga rahm qil,
Sipohim hisobin bu kunjudchabil».

Debon, qo'pti majlisdin aylab shitob,
Ulug' zarf aro kunjudi behisob

Keturdiyu og'zidin ochti tugun,
Bisot ichra ul zarfin etti nigun,

Dedi: «Shohdin har kim etsa haros,
Sipohin bu kunjuddin etsun qiyos».

Tugatgach so'zin nuktago'yi dalər,
Javob istayu, ko'z tikib boqti yer.

Chu qosid bu yanglig' takallum qilib,
Skandar nihoniy tabassum qilib.

Tugatti chu xorij tamanno bila,
Skandar so'z ochti taanno bila

Ki: «Doroyi davron shahi pokzod
Ki, bermish tariqi fasohatqa dod.

Ani so'z chu beixtiyor aylamish,
Ajab nuktalar oshkor aylamish.

Bukim shohlarni demish bandasi,
Sarafrozlarni sarafkandasi.

Guruheki o'z lutfi birla Iloh,
Alarni qilibdur ulus uzra shoh.

Kishi o'ziga banda qilmoq xitob,
Hamonoki ermas tariqi savob²³.

Alar qullug'i Haqqa oyin erur,
Agar Tengri, bandam, desa chin erur.

Bu so'z kim dedi shohi daryoato,
Shak ermaski, bordur sarosar xato.

Erur shirk chun Tengrining shirkati,
Kirar kufr yo'lig'a bu fikrati.

Yana ulki, debdur meni tiflu mast,
Dog'i telbalik qaydig'a poybast.

Bu uch ishga bo'lg'ay birov muttaham
Ki, chekkay so'zi kufr sori alam.

Yo'q ersa iki shohi hashmatmato',
Ayon etsalar mulk uzra nizo'.

Biri bo'lsa farzan ulug', bir kichik.
Bu so'z demas o'lsa ulug'da bilik.

Qo'tonning uluq qush aro soni bor.
Vale sung'ur ollinda ne joni bor?²⁴

Yana buki, shoh aylab ehson manga.
Yibormishdurur go'yu chavgon manga.

Erur munda bir ramzi po'shida harf,
Tafa'ul aro benihoyat shigarf

Ki, yer hay'atin aylabon justujo'y,
Mudavvar topibdurlar andoqki, go'y²⁵.

Chu shoh oni tutti musallam manga,
Hamonoki Haq berdi olam manga.

Bukim ilgima soldi chavgonini,
Musallam manga tutti maydonini.

Hamono chiqib mulk maydonidin
Meni bahravar qildi chavgonidin

Ki, to men bu maydonda go'y urg'amen,
Samandim qilib garmpo'y urg'amen.

Manga mujdalar yetti ondin base
Ki, mamnunmen ul komrondin base.

Bu kunjudki ham keldi andin bu yon,
Aning dog'i ramzini aylay bayon:

Chu qilmish sipohiyg'a tashbih ani,
Erur nuktaye, o'yla tanbih ani.

Mening xaylima keldi qushluq sazo
Kim, ul qushqa kunjuddin o'lg'ay g'izo».

Buyurdiki, surdilar oncha tovuq,
Ki kunjud hisobig'a bo'lg'ay yovuq.

Alar kelturub dona termakka zo'r
Ki, bir dona ham qolmay elturga mo'r.

Bu diqqatlar aylab suxanvarni lol,
Qayu lolkim, o'lturub infiol.

Buyurdi ravon shohi hikmatqiyos
Ki: Bo'l emdi Dorog sari rahshunos.

Eshitgan javobingni yetkur anga,
Ne so'zlarki surdung manga, sur anga!»

Yonib qosid ul so'z xaroshi bila,
Ayog'i kelib, bordi boshi bila.

Chu Dorog'a bilganlarin qildi fosh,
Adovat o'ti ko'kka tegurdi bosh.

Qolib fitna xaylig'a ahli zamon,
Adam ko'yiga qochti amnu amon.

Ayoqchi, ketur mayki, tortay daler,
Chu sarxush bo'lay, ko'kray andoqki sher!

Kiray xasm aro, o'ylakim sheri mast,
Borig'a beray bir dam ichra shikast.

Mug'anniy, cholib, garm hangoma tuz,
Surudungda ohangi «Shahnoma» tuz.

Chu ohangi kin ettilar ikki shoh,
Daler o'lsun ul nag'ma birla sipoh.

Navoiy, jahon ichra oshub erur,
Fitan sarsari amniyatro'b erur.

Bu oshubdin gar tilarsen amon,
Amon topma may shug'lidin bir zamon.

Zamon ahlig'a bo'lsa ming ibtilo,
Emas muftalo boda ichgan to'lo.

XXIV

*Muxolafat mazammatidakim, «mux» hasad bila «ulfat»durur
va «muxe» andisha bila «ofat» ko'runurki, aksin tutsa, musodaqat
yuz berur va tarkin tutsa, saodat sarmanzilig'a yetkurur va soyir
el muxolafati bobidakim, mujibi xonumon xaroblig'idur va saloting'a
voqe' bo'lsa, jahon xaroblig'i*

Jahon ahlida yo'q vafo, ey rafiq,
Erur rifq' alardin judo, ey rafiq!

Adovat bila kindur oyinlari,
Tuganmas adovat bila kinlari.

Jahon ichra mavjud erur necha xayl
Ki, borig'adur kina qilmoqqa mayl.

Kishi bo'lmag'ay qilsang andeshaye
Ki, topilmag'ay anga hampeshaye.

Qachonim ayon bo'ldi hamkorliq,
Ne imkon kishi bo'lmay ozorliq.

Bilur kimki bir pasha bo'lg'ay fani
Ki, albatta hampeshadur dushmani.

Bir ishta mahorat chu zohir bo'lur,
Yana kimsa ham anda mohir bo'lur.

Chu har soridin bo'ldi da'voyu lof,
Aro yerda solur taassub xilof.

Bo'lur kin ikovning tuni-yu kuni,
Tilar bo'lmag'ay — bu ani, ul muni.

Nedinkim biri bo'lsa tufroqqa teng,
Bu fanda qolur yer yana birga keng.

Kim o'lsa birov birla hamfanlig'i,
Jihat budurur bo'lsa dushmanlig'i.

Bu yolg'uz emas ahli san'at aro
Ki, ko'prakdurur ahli davlat aro.

Shahekim anga bo'lsa yuz ming kishi,
Budur borcha bir chargalikning ishi.

Alarkim, nayobatqa mansubdur,
Taqarrublari shahg'a matlubdur.

Alarkim, erurlar amoratmaob,
Qilurlar nayobat uchun iztirob.

Alarkim, tuman bo'ldi oyinlari,
Amarat uchundur bori kinlari.

Alarkim, qo'shunbekligin qildi fan,
Xarobi bukim boshlag'aylar tuman.

Erur chun tafovut bila ul asos,
Asofilg'a tegru bihozalqiyos.

Qayu chargakim anda bir xayl erur,
Borig'a yana chargaga mayl erur².

Qilur har biri sa'y yetmak burun,
Hamul maqsadi ichra topmoq o'run.

Taassub chu soldi aroda sudo³,
Yana o'rtag'a tushti kinu nizo⁴.

Necha shohlarg'a yaqinroq kishi,
Adovat kelib ko'prak oning ishi.

Asofilg'a har nechakim jahl erur,
Va lekin xusumatlari sahl erur.

Ziyonin nechakim yomon farz qil,
Bir o'ziga, yo o'n o'zidekka bil.

Bulardin avosit arodur ashad
Ki, nuqsonlari fosh o'lur beadam⁴.

Topar ko'p kishi ul adovatda bim,
Buzulur base xonadoni qadim.

Burung'i arig' etsa toshmoqqa mayl,
Ikinchi erur poya borong'a sel.

Va lekin aoliyg'a tushsa hisob
Ki, bo'lg'ay salotin gardunjanob.

Bu go'yo jahon ichra to'fon erur
Ki, andin jahon ahli vayron erur.

Ne to'fon, balo bahri chayqolgoni.
Jahon ahli suv ostig'a qolg'oni.

Agar dasht-u tog' uzradur har fariq,
Qilich bahri suyig'a bo'lmoq g'ariq.

Jahon mulkidin amn bo'lmoq yiroq.
Amonliq hamul mulk elidin qiroq.

Balo selining bo'lmoq'i mavzan,
Cho'murmoq ulusni bu mavji fitan.

Ne to'fon, bedodu selohi g'am,
Erur onchakim dahr eliga alam.

Adovatqa bog'lab kamar ikki shoh.
Jahon ahlini aylab ikki sipoh.

Bori tortibon qatl uchun tig'i tez,
Qilib tig'i tez o'ltururga sitez.

Ato bir taraf gar erur, filmasal,
Yana jonib o'lsa o'g'ulg'a mahal.

Ikisiga kin o'ti solg'ay g'azab,
Ul o't qon icharga qilib tashnalab.

Ato jon berib o'g'lin o'lturgali,
O'g'ul ham anga tig'i kin surgali.

Qarindosh topsa qarindoshini,
Damo-dam tilab kesgali boshini⁹.

Tushub oshnolarg'a begonaliq,
Ketib hamnishinlarga hamxonaliq.

Bu nav' o'lsa mundoq iki zot aro,
Ne bo'lg'ay, gumon qil iki yot aro?

Aningdek esib tundbodi nabard
Ki, oshubdin yetkurub ko'kka gard.

Tutub fitna gardi xaloyiq ko'zin
Kim, ul gard aro xalq topmay o'zin.

Solib elga mundoq nabardi balo,
Gahi qatlu toroju gohi jalo.

Agar bu iki shahg'a bo'lmay masof,
Va lekin bo'lub bo'yla doim xilof.

Ulusqa degan yanglig' ahvol o'lub,
Xaloyiq havodisqa pomol o'lub.

Va gar rahm qilmay ulus jonig'a,
Azimat qilib razm maydonig'a,

Birisin zafar aylabon chiradast,
Yana bir sori zohir o'lsa shikast.

Yaqin bilkim ul kundur ofat kuni,
Ne ofat kunikim, qiyomat kuni.

Xusho, iki ozodai nomurod
Ki, bir-birga zohir qilib ittihad.

Ne ul aylasa bu madoro qilib,
Anga ham bu rifq oshkoro qilib.

Aning komi bu birga maqsud o'lub,
Munung raddi ul birga mardud o'lub.

Rafiq iki darvesh, beishtiboh —
Erur yaxshiroqkim, aduv iki shoh!⁶

*Iki jahondor muxolafatidin jahon ahli xirmanig'a balo barqi
yetgani va iki yor muvofaqatidin ul tutashqon o'tqa rahmat
yomg'uri yog'ib, shu'lasin past etgani*

Eshittimki, Chingiz-u' Xorazmshoh,
Adovatqa chun bo'ldilar kinaxoh.

Buzuldi jahon ulcha maqdur erur,
Netay sharhin aytib, chu mashhur erur.

Hamonoki Chingiz topib zafar,
Aning mulkini qildi zer-u zabar.

Ne kishvar arokim maqom ayladi,
Chekib tig'i kin, qatli om ayladi.

Tushub mavjg'a bahri jabborliq,
Ayon aylabon mavji qahhorliq.

Ato o'g'lig'a yig'labon: hoy-hoy!
Qizig'a ano tortibon: voy-voy!

Hayot uyiga marg solib xalal,
Amon raxnasin mahkam aylab ajal.

Magar Shom mulkida erdi bu hol
Ki, iki rafiqi mavaddatxisol,

Qazodin birov dastgiri bo'lub,
Birov yo'qki, kofir asiri bo'lub.

Ko'zidin oqar qonlaridin ikov,
Yudilar ilik jonlaridin ikov.

Tilab har biri aylamak ibtido
Ki, jonin yana birga qilg'ay fido.

Bu holatda qotil chekib tig'i qatl
Birisiga qildi ayon big'i qatl.

Yana bir boshin ochib, etmay haros,
Ayon ayladi yolborib iltimos

Ki: «Avval mening boshima tig' sur,
Chu men o'ldum, ul dam aning bo'yinin url»

Munga chunki mayl etti o'lturgali,
Boshig'a jafu tig'i tekurgali.

Ochib boshin ul bir ham aylab havas,
Nekim erdi avvalg'ig'a multamas.

Bular har bir – ul bir uchun qayg'uda,
Bu holatda Chingiz emish uyquda.

Tushiga kirar bu ikki yor ishi,
Muni ko'rgach aytur anga bir kishi

Ki: «Kechgil xaloyiqqa ozordin,
Vafo o'rgan ushbu iki yordin.

Sanga kinavar bo'lsa Xorazmshoh,
Ul ishtin jahon ahlig'a ne gunoh?»

Iki shah kini jahonni buzub.
Iki zor mundoq vafo ko'rguzub.

Chu uyg'ondi uyqusidin qahramon,
O'lumdin xaloyiqqa berdi amon.

Iki yoru qotilda ul mojaru
Ki, om o'ldi baxshish so'zi xalq aro,

Qilib erdi kofirg'a dog'i asar,
Yetishti qulog'iga chun bu xabar.

Qilib raf' ko'nglidin ozorni,
Yeshib qildi ozod iki yorni.

Iki shoh chun bo'ldilar kinaxoh,
Jahon ahli bo'ldi sarosar taboh.

Vale iki darveshning himmati,
Muvofiqlig'i yumni xosiyati

Ki, qildilar isor joni hazin,
Ko'tardi jahon ahlidin tig'i kin.

Kishi aylasa rifq yumnin havas,
Anga to abad ushbu tamsil bas².

XXVI

HIKMAT

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, muxolafatki barcha milalda mamnu'durur va nizo'ki barcha mahalda nomasmu¹, andoq modda topilg'aymukim, anda dilpazir bo'lg'ay va qilmog'i noguzir va Arastu ul tiyralikda yorug'lug' ko'rguzmak va ul muxolif ohangni rostda tuzmak

Yana so'rdi shohi Faridunhasham¹
Ki: «Ey hikmat ahlig'a roying hakam!

Iki kimsaga voqe' o'lmoq nizo',
Bir ishda erur mujibi imtino'.

Nizoyeki, har kimga masmu'dur,
Xirad buyrug'i birla mamnu'dur.

Topilg'aymu ul nav' bir joddaye,
Hamul jodda ichra bir moddaye.

Ki, bo'lg'ay nizo' anda xotirpisand
Ki, gar bo'lmasa bo'lg'ay andin gazand?»

Dedi hikmatoyini donanda² harf
Ki: «Qilding savole bag'oyat shigarf.

Nizoyeki qildi xirad oni rad,
Qabul etti ham ba'zi ishda xirad.

Birovda bir ish bo'lsa nodilpazir,
Ki, foilg'adur qilmog'i noguzir.

Vale elga andin zarardur base,
Aning zimnida sho'ru shardur base.

Birov man'ig'a gar topar dastras,
O'zin tutsa ma'zur, ma'zur emas'.

Va gar man' qildi yu yer tutmadi,
Ne ish tarkinikim bu der, tutmadi.

Bilindiki, ko'p tab'i rog'ibdudur.
Itrakrak aning man'i vojibdurur.

Munung birla ham topmasa imtino',
Bo'lur vojib ul lahza qilmoq nizo'.

Bo'lur chun nizo' ichra nuqsonu sud,
Kerak anda bir shart tutsa vujud

Ki, bukim nizo' ichra tuzdi asos,
O'zin aylasa xasm birla qiyos.

Agar g'olib o'lmog'lig'in chog'lasa,
Nizo'ig'a ul lahza bel bog'lasa.

Va gar quvvatin anglasa bayn-bayn,
Aroda padid etmasa sho'ru shayn.

Va gar xud o'zin bilsa mag'lubdur,
Nasihah bila iktifo xo'bdur.

Kerak ul nasihat dog'i narmro'y
Ki, to mustami' bo'lmag'ay tundxo'y.

Ki tund o'lsa ko'p vahshat imkoni bor
Ki, nosihqa ham bim nuqsoni bor.

Nizo' ichra mundoq marotibni bil,
Qila olmog'ing chun yaqin bo'ldi qil.

Yaqin bo'lmasa g'olibi zan kerak.
Kishi barcha ishta xiradfan kerak.

Birovkim xiraddur anga rahnamun,
Bu ishlarda qo'yimas bo'lurg'a zabun».

Chu nofi' javob angladi mustami',
Yana so'rmadi so'z – bo'lub muntafi'.

XXVII

Doroning Iskandar so'zidin oshufta bo'lub, sipoh yig'moqtin olamg'a oshub solib, olam-olam cherik yig'ib Iskandar razmig'a azm qilg'oni va Skandar ham ul daryoyi ofat muqobalasida seli balo va ko'hi maxofat muqotalasig'a barqi razm va vag'o yasab yuzlashgani va ofoqni ul iki shoh zer-u zabar qilurda Doroning livoyi davlati o'zga sarsar ofatidin sarnigun bo'lub Iskandarning mahchai alami quyosh livosidin o'tgani

Iki shoh ishida hikoyatguzor,
Bu yanglig' berur so'zga zebi uzor

Ki, Dorog'a chun yetti borg'on rasul,
Skandar qazoyosig'a berdi tul.

Qayu so'zki shahdin xitob ayladi,
Nekim istimoj javob ayladi.

Chu arz aylamakdin yo'q erdi guzir,
Borin ayladi arz farmonpazir.

Chu fahm etti Doro aningdek javob,
G'azab o'tidin jismig'a tushti tob.

Yonar o'tdek o'ldi qadam to ba farq,
Taharruk ani qildi andoqki barq.

Gahi bo'ldi davron bila tundxo',
Gahi charxi gardong'a dedi: «Tufu!»

Oshib dam-badam iztirobi aning,
Yer-u ko'kka ta'nu itobi aning.

Bu oshub dardig'a bo'lmay davo,
Cherik jam'ig'a bo'ldi farmonravo.

Kishi chopti ofoq aro bedarang,
Bajuz Rum ila Zangbor-u Farang!

Sipah bahrig'a tushti ul nav' jo'sh
Ki, o'tti falak lujasidin xurush.

Ham Eron-u Turon², ham aqsoyi Chin,
Anga tegrukim, haddi Mashriq zamin.

Chiqib ul sifatkim, kishi qolmayin,
Demay qolmayinkim, qola olmayin.

Anga tegrukim, haddi aqsoyi G'arb,
Butub borchaning jismidin sozi harb.

Yana ham diyori Janub-u Shimol.
Kishi qolmog'i topmayin ehtimol.

Bashar jinsi xaylin jahondin yig'ib.
Jahon ahlini to'rt yondin yig'ib.

Sipah jo'sh urub tog'u homun aro,
G'alat ayladim, rub'i maskun aro.

Surub elni zobit sipahdorlar,
Siyosat tariqida g'addorlar.

Bu yanglig' cherik yaxshiroq fol ila,
Iki yilda jam' o'ldi tunqol ila.

Sipohiyki yer sathig'a sig'mayin,
Cherik hargiz andoq kishi yig'mayin.

Ne uchu qiroq erdi paydo anga,
Ne haddu ne g'oyat huvaydo anga.

Adadda falak anjumidin fuzun,
Ne anjum, biyobon qumidin fuzun.

Chu mav'idg'a jam' o'ldi mundoq sipoh,
Bilib ul sipah sori azm etti shoh.

Nazar soldi chun ul cherik sori tez,
Adovat o'tin ayladi shu'laxez.

Dimog'ig'a yo'l topti nav'i g'urur
Ki, gardun qochar qilsam ul yon ubur.

Yetib har tarafdin ulus shahlari
O'kush tortig'u tuhfa hamrahlari.

Aqolim voliylari javq-javq,
Itoat solib borcha bo'ynig'a tavq'.

Chu Doro tushub borgohi aro,
Tushub jo'sh xaylu sipohi aro.

Qo'yub borgoh ichra taxti baland,
Chiqib taxt uza xusravi arjunand.

Tuzub masnadekim, sipehri barin,
Yana ko'rmayin, o'yla, masnadrishin.

Qilib hukmkim: «Mulk sultonlari,
Qamuq xaylu kishvar nigahbonlari,

Kelib borcha yer o'ptik aylab salom,
Munung birla kasb ayladik ehtirom».

Saloting'a chunkim, bu nav' o'ldi bor,
Topib ishlari sikkai e'tibor,

Yiroqtin kelib, borcha bosh indurub,
Tikib yerga ko'z, o'q uchidin turub.

Chu har birni ko'rmakka shoh istabon,
Borib hojibi borgoh istabon.

Kelib ul bisoti qirog'in o'pub,
Qo'yub ollida bosh, ayog'in o'pub.

Yonib, chun bo'lub o'rnig'a rahxirom,
Yana bir bo'lub xoki dargahxirom.

Bu yanglig' yarim kungacha erdi mahl
Ki, topti sharaf ulki bor erdi ahl.

Xito mulkidin Mangu qoon kibi,
Yana Hind elidin Qaroxon kibi.

Hamul Misrdin Varqau Boshdek,
Dog'i Dasht elidin Temurtoshdek.

Farangisdek Xovaron mulkidin,
Davoli kibi Shirvon mulkidin.

Shah-u shohzoda adaddin fuzun,
Sipahdoru sarxayl haddin fuzun⁴.

Ki, pobo'sidin bo'ldilar sarbaland,
Yana iltifoti bila arjumand.

Bo'lub ko'rmagidin chu oliy asos,
Yana peshkashlar chekib beqiyos

Ki, yuz ming muhosibqa yuz yil shitob.
Yetishsa qila olmag'aylar hisob.

Bu ashg'olni aylabon bartaraf,
Xaloyiqni tarqattilar har taraf.

Ne sarxaylkim bor edi har sari,
Tilatti inoyat qilib ichkari.

Qilib tojvarlarga hukmi julus,
Bori o'ltururg'a bo'lub xokbo's.

Chu atrofida shohlar o'lturub,
Sipahdorlar xizmatida turub.

Ulug'lar chu altofidin topti bahr,
Ravon boshladi nukta Doroyi dahr

Ki: «Bois chekarga bu yanglig' sipoh.
Xaloyiq farog'in qilurg'a taboh

Bu erdiki, chun Rumdin Faylaqus,
Jahon rihlati azmig'a urdi ko's,

Qolibdur anga zodayi majnunvashe,
Sudek kajrave, o't kibi sarkashe.

Yibormay xazoying'a uch yil xiroj,
Boshig'a sarafrozliq soldi toj.

Chu bordi kishi bilgali sharhi hol
Ki, o'z xizmatin nevcun etmish o'sol?

Aning birla bu mojaro surgali,
Baqoyoni devong'a kelturgali.

Parishon takallum qilib beadam
Ki, yo'qtur anga, o'yla so'z derga had.

Yana qildim irsol ko'p nav' pand,
Anga hech pand o'lmadi sudmand.

Javobida ko'p qildi tarki adab,
Meni dog'i oshufta qildi g'azab.

Eshitgach qulaysiz maqolin aning,
Zarurat ko'rub go'shmolin aning,

Bo'lub bois ul go'lu nodon ishi,
Cherik jam'ig'a chopti har yon kishi».

Dedilar qo'pub, yer o'pub shohlar,
Sipahbadlig' amridin ogohlar

Ki: «Qilmoqqa holini oning taboh,
Ne hojat edi aylamak azm shoh.

Bu yanglig' cherik hojat ermas edi,
Aning daf'ig'a bir quli bas edi.

Qayu birga bu ish inoyat bo'lur,
Hamonoki bu ish kifoyat bo'lur».

Dedi shohkim: «Chun yig'ilmish sipoh,
Kerak Rumni qilsaq oromgoh.

Chu kirmish anga Zangbor-u Farang,
Alar fikriga ham keraktur darang.

Necha kun bu yerlar tavofi qilib,
Adudin mamolikni sofi qilib.

Agar qaytsaq ham emastur yiroq,
Har andeshadin bu erur yaxshiroq».

Chu shoh og'zig'a soldi bu so'z qazo,
Qazo amrig'a chora yo'q juz rizo.

Nekim shah dedi. ittifoq ettilar,
Bori Rum azmin yaroq ettilar.

Manozil bitib, bo'ldilar jazmi ko'ch,
Qo'pub har taraf qildilar azmi ko'ch.

Bularg'a bo'lub ko'ch-barko'ch azm,
Skandarga dog'i xabar yetti jazm.

Ki, Doro yig'ib yer yuzidin sipoh,
Buyon aylamish azm beishtiboh.

Xud ermas edi g'ofil ul holdin,
Ishida yiroq erdi ehmodalin.

Uzotib damo-dam adug'a kishi,
Payopay xabar topmoq erdi ishi.

Qayr ishgakim fahm etib ehtiyoj,
Farog'at bila aylar erdi iloj.

Sipohini ul shohi navxosta,
Aningdek qilib erdi orosta.

Ki, o'llig'a cheksa sipah olame,
Ki bo'lsa alar har biri Rustame.

Nechukkim yel o'llig'a bo'lg'ay samon,
Yetishmak hamonu – sovurmoq hamon.

Va lekin shiori madoro bo'lub,
Tahattuk yo'q andoqki Doro bo'lub⁵.

Chu Doro hadisi anga bo'ldi tuz
Ki, olam sipohin yig'ib qo'ydi yuz.

Bu yanglig' cherikkim bayon ayladim.
Raqam birla vasfin ayon ayladim.

Tuzub ul xiradmandi hikmatmaob.
Aduv ro'baro'yig'a qildi shitob.

Nechukkim tengiz sori g'urranda abr
Va yo go'r xaylig'a g'urron hizabr.

Chu fahm etti ul ishni Doro dog'i,
Ki bordi aro'din madoro dog'i.

Aning chiqmog'i buyla bevahmu pos,
Aduv xaylig'a soldi behad haros.

Chu o'n manzil o'ldi aro yerda jazm.
Iki yondin o'ldi taanniyu hazm.

Yurush rasmida bo'lmas erdi o'sol,
Ko'charda, tusharda bor erdi yasol.

Tushulgach, cherik davrini shaq qilib,
Sipah hifzi aylarga xandaq qilib.

Quyosh chun botib ko'kka soya chiqib,
Hamul iki yondin taloya chiqib.

Yazak ahlig'a, o'yla bedorliq,
Taloya aro, o'yla, hushyorliq⁶.

Ki gar mo'r tebransa qilmay darang.
Tikarlar edi ko'zin otib xadang.

Bu yanglig' sipah boshlabon ikki shoh
Ki, bir kunchilik qoldi yo'l razmgoh.

Aro yerda tog'e edi bas rafe',
Iki yonida iki dashti vase'.

Iki dasht aro iki xusrav eli
Ki, yo'l topmay ul el aro tong yeli.

Skandar sipah tebrasiga yetib.
Nechakim kerak zabtida jahd etib,

Yasab xandaqu hisn Xaybar kibi.
Ne Xaybarki, Saddi Skandar kibi'.

Chu ko'ngli bo'lub tinch yuz tig'zan,
Bori lashkaroroyu lashkarshikan.

Ayirib o'zi birla bo'ldi ravon,
Zihi, ham sipahdor ham pahlavon.

Hamul tog' uza chiqti ul xayl ila,
Aduvning sipohin tamosho qila.

Ne ko'rdiki, tutmish sipah yer yuzin,
Qaro aylabon dahr tog'-u tuzin.

Taharruk topib xalqdin dasht-u tog',
Taharrukka ham kimsa topmay farog'.

Falakni aningdek tutub dudu gard
Ki, pinhon bo'lub gunbadi lojuvard.

Topib gard ila dud chun imtizoj,
Berib o'tu tufroqqa bir mizoj.

Qayonkim Skandarga tushti nazar,
Topa olmadi xalq ichidin guzar.

Qila olmayin el qiyosini hech,
Tahayyur aning mag'zini qildi gech.

Xayolida bu so'z kim: «Iki cherik
Qachon sunsalar kin ishiga ilik,

Biri yona birga esa iki-uch,
Erur harb oyini ozroqqa kuch.

Agar bo'lsa bir sori yolg'uz kishi,
G'anim o'lsa o'trusida yuz kishi.

Agar istasa harbu parxoshini,
Ilik birla kesmaktur o'z boshini.

Manga muncha hikmat tariqida lof,
Ajab yerda yoydim bisoti masof.

Bu yerdin yonarning xud imkoni yo'q,
Nabard aylasam g'ayri nuqsoni yo'q!»⁸

Bu fikr ichra royi xiradparvari
Ki, bir tosh uza iki kabki dari.

Ko'rundiki, bir-birga aylab sitez,
Urushurlar erdi base tund-u tez.

Biri jussa ichra zabardastroq,
Yana bir haqir erdiyu pastroq.

Anga necha quvvat, munga oncha za'f,
Dey olg'oncha quvvat, dey olg'oncha za'f.

Skandar chu ul za'fu quvvat ko'rub,
O'zi birla Dorog'a nisbat ko'rub.

Alar sori boqti taammul bila,
O'ziyu advug'a tafa'ul bila.

O'zi jonibidin haqirin tutub,
Aduv o'rnig'a yona birin tutub.

Qilur erdi ul harb nazzorasi
Taraddud aro joni bechorasi,

Ki nogoh havodini uqobe inib,
Qilib sayd olurg'a shitobe inib.

Ulug'rog'ni sayd etti ul nav' chust
Ki, go'yokim ul xud yo'q erdi nuxust.

Uqob ilgida bo'lg'och ul bir taboh,
Yana birga bo'ldi yeri jilvagoh.

Skandar bo'lub xushdil ul holdin,
Tanumand o'lub ko'ngli bu foldin.

Bilibkim, anga xasm o'lur zerdast,
Va lekin topar o'zga yerdin shikast.

Bu ishdin o'ziga shugun anglabon,
Yonib xasm qadrin nigun anglabon.

Sipohig'a kirdi topib bu futuh,
Aningdekki, jonsiz badan ichra ruh.

Chu ul tog'din indi topib navo,
Quyosh chekti tog' keyin sori livo.

Falak mash'ali ko'ktin o'lg'och nigun,
Zamona bo'lub dudidin qirgun.

O'zin aylabon mahkam iki sipoh
Sipoh intizorin chekib razmgoh.

Yazak aylabon, o'yla ogohliq
Ki, qilmay anga soya hamrohliq.

Taloya bo'lub har taraftin mudir,
Tun o'g'risin etmak tilab dastgir⁹.

Yazakdin sipah davrida, o'ylabim
Ki, tebranmak imkoni topmay nasim.

Ulus, o'yla mazbut o'lub har sori
Ki, un ham chiqa olmayin tashqori.

Iki shoh har sori ish fikrida,
Yasol zikri birla tikish fikrida.

Nari yuzda Doroyi anjumsipoh,
Boshi uzra gardun kibi borgoh.

Qilib taxt uza ish yarog'ini kuff,
Bori nav'idin oshkoru nuhuft.

O'zi jonibi fath lozim ko'rub,
Livosisg'a nusrat mulozim ko'rub.

Ko'ziga Skandarni hech ilmayin,
Qazodin ne hol o'lmog'in bilmayin.

Sipahbadlari xud g'ulu aylabon,
Skandar so'zin guftugo' aylabon

Ki: «Gar shoh hukm etsa bevahmu bim,
Erurbiz anga har birimiz g'anim».

Biri debki: «Ko'rgach qaro qochqusi»,
Biri debki: «Uzr eshigin ochqusi».

Va lekin Skandar sori barcha jazm
Ki, qilmoq kerak tongla o'lguncha razm.

Qaviy xasmg'a mumkin ermas shikast,
Magar ulki ko'rguzgabiz zarbi dast.

Ko'zidin borib uyqu osoyishi,
Ishi razm ahlining oroyishi.

Eliga karamdin yeturmak navid,
Qochar elga bim, ish qilurg'a umid.

Eli hech tinmay yasab sozu barg,
Muhayyo qilib javshanu xudu targ.

Ko'runub uzun kina ahlig'a tun,
Vale kun xayoloti tundin uzun.

Bu yanglig' edi iki yondin xayol
Ki, bo'ldi ayon subhi farruxjamol.

Sahar oshkor etti zarrin livo
Ki, bo'ldi yorug' mahchasidin havo.

Qazo soldi ul iki daryog'a jo'sh
Ki, Bahrom sam'ig'a yetti xuro'sh.

Chekib gurdlar na'rai hoila
Ki, solib yer ajzosig'a zilzila.

Zuhur aylabon «Arzu zilzo laho
Va axrajatil-arzu asqolaho»¹⁰.

Bo'lub tig'zanlar qadam to ba farq,
Falak turkidek ko'k temur ichra g'arq¹¹.

Yasab harb uchun o'zni markab uza,
Takovar surub, o'z yasolin tuza.

Chu otlandi Doroyi davlatpanoh,
Skandarg'a o'tru tuzatti sipoh.

Sipah dema, daryoyi xunxor, de,
Falak bahri andin namudor, de.

Safe tuzdi tuzmakka oyini harb
Ki, bir qambali — sharq edi, biri — g'arb.

Yasoleki bu tul ila ko'rguzub,
Budur turfakim, yeti dabqur tuzub.

Barong'or¹² anga xayli Mashriq zamin,
Samarqanddin toki sarhaddi Chin.

Yana yuz ming o'zbek mo'g'ul birla zam,
Yuz ellik ming ul sori qalmoq ham.

Bo'lub borchasi olti yuz ming kishi,
Boriga hunar kin ila razm ishi.

Yasab Chin elin turki chiniysirisht,
Tarovatda andoqki bog'i bihisht.

Yeti rang zarbaft har pahlavon.
Solib bodpoyig'a bargustvon.

Dovulg'oda chiniy yalov dilpazir.
Yana javshan ustiga chiniy harir.

Yasolki qalmoq xoni yasab,
Ajal do'zaxidin nishone yasab.

Tomug' shu'lası barcha rangin yalov,
Bilinib yalov jilvasidin qalov.

Har o'pchinluk oncha qilib karru far
Ki, andin tushub dahr aro sho'ru shar.

Alar xaylining xoni To'qvob o'lub,
Urush vaqti ozarmdin tob o'lub.

Mo'g'ul sherpaykarlari o't-u yolin,
Taaddud aro it tukidin qolin.

Bular xoni Mangu kelib razm aro
Ki, oshubi olamni aylab qaro.

Yana mang'it o'zbek bila yondashib,
Iki zulfdek tuzlari chirmashib.

Kumushdek yorug' barchaning ko'hasi,
Bosh uzra dovulg'alar charkasiy.

Alar yonida Movarannahr eli,
Iki rud arosida o'n shahr eli,

Bori shergiru bori pilzo'r,
Tikib o'q bila ko'zlarin bo'lsa mo'r.

Jinonvash Samarqand mavjud yo'q
Ki, qilmish bino oni Iskandar-o'q¹³.

Juvong'orda Mag'rib eli bir sari,
Yana sori Bartosi-yu Barbari.

Sinonlar sarig' rang, qalqon dog'i,
Kejimlar sarig' jins, xafton dog'i.

Arab harridin nayzavar qirq ming
Ki, yakroni tozi kelib borchaning.

Alamlar qaro sinonlar qaro,
Bedov uzra bargustvonlar qaro.

Hamul mag'rib ahlini boshlab Tali',
Arab xaylining peshvosi Vaki'.

Madoyin navohisidin Ardasher,
Chekib tig', xaylida yuz ming daler.

Binafsh aylabon shadda birla dirafsh,
Samand uzra bargustvon ham binafsh.

Qutayf ahli, Bahrayn-u Bag'dod ham,
Sipahbad alarg'a kelib Gustaham.

Bo'lub sarbasar ko'k temur ichra g'arq,
Ko'k atlasda pinhon qadam to bafarq.

Juvong'or ham olti yuz ming adad,
Bular boshqa andinki bo'lg'ay madad.

Hirovul yasab yeti yuz ming kishi
Ki, hayron qolib yeti ko'k gardishi.

Borining kelib xudu xaftoni oq,
Nekim kiyguluktur yasab oni oq.

Bu kofurgun saf aro razm eli,
Kelib Dashti Qifchoq-u Xorazm eli.

O'zidin topib g'ul farru shukuh,
Sipah saf tuzub davrida ko'h-ko'h.

Qilib andoq orosta yetti g'ul
Ki. yel xayli topmay aro yerda yo'l.

Bo'lub har saf ul elga yuz ming nafar,
Shah oyinidin barchag'a zebu far.

Bular kiymagi barcha axzar bo'lub,
Alamg'a yashil shuqqa zevar bo'lub.

Bo'lub olam ul sabzadin marg'zor,
Yashil xat bo'lub yer yuziga uzor.

Hamul qalbgoh ichra Doroyi dahr,
Xilofig'a yo'q haddu yoroyi dahr.

Bu yanglig' yasab sozu oyini razm.
Aduv sori taskin bila qildi azm.

Nari yuzda Iskandari sherdil.
Qilib xayli oroyishi muttasil.

Barong'orin aylab sipohi farang,
Bari qon to'karga bo'lub bedarang.

Aduvning qalin erkonin bilmayin,
Agar bilsa ham ko'zga hech ilmayin.

Sipahdor alar ichra Shaypol¹⁴ o'lub,
Tahavvurda chun Rustami Zol o'lub.

Kiyimlar guhardin mukallal bori,
Farangiy yeti rang maxmal bori.

Alam shuqqasi dog'i jinsi farang,
Ham ul borcha zarbaftu ham yeti rang.

Aduv ichra yuz ming bori tez-u tund
Ki. haybatlaridin quyosh tig'i kund.

Juvong'orida erdi Bartos-u Rus,
Falak xingidek barcha tundu shamus.

Alar javshani borcha qolqonduruq,
Sinon qo'llarida nechukkim so'ruq.

Vale bodpolarg'a solg'on kejim,
Saqarlotu borcha yovurqon kejim.

Dovulg'a bo'lub to'ppi yanglig' bari,
O'tog'a bosh uzra sariq qush pari.

Kelib har biri kecha andoqki bum,
Muvofiqqa maymun, muxolifqa shum.

Bular dog'i yuz ming kelib son aro,
Chekib saf juvong'orda maydon aro.

Hirovulda zang ahli ta'yin bo'lub,
Alarg'a yana o'zga oyin bo'lub.

Kiyib barchasi javshani zangsoz,
Yoruq ko'zgudek zangdin beniyoz.

Yana xudlar misli javshan kelib,
Qaro tunda xurshidi ravshan kelib.

O'tog'a temur birla shahpar misol,
Quyosh uzra sonchib nechukkim hilol.

Kejimlar dog'i barcha po'loddin,
Topib lam'a suhoni bedoddin.

Yorug' oha yuz ming aduv o'trusi,
Sarasar ajal shaxsining ko'zgusi.

Qilib g'ulini borcha Rumi sipoh,
Topib ziynat ul g'ul ila razmgoh.

Qizil yuz bila borcha andoqki sher,
Aduv qasdig'a sher yanglig' daler.

Kejim borchag'a sheru babr-u palang,
Jiba uzra xafton dog'i ushbu rang

Bo'lub har bir, andoqki, g'urranda abr,
Degil tutti olam yuzin sher-u babr.

Turub qalb aro shohi farruxsarir,
Nechukkim hizabre, vale shergir.

Boshi ustida sherpaykar alam,
Esib anga nusrat yeli dam-badam.

Bu yanglig' sipah birla doroi Rum,
Si pohin yasab, o'ylakim naxli mum.

Yurub xasm xaylining o'trusig'a,
Munung ul ham andoqki qarshusig'a.

Chekib ko's uni iki yondin g'irev,
Aningdekki, mast o'lsa yuz narra dev.

Falak turki gardunni iki chopib,
Aning har birisiga bir yuz yopib.

Aduv shaynini kimsa qilmay qiyos
Ki, nokor o'lub g'ulg'ulidin havos.

Nafir, o'ylakim ajdari tezdami,
Taharruk solib bo'ynig'a iki xami.

Og'iz ochmog'i elni tutmoq uchun,
Va yo xasm xaylini yutmoq uchun.

Yana karranoyu kovurgo uni,
Qilib oshkoro qiyomat kuni.

Alamlarki yeldin bo'lub jilvagar,
Falaklar navardidin aytib xabar.

Havoni aningdek tutub tiyra gard
Ki, bo'lmay ayon ko'zga dashti nabard.

Ko'p elkim qilib gird qilmog'in vird,
Kurra shakli yerning bo'lub nim gird.

Sipah na'lidin yonchilib yorimi,
Bo'lub gard yanglig' falak ozimi.

Bu daryoyi gard ichra tushgan kishi.
Nafas qaytarurdin su yutmoq ishi.

Qolin tig' ul gardi hayjo aro.
O'kush mo'r oqib loyi daryo aro.

Dema gardkim, erdi mushkin sahob,
Yer-u ko'k arosig'a tortib niqob.

Choqib barq o'ti ohalar ishnari,
Chekib ra'd uni boralar kishnari¹⁵.

Tutub qo'lg'a jabborlar tig'i tez,
Falak tortqondek sinoni sitez.

Bu yanglig' iki olami qatlu kin
Ki, titrab alardn zamonu zamin.

Yurub bir-biriga yaqin yettilar,
Ayog' tog'dek yerga berkittilar.

Suron soldilar avval ul nav' tez
Ki, olamg'a tushti ajab rustaxez.

Demasmenki, qo'zg'oldi olam eli
Ki, bulg'ashti bu sabz toram eli.

Qo'yar erdi hamlin falak bevasi,
Satarvanlig' ar bo'lmasa shevasi¹⁶.

Chu bir lahza topti sukun ul xuro'sh,
Ulus og'zi g'avg'odin o'ldi xamo'sh.

Nasimi vag'o bir sori surdi gard,
Ko'rundi xaloyiqqa dashti nabard.

Hamul har tarafdin bir anbu haf,
Ne anbu hkim, ko'h to ko'h haf.

Qililg'on kibi lavn-lavnin bayon,
Tamosho qilur elga bo'ldi ayon.

Aningdekki tushgay choqindin duraxsh,
Skandar safidin birov surdi raxsh.

Tarid aylayu kirdi maydon aro.
Hunarlar ayon qildi javlon aro.

Solib bodpoyig'a bargustvon,
Namudor aro, o'ylakim arg'uvon.

Kiyib javshan ustiga chiniy harir,
Kelib suv uza sabzadek dilpazir.

Sinon o'ng qo'linda nechukkim sutun,
So'l egnida qalqon kelib la'lgun.

O'tog'a tikib xudida savsani.
Bo'lub g'unchadin savsan ochmoq fani.

Bu hay'at bila chobuki jangjo'y,
Turub o'rtada boshladi guftugo'y.

Skandar duosin burun qildi yod
Ki: «Topsun adusig'a komu murod!»

Yana dedi yuz kelturub har sari
Ki: «Derlar meni Boriqi Barbari»¹⁷.

Burun bor edim shoh Dorog'a qul,
Vale topmadim qullug'i ichra yo'l.

Meni, o'ylakim bor edim bilmadi,
Riokat, nechukkim kerak, qilmadi.

Topib mendin o'ksuklar andin navo,
Manga ko'rdi ko'p benavolig' ravo.

Chu holim dedim, shohi oliysifot,
Javobing'a ham qilmadi iltifot.

Ijozat so'zin arz qilg'och turub,
Tayog'latti qahr aylabon hosturub.

Chu Doro qilib muncha zulmu shikast,
Meni qildi baxtim Skandarparast.

Chu dargohig'a yettim istab panoh,
Manga oncha lutfu karam qildi shoh.

Kim ul tarbiyatdin sarafkandamen,
Ish etmay olib muzd, sharmandamen.

Bukunkim, qilibmen bu maydong'a azm,
Iki ish uchun aylagum kinu razm:

Bir ulki: shahimg'a qilib bandaliq,
O'zumdin qilay raf'i sharmandaliq.

Yana ulki: chun qatl rasmin tuzay,
Ishim shoh Dorog'a ham ko'rguzay.

O'zin ulki harbing'a moyil qilur,
Manga iki maqsud hosil qilur:

Alarg'aki shohi xirad rahnamun,
Inoyat qilib erdi mendin fuzun.

Bo'lurkim payopay ravon aylagay,
Yako-yak borin imtihon aylagay».

Chu Boriq tugatti kalomin tamom.
Alardinkim ul aylamish erdi kom.

Ravon bo'ldi maydong'a qotilvashe,
Tutundek g'aliz, o't kibi sarkashe.

Oti na'lidin toki xudida mil,
Kirib ko'k temur ichra andoqki nil.

Oti na'lidinkim sfiarar ayrilib,
Balo abridin marg o'ti choqilib.

Falaksayri oshubi payvast ila,
Solib yel dimog'ig'a farrast ila.

Hamoyildag'i tig'i bejodadek,
Qo'l ichra sinon kelib xodadek.

Ani razm eli sheri darron debon.
Otin anjuman ahli Harron¹⁸ debon.

Chu maydon tariqin ado ayladi,
Turub xusravig'a duo ayladi.

Tugatgach duo, chopti Boriqqa tez.
Anga dog'i Boriq bo'lub barqxez.

Biri birga maydonda chirmoshtilar,
Base bir-biridin qolib, oshtilar.

Uch yuz oltmish olti la'bu girih,
O'tubkim sinon uchi ko'rmay zirih.

Ham oxir chu Boriq edi ishta chust.
Sinon birla markabdin oni durust

Yiroq soldi andoqki, charxi barin,
Sinonu qo'lig'a dedi: «Ofarin!»

Tushub, bo'ynig'a bog'labon polahang,
Shah o'llig'a yetkurdi qilmay darang.

Skandarga farxunda bo'ldi bu fol
Ki, nusrat anga avval ochti jamol.

Yana sherpaykar yali xasmband,
Yer o'pti-yu maydong'a surdi samand.

Tilar erdi hayjo qilurg'a tane
Ki, razmig'a ot surdi pilafkane.

Dalereki to razm varzish qilib,
Aduvsig'a yuz ma'raka ish qilib.

Temur ichra boshtin-ayog'i nihon,
Nechukkim o'zi, oti dog'i nihon.

Laqab Shayda¹⁹ birla anga fosh o'lub,
Nasab birla Harrong'a qardosh o'lub.

Yo'lin to'sti Boriqning oshuftavash,
Anga surdi Boriq dog'i kinakash.

Yana qo'ydilar sa'yu ko'shishga yuz,
Sinonlarni aylab biri-birga tuz.

Chu yor o'ldi iqboli Iskandariy,
Yana topti fursat yali Barbariy.

Ani ham qilib nayza birla nigun,
Chekib shohi ollig'a xor-u zabun.

Skandar falakdin topib komu bahr,
Falakka qilib ta'n Doroyi dahr.

Chopib Barbariy bo'ldi maydonnavard,
Muboriz tilar erdi istab nabard.

Yana garmkine solib yuzga chin,
Chopib Barbariy qasdig'a garmkin.

Yetishmak hamonu yetishgan zamon,
Dilovar qo'lidin yiqilmoq hamon.

Bu yanglig' to'quz pahlavoni daler
Ki, har bir edi ish chog'i narra sher.

Bori Barbariyg'a asir o'ldilar,
Sinon zaxmidin dastgir o'ldilar.

Yana harbig'a kimsa mayl etmadi,
Vale Boriq o'z o'rnidin ketmadi.

Muboriz tilab bor edi na'razan,
Zamirig'a a'doning otashfikan.

G'azab soldi Dorog'a ko'p iztirob:
«Anga kimsa chiqsun!» deb etti shitob.

Ham oxir birov surdi maydong'a ot,
Aduvg'a surub soldi javlong'a ot.

Ham ul pilzo'r erdi, ham piltan,
Takovar anga, o'ylakim karkadan.

Palangina bargustvon otig'a,
Kiyib babr to'n xalq ofotig'a.

Qizil xo'ddin boshida nimtarg
Ki, vahmidin o'lub o'lum holi marg.

Hamul xo'd davrig'a chirmab qaro,
Kishi ko'rmamish lolani dog' aro.

Yuzi ulcha mumkindur ahmar aning,
Mahosin yuzi uzra asfar aning.

Yuzi rangi xurmo masallik kasif,
Mahosin namudori xurmog'a lif.

Iki ko'z anga ikki olmosdek,
Vale davrasi qon to'la tosdek.

Vatangohi aqsoyi Mag'rib zamin,
Eli ermish ul erda vodiynishin

Ki, bu yanglig' ermish alar hay'ati,
Qo'shun elcha har qaysining shavkati.

Ne xusravki, ul bo'lsa olamga shoh,
Chekar bo'lsa bir xasmi sori sipoh.

Kelur ermish ul qavmdin bir kishi,
Ki sa'b o'lsa a'dodin ul shoh ishi.

Qilur ermish ul shaxs maydong'a azm.
Namudor etar ermish oyini razm.

Chu bo'ldi adusi giriftor anga,
Bo'lur ermish uy sori raftor anga,

Kishi turg'uza olmas ermish ani,
Anga tegrukim manzil-u maskani.

Giriftorini dog'i eltur emish,
Buyurur emish har nechuk topsa ish.

Chu Boriqdin el erdi hayratqa g'arq,
Ul ohangi kin etti andoqki barq.

Ikov bo'ldi maydonda parxoshjo'y,
Choparlar edi chirmashib so'-baso'y.

Gahi bu qochib, ul keyindin surub,
Ki. maydon boshig'a degin yetkurub.

Bu qaytib aning goh podoshig'a,
Qavub toki maydonning ul boshig'a.

Gahi sovurub gard, etib tobu pech
Ki, qilmay quyundin kishi farq hech.

Chu asrab o'zin Boriqi kinparast,
Anga Mag'ribiy topmayin hech dast.

Vale bo'ldi Boriq ishi nursiz
Ki, ko'shish qilib erdi maqdursiz.

O'zidek to'quz kimsa olmish edi,
Bu kirgan zamon ilgi tolmish edi.

Chu ahvolida bo'ldi za'f oshkor
Belidin tutub gurdi mardumshikor.

Qo'nqordiyu o'ng ilgiga qildi rust,
So'l ilgi bila markabin tutti chust.

Chu topib mahal, saydini sirmadi,
Yonib o'z sipohiga ham kirmadi.

Ravon bo'ldi Mag'rib sori azm etib.
G'animni olib, rahnavardin yitib.

Anga aylabon hayrat ahli jahon.
Anga tegrukim, bo'ldi ko'zdin nihon.

Ko'rub Mag'ribiydin bu beboklik,
Skandarga yuzlandi g'amnoklik.

Yana Barbariy holig'a g'am yebon.
«Aning holi ne bo'ldi erkin?» – debon.

Bo'lub shodkim, bordi sahro sari,
Yonib qilmadi azm Dorosari.

Vale shoh Dorosari, base shod o'lub,
Buzug' ko'ngli ul ishdin obod o'lub.

Bukim Barbariyning bo'lub g'olibi,
Aning sori kelturmadi Mag'ribiy.

Necha shodmonliqqa mone' edi,
Vale xasm daf'ig'a qone' edi.

Chu xurshid dorosi etti kamin,
Kamingoh anga bo'ldi Mag'rib zamin.

Qilib jilva oy mehri xovar kibi,
Ulusni yorutti Skandar kibi.

Yonib razmgahdin ul iki sipoh,
Tushub berk tuttilar oromgoh.

Tutub xandaq iki sipah davrini,
Qanot. o'ylakim borgah davrini.

Taloya yana chiqti har soridin,
Yazak tinmadi hifz izhoridin.

Qilib borgoh ichra Dorosari maqom,
Zarurat yuzidin tilab rudu jom.

Vale qon yutub shisha yanglig' nihon
Ki, tongla ne ish zohir etgay jahon?

Skandar dog'i o'zga oyin topib,
Bir Iskandar onida taskin topib.

Topib o'ng yonida kamol ahli yer,
Tutub so'l qo'lida qitol ahli yer.

Taammul bila har xiradpeshaye,
Qilib fath bobida andeshaye.

Tahavvur bila har jahonpahlavon,
Tilab nusrat onchaki tob-u tavon.

Chu o'tti kecha xaylidin iki pos,
Biror elda jur'at, birorda haros.

Tilab xilvate shohi yazdonparast,
Tazarru' qila bo'ldi tufroqqa past.

Zafar istamakdin chu topti farog'.
Sahar najmi yorutmish erdi charog'.

Yana tushti oshub iki taraf,
Iki xayl har yon tuzatmakka saf.

Yana ko'szan tushti junbush aro,
Yana ko's tushti g'urunbush aro.

Hamul nayzavarlarg'a tushti shitob,
Hamul nayzalar jismig'a pech-u tob.

Hamul tig'zanlarg'a bo'ldi masof,
Hamul tig'lar bo'ldi pahlushikof.

Hamul bo'ldi kin benadomat yana,
Hamul qoyim o'ldi qiyomat yana.

Skandar qilib xilvat ichra niyoz
Ki, qilg'ay aning chorasin chorasoz.

Chiqar vaqtida qoside yetti chust,
Nihoni tutub nomaye og'zi rust.

Anga yetkurub noma xilvat aro,
Dedikim: «O'qub anglag'il mojaro».

Skandar ochib, qildi nazzorasi,
Haq aylab edi dardining chorasi.

Hamonoki Dorog'a iki kishi,
Bor ermish nayobat alarning ishi.

Vale zulmidin jonlaridin to'yub,
Ikisi ko'ngul o'lmakiga qo'yub.

Berib him Doroki topqach zafar,
Ul ikiga go'r og'zin etgay maqar.

Ul iki kishi ham yaroq aylabon,
Aning qatlig'a ittifoq aylabon,

«Ki chun bizga ul qilg'usi big'i qatl,
Anga biz burunroq chekib tig'i qatl,

Yiqoli daraxtini bunyodidin,
Qutulsun ulus zulmu bedodidin.

Necha zulmidin jonimiz qolmag'ay,
Bu nav' o'lsak armonimiz qolmag'ay».

Skandarga yozg'on emishlar bitik,
Birovni yuborgan emishlar itik.

Qilib nomada sabt bu so'zlarin,
Anga bog'lag'onlar emish o'zlarin.

O'qudi Skandar chu ul nomani,
Ne nav' erkanin bildi hangomani.

Va lekin gumon qildi makru firib,
Dam urmay o'z-o'ziga berdi shikib.

Dedikim: «Munga hech yanglig' javob,
Demakda emas emdi royi savob

Ki, yolg'on esa demagan yaxshiroq,
Chin ersa bu bor anda yetmak yiroq».

Tavakkul qilib rokib o'ldi ravon,
Aduv kiniga rog'ib o'ldi ravon.

Tuzaldi yana iki yondin yasol.
Yana oshkor o'ldi rasmi jidol.

Burunroqki maydong'a kirgay birov,
Iki qotil etgan kibi so'z garov.

Yetib shoh Doro iki yonidin,
Qilich la'lgun qildilar qonidin.

Biri sug'ubon gurdagohig'a tig',
To'kub yerga qonin aning bedarig'.

Yana bir dog'i tig' urub boshig'a,
Qilib zulm aning zulmi podoshig'a.

Yebon zaxm ul nav' doroi taxt.
Yiqildi aningdekki oliy daraxt.

Tushub yer uza shohi Bahmannajod,
O'chub mash'ali dudai Kayqubod.

Qazodin bu nav' ish chu paydo bo'lub,
Boshi uzra eldin alolo bo'lub.

Sipohida paydo bo'lub qo'zg'alish,
Sipah qo'zg'alur, shahg'a chun tushti ish.

Skandar tariqi kiyosat bila,
Qilib fahm ul ishni farosat bila.

Taanni bila azm etib ul taraf
Ki, bo'lmay parishon sipohig'a saf.

Yetishti chu ul xaylning qoshig'a
Ki. jam' erdilar shohning boshig'a.

Skandar yetishgach qo'yub yerga bosh,
Anga qildilar shoh holini fosh.

Skandar tushub keldi Doro sari.
Ishi tushti rifqu madoro sari.

Ko'rarkim, yotur jismi qon ichra g'arq,
Topilmay aning birla qon ichra farq.

Boshi uzra o'lturdi giryon bo'lub,
Aning holig'a ko'ngli vayron bo'lub.

Olib qo'ydi o'z qo'ynig'a boshini,
Uzorig'a har yon to'kub yoshini.

Chu behush uza septi andoq gulob,
Ochildi anga nargisi nimxob.

Boshi uzra kim erkanin qildi fahm,
Takallumga til ochti bebiymu vahm.

Dedi: «Marhabo, ey shahi navjavon,
Jahon uzra ham shohu ham pahlavon,

Atodin o'g'ul bo'lmag'on sen kibi,
Aduv uzrini qo'lmag'on sen kibi.

Nechakim xilofingda qildim g'ulu,
Vale ko'p qilur erdim ul orzu

Ki, sendek kishikim jahon fardisen,
Salotinda Doro hamovardisen,

Xaloyiqqa yo'q hech ishing nisbati,
Jahon ichra sen Tengrining qudrati.

Zamone ko'zum tushsa ruxsoringa,
Qulog' mustami' bo'lsa guftoringa.

Manga berdi xud Hayyi dono murod,
Ajal aylagan chog' vale nomurod.

Yetishti nekim qildi Doro umid,
Vale o'zdin o'lg'on zamon noumid.

Bo'lubsen ajab vaqt mehmon manga
Ki, yo'qtur nisoring bajuz jon manga.

Bu soat netib mezbonliq qilay.
Qabul aylasang jonfishonliq qilay!

Yengildim, netib bo'lg'amen mezbon
Ki, xud bir nafas men sanga mehmon!

Bu soatki boshimg'a qo'ydung qadam.
Ne erkin xayoling, degil oni ham.

Agar yorlig'dur shioring sening.
Iki dahr aro Tengri yoring sening.

Va gar qatl uchun kelmishang qoshima.
Kesay deb qadam qo'ymishang boshima.

Muruvvat qilib kesmagil bir zamon,
Iki-uch so'z ayturcha bergil amon!»

Skandar qilib ul takallumni go'sh,
Chekib motamiylar masallik xuro'sh.

Yaqo yirtibon, tojini tashlabon,
Dedi, zor yig'lay bu so'z boshlabon

Ki: «Bo'lsun tirik yeti kishvar shahi,
Jahon bo'lmasun bir dam andin tihi.

Anga men kamina parastandamen,
Parastandalig' ichra sharmandamen.

O'zumga kerak qullug'in chog'labon,
Aning borgohida bel bog'labon,

Aduvdin mubarro qilib ma'manin,
Jahondin chiqorsam edi dushmanin.

Tilim bormas ayturg'a bu so'zki, shoh
Xiroj istab o'ldi manga kiynaxoh.

Ko'rub shahni bu nav' beilifot,
Yuzumga mening keldi muncha uyot.

Sipah chektimu zohir ettim xilof.
Ayon ayladim o'trusida masof.

Va lekin bu ishdin xabardor emon,
Qilur el bila sohibasror emon.

Manga yetti bir noma ham bu zamon,
O'qub tashladim bo'yla qilmay gumon.

Keturganga garchi sazo bermadim,
Va lekin bu ishga rizo bermadim.

Bu damkim ayon bo'ldi bu mojaro,
Yoruq olam o'lmish ko'zumga qaro.

Jahondorkim Haq aning yovari,
Kerak bo'lsa albatta bu bovari,

Ki, rozidur Iskandar o'lmakka bot,
Bo'lub shahg'a ming yil zamoni hayot.

Bukim shah dedi: «Bor iki-uch so'zum»,
Aning yo'lida muntazirdur ko'zum.

Meni ul murodingg'a hamroz qil,
Buyurmog'i birla sarafroz qil».

Chu topti Skandardin ul nav' bahr,
Duolar qilib, dedi doroyi dahr

Kim: «Ul uch so'zum — uch vasiyatdurur
Ki, izhori ko'nglumga niyatdurur.

Birisi bukim, ul iki kiynaxoh
Ki, qatlimg'a qo'l sundilar begunoh,

Alar qatlin oyini dod etgasen,
Bu ish birla ruhumni shod etgasen.

Yo'q andin manga garchi daf'i gazand,
Va lekin sanga bordurur sudmand.

Yana qavmu xaylimg'a qilma inod
Ki, derlar alarni Kayoniynajod.

Bilurmen alarda yo'q andoq kishi
Ki, kelgay qo'lidin adovat ishi.

Karam aylasang borcha xaylingdurur.
Qilurlar ne xizmatki maylingdurur.

Habo aylama xonadoni qadim
Ki, yo'qtur alardin sanga hech bim.

Yana Ravshanakkim²⁰, qizimdur mening,
Bukundin nari mensizimdur mening.

Kayoniy salotin nishoni anga,
Barozanda toji Kayoniy anga.

Kelib saltanat bahridin durri pok,
Sharaf avjidan axtari tobnok.

Bisotingni ul sham' birla yorut,
Aning shug'lidin xotiringni ovut.

Kivur mehr birla shabistoniga,
Qilib aqd, o'lturt ani yoniga.

Erur ul buzug' mazraim xo'shasi
Manga pora bo'lg'on jigargo'shasi.

Harimimda sen dog'i farzand bo'l,
Hamul xasta bag'ring'a payvand bo'l.

Kim ul dog'i sendin topib to'shaye,
Sanga hosil etsa jigargo'shaye.

Atodin Skandarnihod o'lg'ay ul,
Anodin Kayoniynajod o'lg'ay ul

Ki, chun bel adolatqa chust aylagay,
Ikimizga nisbat durust aylagay.

Qabul aylab, et xasta ko'nglumni shod
Ki, emdi qilur vaqt erur xayrbod!»

Skandar to'kub ashku tortib nafir,
Dedi: «K-ey shahanshoi gardunsarir!

Itoat yo'linda nuzul ayladim,
Nekim hukm qilding, qabul ayladim.

Umid ulki tavfiq bergay Iloh
Ki, ruhungg'a qilg'ay meni uzrxoh!»

Eshitgan chu mundoq qabul etti so'z,
Degon chun eshitti bu so'z. yumdi ko'z.

Ajal shomi tong yo'q agar bo'lsa fosh
Ki, Bahman kuniga uyoqti quyosh.

Adam bo'ldi qonuni Luhrosbiy,
Nigun bo'ldi oyini Gushtoshiy.

Bo'lub tiyra Kayxusrav oyin charog',
Siyovush o'ti bag'rig'a qo'ydi dog'.

Unut bo'ldi Kovus yodi dog'i,
Bal ovoza Kayqubodi dog'i.

Manuchehr ruhig'a tushti jaza',
Faridun ravonig'a yetti faza'.

Chu Doroni dahr etti jondin sutuh,
Skandar jahondori Doroshukuh.

Solib mahdi shohona ichra tanin,
Kayoniy mahofa qilib maskanin.

Judo ayladi razm maydonidin,
Arig' aylab ul gard ila qonidin.

Topib ravzason dashti miynusirisht,
Olib sabzasidin nasimi bihisht.

Tushurtub hamul sabza uzra sipoh,
Falak sabzasidin o'tub borgoh.

Hamul borgoh ichra tushgan zamon,
Qilib qatldin elga hukmi amon.

Ketur soqiy, ul mayki, jone topay,
G'am ichra o'lardin amone topay!

Ki gar davr og'u berdi Dorog'a bot,
Skandarga ham bermas obi hayot²¹.

Mug'anniy, bugun nag'mai chang tuz,
Vale navha soz aylab ohang tuz

Ki, dardimg'a tortib fig'on yig'layin,
Dame o'ylakim shisha qon yig'layin!

Navoiy, jahong'a vafo yo'qturur,
Aning da'bu rasmi jafo-o'qdurur.

Vafo aylab oning vafosin unut,
Navo istasang benavolig'ni tut!

XXVIII

*Zobitai rusumi shohiydakim, korxonai Ilohiydin namudordurur, aningdekki, ul
borgohda xoh maloik xayli, xoh rusul ma'shari,
xoh avliyo guruhi, xoh soyiri nos jamoati aloqadri marotibihim
har biri o'z yerida murattabdur, bu korgohda ham hamul dastur
bila bo'lsa yaxshiroq surat, balki zaruratdurur*

Kerak qilsa, ulkim tilar shohliq,
Sipah borcha holidin ogohliq.

Yaqin bilsa tuzganda piroyasin,
Rioyat chog'i har kishi poyasin¹.

Uluqqa uluqcha ato aylasa,
Kichikka kichikcha saxo aylasa.

Kim etsa vasatliq yo'linda zuhur,
Anga tuzsa oyini «xayrul-umur»².

Ne tutsa ulug'ni qoshida kichik,
Ne qilsa kichikni ulug' chargalik.

Bu qonun bila bo'lsa oyin anga,
Topib kishvaru mulk tazyin anga.

Ishida ko'rub farrux anjomini,
Olur saltanat amridin komini.

Ne shahkim, anga mundoq ermas tuzuk,
Tuzukluk nechuk kelgay andin, nechuk.

Aningdekki tiftl istabon inbisot,
Chu shatranj o'ynarg'a yoysa bisot.

Ne o'ynorini bilsa, ne termagin,
Ne olmog'ini bilsa, ne bermagin.

Olib qo'ysa baydaqni shah yonida,
Yana pil qo'ysa rux ayvonida.

Bu oyin bila bersa har birga yer,
O'zung de, xirađ ahli oni ne der?

Bu o'yuni aning nechakim cheksa kech,
Erur hech, halkim emas dog'i hech.

Erur it safolig'a qo'yimoq samon
Hamonu, so'ngak otqa solmoq hamon.

Bo'riga kishi tu'ma qilsa qo'zi,
O'ziga balo hosil aylar o'zi.

Qorindin desa sher topsun navo,
Bu ishni dog'i aql ko'rmas ravo.

Kim istar qorin birla arslonni to'q,
Yorar topsa fursat aning qornin-o'q.

Munosib emas toz boshig'a toj,
Tumog'a nutuqchig'a ne ehtiyoj.

Ne sung'urg'akim tezparvozdur,
Murassa' tumog'a hanuz ozdur.

Eshak ollida za'faron xo'b emas
Ki, nodong'a zarhaft marg'ub emas.

Yilonni kishi tutsa sarko'fta,
Balodin qilur o'z yo'lin ro'fta.

Va gar bersa o'z jaybi ichra mahal,
O'zi qatlig'adur tanobi ajal.

Yilon jayb aro solmoq etma havas
Kim, oxir yilondur bu, tasbih emas.

Eshik it yeridur, gar olsun bo'ri,
Mushukka maqom o'ldi uyning to'ri.

Gar ul dasht saydini aylar figur,
Va lekin bu uy saydin aylar shikor.

Ne imkonki sa'y aylamaktin kishi,
Alar aylagay bir-birining ishi.

Anga o'z yerida keraktur xo'rish,
Munga dog'i o'z o'rnida parvarish.

Kishi yaxshi boqsa zarurat chog'i,
Keraklikdurur bu dog'i, ul dog'i.

Yana bir dog'i turfa suratdurur
Ki, shah bilmak oni zaruratdurur.

Bukim, tutsa har kimsa tavrini pos,
Farosat bila bo'lsa javharshunos.

Ko'rub la'l, axgar gumon qilmasa,
Ham axgarni gavhar gumon qilmasa.

Judo qilsa xarmuhra feruzadin.
Butun chini o'lsa sinuq ko'zadin³.

Erur lek bu ishta dushvorliq
Ki, bor dahr eli bir namudorliq.

Ko'runur bori odami odami,
Mushobih nechukkim sipehr anjumi.

Bu birga nuhusat irodatdurur,
Yana birga nuri saodatdurur.

Kishi bo'lsa ham, filmasal, tav'amon.
Bo'la olur ul yaxshiyu, bu yomon.

Kitobatda birdekdur alf-u alif,
Hisob ichradurlar base muxtalif⁴.

Biyobonda o'lub qurug'on kashaf,
Erur hay'at ichra nechukkim sadaf.

Erur lek bu birda durri yatim,
Yana birda bir necha azmi ramim⁵.

Erur naxidek sham'u muz shushasi,
Munung o't, aning suvdurur xo'shasi.

Ushoq qand un-tuzga monand erur.
Va lekin biri tuz, biri qand erur.

Humo dog'i bor, o'ylakim karkase,
Vale bor aroda tafovut base.

Vale shahg'a nuri farosat kerak,
Shunosolig' ichra kiyosat kerak

Ki, kimsandin oltunni farq aylagay,
Qizil tobadin kunni farq aylagay.

Va gar bu basiratdin o'lsa yiroq,
O'kush imtihon qilg'oni yaxshiroq.

Va gar ilgiga tushti donishvar el,
Funun ichra oroyishi kishvar el,

Keraktur alar birla nav'i maosh
Ki, xotirlari topmag'ay ko'p xarosh.

Yo'q ulkim karam ko'rgayu bas kirom,
Kerak rozi andin xavosu avom.

Agar shohdin xalqi xursand emas,
Aduv qasdi qilsa xiradmand emas.

Ne dushmang'adur tig' chekmak fani
Kim, o'z xaylidur sarbasar dushmani.

Zafar, o'yla shahdin kanor aylagay
Ki, xaylini dushmang'a yor aylagay.

Agar yillar eldin madoro bo'lur,
Zarurat chog'i oshkoro bo'lur.

XXIX

*Sulton Abu Said Ko'ragon navvara marqadahu hikoyatikim,
royi uqdakushoyi bila ko'p mamlakat oldi va tig'i umrfarsoyi
bila ko'p elga oshub soldi va lekin sipohi rozi emas erkandin
ish vaqti borcha qo'zg'oldi va o'zi a'do aro mahlakaga qoldi,
balki xasm ul sarafrozning tig'i kin bila bo'ynin choldi*

Shahekim¹ ishi xurdadonlig' edi,
Laqab otig'a Ko'ragonlig' edi.

Xuroson bila Movarannahr aning,
Bulardin dog'i boshqa ko'p shahr aning.

Olib mulki Xorazmu Kirmong'acha,
Yana Koshg'ardin Sipohong'acha.

Bo'lub Zobulsitonu Kobulsiton.
Bahori murootidin gulsiton.

Olib dahr aro beadam mulku shahr,
Bo'lub saltanat ichra doroi dahr.

Solib donishu puxta tadbirlik,
Boshig'a havoi jahongirlik.

Karonsiz sipohig'a berdi hujum,
Yurub qilg'ali fath Tabriz-u Rum.

Hunar ko'p berib olimul-g'ayb anga,
Vale bor edi bir ajab ayb anga

Ki, maxzan yig'org'a solib maylini,
Tutar erdi tanqis ila xaylini.

Ul andeshadin ko'ngli xursand edi,
Sipah shohdin norizomand edi.

Chu chekti sipah ul navohiyg'a shoh.
Navohiy shahi dog'i yig'di sipoh.

Mamolikka yuzlanmasun deb xalal,
Chiqib o'tru izhor qildi jadal.

Qotig'lashtilar ishda haddin fuzun,
Adovatning ayyomi chekti uzun.

Chu shahdin sipoh erdi ozorliq
Zamoneki yuzlandi dushvorliq.

Buzub har taraftin sipah shohni,
Anga aylabon chiyra badxohni.

Yo'q ulkim qochib, shahg'a bedod etib
Ki, borib aduvsig'a imdod etib.

Aningdekki doroi gardunsarir
Aduv ilgiga bo'ldi zoru asir.

Falak chunki bemehrlik qildi fosh,
G'urub etti ul nav' ravshan quyosh.

Aodisi qasd aylabon jonig'a,
Qilich la'lgun qildilar qonig'a.

Ne shahdinki atboi xushnud emas,
Pushaymonlig'i ish chog'i sud emas.

Sipahdin judo shoh erur bir kishi,
Ne bo'lg'usidur bir kishining ishi.

Qurur chun gulsitondin ayrildi gul,
Ki bir luqma etdur badansiz ko'ngul.

Aningdekki xushdur sipah birla shoh,
Ham andoqdurur shoh birla sipoh.

Shahu xayl ma'shuqu oshiq kerak,
Ne ishkim qilurlar muvofiq kerak.

Jahon olmoq oson sarukor emas:
Vale ittifoq o'lsa dushvor emas.

XXX

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, sohibroy taaqqul bila
ish bikri yuzidin niqob ochqondin so'ngra nega visolidin kom topmas
va aning javobi*

Yana qatla doroi gardunshukuh,
Dedi: «K-ey hakimi Filotunshukuh»!

Kishida ne fe'leki mavjud erur
Ki, andin ziyonbud yo sud erur.

Chu fe'lig'a boqsa taaqqul bila,
Natijasin anglar taammul bila.

Bilurkim tama' aylar elni zalil,
Qanoatqa izzu sharafdur dalil.

Erur shoh ishiga dog'i bu qiyos
Ki, chun bo'ldi behbudig'a rahshunos

Ki, maqsad topar el rizosi bila.
Turar ko'p xaloyiq duosi bila.

Tilar voqian ishda o'z sudini,
Qilur orzu komu behbudini.

Nedin bas qilib tarki royi savob,
Qilur noxush af'olni irtikob

Ki, andin yetib shavkatig'a shikast,
Bo'lur zeri dastig'a ul zerdast?»

Dedi kordon fikrin aylab amiq
«Ki, bu so'z aro nuktayedur daqiq.

Kishikim bilik bahrig'a topti g'avr,
Bu so'zning javobin dedi necha tavr:

Bir ulkim, kishi aqlin etsa hakam,
Salohu fasodin topar beshu kam.

Salohin aning tab'i aylar pisand,
Bilur qilsa bo'lg'usidur sudmand.

Vale qilmog'i nafsig'a shoq erur,
Suhulat sari nafs mushtoq erur².

Qachon nafs o'z komin etti havo,
Qilur elni ko'p naf'din benavo.

Yana kimsa har ishga majbul erur,
Jibilliy xisoliq'a mashg'ul erur¹.

Topib ish salohin yomondur demas,
Anga lek bittab' marg'ub emas.

Tilar qilmog'ig'a o'zin baxtiyor,
Erur lek qilmasda beixtiyor.

Yana bir qilib fikri axtarparast,
Kavokibga qildi ani borbast

Ki, gar yor erur axtari tole'i,
Qilur, o'yla, ishkim erur nofe'i.

Kitobatki shug'ledurur bas nafis,
Birov istasa o'zni mushafnavis.

Agar tole'ida yuz iqbol erur,
Atorid⁴ vale anda badhol erur.

Kitobatqa sa'y etsa to joni bor,
Qalamzan bo'lurning ne imkoni bor?

Bu uch so'zga bu nav' bo'ldi nasaq,
Vale ulcha derlar budur ahli Haq

Ki, gar ahli masjid erur, gar kunisht,
Nekim topti qismat kuni sarnavisht,

Necha aylasa fikru tadbir anga,
Yo'q imkoni qilmoqqa tag'yir anga.

Qayu roykim topti oni savob,
Bo'la olmadi shug'lig'a komyob.

Jihat budur, ulkim tilar vajhi rost
Ki, yo'q ermish ul ishda Tengriga xost,

Gar ish fikrini topti tadbir ila,
Bu tadbiri tuz keldi taqdir ila.

Ham ermas aning royu tadbiridin
Ki, ul ham erur Tengri taqdiridin.

Hamul xaylkim ahli tahqiq erur,
Bu ish ul el ollinda tavfiq erur.

Muvaffiq bukun sensen, ey pokzod
Ki, har kun bu tavfiqing o'lsun ziyod!»

Hakim o'ldi bu nav' chun nuktasanj,
Nasib o'ldi ul nuktadin shahg'a ganj.

Xamush o'ldi jonini ravshan qilib,
Bu so'z birla ko'nglini maxzan qilib.

XXXI

*Iskandarning Doro mamolikiga mulkron bo'lub, kunuz va xazoinidin
mehr va sahobdek zarposh va durafshonliq qilib, sipoh va raiyatni
ul ehsonlardin obod etib, olam mamoliki shohlarin tilarga elchilar yiborgoni va
alar borcha aning amrig'a inqiyod qilib, Kashmir shohi nomuvofiq afsun o'qub,
Hind royi bozguna javob berib, Chin xoqoni
chin so'zdin qoshig'a chin solg'oni*

Raqam aylagan bu zafarnomani,
Ado bo'yla qildi bu hangomani

Ki, bo'lg'och Skandarga mundoq zafar,
Aduvsi dargohig'a bo'ldi maqar.

Guruheki Doroparast erdilar,
Aning hukmig'a zerdast erdilar.

Chu Doro ishi bo'ldi el ichra fosh,
Aning ollig'a qo'ydilar barcha bosh.

Yiroq mulklardin vale kelgan el,
Vatan azmi qildilar andoqki yel:

Salotini Saqlobu Mashriq zamin,
Ne Xorazmu, ne Hindu, ne mulki Chin,

Hamul kunki qochmoqqa mayl ettilar,
Tavaqqufsiz o'z mulkiga kettilar.

Skandarga chun fath bo'ldi qarın,
Topib shavkat andoqki sheri g'arin.

Biyik taxt uzra maqom ayladi,
Vasiyat ishiga qiyom ayladi.

Burun shoh Dorog'a tutti azo,
Bo'lur yanglig' ul nav' shahg'a sazo.

Tutub so'g e'zozu tamkin bila,
Qilib dafn shohona oyin bila.

Base zor yig'lab aning holig'a,
Aning holig'a yo'q. o'z ahvolig'a

Ki, ish boshig'a tushti behad ulug',
Necha ish ulug', ishchisi qayg'ulug'.

Topib chunki Doro ishidin farog',
Tutub iki qotilni aylab so'rog'.

Ko'mub dor uchun yerga iki sutun.
Ul ikini osturdi andin nigun.

Yana tirborong'a farmon qilib,
Alarg'a ulus tirboron qilib

Ki, har kimki g'adr aylasa shohig'a,
Jazo budurur baxti gumrohg'a.

Buyurdi badanlarni kuydurdilar,
Kul ettilaru ko'kka sovurdilar.

Yana hukm qildiki. doronajod,
Qayonkim kishi bo'lsa g'amginu shod.

Bori emin o'lsunki, lutfi amiym.
Ko'tardi alar ko'nglidin vahmu biym.

Ne iqto' alarg'aki Doro qilib,
Skandar ham andog' madoro qilib.

Yana qildi ta'yin pisandida el,
Bori xayl aro anjumandida el.

Yozib Ravshanak nazdig'a nomaye,
Azodin surub tiyra hangomaye.

Bitib sudmand anda har nav' pand
Ki. ko'p qilma oshubi nosudmand.

Saodat gulidin barumandliq,
Erur Tengri hukmig'a xursandliq.

Jahon bog'idin gulbun o'lsa nuhuft,
Taru toza bo'lsun guli noshukuft.

Sadaf ko'ksini gar sipehr etti chok,
Sharaf tojin etsun makon durri pok.

Yana andag'i elga farmon qilib,
Borig'a mavoid ehson qilib

Kim, aylab ravon sarvi ozodni,
Qayu sarv. huri parizodni

Ketursunlar oning shabistonig'a,
Quyosh gulruxin charx ayvonig'a.

Chu Doro vasiyatlarin soz etib,
Jahongirlik shug'lin og'oz etib.

Xazoyinki Doro qilib erdi jam',
Nihonu oshkoro qilib erdi jam',

Faridun chog'idin yig'ilg'on manol,
Topib shohdin shohg'a intiqol.

Anga tegrukim Kayqubodi guzin,
Jahon mulkiga bo'ldi masnadrishin.

Xud andin so'ng avlodig'a qoldi mulk,
Chu bordi biri, ul biri oldi mulk.

Qayu birki bo'ldi jahondin nihon,
Yana birga meros qoldi jahon.

Biriga necha ganju maxzan to'lub,
Yana birga yetgonda taz'if o'lub.

Bu fursatqa tegruki Doroyi dahr,
Jahondorlig' taxtidin topti bahr.

Ming uch yuz yil o'n to'rt olampanoh
Ki, bor erdilar olam ahlig'a shoh.

Xazoyinki jam' ettilar behasib,
Haq etti Skandarga borin nasib.

Qiloye'ki Dorog'a maxzan edi,
Eshittimki yuz, dog'i seksan edi.

Bular borcha maxzun javohir bila,
Zari maxfiyu, siymi zohir bila.

Kelib barchadin xozinu kutvol,
O'pub shoh ayog'ini davlat misol.

Xazina kalidin bu bir kelturub,
Yana qal'a miftohin ul topshurub.

Alarg'a shah aylab base justujo'y,
Qilib maxzanu qal'adin guftugo'y.

Biriga karam oshkor aylabon,
Yana birni unmidvor aylabon.

Qayu kimsa har qal'adinkim yetib,
Anga-o'q hamul ishni tafviz etib.

Xazoying'a hukm etti lekin nuxust,
Ki ahli qalam aylabon bozjust.

Tilab daftar ul shoh devonidin,
Ki maxzan edi jam', farmonidin.

Topib jam'u xozindin istab hisob,
Agar la'l koniyu gar durri nob.

Qayu qilsa daftar yuzidin qabul,
Anga hukm aylab tariqi vusul.

Yana chiqmag'onni hisobig'a rost,
Tashaddud bila qildurub bozxoost.

Alar chun bori jam'ini tuz qilib,
Shah ollida arz etgali yuz qilib.

Chu shoh ollida bo'ldi xotirnishon,
Bu hukm ayladi shohi maxzanfishon

Ki: «Qilsunlar o'rdug'a borini naql»,
Ki ul naqldin qoldi hayratqa aql.

Ravon bo'ldilar hukm ila xayl-xayl,
Nechukkim tengiz jonibi tund sel.

Itoat qilib shoh farmonig'a,
Tashirlar edi shoh devonig'a.

Iki yilg'acha, o'ylakim korvon,
Kelur erdi shah sori ganji ravon.

Hisob asramish erdi ahli qalam
Kim, ermas edi ganjning nisfi ham.

Yana dedi shah, kimsa ta'yin qilib
Ki: «xozing'a qolg'onni taxmin qilib,

Borib aylasunlar eshiklarni rust
Ki, topshurg'ay etgan zamon bozjust!»

Nekim hukm qildi shahi arjumand,
Hamul nav' ila bo'ldilar korband.

Keturgan hisobin qilib ahli fan,
Qiyos ettilar yetti yuz ming tuman.

Dedi shohi Dorofar-u Jamshukuh
Ki: «Doro sipohidag'i har guruh,

Sipahdoru navvobu hojib anga
Ki, devondin ermish mavojib anga,

Muqarrar ne erkonnini arz aylasun,
Aning fikrini shahg'a farz aylasun»

Chu arz o'ldi nekim muqarrar edi,
Shah ollida asru muhaqqar edi.

Dedilar bu ham buyla voqe' emish
Ki, har bir necha qatla roj'e emish.

Ulusqa base ranju taklif o'lub,
Kirar ermish ul qo'lg'a tansif o'lub.

Chu Doro sipohig'a bildi bu hol,
Dedi lutf etib shohi daryonavol

Ki: «Gar rasm Dorog'a tansifdur,
Vale bizga ul rasm taz'ifdur'.

Muzoaf, — dedikim: — Bering ganjdin»
Ki, el tindi butkargali ranjdin².

Mavojib olur to'rt yuz ming kishi
Ki, chokarlik erdi alarning ishi.

Olib ganjdin borcha iqto'ini,
Muraffah bu nav' etti atbo'ini³.

Yana iki yuz ming mavojibxo'ri,
Bo'lub birga iki mavojiblari.

Ulufa berib olti yuz ming sipoh,
Falak avjidan o'tkarib borgoh.

Mavojib sipahg'achu taz'if etib,
Raiyat xirojini tansif etib.

Sipohiysi obodu ham shod o'lub,
Raoyosi ham shodu obod o'lub.

Chu to'kti sipohu raiyatqa ganj,
Angau munga bartaraf bo'ldi ranj.

Dedikim: «Manga ganj emastur havas,
Sipohu raiyat – manga ganj, bas.

Agar ganj erur bahru kondin fuzun,
Va gar xud xizona jahondin fuzun.

Chu naf'e emastur alardin gumon,
Alardur hamon, toshu tufrog' hamon.

Agar naf'din bo'lsa maxzan yiroq,
Aning la'lidin xora ko'p yaxshiroq

Kim, ul xora bir tosh erur bezarar,
Vale ganjdin elgadur yuz xatar.

Kishiningki benaf' erur maxzani,
Jahon ahlidur sarbasar dushmani.

Ulus bo'lsa ma'mur bir ganj erur
Ki, andin jahon fathi beranj erur».

Skandar chu topti bu sarmoyani,
El uzra solib lutf ila soyani.

O'zidin qilib rozi Eron elin,
Jahon ochqali rust qildi belin.

Burun hikmat ahlidin etti guzin,
Necha kimsa borig'a royi razin.

So'z ayturda har bir kelib mo'shikof,
Hamul torlardin bo'lub hullabof.

Qilib tortqon chog' da tig'i zabon
Ki, qilmay tuman tig'liq marzbon.

Ne so'zdaki sa'y oshkoro qilib,
Chu xasm o'ldi obiy madoro qilib.

Uzun tillari charb der nukta chog',
Qilichdekki surtulsa yuziga yog'.

Bori ilmdin bori sohibvuquf,
Kelib har birisi jahonfaylasuf,

Hamul xayldin shohi oliy xirad,
Qilib har birin bir sori nomzad.

Biri mulki Saqlab-u Saqsin sori,
Biri Hind sori, biri Chin sori.

Biriga raqam bo'ldi Bayt ul-haram⁴,
Biri topti Kashmir sori raqam.

Ataldi biri Misru, Bag'dodg'a,
Yozildi biri mulki Navshodg'a.

Berib har biri ilgiga nomaye,
Tuzub noma zimnida hangomaye.

Bori noma mazmuni birdek payom,
Diloro so'zu xotiroso kalom.

Chu tahrir uchun xoma no'gin tuzub,
Bitik naqshini bu sifat ko'rguzub

Ki, bu noma ul Tengri oti bila
Ki, qoyimdur aflok zoti bila,

Qadimeki, yo'q ibtidosi aning,
Azimeki, yo'q intihosi aning.

Gadolar zamirining ogohi ul,
Shahanshohlarning shahanshohi ul.

Qayu shahki doroi davron kelib,
Janobida mahkumi farmon kelib.

Bu shahliqdin ani qachon qilsa rad,
Kishiga jihat istamakka ne had?

Gadoyeki har dam to'yub jonidin,
Munga dog'i ro'zi aning xonidin.

Shah etsa aningdekki doru ani,
Kishi rad qilurg'a ne yoro ani ?

Ul avloki andin ne bo'lsa qazo,
Ayon aylagay borcha shahlar rizo.

Chu bu yerga Haq hamdini yetkurub,
Takallum tariqin bu yanglig' surub.

Ki: «Mendinki, Iskandar otimdurur,
Yeti kishvar olmoq sifotimdurur.

Sangakim oting keldi Xoqoni Chin,
Yo'q ersa sipahdori Turon zamin.

Muni bilki, olamda bud-u nabud
Ki, kavnu fasod ichra tutqay vujud.

Chu mumkin emas kimsa tadbiridin,
Yaqinkim erur Tengri taqdiridin.

Gadolarg'a gar podsholig' berur,
Va gar shohlarg'a gadolig' berur.

Kerak shohlar ko'rsa behbud ani,
Gadolar dog'i bilsalar sud ani.

Nekim amridin oshkorodurur,
Ibo qilg'ali kimga yorodurur?

Chu hukmidin o'lmas ibo aylamak
Ki, bor ul vujudin habo aylamak.

Aning hukmidin oshkoru nihon,
Manga bo'ldi ro'zi sarosar jahon.

Chu ul qildi bu komg'a baxtiyor,
Manga dog'i bu ishda yo'q ixtiyor.

Burun qildi iqbol qismat manga
Ki, yor o'ldilar aqlu hikmat manga.

Atomkim, edi kishvaroroi Rum,
Chu bordi, manga qoldi ul marzu bum.

Topib ilmu hikmatdin ogohliq,
Tamanno yo'q erdi manga shohliq.

Ne ishkim nasib etti Fayyozi jud,
Kishining tamannosi'ga ne vujud.

Chu ollimg'a yozg'ondurur bu varaq,
Meni qo'ymadi ixtiyoring'a Haq.

Ulus dog'i afg'onu zor ettilar,
Alar dog'i beixtiyor ettilar.

Ne amr etti ilhomi hotif bila,
Shuru' ayladim joni xoyif' bila.

Burun amri birla tuzub mojaro,
Qilib Zang eli ro'zgorin qaro.

Yana azm qildim cholib noyu ko's,
Mute' o'ldi hukmumg'a Bartos-u Rus.

Yana ozim o'ldum chu qilmay darang,
Nasib o'ldi Haqdin diyori Farang.

Chu sa'yim yana oshkoro bo'lub,
Asiri kafim shohi Doro bo'lub.

Sarafroz etib baxt sarmad meni,
Haq etmish bu yanglig' muayyad meni.

Qayu birgakim tole'im qo'ydi yuz,
Bor erdi alar mencha o'n, balki yuz.

Chu Haq amridin zohir ettim nabard.
Alardin chiqordim falak uzra gard.

Bo'lubdur bugun mulki Eron manga,
Bori shohlar bandai farmon manga.

Guruheki Doroni anglab rafe',
Bo'lub erdilar buyrug'ig'a mute'.

Bori dargahimg'a nuzul ettilar,
Kelib qullug'umni qabul ettilar.

Inoyatlar ettim gumondin fuzun,
Nekim el gumon etsa ondin fuzun.

Sanga ham agar baxt yovardurur,
Yana tole'ing yoru rahbardurur,

Ko'pub o'zgalardek janobimg'a kel,
Janobi sipehr intisobimg'a kel.

Ne amr aylasam, bil kalomimni xo'b,
Tobug'umda bosh qo'y, ayog'imni o'p

Ki, boringg'a men lutfu ehson qilay,
Madoru rifq ulcha imkon qilay.

Seni shahlar ichra baland aylayin,
Inoyat qilib, arjumand aylayin.

Qilay kishvaringning misolin raqam
Ki, tutsun taalluq sanga yakqalam.

Sipehr ofatidin panohing bo'lay,
Aduv qilsa kin, kinaxohing bo'lay.

Va gar mone'i tutqon o'lsa vujud
Ki, yo'lg'a qadam qilmasang xoksud.

Qila olmas o'lsang bu sori murur,
Bu iqboldin oriy o'lsang zarur.

Senga ostonbo's mamnu' esa,
Degan uzr ma'qulu masmu' esa.

Ini, o'g'lung o'lsa ikovni yibor,
Yo'q ersa elingdin birovni yibor

Ki, donou sohibxirad bo'lg'ay ul,
Sanga noyibu mu'tamad bo'lg'ay ul

Ki, cheksun kelib mol ila peshkash,
Bajo kelturub qullug'ung bandavash.

Nekim uzrung o'lsa ado aylasun,
Ne komingdurur muddao aylasun

Ki, koming sarosar ravo aylayin,
Nekim va'da qildim, vafo aylayin.

Va gar boshlasang aylamay inqiyod,
Maozalloh oyini jahlu inod⁶.

Tariqi adovat shior aylasang,
Zalolat yo'lin ixtiyor aylasang,

Ne olling'a keltursa charxi dani,
Ko'rar lahza, ko'rgil o'zingdin ani.

Madoro xayolini mendin unut,
Nekim qilsam ul vaqt ma'zur tut.

Bu erdi maqosidki, topti payom.
Yana so'zni qosid degay, vassalom!»

Bu yanglig' makotib insho qilib,
Yana so'zlar ul elga ifsho qilib

Ki, har so'zga bo'lsa mahal muqtaziy,
Kerak bo'lmasa ul mahal munqaziy.

Va gar o'zga aytilsa so'z nosavob.
Erur qosidi kordondin javob.

Murattab chu bo'ldi bitiklar bori.
Uzotti alar har birin bir sori.

Chu bo'ldi ravon har taraf ul rusul,
Qilurda, demakta bilib juzvu kul⁷.

Qayu birki har sori azm ettilar,
Chu oz vaqt yo'l kettilar yettilar.

Ul ishni bilib har shahu shahriyor
Ki, bor erdi mulki aning har diyor.

Rioyat qilib ulcha ta'zim edi.
Agar anda ummid, agar bim edi.

Alarning tuzub xotiri komasin.
Olibon qo'yub ko'zga shah nomasin.

O'qub, chunki mazmundin ogah bo'lub,
Hamul nomabar birla hamrah bo'lub.

Muhayyo qilib peshkash yo xiroj,
Yana har negakim erur ehtiyoj.

Shah iqboli topmog'ni jazm aylabon,
Bari yettilar shahg'a azm aylabon,

Magar uch kishikim, xato qildilar.
Azimat qilurdin ibo qildilar.

Vale har biri dedi bir nav' so'z,
Ki, tutmas edi kimsa ul nav' ko'z.

Dedi shohi Kashmir bevalmu bok
Ki, oti edi Mallu ibni Mabok

«Ki: Iskandar ar shohi ofoqdur.
Mening mulkum ofoqdin toqdur.

Manga Tengri uch ish qilibdur nasib
Ki, bo'lsam zabun, bo'lg'ay asru g'arib.

Biri ulki, mulkum erur bas matin,
Jiboli rafe'u qilo'i hasin.

Yana turfa ish munda paydodurur
Ki, ham davri, ham osti daryodurur.

Ikinch ulki, bor oncha afsungarim,
Mavojib egon barchasi chokarim.

Ki, gar fitnaye yetsa aflokdin,
Qilur har biri royi bebokdin:

Fusun birla yumronni sheri jayon,
Gavazni salobatda babri yabon*.

Ki Iskandar ar yig'sa olam elin
Anga esturay, o'yla ofat yelin

Ki, qo'zg'alg'ay ul xayli topmay amon,
Hamul nav'kim, tund yeldin samon.

Uchunch ulki, gar ul bo'lub kinparast,
Taaddi bila topsa mulkumga dast.

Bu mulk ichra bir ko'hsore durur,
Biyik tog' uza bir hisore durur.

Misu ro'ydin anga yakpora jism,
Burun ahli hikmat yasog'on tilism.

Qozilmish bu shahr ichra naqbe nihon
Ki, gar kirsu shoh ish tushub nogahon.

Borur yo'l, urub tob qo'rg'ong'acha,
Quyun o'ylakim, charxi gardong'acha.

Qachon qilsalar bir boshin nopadid,
Yana boshi ham bo'lmas aslo padid.

Kishi ul hisor ichra qilg'och vatan,
Tilismi aro bordur ul nav' fan

Ki, ul fannikim justujo' qilsa el,
O'g'urday olur xasmdin o'tu yel.

Bu mulkedurur garmser ul tariq,
Ki, gar esmasa yel, bo'lur el hariq,

Bu mulk ichra har kimsakim joni bor,
Chu yel turdi, turmoq ne imkoni bor?

Gar o't bo'lmasa hojat ermas demak,
Ki, ne nav' o'lur odamiyg'a yemak.

Erur barcha taqdir birlan zarur,
Bu iqlimdin o'zga sori ubur».

Chu Mallu bo'lub buyla fikratnamoy,
Debon lek Hinduston shohi Roy

Ki: «Iskandar ul shohi oliysarir,
Erurmen ne hukm etsa farmonpazir,

Va lekin chu Doroyi getipanoq
Ki, oning sori chekmish erdi sipoh.

Bitib noma yuz nav' ta'rif ila,
Meni ham tilab erdi taklif ila.

So'zi nofiz erdi, dog'i yo'l yiroq,
Kerak erdi bir-iki yilliq yaroq.

Olib mulkdin iki yilliq xiroj,
Cherikka berib onchakim ehtiyoj.

Chu ettuk aning joru buljoriga,
Shahi Rum eli birla paykoriga.

Ani xud shah iqboli past ayladi,
Ajal domig'a poybast ayladi.

Aduvdin chiqordi shah iqboli gard,
Biz o'lduq biyobonda vodinavard.

Yaroqu sipah barcha barbod o'lub,
Falakdin o'kush nav' bedod o'lub.

Urushqon elimga sarafkandalik,
Tutulg'ong'a boshtin-oyoq bandalik.

Ulus ollida banda ozodalar,
Jilovda qilib po'ya shahzodalar.

Men aylab necha oy biyobonni tay,
Yeturguncha bu mulku kishvarga pay.

Elimkim, bo'lub qatlu yag'moga tush,
Kelib o'n ulushtin buyon bir ulush.

Tushub mulkum eliga bas turfa hol
Ki, g'oyib topib, kim ne aylab xayol.

Qaro rang asliy dema el aro
Ki, bu mulk motamg'a kiydi qaro.

Demonkim, emasmen Skandarparast,
Tushutbur manga lek muncha shikast.

Aning hukmi boshimg'au jonima,
Vale zulmdin kirmasun qonima.

Bugundin iki-uch yil o'tsa zamon,
Yuz ura bu kishvarga amn-u amon.

Topilsa buyurg'onig'a dastras,
Manga dog'i bor oni ko'rmak havas.

Iki-uch yil o'tmayki taklif etar,
Manga behad andin malolat yetar.

Evurmas agar lutf etib bu varaq,
Ko'ray har nekim ollima yozdi Haq.

Aning amri hukmi qazo xud emas,
Xudovand bo'lsa Xudo xud emas.

Chu men muncha tuttum so'zi hurmatin,
Kerak ul dog'i asrasa izzatin».

So'ziga berib Roy mundoq javob,
Qilib Chin shahi o'zga yanglig' xitob.

Debonkim: «Skandar yiborgan bitik
Ki, sammdin achig'dur, qilichdin itik.

Rasulin bu sori yiborgan kuni.
Taammul bila yozmamishtur muni.

Sipohim qalin, kishvarim to'qturur,
Mening andin o'ksuklugum yo'qturur.

Shahekim yana, shahga ma'mur emas.
Anga buyla maktub dastur emas.

Yozibdur kitobatda hikmat so'zin,
«Hakimu xiradmand» debdur o'zin.

Aning royikim buyla sofiydurur,
Bu so'zlar xiradqa munofiydurur.

Bu so'zni de olmas sipehri barin –
Ki: «Kelsun janobimg'a Xoqoni Chin!»

Necha qilsa Doro jahondorliq,
Aromizda voqe' edi yorliq.

Muloqot asbobini tuzmadi,
Manga buyla taklif ko'rguzmadi.

Skandarni Doro soniy tutay,
Jahon mulkinging shohi oni tutay.

Anga qoldi go'yo bu ma'ni nihon,
Ki Chin kishvaridur yana bir jahon.

Yigitlik anga soʻzga berdi shitob,
Javobida men aylamon iztirob.

Agar nomasin ul yozibdur irik,
Vale men iriklikka urmon ilik.

Gar ul qilsa Doro kibi yorliq,
Soʻziga qilurmen xaridorliq.

Xayoli agar mundin afzun esa,
Bitik ichra yozgʻon kibi soʻz desa.

Tamannosida boʻlmasa eʼtidol,
Ishim yoʻqturur. gʻayri kinu jidol.

Demonkim. aning sori azm aylagum,
Qayu yerdakim desa. razm aylagum.

Vale kelsa boshimga tortib cherik,
Kirib shahrima chekmogumdur eshik.

Sipahdin yoyib charxi gardungʻa gard,
Chiqib roʻbaroʻ aylagumdur nabard!»

Skandar janobiga aylab nuzul,
Ul uch mulk shohi soʻzin uch rasul.

Bu dastur ila ibtido qildilar.
Tugaguncha bir-bir ado qildilar.

Ne shahlarki, keldilar oʻlligʻa bot,
Alargʻa qilib asru koʻp iltifot.

Necha qatla shohona majlis tuzub,
Mayu rud birla tarab koʻrguzub.

Necha may bila koʻngli ishratfizoy,
Ul uch mulk bobida fikratnamoy.

Tarab bazmida aysh oʻlub peshasi,
Vale koʻnglida azm andeshasi.

Va lekin chu yoqin yetib erdi qish,
Cherik shohlar qish kuni chekmamish.

Chu qishloq ishi ko'nglida erdi jazm,
Qarobog'i Arron sori qildi azm.

Ayoqchi, unut bir dam andishani,
Ayoq ichra qilg'il nigun shishani.

Dame solmag'il shishadek yuzga chin
Ki azm aylagum Hindu Kashmiru Chin.

Mug'anniy degil hinduyi rexta⁹,
Anga sehri Kashmiri omexta.

Men ichganda chiniy ayog'ni olib,
Degil savt olimda chiniy cholib.

Navoiy, sumur bodai jonfizoy
Ki, qolmish ne Mallu, ne Xoqon, ne Roy.

Bu ma'ni xati davri sog'ardadur,
Alardin dema, so'z Skandardadur.

Yo'q, Iskandari olamoroda bahs,
Erur balki Xizr-u Masihoda bahs.

XXXII

Qish ta'rifidakim, tund yeli ko'ngli hasratliq ushshoq sovuq ohidin nishona ko'rguzur va sovuq zamhariri ichi o'tluq bedillar kofurbor nafasidin fasona aytur va taxta muzekim, marmar toshidin dam urar va chopquni durposhikim, jahonni barham va bu faslda falakvash oq uykim, quyoshdek shu'ladin, balki shu'ladek bodadin ravshan bo'lg'ay va anjuman bir quyoshyuzluk bahori nozparvard gul'uzoridin gulshan

Kerak bazm aro o'tu may bo'lsa day,
May andoqki o't — o't aningdekki may.

Aning manqali shiratazyin kelib,
Munung shirasi manqaloyin kelib.

Munung yuzida may bati la'li nob.
Ichinda aning burdog'on bat kabob.

Aning shu'lası uyni gulshan qilib,
Munung lam'asi ko'zni ravshan qilib'.

Ani dam-badam yondurub dilkashe,
Muni har dam aylondurub mahvashe.

Anga dud o'rnig'a tarvihi ud,
Bu solib dimog' ichra har lahza dud.

Aning axgari koni gavhar bo'lub,
Munung la'li bir pora axgar bo'lub.

Vale bazm yuz boshlig' oq uy aro,
Oq uy toshi tun mushki birla qaro.

Vale mushk uza abri kofurbez,
Jahon uzra yakdast kofurrez.

Oq uyga eshik rust, tungluk dog'i,
Bo'lub ko'raga ev davrig'a to'k dog'i.

Mug'anniylar aylab navosozliq,
Muoshirlar aylab sarandozliq.

Ne may, elni har sho'x bir noz ila,
Yiqib g'amzai novakandoz ila.

Ko'ngulda biridin nihoni g'ame,
Xayoli bila o'zga bir olame.

Chu may oni beixtiyor etmayin,
Ul anduhini oshkor etmayin.

Vale chun qilib boda toroji hush,
Bo'lub o'trudin mohvasi bodano'sh.

Munga dam-badam ul qadah achchig'i,
Qadahdek solib achchig'-achchig' yig'i.

Ne boqmay anga umridin bahrasi.
Ne hoqmoqqa oning sori zahrasi.

Kelib nogah ul sho'xi xudroy anga,
Qadah tutsa yuz noz ila, voy anga!

Ichib bodani qo'ysa ollig'a bosh
Qiyomatqacha bosh ko'tarmasa kosh!

Gar o'lsa dema marg soni ani,
Hayoti, degil, jovidoni ani.

O'zidin ketib oshiqi mayparast.
Yiqildi chu har kimsa bir yerda mast.

Sabuhiy chog'i ko'z ochib mohvash,
Xumor etgali daf, o'lub jur'akash.

Yana yoqibon sham'u majlis tuzub,
Yatimona ko'p shevalar ko'rguzub.

Ko'zi ayni maxmurlug' ichra mast.
Mayi la'lidin mastlar mayparast.

Qaro bo'rkin egri qo'yub boshig'a,
Yetib bir qirog'i qaro qoshig'a.

Ko'zi po'stin ichra pinhon bo'lub,
Hamal burjida mehri raxshon bo'lub.

Qiyos etmayin davri laylu nahor,
Aningdek qish ichra, munungdek bahor.

Bu hay'at bila oshiqi boshig'a,
Kelib noz ila o'lturub qoshig'a.

Qulog'in tutub, tortib uyg'otqali,
Ko'z ochqoch tuman noz o'qin otqali,

Masihovash alqissa yuz dam tuzub.
Kecha andoq o'lturganin turguzub.

Chu oshiqqa ul ruh etib iltifot,
Masih ilgidin topib obi hayot.

Masihi damidin aning jon topib,
Xususan, yana obi hayvon topib.

Iki jur'adin, o'yla maston bo'lub
Ki, bazm ahlig'a harfi doston bo'lub.

Dema mast, majnuni behol de,
Junun ichra oshufta ahvol de.

Harorat chu g'olib bo'lub bodadin,
Junun ortibon ul parizodadin.

Qilib vahmkim ishqi devonasoz,
Anga qilmag'ay nogah ifshoi roz.

Qo'pub dog'i uydin chiqib tashqari,
Urub telbalardek qadam har sari.

Jahonni ko'rub qor ichinda nihon
Ko'runub ko'ziga yana bir jahon.

Kamar tig'idin sarsar andoq esib
Ki, har yerga tegsa pichoqdek kesib.

Sular muzdin andoq bo'lub sangbast
Ki, tosh ursalar mumkin o'lmay shikast.

Quyosh chashmasi bir qadah muz bo'lub,
Sochilg'on bori qatra yulduz bo'lub.

Falak sabzasida qolib yoshurun,
Nazarg'a bo'lub zohir o'lg'onda tun.

Ko'runmay quyosh partavi nurluq,
Borib tab'idin dog'i mahrurluq.

Yel osebidin xalq yuz bog'labon,
Nafasning tafi shusha muz bog'labon.

Urub qush o'zin o'tqa devonadek,
Va yo sham'i so'zong'a parvonadek.

Degil duddin shu'la dom etti fosh,
Shararlardin o'ldi anga donaposh.

To'lun oyg'a ko'k bo'lg'ucha yuz to'ngub.
Falak bahri nili dog'i muz to'ngub.

Emas oq bulut charx javfida tuz
Ki, andin sinib tushti bir pora muz.

Chu day xoni yel xaylidin un solib,
Chaman kishvari sori chopqun solib.

Shajar xaylini, o'yla tolon etib
Ki, boshtin ayog'ini uryon etib.

Qilib o'zlarin o'rtamak multamas,
Sarosar o'tun bo'lmak aylab havas.

Gumon aylabon shu'la ko'rgach tazarv.
Qilib davrida larza shamshodu sarv.

Bo'lub momug'u tuk aro el nihon,
Hamul nav'kim qoqum ichra jahon².

Yopib el qulog'larin iki kitf,
Qo'yunlarda qo'llar bo'lub mu'takif.

Kishikim qilib hayya nazzorasi.
Gumon aylabon pesa ip porasi.

Borib zahriyu urmayin tob-u pech,
Aning zahrin aylab havo zahri hech.

O't ustida mahvashlar aylab hujum,
Quyosh tegrasida nechukkim nujum.

Chu sorg'artib elni nasimi sabo,
Bo'lub ul samonlarg'a o't kahrabo.

Nasim aylagach birka sori shitob,
Qilib borcha siymobni siymi nob³.

Balig'lar bo'lub day nahangiga qut,
Tong ermas nahangiki, qut etsa hut.

Chu Bahman sipohi tuzub anjuman,
Yer Isfandiyorin qilib Ro'yintan.

Bu Isfandiyor aylabon chun sitez
Solib olam ahli aro rustaxez.

Sovug' shiddatidinki ko'zlar qotib,
Anga qavs har dam balorak otib.

Nazarg'a kelib bul'ajab olame,
Havodis yelidin jahon darhame.

Ul oshufta nazzora qilg'och bu hol,
Qilib day sipohi ani poymol.

Ul uydin chiqorg'a jihat ko'rmayin,
Bajuz qaytmoq maslahat ko'rmayin.

Kirib bazm anbarsirishte topib,
Qochib ul tomug'din bihishte topib.

Anga hurzode tutub kavsare.
Ki, ul suv urub jonig'a ozare.

Chu bir ratl no'sh aylabon mast o'lub,
Ki, soqiy ayog'ida-o'q past o'lub.

Boshikim bo'lub yor ayog'ig'a past,
Yetib charxi gardunga andin shikast.

Qayu kimsakim topsa mundoq murod,
O'qusun yomon ko'z uchun «in yakod»⁶.

Necha anjuman jannatosordur,
Tomug'dur agar kimsa beyordur.

XXXIII

*Majnun hikoyatikim, qish kunining uzun qorong'u tuni Layli zulfining mushki
isin yel korvonidin istishmom qilib, gom urar erdikim, baxt mashshotasi ul
sarishtai murodni ilgiga berdi*

Eshittimki, Majnuni sho'ridahol
Ki, dasht uzra soyir edi moh-u sol,

Tak-u toz erdi qish-u yoz anga,
Qish-u yoz erdi tak-u toz anga.

Chu yoz o'lsa vodiy tomug'din nishon
Ki, xurshid o'lur erdi otashfishon.

Anga voya ermas erdi soyaye
Ki, topmas edi soyadin voyaye.

Va gar qish havosi to'kub zamharir
Ki, bard aylar erdi baqamni zarir.

Ham etmas edi azm maskan sori,
Isinmoq uchun mayl gulxan sori.

Bori mayli ul yonki Layli edi,
Qayon Layli, ul sori mayli edi.

Xabar har qayon topsa mahubidin,
Chekib nola joni puroshubidin.

Urar erdi yeldek aning sori gom,
Sabo gul sori aylagandek xiom.

Magar bir qish ermish bag'oyat sovuq,
Ani po'ya Laylig'a qilmish yovuq.

Dimog'ig'a bermish sabo yor isin.
Aningdekki, bulbulg'a gulzor isin.

Bu holatda go'yo qaro tun emish,
Aning ollidin yelu chopqun emish.

Nigoridin ul iski topib mashom,
Yumub ko'z, urar ermish ul sori gom.

Yetishgan zamon yor uyi qoshig'a,
Hamono urunmish eshik boshig'a.

Ochilg' och eshik, uyga kirmish yurub,
Magar uyga kirmak budur bosh urub.

Ko'z ochib ko'rar, uyda Layli emish,
Qaro tunda ravshan Suhayli emish'.

Solur hayratu shavq jonig'a tob,
Qilib betahammulluq oni xarob.

Qo'yub Layli ollida tufroqqa yuz,
Yumar so'ngra kavnayndin iki ko'z.

Ani hujrada Layli aylab nihon
Ki, fahm etmagaylar eli nogahon,

Kishi hush tarkida bu nav' kom
Topib, istasa hush — bo'lsun harom.

Erur ishq aro buyla a'jubalar
Ki, beishq bilmas bu mansubalar.

Navoyig'a, yo Rab, qarib et ani,
Qarib etting ersa, nasib et ani.

XXXIV

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, shito fasli burudat kasratidin va
yog'in shiddatidin mujibi parishonliq va boisi besomonliqdurur xalq anga nevchun
rog'ib va tab' anga nega tolibdurur
va hakim javobqa og'iz ochmoq va hikmat sahobidin durar sochmoq*

Yana qatla doroi daryonavol'
Dedi: «K-ey hakimi Masihomisol²,

Shito faslida ko'p suubatdurur
Ki, insong'a andin uqubatdurur.

Biri yelki, elni qilur dardnok,
Biri bardi mufritki — aylar halok.

Yana zamhariru uzun tun dog'i,
Qo'shulsa yelu qor, chopqun dog'i.

Falak yerga bu nav' o'lur fitnarez
Ki, andin kerak tab' qilgay gurez.

Nedin qishqa ko'prakdurur tolib el,
Anga yozdin ortug' bo'lur rog'ib el.

Munung vahshatig'a chu bor ittilo',
Haroson kerak erdi mundin tibo'»³.

Dedi, hikmatoyini axtarshunos:
«Ki, bu ishga bor o'zga yanglig' qiyos.

Chu qish tab'i borid dog'i ratb erur,
Xirad munda bu nav' ruxsat berur

Ki, tab' ichra solur sabou shitob,
Harorat bila yubsdin iztirob.

Chu yubsu harorat bo'lur mushtail,
Ani boridu ratb etar mu'tadil⁴.

Yana chun shabobu kuhulat⁵ dog'i,
Erur elga aysh-u farog'at chog'i.

Bilur el qoshida muqarrardurur
Ki, bu qishda xushroq muyassardurur,

Ki, gar kunduzi bo'lsa qor-u yog'in,
Bilur el g'animat farog'at chog'in.

Taraddudg'a chun bo'ldi mone' havo.
Farog'at qilur tab' komin ravo.

Erur kechasi dog'i chunkim tavil,
Bu dog'i farog'atqa keldi dalil

Ki, suhbat munosibdurur o'tsa shom
Ki, topqay sukun uyqu birla avom.

Anga tegrukim, bo'lg'ay uyqug'a chog',
Rutubat qilib kasb maydin dimog'.

Bo'lub uyqug'a vaqtida rag'bati,
Badanning budur mujibi sihhati.

Chu ul uyqudin tab' masrur erur,
Zamon dog'i bor ulcha maqdur erur.

Yana hirfat ahli tutub go'shaye,
Maoshi uchun istasa to'shaye.

Uzun tunda uyqudin o'lg'ach amon,
Erur kasbining vaqti mumtad zamon.

Yana ilm tahsili aylar kishi,
Agar istasa rushd topqay ishi,

Ishidin anga hosil o'lmas farog',
Yemay ko'p uzun kecha dudi charog'.

Iki boshta yonsa charog'i aning,
Tun o'rtasi ting'ay dimog'i aning.

Yana ahli haqkim qo'yub xo'rdu xob
Qilurlar ibodatqa jahdu shitob.

Xaloyiq ko'zidin erurlar nihon
Ki, ravnaqliq ermas alarsiz jahon.

Qaro tunlar ul xayl toat etar
Ki, olamga andin yorug'luq yetar.

Bas ul tun nechakim topar imtidod,
Yorug'luqqadur mujibi izdiyod.

Bukim sharh topti necha nav' ish,
Muyassardurur olam ahlig'a qish.

Bu kim dahr eli qishni aylar talab,
Erur ani istarga muncha sabab».

Degach so'zni donoyi bisyordon,
Dedi: «Ofarin!» — xisravi kordon.

XXXV

Iskandarning jahongirlik muddaosi bila azm etib, Xurosong'a yetib, Hiroti sonahallohu anil-ofoti val-baliyotni bino qilib, Movarounnahrni olib Samarqandi bemonand tarhin solib, Kashmir sori mutavajjih bo'lg'oni va Kashmiriylar sehri daf'ig'a Muso kibi yadi bayzo ko'rguzub, sehroyin qal'alarin mo'jiza birla buzub, Malluning dog'i buzulub, tilism qo'rg'onig'a azm etgani va Iskandarning Kashmir shahrig'a ketgani

Muarrixki, sharh etti bu mojaru,
Bu yanglig' bo'lur so'zga dastonsaro

Ki, chun qildi qishloq azmig'a shoh,
Qarobog'i Arronni oromgoh.

Jahongirlik erdi andeshasi,
Bu tadbir edi tun-u kun peshasi.

Tuzub hikmat ahli bila anjuman,
Bo'lur erdi bu amrda royzan.

Xayolida doim bu tadbir edi,
Xayoli namudori taqdir edi.

Bu andeshadin hosil o'lg'ach farog',
Sipah ziynatin aylar erdi yarog'.

Berib qavmu xaylig'a dildorlig',
Tilar erdi Haqdin madadkorlig'.

Chu raf' o'lsa erdi anga barcha qayd,
Bo'lub rokib, aylar edi azmi sayd.

Farog'at chog'i, sayd o'lub peshasi,
Matofi Aras' rudining beshasi.

Bu erdi ishi toki gardon sipehr,
Hamal jilvagohig'a yetkurdi mehr.

Quyosh xisravi chunki topib sharaf,
Sipah tortti sabzadin har taraf.

Urub shohi xurshidvash borgoh,
Chekib dasht uza sabza yanglig' sipoh.

Topib sa'd soat kuhan toqdin,
Saodat bila chiqti qishloqdin.

Oqilib azm. qo'ydi Sipohong'a² yuz,
O'tub andin. urdi Xurosong'a³ yuz.

Munga yetgucha borcha Eron zamin
Bo'lub erdi hukmig'a zeri nigin.

Xuroson havosida topti nishot.
Mizojig'a yuzlandi ko'p inbisot.

Kim, ul kishvare erdi behad vase',
Yeri o'zga iqlimlardin rafe'.

Masohat qilib borcha atrofini,
Nechukkim kerak topib avsofini.

Fazosida ko'p chashma-u rud bor,
Bori yub ko'ngul ko'zgidin g'tubor.

Yana bahr yanglig' ulug' to'rt rud
Ki, ko'k toqig'a savti tortib surud.

O'zi chunki jannat namudor o'lub,
Sular dog'i jannatqa anhor o'lub.

Alardin dedilar birin Hirmand⁴
Ki, har qatrasi raf' etib yuz gazand

Ki, anhoridin mulki Zobulsiton⁵.
Bo'lub zebu ziynat aro gulsiton.

Safo ichra ko'zga berib xiraliq.
Hamul mulkdin raf' etib tiralik.

Yoruq, o'ylakim mehri getifuruz,
Bu ma'nidin oti kelib Nimro'z⁶.

Bu kishvarda har bir gado Hotame,
Dog'i har sipohi kelib Rustame.

Yana bir alardin Darijaz⁷ suyi,
Manofi'da ul nav'kim – raz suyi.

Qayu raz, «sharoban tahuro»dur ul.
Kecha-kunduz oshomi hurodur ul

Ki, anhuri obod etib mulki Balx
Ki, andindurur xasmning ayshi talx.

Hamul Balxkim, qildi Hushangshoh,
Jahondin guzin aylabon taxtgoh.

Maqomi – Birohimi Adham⁸ kelib
Ki, gardi rahi charxi a'zam kelib.

Yana bir dog'i keldi Murg'ob rud⁹
Ki, sha'nida Kavsardin o'ldi durud.

Olib zahmati jismu ranji ravon,
Xirad aytibon oni ganji ravon.

Bo'lub andin obod Moxon-u Marv
Ki, qushtur tazarv anda, ashjbr-sarv.

Parivashlaridin bo'lub bahramand,
Qilib taxt Taxmurasi devband.

Bo'lub so'ngra Sanjarg'a oromgoh,
Ki, qush ko'rmay ul nav' bu domgoh.

Yana bir anga Chaxcharon^{III} rud o'lub
Ki, ul rud hayvon suyidin to'lub.

Yeri rifat ichra falakdin nishon,
Bu rud anda ul nav'kim Kahkashon.

Ushoq toshlari axtari tobnok,
Latofat aro, o'ylakim durri pok.

Suyi xosiyatda ziloli hayot,
Topib andin ichkan o'lumdin najot.

Qirog'inda har gulbuni axzare,
Baqo ichra bir Xizr payg'ambare.

Falakvash yerining fazosi dog'i,
Kelib jannatoso havosi dog'i.

Vale bu sifat nahri Kavsarmisol
Ki, andin jahon komi topib zilol.

Suyi qumu dasht ichra shoye' bo'lub.
Borib onchakim, borcha zoye' bo'lub.

Xurosonni chun shah masohat qilib,
Nechukkim kerak to'rt nahrin bilib.

Dedikim, «Bu yerdur jinon gulshani»,
Pisand aylabon xotiri ravshani.

Vale chunki manzuri o'lg'och bu nahr,
Yasab anda bir jannatosor shahr.

Chu mazkur etib ahli donish har ot,
Pisand aylamay xotiri, juz Hirot.

Chu bu lafzg'a iltifot aylabon,
Hamul shahr otin Hirot aylabon.

Hirot o'ldi alqobi Iskandari,
Dedilar avom oni lekin — Hiri.

Chu to'rtunch iqlim edi mavqe'i,
Bas o'ldi quyosh sohibi tole'i.

Kavokibgakim, yeti taqsim erur,
Jahon mulki ham yeti iqlim erur.

Angakim vasat mehri raxshon kelib,
Munga lek mulki Xuroson kelib.

Xuroson badandur, Hiriy jon anga,
Hiriy jon, badandur Xuroson anga¹¹.

Alo, toki bo'lg'ay sipehr uzra mehr,
Yoruq mehr nuridin o'lg'ay sipehr,

Anga bo'lmasun mehr yanglig' zavol,
Sipehr etmasun xalqin oshuftahol.

Chu sa'y aylabon qildi doroi dahr,
Bino bo'yla kishvarda bu nav' shahr.

Qilur erdi manzil-bamanzil murur,
Angachaki Jayhundin etti ubur.

Yana kishvare ko'rdi firdavsvash,
Havou suyi misli firdavs xush.

Latofat aro ravzadin bahr anga,
Vale ism o'lub Movarannahr¹² anga.

Nedinkim, iki nahr arosi kelib,
Yaqin yuz yig'ochqa fazosi kelib.

Oqib haddi sharqida Sayhun suyi,
Borib haddi g'arbida Jayhun suyi.

Yo'q ulkim anga bu iki rudu bas,
O'n-o'n besh suv har bir nechukkim Aras.

Bo'lub har biridin judo nahrlar
Ki, har nahri obod etib shahrlar.

Va lekin bu rudeki, derlar Ko'hak¹³,
Ki, yo'q ravzaning nahri erkonga shak,

Ki, ichgach favono bo'lub notavon.
Guzar aylabon umr yanglig' ravon.

Ki, andin ne bir shahr obod o'lub,
Ne ma'murasidin birov shod o'lub.

Agarchi latofatda rashki Furot¹⁴,
Bo'lub borcha zoye', nechukkim hayot.

Skandar chu bu mulki dilkash ko'rub.
Fazou havosin Eramvash ko'rub.

Xususan Ko'hak rudikim, nahri Nil¹⁵
Emas oncha, ne Nilkim, Salsabil¹⁶.

Yana Tengridin buyla tutti umid
Ki, ul Nil uchun Misre etgay padid.

Qilib hikmat ahli bila guftugo'y,
Etib shahr uchun yaxshi yer justujo'y.

Hamul pushtayekim Ko'hak topti ism,
Ne pushta jahon ganji uzra tilism.

Ushoq tosh anga la'lu inju kibi,
Yashil sabzasi charxi miynu kibi

Ki mansub erur anga Ko'hak suyi,
Nedinkim, erur jori andin quyi.

Hamul to'pa ollidin andoq oqar
Ki, oshiq boshu ashki, der, kim boqar¹⁷.

Aning yonida shahr qildi bino
Ki, o'lturmasun anga gardi fano.

Skandar otodi Samarqand ani,
Samarqandi firdavsmonand ani.

Ani chun tugatti qilib ehtimom,
Ravon qildi Kashmir sori xirom.

Kesib dashtning rohu berohini,
Anga solg'ucha soyai johini.

Biyik himmatu baxti bedoridin,
Base mulk fath o'ldi har soridin.

Chu Kashmir haddig'a qo'ydi oyog',
Padid o'ldi bir charxpayvand tog'.

Ko'kartib qamar orazin xorasi,
Solib bo'rkni yerga nazzorasi.

Falakka degin, o'yla raxshanda tosh
Ki, pardoxt qilg'aylar aylab tarosh.

Iki jonibi har bir andoq yiroq
Ki, qat'ig'a azm etmagan yaxshiroq.

Bu yanglig' biyik tog', aningdekki Qof.
Bo'lub charxdin yerg'a tegru shikof.

Bo'lub oshkoro arosinda yo'l,
Vale iki yilmon qayo iki qo'l.

Bu yo'lkim anga tog' o'lub har sari,
Kelib arzi taxmin bila yuz qari.

Ani ahli Kashmir darband etib,
Iki tog'ni bir-birga payvand etib.

Yuz ellik qari avji rifat anga,
Yana muncha dog'i zaxomat anga.

Aningdek qo'yub gach bila xora tosh
Ki, yerdin bo'lub ko'kka yakpora tosh.

Temurdin yasab anda darvozaye,
Falak toqidin toqi andozaye.

Bu darvozani o'yla rust aylabon,
Kim ul iki juzvin durust aylabon.

Qo'poribki yerdin madoro bila,
Kamargohig'a tegru xoro bila.

Yasab ustida burju boru dog'i,
Aduv daf'in etmakka ko'shish chog'i.

Demay kimsa darbandu boru ani,
Tasavvur qilib aql jodu ani.

Ichinda iki ming kishi chorasoz,
Bori hiylapardozu afsuntiroz

Ki, darbandi oliy namudoridin,
Yaqin kelmagay kimsa ming qoridin.

Kishikim qadam qo'yg'ay ul yon nuxust,
Ayog'i aning bo'lg'ay ul nav' sust

Ki, topmay taharrukning imkonini,
Yomon vartada ko'rgay o'z jonini.

Takovar dog'i qilsa ul yon shitob,
Ayog'idin itgay tavon birla tob.

Sipah chun bu yerga yetib, lol o'lub,
Tahayyurdin oshufta ahvol o'lub.

Shah ollig'a qaytib ayon ettilar,
Nekim bo'lmish erdi bayon ettilar.

Shah etmay bu so'zlarga hech iltifot,
Arastu bila yetti ul yerga bot.

Inonmay yiroqtin namoyish bila,
Yaqin ayladi ozmoyish bila.

Dedikim: «Bu nayrangi Kashmirdur,
Fusungar ishi, makru tazvirdur.

Kerak qilmoq andoq aning chorasi
Ki, bo'lg'ay nigun burj ila borasi».

Cherikni tushurdi keyinrak yonib,
Yurub hifz uchun davrig'a aylonib.

Chu ko'ngli bo'lub jam', aylab xirom
Tushub borgoh ichra tutti maqom.

Bor erdi janobida besh yuz hakim,
Alardin o'ni kecha-kunduz nadim:

Filotun, Arastu, Balinos ham,
Yana Arashmidus, Shaminos ham.

Qilinmuni Volis-u Farfunyus
Ki, Suqrot-u Hurmus kibi xokbo's.

Borin hozir etti tuzub anjuman,
Dedi anjumansozi lashkarshikan

Ki: «Bu ishki afsuni Kashmir erur,
Ani daf' etarga ne tadbir erur?»

Ravon hikmat ahli so'z og'oz etib,
Tilin shahg'a bori duosoz etib.

Dedilarki: «Shahg'a bu ishtin ne g'am,
Bu ish demali, bo'lsa yuz muncha ham.

Bu darband agar charxi gardon erur,
Iloji aning bizga oson erur.

Shah iqbolini Tengri etsun fuzun
Ki, iqboli gar bizgadur rahnamun.

Bu nayranglarga shikast aylali,
Biyik borasin erga past aylali.

Ne qilg'ay necha jo'giyi sehrsoz,
Biri muhraduzdu biri huqqaboz

Ki, hikmat eli oni daf' etmagay,
Ilaydin ne qilg'onlari ketmagay.

Bu donishvar elkim erur rahbaring,
Qayu rahbaring, bandau chokaring.

Bilikdin erur har biri bir jahon,
Jahon hikmati har birida nihon.

Filotung'a yuzlandi ul yerga ish
Ki, jo'gidin o'lg'ay anga sarzanish.

Arastu nega yerdin o'lmas adam
Ki, ko'rgay fusungardin afsunu dam.

Ko'p o'lsa fusunsozi Kashmirning,
Birimiz bizing bas, alar bo'lsa ming.

Necha bo'lsa chubchuqqa jodu laqab,
Ko'pidin qilur saydgar ko'p tarab.

Shah ar iki kun bo'lsa oromjo'y,
Uchunch o'lsun a'dosidin komjo'y.

Qilib hikmat oyinig'a iltijo,
Buzoli alar sehrini jobajo».

Skandar bu so'zdin tarabgin bo'lub,
So'zi ahli hikmatqa tahsin bo'lub:

«Bari amrdin — dedi — ma'zul o'lung,
Borib bu ishingizga mashg'ul o'lung».

Alar qo'pti shahni duo aylabon,
Nekim komi erdi, ravo aylabon.

Skandar qo'pub, qo'ydi xilvatqa yuz,
Alar qo'ydilar borcha hikmatqa yuz.

Bo'lub anjum ahvolig'a rahshunos,
Tabiatlarin dog'i aylab qiyos.

Necha ko'rau damni darkor etib,
Filizzotdin bir namudor etib.

Qilib mazj siymobu qal'iyu ro'y,
Namudor qildilar ul nav' go'y

Mudavvar falakdek misoli aning,
Falakvash ichi dog'i xoli aning.

Ichining xalosiin malo qildilar,
Adoviydin oni to'lo qildilar.

Murakkab necha nav' ashyo qilib,
Hamul huqqa ichra muhayyo qilib.

Iki suqba ichra fatila anga,
Qilib zohir ul tavr hiyla anga.

Kim ul go'yni xasm boshi kibi,
G'alat ayladim, ra'd toshi kibi.

Fatilasig'a o'tni chust aylabon,
Qo'yub ra'd yoyig'a rust aylabon.

Ani otib ul soda xoro aro,
Havodin tushurgaylar a'do aro.

Fatila borurda kuyub sarbasar,
Yetib maxfiy ashyog'a o'tdin asar.

Chu yerga tegib rust go'yi tilism,
Necha pora bo'lg'ay anga salb jism.

Usholg'och, sado chiqqay andin g'arib,
Yana shu'lau rihu dudi ajib.

Uni buzg'ay ul sehr asbobini,
O'ti ochqay ul qal'aning bobini.

Qaro aylagay dudi sohir yuzin,
Qaroroq hamul fanda mohir yuzin.

Isidin kim etsa muattar mashom,
Unutqay fusun ilmini, vassalom.

Chu zebo tilism o'lg'ach orosta,
Hamul nav'kim mohi nokosta.

Bo'lub jam' ul hikmatoyin guruh,
Falakdin fuzun har biriga shukuh.

Qo'yub shohi Dorofar o'llig'a yuz,
Ne Dorofar, Iskandar o'llig'a yuz.

Tilismi nihonni ayon qildilar,
Nihon barcha ramzin bayon qildilar.

Shah ul turfa ishdin base shod o'lub,
Dedi uzrlar haddin afzun qo'lub

Ki: «Mundoq tilismeki soz ettingiz,
Shuru'ida ne ishga mavqufsiz?»

Chu shah tab'ida toptilar bu havas,
Dedilarki: «Hukmungg'a mavqufu bas!»

Qo'pub shohu el ichra g'avg'o tushub,
Ulusqa ul ishdin alolo tushub.

Chu rokib bo'lub qal'ag'a qildi mayl,
Ulus dog'i yuzlandi andoqki sel.

Yurub ollida olam ogahlari,
Rikobida bori jahon shahlari.

Sipahning qirog'ig'a chun yettilar,
Ravon ra'd asbobi soz ettilar.

Tilismi garonmoyani kelturub,
Hamul ra'd yoyig'a toshdek qurub.

Chu doruga o't yetti, tutti havo,
Qilurga ulus mehnatig'a davo.

Borib tushti a'do arosig'a chust.
Azim un chiqordi tegib yerga rust.

Degan to'rt ish tutti andin vujud:
Sadou afan, is bila o'tu dud.

Sado botil etti fusunlarni pok,
O'ti kuydurub qal'ani qildi xok.

Fusungar yuzin dudi etti qaro,
Isi qo'ymadi nukta xotir aro.

Alar ichra chun tushti bu rustaxez,
Topilmas edi choraye juz gurez.

Qochib bo'ldilar ozimi poytaxt,
Anga tegrukim Malluyi tiyrabaxt.

Parishonlig'u benavolig' bila,
Hamul duddin yuzqarolig' bila.

Borur chog'da ming joduyi sabzrang,
Va lekin kelib barchasi ahli zang.

Borib anda ko'k qarg'a — zog'e kelib,
Ketib to'ti, ammo kalog'e kelib.

Hamul go'y otulg'och qochib yak-bayak,
Masaldurki: «ming qarg'ag'a bir kesak»¹⁸.

Kishi tonimay munda mingdin birin,
Alar demaguncha ul ish sohirin.

Chu Mallug'a arz ettilar holni,
Alar otqon ul turfa timsolni.

Skandar ishidin ko'tardi hisob,
O'z ahvolig'a topti yo'l iztirob.

Qaviy angladi oni, o'zin zaif,
Yaqin bildikim, ermas ermish harif.

Hakim ollida hech jodu so'zi,
Nechukkim Skandar qoshida o'zi.

Aduv olg'onin bildi darbandni,
Hamul qal'ai charxmonandni.

Yaqin angladikim, xato aylamish
Ki, shah buyrug'idin ibo aylamish.

O'zin topti bebargu hayron base,
Elin ham vahimu parishon base.

Tuta olmadi mulki ichra qaror,
Dog'i topmadi choraye juz firor.

Hamul qal'akim vasfi o'tti burun,
Topa olmadi andin o'zga o'run.

Aning naqbin ochmoqqa aylab shitob.
Xazoyin toshitti anga behisob.

Base bebaho tuhfa – bori nafis
Ki, tab'oni topqay o'ziga anis.

Javohir fuzun haddu miqdordin,
Samin gavharu la'li shahvordin.

Avoniyi siyminu zarrin zuruf
Ki, ojiz bo'lub elga andin vuquf.

Xazoyindakim har ne ashyo edi
Ki, nav'i tuhaf yo hadoyo edi.

Borin, o'yla qildurdi qo'rg'ong'a naql
Ki, ehsosidin qoldi hayratqa aql.

Chu jam' ayladi ko'nglin ul holdin,
Firor etti nofarrux iqboldin.

Makon ayladi ul Qaro tog' uza,
Aningdekki qo'ng'ay chibin zog' uza.

Anga bo'ldi ish buyla suratpazir,
Vale shohi Jamqadru Dorosarir.

Hamul damki otturdi qo'rg'ong'a go'y
Ki, darband qildi yiqilmoqqa ro'y.

Dedi, aylagay azm qo'rg'on sari,
Nechukkim nabi charxi gardon sari.

Vale bermadi ahli hikmat anga,
Ravon azm qilmoqqa ruxsat anga.

Ki: «Qilmoq bugun azm emas maslahat,
Bugun man' qilmoqqa budur jihat.

Kim, ul dud ila is tugansun tamom
Ki, nuqson topar elga andin mashom».

Eshitgach bu so'z dovari qahramon,
Sukun ixtiyor ayladi shodmon.

Yonib borgah sori azm ayladi,
Tarab birla ohangi bazm ayladi.

Bilik ahlidin majmaye soz etib,
Ko'p ehsonu tahsinlar og'oz etib.

Qilib har birin lutfidin bahramand.
Ato birla ta'zimidin arjumand.

Chu mag'ribqa otti hakimi sipehr,
Skandar tilismi kibi go'yi mehr.

Qadah birla tiybi dimog' ettilar,
Tarab birla mayli farog' ettilar.

Anga tegrukim, garm bo'ldi dimog',
Qo'pub, uyqudin istadilar farog'.

Borib tab'din ranju farsudaliq,
Badan uyqudin topti osudaliq.

Chu xurshid ko'rguzdi anvorini,
Skandar kibi ochdi ruxsorini.

Skandar ochib chehra xurshiddek,
Murod ahlig'a subhi ummiddek.

Chiqib raxsh uza, o'ylakim Rustame,
Va yo charx uza nayyiri a'zame.

Sipah dog'i to'sh-to'shdin o'ldi ravon,
Agar xud tavono va gar notavon.

Chu darbandning og'ziga yovushub,
Necha kun cherik o'ttilar chuprushub.

Qilib ko'ch-barko'ch ul yon xiom
Ki, yetti hamul shahr elidin payom.

Rasule yetib xidmat etti padid.
Bir ilgida noma, birida kalid.

Xatin shahr ahli savod aylabon,
Aning hukmig'a inqiyod aylabon

Ki: «Malluda bo'lg'on zamon bu diyor,
Yo'q erdi bu qullarg'a hech ixtiyor

Ki, qilgay eduk xidmat izhorini,
Ayon aylabon qulluq osorini.

Bu damkim ani shavkating qildi past.
Firor ixtiyor etti. topib shikast.

Necha bandalig' ichra sharmandabiz,
Nekim bizga hukm aylasang bandabiz.

Yorug' aylasang mulki vayronimiz,
Fidodur sanga mol ila jonimiz.

Va gar bizni istarga farmon erur,
Borig'a yuzung ko'rmak armon erur.

Erurbiz ne hukm aylasang muftaxir,
Bu noma javobiga biz muntazir».

Skandar o'qug'och bititdi misol
Ki: «Siz kelgali bo'lmang oshuftahol.

Hamul mulkunguzda farog'at qiling,
Manga deb duo. Haqqa toat qiling

Ki. men xud kelurmen shitob aylabon»,
Yibordi bu yanglig' xitob aylabon.

Yetishguncha bu noma birla rasul,
O'zi dog'i shahr ichra qildi nuzul.

Yasab erdi Mallu tarabxonaye,
Tarab qilgali qasri shohonaye.

Hamul qasr davrida bir turfa bog',
Anga har guli toza ravshan charog'.

Biyik toqini charxfarso qilib,
Bu gulshan otin «Jannatoso» qilib.

Hamul ravzada bo'ldi shah manzili,
Tushub shahr ichinda sipah mahmili.

Chu bu ishni ma'lum etib xosu om,
Bori «Jannatoso»g'a aylab xirom,

Xavosi ko'rub shohdin iltifot,
Topib har biri yangi boshdin hayot.

Avom olig'a iltijo aylabon,
Yiroqtin chekib un, duo aylabon.

Shah altof ila barchasin shod etib,
Buzulg'on ko'ngullarni obod etib.

Qilib hukmkim, el qilib iztirob,
Kishidin tama' qilmasun rishtatob.

Birovkim tama' rishtaye qilg'usi,
Aning birla bo'g'zidin osilg'usi.

Berib mulk eli lek moli amon
Ki, andin topib bahra yaxshi-yamon.

Raiyat bu bermakka xursand o'lub,
Sipohi olurdin barumand o'lub.

Birovdin birovga yetishmay g'ame,
Kishidin kishi olmayin dirhame.

Skandar ichib aysh uchun jomi sof.
Qilur erdi Kashmir mulkin tavof.

G'aroyib ko'rar erdi haddin fuzun
Ki, sharhi aning so'zni aylar uzun.

Bir ul jumladin jome erdi shigarf.
To'la maydin andoqki daryoi jarf

Ki, Mallu chu solib chiqib mulkini,
Qochib qoldi go'yoki bir xozini.

Necha tuhfa ganjiddin oning olib,
Chu ul qal'ag'a azm etib, bu qolib.

Hamul tuhfar bir-biridin g'arib.
Hamono Skandarga ermish nasib.

Alardin biri ul duraxshanda jom,
Ichinda to'la bodai la'lfom

Ki, har nechakim ichsa kam bo'lmayin,
Icha olmayin kimsa, xam bo'lmayin.

Yozib jom davrida ta'rifini,
Qilur chog'da ul jom tasnifini

Ki, olamni olg'onda Jamshidshoh
Kim, ul xusrave erdi hikmatpanoh.

Necha yil yig'ib hikmat ahlin tamom,
Tilism ettilar sa'y etib iki jom.

Birsin dedi: Jomi Getinamoy,
Birsin dedi: Jomi Ishratfizoy.

Chu Getinamo asru mashhur erur,
Muni vasf etay ulcha maqdur erur

Ki, vaz'in tilism aylaganda hakim,
Bu nav' aylamish soz tab'i salim.

Ki, may jozibi bo'lgay ajzo anga,
Tamom o'lmag'ay boda aslo anga.

Necha ichsalar bo'lg'ay ul lab-balab,
Zihi xush tamosho, zihi xush tarab.

Agarchi necha ichsa o'ksulmagay,
Vale egri ham bo'lsa to'kulmagay.

Aningdekki, may jazbi oning ishi,
Ola olmag'ay jazb qilmay kishi.

May anda hamul kun magar qolmag'ay
Ki, olamda maydin asar qolmag'ay.

Skandarga chun ro'zi ul jom o'lub,
Tuzub majlisu bodaoshom o'lub.

Qilib hikmat ahli tamosho ani,
Ilkidin dame qo'ymay aslo ani.

Bo'lub shahg'a ul nav' ishratfizoy
Ki, yod aylamay Jomi Getinamoy.

Ketur soqiy, ul jomi yoqutgun
Ki, el tab'ida ishrat etgay fuzun.

Necha bodasin ichsa kam bo'lmag'ay,
Muoshirg'a andin alam bo'lmag'ay.

Mug'anniy, surude chiqor dilnavoz,
Bo'lub ahli Kashmirdek sehrsoz.

Agar nag'ma bas qilmoq etsang havas,
Hamul jom gum bo'lmayin qilma bas!

Navoiy, agar topsang ul nav' jom,
Nekim bodadin o'zga ichsang harom.

Xitob etgasen jomi boqiy ani,
Vale tutsa gulchehra soqiy ani!

XXXVI

*Hakimi koinotpayvand va Holiqi bemislu monand masnuoti
tamoshosi aning vujudi isbotig'a hujjati qoti' va burhoni
soti' ekan bobda nukta surmak va ul sanoye'ning badoye'i jahon
kezmakta ko'prak muyassar erkonga ham dalil kelturmak va safar
tariqin uch nav'da taqsim qilmoq: avval, soliki rahnavard o'zluk
bavodisin qat' etib, maqsad haramig'a muhtaram bo'lmoq; ikkinchi
sayyohi jahongard talab manozilida boshdin qadam qilib, murshidi komil
irshodi bila takmil topmoq; uchunchi, xisravi Bahromnabard sipohi anjum
adad chekib jahon mulkin olmoq*

Azal subhikim chekti fayyozi jud,
Bori ofarinishqa naqshi vujud.

Taharruk topib kilki taqdir anga,
Bo'lub kavn ashkoli tasvir anga.

Chu ul xomani qildi suratnigor,
Ajoyib suvar bo'ldi ko'p oshkor.

Ajab yo'q musavvir esa bir oti
Kim, ul chekti kavnaynning surati.

Bu tasvir aro ko'p g'aroyib durur,
Nihoyatsiz anda ajoyib durur.

Ki, har qaysig'a kimki tadqiq etar,
Musavvir kamolini tahqiq etar.

Chu ashyoda ko'rsa kishi san'atin,
Bilur sone'i g'aybdon qudratin.

Ul a'jubalarda bo'lub xurdabin,
Anga Haq kamolida ortar yaqin.

Kim o'lg'ay quyosh sirrining mahrami
Ki, bir zarra mohiyatin odami.

Nechunkim kerak bilmak oson emas,
Ne oson emas, balki imkon emas.

Va lekin kishi zohir etsa talab,
Jahon ichra ko'ptur ajabdin ajab.

Muni ko'rmak o'lmas jahon kezmayin,
Taab zahrin o'z komig'a ezmayin.

Safar zahmati garchi dushvor erur,
Tengiz qa'rida durri shohvor erur.

Muhit ichra cho'nmay nechukkim nahang,
Kishi ura bo'lg'aymu gavharg'a chang?

Katakda qolib bo'rdag'on mokiyon,
Ne ma'lumi uchmoqqa sudu ziyon.

Falak javfida g'arq o'lub jurraboz
Paru bol urar chun nishebu faroz.

Demay sayd jonig'a yag'mo qilur
Ki, olamni yaksar tamosho qilur.

Tarona chekar soyir erkonda rud,
Chu turdi tarab birla, chekmas surud.

Valoyat ishin qilsalar kinga arz,
Biyikrak maqomi erur tayyi arz.

Safar qilmag'on odami xomdur,
Sovuqda to'ngar kinga oromdur.

Falak sayrdin poya topti baland,
Sukun qildi tufrog'ni xoru najand.

Safar qilmag'ong'a ne ogoqliq,
Ki elga qilur Xizr hamrohliq.

Ne voqif kishi uydin olmay qadam
Ki, ne jonfizodur tavofi Haram.

Xush ulkim, ko'ngulga kushod istabon,
Qo'pub azm qilg'ay, murod istabon.

Fano taylasonini qilg'ay kafan,
Kafan bas anga, balki gardi mihan.

Tajarrud xiromiga rog'ib bo'lub,
Tavakkul samandiga rokib bo'lub.

Sarobi fano jo'ybori aning,
Samumi balo lolazori aning.

Ayoqtin boshi shavq o'ti ichra g'arq,
Itik po'yada sekrib andoqki barq.

Tani chayqalib ko'ngli topokidin,
Ul o't bosh urub jismi xoshokidin.

Qabarchuq kafi poyida har taraf,
To'la durri maqsud ila iki kaf.

Yorilg'och suyi dema har yon tomib,
Fano abridin durri g'alton tomib.

Dema durri g'altonki, hayvon suyi,
Ayog'da to'la har taraf jon suyi.

Yorug'kim tobonni qilib choklig',
Yasab obi hayvon oqarg'a arig'.

Xizr aylasa poybo'sin havas,
G'araz ichmagi obi hayvonu bas.

Ne biymi malolat, ne xavfi alam,
Bu yanglig' yetib qilsa tavfi Haram.

Iyo mukrimu hujra tayyor anga,
Karamdin emas bermamak bor anga.

Bu yanglig' aziz ulki mehmoni bor,
Qachon mezbon bo'lmay imkoni bor.

Bu yanglig' safar kimgaki bersa dast,
Netar xilvat ichra bo'lub poybast.

Safar ichra mundin biyik yo'q maqom,
Vagar kimsaga dast bermas bu kom,

Yomon ermas ul hamki ozodaye,
Miyonbastayé yo'lga omodaye.

Qadam tortqon xalq abvobidin,
Etak silkkan olam asbobidin.

Bo'lub juzvdoni anisi aning,
Kitobi rafiqu jalisi aning.

Jahon ahlida chun vafo ko'rmayin,
Jahondin dog'i juz balo ko'rmayin.

Qilib mayl olam tamoshosig'a,
Fano mulkiga, faqr sahrosig'a.

Qo'pub gom urub fardu farzonavor,
Qilib dasht qat'ini devonavor.

Solib har nechuk yergakim, yetsa ko'z,
Eshitib yana barcha el ichra so'z.

Ko'rub har mashaqqatda xosiyate,
Topib har mazallatda kayfiyate.

Zilole tilab ko'nglining tobig'a,
Tabibe so'rab dardi noyobig'a.

O'zin borcha xayl ichra tuz yetkurub,
Bori tuzlar ollig'a yuz yetkurub.

Agar yetsa sarvaqtig'a komile,
Quyoshdek falaksayru ravshandile.

Qo'yub zarradek sayru sargashtalik,
Etak chun topib. olmay andin ilik.

Aning xizmatidin kushode topib,
Xudo ro'zi etsa murode topib,

Bu yanglig' safar dog'i marg'ubdur,
Bu ham bo'lmasa ul dog'i xo'bdur

Ki, tortib Skandarmasallik sipoh,
Bo'lurg'a yeti kishvar ahlig'a shoh,

Qayonkim azimat qilib fath etib,
Qilib har taraf mayl. nusrat yetib.

Bo'lub gah Ajam mulki tasxir anga,
Musallam bo'lub goh Kashmir anga.

G'aroyib nihoyatdin afzun ko'rub,
Ajib amr g'oyatdin afzun ko'rub.

Chu bir-bir kelib kom har dam anga,
Bo'lub rub'i maskun musallam anga.

Jahon mulkiga hukmi shohi topib,
Bu shahlig'ni mah to ba mohi topib.

Safar ichra har ishta ahli rashod,
Bu yanglig' kushod uzra topib kushod.

Sanga dog'i bo'lsa kushode havas,
Bu olamda topmoq murode havas.

Talab yo'lida qil shitobandaliq
Ki, jo'yandag'a keldi yobandaliq.

XXXVII

*Iki rafiq hikoyatikim, biri sayrdin quyosh sipehr kishvarida
shoh bo'lg'ondek, mulk saltanatig'a yetti va biri sukundin yer olam
ahlig'a lagadko'b bo'lg'ondek, xoksorliq hosil etti, bu ham to garddek
harakat etmadi, tufroqdin qo'pub oliy maqomg'a yetmadi*

Xurosonda bor erdi iki rafiq,
Bo'lub rifq ila bir-biriga shafiq.

Havodis solib ishlarig'a shikast,
Maosh amrida bo'ldilar tangdast.

Biri qilmayin tark mulk-u diyor,
Biri qildi lekin safar ixtiyor.

Mujovirg'a davron solib zorliq,
Ulusdin ko'rar erdi ko'p xorliq.

Kerak elga muflis ko'rinsa qalil,
Kim oni qilur ko'p ko'runmak zalil.

Erur ozki, feruza bo'lmish aziz,
Chu xarmuhra ko'pdur – o'ni bir pashiz'.

Musofir safarga topib ixtisos,
Burun xud mazallatdin o'ldi xalos.

Ko'rub har dam amre bag'oyat ajib,
Ani tortibon eltur erdi nasib

Ki, tushti guzargohi Yunon sori,
Yetishti o'luk – obi hayvon sori.

Yere ko'rdi tufrog'i hikmatsirisht,
Magar hikmat erdi anga sarnavisht.

Necha vaqt anda maqom ayladi,
Bilik kasbiga ehtimom ayladi.

Musohib bo'lub ahli hikmat bila,
Base ilm kasb etti rag'bat bila.

Ne qilg'olikim kimga niyatdurur,
Burun shart anga qobiliyatdurur.

Chu qobil edi, topti behad vuquf
Ki, hikmatda bo'ldi jahonfaylasuf.

Anga chun bu ish sayrdin berdi dast,
Yana sayrg'a tushti qilmay nishast.

Anga Hind mulkiga tushti guzar
Ki, shohig'a yopilmish erdi nazar².

Garav aylab erdi aroda bu so'z
Ki, sa'y aylab ulkim manga ochsa ko'z,

Anga aqd aylab ko'zum nurini,
Ko'zim ichraki parda masturini,

Ani qurratul-aynu farzand etay,
Ko'zum nurini anga payvand etay³.

Chu donog'a fahm o'ldi ul ehtiyoj,
Borib bir-iki kunda qildi iloj.

Shah o'z va'dasig'a vafo ayladi,
Degandek ani kadxudo ayladi.

Yetib shoh umri kuniga zavol,
Anga topti ul shohlig' intiqol.

Chu ogahlig' o'ldi aning yorig'a,
Bukim shahlig' o'ldi aning yorig'a.

Safar azmi qildi ajab hol ila,
Falak ko'bidin jismi pomol ila.

Bu kishvarni chun qildi oromgoh
Ki, yori edi anda kishvarpanoh.

Rafiqig'a keldi bu ish dilpazir,
Inoyat qilib, etti oni vazir.

Chu mulkida aftodau zor edi,
Ulus ollida dam-badam xor edi.

Vazoratdin o'lmoq rafohiyati,
Bu dog'i edi sayr xosiyati.

Chu avvalg'ining sayri komil edi,
Anga saltanat amri shomil edi.

Kishi o'zluki mulkidin qilsa sayr,
Anga oqibat aylasun Tengri xayr.

XXXVIII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, chun safar mujibi shiddatdur, hikmat
ahlidin anga nega ruxsatdur va javob eshitmak*

Yana dedi shohi Faridunhasham
Ki: «Ey hikmat ahlig'a roying hakam.

Hazarda bo'lur komu osudaliq,
Safarda vale ranju farsudaliq.

Chu tab' anda ranjuru ojizdurur,
Nedin shug'li hikmatda joyizdurur?»¹

Javob aytti fikr birla hakim
Ki: «Ey hikmat amrida fikring salim!

Bukim sayr aro elga yetgay malol,
Aning ruxsatidur mahalli savol.

Vale munda sirri nihoni erur
Ki, naf'i aning jovidoni erur,

Ki, har ranjdin so'ng bo'lur rohate,
Taabsiz muyassar emas ishrate.

Taomeki, ul mujibi komdur,
Gar o't ranjini tortmas – xomdur.

Ne oltunki bor elga dilkashlig'i.
O't ichra bo'lubtur judo g'ashlig'i.

Safarkim, mashaqqatda keldi saqar,
Aning o'rta kimsa tutmay maqar.

Hamono anga ozmoyish kuni,
Emas poku xolis vujud oltuni.

Chu har necha o't bo'lsa so'zandarog,
Gudoz ichra oltun furo'zandarog.

Safar o'tini aylagan ixtiyor,
Vujud oltunin qildi komil iyor².

Ketursa birov imtihondin mahak,
Iyori aro topmag'ay hech shak.

Yana andin o'ldi safar ruxsati
Ki, elning erur mujibi sihhati.

Nedinkim, safarg'a kishi ursa gom,
Taraddud erur mujibi inbizom.

G'izo hazmig'a tab' chun bo'ldi chust,
Kishi bu jihatdin bo'lur tandurust¹.

Yana ulki, tab'eki bo'ldi saqim,
Havou suv takroridin topti bim.

Bu iki chu bo'ldi tajaddudpazir,
Tabiatqa sihhat bo'lur dastgir

Ki, majbul erur odamizod anga,
Ki, har amrkim bo'lsa mu'tod anga,

Nishotig'a takror hoyil bo'lur,
Tabiat tajaddudga moyil bo'lur.

Tajaddud erur chunki marg'ubi tab',
Erur mujibi aysh mahbubi tab'.

Safarda bu holat muyassardurur
Ki, suvu havo nomukarrardurur.

Tabiatqa bor iki ishtin navo,
Alardin biri suv, birisi havo.

Chu ikisi bo'ldi muyassar muqim,
Ne uzr aytqay tab' bo'lmay salim.

Bas o'ldi safardin salomat dog'i,
Bashar tab'ig'a istiqomat dog'i.

Hakim ar bu nav' ishga ruxsat berur,
Xirad ahli ollinda ma'zur erur».

Javobin topib xusravi xurdabin,
Xamush o'ldi donog'a deb: «Ofarin!»

XXXIX

*Iskandarning Kashmir shahrig'a yetgandin so'ngra Malluning
tilism qo'rg'onldin Kashmirdin yel bila o'tni o'g'urlag'oni va ul
viloyatni bir o'luk jismdekki, nafasi munqati' va g'ariziy harorati muntafi
bo'lmish bo'lg'ay qilg'oni va Aflotunning ul tilismni ochqoni
va yashurg'on yel bila Malluning hayotin barbod etib, maxfiy o't sharor
va axgarin aning xirmanini umrig'a sochqoni va Iskandarning Mallu
o'rnida Feruzning charog'i davlatin yorutqoni*

Bu farxunda tarix donishvari,
Dedi buyla «Tarixi Iskandari»

Ki: Mallu chu azm etti qo'rg'onig'a,
Tiriklikni minnat tutub jonig'a.

Skandar kelib oldi taxtin aning,
Qilib tiyra iqbol-u baxtin aning.

Ulusqa berib adli birla navid,
Ulus borchas adlig'a bog'lab umid,

Mute' o'ldilar hukm-u farmonig'a,
Ko'ngul bog'labon lutf-u ehsonig'a.

Xabar so'rdi chun Mallu ahvolidin,
Bu yanglig' dedilar xabar holidin

Ki: «Shoh savlatidin firoriydurur,
Falon qal'a ichra hisoriydurur'.

Hamul sehr yoxud tilisme so'zi,
Ki elchi qoshida degandur o'zi».

Tamomini sharh ettilar mo'-bamo',
Xud anglab edi shohi farxundaxo'.

Chu ul bir ajab nav' surat edi,
Aning fikrin etmak zarurat edi.

Yana majmai dilkushoy istadi,
Bilik ahlidin anda roy istadi

Ki: «Kashmir agar toza gulzordur,
Havosi va lekin ajab hordur.

Esar doimo ruhparvar nasim
Ki, jannatdurur, yo`qsa bordur jahim².

Nasim ar bu gulshanda tutmas vujud,
Guli – o'tdurur, sunbuli – tiyra dud.

Ajab ishki dahr o'lg'ay otashfishon,
Vale topmag'ay kimsa o'tdin nishon.

Ne mulk ichrakim bu uqubatdurur,
Bo'lur elga anda suubatdurur.

Suubat nekim, bo'lmoq imkon emas
Ki, bu ikining tarki³ oson emas.

Bu ishga agar chora mumkindurur,
Ne g'am, gar kishi munda sokindurur.

Yo'q ersa burunroqki bor ixtiyor,
Ul avloki tark aylasak bu diyor

Ki, o'jiz bo'lub azm ishi xush emas,
Eshitmakka har yerda dilkash emas.

Dedilar bilik ahli aylab duo
Ki: «Gar shahg'a bu ishdurur muddao

Ki, oning bu makrini daf' etkabiz,
Hijobeki ul soldi, raf' etkabiz.

Nedin shoh tab'i haroson erur
Ki, bu qullar ollida oson erur.

Gar o'n kungacha shoh muhlat berur,
Ul ish daf'ig'a Tengri nusrat berur».

Dedi shahki: «O'n kunga bo'lsa darang,
O'tu yelsiz el kelgusidur batang».

Ul ishtin ko'rub shoh tab'in malul,
Filotuni donishvar etti qabul

Ki: «Farxunda tab'ini shohi jahon,
G'amin etmasun oshkoru nihon.

Men uch kunda ul nav' tadbir etay
Kim, ul hol vaz'ig'a tag'yir etay».

Bu so'zni degach nuktadoni bisot,
Skandarga yuzlandi ko'p inbisot.

Bu holatda ul nav' gum bo'ldi yel
Ki, do'zax aro tushti issig'din el.

Isig'din bo'lub xalq ichi toblig',
Ajabroq bukim, o'tqa noyoblig'.

Yetib matbax ahli fig'on qildilar,
Fig'on ichra bu so'z ayon qildilar

Ki: «Olam aro yo'qdur o'tdin vujud,
Ne axgar, ne shu'la, ne uchqun, ne dud».

Degil xo'blar ko'nglidek bo'ldi tosh
Ki, andin emas mutlaqo shu'la fosh.

Temur ursalar o't qilib orzu,
Yaqindurki chiqqay o't o'rnig'a su.

Agar bo'lsa shilon ishida futur,
Chu arz ayladuk bizdin ermas qusur».

Maalqissa: o'tu yel o'ldi taboh,
O't issig' dam erdi-yu yel sovug' oh⁵.

Tanur o'lmayin kunduz otashfishon,
Kecha sham'da shu'ladin yo'q nishon.

Ajab ishki chun yeldin erdi farog',
Nedin qolmadi o'chmayin bir charog'.

Isig'din nazar sham'ig'a xiraliq,
Sovug'din yonar sham'g'a tiraliq.

Ul uch kunda el bo'ldi andoq zabun
Ki, bo'ldi engaklarga qo'llar sutun.

Filotun harimig'a yuz qo'ydi shoh,
Aningdekki shah, borcha xaylu sipoh

Kim: «Ul va'dakim qildi donoi dahr,
O'tub uch kun, el topmadi hech bahr.

Agar mundin ortuq taammul bo'lur,
Mashaqqatdin el betahammul bo'lur!»

Dedi hikmatoyini donishpujuh
Ki: «El bo'lmasun bu alamdin sutuh,

Bu kun dog'i mav'idg'a doxildurur.
Vale tongla maqsud hosildurur».

Bu so'z birla taskin topib shohu xayl.
Bori qildi oromgohig'a mayl.

Ul ish daf'i bu nav' edikim, hakim
Ki, qildi qabul oni bevahmu him.

O'qub erdi Jomosb ahkomida
Bu so'zniki, «Iskandar ayyomida

Kim, ul bo'lg'usi shohi hikmatsirisht,
Jahon mulki fathi anga sarnavisht.

Bo'lurda jahon mulki tasxir anga,
Chu bo'lg'usidur fath Kashmir anga.

Shahi berk qo'rg'ong'a yuz urg'usi.
Ulusdin yel-u o'tin yoshurg'usi.

Tilimedurur ul hisor ichra chust,
Bo'lur topmog' oni qilib bozjust.

Hisor ichra bir uydurur sangbast,
Tilism aylamish oni hikmatparast

Ki, yel xaylini anda band aylamish,
Xaloyiqqa daf'i gazand aylamish.

Burun chog' esib asru bee'tidol,
Ulusqa yetar ermish andin malol.

Chu yelni hakim etmish ul uyda band,
Yasamish anga ravzani dilpisand.

Kelib mulk sori bu ravzang'a yuz,
Boqib lek Kashmir shahrig'a tuz

Ki, ravzan ichindin nekim chiqsa yel,
Hamul yel bila bahramand o'lg'ay el.

Chu ravzanni madrus qilg'ay kishi,
Esar yelni mahbus qilg'ay kishi.

Yana qal'a toshida bir choh erur,
Tilisme yana anda dilxoh erur.

Bu choh og'zi bas tordur. qa'ri keng.
Hamul qal'a davri kenglikda teng.

Aning qa'ri bir a'zam otashkada,
Kayumars chog'idin otashzada".

Ichinda namudor andoq tilism
Ki, ul hufra kunjida bir ro'y jism.

Kishi hay'ati birla junbushnamoy,
Ul otashgah ichra haroratfizoy.

Yasab ollida dam bila ko'raye,
Hamul ko'ra jismida moshuraye.

Chu ul ko'rau damg'a aylab sitez,
Bu moshura nafxi qilib shu'la tez.

Chah og'zida zohir sharar birla dud,
Bu dudu sharardin xaloyiqqa sud?

Ki, mulk ichra o't manba'i ul bo'lub,
Ne o'tkim, quyosh matla'i ul bo'lub.

Bu mulk ichra o'tlug' nekim bo'lsa tosh.
O'ti ushbu otashgah ichinda fosh.

Tilism aylabon jazb o'tlarni pok
Ki, otashgah andin bo'lub shu'lanok.

Shararlarki choh og'zida bilgurub,
Hamul kishvar ahlig'a o't yetkurub.

Kishi qilsa ul choh boshini rust.
Hamul nav'kim rust ekandur nuxust.

O't o'lmas yana mulk ahlig'a fosh,
Kirar yer tubiga nechukkim quyosh.

Skandar qachon olsa Kashmirni,
Aning shohi aylar bu tadbirni.

Ul ish daf'ig'a ahli hikmat tamom,
Degaylar ayon aylali ehtimom.

Filotung'a lekin havolatdurur
Ki, hikmatda sohibmaqolatdurur,

Kerak topib ul naqb boshin burun,
Tikib chodir ul yerda tutqay o'run.

Ochib naqb boshini qilg'ay xiom,
Qadamni sanab urg'ay o'n yetti gom.

Chu o'n yetti gom urdi qilmay guzar,
Iki yonig'a yaxshi qilg'ay nazar

Ki, har sori lavhe erur ta'biya,
Birida yelu birda o't ta'miya⁸.

Kerak tepsa har lavhni o'yla rust
Ki, yumrulsa devor ichiga durust.

Biri yelga yo'ldur, biri o'tga yo'l,
Buzulg'och ravon tashqari qochtik ul

Ki, o't birla yel, o'yla tug'yon qilur
Ki, yo'llarki bog'landi — vayron qilur.

Iki raxnadin chun chiqar o'tu yel,
Ko'rar rustaxez ul navohiyda el.

Yel ul qal'a ahlig'a andoq yetar
Ki, har kimgakim tegdi barbod etar.

Qilur barcha oliy imoratni past,
Berur bori indur yig'ochga shikast.

Eli qolmoq o'lmay xayol aylamak,
Erur bas xayoli mahol aylamak.

O't ul chohdinkim, bo'lur shu'lazan,
Bo'lur iltihobi aning qal'akan⁹.

Tutoshur hamul qal'a o'trusig'a,
Ne o'trusig'a, burju borusiga.

Topar shu'ladin toshi ul nav' tob
Ki, xalqi bo'lur ichkari sangkabob.

Chu ul lavhlarni ushotti hakim,
Kerak tashqari tursa bir dam vahim.

Agar yel solib qal'ag'a rustaxez,
Yetishti hamul shahrg'a tund-u tez,

Kirib lavhlar tomg'a rust aylasun,
Hamul raxnalarni durust aylasun

Ki, ul o't bila yelga taskin yetar,
Ikisidin oshubu tug'yon ketar.

Bo'lur ham burung'i qarori bila,
Yel oromiyu o't sharori bila».

Filotun bu afsona sharhin bilib,
Qo'pub erdi shahdin taahhud qilib.

Kezib uch kun ul yerda hanjor ila,
Nishona bitilgan namudor ila.

Topib erdi ul naqbning boshini,
Qilurg'a fusunsoz podoshini.

Uzotqoch xaloyiq bila shohni,
Hamul naqb uza chekti bungohni.

Makon aylagach arz naqbini mehr,
Chiqordi kavokib tilismin sipehr.

Filotun qilib azm dargohg'a,
Tilab xilvat o'ldi yaqin shohg'a.

Bu so'zni bilib arz qilmog'ni farz,
Burundin nihoyatg'acha qildi arz.

Shah anglab, bo'lub hayratoyin anga,
Dedi aylab ehsonu tahsin anga

Ki: «Bu ish butarga topildi jihat,
Ne nav' emdi dono ko'rar maslahat?»

Duo aylabon surdi dono maqol
Ki: «Ey shavkatingg'a falak poymol!

Manga ulcha darxo'rd edi, bo'ldi rost,
Saranjom o'lur bo'lsa Tengriga xost.

Bir ish qoldikim, bordur iqbol ishi,
Bugun muqbil andoqki sen yo'q kishi.

Qaviydur ham iqbolu, ham davlating,
Ham ul ikicha quvvatu himmating.

Taammulluq ishlarga qildim iloj,
Sening dastburdungg'a bor ehtiyoj

Ki, sindurg'asen lavhlarni nuxust
Ki, bu ish saranjom bo'lg'ay durust

Ki, ham shohsen, ham jahon pahlavon,
Juvonmard o'zung, davlating navjuvon.

Budur bandalar xotirig'a murod
Ki, sendin bu ish bandi topqay kushod».

Degach nukta donoyi bisyordon,
Debon ofarinlar shahi kordon.

Nihoni necha mahrami roz ila,
Hamul bixradi chorapardoz ila.

Ravon rokib etti hamul sori azm
Ki, bo'lmish edi naqb donog'a jazm.

Chu yetkurdi shoyista hamrohni,
Qaro tunda ravshanravon shohni.

Tushurdiyu naqb og'zig'a bordi bot,
Aning birla hamrah shahi pokzot.

Kirib naqb aro oncha qildi xirom
Ki, erdi iki lavhai nuqrafom.

Ikisin Skandarga ko'rguzdi ul,
Dedi: «Emdi soat o'tar, bot bo'!»

Skandar alarni ko'rub bo'ldi shod,
Hamul shodliqda qilib Haqni yod.

Iki lavhani tepti ul nav' rust
Ki, yemruldi-yu tashqari chiqti chust.

Ikov tiktilar ko'zni qo'rg'on sari,
Ne qo'rg'on sari, sun'i Yazdon sari¹⁰.

Bu ishdin dame o'tmadi beshu kam
Ki, o't qal'adin ko'kka chekti alam.

Yana bir nafas o'tmayin yetti yel,
Aningdekki to yetti, qo'zg'oldi el.

Chu el soldi ofoq aro rustaxez,
Yana qildilar naqb sori gurez.

Iki raxna sori ravon bordilar,
Gachu xisht ila rust butkordilar.

Masolih tutulmoq uchun saddi bim,
Qilib erdi omoda borin hakim.

Balo raxnasi chunki mahkam bo'lub,
Yel-u o'tning oshubi ham kam bo'lub.

Chiqib naqbdin shohi gardunjanob,
Aning birla donoyi hikmatmaob.

Bo'lub ikisi baxtdin shodmon,
Sipah jonibi azm aylar zamon,

Hamul naqbdin keldi g'avg'o uni,
Alolo bila voyu-vaylo uni.

Hamul damki, qo'rg'on aro tushti o't
Ki, aflok avjiga yovushti o't.

Yana yel ham oshubkim boshladi,
Olib xalqni har taraf toshladi.

Bo'lub el bu iki balodin halok,
Kirib naqb aro bir necha vahmnok.

Bu xayl ichra Malluvu farzandi ham,
Demay bir-iki, zavju dilbandi ham.

Hamul o'tdin ul xayli dilso'xta,
Kuyub bu biri, ul bir afruxta.

Chiqib keldi bori sarosemavor,
Tutoshib hamul shu'ladin hemavor.

Shah ollindag'i ul guruhi xavos,
Borib aylab o'tdin alarni xalos.

Ko'pi o'ldi ul xayli mahruqdin,
Kishi ko'rmadi bo'yla maxluqdin.

Necha kimsakim qoldi bo'lmay halok,
Biri bor edi Mallu ibni Mabok.

Yana o'g'likim, oti Feruz edi,
Qizikim, mahi olamafro'z edi.

Aning vasfig'a bu dam ermas mahal
Ki, bo'lg'usidur o'z mahallida hal.

Chu Mallug'a fahm o'ldikim-shohdur,
O'zi umrining tori ko'tohdur.

Skandar qoshig'a kelib qo'ydi bosh,
Boshin chun ko'tardi, debon to'kti yosh

Ki: «Shoho, qoshingda gunahkormen,
Jazo har ne qilsang – sazovormen!

Agar afv jurmumg'a shomildurur,
Tirilmak manga asru mushkildurur.

Gar o'tdin manga qat' bo'lmish hayot,
Yana o'lturur hazratingda uyot.

Erur o'lmagim jazm har hol ila,
Sen o'lg'il tirik ko'p yil iqbol ila.

Chu men bandamen, bu iki bandazod¹¹,
Alar afvi birla meni ayla shod!»

Ko'rub shoh ul ajzu taslimni,
Chiqordi aning ko'nglidin bimni.

Dedi: «Bizdin ermas edi bu sitez,
Sen o'z boshingda tortting tig'i tez.

Bu dam hamki tufroqg'a surtub uzor.
Ayon aylading ajz ila e'tizor.

Qoshingda tuzub afv hangomasin.
Gunohingg'a chektuk karam xomasin.

Tirilsang inoyat qilib taxt-u toj,
Muqarrar qilib kishvaringdin xiroj,

Musallam tutub afsaringni dog'i,
Chiqoli berib kishvaringni dog'i¹².

Va gar bermasa umr muhlat sanga,
G'urub etsa xurshidi davlat sanga.

Xalafzodinga ehtirom aylali,
Sanga oni qoyim-maqom aylali.

Yana zodi iffatmaobingni ham,
Shabiston aro oftobingni ham.

Harimi visol ichra xos aylabon,
Nikoh amrig'a ixtisos aylabon.

Qilib sham'i majlis shabiston aro,
Anis aylali koxu ayvon aro.

Bu payvand birla bo'lub ulfate,
Bizing birla bo'lsun sanga nisbate»

Chu shah qildi bu nav' so'zlar ado,
Tarabdin bu xud qildi jonin fido.

Olib jonini lutfu ehson bila,
Qatil ayladi obi hayvon bila.

Urub erdi xanjar zamona anga,
Bu o'lmaq xud o'ldi bahona anga.

Skandarki mulkida mehmon edi,
Chu kech yetti, tortar nima jon edi.

Chu ul shohg'a qildi jonin nisor,
Gado etti naqdi nihonin nisor.

Anga bo'yla bo'lguncha rihlat chog'i,
Kelib erdi arkoni davlat dog'i.

Shah etti necha kimsa ta'yinki bot,
Anga soz etib barcha bargi mamot¹³.

Tong otqoch mulukona tartib ila,
Anga loyiq oroyishu zeb ila,

Sipoh ichra shahlarni ogoh etib,
Borin na'shi davrida hamroh etib.

Ne madfanki, ajdodi osudadur
Ki, tufroq anga anbari sudadur.

Ulug' ravzai charx toqi aning,
Yana bir falakcha ravoqi aning.

Yo'q atrofi ko'k gunbadining hadi,
Vale har bir, andoqki ko'k gunbadi.

Toshida falaksoy o'lub millar,
Ichinda malaksayr qandillar.

Kelib Mallu ajdodining madfani,
Borining og'ir uyqug'a ma'mani.

Saloting'a bo'lg'on mahal komgoh,
Bu sultong'a ham bo'lsun oromgoh.

Ham andoqki shoh etti inshoi hukm,
Eshitgonlar ettilar ijroi hukm.

Iki-uch kun atboi aylab jaza',
Navardida bo'ldi bisoti faza'.

Hamul mohi Kashmir-u rashki Tiroz
Ki, otin qo'yub erdilar Mehrnoz,

Bor erdi hamul so'gdin g'amzada,
Yana o'g'li Feruz motamzada,

Hamul so'g raf'ig'a shohi zaman,
Mulukona soz aylabon anjuman,

To'quz poyalig' taxt uza o'lturub,
To'quz charxning shavkatin sindurub.

Muluk o'lturub jashnida har taraf,
Yiroqtin olib davrini iki saf.

Bular borgoh ichra maskan topib,
Yiroqtin xaloyiq nishiman topib.

Talattuf bila shohi gardunfirosh,
Berib do'stlardek aduvsig'a osh.

Chekib oncha ne'matki charxi dani,
Xirom etgali tushta ko'rmay ani.

Tuman xonu, har qaysi xoni sipehr,
Bu xonlarda har qurs – bir qursi mehr.

Qo'y oncha bo'lub zabhkim, soni yo'q.
Ot onchaki qo'y, oncha imkoni yo'q.

Halovani ta'rif etay rang-rang,
Pishurmakka shakkar ezib tang-tang.

Tabaq o'rnig'a sahnni xon tutub,
Tabaqni et o'rnig'a biryon tutub.

Yeguluk fuzun haddi avsofdin,
Demay haddi avsofkim, lofdin.

Chu bu nav' xon chekti doroi dahr,
Jahon ahli ul xonidin oldi bahr.

Chu xonlardin ul jashn xoli bo'lub,
Shahi dahr farmoni holi bo'lub

Ki, arkoni davlat xirom aylabon,
Shah ahkomini ehtirom aylabon.

Qilib zeh albosi Feruzni,
Haram ahli – mohi dilafruzni,

Kelib qo'ydilar boshig'a toji zar,
Libosi zar ustiga zarrin kamar.

Yana uch to'quz davlat arkonig'a,
To'nu jubba birla aning yonig'a.

Iki yuzga ham deklayu to'n berib,
Yalang to'n alarcha yana o'n berib.

Alarni chu mundoq sevundurdilar,
Shah ollinda to'quz yukundurdilar.

Yukungach, tilab shoh Feruzni,
Uzotib kalomi dilafruzni,

Dedi: «Chora yo'q Tengri taqdirig'a,
Azaldan qazo kilki tahririg'a.

Jahon ichra bo'lsun gado, yo'qsa shoh,
Budur barchaning yo'li beishtiboh.

Emas kimsa shahliqqa yetmak uchun,
Erur shoh-u darvesh ketmak uchun.

Kishiga erur garchi ummid umr.
Birovga eshittingmu jovid umr?

Jahon uzra kim bo'ldikim, urdi taxt
Kim, ul chekmadi taxta ustiga raxt?

G'alat ayladim, taxt uza raxt erur
Ki, taxt ahlig'a raxt ziynat berur.

Vale taxtag'a kimki muhtojdur,
Qiyomat elidek yalangg'ochdur.

O'kush raxt ila taxt qilg'on maqom,
Qilur taxta ustida uryon maqom.

Agar men va gar sen va gar Amru Zayd¹⁴,
Kerakmasdurur rub'i maskunga qayd.

Baharhol chun ketgulukdur kishi,
Ketar fikri doim kerakdur ishi.

Kishiga amal xirman ar xo'shadur,
Nekim munda ekti anga to'shadur.

Erur har kishiga bir ish zodi roh,
Vale zod erur adl bo'lg'ong'a shoh.

Senikim bu mulk uzra shoh ayladim,
Bu kishvarda kishvarpanoh ayladim.

Kerak lufu ehson shior aylasang,
Adolat yo'lin ixtiyor aylasang,

Raiyatqa sendin yetib shodlig'.
Mamolikka yuz qo'ysa obodlig'».

Bu yanglig' chu irshod etib va'z-u pand,
Iki olam ichra bori sudmand.

Anga qildi ta'lim o'z dinini,
Hamul ahli islom oyinini.

Bu so'zlar ichiga huluf ayladi,
Yer o'pti-yu borin qabul ayladi.

Dedi: «K-ey shahanshoi getisiton.
Adolatda dunyo-yu uqbositon.

Bukim aylading mayl farmonima,
Nekim amr qilding, bori jonima.

Degan so'zlaringga tutub Haq meni,
Umid ulki qilg'ay muvaffaq meni.

Degandek, ilohiy, bo'la olg'amen,
Ne til birla uzrung qo'la olg'amen.

Otamning bo'lub erdi yoshi uluq,
Men af'olidin bor edim qayg'uluq.

Dimog'ig'a xiffat topib erdi yo'l.
Quloq solmas erdi nasihatqa ul,

Ani bu jihatdin xato ayladi
Ki, shah buyrug'idin ibo ayladi.

Berib pand, so'zlar dedim ko'p qatig',
Chu davlat yonib erdi, so'z ne asig'?

Chu men har edim shoh insofidin,
Umidim budur Tengri altofidin

Ki, qulluqda men dilpisand o'lg'amen,
Shah ehsonidin bahramand o'lg'amen,

Qaridin agar ishta keldi xato,
Yigit qilmag'ay, ko'rdi chun ko'p ato».

Shah ul so'zlarin chun nigoh ayladi,
Ato mulkida oni shoh ayladi.

Chu bordi kuhan pir o'lub notavon,
Aning o'rnida tutti yer navjuvon.

Ayoqchi, manga jomi pirona tut,
Demon xisravona, faqirona tut.

Hamul jom bo'lsun manga choraras
Ki, boshtin yigitlik qilibmen havas!

Mug'anniy, hazin nag'ma bunyod qil,
Yigitlikning ayyomini yod qil

Ki, ul nag'madin toza hushe topay,
Sog'inib yigitlikni jo'she topay!

Navoiy, base kech ayilding, darig'!
Yigitlikni barbod qilding, darig'!

Yigitlikta yo'l urdi nafsi hasud,
Nadomat qariliqta emdi ne sud?

XL

*Sabo subhining sabohati ta'rifidakim, nafas-nafas andin
yorug'luq yuzlanur va shabob gulzorining nazohati vasfidakim,
lahza-lahza andin ochug'luq dast berur va ul ayyomda quyoshdek sajdadin
yuzni yorutmoq targ'ibi va bu faslda binafshadek toatqa qad nigun
qilmoq tahrisi*

Na farxunda axtardurur ul kishi
Ki, toat yigitlikta bo'lg'ay ishi.

O'yun vaqtida tark qilg'ay o'yun,
Nekim Tengri amr etti – sung'ay bo'yun.

Rizo kasbini bartaraf qilmag'ay,
Zalolatda umrin talaf qilmag'ay.

Angakim o'zi oxirandesh emas,
Bu lavhu havo necha kun besh emas.

Xusho ulki, bilgay oni mug'tanam,
Nari qo'ymag'ay Haq yo'lidin qadam.

Ne ne'matki ro'zi qilibdur Xudo,
Hamul shukri ne'matni qilg'ay ado.

Vale kimki bo'lg'ay basirat fani,
Ne mumkin ado aylay olmoq ani.

Niamkim sanga Haq nasib aylamish,
Agarchi ani behisib aylamish,

Eshit gar tilarsen aning rozini,
Ki, aytay ko'pidin sanga ozini.

Adamdin sanga berdi avval vujud,
Nabudungni qildi karam birla bud.

Tufuliyat ayyomidin to shabob,
Vujudung'a yetkurmadi pech-u tob.

Ne mushkil ishingda qilib yorlig',
Balolardin etti nigahdorlig'.

Jamolingni jannatmisol ayladi,
Bo'yung To'bioso nihol ayladi.

Chu afsungar etti ko'zung jodusin,
Anga soldi oshubu noz uyqusin.

Solib sunbuli zulfungga toblar,
Ko'ngul bo'ynig'a qildi qulloblar.

Tuzotti chu kirpiklaringdin sinon,
Sinonvarlar ilgidin olding inon.

Qoshing yoyin etgach ayon har taraf,
Bag'ir dog'in o'truda qildi hadaf.

Chu berdi iki la'lingga no'shxand,
Uyotdin ezildi aro yerda qand.

Tishing jolasin qildi durri xushob,
Sadaf bo'ldi ul durg'a yoquti nob.

Zanaxdoningga yetkuruh rangu bo',
Ul olmag'a jon chashmasi berdi su.

Zaqan ustida oshkor etti xol,
Hamul chohning nuqtasidin misol.

Jamolingni tovusi zeb ayladi,
Karashmangni obidfireb ayladi.

Sukunungda zeboliq etti ayon,
Xiromingda ra'noliq etti bayon.

Boshingdin ayog'ingg'acha xo'bluq,
Oyog'din boshingg'acha mahbubluq.

Bulardin o'gun berdi aqlu havos,
Seni qildi har qaysig'a rahshunos.

Niam zohir aylab samo to ba arz,
Sanga qildi bir necha qullug'ni farz.

Aning zimnida dog'i yuz ming xavos,
Ko'p ummid qurbig'a bo'lmoqqa xos.

Sanga barcha amri faromush o'lub,
Tiling shukrida gungu xomush o'lub.

Ne shokir tiling muncha ehsonig'a,
Ne mashg'ul o'zung amru farmonig'a.

Tutub yer dimog'ingda devi g'urur,
Maloik qochib suhbatingdin zarur.

Ne og'zingg'a joriy o'lub juz gazof,
Ne ko'nglungga toriy bo'lub juz xilof.

Yigitlikki ayyomi toatdurur,
Sanga bu sifat jahlu g'aflatdurur.

Qilib «hay» deguncha bu vodini tay.
Chu qo'ysang qariliq tariqig'a pay,

Xud o'lmas tarab yeli ul dam vazon.
Yetar umr bog'ig'a fasli xazon.

Bo'lur yuz nechukkim xazon yafrog'i.
Sarig'liqqa lekin yuz urg'on chog'i.

Chinor ilgidek titrar el panjasi.
Vale bo'lsa ul barg yel ranjasi.

Agarchi ilik titrar ul bargvash,
Tomurlar qurur, o'ylakim obkash.

Yetib tiyra ko'zlarga za'fi qaviy.
Bo'lur uylari kunjida munzaviy.

Ko'ks uzra qilg'on kibi mayl bosh,
Ko'z uzra tushar kirpik o'rnig'a qosh.

Bo'lur jism uza ayru-ayru bo'g'un.
Bir ipdekki bo'lg'ay payo-pay tugun.

Kelib rishtag'a ul tugunlar firih.
Solib ishga har bir tugun yuz girih.

Jabing'a tushar bir-bir ustiga chin.
Hamonoki «be»sin yoshurur jabin.

Qilur chin ko'pi yuzni badrang jins,
Fatilakash, andoqki, xudrang jins.

Ne xudrang, bal jinsi ko'hi degil,
Topib toru pudi tabohi degil.

Bu jins o'lmag'ay aybning pardasi
Ki, ul xud erur aybparvardasi.

Qilur tab'i borid nafasni sovuq,
Burodatda Bahman yeliga yovuq.

Nafas bardikim yog'durub qorlar,
Bo'lub oq mahosin anga torlar.

Agar qo'psa qad mili chavgon kibi,
Taharrukda bosh go'yi g'altan kibi.

Yo'q ersa yurumak ne imkon yana,
Aso shaklidin qo'lda chavgon yana.

Taharrukdin ul bosh esa garmpo'y,
Ne tong iki chavgondurur, fard – go'y.

Yo'q, o'ltursa devor bo'lmay amon.
Yopushmay uchosi nechukkim samon.

Va lekin uchodin o'tub tizlari,
Yo'q imkon ochuq uzvni kizlari.

Va gar yotsa mundoq malolat tuni,
Anga bosh ko'tarmak qiyomat kuni.

Birov bo'lsa bu nav' ranjozmoy,
Anga solim o'lg'aymu tadbiru roy?

Har ishga shuru' etmagi bemaza,
Ibodat anga ortug' aylab baza.

Tavono ekan chog'da aylab gunoh,
Ne sud aylagan vaqt umrin taboh.

Yigitlik erur qulluq etmak chog'i,
Qariliq erur chunki ketmak chog'i.

Xusho ulki, umrin taboh etmadi,
Qilur ishlarin qilmayin ketmadi.

XLI

*Ul g'ofil yigit hikoyatikim, voqif pir nasihati qadrin bilmadi,
ish vaqtidin o'tgandin so'ngra pushaymonlig'i sud qilmadi*

Eshittimki, bir turfa barno edi,
Yuzi dilkashu qaddi ra'no edi.

Nechukkim erur muqtazoi shabob,
Ishi bor edi lahv sori shitob.

Emas erdi bir lahza berudu may,
Agar navbahoru va gar fasli day.

Bor edi javorinda ahli dile,
Tariqatning odobida komile.

Kelib erdi qo'shnilig'idin batang
Ki, bor erdi g'avg'o anga bedarang.

Nasihati qilur erdi ko'p dilpazir,
Vale bo'lmas erdi anga joygir.

Necha pand ila topsa erdi xitob,
Berur erdi nosihqa mundoq javob

Ki: «Bordur yigitlik farog'at chog'i,
Qariliq erur zuhdu toat chog'i.

Shabob andakim uzr qo'lg'usidur,
Vara' aylamak vaqti bo'lg'usidur».

Bu so'z birla ko'nglin qilur erdi xush,
Bu xushluq bila bor edi jur'akash.

Shabob o'ttiyu quvvati qolmadi,
Dedi: «toat aylay», qila olmadi.

Ham o'lmish edi fisq odat anga,
Base sa'b erdi ibodat anga.

Va gar qilsa ham zavq topmas edi,
Dame lahvadin diyda yopmas edi.

Chu ko'rdiki, umr o'ldi yaksar taboh,
Yana yetti sarvaqtig'a piri roh.

Ko'rar turfa barnoni mabhut-u masx
Ki, qilmish edi zuhd azmini fasx.

Kelib naz' vaqti aning boshig'a,
Sukun tutti rahm aylabon qoshig'a.

Nekim qilg'onidin pushaymon ko'rub,
Zamirini benuri imon ko'rub.

Dedi: «Pand berdim, vale qilmading,
Bu kun ollinga kelmagin bilmading».

Dedi: «Tajribam yo'q edi, ey rafiq,
Su uzmakni o'rganmay o'ldum g'ariq.

Qarilig'da gar bilsam erdi bu hol,
Yigitlik chog'i qilmas erdim vabol».

Dedikim: «Otangga necha umr edi?»
Hisob aylabon — «Yuz o'n iki», — dedi.

Dedi: «Ul ham o'lmish edi notavon?»
Eshitguchi tasdiq qildi ravon.

Kulub dedi sohibdil: «Ey bulhavas,
Emasmu edi tajribang muncha bas?»

Angakim yetar Tengridin mavhiba,
Kerak o'zgalar holidin tajriba.

XLII

HIKMAT

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, yigitlikta tab' nevchun ibodatdin mutanaffirdurur va qarilikqa dimog' taaqquldin qosir va hakimning pirona roy bila shohi juvonbaxtqa yo'l ko'rguzgani

Yana surdi bu nukta shohi jahon
Ki: «Ey nuktadoni ramuzi nihon,

Yigitlikta ish kasbi osondurur,
Nedin tab'i andin harosondurur?

Nedindur anga komi lahvu tarab,
Vara'din nega zohir aylar taab?

Yigitlikning o'tgan zamon navbati,
Har ishta nedin kam bo'lur lazzati?

Tarabnok nevchun bo'lur navjuvon
Qarig'a bo'lur ne tarab, ne tavon?»

Dedi donishomuzi hikmatxisol
Ki: «Ey borcha da'bu xisoling kamol,

Tufuliyat ayyomi yo'qtur shuur,
Erur tab' royu xiraddin nufur.

Ul ayyom erur lahvg'a muqtazi,
Xatog'a, dog'i sahvg'a muqtazi.

Nedinkim xiradqa chu yo'q dastras,
Erur nafs da'bi havou havas.

Tufuliyat o'tgachki bo'ldi shabob,
Xirad nuri soldi dimog' ichra tob.

Kishining bu vaqt ikidur holati,
Erur aqli yo nafsining quvvati.

Agar aqlig'a quvvat o'ldi fuzun,
Bo'lur yaxshi ishlar sori rahnamun.

Vale olam ahlida bu ozdur,
Ulusdin agar bo'lsa mumtozdur.

Va gar nafsi aqlidin o'lsa qavi,
Zaruratki, bo'lg'ay aning payravi.

Ne amr etsa lahvu havo soridur
Kim, ul nafs mayli xato soridur.

Chu ko'prak xaloyiqqa budur tariq,
Bo'lurlar xatokor ko'prak fariq.

Chu elga berur parvarish ro'zgor,
Kerak mundoq-o'q bo'lsa omuzgor.

Angakim, qilur ruhi qudsi madad,
Solur ko'nliga nur sham'i xirad.

Kishikim bu suratqa qodirdurur,
Base ozdur, bo'lsa nodirdurur.

Adadda chu ko'prakdur avvalg'i xayl,
Hamul sori ko'prakdurur elga mayl.

Bularg'a taammul chu aylar ko'ngul,
Berur chunki aksar topar hukmi kul.

Yigit chunki qo'ydi kuhulatqa yuz,
Ishi qo'ydi barcha suhulatqa yuz.

Burudatdin abdon to'la boshladi,
Harorat o'ti past o'la boshladi.

Bular tab'ig'a may bo'lub dastgir,
Bo'lub boda birla haroratpazir.

Chu may shug'li sori bo'lub murtakib,
Ul ashg'ol o'lub mujibi ko'p laib.

Chu shayxuxat o'ldi tabiatqa juft,
Qavi vaz'ig'a za'f soldi nuhuft.

G'ariziy harorat o'ti bo'ldi past,
Rutubatqa bo'ldi ul o't zerdast.

Qayu o'tki, suv qilsa tug'yon anga,
O'zung deki, o'chmay ne imkon anga.

Harorat kam o'lg'och, bo'lub me'da sust,
G'izo topmadi chunki hazmi durust.

Agar qilsa ta'lil quvvat ketib,
Ko'pidin tabiatqa illat yetib'.

Tabiatki andin qaviyduz dimog',
Haroratdin anda yorutur chirog'.

Ul o't o'tgach-o'q o'chti bu sham' ham,
Taaqul anga bo'lmadi jam' ham.

Dimog' ichra xabt o'ldi behaddu ad,
Futur o'ldi oyini royu xirad.

Kishi bo'lsa bu vasf ila muttasif,
Ajab yo'q agar bo'lsa masxu hazif.

Va lekin hamul xayli qudsiysifot
Ki, bo'lmasun ul xaylsiz koinot,

Chu xilqatlari keldi hikmatsirisht,
Saodat alarg'a kelib sarnavisht

Ki, ul qavm erur yo nabi, yo vali,
Va yo hikmat ahli aro a'qali

Ki, nafsoniyat qilmayin ishta fosh,
Qilurlar nechukkim, keraktur maosh.

Badan ichra topib riyozat subut,
Ko'ngulga berurlar safo birla qut.

Necha bo'lsalar umr birla asan,
Toparlar kamol ichra vajhi hasan.

Necha kimsaga umr imkon erur,
Alar aqli xurshidi raxshon erur.

Yashag'on soyi donish ichra boyib,
Katondek necha eskirib ko'rkonib»

Skandarga chun yetti bu foida,
Savol etmadi nuktai zoida.

XLIII

*Iskandarning, ko'ngul zulfi jodudin xoli hindug'a mayl etgandek,
Kashmirdin Hindustong'a azimat qilg'oni va Royi Hind jamoati
ahli yaqin va guruhi hikmatoyinni shafe' qilib, alar podshohdin
quli yozug'in tilagondek, darxost qilib, qabul tushgoni va Roy
Iskandari sohibroyini Hind sori boshlab, beshai Nigorda qishloq
ko'rguzgoni va ul beshaning to'rt haddi vasfikim, bayon o'ziga haddi
ta'rif bilmas, balki rub'i maskunda andoq yer topilmas*

Guzorandai donoi hindinajod,
Bu tarixni mundoq aylar savod

Ki, qilg'och Skandar bu tadbirni
Ki, Feruzg'a berdi Kashmirni.

Chu boshin sazovori toj ayladi,
Anga ham muayyan xiroj ayladi.

Muqarrar bu nav' ayttikim: «Iki oy
Bo'l o'z kishvaring uzra ravnaqfizoy.

Bu miqd ila jam' aylab sipoh,
Tegishcha borig'a berib xarji roh.

Yana qilma hech ish sori iltifot,
Yetish bizga Hinduston sori bot».

Bu so'zlardin oni qilib sarfarozi,
Yana singlinikim, edi Mehrnoz.

To'quz parda keynida pinhon qilib,
Harimida sham'i shabiston qilib.

Ayon aylabon Hind azmini jazm.
Ravon qildi Hinduston sori azm.

Cherikka ish oshub bo'ldi yana,
Zamona lagadko'b bo'ldi yana.

Cherik yopibon aresai xokni,
Aning gardi andoqki aflokni.

Borur erdi ul sori aylab shitob,
Urub yo'lni manzil-bamanzil tanob.

Qayu nohiyatqaki manzil qilib.
O'tar erdi fathini hosil qilib.

Agar charxvash hisnu oliy jibol,
Sipoh aylar erdi ani poymol.

Yomonlardin ofoqni pok etib.
Vale yaxshilarni tarabnok etib.

Qilib sarkash el shavkatin yerga past,
Zabardastlarni qilib zerdast.

Etib dashtni adlidin bo'ston,
Anga tegrukim mulki Hinduston.

Xabar chunki fahm ayladi Royi Hind
Ki, shoh o'lg'usi kishvaroroyi Hind.

Xud andinki, Kashmirg'a azm etib,
Ne yanglig' ani fath etib, chun yetib.

Fusun rishtasin sarbasar uzganin,
Tilismotning fathi ko'rguzganin.

Nelar qilg'onin ahli Kashmir ila,
Agar zo'r ila, yo'qsa tadbir ila.

Eshitmish edi borhasin yak-bayak
Ki, ko'ngli aro yo'q edi hech shak.

Bilib erdikim aylay olmas xilof,
Ne mumkin xud etmak xayoli masof.

Murattab qilib peshkash asru ko'b,
Skandar janobig'a tortarg'a jo'b.

Mato' anda har neki ashyo kelib,
To'quz-to'quz andin muhayyo kelib.

Boridin burun zinda pili damon
Ki, titrab alardin zamin-u zamon.

Alarning kelib soni to'quz-to'quz,
Yana bir rivoyatda o'tuz to'quz.

Kelib tog'dek har birining tani,
Chu zo'r aylabon tog' yiqmoq fani.

Vale tog'kim, bo'lsa yakpora tosh,
Namoyishda xokistari xora tosh.

Bir uchida bir charxvash tosh anga
Ki, andin namudor o'lub bosh anga.

Ajab tog' o'lub jung yanglig' ravon,
Iki jonibida iki bodbon.

Qayu jung ko'ktin nishon ko'rguzub
Ki, xartumidin Kahkashon ko'rguzub.

Ne xartumkim, gurza mori damon,
Salobatda ajdar hamon, ul hamon'.

Chu jismig'a har lahza ul aylanib,
Degil tog' aro ajdaho chirmanib.

Uzub, chirmog'och solxo'rdan chinor,
Yiqib, turtgach sidraoso minor.

Chiqib xartum atrofidin iki tish,
Alardin falak xaylig'a sarzanish.

Ajal naxlig'a har biri soq o'lub,
Sapidorning soqidek oq o'lub.

Sifoti «balo»g'a kelib muttasif,
«Balo» ichra sabt aylagan lom-alif².

Ulug' jussa birla falakdin misol,
Bo'lub ul falak uzra changak hilol.

Bu yanglig'ki sharh o'ldi tob-u tavon,
Solib har biri uzra bargustvon.

Yeti rang deboyi zarkordin,
Mukallal qilib durri shahvordin.

Yana har biri uzra bir turfa taxt,
Ichinda to'quz hinduyi nekbaxt³.

Qabul ichra har turfa hole kelib,
Nazar mardumidin misole kelib.

Bori zangiyo xoldek mushkrang,
Bori hinduyi zulfdek sho'xu shang.

Borining libosi sorig' yo qizil,
Bahor-u xazon aylabon muttasil.

Hamul pil chunkim xirom aylabon,
Bular anga uyqu harom aylabon.

Yana pilcha xingi toziynajod,
Demay devzodu, deyin devbod.

Nazarg'a kelib har to'quz o'zga rang
Ki, ul lutf ila kelmayin ko'zga rang.

Namudor aro har biri bir pari,
Vale devmonand o'lub paykari.

Yugurmakta har bir sabodin o'tub,
Sabo yo'qki, raxshi samodin o'tub.

Xirom aylagach, narm raftor ham,
Yurush barchag'a tezu hamvor ham.

Har ablaqki, raftor aro gom olib,
Zamon ablaqi ko'z yetarcha qolib.

Har ashhabki, ko'kka boqib kishnabon,
Quyosh ashhabi tobidek ishnabon.

Kejim har to'quzg'a yana o'zga rang,
Jalajillari barcha zarrina rang.

Minib ustiga hinduyi nayzavar,
Zarogin qabo, balki zarrin kamar.

Bo'lub chunki yakronig'a jilvadeh,
Sinoni bila yerdin olib zireh.

Zuhalrang o'lub, lek Bahromkin,
Zamiri aro barcha hangom kin⁴.

Quloqlarida halqai bandaliq,
Topib o'zcha oltung'a arzandaliq.

Yana bu adad birla xarvor raxt,
Tangib tanglar charxkirdor raxt.

Nazokatda har hullai bemisol,
Bo'la olmayin pardapo'shi xayol.

Bo'la olmayin kiysa mastur tan,
Namudor o'lub o'n qotidin badan.

Yana bu adad birla oltun zuruf,
Quyoshdek furuzon, vale bekusuf.

Surohiyu tungu qadah birla jom,
Safou namoyishda xurshidfom.

Yana oncha to'tiyi shakkarshikan,
Ne shakkarshikan, balki shirin suxan.

Zumurrad tanu la'l minqor ham.
Hamul la'l so'z vaqti durbor ham.

Yana oncha tovusi zebo jamol,
Latofatda tovusi jannatmisol,

Sanamdek qilib hush qasdida kuch.
Boshi uzra yo'q to'jkim, titraguch.

Yana sandalu ud xarvorlar,
Hamul mushku kofur anborlar.

Bu yanglig' muhayyo qilib peshkash
Ki, qilg'ay tamoshosidin ruh g'ash.

Akobirki — mulk ichra mavjud edi
Kim, ul xayl mulk ichra maqsud edi.

Bori hikmatoyinu donishpujuh,
Filotunmanish, bal Arastushukuh.

Yana bir guruh ahli zuhdu saloh,
Safoda quyoshdekki chiqqay saboh.

Masihi suxansanj yanglig' bori,
Faridi shakarganj yanglig' bori.

Bular ollida e'tizor aylabon.
Base ajzlar oshkor aylabon

Ki: «Men bir kamin bandamen shohg'a,
Boshim moyil ul xoki dargohg'a.

Xayoling'a hargiz xilof o'tmamish,
Aning birla kinu masof o'tmamish.

Ne had birla xud qilg'amen bu xayol
Ki, qilsam ham o'lg'ay xayoli mahol.

Birovkim o'zin tutsa hindu anga,
Ne yanglig' chiqor ro'y-baro' anga.

Bukim amri yetganda azm etmadim,
Anga g'oyati ajzdin yetmadim.

Misolin rasulidin oldim qo'pub,
Boshim ustiga qo'ydum oni o'pub.

Ko'p erdi manga xizmati multamas,
Borurg'a vale topmadim dastras.

Nekim hukmi erdi ibo qilmadim,
Bo'yun to'lg'abon mojaro qilmadim.

Misolini jon birla qildim qabul,
Desun bilganin, Tengri haqqi, rasul.

Vale asru majruhu ranjur edim,
Dedim uzr. nevchunki ma'zur edim.

Agar shoh uzrum qabul aylasa,
Buzug' kishvarimg'a nuzul aylasa,

Meni lutf ila aylabon sarbaland,
Xaloyiq aro aylasa arjumand.

Boshim ko'kka yetgay ul altofdin,
Namudoru oyini a'tofdin.

Quli bo'lg'amen tanda jon boricha,
Badan ichra jondin nishon boricha.

Va gar Tengri ko'rguzmasun, qilsa qahr,
Mayi rifq jomi aro quysa zahr.

Manga zohir etsa gunahkorliq,
Ne tong qilsa hindu siyahkorliq.

Qabul aylamasga dog'i qayda had
Ki, hindustoniya bo'lmas xirad.

Meni shah so'zi birla mujrim biling,
Vale siz jamoat shafolat qiling.

Shak ermaski chun mahzi altofdur,
Arig' xotiri ko'zgudek sofdur.

Qachon tursangiz siz shafolat qilib,
Gunohimdin o'tgay inoyat qilib».

Bu so'z birla hindui shirinzaqon,
Ne hinduki, hind ahlig'a marzbon.

Yibordi hamul xayli cholokni,
Tengiz o'llig'a necha xoshokni.

Hamul peshkashlar bila ul guruh,
Topib har qadam yo'lda farru shukuh.

Borurlar edi o'rdu o'trusig'a
Ki, yettilar Iskandar o'rdu sig'a.

Burun borib arkoni davlat sori,
Yana yuz qo'yub ahli hikmat sori.

Alar dog'i zohir qilib ehtirom,
Bular dog'i aylab adoyi payom.

Payomin alarning chu ma'lum etib,
Borib shoh tab'ig'a mafhum etib.

Skandar chiqib taxt uza shodmon,
Topib Royi Hindi g'azabdin amon.

Hamul el kelurdin topib shodliq,
G'am-u g'ussa bandidin ozodliq

Ki, bu xayl edi ollida ko'p aziz,
Ko'runmas edi Hind moli pashiz⁵.

Alarni tilab lufu ikrom ila,
Surub nukta shohona orom ila,

Saloh ahli yetgach, tushub taxtidin,
Bu taviq topib biyik baxtidin.

Ko'rushgan mahalda qilib o'zni past,
Ko'rub o'zni din ahlig'a zerdast.

Qilib hikmat ahlig'a ham mayl bot,
Etib har birisiga ko'p iltifot.

Haq ahli qoshida shahi nekbaxt,
Julus etgali qilmayin mayli taxt.

Takallufsiz aylab yer uzra maqom,
Alarni dog'i ko'p qilib ehtirom.

Tamomig'a shoyista er ko'rguzub,
Nechukkim erur loyiq o'lturg'uzub.

Tilin uzr sori qilib nuktasanj
Ki, bushquncha xud yetmadi yo'lda ranj.

Burun shahg'a barcha duo qildilar,
Yana Roy so'zin ado qildilar.

Qilib shoh izhori sharmandaliq,
Mashoyixqa aylab sarafkandaliq.

Dedi: «Har ne siz etsangiz iltimos,
Erur farz tutmoq anfas bizga pos.

Sizing shahg'a garchi gunah oz erur,
Sunufi inoyatqa mumtoz erur.

Agar jurmu isyoni ko'p bo'lsa ham,
Ko'rub ajzini aylar erdim karam.

Xususan sizingdek kiromand el,
Xiradparvaru pokpayvand el.

Kelib bo'lg'asiz qilg'onig'a shafe',
Ne qilg'ay bajuz afv royi rafe'?

Gunohi xud oz erdi, ko'b bo'lsa ham,
Siyosat tariqig'a jo'b bo'lsa ham,

Bilib kechtim ul barchaning boshidin,
Ilik torttim kinu podoshidin.

O'ziga inoyatni jazm aylasun.
Qo'pub borgah sori azm aylasun.

Ishiga chekay mulk birla tiroz.
Boshin toj ila aylayin sarfaroz.

Sariri yuzin kishvaroroy etay.
Livosi tirozin falaksoy etay.

Yana chunki siz xayli farruxjamol,
Ki, bo'ldum sizing birla farxundafol.

Qadam ranja aylab buyon yettingiz.
Meni xushdilu bahramand ettingiz.

Sizing ranjingiz uzrini qo'lg'amen
Ki, andin o'zim mubtahij bo'lg'amen.

Ne kishvarg'a bir shoh kirgan zamon.
Qadimiy erur rasmi moli amon.

Ani qilmasunlar bu eldin talab
Ki, el topmag'ay bermagidin taab.

Yana Roy xizmatg'a chun yetgusi.
Bu kishvar xirojin qabul etgusi.

Xaloyiq boshidan olib ehtiyoj.
Maof ayladuk iki yilliq xiroj».

Bu yanglig' karamlar chu ko'rguzdi shoh,
Ul el bo'ldilar lutfidin xokiroh.

Ul axloqi behaddu g'oyat ko'rub,
Yana baxshishi benihoyat ko'rub.

Aning shukrin ayturg'a lol o'ldilar,
Duo derda oshuftahol o'ldilar.

Chu bir yo'li yuzlandi mufrit surur,
Yaqin erdi jon tandin o'lg'ay nufur.

Ne nav' o'lsa o'zlarni zabt aylabon,
Duo sori oyini rabt aylabon,

Dedilarki: «To doyir o'lg'ay sipehr,
Sipehr uzra to aylag'ay sayr mehr,

Sipehr uzra bo'lsun sanga taxtgoh,
Quyosh girdbolishtidin takyagoh.

Falak bo'lmasun sendek ogohsiz,
Jahon bo'lmasun sen kibi shohsiz.

Musaxxar bo'lub barcha olam sanga,
Yeti kishvar o'lsun musallam sanga.

Yuzung aylasun baxt mehri samo,
Zamiringni mir'oti getinamo.

Janobingg'a kelganda behol eduk,
So'z ayturda qo'rqunchdin lol eduk.

Seni o'zga shahlardek ettuk gumon,
Deduk o'zga shahlar hamon, sen hamon.

Ne bildukki, bo'lsa alar tiyra xok,
Seni Tengri, xalq aylamish nuri pok.

Seni shohlar ichra qilmish Iloh,
Aningdekki, soyir ulus ichra shoh.

Ko'rub senda bu nav' xulqi karim,
Ko'ngul ichra ne vahm qoldi, ne bim.

Birovdekki, gulni o't etgan gumon,
Isidin tirilgay yetishgan zamon.

Chu toptuq janobingg'a mansubluq,
Fuzun bo'ldi hayratqa mag'lubluq.

Qililg'och ishingda tafakkur fuzun,
Tahayyurg'a bo'ldi tahayyur fuzun.

Ko'rudli sifotingki mastur emas
Kim, ul nav' insong'a maqdur emas.

Vujudung Haq etmish maloyiksifot
Ki, sensiz dame bo'lmasun koinot.

Seni buyla bilsa edi Royi hind,
Kelib qilmag'ay erdi parvoyi hind.

Ijzat agar bo'lsa kelturmaki,
Yuzin ostoningg'a yetkurmaki.

Borib afvu lutfung bayon aylali,
Hazin xotirin shodmon aylali.

Ani tortali qullug'ungg'a yovuq,
Ko'zin xoki poyingdin etsun yoruq».

Dedi shahki: «Sizga nekim bo'lsa kom,
Manga kom erur, andin o'zga harom».

Duo qildilar ul jamoat qo'pub,
Yana yo'lg'a yuz urdilar yer o'pub.

Yetib Royi Hind o'lig'a shodmon,
Ani ham qilib shod, yetgan zamon.

Berib borcha holatdin ogohliq,
Tilab azm qilmoqqa hamrohliq.

O'ziga topib Roy mundoq najot,
Degaysenki, o'lganga yetti hayot.

Hamul xaylni solibon ilgari,
Ravon bo'ldi shoh ostoni sari.

Yana tuhfarlar burnog'idin shigarf,
Ki. vasfig'a qilmay vafo savtu harf.

O'ziga hamul elni hodi qilib,
Hidayat bila qat'i vodi qilib.

Alar dog'i rahbarlig' aylab anga,
Bori yo'l suxanvarlig' aylab anga.

Shahi komron vasfini soz etib,
Bu qilmay tamom, ul bir og'oz etib.

Debon fayzu naf'ini xurshidvor,
Ani zarradek aylab ummidvor.

Debon buyla so'zlarni hamrohig'a,
Qadam qo'ydilar shoh dargohig'a.

Ravon berdilar shahg'a ogohlig',
Ki. Roy etmish ul elga hamrohlig'.

Yana hukmi oliyg'a bo'ldi sudur
Ki: «Bersun bilik ahli majlisqa nur».

Alar Hind Royin olib kirdilar
Ki, bu hukmg'a muntazir erdilar.

Kafan egnidau qilich bo'ynida,
Yana mavt piroyasi qo'ynida.

Ani ko'rgach-o'q ayladi man' shoh
Ki, ul qilmamish erdi oncha gunoh.

Ki, kelgay bu yanglig' mazallat bila,
Bu baskim, kelur ahli millat bila.

Nechukkim, muruvvat anga erdi fan,
Dedi, oldilar tig' birla kafan.

Keturdilar aylab base ehtirom,
Anga tegrुकim shohi oliy maqom.

Shah e'zoz ila arjumand ayladi,
Quchushmoq bila sarbaland ayladi.

Qilib shohning poybo'sig'a mayl,
Nechukkim, tushar tog' ayog'ig'a sel.

Yuqorroq chekib shoh ikrom ila,
Quchub shohni Roy ham kom ila.

Yonib chun quchardin bo'lub ko'ngli xush,
Keturganlarni aylabon peshkash.

Shah aylab qabul, anga yer ko'rguzub,
Mulukona qonunni oyin tuzub.

Nekim vahm edi ko'nglidin qildi raf',
Zamiridin andeshani qildi daf'.

Yana ul suruk zumrai dinni ham,
Dog'i zumrai hikmatoyinni ham,

Burung'idek aylab rioyat base,
Niyoz uzra qildi inoyat base.

Takallum qilib shah base jonnavoz,
Demay jonnavoz, ayt mehmonnavoz.

Bori Hind elin o'yla sayd ayladi
Ki, tori vafo birla qayd ayladi.

Muloyim chiqib bazm haddin fuzun,
Tasalsul bo'lub nuqtalarga uzun.

Shah altofini chun ko'rub beqiyos,
Qo'pub Royi Hind ayladi iltimos,

Ki: «Aylab karam shohi gardunnahib,
Bu kishvarga ruxsoridin bersa zeb.

Tavaqquf qilib munda bir necha oy,
Qilib Hind tufrog'ini charxsoy.

Bu kishvardakim ko'p g'aroyibdurur,
Demay, ko'pki, koni ajoyibdurur.

Ajab beshau bul'ajab vahshu tayr.
Farog'at bila necha kun qilsa sayr.

Yetibdur yaqin g'olibo qish dog'i,
Bu qish ichra yo'q qilg'udek ish dog'i.

Bajuz bodau rudu ayshu nishot,
Farog'at bila aylamak inbisot.

Xususanki Hindustonning qishi,
Qilur xalq tab'ig'a navro'z ishi.

Bulut uzra yomg'ur, shajar uzra vard,
Ne sovug', ne issig', ne bolchig', ne gard.

Hamalg'a quyosh chunki bergay sharaf.
Yurush azmi gar bor esa har taraf.

Sipah tortmoq vaqti ham uldurur,
Kishi har ish aylay desa yo'ldurur».

Kelib shoh ko'ngliga bu nukta xush,
Aningdekki, suv ko'rsa sohib atash.

Qabul aylabon, bo'ldi xushhol ko'p.
Hamul elga yuzlandi iqbol ko'p.

Dedi: «Qay sari bo'lsangiz rahnamoy,
Bo'loli bu qish anda mahmilkushoy».

Dedilarki: «Dehli erur poytaxt,
Munosibdurur tortmoq anda raxt».

Dedi shahki: «Shahr ichra sig'mas sipoh,
Kerak beshada elga oromgoh.

Va gar sig'sa dog'i emas dilpisand
Ki, yetgay raoyog'a eldin gazand.

Ravon bo'lsa bizdin birov ilgari
Ki, yer ko'rsa ul shahrdin tashqari.

Yiroqroqqina bo'lsa ham bok emas
Ki, el shahrsiz asru g'amnok emas».

Yana iltimos aylabon dedi Roy
Ki: «Hukm aylasa shohi kishvarkushoy,

Bu qul borsa bu ish saranjomig'a,
Ko'rarga mahal shoh oromig'a.

Yo'q ersa ko'ngul hech topmas qaror,
Manga yuzlanur dam-badam iztiror».

Bu so'zdin anga shohi farxundafar,
Inoyat qilib taxtu toju kamar.

Base tezrav raxshi xoroshikan,
Bori karkzo'ru bori piltan.

Murassa' egar birla tazyin topib,
Yana g'oshiya gavharoyin topib.

Uzotib ani Hind sori nuxust,
O'zi dog'i azm etti ul yon durust.

Yetishti chu o'z kishvari ichra Roy,
Bo'lub kishvar ahlig'a ishratfizoy.

Bilib elki dushmandin o'lmish amon,
Qilib shod ko'nglini yaxshi-yamon.

Shah etgan karamlarni bori bilib,
Bo'lub shodu behad duolar qilib.

Yana Roy chun xushdil aylab elin,
Skandar yarog'ig'a bog'lab belin.

Hamul beshakim der edilar Nigor⁶,
Ichida aning benihoyat shikor.

Ne besha. Eram bog'ining g'ayrati.
Xirad nutqini lol etib hayrati.

Kelib beshadin atri anbar nasim.
Qilib tiyra tufrog'ni abharshamim.

Muqorin kelib sandalu obnus,
Shabah birla ul nav'kim sandarus.

Nasimeki sandal saridin yetib,
Dimog' uyini sandalolud etib.

Hamul is tutub beshau tog'ni.
Qilib sandalisuda tufrog'ni.

Yilon sandaloso shajar soqig'a.
Sochidek buti siymbar soqig'a?

Qaranful qilib mayl sunbul sori,
Aningdekki, sunbul qaranful sori.

Shajar har biri yetkurub ko'kka bosh.
Bo'lub barglar ichra pinhon quyosh.

Quyosh barg aro ul sifat munzavi
Ki, tufroqqa soya aro partavi.

Chinor andakim panja aylab xizob,
Bo'lub, o'ylakim panjai oftob.

Falakkim yetib javzi bo'yo anga,
Bosh aylanmog'i soldo go'yo anga.

Shajarkim bo'lub javzi bo'yo yeri.
Kelib shoxig'a dorchiniy tiri.

Chu zaytun bo'lub charx ila muttasil.
Bo'lub charx zaytuni andin xijil.

Qayu naxlkim, shoxi ko'ktin oshib.
Anga tok shoxi chiqib chirmoshib.

Uzum xo'shasi birla ahli rasad,
Sipehr uzra Parvin ko'rub beadam.

Hamul tokkim, bo'ldi shoh uzra band,
Solib Sidra shoxig'a pechon kamand.

Anga yormonib xo'shaduzdi xayol,
Sipehr uzra chiqmog'ni ko'rmay mahol.

Xazon ichra chun bargi asfar sochib,
Falak har sori yuz ming axtar sochib.

Bu ashjor uchida har jins tayr,
Bo'lub toyir o'lg'onda afloksayr.

Dema tayr charx uzra soyir bo'lub
Ki. har tayr bir Nasri Toyir bo'lub.

Suruk turfa to'tii dilkashnavo
Ki. har yon tutub besha ichra havo.

Qo'nub qay shajar uzra axzar qilib,
Ne axzarki. Xizri payambar qilib.

Bo'lub bargsiz naxl noju kibi,
Ne nojuki. bu charxi minu kibi.

Dema charxi minuki, gulbun misol,
Gul ul xaylkim, ko'rguzub rangi ol.

Qizil xaylining rangi gulnor o'lub,
Anga shu'lai nor minqor o'lub.

Qizil, yoshil aylab chu har yon hujum,
Yasalg'on kibi aylabon rangi mum.

Yana shoraki nuktago' xayl-xayl,
Qilib hind elidek takallumga mayl.

Qilib lavha kimson bila zevari,
Aningdekki, hinduyi bozigari.

Dema lavhakim, lavhai zarnigor,
Qilib zarvaraq birla afsarnigor.

Qayonkim kiromanda madfun kelib,
Kim oni ko'rub, zoru maftun kelib.

Javak atlas aylab o'ziga libos,
Kiyib bo'rk o'rnida boshig'a tos.

Xiromanda tovusi zebo jamol,
Malak xaylidin zohir aylab misol.

Qilib jilva har yon, vale masti noz,
Surohi kibi mastu gardanfaroz.

Surohi kelib lojuvardiynishon,
Qilib oni zarhal bila shustmon.

Tazarvi xiromanda, durroj ham,
Qilib hush naqdini toroj ham,

Bo'lub chun tazarv aylabon mayli sarv,
Bu guldasta mili, mutallo — tazarv.

Chu tovus o'lub shoxi oliynishin,
Bo'lub Sidra shoxida Ruhul-amin.

Yeri sabza birla zumurradnishon,
Anga charxi mino zabarjadfishon.

Shimolida bu beshaning rudi Sind^o,
Janubida zohir bo'lub shahri Hind.

Bu rud ichra yuz kema sur'atnamoy,
Falak bahrida o'ylakim yangi oy.

Kelib haddi sharqida bir naysiton
Ki, vasfida kamdur necha doston.

Sarosar bu nay ichra shakkar butub,
Ne shakkarki, qandi mukarrar butub.

Bo'lub sharbat ul naysitonning suyi,
Shakar, bolchig' o'rniga suvdin quyi.

Yana haddi g'arbida tog'e rafe',
Bo'lub to'rt fasl anda – fasli rabe"⁹.

Qish-u yoz mamlu rayohin anga,
Kelib nahlai shahd gulchin anga¹⁰.

Nihoyatdin ortug' kelib bu kalez,
Bo'lub borcha bu tog' aro shahdrez.

Kishi qaysi toshe sorikim boqib,
Aning shahdi bir chashma suvdek oqib.

Qayu ko'l sori elga bo'lsa vurud,
Ko'rub shahd oqqonni andoqki rud.

Kiyik xayli bu tog' uza ming gala,
Gulu shahd arosida bori yala.

Bug'uyu maral nayistonida sayd,
Shakardin borining ayog'ida qayd.

To'la bahrida mohiyi siymgun,
Falak Huti har bir qoshida zabun.

Yana besha atrofida domu dad,
Kishi ovlamog'lig' uchun beadam.

Kelib shahri xud vasfdin tashqari,
Bo'lub xira ko'z chun boqib har sari.

Bu beshadakim, dedim avsofini,
Qalam qildi mahdud atrofini.

Yere erdi ochuq bag'oyat anga,
Gulu sabza bas benihoyat anga.

Qulovuzlug' aylab, bo'lub rahnamoy,
Tushurdi Skandarni farxunda Roy.

Hamul sabzag'atushti xaylu si poh,
Tikildi yana charxso borgoh.

Shah ul yerdin asru nishot aylabon,
Yurub har yonin ehtiyot aylabon,

Basirat bila har taraf ko'z solib,
Aning tavru vaz'ida hayron qolib.

Qilib Roy anga oncha qulluq ayon
Ki, qosir bo'lub sharhi ichra bayon.

Bori shug'ldin shohi ma'zul o'lub,
Qish ul yerda ishratqa mashg'ul o'lub.

Ketur soqiy, ul sog'ari zarnigor
Ki, may la'lidin bo'ldi gavharnigor.

Chu dashti Nigor ichra qildim maqom,
Keraktur manga zarnigor emdi jom.

Mug'anniy, tuzot nag'mai rexta,
Ani qil unung birla omexta

Ki, bir sabzi shirin yana Hind aro,
Mening ro'zgorimni qildi qaro.

Navoiy, nelar qildi xomang yana
Ki, bir mulki Hind o'ldi nomang yana.

Necha ko'rsa mulkida hindu savod,
Unutqay ko'rungan zamon bu savod.

XLIV

*Afy fazilatidakim, daryodil juvonmardlar mujrimlar gunohi
xasu xoshokin baxshish nasimi bila ko'ngul bahridin adam savohilig'a surarlar va
yuzlariga daryo mavjidek chin tushmas va hayrat
zulumotidag'i ovoralarni karam sham'i rahnamoylig'i bila ul vodiya haloktin
chiqorurlar va ul tiyraliktin alarg'a hech gard yopushmas*

Birov shahlar ichra erur muhtaram
Ki, bo'lg'ay aning da'bi afvu karam.

Angadur jahon ahlidin fardlig'
Ki, oyini bo'lg'ay javonmardlig'.

Ani bil javonmard yoxud karim
Ki, bedodidin bo'lmag'ay elga bim.

Demasmenki, bedod kom etmagay
Ki, bedodg'a intiqom etmagay.

Gunahkor bo'lg'och anga uzrjo'y,
Karam bahridin bo'lg'ay ul jurmsho'y.

Quyi qilsa mujrim boshini uyot,
Quyiroq ani solmag'ay tig'i bot.

Gunah loyida kimsa bo'lsa asir,
Toyilg'och oyog' bo'lg'ay ul dastgir.

Muqassir shafe' etsa taqsirini,
Talattuf bila qilsa tadbirini,

Va gar hurmat ahlini qilsa shafe',
Shafaatgar amrig'a bo'lsa mute'.

Agar afvning bo'lsa gunjoyishi,
Gunoh ahlig'a yetsa baxshoyishi.

Ulus uzra, ey bandakim, shohsen,
Necha so'z eshitgil gar ogohsen:

Guruheki ul soyiri nosdur,
Sening hukmunga ishlari posdur.

Erursen senu ul guruh insdin,
Bori ofarinishda bir jinsdin.

Kamol ichra sendin ko'pi arjumand,
Yana qobiliyatda dog'i baland.

Senikim Haq aylab borig'a amir,
Alarni sanga qildi farmonpazir.

Qayu birga bersa edi bu kushod.
Ne qilg'ay eding qilmayin inqiyod?

Bukim Haq seni imtiyoz ayladi,
Bori xalqqa sarfarozi ayladi.

Gunahdin tilar chog'da Haqdin amon,
O'zungni alarning biri qil gumon.

Nekim o'z qoshingda erur noravo,
Ulusqa ani ko'rma aslo ravo.

Chekar chog'da mujrim itobig'a til,
Haq ollida jurmungni yod aylagil.

Yomong'a jazo gar siyosatdurur,
Muruvvat – tariqi rayosatdurur.

Ani qatl aylardakim joni bor,
Hayal ayla onchaki, imkoni bor.

Necha qatlg'a kimsa shoistadur,
Qasosida ta'xir boistadur.

Yetar bo'lsa filhol o'lumdin gazand,
Abas bo'ldi, bas hibsu zindonu band.

Bugun kimsa zindonda bo'lsa ne bok,
Bo'lur chun ani tongla qilmoq halok.

Taammulsiz o'lsa bugun begunoh,
Sanga holini tongla bilganda, oh!

O'zungni gar o'ltursang ul dam ne sud,
Boshing kessang ilging bilan ham ne sud?

Nedin solg'asen kimsaga bir maraz
Ki, topmas davo bo'lsa joning evaz?

Ne qilmoqdurur bir imoratni past
Ki, mumkin emas butmak, o'lg'och shikast.

Ani ko'rkim, ul zori mazlum ano,
Necha ko'rdi hizida ranju ano'.

Ul uyg'onmasun deb, yebon qayg'usin,
Harom ayladi kechalar uyqusin.

O'tuz-qirq yil davra aylab sipehr,
Anga ko'rguzub tarbiyat ichra mehr.

Tushub ul dog'i charx davronig'a,
Kirib qarndin so'ng kishi sonig'a.

Qilib hukm senkim, sitampeshaye,
Chopib boshini qilmay andeshaye,

Ravokim ko'rub bu gazandi aning,
Tama' eski to'niyu bandi aning.

G'araz nafsdin anga bu shumluq,
Yo'q ulkim, sanga qilsa mahkumluq.

Ne nav' aylagay kimsa, vah-vah, bu ish.
Ravomu bo'lur, Allah-Allah, bu ish.

Bo'rigaki qo'y bo'g'mog'i peshadur,
Shubon mehnatidin ne andeshadur?

Kabutarni rosu² qilurda halok,
Anga tifi o'zin o'ltururdin ne bok?

Agar qatl o'lur o'z yerida ayon,
Siyahchol aro iki kun ne ziyon?

Va gar aylasa ul xatoni kishi,
Ne qilg'ay bu yanglig' baloni kishi?

Va gar kimsaga sobit o'ldi gunoh,
Karam qilsang o'lg'on zamon uzrxoh.

Agar odami bo'lsa – to joni bor
Yana qilmoq ul ishni imkoni bor?

Ani jon bila aylading muhtaram,
Senga zohir o'ldi kamoli karam.

Tiriklikdin o'lg'ay anga bu g'araz
Ki, qilg'ay sening bu ishingga evaz.

Agar topsa yuz jon, fido aylagay
Ki, to ul haqingni ado aylagay.

Agar qolsa bu orzudin yiroq,
Evaz Tengridin gar yetar yaxshiroq.

Evazg'a dog'i qilmasa iltifot,
Bas ermasmudur dahr aro yaxshi ot?

Skandarki andoq karam ayladi,
Qolur otni andesha ham ayladi.

Bu nav' o'lsa kimda karam javhari,
Bugun uldur ofoq Iskandari.

Kim o'zni karam ichra mohir qilur,
Karam o'z xavosini zohir qilur.

XLV

*Ul tojir hikoyatikim, sudu savdosidin uluq ziyon boshig'a keldi
va jigargo 'shasi firoqidin jigar pargolalari yuzin munaqqash qildi
va belidagi naqdin o'lumlukni xalos qilur uchun berdi va qutulg'on
o'lumluk aning jigargo 'shasi, balki naqdi erdi*

Adan¹ mulkida bor edi tojire,
Tijoratda tujjor aro mohire².

Bor erdi bir ozoda farzand anga
Ki, yo'q erdi olamda monand anga.

Yeshilmas edi noqadin mahmili,
Har o'n kunda bir shahr edi manzili.

Borur erdi bir kecha shabgir etib,
Base sudu savdoni tadbir etib,

Bas etmay dame dasht-u daryo so'zin
Ki, urdi qaroqchi alarg'a o'zin.

O'lum xavfidin borcha butroshtilar,
Qochib har biri bir boyir oshtilar.

Chu qochqon sari chiqdi tuz har kishi,
Bir iqlimg'a qo'ydi yuz har kishi.

Chu qutqordi jon tojiri rahnavard
O'zin, lek o'z o'g'lidin topti fard'.

Jigargo'shasin topmay ul tiyraro'z,
Jigardin chekib ohi aflokso'z.

Bu g'amdin jigarni topib yoralig,
Dedi: Menmen emdiyu overalig.

Quyundek yuz urg'umdurur har taraf,
Bu xokiy badan bo'lg'ucha bartaraf.

Murodim harimig'a qo'ysam qadam,
Biyobonda sargashtalikdin ne g'am?»

To'kulgach haromi anga nogahon,
Ming oltun belida bor ermish nihon.

Belida muhayyo ko'rub to'shasin,
Yuz urdi tilarga jigargo'shasin.

Jigar oqizib ko'z yo'lidin mudom,
Jigargo'sha istab urar erdi gom.

Anga po'ya resh etmish erdi jigar
Ki, bir turfa kishvarg'a qildi guzar.

Jigarxuni bedil qilib dasht tay,
Hamul shahr gasht etgali urdi pay.

Ko'rarkim, guruhe turubtur kasir.
Alar ilgida bir jigarxun asir.

Jigarguna, lek qon arosida g'arq,
Boshi uzra tig'e, aningdekki barq.

Jigarrang o'lub qon aro hay'ati,
Bo'lub bois ul ishga qon tuhmati.

Ming oltung'a qonlig' qilib sarbasar,
Berurga vale kimsa chekmay jigar.

Bu savdo ko'rub tojiri notavon,
Jigargohidin yeshti naqdin ravon.

Chu qutqordi mazlumni to'shasi,
Qutulg'on xud ermish jigargo'shasi.

Anga ashk to'kmakta ma'zur edi,
Ajab ishki, qon birla qon yur edi,

Chu butti jigar zaxmidin yorasi,
Dedi: «Holing ayt, ey jigar porasi»⁴.

Dedi: «Ul kecha bo'lg'ach andoq balo,
Men o'ldum aduv ilgida muftalo.

Burun barcha qatlimg'a jahd ettilar,
Boshimdin kechib so'ngra ahd ettilar.

Kim: «O'lturmoli, bo'l bizing yorimiz,
Ne ish aylasak sohibasrorimiz».

O'lar chog'da bu nav' in'omdin,
Mute' o'ldum ul elga nokomdin,

Bu kunga deginkim bu kishvarga azm
Qilib, ettilar jam'i el birla razm.

Bulardın shahodat topib bir faqir,
Alardın men o'ldum bularg'a asir.

Chu holimni hokimga yetkurdilar,
Surub meni qonliqqa topshurdilar.

Topar chog'da umrum quyoshi kusuf,
Sanga xud bor o'z qilg'oningdin vuquf.

Ochib rodi ilging karam aqdini,
Berib naqd siym, oldi jon naqdini».

Ulus voqif o'lg'och bu ahvoldin,
Xabar berdilar shahg'a ul holdin.

Chu voqif bo'lub ul navohi shahi,
Karam nuktasining bo'lub ogahi.

Yano qildi tojirni piroyaliq,
Burundin fuzun naqdu sarmoyaliq.

Ming oltungakim zohir etti karam,
O'g'ul toptiyu yuz ming iqbol ham.

Karam yomg'uri qaydakim sochilur,
Anga oqibat gul bu nav' ochilur.

XLVI

HIKMAT

*Iskandarning savoli Arqstudin ul bobdakim, har amal g'akim,
bir jazodur, ul amal tuxmig'a bu bir nedin sazodur va javob
mahsulini ko'tarmak*

Yana so'rdi doroyi hikmatsirish¹:
«Ki ey harfi hikmat sanga sarnavisht,

Bukim keldi har ishga bir xosiyat,
Manga zohir etkim, nedur kayfiyat?

Ne fe'leki keldi birovdin yomon,
Yomonliq ko'rardin anga yo'q omon.

Va gar yaxshiliq kimga af'ol erur,
Jazosi aning ganji iqbol erur.

Nedin mundoq erkonga bir nukta sur,
Munung sirrini xotiring'a yetur».

Dedi nuktapardozi dono² manish:
«Ki ey, nuktadin zotinga parvarish.

Nekim Tengri xalq etti ofoq aro,
Ne ofoqkim, bu kuhan toq aro.

Nihoniy anga berdi xosiyate,
Bu xosiyati ichra kayfiyate.

Agar qoyil ermas bu ishga kishi,
Bo'lur bar abas ofarinish ishi.

Bashar xaylikim jahl erur lozimi,
Qachonkim bo'lurlar har ish ozimi.

Agar naf'e ul ishta maqsud emas,
Ul ish kimsadin, bilki, mavjud emas.

Agar xud g'araz naf'i pinhoni yo'q,
Birovdin bir ish bo'lmoq imkoni yo'q.

Bajuz tifi yo ulki devonadur,
Xiraddin bu ikisi begonadur.

Vale har kishi bo'lsa ahli uqul,
Taammulsiz ish aqli etmas qabul³.

Qachon bo'lsa maxluq aro bo'yla hol,
Ajab yo'qki, Xoliqdin o'lg'ay mahol.

Bukim naf'siz xalq qilg'ay vujud,
Agar ravshan o'tdur va gar tiyra dud.

Nekim ofarinishqa payvastadur,
Bori bir-birisiga vobastadur.

Bir ish desa bo'lmas «sazovor emas»
Ki, bir rishtatob anda bekor emas.

Bu xud sobit o'ldiki yo'q hech zot,
Vayo hech af'ol yoxud sifot

Ki, zimmida xosiyate bo'lmag'ay,
Vujudida kayfiyate bo'lmag'ay.

Vale chun yaratti el af'olini,
Yashurdi anga dona ahvolini

Ki, delhqon nekim dona mazru' etar,
Ani-o'q o'rar, chunki vaqti yetar.

Qachon sochsa tufroqqa bug'doy birav,
Yo'q imkonkim, ul arpa qilg'ay darav¹.

Va gar arpa ham sochsa bo'lmoqqa to'q,
Anga bug'doy o'rmog'ning imkoni yo'q.

Kishi hanzal eksa achchig' bar topar,
Va gar nayshakar eksa — shakkar topar.

Chu af'olning ashrafu duni bor,
Agar dunu ashraf bu qonuni bor

Ki, har kim ayon etsa yaxshi qilig',
Yetar yaxshiliqdin anga yaxshilig'.

Va gar kimsadin zohir o'lsa yomon,
Ko'rar har nekim, zohir etti hamon.

Kerak shoni ham bo'lsa ishning bu tavr
Ki, bar lutf lutf-o'q berur, javr-javr.

Topar aylasa fikr tab'i salim
Ki, bu nav' ekin jodai mustaqim.

Bu qonundin ar bo'lsa ish muxtalif,
Adolat tariqi bo'lur munharif».

Chu qoyilg'a bu nukta shofiy kelib,
Muxotabg'a ham muncha kofiy kelib.

XLVII

Iskandarning, quyosh tun zulmi zangboridin chiqib, kun ziyosi nimruzig'a kirgondek, Hind sovodidin chiqib, Chin kishvariga kirgona va Xoqoni Chin aning quyoshdek garmxo'yluq bila tig'i jahongir tortib kelaturg'onin eshitib, muqobalasida zarradek behisob cherik yig'ib, anga muvofaqatqa elchi yiborib, nomuvofiq javob topqoni va ul jihatdin zarra hisobliq cherigi zarra xaylidek qo'zg'olib, o'zi tadbir ishin zarraye nomar'iy qo'ymag'oni

Bu yanglig' dedi noqili nuktasanj,
Base tortqon nukta naqlida ranj;

Ki, chun bo'ldi Iskandari nomjo'y,
Qish ul turfa marz ichra oromjo'y.

O'zi xud edi kishvaroroyi Hind,
Yana majlisoro anga Royi Hind.

Borib goh shahr ichra hammom uchun
Imorat aro bodau jom uchun.

Solib Roy qasrida ishratqa pay,
Tarab birla og'oz etib rudu may.

Gahi besha ichra shikor aylabon,
Shikor ichra may ixtiyor aylabon.

Gahi babr urub, goh sher o'lturub,
Va gar pilu kark – ul daler o'lturub.

Gahi soz etib bazm daryo aro,
Kirib kishtiyi bahrpaymo aro.

Tutub shast ila mohiyi siymgun',
Qilib jomi siymin ichardin nigun.

Nayistonni gohi qilib marhala,
Kirib anda andoqki sheri yala.

Gavazn o'lturub, chun surub go'rtak,
Qilib may aro nayshakardin gazak.

Gahi Shahd tog'ig'a aylab uruj,
Quyosh, o'ylakim, qilsa mayli buruj.

Chu may birla tog' uzra xushhol o'lub,
Hamul shahddin forig'ulbol o'lub.

Gahi aylab oyini shohanshahi,
Tuzub nag'ma xirgoh aro xirgahi.

Ichib borgohi falakjoh aro,
Saropardai charxdargoh aro.

Gahi donish ahli bila o'lturub,
Kutub anda har ilmdin kelturub.

Qayu bahskim diqqatig'a yetib,
Nekim bo'lsa majhul ma'lum etib.

Bu yanglig' anga o'tti laylu nahor,
Anga tegrukim bo'ldi fasli bahor.

Sharaf burjini yorutub sham'i mehr,
Hamul sham'din ravshan o'ldi sipehr.

Yana shoh raxshanda xurshiddek,
Jahon mulki fathig'a Jamshiddek,

Azimatning ohangiga yig'di bazm,
Xito birla Chin azmini qildi jazm.

Sipah bahri ichra yana tushti jo'sh,
Kar etti falakning qulog'in xuro'sh.

Ko'tardi yana harb ko'sini pil,
Cholindi bu kishvarg'a ko'si rahil².

Olib Hind nohiyatin yakqalam,
Yurub Chin bilodig'a chekti alam.

Chu Hindustondin chiqardi sipoh,
Ki, Chin kishvarin qilg'ay oromgoh.

Bonur yo'lning atrofida har bilod
Ki, bir shoh edi anda oliynihod.

Gar ellik yig'och erdi, gar yuz yig'och,
Yibarmak cherik yo'q edi ehtiyoj.

Biror nomakim ul taraf boribon,
Kelib nomabar birla yolboribon,

Chekib peshkashlar, ko'rub shohni,
Qilib takyagah xoki dargohni.

Inoyat qilib shohi oliy maqom,
Tavaqufsiz ilgarrak aylab xiom.

Yurub yo'l, tamosho qilib har hade
Ki, to maskani bo'ldi Chin sarhadi.

Bilib erdi Xoqonkim. ul tund sel,
Yurub Hinddin qildi Chin sari mayl.

Sipah yig'mish erdi adaddin fuzun,
Yarog' aylamish erdi haddin fuzun,

Ki, avval inod oshkor etmagay,
Xusumat ishin ixtiyor etmagay.

Solib sulhdin so'z, yiborgay rasul,
Borishmoq tariqini qilg'ay qabul³.

Agar xasm bu so'zga indursa bosh,
Uzotqay qilib do'stona maosh.

Va gar ko'rsa ish butmas ozarm ila.
Temur yumshamas po'zishi garm ila.

O'zin qilmag'ay ajz birla zabun,
Cherik tortib etgay masof ozmun.

Bu tadbir ilakim topib erdi roy,
Qilib avval o'zni harifozmoy.

Yibordi rasuli xiradpeshaye,
Risolat aro chobukandeshaye.

Nihoniy anga tutturub so'z base,
Tengiz suyi uzra yibordi xase.

Chu qosid yetib shoh dargohig'a,
Nazar soldi andozai johig'a.

Sipohi ko'rundiki, yuz yil xirad,
Qiyos aylay olmas anga haddu ad.

Yana o'rduyekim, sipehri barin,
Kelib anda bir chodiri kamtarin.

Asos onchakim, ko'rsa nazzoragar,
Bo'la olmayin hushig'a choragar.

Ko'rub, qolmayin o'zda vodiynavard,
O'zin soldi dargahg'a andoqki gard.

So'zin fahm etib xayli dargahnishin,
Shah ollida arz ettilar kelmishin.

Dedi shahki qosidni kelturdilar,
Hamul xasni daryog'a yetkurdilar.

Rasuli xiradmandi korozmoy,
Ravon bo'ldi tufroq uza chehrasoy.

Chu taxt ollini qildi oromgoh,
O'zin qildi mashg'ul har sori shoh

Ki, taskin topib ko'nglida iztirob,
So'zin aytibon anglay olg'ay javob.

Base maks etib, shohi kishvarxudo,
Dedi: «Qil hadisingni emdi ado!»

Duo ko'p qilib qosidi notavon,
Bayon etti Xoqon hadisin ravon.

Ki: «Arz etti Xoqoni daryoshukuh
Ki, ey nomvar shohi anjumguruh!

Bukim azm qilding bu kishvar sori,
Nechukkim quyosh charxi axzar sori,

Kirib raxshi getinavarding bila,
Yoruttung bu kishvarni garding bila.

Bu ma'nig'a bois ne erdi ekin?
Ne fikring buyon azm berdi ekin?

Agar do'stsen, do'stluq bu emas,
Kishi do'stluq mundoq ishni demas,

Ki, sendek ulug' shoh tortib sipoh
Bizing mulkni qilg'asen jilvagoh.

Va gar xud adovatqa qilding g'ulu,
Ne ko'rdung adovatki, bo'ldung adu?

Rasulungki keldi so'z aytib irik,
Anga uzr aytib uzottuq tirik.

Deb erdingki: «Azm etsun olib xiroj
Ki, Doro borib, mendadur taxt-u toj».

Deb erdimki: «Gar bordi Doroyi dahr,
Sanga dahrin yetsun oyinu bahr.

Va lekin mening birla Doro aro,
Ish erdi salohu madoro aro.

Yo'q ulkim, manga g'olib o'lg'ay edi,
Xiroju kesim tolib o'lg'ay edi.

Agar sen dog'i qilsang andoq suluk
Ki, bir-bir bila aylagaylar muluk.

Tuzub ikimiz vahdat asbobini,
Farozi aylali shiddat avbobini.

Va gar bermas ersang bu ishga rizo,
Ko'ray har ne ollimg'a yozmish qazo.

Bu erdi so'zum, emdi ham budurur,
O'zung deki, bu so'z yomonmudurur?

Hamul so'zdin inkor yo'qtur manga,
Yana nav' guftor yo'qtur manga.

Bu dam dog'i yonsang bo'lub sulhjo'y,
Manga dog'i sulh uzradur guftugo'y.

Va gar kin ishida g'ulu aylasang.
Adovat uza guftugo' aylasang.

Mening dog'i bu ishta yo'q kamlig'im,
Masof amrida nofarohamlig'im.

Cherik onchadurkim, aning soni yo'q,
Yaroq onchakim, aning imkoni yo'q.

Ayolu vatan uzra to joni bor,
Kishi harb etar toki imkoni bor.

Vale iki shah zohir etganda kin,
Zafar qay taraf bo'lmoq ermas yaqin.

Qayon fath bo'lmoq chu ma'lum emas,
Jabin uzra ul harf marqum emas.

Kishi razmdin necha bo'lsa yiroq,
Erur hazm oyinida yaxshiroq»⁴.

Suxanvar chu sharh ayladi barcha so'z,
Javob istayu, tikti tufroqqa ko'z.

Shah ul nuktalardin tabassum qilib,
Dedi gavharafshon takallum qilib

Ki: «Gar shohlig' izzu tamkinida,
Jahondorlig' rasmu oyinida,

Mening birla Doroni Xoqoni Chin
Barobar tutar – bu g'alatdur yaqin

Ki, har kimsaga bo'lsa ogohlig',
Bilurkim, erur mulk ila shohlig'.

Agar shahg'adur mulk ila e'tibor,
Mening kishvarim iki Dorocha bor.

Va gar xud shijoat erur mo'tabar,
Aning holidin tutti erkin xabar

Ki, razmig'a chun bo'ldi rag'bat manga,
Aning ushri yo'q erdi shavkat manga.

Qilib erdim ul tavr ojiz ani
Ki, ko'rmaydur el, o'yla, hargiz ani.

Chu men g'olib erdim biloishtiboh,
Ham oxir manga berdi nusrat Illoh³.

Musallam tutar bo'lsa bu rozni,
Unuttik maqoloti nosozni.

O'zin buyrug'umg'a mute' ayladik,
Kelib uzru ajzin shafe' ayladik⁶.

Rioyat qilay ulcha imkonidur,
Aningdek sarafrozlar shonidur.

Agar tutmas ersa musallam muni,
Anga ko'rguzay razmu hayjo kuni

Ki, har so'zki qildim bayon – chin emish,
Manga chin demak rasmu oyin emish.

Tugandi so'zum, emdi bo'lg'il ravon,
Anga bu so'zumdin xabar qil ravon

Ki, sen borg'och-o'q azm qilg'umdurur,
Yo'l ohista-ohista kelgumdurur.

Ravonroq ketursang javobi savob,
Savob o'lg'usi bizga dog'i javob⁷.

Agar amrdin to'lg'ar o'lsa bo'yun,
Ko'roliki, gardun ne o'ynar o'yun?»

Chu qosid eshitti bu yanglig' maqol.
Qo'pub qo'ydi yuz yo'lg'a oshuftahol.

Davo topmayin dardi jonkohig'a
Qadam qo'ydi o'z xoni dargohig'a.

Ne so'z kim qilib erdi Xoqon xitob,
Nelarkim buyurdi Skandar javob.

Nechukkim o'tub erdi majlis aro,
Sarosar bayon ayladi mojaro.

Chu fahm etti Xoqonkim, ul tund sher⁸.
Erur ul gumon aylagandin daler.

Yiborsa kishi asru benaf⁹ erur,
Va gar borsa mundoq javobin berur.

Adovatqa mardona bel bog'ladi,
Skandar kelur vaqtini chog'ladi.

Cherik yig'mish erdi Xito mulkidin,
Yeti yo'qki, yetmish ato mulkidin.

Sipohi sipehr anjumidin fuzun,
Adad ichra sahro qumidin fuzun⁹.

To'quz yuz ming ul nav' novakfikan,
Ne novakfikankim, balorakfikan

Ki, birdin bo'lub xasm yomg'urda g'arq,
Yana bir choqilg'ay aningdekki barq.

Jiba sarbasar zarhalu turksoz,
Kejim borcha zarbaft chiniytiroz.

Bori novakafgan, bori tig'zan,
Bo'lub borcha javshan bila ro'ytan.

Har otlig' kelib naxli orosta,
Dema naxlkim, mohi nokosta.

Bu yanglig' sipah birla Xoqoni Chin,
Sipah yo'qki, oshubi ro'yi zamin

Aduvga chiqib o'tru, Chin shahridin,
Solib jabhasi uzra chin – qahridin.

Aduv vahmidin bo'lmayin ishda sust,
Ko'rub yer, tushurdi sipohin durust.

Sipah davrig'a xandaqe qozdurub
Ki, nazzorasi hushni ozdurub.

Rioyat qilib hazm oyinini
Ki, soz aylagay razm oyinini.

Chu xandaq qozorg'a topib ehtiyoj,
Bo'lub xandaqi davri o'n besh yig'och.

Ani bovujud ixtisor aylabon,
Ichin lek mahkam hisor aylabon.

Aroba bila, o'yla hisni matin
Ki, ermas falak hisni andoq hasin¹⁰.

Aroba chu el davrig'a yondoshib,
Iki davradin ham hisobi oshib.

Aroba uza to'ra¹¹ payvast o'lub,
To'ra keynida xalq hamdast o'lub.

To'ra borcha qullob ila band-u bast,
Kamin aylabon keynida ahli shast.

Yana xandaq ollida mo'ndu tikib,
Qalin nayshakardekki hindu tikib,

Yasab qo'rg'onin ul sifat bexalal
Ki, yo'l topmag'udek ichiga ajal.

O'zin berkitib buyla sarxayli Chin,
Yasab xayli davrida hisni hasin.

Yana yondin Iskandari chirarazm,
Qilib ko'ch-barko'ch Chin sori azm.

Anga tegrukim, bu o'zin berkitib,
Munung mulki qasdig'a ul ham yetib,

Chu Xoqon soridin ko'rundi qaro,
Yasab turdi Skandar ul dasht aro¹².

Sipohiki ta'rif anga or edi,
Nechakim kishi ko'p desa bor edi.

Sipohin tuzub shohi razmoy,
Suron soldiyu tushti hazmoy.

Suron yo'qki, yuz ming hizabri yala,
Degin soldi ko'k toqig'a valvala.

Skandarning ul kelmagi tundu tez,
Suron birla bu solmog'i rustaxez.

Aduv ko'nglini ayladi vahmnok
Ki, ko'rdilar oni ajab sahmnok.

Chu oqshom yaqin erdi iki sipoh,
Zaruratki, tuttilar oromgoh.

Falak chunki xurshid xoqonini,
Yoshurdi tuzub g'arb qo'rg'onini.

Hamul xayli Parvin o'zin ko'rguza,
Taloya kibi chiqti gardun uza.

Iki xayl aro hazm izhoridin,
Taloya ravon bo'ldi har soridin.

Yazaklar payopay ravona bo'lub,
Suho o'qlariga nishona bo'lub¹³.

Skandar xayoli bukim subhgo'h.
Taharruk topib xayli anjumsipoh.

Qilib harb ahlining oroyishi,
Yasab ulcha imkon gunjoyishi.

Aduv sori azm aylagay bedarang,
Aningdekki, daryog'a surg'ay nahang.

Chu parxosh etib korzor aylagay,
Qiyomat kunin oshkor aylagay.

Chu fahm ettilar hikmat ahli bu azm,
Kelib shohg'a qildilar man'i razm.

Ki: «Tonglou indin madoro kerak,
Hayal aylamak oshkoro kerak.

Ne ishgaki sayyorau sobitot,
Qilurlar nuhusatda sayr-u sabot.

Nazarkim nuhusatqa voqe'durur,
Tanosub ila bizg'a roje'durur.

Bu iki kun ar¹⁴ shahg'a bo'lsa sukun,
Ishe solg'ay o'rtag'a charxi nigun

Kim, ul ishta bo'lg'ay g'arobat base,
Shah iqboli topqay mahobat base.

Bu so'zda agar bo'lsa dog'i xilof,
Uchunchi kun ar shoh qilsa masof.

Umid ulki a'dog'a solg'ay shikast,
Shukuhini qilg'ay qaro yerg'a past».

Shah ul so'z bila topti taskin base,
Havo tutmadi shu'lai kin base.

Yana sori Xoqoni gardunjanob
Eli ichra topmish edi iztirob.

Xitoyi sipah, balki Chiniy guruh,
Ko'rub xasm xaylida behad shukuh.

Borining arosida oshub edi,
Bori vahm eliga lagadko'b edi.

Nechakim berur erdi Xoqon ko'ngul,
Tuzalmas edi vahm topqon ko'ngul.

Anga yettikim, qilmayin ishga mayl.
So'z izhor eta boshladi xayl-xayl:

«Ki bu nomvari komkori daler,
Yurak ichra qoplon, shukuh ichra sher

Ki, aylab jahongirlikni havas,
Havas qilg'onig'a topib dastras.

Bu kunga degin har qayonkim yurub,
Nekim komidur, ilgiga kelturub.

Qayu mulk soriki eltib hashar,
Ani fath etib, qilmayin sho'ru shar.

Ne shah bo'yni soriki tashlab kamand,
Bo'lub bo'yni oning kamandig'a band.

Masofida ul kunki Doro edi,
Bu bir qatra, ul jarf daryo edi.

Anga razmu tadbir ila topti dast
Ki, iqboli shoxig'a herdi shikast.

Emas bizga Dorocha xaylu guruh,
Anga lek o'n bizcha farru shukuh.

Yana ulki sohibqiron ham erur,
Juvondavlatu pahlavon ham erur.

Munungdek kishi birla ko'shishg'a pech,
Emas ish hisobi bila rost hech.

Aning birla kim ursa lofi masof,
Xirad aytur ul so'zning otin gazof.

Ulug'larni aylab shafolat anga,
Kerak qilsa Xoqon itoat anga.

Yo'q ersa erur ul qaviy, bu zaif,
Anga hech po birla ermas harif.

Kishi qilsa da'vo urush big'idin,
Amon topmog' o'lmas aning tig'idin.

Birovkim — anga aql da'vosi bor,
O'zi qasdin etmak ne ma'nosi bor?

Yo'q o'z jonig'a, xalq jonig'a ham,
Ne jon, irz ila xonumonig'a ham.

Mute' o'lsa aylab qabuli xiroj,
Tutar ul musallam munga taxt-u toj.

Nelar qildi Malluyi badro'z anga,
Bukun mu'tamad bo'ldi Fero'z anga.

Bo'lub ajzig'a mu'tarif Royi Hind,
Erur bu zamon kishvaroroyi Hind.

Agar borsa Xoqon dog'i qoshig'a,
Qo'yar mamlakat afsarin boshig'a.

Ayon aylabon xizmat izhorini,
Olur har nekim mulkidur borini.

Bu ishtin nekim o'zga tutsa vujud,
Pushaymonlig'i qilmas ul vaqt sud».

Bo'lub firqa-firqa eli so'-baso',
Bu so'zni qilur erdilar guftugo'.

Birovkim edi mahrami xos anga,
Muhabbat aro sohibixlos anga.

Tilab xilvate xoli ag'yordin,
Ne ag'yordin, balki dayyordin.

Dedi o'lturub yig'layu zor-zor
Ki: «Elga tushubtur ajab xorxor».

Eshitganni eldin sarosar dedi,
Ko'pu oz yo'qkim. barobar dedi.

Tugatgach so'zin dedi: «Ey shahriyor
Ki, bo'lsun sanga doimo baxt yor!

Manga ulcha ma'lum bo'ldi, dedim,
Ki, bu so'zni ayturda ma'zur edim.

Inonsang bu holatqa bir fikr qil,
Inonmas esang ayla tahqiqu bil».

Dame qildi andesha Xoqoni Chin,
Chu ko'p qildi tahqiq, bildi yaqin

Ki, noqil so'zi sarbasar chin emish,
Ang'a rostliq da'bu oyin emish.

Base bo'ldi o'z holig'a chorajo'y,
Anga bermadi hech bir chora ro'y.

Elin dog'i bildiki, bordur muhiq,
Emas ta'nu tashni'g'a mustahiq

Ki, chini ayog' birla xoroi Rum,
Qachonkim urushtursa doroi Rum,

Necha kimsa aql ichradur zerdast,
Bilurkim qayon tushgusidur shikast.

Agar chini ul kinani qilsa fosh,
Bilurkim urar o'z ayog'ig'a tosh.

Bu ishta hujum etti qayg'u anga.
Tong otquncha yo'q erdi uyqu anga.

Sahar vaqti bir roy topti savob,
Olib g'ayb dushizasidin niqob.

Solib aql ko'ngliga andeshaye
Ki, topmaydur oni xiradpeshaye.

Tilatti hamul mahrami xosni
Ki, ko'rguzmish erdi bu ixlosni.

Dedi: «Borgah davridin elni sur,
Saroparda dargohidin ham itur.

Eshikni kelib aylagil takyagoh,
Nido qilki: «Ko'rmas bugun elni shoh!»

Bugun asra oqshomg'acha bu eshik,
Mening soridin bo'lma andeshalik.

Kelur kecha gar keldim ersa bu chog'.
Muyassardurur borcha komu farog'.

Agar kelmasam o'z yarog'ingni ko'r,
Ne ollingg'a kelsa ayog'ingni ko'r.

Vale bir kunu bir kecha zinhor
Ki, bu pardada yaxshi bo'l pardador.

Vale mendin ish suratini so'rmag'il.
Bu andesha kayfiyatini so'rmag'il».

Qabul etti Xoqon so'zin mustami',
Kirib uyga ul roy aro muxtari'.

Solib har ne shohona erdi asos,
Rasulona egniga soldi libos.

Hamul mahramig'a ayttiki: «Bot,
Saroparda yonida keltur bir ot!»

Chu kelturdi markabni tayyor etib,
Saroparda yonig'a chekti yetib.

Chiqib markab ustiga Xoqoni Chin,
Ani qildi bu roz ishiga amin.

XLVIII

*Qamarsayyoh sarius-sayri quyosh bila qiron qilg'ondek Xoqon
Iskandarga risolat uchun muqorin bo'lg'oni va ul muqoranadin
muqobalag'a borg'och qamardek nur va safodin to'lg'oni*

Qorong'uda chiqti sipahdin surub,
O'zin qal'a darbandig'a yetkurub.

Berib muhri naqshinki, Xoqon demish:
«Chiqoring menikim, erur kulli ish».

Alar chun nishona topib dilpisand,
Chiqorib ani qal'adin begazand.

Bo'lub tez Xoqoni ofoqgard,
Skandar sipohi sari rahnavard.

Borur erdi ko'nglida yuz ming xayol,
Xavotir qilib ko'nglini poymol.

Chu xurshidi iskandariy ochti chehr'.
Skandardek ofoq uza soldi mehr.

Nujum o'ldi Chin xaylidek befurug',
Qazo qildi ko'k marg'zarin qo'rug'².

Skandar sipohig'a farrux rasul,
Yetib ostonida qildi nuzul.

Ravon shahg'a arz ettilar bu maqol
Ki: «Kelmish rasuli humoyunjamol.

Boshidin-oyog'ig'acha farru hush,
Bashar surati ichra kelgan Surush».

Skandar dedi: «Aylabon ehtirom,
Anga taxtim ollinda aylang maqom

Ki, bu kecha bir tush ko'rubmen g'arib,
Bu gar bo'lsa ta'biri ermas ajib:

«Quyoshcha manga tushta anvor edi,
Yana bir quyosh ham padidor edi.

Kelibon qo'yar erdi ollimda bosh,
Kishi ko'rmamish mundoq iki quyosh».

Yana hikmat ahlining e'lomida,
Falak sayridin yozg'on ahkomida:

«Navodir edi bu iki kunda ko'p
Ki, zohir bo'lur — dedilar — munda ko'p».

Navodirki qildi alar e'tibor,
Bu nodir biri bo'lmoq imkoni bor».

Debon shah bu so'zni, dedikim: «Yurung,
Degon kimsani ichkari kelturung!»

Borib chunki kelturdilar ichkari,
Ko'rub rasmu oyini Iskandari.

Yiroqroq suxandoni farxundaroy,
Rasulona oyin keturdi bajoy.

Rasul erdi chun yaxshi avsof ila,
Skandar tilab quchti altof ila.

Yetib baxtdin bu bashorat anga,
Shah: «O'ltur!» — deb etti ishorat anga.

Rasul o'lg'och ollida oromjo'y,
Savol etti Iskandari komjo'y.

Ki: «Har ne so'zung bo'lsa og'oz qil,
Ne roz aysang bizni hamroz qill!»

Taanni bila dedi farrux rasul
Ki: «Ey dargahing ostoni qabul!

Nekim aylading hukm, jon ustiga,
Ravon qilmoq oni ravon ustiga.

Va lekin Xito xoni Xoqoni Chin
Ki, tadbiru royig'a yuz ofarin.

Manga necha so'z debdurur, bas sharif
Ki, ermas eshitmakka har kim harif.

Agar tarqasa har taraf anjuman,
Rasul o'lsau xisravi safshikan.

Surarg'a chu shah lutfu ehsoni bor,
Men ul nukta surmakning imkoni bor.

Yana debdururkim shahi pokroy,
Agar bo'lsa bu nav' xilvatnamoy

Ki, shah bo'lg'ayu homili rozu bas,
Sen izhor qil har nekim multamas.

Yo'q ersa qo'pub yong'ilu turmag'il,
Va gar qilsalar hibs, dam urmag'il.

Gumon etsalar el fidoyi seni,
Fasod ahlining tiyraroyi seni.

Shikol aylasunlar oyog'ingg'a band,
Qo'lungg'a dog'i bog'lasunlar kamand.

Skandar qo'yub ollig'a tig'i tez,
Qil ul lahza tig'i zabon nuktarez.

Agar bo'lsangiz mendin andeshalik,
Qiling band inak oyog'u ilik».

Skandarga oshti bu ishdin shaaf,
Dedi: «Boringiz har kishi bir taraf

Ki. band aylamaklikka yo'q ehtiyoj,
Emas hudhud oyini sung'urg'a koj»³

Qilib hikmat ahli base iltimos,
Xususan Arastuyi anjumshunos.

Suxanvar oyog'ini band ettilar,
Qo'lin ham asiri kamand ettilar.

Shah ollig'a kelturdilar tig' ham,
Yiroq qo'ydilar borcha bir-bir qadam.

Chu bo'ldi tihi xilvat ag'yordin.
Yana so'rdi po'shida asrordin.

Rasul aytti: «K-ey shahi pokroy,
Aduvband, yo'q-yo'qki, kishvarkushoy.

Sog'inma meni qosidi rahnavard
Ki. Xoqon sanga bo'ldi dargahnavard⁴.

Bukim bo'lmisham xoki dargahnishin.
Ne ilgimda tig'u ne ko'nglumda kin.

Ayog'imda bandu iligimda band.
O'zumni sanga qilmisham mustamand.

Bu ish boisi necha surat edi
Ki. bu nav' kelmak zarurat edi».

Skandarni hayrat zabun ayladi,
Bu ishdinki charx nigun ayladi.

Dedi: «K-ey sipahdori Chin-u Xito,
Nechuk shohlar buyla qilg'ay xato

Ki. bo'lg'ay aduvsig'a mundoq asir
Ki. kimsa anga bo'lmag'ay dastgir.

Tutulg'ay kelib o'z ayog'i bila,
Dog'i nukta surgay farog'i bila.

So'zungning adosida qilma shitob,
Burun bu savoling'a bergil javob».

Dedi aylabon fikr Xoqoni Chin
Ki: «Ey dahr mulkiga masnadrishin,

Tushub erdi boshing'a, bas mushkil ish
Ki, oning iloji edi bu kelish.

Yana bor edi e'timodim sanga
Ki, bu nav' edi e'tiqodim sanga

Ki, borsen xiradmandu ravshan ravon,
Juvonmardu himmatvaru pahlavon.

Zabunkushluk o'lmas shioring sening,
Bu nav' ishdur, albatta, oring sening.

Alarkim sanga qildilar ko'p xilof,
Sipah chektilar zohir aylab masof.

Degan chog'da uzr etmading juz karam,
Kim o'ldi zalil, aylading muhtaram.

Manga topmayin andoq amri vuqu'
Ki, qilg'ay taqozoyi bimu xushu'.

Xususan xisoli hamiding bilib,
Ulug' e'timod ishlaringga qilib.

O'zumni qilib buyla zor-u zabun,
Tushub taxting o'llig'a xor-u nigun.

Debon arzi holim tazallum qilib,
Asirona nutqu takallum qilib.

Topa olmadim hech surat bila,
Qoshingdin qo'parni kudurat bila.

Bor erdi qoshimda quyoshdin yoruq
Ki, qilg'ungdurur lutfu diljo'yluq».

Bu so'z kim surub shohi mushkilpisand,
Javobin bag'oyat topib dilpisand.

Dedi ofarin aylab: «Ey komyob,
Bu roying xud erdi bag'oyat savob.

Yana har so'zung bo'lsa izhor qil.
Xafo pardasidin padidor qil

Ki, bu hol ila ko'rsa bo'lmas seni,
Bu surat bila so'rsa bo'lmas seni».

Duo birla Xoqoni daryonazir,
Dedi: «K-ey jahondori daryozamir!

Bu kelmakdin erdi g'araz bu manga
Ki, bo'lg'ay janobingda yorg'u manga.

So'zum har ne bor, o'lturub ro'-baro',
Qoshingda degaymen borin mo'-bamo'.

Budur so'zki chun keldi shahdin rasul
Ki, ham kelgilu, ham xiroj et qabul.

Javobidin ar bo'ldi oshufta shoh,
Kelibmen anga bo'lg'ali uzrxoh.

Gar ortug' dedim so'z – gunahkormen,
Siyosat qilurg'a sazovormen.

Bilib jurmum ollingg'a keldim zalil.
Agar tortsang tig' – qonim sabil⁵.

Va gar afv ila qismim etsang tarab,
Sening xulqu lutfungdin ermas ajab».

Skandar dedi: «K-ey shahi komyob,
Manga ulcha sen aytib erding javob.

So'zi erdi ma'qulu yorona ham,
Pisand etgudek xesh-u begona ham.

Vale men qilib puxta tadbirlik,
Chu boshimda erdi jahongirlik.

Jahon mulkin ochmoqni jazm ayladim,
Bu kishvar sari dog'i azm ayladim.

Aduvsig'a har shahki g'olibdurur,
Bu yanglig' bahonag'a tolibdurur.

Yo'q ersa sanga o'kta so'z yo'q edi,
Ne bo'lsa bizing soridin-o'q edi.

Gar ul so'zda bor ersa dog'i xilof,
Bilib ayladuk emdi xotirni sof»⁶.

Duo qildi Xoqonu so'z boshladi,
So'zin o'z murodi sari toshladi.

Dedi: «K-ey mute' ahli olam sanga,
Jahongir bo'lmoq musallam sanga,

Ne kishvarki ochmoqqa urdung qadam,
Aning fathi xud bo'lmadi bealam.

Qilib fathi tadbirida qiylu qol,
Ko'ngulga kirib har zamon yuz xayol.

Bilursen o'zung Mallu chog'li kishi
Ki, nayrangu afsun edi varzishi,

Necha qildi o'lingda kinu inod,
Ne tashvish ila bo'ldi fath ul bilod.

Yeri bor edi aylamak qatlu kin,
Ato qilding o'g'lig'a toju nigin.

Chu lutfungdin ogoh qilding ani,
Ato mulkida shoh qilding ani.

Buyon aylagach azm davlat bila
Ki, taxt uzra sen fathu nusrat bila.

Menikim aduv aylar erding xayol,
Bu nav' ettim o'zni sanga poymol,

Xayoling'a yuzlandi bu nav' ish
Ki. mundoq itoat kishi qilmamish.

Senikim Haq etti bu nav' arjumand
Ki. pastingdurur buyla mendek baland.

Tilarmenki, bu ho'lsa oson manga
Ki. bilsamki, ne qilg'ung ehson manga!»

Skandar dedi: «Jam' qilg'il ko'ngul,
Iki dahr aro sen ato, men o'g'ul.

Desang, xizmatimgda jabin surtayin.
Seni taxti johing'a o'lturtayin.

Qilib sanga farzanddek poybus,
Deyinkim, tirildi malik Faylaqus.

Sen et masnad uzra kulahdorliq,
Men o'lingda aylay sipahdorliq.

Agar xud bu nav' aylamassen qabul,
Ne yanglig'ki, ko'nglunga aylar shumul.

Meni ayla ogahki, ul ish qilay,
Necha aylay olg'oncha ko'shish qilay».

Bo'lub shod Xoqoni davlatqarin,
Duolar bila aylabon ofarin.

Ko'zidan tiya olmayin yoshini,
Qo'yub shukr tufrog'ig'a boshini.

Dedi: «K-ey shahanshoji gardunsarir,
Sariringg'a yo'q avji gardunnazir.

Hamesha jahonpahlavon bo'lg'asen.
Jahon ahlig'a komron bo'lg'asen.

Bo'lub tav' ila bandai farmon sanga,
Meningdek base xonu xoqon sanga.

Bu ne lufu pokiza tiynat bo'lur,
Bu ne xulqu ehsonu himmat bo'lur.

Bu himmatki bermish sanga Beniyoz,
Erur shahlig'ingg'a jahon mulki oz.

Demon loyiqing iki olam edi
Ki, o'n bo'lsa erdi dog'i kam edi.

Bu altofkim sen ayon aylading,
Meni shukrida notavon aylading.

Kaloming ayon aylagan mas'ala,
Eshitmakka yo'qtur manga havsala.

Vale chun deding oshnolig' so'zi,
Aroda o'g'ulluq, atoliq so'zi.

Gumonimda yo'q erdi bu ehtirom
Ki, qilg'ung meni buyla oliy maqom.

Yaromas sanga garchi mendek ato,
Vale men bu so'zni demakdur xato.

Guhar zotig'a ne kam o'lgay sharaf,
Bukim bo'lg'ay oning atosi sadaf.

Bu ehsoninga garchi loyiq emon,
Sadaf birla dur holidin yo'q demon.

Va lek o'zga so'zlarki qilding bayon,
Alardin qil ushmuncha chog'liq ayon

Ki, fosh etmagil elga bu rozni,
Bu kelmakdin anjomu og'ozni.

Rasulona aylab manga iltifot,
Bukun asrabon, shom bo'lg'ach uzot.

Elingga degilkim: «Bu kelgan rasul,
Yarashdin dedi soʻzu qildim qabul».

Tong otqach rasule yubor qoshima
Ki, solsun sharaf soyasi boshima.

Meni ayla dargohinga iltimos,
Kelay men tutub hukmu amringni pos.

Koʻrub ayla taʼzim el koʻrgudek.
Muluk oni bir-birga yetkurgudek.

Erur ming yil ulkim kelur yodima
Ki, xonligʻdur obou ajdodima

Ki, bu mulk andinki ihdos erur,
Atodin atobizga meros erur

Ki, Chin mulkida erdilar xon bori,
Qayu xonki, qoon-u xoqon bori.

Bularning tutub posi nomusini,
Manga solma bazming zaminboʻsini

Ki, xoqonligʻim shavkati sinmasun,
Shahanshahligʻim savlati sinmasun.

Ulus ichra eʼzoz qilgʻil meni,
«Ato», deb sarafroz qilgʻil meni.

Xirojeki nomangda mastur edi
Ki, Chin doim ul ishta maʼzur edi.

Bu taklifni sen dogʻi qilmagʻil,
Soʻzin demau koʻzga ham ilmagʻil.

Xiroj istamakdin gʻaraz mol esa,
Dur-u laʼldin tavqu xalxol esa,

Xazoyin manga benihoyatdurur,
Dur-u laʼl behaddu gʻoyatdurur.

Manga har qachon bo'lsa sendek o'g'ul.
Qachon maxzan asrarg'a bo'lg'ay ko'ngul.

To'kay ollinga ul qadar molu ganj
Ki, yetsun sipohingg'a yig'mog'da ranj.

Bu yanglig' rioyatlar etgan zamon,
Mening bog'u qasrimg'a bo'i mehmon

Ki, yuzunga men dog'i majlis tuzay,
Mulukona tartiblar ko'rg'uzay.

Necha vaqtkim bo'lsa koming sening.
Bu kishvarda bo'lsun maqoming sening.

Borur vaqting ul kunki ta'yin erur,
Uzotay aningdekki oyin erur.

Bo'lay necha manzil jamolingg'a shod,
Ne yerda buyursang qilay xayrbod.

Qil albatta pinhon vale bu so'zum
Ki, mundoq risolatni qildim o'zum».

Skandar dedi: «Men xud aylay nihon,
Sen ar zohir etsang netay nogihon?»

Dedi: «Mendin o'lmas bu ish elga tarh»,
Ne yanglig'ki zabt aylamish, qildi sharh.

Skandar qabul etti bori so'zin,
Bu va'da vafosig'a tutti o'zin.

Elin hozir istab, ishorat bila,
Dedi nukta, mundoq iborat bila

Ki: «Bu farruxoyini farxundapay
Ki, qildi biyobon risolatqa tay.

Burun qo'llaridin kamandin oling,
Ayog'laridin dog'i bandin oling.

Base yaxshi so'zlarga homil edi.
Risolat tariqida komil edi.

Mening birla Xoqon aro soldi sulh.
Hamul bahr ila kon aro soldi sulh.

Mulukona to'nlar anga kiydurung,
Berib muncha naqd. ollima kelturung!»

Ne yanglig'ki hukm etti, tutti vujud.
Ijizat berib shohi bofarru jud

Dedi: «Ting'il oqshomg'acha shodmon,
Ravon bo'l jahon tiyra bo'lg'on zamon».

Duo aytibon shohi farzonag'a,
Xirrom ayladi mehmonxonag'a.

Bo'lub anda oqshomg'acha komyob
Topib komu ochmay yuzidin niqob

Ki, ul yerdakim doxili Chin edi.
Risolatqa bu nav' oyin edi.

Chu oy qosidi chiqti gardun uza,
Xirrom ayla-yu tog'u homun uza.

Rasuli qamarsayr ham mindi ot,
O'zin manzili sori yetkurdi bot.

Hamul mahramekim edi muntazir,
Visolidin aylab ani muftaxir.

Anga topshurub dashtpaymo samand,
Kirib parda ichra shahi arjumand.

Borib yo'ldag'i ranju farsudalig',
Topib taxtu joh uzra osudalig'.

Ishe aylab andoqki qilmay kishi.
Kishi xaylidin kelmay andoq ishi.

Sahargahki mehr o'ldi masnadrishin.
Aningdekki taxt uzra Xoqoni Chin.

Skandar qilib taxti uzra maqom,
Buyurdi sipoh ahlig'a bori om.

Ulus hozir o'ldi chu dargohig'a,
Tavajjuh qilib masnadi johig'a.

Taanni bila shohi ofoqgir,
Tilab bir suxandoni farmonpazir,

Dedi: «Aylagil azm Xoqon sari.
Bahor abridek bahri Ummon sari.

Anga ayt mendin durudu salom.
Salomim degach, buyla yetkur payom

Ki: Qil bartaraf kina asbobini,
Uzoringg'a och sullh avvobini.

Agar yaxshibiz, gar yomonbiz bukun,
Sening mulkunga mehmonbiz bukun.

Qo'pub kelki, biz kinadin toqbiz,
Bag'oyat jamolingg'a mushtoqbiz.

Yaqinkim bu so'zni qabul aylagung.
Niyoz ahli sori nuzul aylagung».

Skandar chu maqsudin etti tamom,
Rasul urdi yo'l qat'i qilmoqqa gom.

Chu Xoqon sipohig'a bo'ldi qarın,
Surub nukta, andoqki, durri samin.

Rasul erkanin oshkor ayladi,
O'zin orzuxohi bor ayladi.

Chu Xoqong'a arz o'ldi ul mojaro.
Tilatti ani borgohi aro.

Qilib masnad uzra maqom ul dog'i,
Ulusqa berib bori om ul dog'i.

Skandar rasulidin etti savol
Ki: «Kelmakta maqsudung aytg'il maqol».

Suxanvar nechukkim shah aytib edi,
Tamomini Xoqon qoshida dedi.

Eshitti chu Xoqon sarosar hadis,
Farahbaxsh, bal ruhparvar hadis,

Ko'p izhori ayshu nishot aylabon,
Suxanvar bila inbisot aylabon.

Dedi: «Chunki shohi sipehrihtishom,
Surar erdi chun kin yuzidin kalom.

Adovat bila qildi bizga murur,
Sipah tortmoq bizga bo'ldi zarur.

Bu damkim muloyim hikoyat demish,
Yaqin bo'ldikim bizga xohon emish.

Aning birla yo'q bizga parxoshu kin,
Bo'lurbiz ravon sen bor ersang amin».

Rasul ayttikim: «Bizing shah so'zi
Deyilgach, gumon etki, aytur o'zi.

Yo'q ersa bilur muncha ahli xirad
Ki, yo'qtur menga seni istarga had».

Bu so'z birla Xoqon qilib no'shxand,
Ravon azm qilmoqqa mindi samand.

Bo'lub Chin sipohi ajab shodmon
Kim, ul bimdin topti bori amon.

O'ziga ulus, borcha aylandilar,
Aning keynicha bori otlandilar.

Magar baski jo'sh urdi xalqi kasir,
Yer ajzosi bo'ldi taxalxulpazir.

Xaloyiqqa hukm etti Chin xisravi,
«Ki o'rnida bo'lsun zaifu qavi.

Vale yuzcha gulro'yi Chiniynajod,
Yana ming xidevi xitoinihod.

O'zi birla oldi, dog'i surdi raxsh,
Anga tegrukim xusravi mulkbaxsh.

Skandar soridin dog'i shohlar,
Xiradpesha-u donishogohlar.

Alar dog'i shohona tazyin bila,
Bular ham hakimona oyin bila.

Chiqib o'tru Xoqong'a aylab hujum,
Aningdekki, ul chog'da bo'lg'ay rusum,

Ko'rushub payopay, yetib favj-favj,
Tengizdin, aningdekki, har lahza mavj.

Chu shoh ostonig'a bo'ldi yaqin,
Ravon otidin tushti Xoqoni Chin.

Yugurub ilayinda ozodalar,
Ne ozodalar shoh-u shahzodalar.

Tanob uchig'a chun yovuq qo'ydi gom,
Oq uydin Skandar ham etti xirom.

Iki soridin qo'l ochib iki shoh,
Qiron aylab andoqki, xurshid-u moh.

Chu bir-birlariga yovushti ikov,
Atou o'g'uldek quchushti ikov.

Falak ko'rmayin oshkor-u nihon,
Munungdek qarinq o'lmog' iki jahon.

Biri gar azim, ul biri a'zame,
Bu ham olame, ul dog'i olame.

Quchushqoch iki shohi feruzbaxt,
Skandar yonib ayladi azmi taxt.

Tutub bir qo'li birla Xoqon qo'lin,
Anga ko'rguzub taxti shohiy yo'lin.

Chu Xoqon keyin qoldi aylab hijob,
Chiqordi chekib shohi gardunjanob.

Ayog'in sarir uzra chun yetkurub,
Burun oni o'lturtubu o'lturub.

Qilurg'a nekim va'da qilmish vafo,
Muning birla ham qilmayin iktifo.

Muloyim-muloyim so'rub har nafas,
Aningdekki Xoqong'a bir-bir havas.

Shafiqona so'z chun damodam solib,
O'g'ulluq, atoliq so'zin ham solib.

Tutub ilgini bu so'z ayturda rust
Kim, ul ahd misoqin aylab durust.

Tugatgach so'zin shohi bisyordon,
Bakovul kelib yoydi dastorxon.

Yoyildi chu shohona xonlar base,
Quyosh qursidek anda nonlar base.

Hamul xon aro guna-guna taom,
Bo'lub lahza-lahza tabiatqa kom.

Chu tortildi xoniki dastur emas,
Taom oncha, olamda maqdur emas.

Dedi mezboni falaktumtaroq
Ki: «Otlansa Xoqon ham ermas yiroq

Ki, Chin xalqi bilsa muloqotimiz,
Muhabbat tariqida isbotimiz».

Bu soʻzdin boʻlub shod Xoqon base,
Qoʻpub boʻldi shahgʻa sanoxon base.

Skandar uzotti ani Chin sori,
Oʻzi qoʻydi yuz – jomi rangin sori.

Ayoqchi, toʻla ayla chini ayoq,
Erur bizga soʻzning chini ishtiyoq,

Labolab tut oniki men sipqoray.
Dogʻi lahza-lahza oʻzumdin boray.

Mugʻanniy, kelu chert turkona soz,
Maqomi «Navo», yoʻqsa «Turkiy Hijoz»?

Navoiyning ashʻoridin necha bayt,
Mening hasbi holim topib turkiy ayt!

Navoiy, tutub fol – devonni och,
Oʻqurda dur-u laʼl olamgʻa soch.

Mugʻanniygʻa ham ayla taʼlim ani
Ki, qilsun surud ichra taqsim ani!

XLIX

*Tuzluk taʼrifidakim, dahr boʻstonining sarvsifat ozodavashlarining
pisandidaroq shevasidurur va sidq qavl vasfidakim, sipehr
shabistonining subhoso toza damlarining barguzidaroq shimasi
va royi savobnamoy asarikim, mehri olamorodek juzve harakat
bila kulliy yerni yorutur va kalomi salohafzoy favoidikim, oz nukta
bila olam ahligʻa koʻp natija yetkurur*

Birov dahr aro davlatoyin erur
Ki, har soʻz kim ul aytqay, chin erur.

Xudo komin oning ravo aylagay
Ki, har vaʼda qilsa – vafo aylagay.

Ne nazr etsa qilg'ay vafodin ado
Ki, «Yufuna bin-nazri» debdur Xudo¹.

Qabul aylagan nuktani qarz bil,
Ani nassi qoti' bila farz bil

Ki, bo'ynungda ul bir og'ir yukdurur,
Erur tog'cha, garchi bir tukdurur.

Qayu kimsakim, so'zni yolg'on degay,
Inonmaslar ar nassi «Qur'on»² degay.

Necha bo'lsa yolg'onchi el arjumand,
So'zi anjuman ichradur nopisand.

Bor ermish burun chog'da kozibvashe,
Uyiga tushub shu'lai sarkashe.

Fig'onlar chekar ermish istab madad,
Eshitganga bo'lmay so'zi mu'tamad.

Chu kuymish uyi yumub-ochquncha ko'z³,
Demish anga sohibdile buyla so'z

Ki: «Yolg'on angakim farovondurur,
Chini ham el ollinda yog'ondurur.

Agar qilmadi el himoyat sanga,
O'zungdin keraktur shikoyat sanga».

Eshittimki, bir shahg'a bo'ldi niyoz,
Uye aylamak bir sutun uzra soz.

Kezib toptilar bir yig'och buyla tuz,
Va lekin aning moliki bir ajuz.

Berib o'n baho, balki yuz, balki ming,
Rizo bermayin xotiri zolning.

Chu bay'u shiro topmayin intiho,
Berib zol hamsangi oltun baho⁴.

Yasodilar ul uyni gavharnigor,
Sutunni vale qildilar zarnigor.

Hamonoki keldi tamoshog'a zol,
Yig'ochin o'pub, surdi mundoq maqol

Ki: «Solding, chu Haq tuz yaratti seni,
Ham o'zungni oltun aro, ham meni».

Niholeki ul tuz bo'lur jilvasoz,
Bari elni mundoq qilur beniyoz.

Agar tuzluk o'lsa kishining ishi,
Ne vasf aylay olg'ay ishini kishi?

Xususan shahi komron bo'lg'ay ul,
Jahon uzra xisravnishon bo'lg'ay ul.

Maozalloh, ar qilsa shah egrilik,
Yumog'liq kerak shahlig'idin ilik⁴.

Birovgaki mulk o'lsa zeri niggin,
Nigin birla ul bo'lsa masnadrinishin,

Anga «Rosti rasti»⁶ etsa nigor
Qachon rost bo'lmay bo'lur rastgor.

Alifkim erur rostliqda alam,
Agarchi alifdur, erur alf ham⁷.

Xatekim qilur tuzlugi birga ming,
Ne ish aylagay tuzlugi kimsaning?

Kishikim jahonda so'zi rostdur,
Erur dol angakim o'zi rostdur.

Birovkim erur rostliqdin yiroq,
Aningdek kishi bo'lmag'on yaxshiroq.

Yana ulki soyibdurur roy anga.
Aduv kasratidin ne parvoy anga?⁸

Gum aylar yomon kunda bir yaxshi roy,
Tumon xasmni borcha razmozmoy.

Baso xasmkim ko'proq andozadin
Ki, daf' o'ldi bir solg'on ovozadin.

Razin roy ila yoymasa kimsa dom,
Havoda uchar qushni qilg'aymu rom?

Kishi bilmasa royi soyibfanin,
Qachon do'st qilg'ay edi dushmanin?

Taammul bila kom paydo bo'lur,
Tahammul bila g'o'ra halvo bo'lur⁹.

Eshittimki, der erdi bir zufunun
Ki, bukim yilong'a qilurlar fusun.

Bo'lur o'zi qaydig'a pechon kamand
Ki, andin kishiga yetishmas gazand.

Magar ul bilur tildin ahli xirad,
Xushomad bayon qildilar beadam.

Payopay chuchuk so'z chu payg'om o'lur,
Aningdek xashin jonvar rom o'lur.

Nechakim xirad ichra bo'lsa kami,
Yilondin yomonroq emas odami.

Chu g'avvos kasb etti royi razin,
Nahang og'zidin oldi durri samin.

Dam urmay chu ul durri g'alton olur,
Tengiz qa'ridin gavhar oson olur.

Bas ulkim takallumg'a og'zin ochar,
Muxotabg'a so'z yo'qki, gavhar sochar.

Ne tong tund dushman anga rom esa,
Chu rom o'ldi hosil nekim kom esa.

Takallum bila kimsa inson erur,
So'zi yo'q bahoyimg'a ne son erur?

Vale so'zda dog'i marotibdurur,
Ham anda hunar, ham maoyibdurur.

Ham uldurki aylar tirikni halok,
Ham andin o'luk tan topar ruhi pok.

Xirad birla chun yaxshi so'z bo'ldi yor,
Kishi royi soyib qilur ixtiyor.

Xiradmand bo'lsa balog'atmaob,
Ne bo'lg'ay ishi g'ayri royi savob?

Birovkim savob o'ldi royi aning,
Berur ulcha royi Xudoyi aning.

L

*Ardasher hikoyatikim, qaviy dushman daf'ini qilich bila qilurdin
ojiz erdi, royi razin va tig'i zabon bila ul mushkil qaziyag'a
saranjom berdi*

Muluki tavoyif aro Ardasher
Ki, ham royzan erdiyu ham daler.

Magar Ardavon birla aylab xilof,
Iki soridin bo'ldi azmi masof.

Hamonoki kuchluk edi Ardavon,
Munga yo'q edi oncha tobu tavon.

Yonarg'a rizo bermayin g'ayrati,
Yururga vale za'fdin hayrati.

Taammul qilur erdi roy istabon,
Bir andeshai rahnamoy istabon.

Yarash istayu ozim etti rasul,
Aduv qilmadi ajzin anglab qabul.

Bor erdi si pohl aro bir kishi,
Aduv jonibi noma yozmoq ishi.

Necha bersalar erdi ogohliq,
Shah o'lmas edi andin ikrohliq.

Aduv yetti bir kunchilik yo'lg'a tund.
Bu ham bo'lmadi fikru roy ichra kund.

Xayolig'a roye yetishti ajab,
Ravon davlat arkonin etti talab.

Kivurdi chu borini xilvat aro,
Ravon qildi hunyod bu mojaro.

Ki: «Nogah kishi iztiror etmasun,
Aduv shavkatidin firor etmasun

Ki, Haqdin yetishti inoyat manga,
Erur shodlig' benihoyat manga.

Ani sizga dermen, vale zinhor,
Kishi qoshida qilmangiz oshkor».

Bori ahd qilg'och, ravon boshladi,
Tarab birla bu doston boshladi:

Ki, a'do soridin necha pahlavon:
Falonu falonu falonu falon

Ki, bu xayl erur asli ko'shish chog'i,
Nechukkim, bilursiz muni siz dog'i.

Bo'lub Ardavondin bori tiyraroy,
Manga aylab o'zni tazallumnamoy.

Bu so'zga qilib ahdu misoq etib,
Yibormishdururlar manga xat bitib

Ki, tonglaki el bo'lsa vodiynavard,
Tuzulsa iki sori saffi nabard.

Ne yerdaki turg'on esa Ardavon,
Chopib boshig'a bir necha pahlavon.

Anga yetkurub zulm podoshini,
Sanga keltururbiz aning boshini».

Bu so'zni chu taqdir etib Ardasher,
Elidin ketib za'f, bo'ldi dalder.

Magar o'rtada erdi payg'omgar,
Bitib holni bo'ldi e'lomgar.

Eshitgach bu so'z xasmi oliy asos,
Zamirig'a yo'l topti behad haros.

Ne topti yurub razm etarga jihat,
Ne xaylini daf' etgali maslahat.

Yarashqa rizo berdi himmat tutub,
Yarashti, dog'i yondi minnat tutub.

Bu kim topti bu nav' royi savob,
Bu nav' o'ldi iqbolidin komyob.

LI

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, savob royg'a mujibi
isobat ne bo'lg'ay va xatog'a jihati za'f ne va javob eshitmak*

Yana so'rdi Iskandari poktab'
«Ki, ey hikmatoyinu darroktab',

Bukim odami borcha insondurur,
Bori ofarinishda yaksondurur.

Munga royi soyib Haq etti ato,
Va lekin anga berdi royi xato.

Yana ham bukim, royi soyib erur,
Ishinda aning bu ajoyib erur

Ki, chun pokroy o'ldi beishtiboh,
Va lekin xato ham qilur goh-goh.

Kerakkim, bu bir bo'lsa, ul bo'lmasa,
Ul o'lsa, bu bir sori yo'l bo'lmasa».

Taammul qilib dedi donishnavard:
«Ki ey borcha, shahlar arosida fard.

Bukim xalq erur ofarinishda bir,
Ne donishda birdur, ne binishda bir.

Erur Haq sifoti adaddin bari,
Bular har biri bir sifat mazhari.

Kerak har biri bo'lsa bir fardzot,
Nedinkim emas birdek iki sifot.

Netong bo'lsa bu birga fahmu xirad,
Yana bir xiraddin esa bemadad.

Xiradlig'ning ar bo'lsa royi durust,
Kerak bo'lsa albatta gah-goh sust.

Nedinkim emas kimsa bir hol ila,
Erur har zamon o'zga minvol ila.

Yana ulki gar bo'lsa tuz borcha roy,
Xirad bo'ldi, bas, kimsaga rahnamoy.

Xirad g'ayb ilmida a'modurur
Ki, bilmaski, tongla kelur nedurur.

Xiraddin erur g'ayb ilmi yiroq,
Erur hexiraddin xirad yaxshiroq.

Yana kimsaga borcha roy o'lsa tuz,
Xiradg'a berur, bas, ajab fikr yuz

Ki, Haq amrida bo'ldi shirkat anga,
Emasdur munosib bu fikrat anga.

Kamol ahlining royi gohi taboh,
Erur Haq kamolig'a ravshan guvoh».

Javobini shah topti chun dilpisand,
Yana urmadi dam bo'lub bahramand.

LII

*Xoqonning Iskandar uchun ziyofat asbobin tuzgani va ani Chinga
elturga iltimos ko'rguzgani va ul shohona bazmu oyin vaz'i vasfida
xomai nodiranigor durfishonliq qilmoq va ul tuhaf va navodir tazyini ta'rifida
tab'i balog'atshior gavharposhliq ko'rguzmak va peshkashlari te'dodida to'quz
falak avroqin xomag'a raqamzad qilmoq va bazmi dilkashlari sharhida sekiz
bihisht riyozin aql ko'ziga rad qilmoq*

Bu debo uza paykaroroi Chin,
Bu nav' ayladi naqshi deboi Chin

Ki, chun Chin sari bo'ldi Xoqong'a azm,
Mubaddal bo'lub bazm ila kin-u razm.

Eli ko'nglidin ketti ranju taab,
Bular o'rnig'a keldi aysh-u tarab.

O'zi tushti Chin shahrig'a shodmon,
Kirib qasri davlatg'a tushgan zamon.

Talab qildi arkoni davlatni bot,
Julus amri etti qilib iltifot.

Dedikim: «Bu shohi falakihtishom
Ki, olam yuzin fath qilmish tamom.

Jahon shahlarin aylamish bandasi,
Zabardastlar bo'lmish afkandasi.

Kamand ulki gardung'a band aylamish,
Bu oni asiri kamand aylamish.

Qachon bizga bor erdi xud bu gumon
Ki, bo'lg'ay bu altof ila mehmon.

Kelib tarki qatlu masof aylagay,
Bizing birla ko'nglini sof aylagay,

Qilib ulcha imkoni bor ehtirom,
Manga taxti ustida bergay maqom.

Meni ham atoliqqa qilg'ay qabul,
Ham o'lg'ay shafiqim, nechukkim, o'g'ul.

Bilursizki, gar qilsa erdi nabard,
Ulusdin chiqorur edi ko'kka gard.

Sanam zulfidek aylabon toru mor,
Qo'porur edi borhamizdan dimor.

Bu lutfeki ul oshkor ayladi
Ki, ehson tariqin shior ayladi.

Bu majma' ichinda yig'ilg'on anga,
Erur borcha ozod qilg'on anga.

Men altofidin oncha sharmandamen
Ki, garchi ato der, vale bandamen.

Qilurdin anga xizmati dilpazir,
Xud ermasdurur hech yanglig' guzir.

Bu ishning salohi nedur, fikr eting,
Qoshimda chu fikr ettingiz, zikr eting?»

Bu so'zlar degach shohi Chin-u Xo'tan',
Duosig'a til chektilar anjuman.

Dedilarki: «Har nuktakim surdi shoh,
Erur muttafiq borcha xaylu sipoh.

Bu shoheki bor emdi mehmonimiz,
Gar ollida bo'lsa fido jonimiz.

Anga ulcha oyini e'zozdur,
Muni desa bo'lg'ay — hanuz ozdur.

Ne mulku si pahg'asen etsang raqam,
Bilurlar aning bermagin mug'tanam.

Valek ulcha sen o'zing etkung yaroq,
Bilursen sen oni o'zung yaxshiroq.

Nekim himmatingg'a tamannodurur
Bizing himmat andin muarrodurur.

Qachonkim qiron aylasa nayyirayn,
Ko'runurmu zarrot aro tushsa shayn?²

Bo'lur chunki yondoshsa iki jahon,
Jahon darjahon, mo'r ko'zdin nihon.

Ne tong, xalq tab'i qiroq aylasa,
Skandarga Xoqon yarog' aylasa.

Muqassirdurur tab'imiz daxldin
Ki, To'bi ishi kelmadi naxldin³.

Vale muncha ish bizga ravshandurur
Ki, gar xarji yuz ganju maxzandurur.

Chu sen mezbon o'lsang, ul mehmon,
Ko'p o'lmog'lig'in qilsa bo'lmas gumon».

Bu so'zlarki arz ettilar ul guruh,
Bo'lub shod – Xoqoni daryoshukuh,

Dedi: «Ulcha ko'rguzdi bu qahramon,
Erur elg'a xud farz moli amon.

Sipohig'a ulkim mavojbdurur,
Aning yillig'i elga vojbdurur.

Yana yillig'ig'a ochib qufli ganj,
Men o'z maxzanimdin bo'lay naqdsanj.

Sipohiga fikr o'lsa ushbu sifat,
O'zi fikrini men ko'ray maslahat»⁴

Bu yanglig'ki so'z o'lti Xoqon bila,
Bori el qabul ettilar jon bila.

Bo'lub borchasi bir-biriga mumid,
Qilib ish saranjomig'a jahd-u jid.

Necha kunda bori muhayyo bo'lub
Ki. Chin naqddin konu daryo bo'lub.

Bu yanglig' yasab peshkashlar o'zi
Ki. hayron qolib anda davron ko'zi.

Ming ot – borcha ohutaku go'rdav,
Bori go'ru ohudin eltib garav.

Alar gardig'a yeta olmay sabo.
Sabosayri po'yalaridin habo.

Yugurmak aro abru sekrirda barq.
Vale barqdek borcha oltung'a g'arq.

Ham oltun egar, dog'i oltun lijom.
Ham oltun taqo, dog'i oltun sitom.

Kejim borcha ustida zarbafti Chin.
Pashizalari la'l-u durri samin.

Yana ming teva – har biri ko'htan.
Falak pilicha har biriga badan.

Necha jussa ichra falakvash kelib,
Kamozorlig'da malakvash kelib.

Bori sur'at ichra, nechukkim, falak.
Nechukkim falak yo'q, nechukkim malak.

Bori raxti deboyi Chin-u Xitoy,
Javohir bori uzra ziynatfizoy,

Aloqa borig'a sarosar ipak,
Duru la'l-u feruza munchog'idak.

Yana ming xachir, borchasi tezgom,
Sipehri harundek borig'a xirom.

Pisandida sayru shitobi dog'i,
Qatoriyu zini, rikobi dog'i.

Ruxuti ham andoqki dastur o'lub
Ki, otu teva uzra mazkur o'lub.

Yana ming to'quz raxti naxxu nasej,
Ochilmay, nechukkim topib tobu pech⁴.

Necha bog'dek borcha rangin kelib,
Vale tog'dek bori sangin kelib.

Yana yashmdin ming avoniyu zarf,
Latofat aro bir-biridin shigarf.

Yana chini olot ming porcha,
Idora aro mehri sayyorcha.

Yana ming sihi qaddu gulxad kaniz,
Bari sunbuli zulfdin mushkbez.

Mengizlari gul – gul, mijalari xor,
Qabog'lari keng-keng, og'izlari tor.

Kelib g'amzai sho'x ila dilfireb,
Libos ichra onchaki imkoni zeb.

Va lekin iki bul'ajab tuhfa ham
Ki, andoq kelib bul'ajab tuhfa kam.

Biri ko'zguyi jomi Jamshiddek,
Safu ichra mir'oti xurshiddek

Ki, oni falak mehroyin debon,
Vale xalq oyinai Chin⁶ debon.

Iki yuz anga oyu kundek yoruq,
Vale tiyra bo'lmay bo'lurdin ochuq.

Yoruq har yuzi chehra ko'rguzgudek,
Demay bir yuzi tiyraro' ko'zgudek.

Hakimiki oni tilism aylabon,
Namoyish anga iki qism aylabon.

Kelib bir yuzi buylakim chunki shoh,
So'rar chog'da masnad uza dodxoh

Ki, bir-birga el da'vo izhor etar,
Agar kimsa da'vog'a inkor etar.

Bu da'voda ermas guvoh ehtiyoj,
Erur ko'zgu sori nigoh ehtiyoj.

Agar so'zi chindur — ko'rinur yuzi,
Ko'runmas yuzi — bo'lsa yolg'on so'zi.

Yana bir yuzining tilismi bu ish
Ki, shah bazm aro boda etsa xurish,

Anga majlis ahli nazar qilsalar,
Tamoshoi shaxsu suvar qilsalar,

Alarkim, may ichgaylar orom ila,
Ko'runur alarg'a yuz andom ila.

Birov mayg'a topib furudastliq,
Ayon qilg'udek bo'lsa badmastliq,

Ko'runur yuzi ko'zgu ichra buzuq,
Uzun, yo'qsa yoypang, kichik yo uluq.

Chu biynanda bu nuktag'a topti pay,
Bo'lub xushdil, aylar ravon tarki may⁷.

Ko'rub ul buzug'lug'ni nazzoragar,
Bo'lur o'z buzug' holig'a choragar.

Yana lu'bate, bal jahon ofati,
Jahon ofati yo'qki, jon ofati.

Xitoyi hasab, sho'xi chiniynajod⁸,
Jamolig'a hur-u pari xonazod.

Iki banda husniga hur-u pari,
Va lekin qochib har biri bir sari.

Xito mulkida zulfi g'avg'o solib,
Ko'zi Chin diyorida yag'mo solib.

Iki chini zulfayni mushkin tanob,
Anga Chin ichinda sepib mushki nob.

Qaro qoshi mushkin hilole kelib,
Hilol andin oshuftahole kelib,

Ani charx aylarda mushkin hilol,
Tomib nuqtayekim – bo'lub oti xol.

Uzori uza iki qiymoch ko'z,
Ulus qonini ichgali ochko'z

Kim, ul ochliq aylab oni zaif,
Uzolib yotib xastalardek nahif.

Quyoshdek anga davr ruxsor o'lub,
Og'iz nuqtasidin namudor o'lub.

Chu pargor uchi davrin aylab kashon,
Padid o'lg'ucha nuqta topmay nishon.

Zanax tavqi lekin yana nimdavr
Ki, andin bori davr ahlig'a javr.

Zaqan chohi ul davraning nuqtasi,
Tushub choh aro ahli davron base⁹,

Qadi ishva birla xiromanda sarv,
Xiromanda sarvi xiromon tazarv.

Chu noz ul tazarv oshkor aylabon,
Base bozu shohin shikor aylabon.

Boshidin-oyoq ishvau xo'bluq.
Oyoqdin boshi nozu, mahbubluq.

Kelib borchadin turfa bu mojaro
Ki, ham bazm aro chustu ham razm aro.

Chu bazm o'lsa ilhoni ushshoqso'z,
Ne ushshoqso'z, ayt ofoqso'z.

Chu tortib navo, elni behol etib,
Xirad nutqini nag'masi lol etib.

Cholib chun g'ino notavon rishtasin,
Uzub notavonlarg'a jon rishtasin.

Chu un birla barbat navosin tuzub,
Biri o'lturub, ul biri turguzub.

Qachonkim kirib razm maydonig'a,
Qilib qasd maydon eli jonig'a.

Chu raxshig'a har sori javlon berib,
Zamon ahli javlonig'a jon berib.

G'anim o'lsa gardun kibi zo'rmand.
Vag'o vaqti gardung'a solib kamand.

Qilich solsa xoroni aylab shikof,
Anga xora kemuxti o'lub g'ilof.

O'qi bo'lsa yuz xudu xafton o'tub,
Qatiq xoradin balki parron o'tub.

Sinoni qachon ko'rguzub pechu tob,
Sipehr ajdarig'a tushub iztirob.

Qachonkim aduv xaylig'a ot solib,
Chu ul yel yetib — xasdek el qo'zg'olib.

Baloyeki charxi qadimiy nihod,
Bera olmayin bir aningdekni yod.

Skandarga Xoqon yasab peshkash.
To'quz buyla tuhfaki, sharh o'ldi xush.

Bular chun sarosar muhayyo bo'lub,
Yana Chin shahi majlisoro bo'lub.

Yasab bir ajab bazmi oliyasos,
Takallufqa aql anda topmay qiyos.

Ulug' xaylni rahshunos aylabon,
Shah ilzorini iltimos aylabon.

Shah ollig'a chun multamaslar yetib,
Hadisin aning yer o'pub — arz etib.

Qabul aylabon so'zni doroi dahr,
Ravon otlanib ayladi azmi shahr.

To'shab erdi Xoqoni xurshidtoj,
O'zi qasridin rost to bir yig'och

Skandar yo'li uzra deboyi Chin
Ki, pinhon bo'lub erdi sahroyi Chin.

Har o'n gomda bir nisor aylabon,
Duru la'lni xoksor aylabon.

Yo'li uzra oncha to'kub mushki nob
Ki, el to'tiyoliqqa topmay turob.

El ul mushk uza chun bo'lub rahnavard,
Tutub mushkdin ko'k yuzin tiyra gard.

Bu hashmat bila xisravi toju taxt,
Kirib Chin diyorig'a farxunda baxt.

Ko'rub, o'yla shahreki, charxi kuhun,
O'qub misliga oyati «lamiyakun»¹⁰.

Jinonvash havoliyu bog'i aning,
Ne paydo uchi, ne qirog'i aning.

Bezab tomu toshini oyin bila,
Musavvar bori hullai chin bila.

Ko'rub oncha oroki, ko'z ko'rmayin,
Ko'ngul ham taxayyulg'a kelturmayin.

Skandarga har lahza ortib nishot,
Angochaki, Iskandaroyin hisot.

Qo'yub chunki Xoqon bisotig'a gom,
Topib dargohin charxi feruzafom.

Surub chunki dargohdin ichkari,
Ko'rub olame chun boqib har sori.

Nazih ravzaye charxi axzar kibi,
Anga har ochuq gul bir axtar kibi.

Kelib chor darchor pargor anga,
Sekiz doylig' to'rt devor anga¹¹.

Yig'ochlar o'tub to'rt devordin
Demaykim, eti charxi zarkordin.

Adaddin fuzun har humoyun daraxt,
Qo'yub bargdin charx toqig'a raxt.

Bo'lub charx uza shoxlar shevasi,
Degaysenki, anjum erur mevasi¹².

Yig'ochlar tubida chaman-darchaman,
Sarosar tuzub charga sarvu saman.

Binafshaki o'z qaddin aylab nigun,
Qalinliqda chodirshabi nilgun.

Magar charx o'lub zebu tazyin uza,
Solib aks oyinai Chin uza.

Rayohing'a kimsa adad topmayin,
Farahbaxsh atrig'a had topmayin.

Qilib nargis o'z g'unchasin bayzavor
Ki, ko'zinda erdi ramaddin g'ubor.

Ramad yo'qki, chun qor uza ko'z solib,
Qoriqmoq ko'zining ziyosin olib.

Bo'lub lolau sabza naqshin gilem,
Shukufa to'kub ul gilem uzra sim.

Mulavvan zujoja nishoni bo'lub,
Ko'k ayvonining tobadoni bo'lub.

Bu gulshan ichinda fazoyi vase',
Fazo o'rtasida binoyi rafe'.

Qilib posbonig'a damsozliq,
Zuhal birla har shom hamrozliq.

Biyikrak falak qasridin poyasi,
Ravoqig'a tushmay bulut soyasi.

Yog'indin aning tomi nam ko'rmagan,
Choqin shu'la toqig'a yetkurmagan.

Muzahhab qilib oni boshtin-oyoq,
Agar rahba, gar burj, gar xud ravoq¹³.

Bisotidag'i xisht chinisirisht,
Musamman yasab chini andoqki xisht.

Chu chini bo'lub farsh koshi anga,
Bo'lub naqsh matnu havoshi anga.

Bori xisht anga chinioyin bo'lub,
Safo ichra oyinai Chin bo'lub.

Ichi qasrning sar-basar zarnigor,
Eshik borcha ziynatda gavharnigor.

Kelib borcha naqqoshi chobuk qalam,
Base vaqt urub kilki Moniyraqam.

Topib naqsh konun-u hanjorini,
Musavvar qilib to'rt devorini.

Mavoze' anga har biri naqshi Chin,
Dema naqshi Chinkim, bihishti barin.

Bu qasr ichra taxti sipehr ihtirom,
Yasab shoh uchun anda oliy maqom.

Skandarga Xoqoni mehmonparast,
Bu oliy sarir uzra berdi nishast.

Anga dog'i Iskandari taxtgir,
Makon etti ham ushbu oliy sarir.

Atou o'g'ul yanglig' o'lturdilar,
Nishotu tarab bazmini qurdilar.

Bori o'lturur elga hukm etti shoh
Ki, yerlik yerin qilg'ay oromgoh.

Sukun topib avval kulahdorlar,
Alardin quyiroq sipahdorlar,

Yaqinroq tutub hikmat ahli julus,
Filotun, Arastu-yu Farfuniyus¹⁴.

Chu qasr o'ldi jannat kibi bequsur,
Xud erdi muhayyo sharoban tahir.

Chu ma'kuldin tab' topti farah,
Ko'ngul ayladi mayli chini qadah.

Ravon qo'pti bir sho'xi chinisirisht,
Malohat aro rashki huri bihisht.

O'zi ichti yoquti ahmar suyi,
Vale shohg'a tutti Kavsar suyi.

Ravon ichti doroi davron dog'i,
Ne doroi davronki, Xoqon dog'i.

Chu evruldi uch-to'rt davri nishot,
Padid o'ldi el ko'ngliga inbisot.

Qadah soldi ahbob mag'zig'a sho'r,
Hijob-u hayo rafi kelturdi zo'r.

G'ino ahli haryon navo tuzdilar,
Navosozlig' rasmi ko'rguzdilar.

Qilib jilva har soqiyi mahjabin,
Sochib anbarin zulfidin mushki Chin.

Bo'lub hushu fahm ahlig'a guftugo'y,
May olg'onga hushin tushub hoy-huy.

Iki shoh bir-birga aylab niyoz,
Takallum qilib har biri dilnavoz.

Bu oning qoshida qulog'in tutub,
Munung ul o'parg'a oyog'in tutub.

Bu aylab aning sadqasi mulki Chin,
Ul aylab munga sadqa ro'yi zamin.

Yo'q ulkim iki shahg'a bu rasmi xos,
Har ikiga bir-bir bila ixtisos.

Chu ichmak ulus rasmu royi bo'lub,
Gazak borcha xoni Xitoyi bo'lub.

Olib charx atboqi har dam sabaq,
Ne yanglig' bo'lurni tabaq-bartabaq.

Yashil xonlaru qursi limu bari,
Kavokib bila charxi minu bari.

Bo'lub o'yla bazmeki, charxi baland,
Bo'lub ziynatu zebidin bahramand.

Yemakka ulus mayli bo'lg'onda fosh,
Gazak o'rtadin chiqti, tortildi osh.

Qayu oshkim, yer yuzini xon tutub,
Vale xonni ne'mat yuz alvon tutub.

Ne dey, ulcha ul xon qiyosi edi
Ki, to'quz ming otning uchosi edi.

Yana qo'yg'a yo'q erdi haddu hisob
Ki, yuz ming desam bo'lg'ay ul intixob.

Munga loyiq angla ushoq oshini
Ki, ko'rmak uyurdi falak boshini.

Chu tortildi bu nav' behad taom
Ki, topti tamattu' bori xosu om.

Ravon taxtdin tushti Xoqoni Chin,
Qo'pub taxt uza shohi masnadrishin.

Tavoze' bila Chin shahi turdi xush,
Shah o'llig'a so'zlatg'ali peshkash.

Hisobin bitib shah sari kettilar,
Hamul davlat arkoni arz ettilar.

Chu arz o'ldi, Xoqon yukundi ravon,
Yukundi yana xisravi navjuvon.

To'quz to'quz o'tkardilar borini,
Aningdekki aylabmen izhorini.

Ko'rub tuhfa ul nav' bori guzin,
Dedi shoh Xoqonga ko'p ofarin.

Chu o'tkardilar borhasin xayl-xayl,
Shah ul iki nodir sari qildi mayl.

Biri ul Xo'tanzodi mahro' edi,
Yana mohvash turfa ko'zgu edi.

Ravon bo'ldi Xoqoni xurshidroy,
Bu ilgida oyina, ul birda oy.

Shah o'llig'a kelturdi ko'zguni ham.
Ne ko'zguki, ul mehri diljo'ni ham.

Chiqib taxt uza o'turub shoh ila.
Dedi ko'zgu vasfini dilxoh ila.

Shah ul ko'zgudin bo'ldi ko'p shodmon.
Anga qildi mashg'ulluq har zamon.

Ani ahli hikmatqa ko'rguzdi ham,
Base so'z aning bobida tuzdi ham.

Qo'lidin bu ko'zgu yiroq ketmadi
Ki, ko'zgu chiroylig'ni yod etmadi.

Gahe qildi ehsos qismin aning,
Gahe fikr qildi tilismin aning.

Chu qildi quyosh ko'zgusi yuz nihon.
Yana zangi zulmatqa qoldi jahon.

Qadah ichmadi shohi hikmatparast,
Ki mazmum erur bo'lmog'i shoh mast.

Minib otqa mayl etti o'rdu sari.
Quyosh, o'ylakim charxi minu sari.

Qo'pub bo'ldi Xoqon dog'i hamrahi.
Bo'lub hizida ham ato, ham rahi.

Sipohig'a chun shahni yetkurdi bot,
Yer o'pti-yu o'z shahrig'a surdi ot.

Skandar tushub istadi jomi may,
Yana lahzaye soldi suhbatg'a pay.

Chu Xoqong'a ul bazmu oyin bo'lub,
Skandar so'zi barcha tahsin bo'lub.

Ketur soqiy, ul ko'zguni ro'baro'y
Ki, kofurtab' o'lg'ayu mushkbo'y.

Dimog'imda Chin mulki savdosidur,
Bu yanglig' may oning mudovosidur.

Mug'anniy, ulug' yir navosini tuz!
Bijir ko'kka piypo sadosini tuz!

Meni bir navo birla xushhol qil,
Jahon fikridin forig'ulbol qil!

Navoiy, ichib may eshitgil surud
Ki, bas bevaforur sipehri kabud.

Ki, Xoqong'a gar juz jafu qilmadi.
Skandarg'a dog'i vafu qilmadi.

LIII

*Ziyofat bog'ining sarvdek ozodlari bobidakim, g'unchadek xizmat
kamarin chust bog'lab guldek ochuq yuz bila xoni karamlari doim ochuqdurur
va qo'nog'lari agar qumri bo'lsun vagar bulbulkim, har biri o'z xo'ri holig'a ko'ra
ul xondin navo toparlar va alar ifrot imtilosidin muarrodururlar va mufrit
ishtahosidin mubarro*

Xushu ulki, juz bazl anga pesha yo'q,
Jahon bor-u yo'qidin andesha yo'q.

Zamon ichra topib o'zin mehmon,
Anga mehmon borcha ahli zamon.

Kishikim anga mehmonliq qilib,
Bu ham jon bila mezbonliq qilib.

Chu mehmon yetib, dun kibi qochmayin,
Bal ul bo'lmayin, ro'zasin ochmayin.

Xalilullahoso ochib xoni bazl,
Qamar qursidek sindurub noni bazl'.

Nechakim taomi kelib no'shi bahr,
Kelib mehmonsiz mazoqig'a zahr.

Va gar kelsa mehmon, qurug' non anga,
Bo'lub qursi xurshidi raxshon anga.

Burun lutf behaddu poyon qilib,
Ochuq yuz bila xulqu ehson qilib.

Yuzin misli gulbargi xandon ochib,
Yana ollida gul kibi xon ochib.

Nechuk gulda gulbargi xandon to'la,
Bu xon ichra gul bargidek non to'la.

Chu mehmon uzotib qo'lin xonig'a,
Qo'yub mezbhon minnatin jonig'a.

Ani toki to'yg'ormayin, to'ymayin,
Ilik chekmay ul, bu ilik qo'ymayin.

Agar bo'lsa mehmoni shoh, ar gado,
Qilib mezbhonliq tariqin ado.

Yo'q ulkim shah ollida qo'yg'ay kuloch,
Gadog'a qurug' nonu yovg'on umoch.

Tafovut ko'rar bo'lsa xud bok yo'q,
Vale anga shahdu munga xok yo'q.

Gar ul sarvaru bu sarafkandadur,
Vale ikisi Tengriga bandadur.

Baso, kuzpushtu parokanda hol,
Bo'yida chu bo'lg'ay ipi eski shol?

Ki, bo'lg'ay ko'ngul mulkining shohi ul,
Nihoniy ko'ngul rozi ogohi ul.

Sipehri zabardast anga zerdast,
Ko'rub himmati charxi a'loni past

Ki, gar shahg'a fahm o'lsa holi aning,
Boshin aylagay poymoli aning.

Kishi qilsa bo'lg'aymu tahqir ani
Ki, Haq aylamish bo'lsa tavqir ani.

Bas avlo bukim har qachon ahli roz,
Ochib bazl uyin bo'lsa mehmonnavoz.

Chu el barcha suratda pinhon erur,
Xirad oni anglarda nodon erur.

Muvoso ko'zin har taraf ochsa keng,
Hamul ko'z bila borchani ko'rsa teng.

Quyoshdekki ko'rguzsa ruxsorini,
Solur teng jahon uzra anvorini.

Agar qasri zarrin erur, gar buzuq,
Barobar qilur partavidin yoruq.

Yo'q ul sham'dekkim furuzandadur,
Chu parvonag'a yetti — so'zandadur.

Netong gar aning fe'li podoshiga,
Yetar har zamon tig' aning boshig'a.

Bulutdek saxoliq kerak mezbon.
Ki tengdur anga marz ila marzbon¹.

Qachonkim sochar durri ehsonini,
Jahon sho'razoru gulistonini.

Saxo yomg'uri birla serob etar,
Ne serob, g'arqi duri nob etar.

Yo'q andoqki, yelkim erur xokro'b,
Qachon dasht aro bo'lsa xoshokro'b.

Qilur yer yuzin xoru xasdin xalo,
Tamomin chuqurlarg'a aylar to'lo.

Bu af'olidin qilmish oni qadar,
Sabuksoru sargashtau darbadar.

Sangakim erur bazl qilmoqqa tav',
Muni anglakim ul erur necha nav',

Bir ulkim kishi bo'lsa mehmon sanga.
Qilib seli isrof tug'yon sanga.

Yo'q, oyini izzatfizolig' uchun
Ki, shuhrat bila xudnamolig' uchun.

Birov ollig'a xon chu kelturgasen,
Kishi bir, vale o'n qo'y o'lturgasen,

Payopay asopqurni aylab ravon,
Yemakdin bo'lub ojiz ul notavon.

Anga sen yedurmak uchun so'z bila,
Tikib ko'zki, oni ebon ko'z bila.

Aning ollig'a har tabaqkim yetib,
Hamul osh ta'mini ta'rif etib.

Borin ul yesun deb, bu avsof erur,
Bu bedod qilmoq ne insof erur?

Uyung shayx Luqmon mazori emas,
Seni kimsa ul buq'a shayxi demas.

Xudo molig'a qilmoq isrof ne?
Junun ahlidek muncha itlof ne?

Ki, Haq garchi debdur: «Kulu vashrabu»,
Vale ham demishturki: «Lo tusrifu»⁴.

Ne qilmish bu mehmonki, o'lturgasen,
Anga yolborib zahr yedurgasen?

Ne bir zahr. har luqma bir zahri nob,
Vale luqmag'a kimsa topmay hisob.

Bu yanglig' ziyofat base shum erur,
Xirad ahli ollinda mazmum erur.

Yana bir bukim, har qachon keldi zayf,
Anga qilg'asen bermayin tu'ma hayf.

Musofir ichin kuydurub ishtiho,
Vale yo'q sening buxlunga intiho.

Ravo ko'rmaging anga mahrumluq,
Erur burnog'idin batar shumluq.

Budur da'bkim yaxshidur, gar yomon
Ki, bo'lg'ay sening xoniga mehmon.

Burun lutf birla tarabnok qil,
Ne isrof qilg'il, ne imsok qil'.

Yemakka anga har ne darxo'r esa,
Sanga dog'i nekim muyassar esa.

Ochuq yuz bila chek aning qoshig'a,
Vale istama muzd podoshig'a.

Ishingga solib «Akramuz-zayfa» nur,
Tutub mar'i oyini «Xayrul-umur»⁶.

Ziyofat bu nav' o'lsa oyin sanga,
Kerak mizbonliqda tahsin sanga,

Bu yanglig' kishi mizbon kamdurur,
Agar bo'lsa donoi olamdurur.

LIV

Bahromi Go'r hikoyatikim, uch olachuq eliga mehmon bo'ldi, ikisi ifrot va tafrit ko'rguzub, muxotab va mat'un bo'ldilar va birisi adolat tariqidin Qorun

Erur naqlkim, shoh Bahromi Go'r'l,
Magar sayd uchun surdi bir kun sutur.

Ul ov ichra tushti sipahdin yiroq,
Ani bir qulon soldi eldin qiroq.

Chopib erdi ko'p shohi sahnovard,
Iki-uch olochuq aro yetti fard.

Shahi dashtpaymo base och edi,
Bag'oyat yemaklikka muhtoj edi.

Ul uylar qoshida edi bir daraxt,
Tushub soyag'a shohi farxunda baxt.

Dedi ul xaloyiqqa tushgan zamon,
Ki: «Sizga erurmen bu dam mehmon.

Bo'lung mohazar birla mehmonnavoz
Ki, andin navo topqay ahli niyoz».

Ul uch uy elidin biri dun edi,
Agarchi tamavvulda Qorun edi.

Nekim shah dedi, qilmadi iltifot,
Yana birga isrof erdi sifat.

Qazon osturub, qildi qo'ylar qatil
Ki, molin ziyofatqa qilg'ay sabil.

Solib ju' mehmon dimog'ig'a dud,
Aning oshikim, tongla pishgay, ne sud?

Va lekin biri erdi ahli xirad,
Xusho ulki topqay xiraddin madad.

Ani uyga kelturdi tortib inon,
Ravon mohazar chekti — jug'rotu non.

Ketib shohdin ranju farsudaliq,
Yebon mohazar topti osudaliq.

Anga berdi behaddu andoza mol,
Hamul dung'a andozasiz go'shmol².

Qilib ta'na musrifqa beintiho,
Nekim zoyi' etganga berdi baho.

Bular tavrida turfa holat ko'rung,
Anga ham tariqi adolat ko'rung.

Bu birdek kerak mehmonliq dog'i,
Yana bir kibi mizbonliq dog'i.

LV

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, ziyofat xonin ne nav' ochmoq yaxshidur va muroot sufrasin ne nav' yoymoq mustahsan ko'runur va dononing ul bobda nukta surgoni va hikmat moidasidin Skandarga foyda yetkurgoni

Yana so'rdi farmondihi ro'zgor':
«Ki ey donish ahlig'a omuzgor,

Ziyofatda nedur tariqi savob,
Amal aylamak bizga qilg'il xitob.

Ki, ul bo'lg'ay oyini hikmatqa jo'b,
Ne andin kerak bo'lg'ay ozu, ne ko'p

Ki, bu bobda borcha ahli milal
Ko'p aylabdururlar tariqi jadal.

Qilibdurlar oxir muni ixtiyor
Ki, ko'p qilg'on ikrom erur baxtiyor».

Qilib donishoyin duo ibtido,
Duodin so'ng aytti bu yanglig' ado:

«Ki har neki mehmong'a bor ehtiyoj,
Agar oshu non, yo'qsa shahdu kuloch.

Kerak hozir o'lsa bori xon aro,
Taodul tariqida mezon aro,

Aningdekki mazmum erur bo'lsa kam,
Erur, o'yla, mazmum ifroti ham».

Dedi shahki: «Bu sheva oson erur,
Vale shah shukuhig'a nuqson erur».

Taammul bila nukta surdi hakim:
«Ki ey hikmat oyinida mustaqim.

Xudo shah janobin rafe' aylamish,
Ki, shahga ulusni mute' aylamish.

Chu shah xalq rizqig'a bo'lmish zimon,
Erur ortug' o'ksuk yetkurmak yomon.

Vagar naqdi juzve ziyon aylasa,
Shukuhini ortar gumon aylasa.

Nekim xalq rizqig'a maqsumdur,
Iki oncha ham qilsa ma'lumdur.

Ki ne moya bo'lg'usi zoid anga,
Ki to bo'lg'ay isrof oid anga.

Munung birla gar o'zni istar azim,
Emastur aning bu xayoli salim,

Kim ul bo'lg'usi ming, iki ming diram,
Ki xarjiddin istar o'zin muhtaram.

Angakim munung birla ortar shukuh,
Qilur fahm agar bo'lsa fikratpujuh

Ki, aylar o'zi o'z shukuhini past,
O'zi berur o'z poyasig'a shikast.

Erur shahg'a andin ulvi janob
Ki, past el ishidin qilur ijtinob.

Vagar ko'ngli ehsonga hamrozdur,
Nechakim berur ko'p, hanuz ozdur.

Angakim xiraddin yetar yorliq,
Pisandida ermas talafkorliq».

Chu bu nuktani surdi donishpujuh,
Qabul ayladi shohi gardunshukuh.

LVI

*Iskandarning hukamo ittifoqi bila falak rozi pinhoniysi
va olam sirri nihoniysini zohir va paydo va ravshan va huvaydo qilurg'a
suturlobi xurshidtoib va mir'oti mehर्सifot tasnif qilg'oni va bu iki tuhfa'i mehr
misoldin xotir jam' etib yana iki mahvashi mehrjamol visolig'a rag'bat qilg'oni
va ul bobda sur yaroqin va surur tumtaroqin muhayyo qilib, sipehri harindek
ayvonini Ravshanak nuridin munir tutqoni va Mehrnoz partavidin yorutqoni*

Bu Chiniy nigorish guzorandasi,
Erur bu guzorish nigorandasi,

Ki, Xoqon chu bo'ldi Skandarparast
Skandarga Chin' ichra bo'ldi nishast.

Yetib erdi qish mavsumi dog'i tush,
Emas erdi bir sori mumkin yurush.

Yana erdi Xoqonga behad havas,
Havas demakim, kom ila multamas,

Ki shah Chinda orom tutqay bu qish,
Tana'um qilib, jom tutqay bu qish.

Shah o'llig'a chun iltimos ayladi,
Shah oning hadisini pos ayladi.

Bu ishga tutub tab'i donishvarin,
Turub qildi qishloq Chin kishvarin.

Gahi hamnafas erdi Xoqon bila,
Quyosh o'ylakim mohi tobon bila².

Gahi sayd ishin ixtiyor aylabon,
Yurub Chin kiyigin shikor aylabon.

Gahi rudu may birla majlis tuzub,
Ichib may, nishotu tarab ko'rguzub.

Gahi hikmat ahli bila royzan,
Bo'lub ilmi hikmatda ustodi fan.

Hamul ko'zgukim chekti Xoqon anga,
Bo'lub erdi osoyishi jon anga.

Qachon taxt anga bo'lsa oromgoh
Ki o'z dodin istar edi dodxoh

Tutar erdi ul ko'zguni ro'baro',
Qilib hukm oyinai rostgo'.

Bu holatda hayrat yengib shohni,
Yana ul suruki donishogohni.

Qachonkim tuzub bazmi shohona ham,
Arog'a solib ko'zguni yona ham.

Hamul fe'lini oshkor aylabon
Ki, hadmastni sharmsor aylabon,

Shah andoq bo'lub erdi maftun anga
Ki, hayratda yo'q erdi qonun anga.

Chu ko'p soldi fikrat aro hayrati.
Bu vodiy sori chekti bosh fikrati.

Ki: «Bu bir tilismedurur turfasoz,
Yosog'on bilib hikmat ahli bu roz.

Meni dog'i doroi charxi baland.
Chu hikmat bila aylamish bahramand.

Yana xidmatimda necha yuz hakim,
Borining so'zi poku royi salim.

Bilik bobida har biri olime,
Falak rozi ashkolig'a mahrame.

Bu ko'zguki solimni tuz ko'rguzur.
Menga anda yuz fikr yuz ko'rguzur.

Nedin men dog'i ahli hikmat bila,
Borib chora keyniga himmat bila,

Taammul qilib, g'avrig'a yetmayin,
Tilism andin ortug' padid etmayin».

Tilab donish ahlini eldin nuhuft,
Bu ma'nida ko'p qildi guft-u shunuft.

Duolar qilib muttafiq ul guruh,
Dedilarki: «Ey shohi gardunshukuh!

Qachonkim buyursang bu yanglig' tilism,
Bu bir amr erurkim, erur bizga qism:

Taammul bila aylabon ittifoq,
Qiloli ish andin base yaxshiroq».

Hamul hikmat ahli bo'lub iki xayl,
Ravon qildi har xayl bir ishga mayl.

Filotunu Suqrot o'lub bir taraf,
Arastu-yu Buqrot o'lub bir taraf³.

Alar sori Hurmus, Balinos ham,
Bu yon Arshimidus tutub pos ham.

Buyon iki yuz, ul taraf iki yuz,
Debon kecha-kunduz bu ma'nida so'z.

Alardin damo-dam shahi nomvar,
Bo'lub hikmat oyinida bahravar.

Riyozat bila ul iki xayl chust,
Topib yer bila ko'k misolin durust.

Biri bo'ldi olamda fikratnamo,
Vale bir guruh etti azmi samo.

Topib anjum oyinu tab'in tamom,
Tiboi mavolidi sifliy maqom⁴.

Muvofiq topib kavkab anzorini,
Ayon ettilar san'at izhorini⁵.

Filizzot aro zohir aylab tilism,
Mudavvar namudor etib iki jism⁶.

Biri ro'yu mis birla obod edi,
Yana bir duraxshanda po'lod edi.

Alardinkim ul ro'y topti gudoz,
Bo'lub erdi bori suturlob soz.

Alarg'aki po'lod o'tru edi.
Namudori go'yoki ko'zgu edi.

Skandar berib iki sori madad,
Gah aylab qabul ishlarin, goh rad.

Alardin bu dog'i bo'lub mustafid,
Alar ham topib daxl mundin mufid.

Hamul qishda ul hikmat ahli nihon
Ki, har bir alardin edi bir jahon.

Iki turfa hay'at padid ettilar
Ki, olam elin mustafid ettilar.

Suturlobg'a charx ashkoli qism,
Vale ko'zgu jismi sarosar tilism.

Jahon mulki anda bo'lub jilvagar,
Kishikim anga bo'lsa suratnigar.

Falak tulu arzi⁷ birida nihon,
Birida ayon borcha mulki jahon.

Ul o'ldi suturlobi maxfisamo,
Bu bir bo'ldi mir'oti getinamo⁸.

Sharaf burji topqach quyosh ko'zgusi⁹
Ki, qildi zamon raf' qish qayg'usi.

Quyosh jirmi bo'ldi zari nobdek,
Skandar tuzatgan suturlobdek.

Qilib shoh masnad uza bazm fosh,
Sharaf burjiddin ul sifatkim quyosh.

Sarir uzra yonida Xoqoni Chin,
Iki sori ko'p shohi masnadrishin.

Tuzub borgoh ichra shohona bazm,
Qilib tahniyatdin tana'umg'a azm.

Bu holatda kirdilar ul iki xayl,
Bori qildilar taxt o'llig'a mayl.

Bori ilm aro baxti sarmad kibi,
Tajarrudda aqli mujarrad kibi¹⁰.

Skandar qilib borchag'a ehtirom,
Sarir ollida xos qildi maqom.

Chu bazm ichra o'lturdilar ul guruh,
Xaloyiqqa yetti alardin shukuh.

Maqom ichra chun zohir o'ldi sukun,
Solib bosh quyi misli charxi nigun.

Viqor uzra bir dam chu o'lturdilar,
Suturlobu ko'zguni kelturdilar.

Qilib arz har qaysi timsolini,
Ayon ettilar har biri holini

Biridin ayon bo'ldi aflok ishi,
Yana biridin arsay xok ishi.

Birida to'quz charx taqsim o'lub,
Birida ayon yeti iqlim o'lub.

Chu Xoqong'a fahm o'ldi ul iki hol,
Tahayyur ani ayladi gung-u lol.

Ayon ayladi shahg'a hamd-u sano,
Debon hamd, bu nukta surdi yano

Ki: «Shah sen kibi ko'rmadi charxi pir
Ki, ne toj sensiz kerak, ne sarir.

Mulozimlaring dog'i loyiq sanga,
Bilik ichra bori muvofiq sanga.

Emas olam ahli kibi zotingiz
Ki, olamdin o'ksulmasun otingiz».

Ul ishgaki hikmat eli chekti ranj,
Sila topti shahdin base mol-u ganj.

Magar erdi ul ganj ila mol kam
Ki, Yunonni qildi suyurg'ol ham

Ato qildi Xoqoni Chin ham base,
Guhar berdi, durri samin ham base.

G'aniy bo'ldi ul nav' ahli kamol
Ki, tush vaqti har bir quyoshtin misol.

Chu xusravg'a ul iki ish berdi dast,
Nishot aylabon bo'ldi ishratparast

Ki, mashshotai baxt kulgu bila,
Hamul sofu raxshanda ko'zgu bila.

Bezab gulruxi johu iqbolni,
Yuzinda yasab zulf ila xolni.

Muqavvas qoshig'a chekib vusma ham,
Qo'yub xol hama, sindurub kesma ham.

Qilib huri jannatdek orosta,
Eram bog'ida sarvi navxosta.

Shahi komron birla aqd aylagay.
Jahon ganji mahriga naqd aylagay.

Nikohini aylar zamon Mushtari
Kim, ul charxning keldi sa'd axtari.

Bo'lub charx suqrotig'a baxtiyor,
Qilur chog'da yaxshi nazar ixtiyor.

Tutub ilgiga ul suturlobni,
Topib charx vaz'idin asbobni.

Tutub mehr sayri uchun irtifo',
Tushub suqbadin suqba sori shuo',

Shah iqbol ila mayli roh aylagay,
Tarab nav'arusin nikoh aylagay''.

Ki, Doroyi davron qizi Ravshanak,
Kim, erdi jamol ichra mehri falak,

Vasiyat qilib erdi Doro nuhuft
Ki, bu shoh ila bo'lg'ay ul moh juft.

Jahongirlik amrida moh-u sol,
Emas erdi shahg'a majoli visol.

Yana shoh Mallu qizi Nozmehr
Ki mehr, o'yla ko'rmaydur erdi sipehr.

Shah andin dog'i bor edi komsiz,
Vale xotiri erdi oromsiz.

Tilar erdi jashni azim aylamak,
Xaloyiqni g'arqi naim aylamak.

Yorub Ravshanakdin shabiston anga,
Bo'lub borcha olam guliston anga.

Yana Nozmehr o'lg'ay oromi ruh
Ki, topqay muloqotidin komi ruh.

Chu ko'ngli pishurdi bu andeshani,
Tilatti guruhi xiradpeshani.

Alar birla bu nuktada urdi roy,
Ul ishga bori bo'ldilar rahnamoy.

Ki, har kimgakim bo'lsa toju sarir,
Anga bir xalafdin emastur guzir.

Chiqorda bu feruzagun mahddin,
Emas shoh forig' valiahddin.

Quyoshkim qilur mayl mag'ribqa, shom
O'ziga qilur oyni qoyim-maqom.

Quyosh nuricha gar emas mohtob,
Erur ul yorug'luqqa noyib-manob.

Shajar chun qilur bog'din intiqol,
Agar o'rnida bo'lsa navras nihol.

Bo'lur oqibat bog' piroyasi,
Berur naf' ham meva, ham soyasi¹².

Chu donishvar el qildilar ittifoq,
Dedi shohkim: «Aylasunlar yaroq».

Borib davlat arkoni shah komig'a,
Topib shug'l ul ish saranjomig'a.

Necha kunda bori muhayyo bo'lub
Ki, Chin kishvari jannatosa bo'lub.

Bo'lub oncha ziynatki charxi dani,
Hisob aylamak bo'lsa ming yil fani,

Yuzidin biriga yeta olmag'ay,
Mingidin birin sharh eta olmag'ay.

Muhayyo bo'lub har sifat xosta,
Chu asbobi sur o'ldi qrosta.

Ravon qildilar sur bunyodini,
Berib ishratu ayshning dodini.

Bahor erdi-yu gul arusig'a zeb,
Arusona bulbulg'a andin fireb.

Gul-u sabza ayyomida bo'ldi to'y,
Bo'lub gulshan oyin bila shahr-u ko'y.

Ayoqchi, ketur jomni lab-balab
Ki, to'y o'ldi ayyomi aysh-u tarab

Ki, bu sur erur olamafro'z ham,
Xususan erur fasli navro'z ham.

Mug'anniy tuzub chinga vaznida chang,
Navo chekki hay-hay o'lang, hoy o'lang,

Desang senki: jon qardoshim yor-yor!
Men aytayki: munglug' boshim yor-yor!

Navoiy, chu sarmanziling Chingadur,
Surudung dog'i sur aro chingadur¹³.

Ayolg'ung necha yor-yor o'lg'usi,
Mening yig'larim zor-zor o'lg'usi.

LVII

*Yigitlik bahorining xushlug'i va bahor yigitligining dilkashlig'ida
gul va bulbuldek barg va navo tuzmak va yuz barg va ming navo bila
nag'ma ko'rguzmak va guliston atfoli sahob doyasidin sut o'rnig'a shirai joniy va
suv o'rnig'a obi zindagoniy ichgonidin ruh naboti topqonin
bayon qilmoq*

Jahon chorbog'iki dilkashdurur,
Yigitlik bahori bila xushdurur.

Yigitlikda ham o'tsa laylu nahor,
Erur ishrat ayyomi fasli bahor.

Tirilg'an zamon sabza, o'lganda Hut,
Ki «Subhonal hayyil-lazi lo yamut».

Hamal sabzazori sari oftob.
Tana'um havosig'a aylar shitob¹.

Aningdekki ilgini Muso sunar,
Qo'zi tutqali yadi bayzo sunar.

Esar subhdam ruhparvar nasim,
Topar jon yig'ochqa izomi ramim².

Bu yel Iso anfosin isbot etar
Ki, bog' ichra ihyoi amvot etar.

Bahoriy bulut pildek bedarang,
Qilur jilva har yon, bori pilrang.

Rutubat aro go'yo ul xayli pil.
Bo'lubtur bori g'arqi daryoyi Nil.

Gar andoq emas, bas nedur. ayt bu
Ki, har yon alardin tomar qatra su(v)?

Dema qatrakim, poyaboron degil,
Dema pil, abri bahoron degil.

Chu abri bahori sochib durri nob,
Yetishti chaman sahnig'a obu tob.

Ochib yer rag'in sabzaning nishtari,
Chiqib qon kibi lolai ahmari.

Bo'lub go'yo ul qong'a mayli fasod,
Nedinkim bo'lub zohir andin savod³.

Chaman aylabon hullasin rang-rang.
Tugub hulla xil'at uchun tang-tang.

Giyah bog' aro chinioyin bo'lub
Ki, har gul anga lu'batl Chin bo'lub.

Bo'lub sunbuli targ'a sarv uzra pech.
Qadu zulfdin bo'lmayin farqi hech.

Gul atrofidin shoxi sunbul chiqib,
Yuz olldidin andoqki kokul chiqib,

Binafsha boshin andin aylab quyi
Ki, ostig'a oning kirib mul suyi.

Agar topmasa ul su birla gazand,
Nega raxt yerdin ko'tardi baland?

O'zin tifli nargis qadahxo'r qilib
Ki, limu terisini sog'ar qilib.

Va yo limuyi bo'rki topti shikast
Ki, davrin biyik qildi, uchini past.

Chiqib savsan oshufta majnun kibi,
Sabo kojidin rangi gardun kibi.

Yuzinda ayon forig'ulbolliq,
Topib zavq tavrada beholliq.

Qilib shu'la zohir guli otashin,
Samandar kibi bulbul axgarnishin.

Ne gulkim, tushub oshyonig'a o't,
Qayu oshyon balki jonig'a o't.

Sabo payki aylab chamandin guzar,
Hamishabahor anglag'il rangi zar.

Shabistonda gul ravshan aylab charog',
Fatila yasab g'uncha qo'ymoqqa dog'.

Sabo doyasi chun bu ishni bilib,
Fatilasin oning parishon qilib.

Qilib shoxini nastaran siymgun,
Kim ul siym atrofin aylab nigun.

Bosib siym bo'lg'och garonbor ani,
Hamul shoxdekkim bosar qor ani.

Bo'lub jilva qilg'on zamon arg'uvon,
To'ni arg'uvonrang, lek navjuvon.

Nasim oni har yonki moyil qilib,
Qizil to'n bila elga qotil qilib.

Su uzra bulut tifli aqtor ila,
Qilib davrlar mashq pargor ila.

Dema tiftl, Moniyki afzorsiz,
Chekib yuz tuman davr pargorsiz.

Sapidor uza gulki payvand o'lub,
Qadi sarvi gulruxqa monand o'lub.

Ko'runub chaman xuldi rizvon kibi,
Gul-u sarv anga hur-u g'ilmon kibi.

Chu gulzor uza abri nayson yog'ib,
Dema qatrakim, durri g'alton yog'ib.

O'tub bir-birindin chu boranda abr,
Qilib na'ra, andoqki g'urron hizabr.

O'vidin tushub bog' aro zilzila,
Choqin shaklidin bo'ynida silsila.

Yog'in qatrasin obi hayvon, degil,
Aning torini rishtai jon, degil.

Nazohatda gulshan, nechukkim bihisht,
Yeli borcha anfosi Isosirisht.

Bu fasl ichrakim tong yeli jon berur,
Bulut qatrasini obi hayvon berur.

Chiqib sabza ravhi naboti bila,
Qilur jilva topqon hayoti bila.

Nishot etmagan ulcha imkoni bor,
Gumon qilmag'ilkim, aning joni bor.

Bu chog' etmagan aysh bo'ston aro,
Jamodedurur, shakli inson aro.

Vale ermas ul aysh ham dilpazir,
Ko'ngul bir taraf gar emasdur asir.

Ko'ngul chunki bir gul uchun zordur,
Ne tong, gar anga mayli gulzordur.

Va gar vaslidin bo'lsa osuda hol,
Anga bog'-u gulshan tavofi halol.

Skandarga chun ishq aro bo'ldi kom,
Tilab vasl gulshang'a qildi xirom.

LVIII

*Bulbul hikoyatikim, aning gulbongidin zog' yolqib, balog'at ahlig'a
gachcha hindu harza degondek ta'n qildi va aning fasih javohidin
o'zgacha so'zin bildi*

Eshittimki, bir bog' aro gul chog'i,
Ki, tez o'ldi bulbul fig'on qilmog'i,

Kelib sarzanish qildi bir zog' anga,
Kim, erdi nishiman hamul bog' anga.

Dedi: «K-ey jununshevai harzaroy,
Nedur buki, har yil aro o'n bir oy,

Kezarsen chamanda hazinu xamo'sh,
Bir oydur sanga muncha jo'sh-u xuro'sh?

Bir ishta darangu saboting qani,
Chaman qushlaridin uyoting qani?»

Dedi bulbul: «Ey ishqdin bexabar,
Mening kuymagimdin sanga ne xabar?

Chu gul yo'qturur o'n bir oy bog' aro,
Erur ro'zgorim seningdek qaro.

G'amu dard erur menda laylu nahor,
Va lekin chu esti nasimi bahor,

Gul etti chiqib jilva oyin yana
Tikib jaybig'a nofai Chin yana,

Chu gul qildi bu nav' zebi jamol,
Qachon qolg'ay ul lahza bulbulg'a hol?!

Chaman husni dinor, agar dongdur
Ki, bechora bulbulg'a gulbongdur.

Chu ketti chamandin guli otashin,
Ko'mur birla naylay bo'lub hamnishin.

Seningkim namudoring o'ldi jual,
Hayotingg'adur gul isidin xalal.

Qachon anglag'aysen mening holatim
Ki, sendin yiroq yaxshiroq suhbatim».

Chu bulbul ayon qildi bu dard-u dog',
Qarordi javobida afsurda zog'.

Demakka javob o'lmadi saxtko'sh
Qish ayyomi bulbuldek o'ldi xamo'sh.

LIX

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim insonga mayli tabiiy
bahor va gullarga bo'lmog'i nedin bo'la olg'ay va aning hikmat
bahoridin javob nasimi yetkurgoni*

Yana so'rdi doroi gardunmahal:
«Ki ey charx ashkoli ollingda hal,

Bukim har qachon yetsa fasli rabe',
Nekim jinsi inson sharifu vase',

Bo'lurlar bori xurramu shodmon,
Qilurlar havo bir taraf har zamon.

Ko'ngulniki qish g'uncha yanglig' qilur,
Bahor o'lsa ul gul kibi ochilur.

Bu fasl elga muncha tarab ne ekin,
Bu yanglig' tarabqa sabab ne ekin?»

Dedi barcha ilmu funun ogahi:
«Ki ey nutqung anfosi Ruhullahi,

Bu ma'nida el ko'p demishlar kalom.
Ki borin bilur shohi oliy maqom.

Tabiatqa gul mayli ermas ajab,
Chaman zavqi ham xeli ermas ajab.

Vale nuktakim, asl erur bu emas,
Deyin. chun erur shahg'a bilmak havas.

Taboye'ki, ofoqu anfusda bor,
Borin to'rt tab' ettilar e'tibor:

Isiq, sovuq, o'lu quruq fahm qil,
Ani o'tu suv, yelu tufroq bil'.

Ki inson bulardin murakkabdurur,
Jame'i milalg'a bu mazhabdurur.

Birin horri yobis dedi borcha xayl.
Birin borid aylab rutubatqa mayl.

Birin horri rutab angla bevahmu bim.
Birin boridi yobis aytur hakim.

Qachon zohir o'ldi sanga bu usul,
Tabiat bu nav'-o'q topibdur fusul.

Alardin biri keldi fasli bahor
Ki. bordur tabiat anga ratbu hor.

Chu bu faslg'a keldi tab'i hayot,
Yana uchga uch tab' bo'ldi sifot

Ki, safro-u savdo-u balg'amdurur,
Vale ruh tab'i munga zamdurur.

Shak ermaski, har kimsakim joni bor,
Hayotin tilar ulcha imkoni bor.

Bu ma'nidin ul fasl erur dilpazir
Ki, yo'q elga mayl aylamakdin guzir.

Necha sirridin elga yo'qtur shuur,
Vale yo'q tabiat ishinda qusur.

Chu andin yetar ruhg'a parvarish,
Anga yetsa bexost aylar kashish.

Suvkim tahg'a bo'ldi guzori aning,
Chekar tab'u yo'q ixtiyori aning».

Chu donodin o'ldi bu yanglig' futuh,
Hulul etti shah jismig'a toza ruh.

LX

Iskandarning ul iki toza vard, yo'q-yo'qki, iki bahori nozparvard vaslidin kom topqoni va Nozmehrning mehru nozidin betoqat bo'lub, gul faslida aning gul jamolidin bahra olg'oni va aning Ravshanak rashkidinkim, mahubluq shevasidurur sham'dek sarkashlik qilib, charbzabonliq bila o'z shabistonoroylig'in ravshan etgoni va Iskandarning ul xilvat visolidin chiqib, Chin mulkidin Mag'rib diyorig'a azm etgoni va ul diyori g'aroyibidin ajabqa qolg'oni

Bu paykarni ulkim namudor etar,
Guzorish ishin mundoq izhor etar

Ki, Chin ichra Iskandari Faylaqus,
Chu topti iki o'yla zebo arus.

Bahoru yigitlik, dog'i shohlig',
Yana hikmatu donishogohlig'.

Bilibkim, necha bo'lsa olamg'a shoh,
Erur oqibat tufrog' oromgoh.

Ne olamg'a topmish vafoye kishi,
Ne shahliqqa ko'rmish baqoye kishi.

Kishiga bu holot chun bo'lg'usi,
Dekim, aysh qay kun uchun bo'lg'usi?

Bu taqdir ila shohi ishratparast,
Necha kun tarab jomidin bo'ldi mast.

Iki sham' birla shabiston aro,
Iki sarvqad birla bo'ston aro

Bo'lub kom topmoqqa oromjo'y,
Topib chunki orom, o'lub komjo'y.

Hamul Ravshanak mahdi ulyo bo'lub,
Shabistonida majlisoro bo'lub.

Bori parda ahlig'a bonu edi
Ki, shah birla zonu-bazonu edi.

Vale Nozmehr erdi poyinparast,
Anga taxt yonida erdi nishast.

Qilib shahg'a gohi parastorliq,
Gahi g'amza birla jigarxorliq'.

Vale Ravshanakka base rashk edi,
Anga boqsa shah, ko'zida ashk edi.

Bilib xusrav ul nav' rashk-u hasad,
Riokat tariqig'a yo'q erdi had.

Qilib Ravshanak birla aysh-u nishot,
Aning birla oz aylabon inbisot.

Vale notavon ko'ngli zori aning,
Hazin xotiri beqarori aning.

Bu ishtin malolat topib Nozmehr
Ki, shoh o'zga yon qildi og'ozu mehr.

Taloshmoqqa ne haddu yoro edi
Kim, ul sham'i ayvoni Doru edi.

Vale g'ofil andinki, shohi jahon,
Aning mehrini jonda asrar nihon.

Hazin joni oning xarobidurur,
Ichinda aning iztirobidurur.

Iki kun edi Ravshanak navbati,
Muning lek bir kun edi xilvati.

Bu andeshadin ko'nglida erdi ranj,
Bo'lur erdi nozuk tani g'ussasanj.

Bu oyin ila o'tti fasli bahor
Ki, to bo'ldi gul mavsumi oshkor.

Shah anglab edikim, mahi somiri²,
Ko'zi Hind-u Kashmirning sohiri.

Erur jins rashkidin oshuftadil,
Nihon shahdin ozurda, eldin xijil.

Kunekim, bo'lub erdi navbat anga
Ki, bo'lg'ay shabistonda xilvat anga.

Shah oning harimig'a mayl ayladi,
Jamolig'a jonin tufayl ayladi.

Dedikim: «Necha yoshurun o'rtanay.
Ulustin nihon tun-u kun o'rtanay?»

Nihon ishqdin yetti ish jonima,
Bukun fosh etay roz jononima».

Kelib hurvash ollida tuzdi bazm,
Farog'at bila bodag'a qildi azm.

Shah etti ayon bodapaymoyliq
Ki, sho'x aylagay majlisoroyliq.

Vale mohvash ko'ngli g'amgin edi,
Nihoni qoshi kunjida chin edi.

Takalluf bila majlisoro bo'lub,
Ishi bast etarda madoro bo'lub.

Skandar necha aylabon justujo'y,
Sumanbar daler aylamay guftugo'y.

Necha bu niyoz oshkor aylabon,
Ul oyini noz oshkor aylabon.

Munung chun fuzun bo'ldi sarkashlig'i,
Aning haddin oshib mushavvashlig'i.

Chu shah ko'rdikim, toqati toq o'lur,
Junun ichra rasvoyi ofoq o'lur.

Anga ishq amri junun aylamish,
Junun aqlu fahmin zabun aylamish.

Ne hikmat anga yetkurur yorliq,
Ne oyini donish madadkorliq.

Tazallum bila dedi: «K-ey nozanin!
Nedin bizga qilding ayon bo'yla kin?»

Nedur ajzim ollinda tavsanlig'ing,
Angakim erur do'st – dushmanlig'ing.

Ne jurm ettim erkin meni xoksor
Ki, ko'nglungga o'lturdi mendin g'ubor.

Ne xaskim o'tungdin kuyar log'-log',
Ne hojat yana quymog' ul o'tqa yog'?

Chibinkim erur shahdinga poyband,
Taponcha bila anga nedur gazand?

Vafo aylagilkim, jafokor emon,
Bu zulm aylamakka sazovor emon.

Chu men ishq aro o'lgum, o'lturmagil.
Qatilingg'a tig'i jafu surmagil.

Niyozimg'a boq, asru noz aylama,
Taaddi ko'pu lutf oz aylama!»

Bu yanglig' tazallum chu ko'rguzdi shoh,
Kinoyat bila zolimi kinaxoh,

Shakar tungini ayladi shahdrez,
Ko'p ul shahd zimnida neshi kalez'

Ki: «Shah ayshini Haq mudom aylasun,
Ishin dilbari birla kom aylasun!

Aning loyiqi dedi Doro qizi
Ki, ko'z ravshan aylar ayog'i izi.

Kanizikim ul bo'lsa hindinajod,
Ne hindinajod, ayt kashmirzod,

Ne loyiqki, oni anis aylagay,
Takalluf yuzidin jalis aylagay».

Dedi shahi: «Ey xasta jon ofati!
Demay xasta jonkim, jahon ofati!

Kinoyat tariqini bir dam unut,
Qilib rahm, bedod tarkini tut.

Manga Ravshanak ta'nini qilma ko'p,
Ul ishta ko'zungga meni ilma ko'p.

Meni anda ma'zur tutsang bo'lur,
Zamiringni masrur tutsang bo'lur

Ki, vojibdurur ehtiromi aning,
Nedinkim, biyikdur maqomi aning.

Erur Bahmaniy tojning gavhari,
Yana Kayqubodiy sipehr axtari».

Dedi makr ila sho'xi shirinzaabon
Ki: «Ey yeti kishvar uza marzbon!

Bu so'zning muhabbatqa ne daxli bor
Ki. ishq ichra shahliqqa yo'q e'tibor,

Jamol-u malohat ko'ngul komidur,
Uzun turra taqvo qushi domidur.

Nasab birla bo'lsa anga shohliq,
Hasab birla yetmish manga mohliq.

Aning toji kishvarga bo'lsa xiroj.
Mening ollima bosh qo'yar ahli toj.

Anga faxr nisbatda Jamshiddin,
Manga or husn ichra xurshiddin.

Anga mulk agar bo'lsa farmonpazir,
Manga zor erur yuz tuman mulkgir.

Agar ul xirad birla afsonadur,
Manga yuz xiradmand devonadur.

Gar ul bo'lsa ofoq eliga aziz,
Solurmen men ofoq aro rustaxez.

Anga gar erur pesha jon o'rtamak,
Manga sheva bo'lmish jahon o'rtamak.

Gar ul g'amzadin o'qni parron qilur,
Mening kirpikim tirboron qilur.

Gar ul qatl ishiga qilur ehtimom,
Mening tig'i ishqim qilur qatli om.

Anga gar fusun aylamak vird erur.
Manga borcha kashmir shogird erur.

Anga g'amza bo'lsa jahon sohiri,
Manga bo'ldi go'sola yuz Somiri⁴.

Aning shuhrati gar erur om aro,
Mening qo'zg'olonimdur islom aro.

Gar ul xalqni qatl etar dam-badam,
Manga keldi tirguzmak oyini ham.

Aning qilsa zulfi yilonni fusun,
Fusunum qilur ajdahoni zabun.

Aning zulfi gar cheksa imon ragin,
Mening tori la'lim chekar jon ragin⁵.

Qachon sunbulum urisa gul uzra tob,
Yopar yuzga xurshid tundin niqob.

Qoshim yoyini kimki aylar xayol,
Uyotdin ko'ziga ko'runmas hilol.

Erur kirpigim o'qig'a jon hadaf,
Nishona otarg'a magar chekti saf.

Ko'zumba, qachonkim, bo'lur uyqu kom,
Bo'lur olam ahlig'a uyqu harom.

Yuzu mardumakvor xolim so'zi,
Degil gul uza tushti bulbul ko'zi.

Chekilgach uzorim qirog'ig'a nil,
Erur taqvoyu aql ko'ziga mil.

Gajakdekki zulfum aro tobdur,
Ko'ngullarni tortarg'a qullobdur.

Labim la'likim javhari jon erur,
Su ul la'l aro obi hayvon erur.

Tishim rishtasin jolai nob de,
Dema jolakim, durri serob de.

Yo'q og'zim bo'lub javhari bebaho,
Ne paydo vujude anga, ne baho.

Iki la'lim etgach takallum padid,
Qilib og'zima el tavahhum padid.

Ani xalq yo'q yerda aylab gumon,
Agar bo'lsa ham ul hamon yo'q hamon.

Yuzumda dema siymdin g'abg'abe
Ki, oy ichra xurshidvash kabkabe.

Ne kavkabki, nuri aning bekaron,
Quyosh birla husn ichra aylab qiron.

Labim peshasi jonfizoyandaliq,
Ko'zum shevasi dilraboyandaliq.

Dema ruh – qaddim ko'rub lol o'lub
Ki, Ruhul-amin dog'i behol o'lub.

Xiromim qilib ravza sarvini mot,
Anga mojaro qilmay obi hayot.

Jamolim quyoshni solib tobqa,
Tanim siymi titratma siymobqa.

Belim torin ulkim xayol aylabon,
Hamono xayoli mahol aylabon.

Xayolim bashar ichra g'avg'o solib,
Maloyikka husnum alolo solib,

Ko'rungan zamon suratim paykari,
Xaloyiq ko'ziga ko'runmay pari.

Labimda takallumdin ortuq fusun,
Fusundin dog'i husnu nozim fuzun.

Quyosh qo'zg'olib husnum oshubidin,
Falak past mehrim lagadko'bidin.

Vale muncha afsonadin ne asig'
Ki. shah komig'a keldi shahdim achig'.

Ne xush debdur ul dardmandi firoy
Ki: «Oz baxt — ko'p husndin yaxshiroq»⁶.

Shikoyat manga yo'qturur shohdin
Ki. shikvam erur baxti gumrohdin».

Chu shirinlab ul nav' sho'r ayladi,
Aning ishqiq xusravg'a zo'r ayladi.

Kalomig'a vola qilib jonini,
Ravon jon aro chekti jononini.

Hamoyilsifat tortibon qo'ynig'a,
Iligin hamoyil qilib bo'ynig'a.

G'azol ul sifat sher qilg'ach shikor,
Shikorig'a mehr ayladi oshkor.

Mamos o'ldi chun shoxi sandalg'a oj.
Ne bo'lg'onni ermas demak ehtiyoj⁷.

Skandar bu xilvatqa maftun edi,
Parichehra yorig'a majnun edi.

Necha kun bo'lub pardada ayshsoz
Ki, fahm o'lmay ul pardadin hech roz.

Chu oshiqqa bo'ldi muyassar visol,
Aning ishqida qolmas avvalg'i hol.

Chu shahg'a necha kun edi ul shaaf,
Yaqin bildikim, umrin aylar talaf.

Yana aqlu hikmat panoh ayladi,
Xirad taxtin oromgoh ayladi.

Jahon mulkin etganda zeri nigin,
Olinmay qolib erdi Mag'rib zamin.

Sipahg'aberib ne'matu kom ham.
Mavojib demay, balki in'om ham.

Chu ul fikridin ko'nglini tindurub,
Yurush hukmini elga jar yetkurub.

Shahekim, sipah bo'ldi obod anga,
Erur dushmanidin ko'ngul shod anga.

Agar shohdin xalqi g'amnok emas,
Qalin bo'lmog'idin aduv bok emas.

Maozalloh, ar bo'lsa noshod eli,
Aduv yo'q, berur oni barbod eli.

Saxo shohdin elga matlub erur.
Siyosat ham o'z o'rnida xo'b erur.

Skandarki farrux jahondor edi,
Ne shahliqqa matlub anga bor edi.

Sipohin chu ehson bila qildi shod.
Ayon etti Xoqon bila xayrbod.

Anga topshurub mulki Chin-u Xito,
Yana malik ham chun deb oni ato.

Sipah surdi Chin mulkidin tashqori,
Tavajjuh qilib mulki Mag'rib sori.

Qilib⁸ hamrah o'lmog'ni Xoqon havas,
Qabul o'lmayin shahg'a bu multamas.

Ani qaytarib ko'p nihon roz ila,
Anga loyiq oyini e'zoz ila.

Solib Hind haddi janubini yo'l
Ki, ul turfa kishvar bo'lub rost qo'l.

Ijzat berib Royi Hindig'a ham.
O'kush lutf birla qilib muhtaram.

Chu ul qaytibon Hind mulkiga bot,
Surub shoh Mag'rib bisotig'a ot.

Sipohi masun borcha ofotdin,
O'tub bedarde mulki Gajrotdin⁹.

Bo'lub bahri Ummon aning manzili,
Necha kunki maskan bo'lub sohili.

Kema ul navohiyda nekim bilib
Borin o'rdi ollinda hozir qilib.

Kema ichra gohi maqom aylabon,
Jazoyir bila gah xirom aylabon.

Tengiz qat' etib fulki soyir bila,
Gahi qat'i vodi jazoyir bila.

Savohilda fathi bilod aylabon.
Jazoyir diyorin kushod aylabon.

Bu yanglig' qilib qat' hadsiz tengiz,
Yana tog' ila dasht andozasiz.

Hamul yergakim azm etib erdi shoh,
Qilib sa'y yetkurdi xaylu sipoh.

Madad aylabon lutfi bori anga.
Makon bo'ldi Mag'rib diyori anga.

Bu iqlimni ham yurub qildi fath.
Minib raxshi davlat, surub qildi fath.

Base shahri a'zamg'a berdi kushod
Ki, Mag'ribzamin keldi a'zam savod.

Hamul shahrlar shohi solib shane',
Qabul aylabon mol bo'ldi mute'.

Qilib shoh Mag'ribzamin gashtini,
Biyik tog'i birla ochug' dashtini.

Ne manzilg'akim yetti bo'lmay sabur,
Qilur erdi manzil-bamanzil ubur.

Ki, chun bo'ldi manzuri bu marzu bum,
Nazar aylagay ul dam aqsoi Rum.

Va lekin bu iqlim aro ko'p ajib,
Bo'lur erdi har lahza ko'rmak nasib.

Tabiat g'aroyibqa qone' bo'lub
Ki, ul Rum azmig'a mone' bo'lub.

Hamul jumladin bir bu erdiki shoh,
Qilur chog'da ul marzni jilvagoh.

Yetishti aningdek biyobon aro
Ki, havli solur erdi o't jon aro.

Tutub dashtni it kibi jonvar,
Vale borchag'a mo'r yanglig' suvar.

Ayog'u ilik borcha andoqki, mo'r,
Vale sheri darroncha har birga zo'r¹⁰.

Alar ichra har kimsakim surdi ot,
Anga mo'rlar qildilar hamla bot.

Chu oshub ila hamla ko'rguzdilar,
Ani bir-biridin ravon uzdilar.

Aningdekki, qolmay nishoni aning,
Yer ustida bir qatra qoni aning.

Chu bu yerga yetti shahi hushmand,
Dedi: «Surmasun kimsa ul yon samand».

Hamul yer elidin savol ayladi,
Bu ma'nida ko'p qiylu qol ayladi.

Dedilarki: «Bir nav' yerdur bu marz
Ki, solur tasavvur ani jong'a larz.

Bu vodi erur bir yig'och ursa zo'r
Ki, anda solur sho'r bu nav' mo'r.

Bulardin nari vodiyedur nazih,
Nazohatda bog'i Eramdin fazih.

Guruhedurur anda oromgir
Ki, bu elga ul qavmdindur nafir.

Qayu qavm, Tengri balosi alar,
Jahon ganjining ajdahosi alar.

Qaviy haykal, andoqki, bir pora ko'h,
Biriga harif o'lmayin yuz guruh.

Qayu bir desang ul qadar zo'r anga
Ki, bu jonvarlar kelib mo'r anga.

Alarning tilin fahm qilmay kishi,
Nekim aytibon harza, bilmay kishi.

Alardin nari borsa o'n kuncha yo'l,
Kelur vodiye iki tog' iki qo'l.

Falaksoy har tog'ning xorasi,
Solib bo'rkni avji nazzorasi.

Qizil oltun aylab biri ko'zga fosh
Ki, xira qilib ko'zni misli quyosh.

Yana bir kelib sarbasar siymi nob,
Qamardek anga lam'au nur-u tob.

Bu maxzanki, har toshidur bebaho,
Bo'lub bu xaloyiq anga ajdaho.

Bu elga vale turfa uyqu erur
Ki, ko'p o'zlaridin ajab bu erur

Ki, har o'n kun ul qavm uyqudadur.
Jame'i taradduddin osudadur.

Chu o'n kun o'tar uyg'anurlar bori,
O'z ahvolig'a aylanurlar bori.

Toparlar yana o'n kun uyg'og'liq,
Bu uyg'og'liq uyqulari chog'liq.

Topa olur uyqu chog'i kimsa dast,
Hamul devvashlarga bermak shikast.

Qutulmish vale bimdin jonlari
Ki, bu mo'rlardur nigahbonlari.

Alar ul xazoying'a ganjur o'lub,
Alarning nigahboni bu mo'r o'lub».

Taolalloh, ul Soni'i zul-jalol!¹¹
Ki, sun'ida ojizdur ahli kamol.

Erur sun'i hushu xiraddin fuzun,
Ne hushu xirad, balki haddin fuzun.

Chu shah topti ul ishga ogohliq,
Xiraddin talab qildi hamrohliq.

Yetishgan maqomida qildi nuzul,
Yig'ildi janobig'a ahli uqul:

Ki, qilg'aylar ul ishga nazzoraye,
Chu¹² qilg'aylar andishai choraye.

Vale ul ajablarki paydo bo'lub,
Ko'ngul Tengri sun'ida shaydo bo'lub.

Ko'ngulga bo'lub qism mabhutluq,
Xiradqa yetib ajzu fartutluq.

Qila olmayin chora hikmat bila,
Qolib ojiz-u lol hayrat bila.

Ketur soqiy, ul ruh sarmoyasin
Ki, ma'dum etay aql piroyasin.

Ki, qo'l tutmadi aqlu hikmat manga,
Vale qasdi jon etti hayrat manga.

Mug'anniy, g'aribona un chek hazin
Ki, manzilgahim bo'ldi Mag'rib zamin.

Sochay boshing uzra zari mag'ribiy,
Quyosh yerga mag'ribda sochqon kibi.

Navoiy, chu g'urbatdasen shod bo'!
Vatan yodi ranjiddin ozod bo'!

Agar Sharq-u G'arb o'lsa manzil sanga,
Ne g'am, kom agar bo'lsa hosil sanga?

LXI

Basirat ko'zlarin ayn ul-yaqin kuhli yorutqonlar bobidakim, qayon boqsalar ofarinish g'aroyibin mushohada qilurlar va Mubdi'i korsoz va Muxtari'i bandanavoz sun'ig'a ofarin ayturlar va odami xokiy xilqati so'zikim, «Xamarrtu tiynata odama biyadayya arbaina sabohan» dastburdi bila suratpazir bo'ldi. «Va laqad karramno bani odama» parvarishi bila taxti xilofatgir.

Birov ahli ma'ni deyolur o'zin
Ki, Haq ochmish o'lg'ay basirat ko'zin',

Ne surat angakim bo'lur oshkor,
Ani anglasa sun'i suratnigor.

Qayu naqsh aro ko'rsa bir choshni,
Aning sone'i bilsa naqqoshni.

Ne paykarki orosta ko'rsa ul,
Aning paykaroroyig'a topsa yo'l.

G'arazi naqshdin bo'lmasa naqshband,
Kishi naqshdin bo'lmag'ay bahramand.

O'kush naqshlar birla charxi kabud,
Ko'rungan bila nozirig'a ne sud?

To'quz xonida yuz tuman moida,
Ko'rungan bila elga ne foyda?²

Bu gulshandakim ofarinisdurur,
Nazar qilg'uchi ahli binisdurur

Ki, har bir chamankim ko'rar dilkushoy,
Bo'lur bog'bonig'a fikratnamoy.

Qayu naxlu bunkim ko'rar nozanin,
Qilur naxlbandig'a yuz ofarin.

Ne gul rangu bo'yin ko'rub turfa soz,
Topar san'ati ichra bir o'zga roz.

Bu andozasiz korgohi vase',
Arosida bu borgohi rafe'.

Ki turmush muallaq, anga yo'q sutun
Ki, ermas sutun yo'qlug'idin nigun.

Nazar aylagan aylamay iztirob.
Topa olmag'ay anda bir rishtatob

Ki, ul rishtada bo'lmag'ay san'ate,
Ki, to bilmag'ay zimnida hikmate.

Yorutqong'a tavfiq kuhli nazar,
Qayon tushsa ko'z, hojat ermas guzar

Ki, sun' ichra bo'lub g'aroyib talab,
Talab ichra ko'ngliga solg'ay taab.

Kishikim, g'aroyib qilur orzu,
Ne lozimki qilg'ay yurub justujo'?

Gahi manzili bo'lg'ay aqsoyi Chin,
Gahi tortqay ranji Mag'rib zamin.

Gahi Hind mulkida bo'lg'ay zalil,
Taajjubda ko'rmakka tovasu pil.

Arab barrig'a gah bo'lub tezgard,
Shuturmurg' ko'rmakka vodinavard.

Nazar qilsa topqon basirat ko'zi,
Erur bu boridin ajabroq o'zi.

O'z avzoyig'a boqsa sar to qadam,
Topar aylasa yaxshi andesha ham

Ki, ne turfa timsol erur dilpisand.
Aning zimnida ma'niyi arjumand.

Burun aylayin sharh timsolini,
Deyin so'ngra ma'nisining holini.

Ne timsolkim, durri daryoyi jud,
Ne daryou dur, sarvi bog'i vujud.

Boshi uzra toji xilofat kelib,
Hamul toj uza la'li ra'fat kelib³.

Jabinida piroyai shohliq,
Qoshi uzra tug'royi ogohliq.

Ko'zidin ayon nuri ayn ul-yaqin,
Sochida nihon tobi habl ul-matin.

Jamolida anvori shohanshahi,
Kalomida e'jozi Ruhullahi.

Qo'lidin gahi mehri gardunnamoy,
Gahi barmog'idin iki pora oy.

Qilib tiynatin qudrat ilgi xamir,
Hamul qo'l bila shakli suratpazir.

Haq o'z qudratin oshkoro qilib,
Jamolin aning olamoro qilib.

Hakimi azal turfa jisme yasab,
Demay jism, mushkil tilisme yasab.

Tuzub ul tilism ichra ko'p toru pud.
Ki egniga solib libosi vujud.

Yana sun' ila o'zga bir olame,
Haqiqat aro aqlidin mubhame.

Bu erdi namudoru timsol anga,
Deyin emdi ma'nisidin hol anga.

Bu yanglig' tilism o'lg'och orosta,
Tamom, o'ylakim, mohi nokosta.

Hakimeki aylab aning sozini,
Nihon aylabon maxzani rozini.

Hamul ganjkim topmay ahli jahon.
Ani bu tilism ichra aylab nihon.

Chu ul ganjini anda maktum etib.
Xaloyiqqa sirini ma'dum etib.

Kishikim bu ganjinag'a topti yo'l,
Jahon ahlining shohi ul bo'ldi, ul.

Dema ganjkim, yeti daryo degil.
Ne daryo, to'quz charxi volo degil.

Taolallah, ul Xoliqi moh-u mehr,
Qayu moh ila mehr, gardon sipehr.

Ki, bir qatrada qildi daryo nihon.
Suho zimmida charxi a'lo nihon.

Kishikim g'aroyibdin istar nasib.
Nima topmoq o'lg'aymu mundin g'arib.

G'aroyibqa har kimki xohon erur.
Ham o'zinda maqsudi pinhon erur.

Ne ma'niki istar o'zinda topor,
Jahonda kezarning ne ma'nisi bor?

LXII

*Ul bolig'lar hikoyatikim, suv istay Muhit girdobig'a azm qildilar, nahangi fano
tu'masi bo'lg'on zamon suvdin ayrilg'onlarin bildilar*

Birovkim bu daryoda g'avvos edi,
Manga nuktaye durr masallik dedi

Ki, daryoda bor erdi favji baliq,
Suv topmoq uchun doim andeshaliq.

Alarg'a mudom orzu erdi su(v),
Suv erdi alarg'a mudom orzu.

Bo'lub ish borig'a suv istar fani,
Der erdilar, ulkim, suv derlar ani.

Ne yanglig' ekin ta'mu rangi aning,
Qayu nav' sayru darangi aning.

Diramlar bo'lub tanlari uzra dog',
Sudin hech topmaslar erdi so'rog'.

Dedi bir bolig', ul tab-u tob aro
Ki: «Derlar falon tund girdob aro.

Nahangedurur solxo'rdi kuhun,
Bu daryog'a sayr aylagan avju bun.

Kerakkim, suvdin ul nishon anglag'ay,
Bu, bas, turfa rozi nihon anglag'ay.

Aning sori azm ettilar turmayin,
Suvning orzusida dam urmayin.

Qilib sa'y ul komi noyobg'a,
Yetishtilar ul tund girdobg'a.

Ne girdobkim, charxi gardandadek,
Ne igrim, sipehri navardandadek.

Suvning davrasig'a yetishgach bori,
Tushub har biri davradin bir sori.

Bolig'larni butratti girdobi bim,
Aningdekki, tol yafrog'ini nasim.

Bu holatda chayqaldi daryoyi jarf,
Padidor bo'ldi nahangi shigarf.

Bolig'larg'a tushganda dardi firoq
Ki, bir-birdin o'lmish edilar yiroq.

Borin yutti bir-bir nahangi fano,
Ichi javfida jam' qildi yano.

Alar barcha suvdin chu ayrildilar,
Burun suvda erkonlarin bildilar.

Nadomat chiqorsa falak uzra dud,
Chu me'da o'ti muhriq erdi, ne sud?

Bo'lurdin burun bir-biridin bihil,
Bo'lur erdilar barchasi muzmahil.

Sanga dog'i ganjeki pinhon erur
Ki, tab'ing vuqufida nodon erur.

Yo'q ul senda pinhonki, sen anda gum,
Jaholatdin ammo ishing ushtulum.

Yering bo'lsa girdobi bahri ano,
Seni tu'ma qilg'och nahangi fano.

Ne sud ul dam o'lmoq ayon bu tariq
Ki, matlub aro bor ekansen g'ariq?

Netarsen tilab har ajoyibqa yo'l,
Ajoyib erur senda, ogoh bo'!

Burunroqki sud etmagay har nadam,
O'zungni bilib, yo'lg'a qo'yg'il qadam.

HIKMAT

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, chun inson darki maqsudi asliy haqiqati idrokidin muarrodur, nega soyir hayvonotdin mustasnodurur

Yana so'rdi farmondehi ganjposh:
«Ki ey nuktada aylagan ganj fosh,

Bukim ashrafi xalq inson erur
Ki, Haq sirri zotida pinhon erur.

Chu ul sham'din ravshan ermas ko'zi,
O'zi ganjidin voqif ermas o'zi.

Nedin bo'ldi bas ilmu iyqon aro,
Aning birla farq o'zga hayvon aro?»

Dedi nuktapardozi oliy sifot
«Ki, inson erur mudriki kulliyot.

Erur o'zga hayvon bu ishtin bari
Ki, inson erur borchaning sarvari».

Dedi: «Bilmasa ulcha maqsud erur
Ki, maxfiydur o'zida ne sud erur».

Dedi: «Ulcha bordur o'zida nihon,
Bilurdin fuzunroqdur ahli jahon.

Vale muncha bilmishki, bilmaydurur,
Bu maqsud darkini qilmaydurur.

O'zi bilmasi anglag'on so'zu dard,
Ani borcha maxluqdin qildi fard.

Talab ranji-yu, topmamoq shiddati,
Bo'lubtur aning mujibi shavkati,

Nedin o'zgalar ko'nglida tobdur
Ki, bu dardi noyob-noyobdur».

LXIV

Iskandarning mo'r xaylin shikor etgali sipohin tuzotgoni va ul guruhi devsor devonavor yetib, aning sipohi ollida saf tuzotgonlari va alardin bir safshikan iki saf orasig'a surub, Iskandar sipohining safdarlarin ojiz etgani va ul g'azolai chiniy sher suratida maydong'a kirib, ajdahoshikorliq qilg'oni va Iskandar g'azoli chiniyni ohuyi haram qilib aning saydin lutf ila yana sayd etgoni va ul borib o'z saydlari bila majlisqa yetgoni

Ayon aylagan nuktaposhandaliq,
Bu nav' etti kog'azxaroshandaliq

Ki, chun surdilar shoh xayli sutur,
Hamul yergakim, erdi g'avg'oyi mo'r.

Chu shah bo'ldi voqif hamul rozdin,
Tushub topti taskin taku tozdin.

Qilib ahli hikmat bila guftugo'y,
Etib chora oyinini justujo'y,

Muqarrar munga qildilar royni
Kim, ul mavkibi kishvaroroyni

Ki, bordur hisob ichra haddin fuzun,
Dilovar el anda adaddin fuzun.

Qilib necha dapqur saforoyliq,
Kiyimdin qilib ziynatafzoyliq,

Yurugaylar ul mo'r dashtig'a tez,
Shikor etgali aylagaylar sitez:

Qalin mo'r xayli ne bo'lg'usidur,
Zarar sori mayli ne bo'lg'usidur?

Agar sher chog'liq ayon qilsa zo'r,
Erur sher – sher oxiru mo'r – mo'r.

Biyobon chu ul mo'rdin bo'lsa pok,
Yurugaylar ul elga bevahmu bok.

Nabard aylagaylar sipah birlashoh,
Anga tegrukim fath bergay lloh.

Quyosh chunki mag'ribda bo'ldi nihon,
Qalin mo'rdek tiyra bo'ldi jahon.

Shah ul dasht aro qo'ndi qilmay haros,
Vale mo'rdin tuttilar kecha pos.

Ki, el uyqusidin yeshilgan gala,
Hamul dasht aro bo'lsa nogah yala.

Ani mo'r xayli shikor etmagay,
Talashmoq bila toru mor etmagay.

Alam chekti chun subhi gardunmaob,
Yuz ochti shahi mashriqiy intisob'.

Saf oroyishin qildi doroi Rum,
Sipah ayladi mo'r yanglig' hujum.

Yana na'razan bo'ldi ahli masof,
Yana ko's uni bo'ldi gardunshikof'.

Sipoh ahlig'a tushti bir karru far
Ki, ofoq aro soldilar sho'ru shar.

Hamul xayli vahshiy aro yetti un,
Sog'indilar, o'lmish qiyomat bukun.

Hamul un sori yettilar behijob,
Aning sirrin anglarg'a aylab shitob.

Chu o'ttilar ul mo'r sahrosidin,
Qomuq pildek pashsha g'avg'osidin.

Sipahdin to'la ko'rdilar yer yuzin,
Qaro aylabon dahr tog'-u tuzin.

Solib el g'ulusi jahon ichra sho'r,
Aningdekkim, ul dasht aro xayli mo'r.

Chu saf ko'rdi vahshiy ulus har taraf.
Alar ham tuzattilar o'truda saf.

Bori devpaykar, bori g'ulvash,
Bori g'ulbandu bori devkush.

Kelib kargdek kuch bila, piltan,
Vale hay'at ul nav'kim, ahraman.

Ko'z azraq, saqol sorig'u tiyra yuz,
Chiqib borchaning manglayidin munguz'.

Qulonu kiyik charmi – kisvatlari,
Alarning eti birla qutlari.

Tutub qo'lg'a har qaysi bebok dun,
Og'ir cho'bdaste, nechukkim sutun.

Temur birla qillob sarxam qilib,
Yig'ochlarning uchig'a mahkam qilib.

Alarg'a hamul bas kelib sozi harb,
Aning birla-o'q aylab og'ozi harb.

Bu hay'at bila tuzdilar chun yasol,
Adu ichra ming devi vahshiyfiol.

Biri kirdi maydon aro kin ila,
So'z aytib o'zi bilgan oyin ila.

Muboriz tilab to'kkali qonini,
Rahovard uchun olg'ali jonini.

Bu yondin dog'i surdi xorotane,
Tani xoravash birla ko'hafkane.

Shah ollida ko'p yerda qilg'on nabard,
Aduvdin chiqorg'on sipehr uzra gard.

Harificha jismining andozasi,
Vale andin ortug'roq ovozasini.

O'zi pilpaykar, oti Karkadan,
Vale karkadankim, erur karktan⁴.

Laqab Ra'd⁵ anga ahli parxosh aro,
Vale ra'ddek yer tutub tosh aro.

Chu maydon aro kirdi gurdi daler,
Aningdekki ajdar masofig'a sher.

G'animi ham oning sori qildi mayl,
Aningdekki, xoro sori tund sel.

Yetishgach biri birga aylandilar,
Iki qulladek ishga qatlandilar.

Biri birga zarb urdilar beadam,
Vale la'b ila borchasi bo'ldi rad.

Yurub oqibat vahshzodi harun,
Aning sori soldi gajaklik sutun.

Gajak mahkam o'lg'och, chekib qildi past.
Aningdekki berk o'lsa mohig'a shast⁶.

Keyin bog'ladi qo'llarin chunki rust,
Gajak birla tutti otin dog'i chust.

Chu topshurdi o'z xaylig'a ul asir,
Muboriz tilab yona chekti nafir.

Yana purdile kirdi maydong'a tund
Ki, gurzidin erdi qayo tig'i kund.

Qayodek belida kamar uzra tig',
Kamardin aduv chopqali bedarig'.

Qayo yanglig' ostida ko'hpaykare,
Vale po'yada o'ylakim sarsare.

Degil qulla uzra baloye minib,
Va yo tog' uza ajdahoye minib.

Laqab Qahqaro⁷ deb anga ahli kin.
Yeri Qirvon, zodi Mashriq zamin.

Ravon kiryach-o'q soldi vahshiyg'a ot.
Anga ahraman qilmadi iltifot.

Yana kin o'ti bo'ldi andoq baland
Ki. gardung'a bim erdi yetgay gazand.

Gahi bu yonib tund, ul kirsa tez,
Gah ul tez yong'och, bu aylab gurez.

Gahi hamlalar aylabon ro'baro',
Rad aylarni favt etmayin mo'-bamo'.

Yana vahshiy olib aning tobini,
Solib egniga chekti qullobini

Ki. markabdin o'ldi nigun Qahqaro,
Yiqildi qaro gardu tufroq aro.

Ani dog'i rust aylabon devzod,
G'anim istayu aylar erdi inod.

Yana bir kishi kirdi ko'shish chog'i,
Ul ikidek o'ldi asir ul dog'i.

Yana kirdi ham zohir aylarga kuch,
Giriftor bo'ldi nechukkim ul uch.

Bu yanglig' o'n uch gurdi razmозmun,
Kirib bo'ldilar devvashqa zabun.

Qoshig'a necha pahlavoni zamon,
Yetishmak hamonu tutulmoq hamon.

Anga har kishikim muboriz edi.
Yetishgan dam ilgida ojiz edi.

Yana qichqurur erdi istab g'anim,
Vale andin el ko'nglida erdi bim.

Haroson bo'lub xalq maydonidin,
Kecha olmayin bejihat jonidin.

Bu ish solibon shoh ko'nglig'a tob,
Mizojida zohir bo'lub iztirob.

Qila olmayin elga hukmi anif,
Nabard ayla debkim, shah erdi harif⁶.

Boqib tursa vahshiy, base harza deb,
Shah ul ishda nomusdin g'ussa yeb

Ki: «Bu shumlardin biri bo'lsa bu,
Kishi naylagay barcha qilsa g'ulu?»

Gahi yo'l topib ko'ngli ichra haros,
Tutub lek hikmat tariqini pos.

Yetib ko'ngli holig'a yuz ming gazand,
Takalluf bila aylabon zahrxand.

Vale dev yonmoq havas qilmayin,
Hamul sho'ru g'avg'oni bas qilmayin.

Bu holatda bir chobuk aylab shitob,
Yopib orazi uzra chiniy niqob.

Nechukkim quyosh ko'kda po to bafarq,
Quyoshdek bo'lub ko'k temur ichra g'arq.

Sipehr uzra mehri jahontobdek,
Qilib jo'sh yer uzra siymobdek.

Samandi uza chobuki pahlavon,
Solib chiniohang bargustvon.

Tutub chin-bachin qo'lda pechon kamand,
Osib xo'didin shuqqa chiniy parand.

Samandi olib barqdin tezlik,
O'zi charxdin tavri xunrezlik.

Kirib chun tarid etti har sori fosh,
Yaqinroq surub shahg'a indurdi bosh.

Chu shah ollida qildi arzi niyoz,
Yonib qildi vahshiy sori turktoz.

Ne shah tonib oni, ne xaylu sipoh,
G'amidin chekib xalq pinhoniyo.

Ki: «Bu nav' zebo yigit yuz darig'
Ki, qilg'ay bu vahshiydin oshom tig'!»

Vale ul qilib xasm birla nabard
Ki, raxshi sochib charxi gardong'a gard.

Egarmak bila raxshi aylab shitob,
Solib ahraman jismig'a iztirob.

Ani muztarib aylabon tobdin,
O'zin asrabon lek qullobdin.

Biri yer, biri charxi davvordek,
Sukun birla sayr ichra pargordek.

Chu parxoshidin xasm bo'ldi najand,
Anga tashladi, o'yla pechon kamand

Ki, bo'yni bila bir qo'lin qildi rust,
Ani sudrayu shah sori surdi chust.

Chekardin tanin notavon aylabon,
Bo'yin tufrog' ichra nihon aylabon.

Tani raxshi ostida pomol o'lub,
O'zi sudralur birla behol o'lub.

Shah ollig'a chobuksuvori daler,
Yetib, sekribon ottin andoqki sher.

Chekib tiyra tufrog' uza saydini,
Valek aylabon rust aning qaydini,

Shah andoq ul ishtin tarabnok o'lub
Ki, gardi taab ko'nglidin pok o'lub.

Ravon yondi oshubu ranji itib,
Kelib tushti o'z xaylini berkitib.

Sipah bo'ldi xandaq aro, o'yla berk.
Topa olmag'udek anga charx erk.

Tushub shoh raxshi sipahgardidin,
Ilik, yuzni yub razmgah gardidin.

Kirib borgoh ichra Jamshidvor,
Bo'lub baxt-u davlatdin ummidvor.

Tuzub majlis ahli bila anjuman,
Ravon istabon gurdi vahshiyfikan.

Chu kirgach eshikdin yali shergir,
Chekib madhida majlis ahli nafir.

Ani istab Iskandari Faylaqus,
Quchub bo'ynini, ul qilib poybo's.

Inoyat base oshkor aylabon,
Boshig'a javohir nisor aylabon.

Ko'p etti chu lutf-u karam oshkor,
Dedi: K-ey aduvband, vahshiyshikor,

O'zungni ayon qilki, kimsen, ravon
Ki, shavqung sening bizdin oldi favon!»

Chu chobuk jamolidin oldi niqob,
Degin chiqti mig' ostidin oftob.

Hamul sho'xi chininajod erdi ul,
Hamul chobuki hurzod erdi ul

Ki, shahg'a chekib erdi Xoqon ani,
Qilib vasf behaddu poyon ani

Ki: «Husn ichra xurshidi tobon erur,
Yana Zuhra yanglig' xushilhon erur

Bular borcha bir yonu bir yon bu
Ki, maydon aro bordurur kinajo'»⁹.

Skandarga xush kelmayin bu sifot,
Anga aylamaydur edi iltifot.

Unu husni behaddu poyon edi,
Vale kin ila razmi pinhon edi"¹⁰.

Bu choqqa degin istar ermish mahal
Ki, bir yerda yuzlansa kinu jadal.

Shah ollinda jonin nisor aylagay,
Hunarkim bilur — oshkor aylagay.

Bugun ko'rdikim, darmahaldur base,
Ki, davlat ishiga xalaldur base

O'zin soldi bu nav' maydon aro,
Aduvsin asir etti javlon aro.

Skandar chu bildiki ul oy erur
Ki, xurshiddek olamoroy erur.

Debon Tengri sun'ig'a yuz ofarin
Ki, lutfi anga qildi nusrat qarin.

Dedikim: «Jamolig'a yopsun niqob
Ki, qilmas tun-oqshom tulu' oftob.

Shabistong'a turmay xirom aylasun,
Shah uyqusin anda harom aylasun».

Chu ul sham' kirdi shabiston sari,
Hamul nav'kim sarv bo'ston sari.

Tilab shoh majlisoro rudu may,
Tuzub rasmu oyini Kovus-u Kay.

Tarab sori azm ayladi kom ila.
Topib komi dil dam-badam jom ila.

Chu maydin anga garm bo'ldi dimog'.
Tarab birla boshig'a chiqti ayog'.

Talab qildi tutqunni majlis aro,
Ki, surgay aning birla bir mojaro.

Kiyurdilar ul nav'kim ahraman,
Shukuh oldilar shaklidan anjuman.

Salosil aro mahkam a'zo anga.
Kishidin yetishmay muvoso anga.

Ko'rub shoh andoq giriftor ani,
Iki pilcha zo'r ila zor ani.

Dedi, oldilar bandin a'zosidin.
Ko'ngul forig' etti aning posidin.

Chu band oldilar ehtirom ayladi.
Sarir o'trusida maqom ayladi.

Burun dedi kelturdilar ko'p taom
Ki, mehmonga yetti g'izo birla kom.

Yana berdilar jilva jomi shigarf,
To'la maydin, andoqki, daryoyi jarf.

Chu bir jomni mehmon qildi no'sh,
Ayoqchi, ko'rung turfakim, tutti qo'sh.

Iki jomni chunki no'sh ayladi,
Shah altofidin ko'ngli jo'sh ayladi.

Yana shoh berdi kayoniy qadah
Ki, jonig'a yetkurdi yuz ming farah.

Har in'omkim shohdin bo'ldi fosh.
Qo'yub mun'im ollinda har lahza bosh.

Solib ul kamoli navozandaliq,
Aning bo'ynig'a ribqai bandaliq¹¹.

Ani may chu beixtiyor ayladi,
O'pub yer, bu so'z oshkor ayladi.

Ki: «Men vahshiyemen biyobonnihod,
Atodin ato vahshi-yu vahshzod.

Yo'q andoq tilimkim sanong aytsam,
Sen etgonga loyiq duong aytsam.

«Vale nuktayedur nihone manga,
Deyin, gar desangkim: «De oni manga».

Dedi shahki: «Har ne kalomingdur – ayt,
Kalomingni, andoqki komingdur – ayt»

Dedi vahshiyoyini devonavash,
Chu ifrot ila erdi paymonakash

Ki: «Sendin ko'p o'ldi navozish manga.
Emas emdi podoshi oz ish manga.

Va lekin qo'lumdin kelur muncha ish
Ki, qilg'aymen o'llingda o'lguncha ish.

Janobingdin ayrilmag'aymen dame,
Xilofingg'a ish qilmag'aymen dame.

Vale bilki, men bu ulus xonimen,
Tunu kun alarning nigahbonimen.

Chu ko'rdum sipohingni andoqki mo'r,
Yetishgay debon qavmu xaylimg'a zo'r,

Alarning jafosin tutub jon aro,
O'zum kirdim ul lahza maydon aro.

Ne aylay hamul ishlar ifshosini
Ki, sen aylamishsen tamoshosini.

Bu damkim janobingga bo'ldum asir,
Xud o'ldi saodat manga dastgir.

Siyosat qilichin manga surmading,
Meni o'lturur yerda o'lturmading.

Yana muncha qilding inoyat manga,
Karam aylading benihoyat manga.

Bu dam gar ijizat berursen, boray,
Kelay o'ylakim bir ishingga yaray.

Meni sog'inib bastai g'am bu dam,
Erur qavmu xaylimda motam bu dam.

Sening davlatingdin borin shod etay,
Borin g'ussa bandidin ozod etay».

Borurg'a shah etti ishorat anga,
Yetishgach bu yanglig' bashorat anga.

Yer o'pti, o'zin aylabon yerga past,
Qo'pub tebradi o'ylakim pili mast.

Ko'runub ajab shohning ul ishi,
Debon bir so'z o'z ko'nglida har kishi.

So'z ayturg'a har kimsa aylab havas,
Vale topmayin kimsa ul dastras.

Kelib hikmat ahlig'a ham bas ajib
Kim, ul bir ish erdi bag'oyat g'arib.

Vale shoh xandonu xushhol edi,
Ul andeshadin forig'ulbol edi. *

Nekim qilsa iqbol talqin anga,
Ani aylamak erdi oyin anga.

Bo'lur erdi har kimsaga bir gumon
Kim, ul qissadin o'tti mumtad zamon.

Eshik ahlig'a tushti sho'r-u shag'ab,
Kirib keldi ul vahshiyi bul'ajab.

Hamul pahlavonlarki tutmish edi,
Ulus ko'nglin ishdin sovutmish edi.

O'zi birla kelturdi borini xush,
Ravon qildi shoh ollida peshkash.

Qulog' tuttiyu yerga qo'ydi yuzin,
Alardek quli qildi shahning o'zin.

Shah ul qissadin bo'ldi, bas shodmon,
Ne shohi zamon, balki yaxshi-yomon.

Anga lutf etib shohi oliysifot,
Yana oshkor etti ko'p iltifot.

Giriftorlarkim xalos o'ldilar,
Yana shoh bazmig'a xos o'ldilar.

Chu shah boqti lutf aylabon ul sari,
Biri bor edi Boriqi Barbari.

Inoyat bila ul karam ma'dani,
Borin quchti istab, bataxis ani.

Nasib o'ldi mahjurlarg'a visol,
Bo'lub vasldin borcha osudahol.

Ul oqshom bori mayparast o'ldilar,
Borin uyqu bosti, chu mast o'ldilar.

Ayog'chi, bu dam tut manga bir ayog'
Ki, hijrondin o'ldi mushavvash dimog'

Zamone bo'lub daf qayg'u manga,
Magar soate kelgay uyqu manga.

Mug'anniy surudi visol ayla soz
Ki, hijronda ko'p topti jonim gudoz.

Aningdekki, ul qavm topti visol,
Manga ham nasib aylagay zuljalol!

Navoiy, visol odami komidur,
Hayoti abad vasl ayyomidur.

Qachon vasl topsang nasib asra dam.
Agar bir dam o'lsunki, tut mug'tanam¹².

LXV

*Hajr shomi tiyraligi ta'rifidakim, halo do'zaxining dudi aning janbida tarab
bihishtining sunbuli bo'la olg'ay va ul shomda ro'zgori qarorg'onlar sharhi holi
ixtilolikim, subhi vasldin ko'zlari yorumaydur, xususan, bu varaq yuzin qaro
qilg'onning holi va vasl gavhari shabcharog'ining jahontoblig'i va gavhari
shabcharog' vaslidek noyoblig'i.*

Xusho ulki, gar cheksa yuz yil firoq,
Dame vasl tushgay anga ittifoq.

Necha kimsa hijronda cheksa alam,
Agar oqibat vasl topsa, ne g'am?

Nechakim firoq ofati jon erur,
Anga so'ngra vasl o'lsa oson erur.

Birovkim anga bo'lsa maxmurluq,
Yetar jismu jonig'a ranjurluq.

Vale bazm aro chun qadahno'sh o'lur,
Bori dardu ranji faromush o'lur.

Ajab umr erur ro'zgori firoq
Ki, yuz qatla andin o'lum yaxshiroq.

Hayoti abad – vasl ayyomidur
Ki, jon qutiyu xotir oromidur.

Erur shomdek tiyra ayyomi hajr,
Ne bo'lg'ay, xayol aylagil, shomi hajr?

Aning shomini jonning ofoti bil,
Balo soyasi, marg zulmoti bil.

Qaro kun misolu namudi ham ul,
Ajal o'tining tiyra dudi ham ul.

Agar qilmadi dudlig' rasmi fosh,
Nedin doim andin to'lar ko'zga yosh.

Qaro kun misoli gar ermas yaqin,
Nedin xastalar ko'nglin aylar hazin.

Firoq o'lmasa oshiqi notavon,
Bog'ir porasin ko'zdin etmas ravon.

Agar hajrdin ko'rmasa rustaxez,
Qachon kuygay erdi bo'lub ashkrez.

Quyosh hajridin bo'lmasa dardnok,
Yaqosini subh etmagay erdi chok.

Magar guldin o'ldi yiroq lolalar
Kim, o'z bag'rini qildi pargolalar.

Falak bo'lmadi chunki xurshidsiz,
Bulutdin nedin osti bo'ynig'a kiz.

Bulut bag'rin oy hajri go'yo so'kar,
Nedin yo'qsa ashkini yummay to'kar?

Sulaymonsiz ar qilmadi so'g fosh,
Nigin ne uchun urdi ko'ksiga tosh?

Magar tog' Farhodsiz jon chekar,
Sadodin nega yo'qsa afg'on chekar?

Qolib dasht Majnuni jonkohdin,
Yuzin yirtti go'yi shahrohdin'.

Firoq ichra kuydurdi bulbulni gul,
Erur kul, emas rangi andoqki kul.

Qilur hajr kul jismi g'amnokni,
Ne tong o'rtasa barq xoshokni?

Birov anglag'ay hajr o'ti hirqatin
Kim. ul chekmish o'lg'ay birov furqatin.

So'r andin g'ami hajr qayg'usini
Ki, bir shomi hajr oldi uyqusini.

Kishi dam-badam kuymak ermas yiroq
Kim. ul mendek o'lg'ay asiri firoq.

Bog'ir qonidin bo'ldi rangin yoshim,
Firoq ichra to tushti munglug' boshim.

Kishi mendek ozurdajon bo'lmasun,
Firoq ilgida notavon bo'lmasun.

Firoq ichra elga necha mahl erur,
Chu vasl ila bo'ldi badal, sahl erur.

Nihoyatsiz o'ldi manga bu malol
Ki, yo'q shomi hajrimga subhi visol.

Firoq ilgidin elgakim javrdur,
Aning bu balosi necha tavrur:

Biri olam asbobi hijroni bil,
Muassir jahon ahlig'a oni bil.

Biri ayru tushmaklik ahbobdin,
Kishi bag'ri o'rtanmak ul tobdin.

Biri dog'i hajri qarobat erur
Ki, jon ichra andin mahobat erur.

Bir ulkim yetib ishqdin xastaliq,
Birov jonibi bo'lsa dilbastaliq.

Bori hajr erur xud uqubat bila,
Va lekin emas bu suubat bila².

Bularning boridin erur sa'b ul
Ki, maqsudi aslig'a gum bo'lsa yo'l.

Mangakim ichim hajrdin zordur,
Burung'idin o'zga hori bordur.

Biridin bo'lur betahammul kishi,
Bori bo'lsa ko'rkim, ne bo'lg'ay ishi?

Vale bo'lmag'ay andin ortuq tarab
Ki, solg'onda jon ichra hijron taab.

Kishi vasl davronidin topsa bahr,
Badal bo'lsa ul no'sh birla bu zahr,

Ani sharbati zindagoni degil,
Desang umri jovid, oni degil.

Ilohi bu davlatdin ursang navid,
Navoiyni ham qo'ymag'il noumid.

LXVI

*Majnun hikoyatikim firoq tog'i og'irlig'idin o'zni tog'din tashlamoq tiladi
va Layli nomasi ilik tutub va qosidi kamarin tutub tashlamoqqa qo'ymadi*

Eshittimki, Majnuni' sahrnavard
Ki, boshtin-ayog'i edi so'zu dard.

Necha vaqt Laylidin erdi yiroq,
Tanin sizg'urub erdi dog'i firoq.

Hamul shu'lai shavq tug'yonidin,
Kechib erdi anduhlig' jonidin.

Chu hijron aro qolmadi toqati
Ki, muhlik edi yorining furqati.

Chiqib Najd² uza bo'ldi nazzoragar,
Bu nav' o'ldi ul holig'a choragar.

Ki majnunluq oshubini boshlag'ay,
O'zin ul kamardin quyi toshlag'ay

Ki, bu nav' o'larni asiri firoq,
Ko'rar hajr bedodini yaxshiroq.

Kamar ustiga keldi zoru junun
Ki, o'zni quyi tashlag'ay sarnigun.

Bu holatda bo'ldi ayon qosidi
Ki, Layli anga noma yozmish edi.

Kelib berdi dildorining nomasin,
Sovuq qildi ul garm hangomasin.

Ko'ngul – noma mahvi qilib – ko'zni ham,
Qayoni unutti demay, o'zni ham.

Bo'lub ul bitik hirzi joni anga,
O'lumdin qutulmoq nishoni anga.

Necha yil aning birla xursand edi
Kim, ul ruq'a jonig'a payvand edi.

Qachon noma bo'lsa tiriklikka dol,
Hayoti abad bersa tong yo'q – visol.

LXVII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, yolg'uzluq mujibi jam'iyatdurur
va jamoat mujibi tafriqa, bas nedin hajr marduddurur va vasl mahbub*

Yana so'rdi donoyi hikmatsirisht
Ki: «Ey aqlu hikmat sanga sarnavisht,

Chu g'avg'oni mamnu' tutmish xirad,
Nedinkim, ul elga ko'p o'ldi adad.

Alar ishtig'olini ulkim siqa,
Demishkim, erur mujibi tafriqa.

Qachon buyla bo'lg'ach, bas ul yaxshiroq
Ki, tab' ixtiyor etgay eldin qiroq.

Chu hijrong'a hush ahli tolibdurur,
Nedin tab' vuslatqa rog'ibdurur?»

Taammul bila bixradi nuktadon,
Bu nav' o'ldi shoh ollida nuktaron

Ki: «Kasratni gar aql man' aylamish,
Adovat durur ishq aql ichra ish.

Qayu ishnikim, ishq aylar pisand,
Emas aql man' aylamak sudmand.

Necha bo'lsa elga xirad rahnamoy,
Har ishta tariqi muvajjahnamoy.

Vale ishqdin chunki oshub o'lur,
Xirad xayli anda lagadko'b o'lur.

Yana ulki, insong'a ahli tamiz,
Bilurkim, nima jondin o'lmas aziz.

Vale zumrai ishq jononini,
Ko'p ortuq ko'rarlarkim o'z jonini.

Erur jonsiz o'lmoq o'lumdin xatar,
Vale onsiz o'lmoq o'lumdin batar.

Bo'lur chog'da jondin badang'a firoq,
Kelur kimsa tab'ig'a albatta shoq.

Bu oyin ila tab' majbul erur
Ki, sevgay hayotin bu ma'qul erur.

Qayu kimsakim, jondin o'lsa ahab,
Ne tong aylamak jondin ortuq talab».

Javobin topib shohi donishqarin,
Dedi nuktavar jonig'a ofarin.

LXVIII

*Iskandarning Mag'rib diyori fathidin so'ngra Rumg'a azm etganida
Ya'juj' zulmidin Qirvon navohisi xalqining tazallum qilg'oni
va aning ul balo raxnasini berkitgali sad tarhi solg'oni
va muhandisvash me'morlar va handasaoyin sangkorlar shihobkirdor
raja bila sad o'rnig'a rang to'kmak va Atoridxayol ustodlar
va Zuhalosor haddodlar gach o'rnig'a ro'yi mahlul va ohak yeriga
po'lodi masqul quyub sad uchin falak toqig'a yetkurganlari*

Dabiri raqamsanji farxundaroy,
Bu nav' o'ldi kofur uza mushksoy

Ki, chun oldi shohi sipehrihtishom,
Bori mulki mag'ribni andoqki kom.

Hamul bul'ajab xaylu nodir guruh
Ki, fikridin erdi xaloyiq sutuh.

Alar sarfarozikim erdi asir
Ki, shah lutfi bo'ldi anga dastgir.

Mute' o'ldi-yu qulluq etti qabul,
Yo'q ulkim, bori xayli ham bo'ldi qul.

Shah ul mo'rlarni qilurg'a halok
Dedi: «Otlanib xalq bevahmu bok,

Tuzub charga, solsunlar ul nav' sho'r
Ki, ul dasht aro qolmasun jinsi mo'r».

Hamul xayli vahshiy qilib iltimos,
Dedilarki: «Ey shohi gardunasos!

Alar bo'lmay, emin emas jonimiz
Kim, ul mo'rlardur nigahbonimiz,

Ki, og'irdurur bizga uyqu base,
Quloq solki, a'jubadur bu, base,

Ki, o'n kecha-kunduz taku po'dabiz.
Yana o'n kecha-kunduz uyqudabiz.

Chu uyqug'a borduq alardur hisor,
Yovutmaslar elni yaminu yasor»².

Shah ul nuktadin barmog'in tishladi,
Alar qatlin ul elga bag'ishladi.

Yana istadi ko'rmak aylab yurush,
Iki tog'kim, erdi oltun-kumush.

Dedilar hamul qavm aylab duo
Ki: «Bo'lsa unut yaxshi, bu muddao

Kim, ul tegraga bormoq oson emas,
Ne oson emas, balki imkon emas.

Ki o'n kunchilik yo'ldur ul iki tog',
Bu yerdinki, holo, qilursen surog'.

Vujudi aning bizga bordur yaqin,
Vale ko'rmamishbiz, desak so'zni chin.

Ne biz ko'rmagi birla toptuq murod,
Ne bizdin ulug'lar dog'i berdi yod.

Nedinkim, yo'lida xatar ko'pturur,
Yuz urg'on kishiga zarar ko'pturur.

Topilmas yeti kunchilik yo'lda suv,
Giyohiki butmishdur — erur og'u.

Isiq xayli ul nav' aylar hujum
Ki, esgach nasim anda aylar samum.

Qilur qaysi yelkim esar mu'tadil,
Agar bor esa ajdaho muzmahil,

Yana qolg'on uch kunchilik yo'lki bor,
Yilondur hamul dasht aro ulki bor.

Erur kafchau. af'iyu ja'fari.
Bo'lub har bir ul ganjning ajdari.

Alarg'a tuman mingdin ortuq adad.
Tuman ming demay, bali behaddu ad³.

Agar pashsha bo'lsa alarg'a zalil,
Bo'lub yetsa bir nish, andoqki pil.

Yilon bordur anda — eshitgil bu so'z
Ki, odam o'lar, chun anga solsa ko'z.

Erur bu baliyatdin o'tmak mahol,
Nekim ayladuk sharh, bu erdi hol»

Shah ul so'zni chun istimo' ayladi.
Hamul yon borurg'a vido' ayladi.

Dedi: Ul taraf azm etardin murod,
Tamoshodin etmak edi o'zni shod.

Emas erdi maqsud oltun-kumush
Ki, bo'lg'ay kishi muncha mehnatqa to'sh.

Tamoshog'a yo'l chunki bog'liqdurur,
Aning azmi tarki yarog'liqdurur.

Tamoshodin ar bo'ldi qat'i nazar,
Ne himmat bo'lurkum, tilab siymu zar.

Bu naqd istay o'lmoq ravon ul taraf,
Vale naqdi jonini qilmoq talaf?»

Chu ul azmdin forig' o'ldi bilkul,
Ul el iltifotig'a qo'ydi ko'ngul.

Karam aylab etti rioyat base.
Bori topti shahdin inoyat base.

Alarni makonig'a ozim qilib,
Necha kimsa lekin mulozim qilib.

O'z ollinda asrab g'arobat uchun,
Eshikda shukuhu mahobat uchun.

Chu mag'ribni osudahol ayladi,
Yana azmi savbi shimol ayladi.

Tengiz aylabon qat'u tog' artilib,
Yurur erdi yo'l Rum azmi qilib.

Hamul turki chin⁴, yo'qki chiniy g'izol.
Ki sherafkan erdi qilurda jidol.

Solib shoh ko'ngliga o'z shavqini,
Chekib bo'ynig'a zulfining tavqini.

Bo'lub shoh matlubu marg'ubi ham,
Ne matlubu marg'ub, mahbubi ham.

Aning birla tun-kun bo'lub jur'akash,
Borur erdi o'z mulkiga shodu xush⁵.

Guzargohi Rus-u diyori Farang,
Qayu yerga yetgach, o'tub bedarang.

O'tar chog'da mobayni G'arb-u Shimol,
Tilab dod jam'e parokandahol.

O'kush nola aylab tazallum bila,
So'rub shoh alarni tarahhum bila.

Dedilarki: «Shoho, jahondor bo'l,
Qadar qudratu charxmiqdor bo'!

Jahon mulkiga berding obodlig',
Jahon ahlig'a adl ila shodlig'.

Diyoreki adling anga yetmamish,
Diyor ahlini shodmon etmamish.

Hamonoki bu marz ila bum erur,
Dog'i bu necha zoru mazlum erur.

Dedi shah: «Bu kishvar nedindur xarob,
Eliga nedin tushti bu iztirob?»

Dedilarki: «Bu mulkning bir hadi,
Hamonero erur Qirvon sarhadi».

Kim, ul mulk g'arbig'a moyildurur,
Aro yerda bir tog' hoyildurur

Kim, ul tog'din nari ofot erur,
Ul ofotdin nari zulmot erur.

Bu nav' etti voqif xabar berguchi
Ki, zulmatning andindurur bir uchi.

Erur tog'u zulmat aro vodiye
Ki, yo'l eltmas ul taraf hodiye.

Ne zulmat? Jahannam. Ne vodi? Saqar
Ki, Ya'juj xaylig'a bo'ldi maqar,

Ne Ya'juj kim, yuz tuman ming balo,
Biz ul yuz tuman ming balodin jalo⁷.

Alarni Haq o'z qahridin xalq etib
Ki, ko'p elga bedod alardin yetib.

Erur ishlarin vasf qilmoq mahol
Kim, ul vasfdin nutq erur gung-u lol.

Taaddud aro yo'qturur sonlari,
Yana sonsiz oyini nuqsonlari.

Qad uzra yoyilmish parokanda soch,
Biri bir qarishdur, biri o'n quloch⁸.

Dema soch, xoshok-u xas ma'dani.
Libos andin aylab borining tani.

Quloq iki yondin bo'lub birga juft,
Najas tanlarin ko'zdin aylab nuhuft.

Kelib g'ul barmog'i barmog'lari,
Vale dev tirnog'i tirnog'lari.

Yomon yuzlari rangi behad sarig',
Qizil tuklar anda safodin arig'.

Biaynih ko'z andoqki — maymun ko'zi,
Vale shum har qaysi mal'un ko'zi.

Burun ichlarin til bila pok etib,
Topib lazzat, o'zni tarabnok etib,

Aningdekki, mabraz ariturda el,
Solurlar ani xoli aylarga bel.

Og'izdin to'ng'uzdek chiqib iki tish,
Vale yerni qozmoq alar birla ish.

Ne yerniki ul tishlar etti taboh,
Qiyomatqacha butmay andin giyoh.

Takallumda hashv ulcha imkon kelib,
Og'iz barchasida zanaxdon kelib.

Tushub har birining iki emchagi,
Va gar xud tishisi va gar erkagi.

Hamul tog' undur, aningdekki, vahm
Qila olmoyin ko'ktin avjini fahm.

Iki yuz anga sofu yilmon qayo,
Nima butmay andin nechukkim iyo.

Iki yonikim hech topmay gusil.
Bo'lub Qof atrofig'a muttasil.

Bu mobayn alarning tarabxonasi.
Bu tog' o'ylakim Qof domonasi.

Vale davrakim bo'yla ko'rguzdi Qof.
Topib nasx qofin kibi har shikof.

Bo'lub fosil ul toqqa bir dara,
Ubur etgali ul guruhi shara.

Alar yilda solib iki qatla sho'r,
Chiqib tog' shikofidin andoqki mo'r.

Bizing shahru vodiy sori yoyilib,
Ne bedodkim mumkin o'lg'ay, qilib.

Kelur chog' alar, biz firor aylabon,
Vatandin jalo ixtiyor aylabon.

Borimizg'a ul nav' bechoraliq,
Solib tog'u vodida ovoraliq.

Nekim topib ul qavm talon etib,
Bori shahru kishvarni vayron etib.

Kishi topsalar aylab oni halok,
Taloshib yemakka etin zavqnok.

Mavoshini elturga yaksar surub,
Vatangahlarig'a degin yetkurub.

Zaxira yemakdinki mavjud o'lub,
Alar zulmidin barcha nobud o'lub.

Yemak birla xud mutlaqo to'ymayin,
Va gar to'ysa ham donaye qo'ymayin.

Borin aylabon naql bungohqa;
Budur arzimizkim, deduk shohqa».

Dedi shahki: «Ul nopisandida xayl,
Qachonkim qilurlar sizing sori mayl.

Nechuk sizg'a ma'lum o'lur ul balo
Ki, andin burunroq qilursiz jalo?»

Dedilar: «Bu tog'ekim ul qavmi shum,
Aning ul yuzida qilurlar hujum.

Bu sori bo'lur chog'da sahronavard,
Qilur charx oyinasin tiyra gard.

Qachon bo'lsa ul tiyra gard oshkor,
Bo'lur tiyra bizlarga ham ro'zgor».

Dedi shah: «Qachon bo'lg'ay ul ish chog'i?»
Dedilar: «O'tub bir necha kun dog'i».

Eshitgach bu so'z dovari choraras,
Alar chorasin qilmoq etti havas.

Topib berk manzil, tusharga panoh,
Hamul marz aro qildi oromgoh.

Dedilar ul el yuz tazarru' bila,
Janobida ushbu tavaqu' bila

Ki: Bizga necha baxtdin yo'q navo.
Nechuk ko'rgabiz el gazandin ravo?

Shah ar munda maskan qilur, qilmasun,
Alarni jahon ahlidek bilmasun

Ki, nogah biri yetsa ul qavmning,
G'anim o'trusida ne yuzu, ne ming.

Bataxisikim yuz tuman ming balo
Ki, bu kishvar o'lgay alardin to'lo.

Yetishgay borining boshida g'azab,
Bori el qonin ichgani tashnalab».

Dedi shahki: «Siz bizga qayg'urmangiz
Va lekin bu kishvar aro turmangiz.

Toshing har nengiz bo'lsa aylab shitob
Ki, bu mulk aro qolmasun rishtatob

Ki, Tengriga ul dam tavakkal qilay,
Alar fikrin aylay, nechukkim bilay».

Alar chiqtilar mulkdin xonako'ch,
Vale qilmadi shohi farzona ko'ch.

Dedi, davrig'a qozdilar har fariq,
Ochuq xandaq, ammo bag'oyat amiq.

Kishilar yibordiki, har marzu bum,
Farang o'lsunu Rus, yo Shom-u Rum.

Nekim bo'lsa me'mori chobukxayol,
Yana dog'i ustodi nozukxayol.

Yana korgarlar, bori charbdast,
Balo raxnasin qilg'udek sangbast.

Misu ro'yu qal'i, birinj-u temur,
Yana qo'rg'oshun birla tol-u ko'mur.

Qilib necha yuz ming teva uzra soz,
Yana necha ustodi ohangudoz.

Muhayyo qilib ehtimom aylabon,
Borin jahd ila tezgom aylabon

Yeturgaylar ul yerga borini bot,
Bori butti shoh aylagach iltifot.

Chu nekim keraklik edi, bo'ldi rost,
Aningdekki doroi davrong'a xost.

Anga tegru har kun o'zi otlanib,
Hamul tog' domonasin aylanib,

Solib iki ming sangburi bedarang,
Kamar uzra kesmak uchun taxta sang.

Bori zo'rdast ichra po'loddek,
Qotig' xora kesmakda Farhoddek.

Alar xorani bemadoro kesib,
Madorosiz ul tog'da xoro kesib.

Yig'ib oncha asbob bog'larg'a sad
Ki. taxminidin ajz topib xirad.

Chu har ne keraktur muhayyo bo'lub,
Hamul tiyra gard oshkoro bo'lub

Ki. Ya'juj azmig'a erdi nishon,
Bo'lub mehr nurig'a zulmatfishon.

Yig'ishturdilar elni taklif ila,
Kivurmakka xandaqqa taxvif ila.

Suruldi gala dog'i xandaq sari
Ki. jonliq nima qolmadi tashqari.

Kamingahda besh ming nabardozmoy,
Nihoni qo'yub shohi farxundaroy

Ki. bir dastburd aylabon oshkor,
Qilurg'a hamul saydlardin shikor.

Alar ichra o'n vahshiyi mag'ribi,
Qamish xayli ichra teraklar kibi.

Bu savdo alarni chu marbut etib,
Kelib xandaq ahlini mazbut etib.

Bu holatda chiqti guruho guruh
Ki, Ya'jujdin to'ldi sahrou ko'h.

Chiqib buyla holatda ahli kamin,
Aningdekki, titrab zamonu zamin,

Alar xaylig'a o'zlarin urdilar
Ki. tig' ostida ko'pni o'lturdilar.

Bu yanglig' chu ko'rdi alar dastzo'r.
Xayol aylakim, tushti daryog'a sho'r.

Qo'yub borcha to'sh-to'shdin ul elga yuz
Ki. kasratlaridin to'lub tog'-u tuz.

Aningdek nabard oshkor ettilar
Ki, ul xayl ishin iztiror ettilar.

Ne o'qu qilichdin birisiga bok,
Ne o'qu qilichkim bo'lurdin halok.

Itik tig'din har nechakim o'lub,
Hamul tig'din ham itikrak bo'lub.

Alar ham ko'p elni halok aylabon,
Halok aylaganni xo'rok aylabon.

Otidin muborizni yiqqon zamon,
Yiqilg'och, taloshib tugatmak hamon.

Demonkim yebon jismu qolabni ham,
Ne jismu ne qolabki, markabni ham.

Ajabroqki, ne xasmu ne o'z debon,
Yiqilg'onni filhol uzushub yebon.

Bu yanglig'ki aylab nabard ul sipoh,
Ko'p el bo'ldi oqshomga tegru taboh.

Base ul jamoatdin o'lturdilar
Ki, to o'zni xandaqqa yetkurdilar.

Chu parxoshdin qolmayin jonlari,
Kirib jon arosig'a qo'rg'onlari

O'kush rev ila hisn azmi qilib,
Hamul devvash xalqdin ayrilib.

Bular aylagach rev ila tarki razm,
Alar ham qilib tog'u sahrog'a azm.

Tong otquncha oshubu g'avg'o bila,
Qalin it masallik alolo bila.

Bori og'zida telba itdek yolin,
Adadda vale it tukidin qolin.

Chu hozir bo'lub shah qoshig'asipoh,
Musibat tutub xayli g'oyibqa shoh.

Qabul aylagan ish ko'runub qatig'.
Pushaymonlig'i hech qilmay asig'.

Chu ko'shish sori topmayin hech yo'l.
Zarurat urub chora zaylig'a qo'l.

Bilibkim, necha kun tahammul kerak,
Qilur ishda ko'prak taammul kerak.

Yemakdin chu xolidur ul marzu bum,
Magar topmayin tu'ma ul xayli shum,

Yonib o'z makonig'a azm etsalar,
Qilib avd, kelgan sari ketsalar.

Etib ishga ul lahza nazzoraye,
Qila olg'ay ul qissag'a choraye.

Ham ushbu deyilgan kibi ul guruh
Nima topmog'ondin bo'lub chin sutuh,

Bori qildilar avd kelgan sari,
Dara ichra sig'may kirib ichkari.

Alarg'a chu yuzlandi ovoralig,
Zamona unutti sitamkoralig.

Shah otlandi ul xayli dono bila,
Razin royu aqli tovonno bila.

Rikobida san'atgar el behisob,
Qilib ul dara sori bori shitob.

Chu yettilar, ermas edi ul dara,
Ochuq julgaye erdi xo'bu sara.

Va lekin iki jonibi iki tog',
Nechukkim berib erdi ul el surog'

Iki tog' arosida massohi chust,
Yaqinroq yerin ayladi bozjust.

Tanob onchakim chektilar har sari,
Yaqinroq yeri erdi o'n ming qari⁹.

Nujum ahli soat qilib ixtiyor.
Kezib markab uzra shahi baxtiyor.

Buyurdiki to'ktilar ul yerga rang¹⁰,
Tushub qo'ydi soat bila xora sang.

Gudozandalig' ichra ming korgoh,
Qilib, o'ylakim ko'ra tayyorgoh.

Muhandislar aylab fusunsozliq,
Masohat bila korpardozliq.

Bo'lub korgarlar dog'i ishda chust,
Raja jadvali birla poku durust.

Gach o'rnig'a mahlul etib haftjo'sh¹¹,
Quyub erga san'atgari saxtko'sh,

Solib haftjo'sh ustiga taxta tosh,
Bori jonibi tez bo'lg'on tarosh.

Qo'pub yona ustodi Boniyhasab,
Qo'yub toshni toshqa lab-balab.

Chu bir cath ul tosh hamvor o'lub,
Yana ustida ish namudor o'lub

Chu tulig'a o'n ming qari erdi arz,
Binosig'a besh yuz qari bo'ldi arz¹².

Necha ming bu ish uzra ustod edi,
Ki, san'atda bannou haddod edi.

Qo'yub ul sifat darz bardarz tosh,
Ki, bo'lmay sari mo'y anga darz fosh.

Yana erdi muzdur sondin fuzun,
Nechakim qiyos etsa ondin fuzun.

Bo'lub olame bo'yla san'atnamoy,
Kecha-kunduz ish qildilar olti oy

Ki. necha ming ustodu san'atgari,
Tamom ettilar Saddi Iskandariy¹³.

Muarrixdin ettim bu nav' istimo',
Ki: topti sad uch yuz qari irtifo'.

Iki zina dog'i yasab el sori,
Ki, chiqqay quyidin ulus yuqori.

Yana kunguru burj etib qal'avor,
Temurlar bila aylabon ustuvor.

Yasab iki manzil nigahbon uchun,
Tashib tosh ko'p sangboron uchun.

Qilib anda ta'yin necha yuz kishi
Ki, sad hifzi bo'lg'ay alarning ishi¹⁴

Chu sad bo'ldi andoqki charxi kabud,
Jahonofaring'a shah etti sujud.

Bu holatda ul xayli muhliksitez,
Solib dashtu vodi aro rustaxez.

Yetishtilar andoqki, ma'hud edi,
Burung'icha o'n-shayn mavjud edi.

Balo raxnasin toptilar, o'yla rust
Ki, tish birla tirnog'lari bo'ldi sust.

Dedi shohkim: «Sangboron qiling,
Balo xaylig'a toshni parron qiling!»

Aningdek alar boshig'a yog'di tosh
Kim. ul toshdek tushti tuproqqa bosh.

Chu yo'q erdi g'avg'olaridin asig',
Bo'lub qatl toshidin andeshalig'.

Yonib bir-birisiga aylondilar,
Chu sud etmadi jahdu jidd, yondilar.

Yer ahlig'a har zulmkim surdilar,
Falakdin borig'a evaz ko'rdilar.

Bu bedodkim aylab ul qavm fosh,
Ne tong osmondin agar yog'sa tosh?

Necha qatla mundoq topib go'shmol,
Yana ul taraf boqmog' etmay xayol.

Bu oyin ila chun shahi purxirad
Ki, Ya'juj daf'i uchun chekti sad.

Qilib xotirin jam', qildi xirom,
Sipah birla yod aylab asli maqom.

Necha kun chu qat' ayladi marzu bum,
Yana bo'ldi manzilgahi taxti Rum.

Ketur soqiy, ul jomi taqvishikan
Ki, ko'nglumga tushmish havo vatan.

Tilarmen kezib rub'i atlolni,
Desam ranji g'urbatdagi holni.

Mug'anniy, chu toptim maqomimda kom,
Tuzat kom ila sen dog'i bir maqom.

Qilib fahm ul ohangning rangini,
Yana tark etay sayr ohangini.

Navoiy, vatan bo'ldi manzil manga,
Bu manzildin ammo ne hosil manga.

Ki har kimki bor erdi yoru qarini,
Bo'lubtur adam sori g'urbatguzin.

LXIX

Yeldek sayr aro sabukborlig' nafyin qilmoq va tog'dek sukun aro boviqorliq amrin buyurmoq va ashob suhbatinkim bir-bir ishlari borurg'a shitobdurur g'animat bilmak va ahbob muloqotinkim, har biri bir gavhari noyobdurur, mug'tanam tutmoq va adam g'aribistonidin shammai yod etmak va vujud sarmanzilin xushluq bila o'tkarurni vasiyat qilmoq

Chu oxir bo'lurbiz adam, ey rafiq,
G'animat tutoli bu dam, ey rafiq!

Bu bir damki, xushvaqtlig' berdi dast,
Tarab jomidin aylagil o'zni mast.

Chu bu damni charx o'tkarur ham, bu dam
Damo-dam may ichkim, erur dam — bu dam.

Ko'rub umr tarixi mubhamlig'in,
G'animat bil ashob hamdamlig'in.

Vatan tarkini bir nafas aylama,
Yana ranji g'urbat havas aylama.

Safar mehnati jovidonidurur,
Nedinkim saqardin nishonedurur.

Safarg'a nedur har dam etmak havas,
Sanga ul safarkim bor ollingda, bas.

Necha bo'lsa xayling aro ko'su pil,
Choling'usi pil uzra ko'si rahil.

Necha sayr tashvishidin qonmog'ung
Ki, borg'ungdur ul nav'kim, yonmog'ung.

Erur bir yo'l ollingda behad qatig',
Mayi hajri ahbobning bas achig'.

Ne hamroh ul yo'lda ne hamdame,
Erur, Allah-Allah, ajab olame

Ki, har kimki ul yo'lg'a qo'ydi qadam,
Burung'i qadamdur savodi adam.

Ne ul sayr poyonig'a had padid,
Ne maqsud paydo, ne maqsad padid.

Erur oncha ranju suubat anga
Ki, o'lmak emastur uqubat anga.

Erur bejihat kimki sharhin qilur
Ki, har kimki aylar taammul – bilur.

Kishi bilsa ollinda bu nav' yo'l.
Safarni ne yanglig' havas qilg'ay ul?

Nechakim tavaqqufni jazm aylagung,
Qachon bo'lsa bu yo'lg'a azm aylagung.

Chu oxir borursen, shitobing nedur,
Borurdin burun iztirobing nedur.

Taraddudni tark aylab orom tut.
Tuzub bazm ahbob ila jom tut.

Yo'q ulkim, borib sen, qolurlar bu xayl
Ki, bordur borig'a borur sori mayl.

Erurlar g'animat bori bu zamon
Ki, bir-biriga siz barchangiz mehmon.

Bo'lung mayg'a gulrez o'lub subhxez
Ki, bir-bir uchun bo'lg'unguz ashkrez.

Tarab birla jomi shabona iching,
To'lo tutsalar bebahona iching.

Oling ayshdin umrning komini,
Tutung xush yigitlikning ayyomini.

Ichib bazm aro jomi dilkash tutung,
Nekim kelsa o'zni dame xush tutung.

Ne soatki yuzlansa komu murod,
Sohib o'tqa ispand, o'qung «in yakod».

Va gar bermasa dast komu tarab,
Tarab yo'q debon o'zga solmang taab.

O'zungizni mehnat kuni ovutung.
Ne g'am kelsa davrondin, oson tutung.

Agar g'am yetib, kimsa topsa alam,
Qilur bir g'amin kuch bila iki g'am.

Muni anglakim oshkoru nihon.
Kiro aylamas g'am yemakka jahon.

Chu bir lahza davrong'a yo'q e'timod,
Badan qaydida jong'a yo'q e'timod.

Nechuk odami bejihat g'am yegay.
Va gar bo'lsa yuz ming jihat ham yegay.

Burung'i kunu tongladin urma dam,
Ki, ul bir adamdur, bu dog'i adam.

Erur bir bu kun har ne nobudu bud
Ki, iki adam ichra tutmish vujud.

Dami naqd agarchi bu ma'dum emas,
Vale yetmak oqshomg'a ma'lum emas.

Ne oqshom, tiriklik erur bir nafas,
Ham ermas yaqin topmoq oxir nafas.

Chu bir damg'a yo'qtur kishiga zimon,
Falak zulmidin al'amon-al'amon!

Muni dog'i g'am birla qilg'on basar,
Xiraddin magar topmamishtur asar.

Alam ichra dam urmag'il, ey ko'ngul.
Ne g'am yetsa qayg'urmag'il, ey ko'ngul.

Judoliqqa shod o'lma ashobdin,
Jafo yetsa ayrilma ahbobdin.

Chu gardun ishi bevafolig'durur,
Saranjomi rasmi judolig'durur.

Firoq ichra ta'jil, ya'niki ne?
Bu hosilg'a tahsil, ya'niki ne?

Vatandin chu oxirdur ovoralig.
Nedur oni istab sitamkoraliq.

Budur charx ishikim shitob aylagay.
Ne obod ko'rsa — xarob aylagay.

Chu ul buzg'usi, qilmag'il iztirob
Ki, andin burun aylagaysen xarob.

Va gar sayrg'a asru rog'ib esang,
Safar naf'u zarrig'a tolib esang,

Musofir bo'l, ammo vatan ichra bo'l,
Tila xilvatu anjuman ichra bo'l.

Safar azmi do'zaxqa soniydurur,
Vatan hubbi imon nishonidurur.

Kishigakim imon erur sarnavisht,
Necha jurmi bor ko'rgusidur bihisht.

Borib jurmsiz kirma do'zax aro,
O'zungga keturma uzun mojaro.

Chu zotingda imondin o'ldi nishon,
Gulistoni jannatda bo'l gulfishon.

Erur ravzai Xuld chun maskaning,
Ne bo'ldi do'zaxqa bormoq faning?

Jahon mulkin etsang safar xushk-u tar,
Skandardek olsang yurub bahr-u bar.

Qo'yub borin oxir chu ketgungdurur,
Deginkim olib oni netgungdurur.

Hamul xushku tarki azimat tutub,
Farog'at maqomin g'animat tutub.

Etakka ayog' cheksang andoqki tog',
Necha kun bu vayronda qilsang farog'.

LXX

*Ul kabutar hikoyatikim podshohning qasri zarnigori hibsidin
qutuldi va o'z buzuq oshyonini nishiman qildi va bumdek anga
ul vayrondin farog'at ganji topildi*

Eshittimki, bir toyiri nomabar,
Bitik zimnida sharhi hangomabar,

Sabukpar kabutarki, har bir quloch
Ki, parron ochib tay qilib bir yig'och.

Topib erdi bir shoh qaydida band,
Yetib erdi bolu parig'a gazand.

Falak gardishi aylabon zulm-u zo'r,
Necha yil ani aylabon xonago'r.

Chu zindonidin qochti ul benavo,
Nishotu farah birla tutti havo.

Singib ko'kka har sori chun boqti ul,
O'zining diyori sori tutti yo'l.

Qilib sa'y ila tayri farxundapay,
Necha kunchilik yo'lni bir damda tay.

Vale zulmi davron solib inqilob,
Qilib erdi ul bo'lg'on uyni xarob.

Kabutar yetishgach uyin topmadi,
Va lekin uchardin qanot yopmadi.

Base el bo'lub tom uza donarez,
Uchurub kabutar berur erdi xez.

Bular sori hech aylamay iltifot,
Urar erdi o'z tomin istab qanot.

Base davr urub ehtiyot aylabon,
Buzug' uzra qo'ndi, nishot aylabon

Ki, ma'nus erur garchi vayronadur,
Netay shoh qasrinki, begonadur.

Erur qushqa xushroq chu boqsang ayon,
Murassa' qafasdan tikan oshyon.

LXXI

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, tabiatqa vatanda
kom va ma'luf maskanda orom jihati ne bo'lg'ay va aning javobi*

Yana so'rdi doroi mushkilpisand:
«Ki ey borcha mushkillaring dilpisand,

Ne manzilg'akim bo'lsa ishratfizoy,
Tabiat kerak bo'lsa rag'batnamoy.

Va lekin necha aylasak ishta g'avr,
Emas odami nav'i ichra bu tavr.

Angakim buzug' kulba zindoncha bor,
Qoshida aning bog'i rizvoncha bor.

Bu ish buyla nevhundurur, hikmat et,
Tariqin bayon aylabon illat et?»

Dedi hikmatomuzi donishpujuh
«Ki, bu bobda so'z demish har guruh,

Vale hikmat ahli aro har mudiq
Ki, bu nuktada bo'ldilar muttafiq.

Budurkim, nega tab' mu'tod o'lur,
Chu mu'todig'a yo'l topar shod o'lur.

Gar istar gado kunji vayronini,
Tilar shah dog'i qasru ayvonini.

Takallufni bu ishda ma'yus bil,
Aning tab'ig'a oni ma'nus bil.

Tabiatqa harneki odat bo'lur,
Chu eskirdi odat — tabiat bo'lur.

Yaqinkim, bilur shohi hikmatpazir,
Tabiatqa o'z shonidin yo'q guzir.

Taboye'ga bu nav' erur parvarish
Ki, aylarlar o'z mayli birla kashish.

Alarg'a bu mayl ixtiyoriy emas,
Bajuz qismati sun'i Boriy emas.

Ne yerkim birov tab'i ma'lufidur,
Bu ma'lufining oncha mash'ufidur

Ki, odat bo'lur kimki bor ogahi,
Tabiatqa odat bo'lur muntahi.

Chu bo'ldi tabiat kerak buyla-o'q,
Anga chunki o'z maylidan chora yo'q».

Chu qoyil to'kub dur nechukkim sahob,
Olib mustame' bahrdek durri nob.

LXXII

*Iskandarning quyoshdek jahongirligidin so'ngra daryobor fathi uchun
orzu kemasiga kirib, havas yelkanin tortqoni va hukamo ittifoqi
bila Rum daryosi sohilida olam mulkining mohir najjorlarin yig'ib
kema tartibig'a amr qilg'oni va uch ming hiloli qavsmonand qurulg'ondin
so'ngra mihvaroso tirlar bila alarg'a qattiq yoydin chiqqan o'qdek
ravonliq hermaklari va aning ul safinalarda mavj xututidin
bihor fathnomasin o'qug'oni*

Bu bahr ichra g'avvosi gavharfishon,
Berur buyla so'z gavharidin nishon

Ki, olamni Iskandar olg'och tamom
Ki, qildi yana Rum mulkin maqom.

Necha kun vatan ichra masnur edi,
Nishot ayladi ulcha, maqdur edi.

Yuzi solib ul mulk aro nuru tob.
Nechukkim sharaf burjig'a oftob.

Topib aysh har marzu har bum eli.
Vale o'zgacha shod o'lub Rum eli.

Mubohot etib borcha ofoq aro,
Ne ofoq aro, charxi nuh toq aro.

Netong, faxr to'rtunchi ko'k qilsa fosh,
Ani jilvagoh aylagandin quyosh¹.

Chu shah necha vaqt o'ldi oromgir,
Dilorom ila jomdin komgir.

Ko'p aylar edi xotirig'a xutur
Ki: «Chun berdi tavfiq Rabbi G'afur.

Jahongirlikka qilib ehtimom,
Chu azm ettim, oldim jahonni tamom.

G'aroyib nekim dahr aro bor edi,
Bu bir maxfiy, ul bir padidor edi.

Naboti-yu koni-yu gar jonvar,
G'aroyib misolu ajoyib suvar².

Sipehr etti ollimda ifshosini
Ki, qildim borining tamoshosini.

Nekim arz sathida topmish vujud,
Manga bo'ldi manzur budu nabud.

Va lekin tengiz sayrini qilmadim,
Ne erkoni ul pardada bilmadim.

Savohilda derlarki, ko'ptur g'arib,
Jazoyirda ham ko'prak andin ajib.

Bihor ichra xud benihoyatdurur,
Muhit ichra behaddu g'oyatdurur³.

Bu shakli mudavvarki derlar jahon
Ki, bor aksari suv ichinda nihon.

Qurug'liq yeri o'ndin ermasdurur,
Bilur el nishon bo'yla bermasdurur.

Erur ofarinish aro oncha pech
Ki, janbidatur to'quz aflok hech.

Falaklarki, hech o'ldi ul pechdin,
Qoshida jahon kamdurur hechdin.

Hisob ichra bu hechdin dog'i kam,
Kishi ko'rmamish bo'lsa ushrini ham⁴.

Nedur muncha lofi jahongardliq,
Erur bu sifat lofi damsardliq?

Chu afloku anjumg'a yetmas ilik
Ki, mohiyati elga bo'lg'ay bilik.

Bilib biz hisobini bog'lab rasad,
Haqiqatlarin fahm qilmas xirad.

Alarg'aki qodir emastur kishi.
Bilinmas sukuni bila gardishi.

Jahonkim, bo'lubtur musaxxar manga,
Anga hukmronliq muyassar manga.

Ani mulk etib Haq, meni mulkdor,
Manga borcha ishga berib iqtidor.

Agar ulcha mulkumdadur, bilmasam,
Chu bilmay, bilur fikrini qilmasam.

Mening birla soyir el ichra ne farq
Ki, bo'lg'ay alar bahri g'aflatda g'arq?

Kerak har nedur farshi g'abro aro,
Qurug'luq aro, yo'qsa daryo aro.

Agar aylasa baxt hamrohliq,
Yurub borchadin topsam ogohliq.

Qurug'lug'ni qildim Xizr birla tay,
Bu dam qo'ysam Ilyos ila suvg'a pay».

Chu ko'nglida yer tutti mundoq havas.
Topa olmadi daf'ig'a dastras.

Havas tundbodi chu bedod etar,
Xirad xonumonini barbod etar.

Bu andesha chun ko'nglin etti zabun,
Dimog'ig'a yuzlandi bimi junun.

Bilibkim ne ko'nglida pinhon erur,
Nihon tutsa jonig'a nuqson erur.

Talab ayladi donish ahlini bot,
Yana davlat ahlin qilib iltifot.

Chu bu anjuman ixtiyor ayladi,
Nihon rozini oshkor ayladi.

Ichinda nihon ko'ngli maqsudini,
Ayon ayladi budu nobudini. •

Bori bildilarkim, ne qilmish havas,
Tengiz sayridur ko'ngliga multamas.

Qayu birki man' aylayu soldi so'z,
Debon so'zni, chun shohg'a qoldi so'z.

So'zin, o'yla ma'qul ila qildi rad
Ki, bo'ldi javobida ojiz xirad.

Bilib borchakim, man' dargir emas.
Rizodin o'kun hech tadbir emas.

Pisand ettilar barcha, aylab duo
Ki: «Haq soldi ko'nglunga bu muddao.

Umid ulki ham lutf etib Kirdigor.
Bu azmingda qilg'ay seni komkor».

Qayu ishta shah topsa royi zaif
Kim, o'lg'ay jadal aylamakka harif.

Ne jonibki, shah bo'ldi ko'shishnamoy.
Zaruratki, bo'lg'ay mute' ahli roy.

Shah ar mashvaratda sitamkoradur,
Sitam chekmay ul ishta ne choradur?⁵

Vale g'ayb sirri chu paydo emas.
Qazo qismati oshkoro emas.

Baso roykim aql anga yuz dalil –
Topor, lek o'lur, borcha royi alil.

Baso ishki nafs etsa anda inod,
Yetishgay hamul rahguzardin kushod⁶.

Ne royeki iqbol erur rahnamun,
Aning tobe'i keldi charxi nigun.

Bas, avlo bukim qay taraf tushsa shoh,
Kishi zilli johig'a chekkay panoh.

Ki, bo'lg'ay ish o'ng kelsa masrurluq,
Ham o'lg'ay yomon kelsa ma'zurluq.

Skandar so'zin qilg'och ul el pisand,
Bo'lub ko'ngli ul roydin bahramand.

Ravon hukm qildiki, san'atvar el,
Qilib chust kishti yo'nar ishga bel.

Masolihki, darkordur har nima
Olib, soz qilg'aylar uch ming kema.

Ming andin bo'lub shoh azmig'a xos,
Hamul elgakim keldi bazmig'a xos.

Yana ming ham arkoni davlat uchun,
Suv ustida qilmoqqa sur'at uchun.

Sekiz yuz sipohiyi jarrorg'a,
Iki yuz yana ahli bozorg'a.

Mingikim raqam aylab o'z otig'a
Ki, bo'lg'ay panah bahr ofotig'a.

Yuzi jung o'lub har bir andoqki shahr
Ki, topqay kishi shahrdek anda bahr.

Bo'lub, o'ylakim, shahr har jung aro,
Mahallotu ko'yu maqomu saro.

Yana uch yuz ul nav'kim bexalal,
Biri ming sipohig'a bo'lg'ay mahal

Ki, bo'lg'ay bori o'z farog'i bila,
Sekiz yil keraklik yarog'i bila.

Yana iki yuz kemada zodi roh,
Bo'lub ul ish ahlig'a oromgoh.

Yana yuzda solib tanobu rasan,
Masohatni qilmoqqa bahr ichra fan.

Yana iki yuzda jammolu sutur
Ki, shoyad savohilg'a tushgay ubur⁷.

Yana yuz kelib zavraqi tezrav
Ki, eltib suv uzra sabodin garav.

Yana iki ming ham bu tartib ila,
Butarga bori ziynatu zeb ila.

Chu farmon etib shohi ofoqgir,
Bo'lub ahli ofoq farmonpazir.

Turub xayli sanno'din teshakor,
Yig'och kesgali necha ming peshakor.

Masolih yoqo beshasidin yetib,
Hunarvar qaroru shikebi ketib.

Bu kishti yasar xaylning manzili,
Bo'lub Rum daryosining sohili.

Hamul suv yoqosi iki-uch yig'och,
Ko'rub arrau teshadin kuch yig'och.

O'n-o'n besh ming ustodi najjor edi
Ki, tun-kun ish ustida darkor edi.

Yana muncha shogirdu muzdur ham,
Bori sa'y etib ulcha maqdur ham.

Yana ikki-uch ming kishi borcha chust,
Ish etmak uchun kun-bakun bozjust.

Solib oncha ul sohil ichra xuro'sh,
Degil Rum daryosig'a tushti jo'sh.

Bu yanglig' o'tub uch yilu bir nima,
Tengiz suyig'a kirdi uch ming kema

Aningdekki, taqsim topti burun,
Tutub harkim o'z kemasida o'run.

Solib necha yilliq yo'l asbobini,
Tengiz sayrining har ne noyobini.

To'lub kemalar ichra har xosta,
Chu bo'ldi kerak yanglig' orosta.

Taharruk tutub shoh daryo kibi,
Ne daryoki, charxi muallo kibi.

Qilib mamlakat ahlig'a xayrbod,
Navozish bila aylabon elni shod.

Chiqib bodpoy uzra bo'ldi ravon,
Shabistoni ahli qolib notavon.

Surar erdi yakronini bedarang,
Anga tegrukim, bahri Rum-u Farang.

Chu sohil sari dashtdin qildi mayl,
Aningdekki daryo sari tund sel.

Qo'yub raxshi daryo qirog'ig'a gom,
Inonin chekib shohi daryoxirom.

Hamul hikmat ahli suturiobsanj,
Chekib yaxshi soat zuhurig'a ranj.

Chu bir lahzaye, maks vojib edi,
Qolur el sari shoh boqib dedi

Ki: «Ey qavmkim, qildingiz xizmatim.
Chekarsiz bukun g'ussai furqatim.

Necha hajringiz birla xursandmen,
Vale barchangizdin rizomandmen.

Qazodin manga tushti mundoq safar,
Qadar hukmidin elga «aynal mafar»⁴.

Quloqqa nekim aytsam so'z – tutung.
Necha vaqtdin so'ng meni ko'z tutung.

Agar mulku, vagar mol, gar din erur,
Nekim har biringizga ta'yin erur.

Qayu ishki har kimga chektim raqam,
Raqam chekkanimdin chiqormang qadam.

Hadisim ko'ngul ichra oling bori,
Salomat bo'lung, yaxshi qoling bori.

Duo birla bizni gahe yod eting.
Bu xizmat bila emdi imdod eting».

Bu so'zlar degach shohi kishvarxidev.
Ulus chektilar ko'kka yaksar g'irev.

To'kub ashkdin borcha yuzlarga rud,
Dedilar aning joniga ko'p durud.

Duodin so'ng og'oz etib bu kalom
Ki: «Gar bar, agar bahr qilsang maqom.

Nechakim firoqingda g'am yegabiz,
Ne yoroki, yaxshi-yomon degabiz.

Bisoti tarab jilvagohida bo'l,
Qayonkim esang, Haq panohida bo'l.

Ne amr etganing, toki bor jonimiz,
Tag'oful qilurg'a ne imkonimiz?

Chu bizdin duo aylading muddao,
Ne ish ilgimizdin kelur juz duo».

Alarg'a bu yerga yetishgach maqol,
Tulu' ayladi burji farxundafol.

Suturlob sori chu ko'z soldi shoh,
Ravon kemani qildi oromgoh.

Quyosh Jady burjig'a chunkim yetib,
Ravon Hut burjig'a tahvil etib.

Falak yetkurub buyla yomg'ur chog'in.
To'kub el ko'zi benihoyat yog'in.

Chu shah kema ichra maqom aylabon,
Ulus ham sarosar xirom aylabon.

To'lub chun labo-lab ul uch ming kema,
Ham el birla, ham har keraklik nima.

Topib hukm mallohi ozodmard,
Ravon kemani qildi daryonavard.

Qalin kishti o'lg'onda junbushnamoy,
Terang bahr bo'ldi g'urunbushnamoy.

Yurub suv uza shahri a'zam savod,
Taharrukda bir o'zga olam savod.

Savodi yopib jarf daryo yuzin,
Bulut o'ylakim charxi xazro yuzin⁹.

Bu oyin bila shohi daryoshukuh,
Yurub qildi daryoni yukdin sutuh.

Qayon azim bevalimu bok ayladi,
Tengiz bag'rini chok-chok ayladi.

Chu ul nav' mehmon kirib bahr aro,
Qilib mezbonlig'da suv mojaro.

Ochib har taraf abrmonand kaf,
Ki jam' aylagay har ne bo'lg'ay sadaf.

Bori durlarin oshkor aylagay,
Borin mehmong'a nisor aylagay.

Sochib borchasin shahg'a ogohvor,
Bori durlarin aylagay shohvor.

Birovningkim ul nav' mehmoni bor,
Ne durrkim, nisor etgay ar joni bor.

Ayog'chi ketur jomi daryomisol
Ki, bahr ichradur shohi daryonavol.

Manga tutki, no'sh aylab, aylay tarab
Ki, daryo kibi bo'lmisham xushklab.

Mug'anniy, tarona tuzat rexta,
Hazin rudunga lahne omexta¹⁰

Ki, ashkimni to'kkay duri nobdek,
Buyurg'ay manga charxi girdobdek.

Navoiy, talab qil tariqi fano
Ki, suv uzradur dahr uyiga bino.

Ko'ngulni bu uy birla shod aylama,
Hubob uyiga¹¹ e'timod aylama.

LXXIII

Iskandarning hukamodin daryobor vaz'in savol etgoni va Suqrotning kurrai arz davrida suvning ne nav' ihota qilg'onin sharh qilg'oni va Muhit atrofida yeti axzar daryokim, yeti charxi xazrodek sho'rangez, balki xunrezdurur taqsim etib, o'n iki ming jazoirkim, xolidotdin ayrudur, munqasim qilg'oni va buhayrot sharhidin elga tahayyurot solib va anhor mojarosidin soyilni bahrdek xushklabliqdin serob qilg'oni

Hamul kunki shah bo'ldi daryotavof,
Aning jungining ko'ksi daryoshikof,

Tilab hikmat ahlini majma' tuzub,
Borilarg'a diljo'yluq ko'rguzub,

Dedi: «Bahr kayfiyatin aytingiz
Ki, ne vaz' iladur yer uzra tengiz?»

Taammul qilib borcha ahli ayon,
Dedilarki: «Suqrot' qilsun bayon

Kim, ul hikmat ahlining ustodidur,
Zamiri xirad hikmatobodidur».

So'z andin so'rub shohi daryojanob,
Berib buyla Suqroti dono javob:

«Ki, yer jirmidur hay'ati mustadir,
Kurra ayladi oni Hayyi qadir.

Vale ul kurra suv ichinda nihon,
Ochuq qismi uldurki, derlar jahon

Ki, ma'murau tog'u homun erur
Ki, oti aning rub'i maskun erur.

Vale suv ihota qilibdur ani,
Erur yeti iqlim ochuq qolg'ani.

Vale ul ham ochuq emasdur tamom,
Ki, har jonibin bahr etibdur maqom.

Muhitekim, ul charxosodurur,
Aning davrida yeti daryodurur

Ki, har yon kirib rub'i maskun aro,
Duxul aylamish tog'u homun aro.

Yana ham o'n olti buhayrot erur
Ki, har birga bir o'zgacha ot erur.

Yana yuzdin ortuq erur ro'dbor
Ki, olur alardin ulus e'tibor.

Nechukkim Ko'hak, yo'qsa ro'di Hirot,
Va yo Nil yo Kavsaroso Furot.

Alardin jahon ichra obodliq,
Aning naf'idin xalq aro shodliq.

Erur chashma bu ro'dlar manba'i,
Vale bahrlarg'a bo'lub maqta'i.

Taarruz buhayrot ila ro'dg'a,
Xalal yetkurur sharhi maqsudg'a.

Hamul yeti daryoki zoxirdurur
Ki, anda bilodi jazoirdurur.

Ani sharh etarga qiloli shuru',
Alarg'a yaqin birla budur vuqu'

Ki, majmu'i ul bahrdin ayrilur
Ki, dono Muhit oning otin qilur,

Alardin biri bahri Rum-u Farang
Ki, sen-sen bu dam ul tengizda nahang

Ki, obodu bum ichra voqe'durur,
Jazoirki anda mazore'durur.

Erur olti yuz ulcha topmish adad
Ki, yo'q anda ma'murluq ichra had.

Ikinchini qil bahri Mag'rib gumon
Ki, mavjig'a orom yo'q bir zamon.

Shimoli-yu sharqiysi ma'mur bil,
Jazoir ming ul suvda mashhur bil.

Uchunchi erur bahri Zang-u Habash
Ki, oshubidin keldi devonavash.

Ming uch yuz jazira aning doxili,
Base ko'p jazirasining hosili.

Hisob ichra to'rtunchidur bahri Hind
Ki, janbida bir nov suv ro'di Sind.

Jazoir anga uch yuz-u iki ming,
Necha lujja ko'li hamul bahrning.

Biri keldi Ummon-u Qulzum biri,
Yana Bahrayni purtalotum biri.

Beshinchi tengiz keldi daryoyi Chin,
Jazira ko'p ul suvda mardumnishin.

Adad ichra uch ming, dog'i yeti yuz,
Jazoir arosida ko'p tog'-u tuz.

Duvong degan suvni oltinchi de,
Bilodi savodin ko'ngul tinchi de.

Iki mingga yaqin jazoir anga,
Tuman ming kema lek soir anga.

Yetinchini Mashriq suyi qil hisob.
Quyosh avval anda solib nuru tob.

Bo'lub o'n iki ming jazoir tamom,
Munung birla o'n oltida vassalom.

Bulardin erur ayru bahri Hazar
Ki. vahm aylay olmas suyidin guzar.

Anga ham jazoir adadsizdurur,
G'arobj bular ichra hadsizdurur.

Bular barchaning manba'idur Muhit
Ki. ovozasi tutti sathi basit.

Anga muttasildur bular borisi,
Qurug'lug'durur lekin uch sorisi.

Va lekin erur ul bag'oyat amiq
Ki, aflok anga tushsa aylar g'ariq.

Kelibdur sifat bu vatira anga,
Jihat buki, bo'lmas jazira anga.

Va lekin uluq vaz'liq jonvar,
Alarga ajab vaz' birla suvar.

Erur andin ortuqki ahli xirad,
Takallum bila aylay olg'ay adad.

Budur bahr ishikim, dedim mujmalin,
Bayon ayladim maxraju madxalin.

Kishi qilsa tafsilini orzu,
Ko'rar sayr etarda qilib justuju».

Skandar bo'lub xurramoyin base,
Ayon qildi donog'a tahsin base.

Burun yeti daryog'a azm etti jazm,
Bulardin so'ng etmak Muhit ichra azm.

Bo'lur odamiyning biyik himmati,
Erur himmatidin fuzun g'afleti.

O'lum solg'usi chun dimog'ig'a dud,
Tamanno o'tin muncha yoqmoq ne sud?

LXXIV

*Mashriqda ganj topqon kishi hikoyatikim, mag'rib ganjnomasini o'qub, mehrdek
boshtin qadam qilib, mag'ribqa bordi va ul zari mag'ribiy
topqoch mehrdek uyoqti*

Birov topti Mashriqda ganji shigarf,
Yoziq'lig' eshigida bu turfa harf

Ki: «Har kimki bu ganjni topti, jazm
Agar qilsa Mag'rib diyorig'a azm,

Falon yerda mundin uluq ganj erur,
Anga kim qadam urdi, poranj erur».

O'qug'och ani tome'i xomkor,
Dedi: «Ikisidin bo'lay komgor».

Munga — «himmat» oti qo'yub fikrati,
Ravon qildi Mag'rib sori himmati.

Necha yil qilib qat' daryou dasht,
Bo'lub anga yuz ming balo sarguzasht.

Yetib, istagan yerni topqon mahal,
Boshig'a yetishti sarosar ajal.

Ne mundin yedi bar, ne ondin dog'i,
Mashaqqat chekib kechti jondin dog'i.

Emas shahliq — olmoq yurub bahr-u bar,
Erur topmoq andinki Haq berdi bar.

Birovkim, bu ma'niga yobandadur,
Xiradmandu farxundapay bandadur.

LXXV

HIKMAT

*Iskandarning savoli Suqrot din ul bobdakim, kurrai arzni tamom
suv ihota qilmog'onning hikmati ne bo'lg'ay va aning javobi*

Skandar savol etti Suqrot din
Ki: «Ey fard tafritu ifrot din.

Bukim yer yuziga Muhit o'ldi su(v),
Bayon qilki, mushkildurur bizga bu

Ki, ne vajhdin tutmadi yer yuzin,
Jahon sathining borcha tog'-u tuzin

Ki, bu rub'i maskunga suv keldi oz,
Ham onchaki bor erdi elga niyoz.

Muhitekim, ul oshkorodurur,
Nega davrida yeti daryo durur?

Chu andin yeti bahr bo'ldi judo,
Nega tutmadi yer yuzin? Qil ado»

Duo qildi donoyi daryozamir,
Ki: «Olsun jahon shohi daryonazir.

Guruhe demishlarki, bu jirmi xok,
Erur vaz' ichinda balandu mag'ok,

Necha asli vaz'i mudavvardurur,
Bu hikmat eliga muqarardurur.

Vale yer yuzi chunki hamvor emas,
Kishi fikr agar qilsa dushvor emas.

Bilurkim, yog'indin qachon bo'ldi sel,
Qilur tog'din past vodiya'ga mayl.

Chu olam yuzi bo'ldi past-u baland,
Bu so'zni qilur donish ahli pisand

Ki, suv moyil o'lmish chuqurlarga-o'q,
Erur bu jihatdin biyiklarda yo'q,

Guruhe bu ma'ni guvohidurur
Ki, derlar bu hikmat Ilohiydurur.

Tutulmoq kerak erdi yer suv bila,
Hamul nav'kim, aks ko'zgu bila.

Vale xalqkim, Haqqa oson edi,
G'araz ofarinishdin inson edi.

Anga jilvagoh ochti qudrat bila,
Bu ma'nig'a yo'q daxl hikmat bila.

Muni bil Hakimi Azal hikmati
Ki, topmas bulardin xalal hikmati.

Erur chunki ul yerda ojiz xirad,
Xirad ahlig'a so'z demakka ne had»

Skandarga ul so'z kelib dilpazir,
Sukut o'ldi hikmat bila noguzir.

LXXVI

*Iskandarning yetti daryo bila o'n iki ming jazoir bilodin fath
etgandin so'ngrakim bir qatla Muhit davrasin pargorsifat evrulub erdi.
Muhit nuqtagohig'a azimat qilg'oni va ul sayrda yig'och marokibning
yeldin harakati va suv dashtining samoviy hay'ati va kulokdin ul dasht aro
ko'p arg'adol namudori va hubobdin ul yo'l aro ko'p sangreza osori
va Iskandarning Muhit markaziga yetgoni va charx do'lobi ani
aylandurub, Iskandariya azmi etgoni*

Guharrezkim, nuktaovardurur,
Bu daryoda mundoq shinovardurur

Ki, chun surdi dono bu yanglig' maqol,
Xabar topti doroi daryonavol

Ki, ne nav' emish bahr kayfiyati,
Safar sori jozim bo'lub niyati.

Hakimi ilohiyg'a' surdi nafas.
Ki: «Sendin erur bizga bu multamas,

Kim andoqki yetti so'zungdin navo,
Bu sayr ichra sen bo'lg'asen peshvo.

Sening tobe'ing borcha mallohlar,
Bori bahr sayrida sayyohlar.

Alar birla topib suv hanjorini,
Qayun boshlasang xalq raftorini.

Bo'lurbiz bori donishing payravi
Ki, fahming biyik keldi, roying qavi»

Qabul etti Suqrotu yo'l boshladi,
Ulus bordi har yonki, ul boshladi.

Bo'lub ehtiyot amri lozim anga,
Hamul kema ahli mulozim anga.

Ishe tutmoq ul yo'l ishin pos o'lub,
Aning posini tutqon Ilyos o'lub².

Surub kemani ul andoqki tayr,
Hamul suvg'a qildilar ohangi sayr

Ki, daryoyi Afranja-u Rum edi
Ki, holot anga g'ayri ma'lum edi.

Jazoyir futuhiga yuz qo'ydi shoh,
Qilib sa'y shah birla xaylu sipoh'.

Qayonkim qilib azm, qo'ymay olib,
Chu olib, g'aroyibqa ko'p ko'z solib.

O'zi aylabon suvda fathi bilod,
Jazoyir bilodini aylab kushod.

Va lekin necha kimsa ta'yin etib,
Alar suv qirog'i bila yo'l ketib.

Necha kemau ahli hikmat necha
Ki, ham kunduz aylab ravshan ham kecha.

Suvda o'y, nechukkim, hubob urg'oli,
Hamul bahr davrin tanob urg'oli.

Savohilda to yer topib, yo'l yurub,
Masohat tariqin bajo kelturub.

Ne erkim bo'lub besha, yo berk tog'
Ki, qat'ida massoh topmay farog'.

Suv ichra qilib kema birla shitob,
Bu nav' oni massoh chekkay tanob

Ki, bir kema ichra yig'ib har sari,
Tanobi qadi o'n iki ming qari.

Qilib kemaga berk langar toshin,
Va lekin ul ipning yana bir boshin.

Yana bir kema ahli tutqay surub,
Nekim shart surmak, bajo kelturub.

Necha tor tutqon kema qochibon,
Tanobini turg'on kema ochibon,

Chu soyir kema rishtasi tortilib,
Hamul kema sayrini sokin qilib.

Anga kema ahli solib langarin,
Yana kema suvdin olib langarin.

Tanobin yig'a bahr aro tezrav,
Nechukkim burung'i kema tezdav.

Munga ham chu tortildi chekkan tanob,
Turub bu vale, turg'on aylab shitob.

Bu yanglig' chu bu bir turub, ul yurub.
Bu turg'on qachonkim yurub, ul turub.

Alar chun bu yanglig' shitob aylabon,
Muhosiblar oni hisob aylabon.

Kezib bu sifat bahr atrofini,
Masohat bila anglab avsofini.

Yana bir necha dog'i ahli hisob,
Urub bu sifat bahr qutrin tanob.

Hakimi muhosib bu san'at bila,
Bilib hosilin zarbu qismat bila.

Ki, atrofi oning erur necha yo'l,
Yana sath birla erur necha ul.

Jazoyirni to fath qilg'uncha shoh,
Hisobin hakim aylabon ro'baroh.

Chu bir bahr fathi saranjom o'lub,
Hisobi dog'i, o'ylakim, kom o'lub.

Nekim bo'ldi ul suvda hangomaye,
Aning borcha sharhin yozib nomaye.

Chu ul noma sharhin durust aylabon,
Kabutar ayog'ig'a rust aylabon

Ki, hamroh ani Rumdin kelturub,
Havo aylabon ul paru bol urub.

Xabar eltib ul barcha Rum ahlig'a,
Qurug'luqdag'i marzu bum ahlig'a.

Bu yanglig' eti bahri zaxxorni,
Yeti jarf daryoyi xunxorni,

Kezib ayladi barchasig'a ubur,
Nechukkim suv uzra sabou dabur.

Ajoyibni g'oyatdin ortuq ko'rub,
G'aroyib nihoyatdin ortuq ko'rub.

Urub o'n iki ming jazoyirg'a gom,
Qilib fath chun aylabon ehtimom.

Chu tortib tanob anda bevahmu bim,
Bilib barchaning tulu arzin hakim.

Yeti bahrni chun musaxxar qilib,
Borining salohu fasodin bilib.

Muhit o'ldi bir davra bu sayr aro.
Yana xomazan yozdi bu mojaro.

Uzotti yana toyiri nomabar
Ki, yetkurdi hijronkash elga xabar.

Yana manzili bo'ldi bahri Farang,
Qilib bir jazira ichinda darang.

O'tub qilg'ali bahr ichinda xirom.
Bu choqqa degin o'n iki yil tamom.

Jazira aro chun makon ayladi,
Ulus ko'nglini shodmon ayladi.

Gumon ettilarkim, tugandi safar,
Vatan bo'lg'usidur alarg'a mafar.

Buyurdi yana shohi daryoshitob
Ki, kelturdi Suqroti hikmatmaob.

Tengizda ravon qilg'on asboqini,
Chekilgan masohatning avroqini⁴.

To'la bo'lmish erdi varaq bir kema
Ki, yo'q anda kog'azdin o'zga nima.

Solib borcha sanduqlar ichra chust,
Alarni qilib qirlar birla rust.

Qilib vahmkim o'tsa kog'azg'a nam,
Anga nogihon botil o'lg'ay raqam.

Kemakim ul avroq birla to'lub,
Safina bo'lub demakim, jung o'lub⁵.

Chu sanduqlarni chiqordi hakim
Varaqar qolib erdi namdin salim.

Dedi shohkim: «Necha ahli qalam,
Hisob aylasun ul adadsiz raqam».

Muhosiblar oni hisob ettilar,
Adad maxlasin intixob ettilar.

Hakim ul adadni chu tashih etib,
Borin shoh ko'ngliga tavnih etib.

Taaqqul bila shohi gardunjanob,
Qilib ul raqam intixobin hisob.

Hakimeki oncha adad aylabon,
Hisob ichra shahg'a madad aylabon.

Suvning sathig'a chun bo'lub rahshunos,
Necha zar' erkonnii aylab qiyos.

Tengiz tulu arzin vajab-barvajab.
Topib zarbu qismat bila betaab.

Muhitekim ul bahri a'zamdurur,
Aning javfida barcha olamdurur.

Masohat bila befusunu firib,
Bilib havzdekkim, erur bir jerib.

Angakim jahon bo'lsa bog'i tarab,
Tengiz bo'lsa havzi aning ne ajab?

Eshittimki, farmondihe bor emish,
Hadisida bu so'zga takror emish.

Ki: «Dahr o'ldi bir kadxudoning yeri,
Bu gar bor ersa, bordur oning yeri».

Jahon topsa ul nav' bir kadxudoy,
Ne tong olam o'lsa anga bir saroy?

Chu shah topti daryoning oyinini,
Bu nav' ayladi davri taxminini

Ki, bo'lsa kema suvda sur'atnamoy,
Safar qilsa to'quz yilu yeti oy.

Hamul bahri a'zamni bir davr etar,
Qayu yergakim suvg'a kirmish, yetar.

Chu pargor davrini pos ayladi,
Yana qutrin oning qiyos ayladi.

Ayon bo'ldikim uch yil-u bir nima,
Bo'lur suv aro sayr qilsa kema.

Muhitig'a markazki beishtiboh,
Erur bahri a'zamga ul nuqtagoh.

Yaqin borur ul yon azimat chog'i,
Iki yilchiliq yo'l-u kamrak dog'i.

Yana kelmagi dog'i oncha bo'lur,
Azimatda borg'on zamoncha bo'lur.

Buyurdi qilib to'rt yilliq yaroq,
Muhit o'rtasig'a safar ittifoq.

Yig'ib anjuman, buyla surdi kalom
Ki: «Bizni havoi tamannoi xom

Ki, oning otin xalq qo'ymish havas,
Vale filhaqiqat bu yanglig' emas.

Bori Tengri taqdiridur begumon,
Kishi qilmog'i yaxshidur, gar yomon

Gar ul, gar bu har qaysi taqdir ila,
Qila olmadim chora tadbir ila.

Ulusning malolig'a bo'ldum sabab,
Base ko'rdilar xalq ranju taab.

Bu damkim bu yerda qilibmenarang,
Bilurmenki eldur safardin batang.

Emas bo'lsalar sayrning rog'ibi,
Bilurmen erur Haq alar jonibi.

Manga bu tamanno tunganmaydurur,
Yururdin zamirim o'sonmaydurur.

O'n uch yil ishimkim tamosho edi,
Jazoyir bila yetti daryo edi.

Muhit erdi maqsud suv sayridin,
G'araz soqit erdi aning g'ayridin.

Bu muddatki, bahr ichra qildim xirom.
Ne yerlarki yuzlandi fathig'a kom.

Bori far' edi, toki qat' o'ldi su,
Mening xotiring'a erur asl bu

Ki, sayr ayladim doira davrini,
Kerak anglasam markazi g'avrini⁶.

Agar umru tavfiq bersa Xudoy,
Kema to'rt yil bo'lg'usi bahrsay:

Iki yil borib, iki yil kelmagi,
Vale yo'q kishi g'aybni bilmagi.

Manga gar erur davlatu baxt yor,
Bu yo'l qat'ida hech yo'q ixtiyor.

Bilurmen bu ish amri ma'hud emas,
Kishiga tengiz sayri maqsud emas.

Ulus ko'ngliga tushmasun inhirof
Ki, bori erur bu yurushtin maof.

Yo'likim qilur marg taxvifini,
Nechuk qilg'amen elga taklifini?

Vatang'a yonib xalq osudadil,
Bori bizdin o'ldiklar' ammo bihil».

Bu so'zni chu sharh etti doroi Rum,
Fig'on chektilar xalq aylab hujum

Ki: «Shoho, ne jurm aylamish bu guruh
Ki, kelding alar qullug'idin sutuh?

Necha qulluq etmakta sharmandabiz,
Yamon-yaxshi bo'lsoq sanga bandabiz.

Borimizg'a doim bu ermish murod
Ki, bo'lsoq tobug'ungda g'amginu shod.

Ajal jonimiz qasdi qilg'on chog'i,
Tan o'lg'ay sening dargahing tufrog'i.

Ne qilduqki, doroi sohibxirad,
Borimizga mundoq chekib xatti rad,

O'zidin sipohin yiroq istadi,
Asiri baloi firoq istadi.

Borurbiz qayonkim sanga kom erur,
Turarbiz sanga qayda orom erur.

Tirik bo'lmoqu sendin o'lmoq yiroq,
Erur bizga andin o'lum yaxshiroq».

Skandar sipohin qilib ozmun,
Yaqin bildikim bo'lmamishlar zabun.

Erur xizmatida bori yakjihat,
Ko'rub elga diljo'yliq maslahat.

Bori xaylig'a ofarin ayladi,
Inoyatqa borin qarın ayladi.

Dedi: «Haq ishingizga bersun evaz,
Bu so'zdin manga bilmak erdi g'araz

Ki, bu ranj aro xalq holi nedur,
Mening birla har kim xayoli nedur?

Boridin chu ixlosu sidq o'ldi fahm,
Manga ham bu dam murtafe' bo'ldi vahm.

Hamul men shahu siz sipohsiz manga,
Yomon kun yetishgach panohsiz manga.

Bu ixlos birla Xudo yoringiz,
Havodis aro Haq nigahdoringiz».

Bo'lub shod shahqa duo qildilar,
Sadoqat tariqin ado qildilar.

Shah uch bo'ldi elni, taammul bila,
Bag'oyat munosib taxayyul bila.

Iki ming kema ahlin etti judo,
Dedi: «Yoringiz bo'lsun emdi Xudo».

Og'ir yuk edi dog'i ortuq kishi,
Alar birla yo'q shahning ortuq ishi.

Vatan sori borin ravon ayladi,
Borin lutf ila shodmon ayladi.

Dedi: «Rum mulki sori qaytingiz,
Salomatlig'imdin xabar aytingiz.

Burun yeti daryoyi zoxirni deng,
Yana o'n iki ming jazoyirni deng

Ki, fath ayladim tig'u tadbir ila,
Chu tadbir edi rost taqdir ila.

Bu damkim Muhit o'ldi maqsad manga,
Kerakmas edi xayli behad manga

Ki, ne mulk fathi edi, ne bilod
Ki, qilsam cherik birla oni kushod.

Jihat bu edi bizni qaytarmog'i,
Muhit ichra oz el bila bormog'i».

Uzotqoch alarni bu oyin ila,
Yeti yuz kema bo'ldi taskin ila,

Elin ham ayirib dedi: «Siz guruh
Bo'lung ushbu manzilda taskinpujuh,

Cheking to'rt yil intizorim mening,
Bu muddat bo'lung posdorim mening.

Muhayyo qiling Rumdin ko'p mato'
Kim, ul aylagay daf'i za'fu sudo'.

Men o'lsam safar ozimi jid bila,
Agar yondim ersa bu mav'id bila,

Ul ashyo bo'lub mujibi taqviyat,
Quvo topqay andin yana tarbiyat.

Chu bir-birga hijron chekib etkabiz,
Farog'at bila azmi Rum etkabiz.

Va gar xud falak zulm etib oshkor,
O'yun o'zga nav' o'ynasa ro'zgor,

Meni tortibon bahri zaxxor aro,
G'ariq etsa daryoyi xunxor aro.

Suvda tu'ma aylarga qilmay darang,
Zabun etsa bu ajdahoni nahang.

Zamon o'tsa sizlarga mav'uddin,
Topib o'zni navmid maqsuddin.

Duo xatti bizga raqamzad qiling,
Bihil aylabon azmi maqsad qiling»⁸.

Ayirdi uch yuz kishtiysi teztak.
Yururda, nechukkim, hiloli falak.

Mulozim qilib hikmat ahlin tamom,
Madorolarig'a qilib ehtimom.

Bo'lub borcha mamlu ul uch yuz kema.
Tengizda keraklik bo'lur har nima.

Necha ming kishi yakdilu yakjihat,
Jalodat kelib barchasig'a sifat.

Kema ilmida barcha mallohdek,
Tengiz g'avsi fannida timsohdek⁹.

Ne xizmatki aylab bori dilpazir,
Alar shahga, shah barchag'a noguzir.

Murattab qilib shohi gardunnabard.
Kirib kemaga, bo'ldi daryonavard.

Alar qoldilar ashkdin bahrrez,
Borib ashkdek shohi daryositez.

Tun-u kun qilib po'ya gardun kibi,
Suv ichra qolib rub'i maskun kibi.

Kecha tinmoqu kunduz orom yo'q,
Yemakdin navo. uyqudin kom yo'q.

Necha boqsa yo'q tog'u sahro padid.
Nekim g'ayri daryo — bori nopadid.

Suv aflokdin hech topmay gusil,
Bo'lub davrasi davrig'a muttasil.

Gumon aylabon xayli daryoxirom
Ki, gardun aro aylamishlar maqom.

Quyoshkim qilib sayr ul aflok aro,
Nihon bo'lmayin markazi xok aro.

Necha nurini bahr aro butrotib,
Tengizdin tug'ub ham tengizga botib.

Qachonkim bo'lub suv tubiga nigun,
Yuziga yopib pardai obgun.

Chu mashriq sari po'ya birla yurub,
Suzuk suvda gavhar kibi bilgurub.

Topib chun quyosh suv yuzidin xafo.
Vale partavi topmayin intifo.

Aningdekki fonus aro bo'lsa sham',
Ko'runur aning partavi birla jam'.

Vale bo'lsa ko'nglak samoviy anga,
Laqab ichra voloyi moviy anga.

Qachonkim topib suv aro sham'i mehr
Ki, lu'bat ayon aylar erdi sipehr.

Nechukki yuqordin ko'runub nujum,
Alarning suvda aksi aylab hujum.

Dema akskim, yuz tuman jonvar,
Suv amvojida zohir aylab suvar.

To'qulg'on kibi jinsi zebo aro,
O'kush jonvar naqshi debo aro.

Suvni ravshan aylab alarning ko'zi.
Nechukkim, havoni falak yulduzi.

Hamul jonvarlar suvda xayl-xayl,
Qilib to'sh-to'shidin kemalarga mayl.

Yoqib ko'zlari yuz tuman ming charog',
Topib el quyosh partavidin farog'.

Chu ul shu'lalar kemalarga yetib,
Yig'ochlar tutoshurdin el vahm etib.

Hamono kuyardin qilib man' suv
Ki, kuymas amad sham' bo'lsa g'ulu.

Vale shakllar jilva aylab muhib
Ki, el ko'ngli topib alardin nahib.

Angachaki bu xayl yaksu bo'lub,
Ulus bag'ri ul vahmdin su bo'lub.

Bular chun bo'lub bartaraf, yona favj
Padidor o'lub, solibon suvg'a mavj.

Qolib kemalar yuz ming ofat aro,
Kema ahli bahri maxofat aro.

El og'zig'a yuz ming karat jon yetib
Ki, bir bo'yla oqshomga poyon yetib.

Yana chun bihor uzra chiqti quyosh,
Buxor o'ldi har yon bihor uzra fosh.

Nazardin tengiz anjumi gum bo'lub,
Itarda ham, andoqki anjum bo'lub¹⁰.

Suv tahrikidin goh girdoblar,
Inonig'a yo'lning berib toblar.

Ne girdobkim, jarf chohi amiq,
Quyosh Yusufin aylagudek g'ariq¹¹.

Ajab keldi chahg'a havoli sudin,
Suda choh kim ko'rdi xoli sudin.

Musofirg'a ne hol bo'lg'ay taboh
Ki, yo'lida haryon bu nav' o'lsa choh?

Falak gunbazig'aki kelmish nigun,
Suv har yon manore yasab bozgun.

Kema davrasig'a berib imtidod,
Aningdekki tol bargiga girdbod¹².

Biridin qutulmoqqa chun xos o'lub,
Yana bir samoig'a raqqos o'lub.

Gahekim bo'lub raf' sargashtalik,
Hamul davradin baxt bargashtalik.

Esib sarsaru bahr o'lub mavjhez,
Falak birla suv mavji aylab sitez.

Yel andoq esibkim, tengiz chayqalib,
Suyi bahrning mavjdin qo'zg'alib.

Solib ko'hmonand ko'loklar,
Payopay tengiz jismiga choklar.

Kirib suv tubiga salomat kuni,
Bo'lub oshkoro qiyomat kuni.

Falak yelga vahshat eshigin ochib,
Tengiz vahshi daryo tubiga qochib.

Ne daryo tubikim, sug'a ul taraf,
Chiqib gar bolig', gar nahang, ar kashaf.

Chu ko'lok o'zin charxsho'y aylabon,
Falak sathig'a obro'y aylabon.

Kemakim, qilib charx sori ravish,
Qilib tiri ko'k Tirig'a sarzanish.

Quyi chun inib, bo'lub oning eri
Dema bahr tahtiki, tahtas-sari.

Bo'lub Savru Hut avjidan vahmlig',
Tubidin topib ko'p o'yu balig'.

Falakka urub birni daryo suyi,
Yana birni eltib, vale yer quyi.

Kema ahli gohi o'luk, gah tirik,
Tirik ham yub ul suvg'a jondin ilik.

Gahikim ul oshub topib nishast,
Bo'lub tog'dek mavjlar suvg'a past.

Qutulib kema ahli ul harbdin,
Kelib ul biri Sharq-u bu G'arbdin.

Yig'och otlarin bahr aro chopishib,
O'kush ranj ila bir-birin topishib.

Taab ko'zlarin ashkbor aylabon,
Tengiz ichra gavharnisor aylabon.

Alardin o'zida biri qolmayin,
Skandar, magarkim, o'zin solmayin!.

Borurlar edi buyla oyin bila,
Gahi sur'atu goh taskin bila.

Bu yanglig' o'tub bir yilu to'quz oy
Ki, markazga bo'ldi qazo rahnamoy.

Skandarg'a bu mujda berdi suro'sh
Ki: «Ey odamizodi behudako'sh!

Hamul yerga yettingki kom aylading,
Husulida yillar xirom aylading».

Qilib raf' shah ko'nglidin yosni,
Talab qildi Suqrot-u Ilyosni.

Alarg'a dog'i bo'lmish erdi ayon,
Kelurlar edi aylamakka bayon.

Chu aytishtilar, shubha raf' o'ldi pok,
Skandar bo'lub xurram-u zavqnok.

Buyurdi safoyinni turg'uzdilar,
Solib langarin, bodbon buzdilar.

Dedi elgakim: «Siz turung emdi shod,
Qilurmen baringiz bila xayrbod.

Tengiz qa'rini aylab erdim havas,
Topibmen bu soat anga dastras.

Kirarmen murodim tamanno qila,
Havas qilg'onimni tamosho qila»¹⁴.

Bu yerda rivoyatqa bor ixtilof,
Vale Xusrav¹⁵ etmish munga e'tirof

Ki, bir shisha soz etti sanduqvash,
Guharvor sanduq aro kirdi xush,

Boshin, — dedi, — rust ettilar qir ila,
Tanobe chekib anga tadbir ila.

Tutub berk ul ahli ano bir uchin,
Tugub shishasig'a yano bir uchin.

Qilib raf' har vahmu andishani,
Tengiz ichra soldilar ul shishani.

Qolib ul tengiz qa'rida necha oy.
Bo'lub bahr holin tamoshonamoy.

Chu yuz kun qolib, bahr anga ortibon,
Alar shishasi rishtasin tortibon.

Vale bu rivoyat erur bas mahol,
Vuqu'ig'a topmas xirad ehtimol.

Yana bir rivoyat dog'i bordur
Ki, roviylar ollinda muxtordur.

Manga dog'i ul keldi chun dilpazir,
Qachon bo'lg'ay oni demakdin guzir?!

Budur ulki, tarixlar noqili,
Ham oni nabi debdurur, ham vali.

Xabar bu sifatdurkim, ul komjo'y,
Chu bo'ldi Muhit ichra oromjo'y,

Riyozat base chekmish erdi tani,
Topib tasfiya xotiri ravshani.

Bo'lub sayr itmomi topqach maqom,
Ishi ham suluk ichra bo'ldi tamom¹⁶.

Valoyat maqomida topti o'zin,
Nubuvvat charog'i yorutti ko'zin.

Ko'zi bo'lg'och ul shu'ladin nurluq,
Suv ahlig'a raf' o'ldi masturluq.

Qayon boqti, ko'rdi nekim bor edi,
Anga borcha maxfiy padidor edi.

Suvu suvdag'in o'yla ko'rdi ayon
Ki, ko'rgay kishi barkai mohiyon.

Qurug'luqqa har jonvarkim bo'lur,
Bashar jinsidin har suvarkim bo'lur.

Ko'rundi anga borchasi su aro,
Nechukkim bular aksi ko'zgu aro.

Vale anda bor erdi timsol ko'p.
Qaviy haykalu turfa ashkol ko'p

Ki, olamg'a tushsa biri nogahon,
Nazarasidin o'lgay ahli jahon.

Bolig'larki bo'lg'onda junbushnamoy,
O'ta olmag'ay sur'at etsa bir oy.

Vale ko'p nahang, o'ylakim, bo'yla hut,
Muqarrar anga iki har kungi qut.

Yurub egri xarchang loyiq munga,
Shinovar kashaf ham muvofiq munga.

Skandarg'a nekim tamanno bo'lub,
Yuz oncha g'aroyib tamosho bo'lub.

Bo'lub bar ila bahrning shohi ul,
Nubuvvat ramuzining ogohi ul.

Yetib chun bu iqboli jovid anga,
Nimakim emas erdi ummid anga.

Berib xaylig'a mujdaye ul holdin,
Bo'lub borcha muqbil ul iqboldin.

Bilib xalq shohi muzaffar ani,
Hakim-u vali-yu payambar ani.

Haroson kelib, yonibon shodmon,
Kema sayridin tinmayin bir zamon.

Kema sur'ati ul sifat tez edi
Ki, janbida gardun garonxez edi.

Xirom ichra andoq bo'lub poyasi
Ki, hampoylig'din qolib soyasi.

Iki yilchiliq yo'lni bir yil surub,
Qo'yub borg'on elga o'zin yetkurub.

Yetib chun elig'a shahi arjumand,
Bo'lub vasli birla bori bahramand.

Tutub bir kun ul manzil ichra maqom,
Yana kun yururga qilib ehtimom.

Anga tegrukim aylabon suvni tay,
Saodat bila qo'ydi sohlig'a pay.

Su tashviridin jismi betob edi,
Salomat mizojida noyob edi.

Xayolig'a keldiki — ketmak kerak,
Bu foniy jahon tarkin etmak kerak.

Qilib elga irsol o'z dinini,
Tuzub mamlakat zabtu oyinini.

Burunroqki, bo'lg'ay ishi iztiror,
Muluki tavoyifqa berdi qaror.

Aningdekki, tuzgan kibi ul muluk,
Qilib yeti yuz yilgacha bir suluk

Ki, ul mulk alarg'a qolib necha pusht,
Chiqormay alardin sipehri durusht.

Chu ul fikrdin xotirin tindurub,
Kecha-kunduz orom tutmay yurub.

Takovar surub za'fliq tan bila,
Nihon jismi zorig'a shevan bila.

Qila olmayin kimsa hampoyliq,
Ul aylar edi dashtpaymoyliq.

Tamuz o'tidin erdi olamg'a jo'sh,
Suvlar aylabon qaynamoqtin xuro'sh.

Quyosh tobidin yer aningdek qiziq,
Ki, bittab' aylab havoni isiq.

Isiq fartidin yer yuzi o'rtonib,
Kishiga oyoq yerga yetgach — yonib.

Surarga Skandar samandin ravon,
Isiq ayladi jismini notavon.

Mizojining anglabki somoni yo'q,
Bilibkim, yurumakning imkon' yo'q.

Turub tushti tafsanda qumloq uza,
Qilib eldin ohang tufroq uza.

Marazdinki bor erdi jismida tob,
Mizojig'a solmish edi iztirob.

To'sholguncha yer — quvvati qolmadi,
Bo'lub za'fi g'olib — tura olmadi.

Tushub erdi bir ko'ha, ochti ani.
Uzoldi hamul ko'ha uzra tani.

Chu behad qizimish edi ul yobon,
Birov qildi qolqon bila soyabon.

Magar aylagon ul sipahdorliq,
Qilib erdi qalqonni zarkorliq.

O'qub erdi shah tole' ahkomida
Ki, oning hayotining anjomida:

Temurdin yer, oltundin o'lg'ay samo,
Anga bo'lg'ach ul iki suratnamo

Ki, arzi temur, charxi oltun erur,
Yaqin bildikim, ish digargun erur.

Ko'zidin to'kub ashk — qayg'u bila,
Ilik yuvdi jonidin ul su(v) bila.

Ketur soqiyo bodau, qo'y nizo',
To'lo tut manga sog'ari alvido'.

Dame mug'tanam angla mayxonani
Ki, to'ldurg'usi charx paymonani.

Mug'anniy, chekib nag'ma, qil bizni shod,
Kerak bo'lsa ul nag'mai xayrbod,

Agar munlug' istar esang anda bayt,
Navoiyning oshufta nazmidin ayt!

Navoiy, topib soqiya mohvash,
Yonida aning mutribi nag'makash,

Bo'lub mast, yod etma ogohliq,
Agar istar ersang dame shohliq.

LXXVII

*Jahon bazmi soqiylari hayosizlig'idakim, umr sog'arig'a ajal zahri
quyarda g'ofil bila ogoh aro tafovut ko'rmaslar va umr bog'i so'ilari
vafosizlig'idakim, hayot shoxini ajal tig'i bila qat' etarda gado
bila shoh aro farq bermaslar va olami xokdin etak silkarga ish'or
va bu vartai halokdin ilik tortarg'a irshod*

Jahong'a chu yo'qtur baqo, ey ko'ngul,
Tama' qilma andin vafo, ey ko'ngul.

Jahon nedurur — bir ulug'roq kesak,
Yiroq tortqil ul kesakdin etak

Ki, bor ul kesak suv ichinda g'ariq,
Olib o'rtag'a oni bahri amiq.

Erur oning uch rub'i daryo sori,
Yana rub'i keldi sudin toshqori.

Nekim suv aro topti poludaliq,
Etak topmag'ay andin oludaliq.

Hamul rub'ikim bahrdin keldi fard,
Erur mumkin andin zamiringg'a gard.

Bu balchig' bila gard aro qilma xo'y,
Bo'l aning firoqi sori garmpo'y

Ki, kirgan bu bolchiqqa imkon emas,
Kishi botsa chiqmog'lig' imkon emas.

Hamul gard aro kimki qo'ydi ayog',
Ne ko'z qoldi oshubidin, ne dimog'

Ki, Bahrom anga bottiyu chiqmadi',
Qiyomatqacha yottiyu chiqmadi.

Munga dog'i Kayxusrav o'lg'och nihon,
Yana topmadi oni ahli jahon.

Qayu shahki oldi jahon kishvarin,
Tasarruf qilib bahru kon zevarin.

Ham oni jahon dardnok ayladi,
Ne bergonni olib, halok ayladi.

Kishikim, bu ma'nig'a da'vosi bor,
Yiroq yerga bormoq ne ma'nosi bor?

Qayu shah nechukkim Skandar edi,
Hakim-u vali-yu payambar edi,

Qayu ishga ilgi uzoldi ekin
Ki, ul bermayin dast, qoldi ekin?

Ne iqlim azmig'a chekti sipoh
Ki, fath o'lmadi bo'lmayin kinaxoh.

Ne dasht uzrakim tuzdi saffi nabard,
Chiqordi adu xaylidin ko'kka gard.

Bular xud erur shohlarning ishi,
Yana ishki qilmaydur andoq kishi.

Kayumars davronidin to bu davr
Ki, keldi muluk ichra har guna tavr.

Vale necha ishkim anga berdi dast,
Yana shohlarg'a emas erdi dast.

Biri yeti iqlim fathi tamom
Ki, bu rub'i maskun uza surdi gom.

Chu yoydi saropardai shavkatin,
Yeti arsada choldi besh navbatin.

Yana chunki azm oshkor ayladi,
Nahangona fathi bihor ayladi.

Olib yeti daryoyi zohirni ham,
Yana o'n iki ming jazoirni ham.

Yana chekti Ya'juj o'llig'a sad
Ki, sharh ichra ojizdur andin xirad.

Yana tuzdi bo'lg'och sipehrozmo.
Suturlobu mir'oti getinamo.

Yana qildi chun ilm anga bo'ldi qism,
Jahon mulkida ko'p ochilmas tilism.

Yana muncha bemislu dono hakim,
Ki, bo'ldi anga borcha yor-u nadim.

Bilik avji fikratlari manzili,
Bori olida hal falak mushkili.

Jahon ichra mundoq topib shohliq,
Nechuk shohliq, donishogohliq.

Valoyatdin ilgida quvvat dog'i,
Nechukkim valoyat, nubuvvat dog'i.

Qachon odamiy buyla ma'hud emish,
Kishi qayda bu nav' mavjud emish.

Anga qilmadi davri gardun vafo.
Jafo birla ham qilmadi iktifo.

Jafo elni bistarg'a solmoq bo'lur,
Firoshi uza jonin olmoq bo'lur.

Yo'q ul elki bo'lg'ay base arjumand,
Necha dog'i bor ersa xor-u najand.

Ajal uyqusig'a bo'lurda asir,
Bo'lur jismi bistarda oromgir.

Skandarni ko'rkim, bu dam charxi dun
Ki, qildi ajal uyqusig'a zabun.

Faras chopturub dasht ila tog' uza,
Yiqibdur tanin tiyra tufrog' uza.

Necha vaqt aylab vatandin judo,
Anou necha siymtandin judo.

Bular borcha mahbubu payvand ham,
Demaykim bular, necha farzand ham.

Tay etgan zamon dashtu bahri firoq
Ki, ko'nglida tug'yon solib ishtiyoq.

Ani vasl zavqi navidi bila,
Solib po'yag'a kom umidi bila.

Bo'lur chog'da umididin komyob,
Solib jonig'a marg o'ti birla tob.

Qilib qasdi jon kinaxohi kibi,
Qiziq qum uza to ba mohi kibi.

Ne boshida bir munis-u mahrame,
Ne ollida bir mushfiq-u hamdame.

Solib dasht aro notavonu alil,
Olur xasta jonini zoru zalil.

Davo qilmayin hech darmon bila,
Qilur qatl yuz dardu armon bila.

Qayu birdakim hushu xibratdurur,
Bu ish olam ahlig'a ibratdurur.

Angakim jahon komin aylar havas,
Bu afsona tanbehi o'lguncha bas.

LXXVIII

*Luqmon hikoyatikim, jahon mutaallaqotidin ganjdek bir buzug'ni
ixtiyor etti va ming yildin so'ng sipehr ajdahosidin anga ham
oseb yetti*

Eshittimki, Luqmong'a davron aro,
Sukun erdi bir kunji vayron aro.

Buzug`ni makon aylab andoqki ganj
Topar erdi issig`, sovug` bo`lsa ranj.

Yog`in yo gunashdin ul oromgoh,
Aning jismig`a bermas erdi panoh.

Yoshi mingga etguncha erdi bu hol,
Birov qildi hayrat yuzidin savol

«Ki, yorutub yer yuzin donishing,
Nedin yo`q jahon ayshi birla ishing?»

Vatan aylamay turfa koshonaye,
Qilibsan makon kunji vayronaye?»

Javob aytti piri omo`zgor
Ki: «vayrona ichra uzun ro`zgor,

Bu kim chug`z yanglig` basar ayladim,
Sog`indimki, daf`i zarar ayladim

Ki, chun qilmadim mayl olamg`a hech,
Meni ul dog`i solmag`ay g`amg`a hech.

Muni ko`rki, davrondin eltur chog`i,
Olur mendin ushbu buzug`ni dog`i.

Chu oxir adam sori qo`yg`um qadam,
Manga bordur ortug` bu vayrona ham.

Jahondin necha el haroson erur,
Aning ranjidin maxlas oson erur»¹.

LXXVIX

HIKMAT

*Bir soil savoli Luqmondin ul bobdakim, muncha ilmingga bois kim
erkin va bizga andin xabar bergin va aning jahl ahlig`a ishorati
va aksin tutur bashorati*

Ham andin birov so`rdi bu nav` so`z,
Ki: «Ey ravshan etgan bilik birla ko`z!

Chu asringda yo'q erdi andoq kishi
Ki, sen chog'liq o'lg'ay aning donishi.

Bas, ushbu qadar donishi behisob,
Degil kimdin o'ldi sanga iktisob?»

Dedi: «Donish ahlig'a aylanmadim,
Bilikni bilur eldin o'rganmadim.

Jahon ilmi bukim manga yod erur,
Anga borcha jahl ahli ustod erur.

Nekim qildi johilki, erdi yomon,
Tutub aksi, toptim yomondin amon.

Jahon ahlig'a chun shior o'ldi jahl,
Erur borchaning aksini tutqon ahl».

Deding chun jahon ahli, ey hushyor,
Jahon tarki avval kerak ixtiyor.

Kishi bo'lsa bu ganj ila komyob,
Ne tong bo'lsa oromgohi xarob.

Jahon tarkidur shodlig' boisi,
Xarobidur obodlig' boisi.

LXXX

Iskandarning noldek marg pecho-pechida anosig'a azo man'i uchun noma yozmog'i va andin so'ngra hayoti nomasin qazo novardida qilmog'i va xayli aning na'shin Iskandariyag'a naql qilmog'lari va anosig'a ul noma yetib, na'shqa o'tru chiqqoni va o'g'lin tufuliyatda mahd ichra uyqu uchun navozish qilg'ondek na'shi mahdi ichra dog'i uyg'onmas uyqusida navozish qilmog'i va ko'ksi chokidek yer ko'ksin dog'i chok yetib ani tufroqqa topshurg'oni

Muarrixki, bu nuktada surdi so'z,
Bu yanglig' nihoyatqa yetkurdi so'z

Ki, chun shahg'a ul ishdin o'ldi vuquf,
Hayoti quyoshig'a yetti kusuf.

Yaqin bildikim, keldi ketmak chog'i,
Jahon, balki jon tarkin etmak chog'i.

Bu yanglig' qatig' kunda doroi dahr,
Ajal jomidin aylab oshomi zahr.

Anosi chu yodig'a tushti aning,
Ajab o't nihodig'a tushti aning.

Ko'zin ochibon elga aylab nigoh,
Ajal yelidek chekti bir sovug' oh.

Dabir istadi, safhau xomaye,
Anosig'a yozmoq uchun nomaye.

Ki, kog'az uzorin qaro aylagay,
Vasiyat ishin mojaru aylagay.

Dabiri guharsanji chobukraqam,
Ochib sahfa dard, chekti qalam.

Anga nuktalarkim Skandar dedi,
Raqam qildiyo ul bu yanglig' edi

Ki, bu safnakim nomai dard erur,
Raqam anda hangomai dard erur.

Birov hamdidindur bidoyat anga,
Ki, yo'q ibtidou nihoyat anga.

Mufizi ato, balki Xalloqi jud,
Xaloyiqqa bergan adamdin vujud.

Badan ichra jon javharin solg'uchi,
Yana oxir o'z berganin olg'uchi,

Tengiz ichra itgonga ham rahbar ul,
Biyobonda o'lgonga ham yovar ul.

Gadolig'ni shahlig'din etgan aziz,
Jahon shahlari ollida bir pashiz.

Aningkim mizojin alij aylabon.
Biyobonda zoru zalil aylabon.

Qazosidin o'lg'onda ogohlig'.
Asig' qilmayin hashmatu shohlig'.

Nihon har qazosida hikmat base
Ki, bilmay qilib aql fikrat base.

Taolalloh, ul Sone'i zuljalol
Ki, ham lam-yazal keldi, ham lo-yazol.

Chu Haq shukru hamdin ado aylabon.
Vasiyat bu nav' ibtido aylabon

Ki: «Mendinki, yo'q mendek ozurdaye,
Ajral xayli ilgida pajmurdaye.

Sangakim, buzulg'on tanim jonisen,
Vujudum samin la'lining konisen.

Budur so'zki, ko'p furqating istadim,
Yiroqliq bila mehnating istadim.

Boshimg'a tushub harza andeshaye,
Dedim olam ochmoq erur peshaye.

Ne qilg'on xayolim bori xom emish,
Havas jomi ko'nglumga oshom emish.

Kerak erdi, to kirdi mag'zing'a hush.
Xirad toki soldi dimog'img'a jo'sh.

Demon qilsam erdi o'g'ulluq sanga,
Qabul aylasam erdi qulluq sanga.

Sanga aylabon xoki dargohliq,
Aning otin aytsam edi shohliq.

Ul iqbolima charx bo'ldi hasud.
O'lar chog'da o'ltursam o'zni ne sud?

Rizong o'lmasa ko'ngluma g'amzudoy,
Bu darmondag'a voyu yuz qatla voy!

Necha tutmadim hukmu amringni pos.
Tut albatta sen pos, bu iltimos!

Hamul damki, yetgay bu nomam sanga,
Bilingay o'qub naqshi xomam sanga.

Yaqinkim bo'lub paykaring rez-rez,
Hayotingg'a tushgay ajab rustaxez.

Chu sensen jahon ahli donandasi,
Ulusning vasiyatrasonandasi.

Kerak har ne olling'a yozdi qazo,
Sanga ham ayon bo'lsa mendek rizo.

Ko'ngul mendin uzmak ishin chog'lasang.
Chu uzdung, ani Tengriga bog'lasang.

Yuzung koj ila qilmasang mushkrez.
Soching birla mushk uzra kofurbez'.

Tuzub navham ohangida mojaro.
Jahon qilmasang g'am tunidek qaro.

Quyoshdek iching so'znok etmasang,
Yoqong, o'ylakim subh, chok etmasang.

Sarig' yuz uza qilmay oq sochni fosh,
Shuo'i xututin, nechukkim, quyosh.

Xarosh etmasang yuz, yanolar kibi
O'g'ul motamida anolar kibi.

Agar sabrg'a bo'lmasa toqating,
Bu ishga vafo qilmasa quvvating,

Uluq jashn qilg'il qilib ehtimom.
Tuzat hadsiz anda mulavvan taom.

Munodi qilib borcha atrofqa,
Xabar aytib arzolu ashrofqa²,

Yig'ib kishvar ahlini ayvoninga,
Yig'ilg'onni o'lturtqil xoninga.

Chu ul davra yetkurdi bir-birga bosh,
Degil, tortsunlar el ollinda osh.

Yoyilg'och ulus ollida at'ima
Ki, tutqay bori jashn ichin yer nima.

Degilkim, munodi ul elga desun
Ki: «Ul kimsa bu oshlardin yesun.

Ki, bu ko'hna dayri kuhan toq aro,
Anga bo'lmag'ay kimsa tufroq aro».

Nazar qil bu so'zni degach xoninga
Ki, kimsa sunarmu ilik noninga?

Uzotsa birov ul yemaklarga qo'l,
Mening so'guma sen ham ozurda bo'l.

Va gar kimsa qo'l sunmasa har taraf,
Yemak shug'lini qilsalar bartaraf.

Bu ma'lum o'lurkim, yo'q ermish birav
Ki, tufroq aro yo'q kishisi garav.

Bilingachki, bu nav' emish ro'zgor,
Ul ishdin o'zungga bo'l omo'zgor.

G'amimda alam huznidin fard bo'l,
Bori olam ahlig'a hamdard bo'l.

Necha sarvaru baxti farxundasen,
Alar bandadur, sen dog'i bandasen.

Kerak bandag'a ish sarafkandalik,
Ne Haqdin kelur aylamak bandalik.

Nekim Haq rizosi rizomand bo'l,
Qazo har nekim qilsa, xursand bo'l.

Men ar yaxshi erdim va gar xud yomon,
Xirom ayladim umr bermay amon.

Qo'lumda agar naqd maqsud emas,
Pushaymonlig'imdin vale sud emas.

Sanga bo'lsa bir necha kun muhlate,
Ravo ko'rma Haq yodidin g'aflate.

Gahi lek farxunda avqot aro
Ki, bo'lg'ung shuhud ichra toat aro.

Bu o'lg'an g'aribingni yod aylagil,
Duo birla ruhini shod aylagil».

Skandar chu maqsudin etti tamom,
Chekildi varaq kunjiga: «vassalom».

Berib pech, topshurdi maktubni
Ayon qildi ko'ngliga matlubni

Ki: «Qilmay tavaqquf, tun-u kun surung,
Anomg'a bu maktubni yetkurung.

Bu damkim uyoqib manga oftob,
Yopilg'ay quyoshimg'a mushkin sahab.

Boshim uzra ko'p iztirob aylamang,
Jahonni azodin xarob aylamang.

Manga na'sh ichinda maqom aylangiz,
Demay kecha-kunduz xirom aylangiz.

Qiling naql jahdu jidd aylab bori,
Skandarni Iskandariya³ sori.

Tiriklikda ul yer edi ma'manim,
O'lum vaqti ham aylangiz madfanim.

Vale qilsangiz na'sh aro ustuvor,
Hamul lahza zinhoru yuz zinhor.

Chiqoring bir ilgimni tobutdin,
Hamul nav'kim — rishta yoqutdin.

Ki el solib ul sori hayrat ko'zi,
Ne hayrat ko'zi, balki ibrat ko'zi:

«Bu panjaki, barmog'lari chekti saf,
Jahonni jahon ahlidin urdi kaf.

Kafi ichra oldi jahon kishvarin,
Bar-u bahrning la'l ila gavharin.

Chu urdi ajal ilgi tabli rahil,
Baqo bo'ynig'a soldi habli rahil'.

Jahondin shal ilgi misoli borur,
Nechukkim, chinor ilgi xoli borur.

Angakim, madadkor bo'lg'ay bilik,
Jahon shug'lidin bori chekkay ilik».

Bu yerlarga yetkurdi chun shah so'zin,
Tugandi so'zi, dog'i yumdi ko'zin.

Olib erdi chun maulki foniyni jazm,
Baqo mulkini olg'ali qildi azm.

Solib tan tilismini tufroq uza,
Havo qildi bu charxi nuh toq uza.

Chu ko'k sori erdin safar ayladi,
Yer-u ko'kni zer-u zabar ayladi.

Ajal sarsari bo'ldi getinavard,
Qaro qildi olam yuzin tiyra gard.

Nigunsor o'lub xisravoniy daraxt,
Tushub erga toj, o'ldi yuz pora taxt.

Qarasin nigin yuzda fosh ayladi.
Yuzin ham sarosar xarosh ayladi.

Uzub hikmat avroqini tundbod,
Kutub uchti-yu elga qoldi savod.

Kutubdek kiyib hikmat ahli qaro,
Tushub ilm yanglig' siyohi aro⁵.

Falakkim, ul ish bemaduro qilib,
Qiyomat kunin oshkoro qilib.

Nedinkim bo'lub bir jahon xalqi ur,
Solib noladin dahr aro nafxi sur.

Bu yanglig' qiyomatki, nogah tushub,
Chiqib ko'kka arzu falak tah tushub⁶.

Chu yer topibon charxmiqdorliq,
Topib yona ko'kdek nigunsorliq.

Falak birla yer sarbasar chayqalib,
Dema chayqalib. borhasi qo'zg'alib.

Hamul dam chiqib chun arodin amon.
Hamono yana ko'rmay oni zamon.

Ko'rub el bu yanglig' falak javrini.
Uchurguncha oshubdin havrini.

Zalilona g'avg'o-u faryod etib,
Chu shahning vasiyatlarin yod etib.

Yana tarki oh-u fig'on aylabon.
Ne hukmeki shohi jahon aylabon.

Hamul nav' etib na'shi tartibini,
Degandin fuzun ziynat-u zebini.

Mahofa aro aylabon oni rust,
Qadam qo'ydilar shah degan sori chust.

Burunroq kishi eltibon nomani,
Anosig'a arz etti hangomani.

Anosi chu voqif bo'lib holdin
Ki, ne Rustam ayrilmish ul Zoldin.

Ketib mag'zidin fahmu hushu xirad,
Qolib ruhsiz bir quruq kolbad.

Tilab ko'ksini chok-chok aylamak,
Ul anduhdin o'zni halok aylamak.

Vale chun boqib noma mazmunig'a,
Tasalli berib joni mahzunig'a.

Bilibkim Skandar nekim yozdi pand,
Eshitmaklik oni erur sudmand.

Va lekin o'zin zabt eta olmayin,
Vasiyat boshig'a yeta olmayin,

Tilab oh o'tidin jahon o'rtagay,
Jahon yo'q, to'quz osmon o'rtagay.

Yana aylabon shah so'zi posini,
Nihoniy ichib zahrlar kosini.

Hamul dard o'tidin nihon o'rtanib,
Ki, pinhon o'tidin jahon o'rtanib.

Kuyub jismida puda raglar dog'i,
Bo'lub kul qurug'on so'ngaklar dog'i.

Anga buyla holatki yetti guruh,
Qaro ostig'a qolibon dasht-u ko'h.

Qo'yub shah na'shin bo'yunlarg'a xayl,
Qilib har qadam yo'lda jonlar tufayl.

Chu fahm etti ul ishni ismatpanoh,
Ichi barqidin chekti bir o'tluq oh.

Aso tutti, dog'i belin bog'ladi,
Tushub yo'lga gardun ichin dog'ladi.

Sitamdidalardek qadam olibon.
Uyotdin falak bosh quyi solibon.

Alarkim ko'rub ul qaro kun anga,
Bori navha aylab, chekib un anga.

Yiroqtin ko'rub o'g'li tobutini,
Uzub charx aning umrining qutini.

Falakdin ko'rub xalq ul nav' rev,
Malak zumrasi ichra solib g'irev.

Chu tobutqa yetti tojur-rijol,
Dedi un chekib zoru oshuftahol

Ki: «Xush kelding, ey mehmoni aziz
Ki, qurboning ushbu qarig'on kaniz!

Sanga loyiq ermas edi bu saroy
Ki, bo'ldung qo'yub bizni, g'urbatgaroy.

Ne loyiqki qilg'ay makon nuri pok,
Bu dayr ichrakim aslidur tiyra xok.

Munavvar qilib ravza bo'stonini,
Yoruttung maloyik shabistonini.

Xirad ollidakim muhosibdurur,
Bu ish xud bu yanglig' munosibdurur.

Sanga gar bu suratda erdi surur,
Sururungg'a bizdin rizodur zarur.

Manga lek zulm o'ldi aflokdin,
Sari' anjumu dahri bebokdin

Ki, azm etmadim yo'lg'a sendin burun,
Yasarg'a sanga jannat ichra o'run'.

Ajab la' b ko'rguzdi af'oli charx
Ki, xurshid uyoqti, qolib zoli charx⁸.

Bu kunni agar qilsam erdi xayol,
Meni ul dam o'lturgay erdi malol.

Bu ish tushta gar jilva qilg'ay edi,
Hamul lahza zahram yorilg'ay edi.

Qazodin bu ish keldi chun jonima,
Bu seli balo jismi vayronima.

Bu shiddat aro ham yo'q erdi g'amim,
Agar bo'lsa erdi ayon motamim.

O'kursam edi oq sochimni yoyib,
Kelib goh o'zumga, gahi sustoyib.

Yuzumdin o'yub toza pargolalar,
Ochib za'faronzor aro lolalar.

Yaqo chokiga dast topsam edi,
Qaro kiz osib tanni yopsam edi,

Chehib nola ul nav'kim nafxi sur,
Falak javfig'a solsam erdi futur.

Berib na'shing ollinda joni zaif,
Solib jisming ustiga jismi nahif.

Falak zulmidin xoli aylab ko'ngul,
Ano borsa erdi nechukkim o'g'ul.

Va lekin budur dardi joni manga,
G'amu mehnati jovidoni manga

Ki, motam tutub shayn eta olmadim,
Berib jon, so'ngungcha yeta olmadim

Ki, sendin burun yetti nomang manga,
Raqam aylagan naqshi xomang manga.

Ne ishlarki aylab eding iltimos,
Zarur erdi tutmoq hadisingni pos.

Uqubat agar torttim beaded,
Eshitmasga hukmung va lekin ne had?

Emas erdi Xoqonu Qaysar so'zi
Ki. ul noma erdi Skandar so'zi.

Tanim durjig'a pok gavhar qani?
Baru bahr shohi Skandar qani?!»

Bu oyin ila ul bo'lib nuktarez,
Xaloyiq ichiga tushub rustaxez.

Kelur erdilar tortib afg'onu oh,
Anga tegrukim shahg'a oromgoh.

Chu ul tanni madfang'a yetkurdilar,
Degil ruhni tang'a yetkurdilar.

Qilib tiyra tufroq bag'rin xarosh,
Yoshurdilar ul tufroq ichra quyosh.

Erur rasm ushbu kuhan toq aro,
Quyosh botmog'i tiyra tufroq aro⁹.

Ko'mub tiyra tufroqqa ravshan tanin,
Yasab yuz tuman zeb ila madfanin.

Sipehr atlasin qabrpo'sh ettilar,
Necha kun fig'onu xuro'sh ettilar.

Ham oxir ko'ngulni bori tindurub,
Ko'ngulda havas xorini sindurub.

Fig'on necha aylab, navo topmayin,
Ul ozurdaliqqa davo topmayin.

Tutub borcha oyini xursandliq,
Qazo hukmig'a sabrpayvandliq.

Ayoqchi, ichim keldi g'amdin batang,
Keturgil to'lo sog'ari lolarang.

Ki, chun bo'lsa oni sumurmak manga,
Ish o'lg'ay hamul dam o'kurmak manga.

Mug'anniy, kelu navha ohangi tuz,
Buzug' ko'nglumizni yana dog'i buz

Ki, ham motamiy qildi, ham g'amzada,
Firoq ichra bizni bu motamkada.

Navoiy, jahondin vafo istama,
Tutub benavolig', navo istama!

Birovga jahondin yetishmas ano
Kim, ul tutsa oyini faqru fano.

LXXXI

Yetti hakimning Iskandar anosig'a azo tekurgali kelmaklari va har birining duo va sano gulruxlarig'a o'zga iborat debolari libosi kiydurub jilva bergoni va tahsin va ofarin mahvashlarig'a o'zga alfoz gavharlari zeverin toqqoni va ul dog'i yeti falak qoshida dahr zolidek o'zni past tutib, alarg'a ma'zirat oshkor qilg'oni

Bu motamsaroy¹ ichragi navhagar,
Teshar elga bu navha birla jigar

Ki, Iskandar etti chu qat'i hayot,
Anosig'a bo'ldi qaro koinot.

Nechukkim vasiyat yozib erdi shoh,
Amal qildi Bonuyi iffatpanoh².

Ishe qildikim, hargiz ul nav' ish,
Jahon ahlidin hech kim qilmamish.

Bo'lub voqif ul ishdin ahli yaqin,
Qilib har biri yuz tuman ofarin.

Bori keldilar motamin so'rg'ali,
Nihoyatdin afzun g'amin so'rg'ali.

Hamul shohi mag'furning madfani,
Bo'lub erdi tun-kun aning maskani.

Chu Bonuyi dahr o'ldi dono anga
Ki, yuz qo'ydi ul yeti daryo anga.

Hamul qavm ihzorig'a berdi bor,
Qilib yumni maqdamlarin e'tibor³.

Yeti bahr bo'lg'och ayon nogahon,
Falakdek taharrukka tushti jahon.

Ayog' uzra hurmatlarig'a turub,
Borin bir-bir o'lturtubu o'lturub.

Alar chunki bir lahza topib sukun,
Filotun dedi borhasidin burun

Ki: «Bonuki davrondin ogoh erur,
Bilik ichra davr ahlig'a shoh erur.

Anga hojat ermas bizing pandimiz,
Hamul nuktai sabrpayvandimiz.

Nedinkim, erur a'qali ro'zgor,
Xaloyiqqa aql ichra omo'zgor⁴.

Vale bir duodin emastur guzir
Ki, borbiz anga barcha farmonpazir.

Guhar cho'msa daryog'a bo'lsun hayot,
Quyosh botsa gardung'a yetsun sabot⁵.

Ne hojatki, biz bo'lg'abiz sabrxoh
Ki, sabr aylamakni yozib erdi shoh.

Nekim shah vasiyatda ko'rguzdi pand,
Borin bo'ldi andin fuzun korband⁶.

Bukun uldurur olam ahlida fard,
Demay sherzan, balki yuz sheri mard

Ki, andoq o'g'ul andin oldi qazo,
Qazog'a ayon etmadi juz rizo.

Umid ulki bu dard-u anduhning,
Xudo muzdin etgay ayon birga ming».

Tugatgach Filotuni dono payom
Ayon qildi Suqrot mundoq kalom.

Ki: «Ey yeti iqlim Bonusisen,
Xirad shaxsi zonu-bazonusisen.

Sanga g'oyib ar bo'ldi ozoda shoh.
Bori holinga hozir o'lsun Iloh.

Anga oqil o'lg'ay nasihatpisand
Kim, ul aqldin bo'lmag'ay bahramand.

Qazodin ne kelsa rizo bermagay,
Rizo ham nechukkim, sazo bermagay.

Ayog'ig'a sonchildi ersa tikan,
Bo'lub ohdin ko'kka novakfikan.

Nasimiki zaylig'a yetkursa gard,
Aning dardidin tortqay ohi sard.

Va lek ul kishikim xiradmanddur.
Nekim Tengridin kelsa xursanddur.

Sening bu tariqing erur barkamol
Ki, Haq bermasun donishingga zavol».

Tugandi chu Suqrotning hikmati,
Yetishti Balinosning navbati.

Duo qildi og'ozu ta'zim ila,
Tikib ko'zlarin yerga taslim ila.

Duo xatm etib, dedi bu so'z yano
Ki: «Yetti ato birla bu to'rt ano?».

Seningdek topa olmay ogoh qiz
Ki, dahr o'lmasun sendek ogohsiz.

Bori elga bu so'zga bor ittifoq
Ki, dushvor erur dardu dog'i firoq.

Bu dard ichra ulkim jaza'korroq,
Rizo bermagan dardi dushvorroq

Ki, avval rizo naqdi bo'lg'ay talaf,
Musibatning ajri dog'i bartaraf.

Sening royinga nuri tahqiq erur,
Haq ehsonidin oncha tavfiq erur

Ki, shoyista ishga qilursen shuru',
Ne shoyista ermas, etarsen ruju'».

Balinos chun so'zni qildi ado,
Yana etti Buqrot so'zi ibtido

Ki: «Ey g'ussa oshomida Qofi hilm,
Sening zotinga sodiq avsofi hilm

Chu, sabring kamandin Haq etti uzun,
Anga har dam o'lsun uzunluk fuzun.

Muni bilki, har neki bor junbushi,
Nihoyatqa yetgach sukundur ishi.

Topar go'y chavgondin ildomliq,
Va lekin bo'lur oxir oromliq.

Yo'q ul go'ykim, gumbazi garmpo'y
Ki, sargashtadur tun-kun andoqki go'y.

Munga dog'i bir kun qaror o'lg'usi,
Qaror ichra beixtiyor o'lg'usi.

Bulardin biri angla odamni ham,
Ne odamki, bal ahli olamni ham.

Angakim azaldin xirad yordur,
Bu ish fikratig'a madadkordur.

Seni yuz tuman shukrkim, Kirdigor
Xirad ganjidin ayladi komgor».

Chu Buqrot harfig'a itmom edi,
Duo birla donanda Xurmus dedi

Ki: «Ey gulsiz o'lg'on xazondida bog',
Yorug' nuridin ayru tushgan charog'.

Bilursenki ochilsa bog' ichra gul,
Uzar bog'bon oxir andin ko'ngul.

Nechakim charog' o'lsa majlisfuro'z,
Ham oxir bo'lur oqibat tiyraro'z.

Chu bu nav' erur dahr xosiyati
Ki, bo'lg'ay parokanda jam'iyati.

Munga iztirob aylamak sud emas,
Demay sudkim, juz ziyonbud emas.

Sanga Tengri chun berdi donandaliq,
O'zungga nasihat rasonandaliq

Demak pand – tahsili hosildurur,
Degandin xirad naqshi zoyildurur»⁸

Chu Xurmus dedi so'z, bo'lub xokbo's,
Ravon boshladi nukta Farfunyus

Ki: «Ey hikmat oyinidin bahramand,
So'zung gavharu gavharing arjumand!

Bukun sensen ul bahru koni shigarf
Ki, bo'lmish dur-u gavharing bartaraf.

Vale qaysi daryo yaratmish Xudo
Ki, ul bo'lmadi o'z duridin judo.

Yana qaysi konkim, mag'ok o'lmadi,
Borib gavhari. bag'ri chok o'lmadi.

Erur sunnatullohu rasmi qadim,
Bilurda sening dog'i misling adim⁹.

Xirad, o'yla qilmish seni arjumand
Ki, fe'ling erur barcha bixradpisand.

Sangakim bu Haqdin mavohibdurur,
Bu ne'matqa ko'p shukr vojibdurur»¹⁰.

Chu Farfunyus etti irshodini.
Arastu qilib nukta bunyodini.

Ayon aylabon nukta dilxarosh,
Der erdiyu ko'zdin to'kar erdi yosh

Ki: «Bu vajhdin durfishondur ko'zum
Ki, deyolmonu, bordurur ko'p so'zum.

Sanga pand bermak emas dilpisand,
Keraktur manga yuz kishi bersa pand.

Vale men chu ermon nasihatpazir
Ki, hushumni savdo qilibdur asir.

Der erdimki dardu g'amingni so'ray,
Bu poyoni yo'q motamingni so'ray.

Netaykim, so'rardin tilim loldur,
Zamirim, bas oshufta ahvoldur.

Bu g'amda madad qildi Bonug'a Haq
Ki, olmoq kerak barcha andin sabaq

Ki, bizlarcha ham iztirob etmadi,
O'zin dard o'tig'a kabob etmadi.

Ichi g'unchadek tah-batah qon bo'lub,
Vale xalq aro og'zi xandon bo'lub.

Ne hukmi qazog'abo'lub nosipos,
Ne Haq lufu judig'a haqnoshinos.

Demas so'z tiliga murur etmayin,
Xayolig'a balkim xutur etmayin

Ki. Haq ortug' etsun bu iqbolini.
Humoyun qilib har nafas folini»,

Chu hush ahli Bonu g'amin so'rdilar,
Dimog'ini hushig'a kelturdilar.

Qilib xotiroso fusunu dami.
Nihon yoralarg'a qo'yub marhami.

Aning buyla marham topib yorasi,
O'ziga kelib hushi ovarasi.

Alar uzrig'a bo'ldi afsonasanj,
Yeti kon uza bir buzug' to'kti ganji¹.

Ki: «Mendin bu motam erur sizga ko'b.
Skandar g'ami bordurur sizga jo'b

Ki, holoti sizlarga ma'lum edi,
Kamoloti sizlarga mafhum edi.

Safar ichra siz erdingiz yor anga,
Hazar ichra siz yoru g'amxor anga.

Demasmenki ul bor edi shohingiz,
Rafiq erdi andoqki dilxohingiz.

Baringiz anga oshkoru nihon,
Ko'p ortug'roq erdiki iki jahon.

Chu ul yoringiz bordi, g'amginmusiz?
Aning hajrida motamoyinmusiz

Ki, Haq bu g'amingizni raf' aylagay,
Qatig' motamingizni daf' aylagay.

Skandardin ar borhamiz fardbiz,
Vale bir-birimizga hamdardbiz.

Bu ish bo'lg'ali qilmadim so'z havas,
Takallum qilib urmadim bir nafas.

Dedim umrdin to tanim topsa qut,
Qo'yay so'zdin og'zimg'a muhri sukut.

Chu sizdin ayon bo'ldi hamdardliq,
Emas yaxshi hamdarddin fardliq.

Meni soldingiz so'zga beixtiyor
Ki, hamdard o'lub so'zga ne ixtiyor».

LXXXII

*Ul ilgi kesilganning hikoyatikim, qo'lig'a tuhmat tig'i dastburd
ko'rguzdi va ul hamdardlarig'a yetgach, dastandozlig' bila navha tuzdi*

Eshittimki, bor erdi bir notavon,
Falak zulmidin qismi ranju havon.

Yana dast berdi ajab shiddate,
Qo'lin kestilar aylabon tuhmate.

Chu bu zulm anga o'tti, dam urmayin,
Nafas el bila beshu kam urmayin.

Kesuk ilgin oldi butun qo'lg'a, bot
Yugurdi xaloyiqqa beiltifot.

Bu ishtin bo'lub voqif ahli dile,
Erishti ichiga tushub mushkile.

Yiroqdin qilur erdi hamrohliq
Ki, ul ramzdin topqay ogohliq.

Chu mazlum chiqti ulusdin qiroq
Ki, chiqmoq ulusdin qiroq yaxshiroq.

Borur erdi andoqki, devonaye
Ki, nogah padid o'ldi vayronaye.

Bor erdi buzuqta necha dardmand,
Qo'li barchaning buyla topqon gazand.

Alar o'llig'a yetgach ul siynaresh,
Degaysenki, bag'rig'a sonchildi nesh.

Kesuk ilgini tashlabon, chekti voy,
Alar ichra ham tushti ko'p hoy-hoy.

Quchub bir-birin mojaro qildilar
Ki, olam fazosin qaro qildilar.

Kamin aylagan ko'rgach ul sozni,
Tafarrus bila bildi ul rozni.

Ki mazlum eldin tilab fardliq,
Chekib keldi ul elga hamdardliq.

Kishi topsa hamdardini nogahon,
Ne imkon nihon dardi qolmoq nihon?

LXXXIII

HIKMAT

*Ul bobdakim, iki hamdard bir-biriga nedin ma'lufdururlar
va iki hamjins bir-birining muloqotig'a nevcun mash'uf*

Bu yanglig' demish hikmatandesha xayl
Ki, hamjins qilmoq biri birga mayl.

Erur bir jihatdinki mashrablari,
Yana dog'i tole'da kavkablari.

Muvofiqdurur asli fitrat aro
Ki, mayl o'ldi bir-birga nisbat aro.

Bir axtar qilib ikiga parvarish,
Berur mayl ikovga tabiiy kashish.

Ul axtarg'a harne asar bo'lg'usi
Ki, ul xayr yo'q ersa shar bo'lg'usi.

Ul elga asar yuzlanur voqe'i
Ki, bu najm erur sohibi tole'i.

Agar aysh-u rohat va gar dard-u g'am,
Borig'a nasibi yetar beshu kam.

Topib rohat ichra hamovardliq,
Yana ranj-u mehnatda hamdardliq.

Fuzun aylar avvalg'i nisbatlarin,
Berur ittisol ichra shiddatlarin.

Qachon muncha nisbat topar iki yor,
Qilur mayl bir-birga beixtiyor.

Iki zor bulbul hamovoz o'lur,
Buyla iki qumrig'a parvoz o'lur.

Agar vahshu tayr o'lsin, ar jinnu ins,
Bu ishdin erurlar anis iki jins.

LXXXIV

*Ul shahzodai sipehrjanob madhikim, xurshed-u oy qiron qilg'onda
tuqqan sa'd axtardurur va sarvu gul muqorin bo'lg'onda ochilg'on g'unchai
suxanvar va doston ibtidosini sultoni sohibqiron madhida bir necha durfishonliq
bila muzayyan qilmoq va guzorish debochasini Skandari davron sanosida bir
necha guharrezliq bila murassa' etmek va shahzoda madhin nasoyih bila ixtisor
qilmoq va yeti hakim bila Iskandar hikmatlarin anga oshkor aylamak va so'ngra
qoyil o'z zodai tab'i iki la'li otashin aning qulog'ig'a loyiq va iki durri samin
aning istimoig'a muvofiq nazm silkiga tortmoq va duo javohiri bila xatm qilmoq*

Bihamdillah, iqbol o'lub korsoz,
Bu tug'ro bayozig'a chektim tiroz¹.

Alif ibtidosig'a aylab raqam,
Nihoyatg'a qildim raqam mimi tam².

Ki, ya'ni bu so'z yetti itmomig'a,
Bu tarix og'ozi anjomig'a.

Madadgor o'lub gunbazi tezgard,
Skandar hadisig'a berdim navard.

Agar bordi Iskandari taxtgir,
Jahon mulkida qo'ydi toju sarir.

Bu ishtin jahon bo'lmasun dardnok,
Chu qoyim-maqom o'ldi paydo, ne bok?

Bori shohlar sarfarozi bil,
Skandarsifat Shohi G'ozini bil.

Erur olam ahli nigahboni ul,
Nigahbon yo'q. Iskandari soni³ ul.

Skandar agar keldi oyinasoz,
Zamiri aning bo'ldi mir'oti roz.

Gar ul⁴ ganjlar uzra qildi tilism,
Munga ganj sarf aylamak bo'ldi qism.

Gar ul erdi hikmat tariqida chust,
Bu keldi tavakkul yo'lida durust.

Gar ul qo'ymadi dushman etmay taboh,
Bu – dushmanlarig'a erur nekhoh.

Gar ul – roy ila qildi har ishni big',
Munga Haq nasib ayladi royu tig'.

Gar ul obi hayvon uchun surdi ot,
Munung har so'zi keldi obi hayot.

Gar ul fitna ya'jujig'a chekti sad,
Munung mulkiga fitna kelmak ne had.

Gar ul olam oldi tuzub dorugir,
Bu – olam berur, istasa bir faqir.

Anga gar yo'q erdi xalafdin sharaf,
Munga Tengri berdi o'n olti xalaf⁵.

Alardin biri mehri purnur erur
Ki, har noma boshida mazkur erur.

Biri ulki, yuz lutf erur zotig'a,
Ki, «Farhod-u Shirin» erur otig'a⁶.

Yana qolg'on o'n to'rt ma'lum qil,
Nazohatda o'n to'rt ma'sum bil.

Ikisi nabira, o'n iki o'g'ul
Ki, har birga yuz shoh-u shahzoda qul.

Erur davlat avjig'a o'n iki burj,
Sharaf durr-u la'lig'a o'n iki durj

Ki, bo'lsun bori umridin bahramand,
Alardin dog'i xisravi arjumand.

Bori bo'lsun ofoq aro komkor,
Bataxis shahzodai nomvor.

Yuzi mehr bazmida sham'i Tiroz,
Qadi saltanat bog'ida sarvinoz.

Lataf — jismining jonu jononasi,
Sharaf bahrining durri yakdonasi.

Yeti pushti olamg'a sulton kelib,
Atodin ato xon, bin xon kelib.

Ato Shohi G'ozu-yu ul nuri ayn,
Muzaffar Husayn⁷ ibni Sulton Husayn.

Alal-olamina doma ehsonahu,
Lahu xalladallohu sultonahu⁸.

Taolalloh asru ajab zot erur
Ki, olamg'a andin mubohot erur.

Zafarg'a qarín farrux oti aning,
Bori aybdin pok zoti aning.

Adab taxtining mehri afloki ul,
Hayo bahrining gavhari poki ul⁹.

Kelib qahridin do'zax o'tig'a bim,
Vale xulqi jannat gulidin nasim.

Kichik yoshliq, ammo ulug' qadrliq,
Hilolida ma'lum o'lub badrliq.

Necha sher bo'lsun kichik, gar ulug',
Erur savlati birla el qayg'ulug'.

Ulus chehrai olamafro'zidin,
«Bilur yil kelishini navro'zidin»¹⁰.

Chu vasfin bayon qilmoq oson emas
Ki, poyonig'a yetmak imkon emas.

Nasihati tariqin shior aylayin,
Duo birla-o'q ixtisor aylayin.

LXXXV

*Yuqori mastur bo'lg'on va ilgari mazkur bo'lg'on dastur bila madhdin
duog'a ruju' qilmoq va hukamo xiradnomalarig'a shuru' qilmoq*

Ayo, shohvashlarning ozodasi
Jahon ahlining shohu shahzodasi!

Skandarki bor erdi olamg'a shoh,
Bori olam ahlig'a zilli Iloh.

Jahon ahlicha ilmu donolig'i,
Xirad quvvatidin tavonolig'i.

Bo'lub qismi ham hikmatu ham bilik,
Yana chekmayin o'rganurdin ilik.

Emas erdi o'z royu tadbiri kam,
Tilar erdi el royu tadbiri ham.

Tutub pand donishvar eldin umid,
Xiradnomalar olmish erdi mufid.

Solur erdi har kun alar sori ko'z,
Topib dilpisand ish, dilosoy so'z.

Hakim aytqondek bo'lub korband.
Ne ishdinki aylab, bo'lub bahramand.

Necha so'z alardin bayon aylagum,
Ne maxfisi o'lsa ayon aylagum.

Umid ulki, sen ham qilib istimo',
Sanga dog'i naf' aylagay ul mato'.

Biridur Arastu xiradnomasi
Ki, tahrir etibdur aning xomasi.

Shuru' aylagum garchi mujmal anga,
Vale Tengri hamdidur avval anga,

Chu Haq hamdig'a aylamish ixtitom,
Bu yanglig' Skandarg'a surmish kalom:

«Ki, bilgilki olam vafosizdurur,
Ne olamdatur — ham baqosizdurur.

Nekim bo'Imag'ay anda poyandaliq,
Anga yaxshi ermas kiroyandaliq'.

Erur haqqi boqidurur loyazol
Ki, yetmas kamolig'a oning zavol.

Nekim Tengrining g'ayri yod etmagil,
Chu yod aylasang e'timod etmagil.

Haq ollinda mundoqki, sensen haqir,
Sanga, o'yla, yo'q hech zoru faqir.

Nechukkim sanga marhamat aylar ul,
Sen ul elga ham marhamat uzra bo'l.

Uluskim sanga bandakirdordur,
Sanga dog'i bir qodire bordur.

Zaifingg'a gar lutf qil, gar g'azab,
Qaviydin dog'i oni qilg'il talab.

Kishi muhr aro har ne qildi nigor,
Varaqta hamul naqsh o'lur oshkor².

Xaloyiqqa ko'rma qilib benavo,
O'zungga ravo ko'rmaganni ravo».

Filotun so'zidurki: «Ey sarfarozi,
Haq etmish seni xalqdin beniyoz.

Aning lutfidindur bu shavkat sanga,
Aning baxshishidin bu hashmat sanga.

Agar amrig'a qilmasang inqiyod,
Qachon topqay ollida uqdang kushod.

Sipah fikrig'a elni qilma taboh
Ki, Tengri qilur ishni, yo'qkim sipoh.

Sipah tutsa olamni andoqki dud,
Zafar bermasa Haq taolo ne sud?

Sipahni ham asru najand aylama,
Falokat aro mustamand aylama

Ki, shahdin yetishsa sipahg'a gazand,
Sipahdin erur bim shahg'a gazand.

Ne mutlaq-inon ayla, ne noumid,
Yetur bimu ummid birla navid.

Sipah xotirin lutf ila shod qil,
Raiyatni adl aylab obod qil.

Bu ikiga sendin qachon yetrsa kom,
Topar shahlig'ing ravnaqu intizom».

Yana surdi Suqrot bu nav' so'z —
Ki: «Tut Tengridin fath-u iqbol ko'z.

Qachon Haq bila sidqing o'ldi durust.
Ne hojat nima xalqdin bozjust.

Seni ayladi Tengri o'z soyasi,
Biyikdur hamul soyaning poyasi.

Kerak elga osoyish ul soyadin,
Yetishmak navo borcha piroyadin.

Munungdek biyik poya qadrini bil.
Anga loyiq af'ol fikrini qil.

Ulus ranjig'a ehtimom aylama,
O'zungga bu otni harom aylama.

Raiyatni adlingdin osuda tut.
Farog'at mihodida uyquda tut.

Alarg'a chu taskinu oromdur,
Sanga dog'i hosil bori komdur.

Raiyatqa bo'lsa parokandalig.
Topar saltanat naxli barkandalig.

Agar qo'y bo'ri xayli pomolidur,
Yaqin bilki, cho'pong'a it holidur».

Yana dedi Buqroti farruxsirisht
Ki: «El chun ko'rar har nedur sarnavisht.

Ne taqdirdur daf'i oson emas,
Kishi ko'rmayin oni imkon emas.

Qazo daf'ig'a solibon elga ranj,
G'alatdur tama' aylamak mol-u ganj

Ki, hifz etmasa Ezidi zuljalol
Kishiga ne ganj asig' aylar, ne mol³.

Tavakkuldadur garchi komu nishot,
Vale shart erur aylamak ehtiyot.

Rioyatda ifrot matlub emas,
Tavakkulda g'aflat dog'i xo'b emas.

Ne andozasiz g'am, ne hadsiz surur,
Kerak ishda oyini xayrul-umur.

Bo'lur ham saloting'a ul nav' hol
Ki, ifroti oning erur e'tidol:

Biri mufsid elga siyosatdurur,
Ul ifrot sharti rayosatdurur.

Yomong'a chu ifrot ila bo'lsa bim,
Qolur yaxshi ifrot birla salim»⁴.

Yana bo'ldi Fisog'urs nuktavar —
Ki: «Shah poklikdin kerak bahravar.

Ani chunki shoh etti Yazdoni pok,
Kerakmas aning xotiri lavsnok.

Agar bor esa poklik niyati,
Anga yor o'lur poklar himmati.

Kerak og'zi poku so'zi dog'i pok.
Yana ko'ngli poku ko'zi dog'i pok.

Bori lavsdin ko'ngli xoli aning,
Xaloyiq ayoli — ayoli aning.

O'zi chun shior ayladi poklik,
Bo'lur daf' nopoku beboklik.

Chu vahm etti nopoklikdin yomon,
Xaloyiq ayolig'a bo'ldi amon.

Agar aylasa shoh nafsi havo
Ki, bir ma'siyat birla topqay navo,

Yaqindurki avval tilar xilvate
Ki, eldin anga yetmagay vahshate.

Ajab bo'lg'ay eldin bu fe'li nihon,
Vale nozir o'lg'ay Xudoyi jahon.

Kerak topsa avval bir andoq o'run
Ki, bo'lg'ay ishi Tengridin yoshurun!»

Yana Asqalinus irshodidur
Ki: «Obodgar elga shah dodidur.

Qayu shahki yo'q adl ila dod anga,
Ulus birla mulk o'lmas obod anga.

Chu shah zulm sori uzotti ilik,
Ochildi uluq zulm uyiga eshik.

Aning zulmi kishvarg'a oncha emas
Ki, zolim ne zulm aylasa, so'z demas.

Agar shahg'a ish lutfu gar kin erur,
Eliga hamul sheva oyin erur.

Qachon javq-javq o'lsa, avbosh mast,
Tushar taqvo ahlig'a ko'p-ko'p shikast.

Chu yoshlarg'a bog'lansa maktab yo'li,
Bo'lur gum ulug'larg'a mazhab yo'li.

Xalal yo'l topar to'g'ri oying'a ham,
Tushar raxna islom ila ding'a ham.

Kerak shah adolat shior aylagay
Ki, zulm ahlini xoksor aylagay.

Xaloyiq topib adlidin intizom,
Ishi iki dunyoda bo'lg'ay tamom».

Yana Hurmus etti navosozliq,
Bu nav' ayladi nuktapardozliq

Ki: «Shahg'a saxovat erur noguzir,
Bo'lurg'a ishi xalq aro dilpazir.

Saxo ul emasturki, har bulhavas,
Mubohot uchun sarf etar siymu bas.

Ajab yo'qki yormoq sochar bexirad,
Kumush banddin ram qilur domu dad.

Tilab, dog'i bergan saxovat emas,
Saxo ahli oni saxovat demas.

Chu metin uzotib tilin un solur,
Qatiq xoradin la'lu yoqut olur.

Saxo uldururkim, shahi nomvar
Basirat ko'zi birla aylab nazar.

Berur avval arzoqi xaylu sipoh
Ki, qolmas anga da'voyi vomxoh.

Chu daf' etti muzdurning vomini,
Qiyor oz-u ko'p elga in'omini.

Berur luqma angakim, och erur,
Olur ko'nglin oningki – muhtoj erur.

Mubohot ila o'zin etmas aziz,
Agar yuz tuman bersa, gar bir pashiz.

Ne sarf aylar o'lsang, bu nav' ayla sarf
Ki, bu sarf erur asramoqtin shigarf».

Skandar so'zidurki: «Har qaysi shoh
Ki, bir mulk anga ro'zi etgay Iloh,

Agar fikri bo'lsa jahongirlik,
Jahon fathida pok tadbirlik,

Yurush fikri bo'lsa kerak anga ish
Ki, bir mulk aro bo'lmasa iki qish.

Birovkim, jahondin kerak kom anga
Emas yaxshi bir yerda orom anga.

Cherik chekmak archi ko'runur irik,
Iriklik emas raf' chekmay cherik⁵.

Shahekim iriklikka ermas daler,
Ishi nusrat o'lmas aningdekki sher.

Tuzuk istagan tobe'u xaylini.
Siyosatqa tuz aylasun maylini.

Agar tuzsa ovin saranjom ila,
Urushda yasolin tuzar kom ila⁶.

Vale shah kerak bo'lmasa bulhavas.
Ishi bo'lsa shahlig' xayoliyu bas».

Skandar bila yetti andoq hakim
Ki, vasf etsa ul elni tab'i salim.

Demak yetti kavkab⁷ erur nurluq,
Va yo charxi a'zam bag'oyat uluq.

Solib so'zga anfosi qudsiysirisht,
Sanga ochtilar buyla sekiz bihisht.

Navoiy ne arz aylagay juz duo,
Vale bor anga iki so'z muddao:

Bir ulkim: shariat qo'lin tut qavi,
Bari ishta ho'l shar'ning payravi

Ki, bu joda birla xirom aylasang,
Talab markabin tezgom aylasang.

Iki dahr komi bo'lub hosiling,
Nabi ko'yi bo'lg'ay sening manziling.

Ikinch ulki, qil xizmati volidayn,
Bil ul ikining qullug'in farzi ayn⁸.

Agar istasang dunyo-u oxirat,
Bukun saltanat, tongla kun — mag'firat

Ki, Haqdin rizo hosil etmak budur,
Rizo demayin Haqqa yetmak budur.

So'zim chun tugandi duo aylayin,
Zaroat tariqin ado aylayin.

Alo, toki bo'lg'ay Skandar so'zi,
Ul olg'on yurub yetti kishvar so'zi,

Nasib et aning mulkini shohg'a,
Duosini qil jori afvohg'a.

Bu nav' aylabon shohi ozodani.
Aning ko'ngli istarcha shahzodani,

Anikim, murabbiy anga shoh erur,
Qil ul nav'kim, shahg'a dilxoh erur.

LXXXVI

*Gadoyi kamsarmoyai balandpoya hikoyatikim, shohi balandpoyai
kamsarmoyag'a nasihatda so'z yuzin irik qildi va bu suxan bila
ishiga andom bermak tiladi*

Eshittimki, bir shahg'a bemoyaye,
Nasihat bila yetkurub voyaye,

Bo'lur erdi pand aytibon nuktasanj,
Nechukkim, buzug'din ayon bo'lsa ganj.

O'lukni birov nutqi etsa tirik,
Agar haqdur, ul nukta bordur irik.

Birov ko'rdi chun davlat arkonidin
Ki, so'z tund erur ortuq imkonidin.

Vale qoyile bordur asru haqir,
Dedi tund o'lub: «K-ey gadoyi faqir!

Angakim – erur shohu, sen bir gado,
Ne hadding bila pand etarsen ado?»

Dedi nuktapardozi Isonafas
Ki: «Gar men haqir ersam andoqki xas.

Sanga bor esa so‘z bilurdin mazoq,
O‘zum sori boqma, so‘zum sori boq!

Kerak bo‘lsa so‘z, o‘ylakim durri pok,
Sadafdek haqir o‘lsa qoyil, ne bok?

Manga ham agar nuktada tez esam,
Qamish no‘gidin otashangez esam,

O‘zum nechakim zoru pajmurdamen,
Lagadko‘bi gardundin ozurdamen.

Hamonoki so‘z poku sofiydurur,
Adabsizlig‘img‘a talofiydurur».

LXXXVII

HIKMAT

*Ul bobdakim, mashvaratda deguchiga mulohaza qilmay deyilgonni
ko‘ngulga jilva bermak kerak va sochilg‘on javohirdin munosibni
termak kerak*

Xiradmandkim, sohibi roy erur,
Xirad nuridin olamoroy erur.

Anga mushkil ish tushsa bir bobdin,
Tilar mashvarat xayli ahbobdin.

Alarning agar royi soyib esa,
Va gar fikrida yuz maoyib esa,

Chu sarrishtai g‘ayb ravshan emas,
Qayu soyib erkan, muayyan emas.

Biri aql ila tushsa xotirpisand
Ki, qilsa nekim bo'lsa hozir, pisand.

Begonsa anga aql bo'lg'och hakam.
Qilurg'a qo'yar hikmat ahli qadam.

Vale g'ayb ilmi chu masturdur,
Ish o'ng kelmasa kimsa ma'zurdur.

Vale mashvaratda adad kasrati,
Berur bu natijaki el fikrati.

Taxayyul aro borcha bir nav' emas,
Hadisin iki kimsa birdek demas.

Necha kimsa aylab xayolig'a kuch,
Agar topsa so'z har biri iki-uch.

Bu durlar aro aqli javharshinos,
Ishi rishtasi birla aylab qiyos.

Birisinki soying'a foyiq topar,
Ishi afsari uzra loyiq topar.

Aning birla chun rost keldi ishi.
Yig'ishturdi o'z gavharin har kishi.

Vale uldur iqboldin bahramand
Kim, ul pok gavharni qilg'ay pisand.

Bu durlarki – men sochtim ofoq aro,
Nujum o'rnig'a charxi nuhtoq aro.

Umid ulki chun bo'lsalar barxabar.
Shah-u shohzoda bo'lub bahrabar.

Solib o'z qulog'ig'a shahzoda ham,
Qabul aylagay shohi ozoda ham.

Va lek istasam tezbozorliq,
Alar zohir etmay xaridorliq.

Qulog'larig'a bo'lmasa ustuvor,
Qachon yerga qolg'ay duri shohvor?

Ne tufroqqa qolsun sipehr axtari
Ki, bo'lg'ay yeri charxi nilufari.

So'z oningdururkim, talabgoridur,
Aningdur guharkim, xaridoridur.

Bukun chunki shah tab'idur javhari,
Qachon erga qolg'ay bu so'z gavhari?

Agar bo'lmasa zebi torak anga,
Nekim bo'lsa bo'lsun muborak anga.

Boshi uzra borin nisor ayladim.
Tamom o'ldi so'z, ixtisor ayladim.

Ketur soqiy, ul la'li serobni
Ki, ko'zdin oqizg'ay duri nobni.

To'kay shodlig' ashkin ul jomg'a
Ki, yetti bu og'ozim anjomg'a.

Mug'anniy, tuzat nay unin dilpazir
Ki, bas qilg'udek bo'ldi kilkim sarir

Ki, mast o'lg'onimda ichib jomi may,
Gar ul nay uni sokin o'lsa, bu nay.

Navoiy, yaqin bo'ldi osoyishing,
Bo'lub so'z arusig'a oroyishing,

Bezaldi chu ul mohvashqa jamol,
Jamolin ko'rub vaslidin koming ol.

LXXXVIII

*Hokimsuratu darveshsiyrat, balki Darvesh ismi hukumat qism,
ya'ni axaviy maobi davlati iyobqa mavoizoso kalom va nasoyihi
molokalom demak*

Ayo gavharim konining gavhari,
Munir axtarim burjining axtari'.

Necha avji hashmat uza fosh sen,
Manga nisbat ichra qarindoshsen.

Bu besh ganjdinkim ushottim tilism.
Necha gavhar aylay sanga dog'i qism.

Manga chun nasib o'ldi mayxonaye,
Sumur sen dog'i necha paymonaye.

Hamul gavharim bordurur necha pand.
Bu paymona ham nuktai sudmand.

Eshitmakda qilma jadal zinhor,
Aning birla qilg'il amal zinhor.

Seni qildi chun Xoliqi korsoz,
O'z abnoyi jinsing aro sarfarozi.

Bu shukronag'a qil sarafkandalik,
Buyurg'on kibi Tengriga bandalik.

Nekim amr etibdur rizo birla ko'r,
Agar bilmasang bilguchi topu so'r,

Chu bo'ldung saromad Haq ehsonidin,
Bo'yun to'lg'ama amr-u farmonidin

Ki, Haq bo'lsa Vahhob-u G'affor ham,
Erur lek Jabbor-u Qahhor ham.

Chu qildi seni bas uluq rutbalik,
Uluq amrin oning chu tutsang kichik,

Agar g'ayratu qahri tutsa vujud,
Xayol etki, ul dam nadomat ne sud?

Tutay der esang Tengri amrin qavi,
Bo'l oxir nabiy shar'ining payravi.

Erur jodai shar' bir shohroh
Ki, ozmoqtin ul yo'lda asrar Iloh,

Desang ozmayin chiqma ul jodadin,
Yurub kom top baxti ozodadin.

Xudou Rasul amri topqach kamol,
Valine'mat amrig'a qil ishtig'ol.

Ne hukm aylasa qilmog'in farz bil,
Agar shubhaye bor esa arz qil.

Vale arzida asra sharti adab
Ki, tarki adab bahra berur taab.

Manga so'z yozardek anga yozmag'il,
Nishoting binosi tubin qozmag'il

Ki, Haq garchi qisming tarab aylamish,
Bu johingg'a oni sabab aylamish.

Sabab qilmasa shoh lutfin Xudo,
Menu sen kim erduk – bir-iki gado.

Shah ar lutf qilsa inoyat chog'i,
Vale aylay olur uqubat dog'i.

Kerak shohdin elga xavfu rajo,
Tinor bu ikini keturgan bajo.

Rioyat chu qulluqqa qilding tamom,
Raiyat ishiga ham et ehtimom.

Adolat bila elni qil bahramand
Ki, yaxshig'a ketsun yomondin gazand.

Navosiz ulusning navobaxshi bo'l,
Navoiy yomon bo'lsa sen yaxshi bo'l.

Sanga berdi Haq oncha lutfi mizoj
Ki, ermas bu so'zlar demak ehtiyoj.

Vale har dam o'lsa bayoni aning,
Bilurmenki, yo'qtur ziyoni aning.

Chu davrong'a yo'qtur baqou sabot,
Ham andin erur bevaforoq hayot.

Men ar bo'lsamu bo'lmasam oshkor,
Bu so'zlarni qo'y dum sanga yodgor.

Kerak bo'lsa bori shioring sening
Ki, kavnayn aro Tengri yoring sening.

LXXXIX

Bu maodin javohirin ehtimom bila nazm silkiga tortmoqning taqriri va bu maxozin tilismotini istehkom bila itmomg'a yetkurmakning tahriri va ham javohir piri daryozamir ravshan ko'ngliga yer tutqonning bayoni va ham maxozin shuaroyi she'riy sarir muqaddas arvohig'a qabul tushganning tibiyoni va alardin bu zaiifning podshohi islom duosi iltimosi va bu niyozmand iltimosi mujibi bila alarning duosi

Manga davlat ilgi bo'lub rahnamun,
Chu bu panjag'a qildi zo'r ozmun.

Dema panja oni, qatiq xora de,
Dema xora, po'lodi yakpora de!

Solib panjakim, bo'lg'ali zo'rsanj,
Topib panja ul panjada tobu ranj.

Chu zo'r ortuq aylab tarozusidin,
Chiqib yo'qki oranj bozusidin².

Ne panja erur, «Xamsa»i ganjsanj
Ki, dono qo'yubtur otin «Panj ganj»³.

Qayu «Xamsa» kim, maxzani durri nob,
Qayu panjakim, panjai oftob

Ki, har kim anga ko'rguzub zo'rdast,
Chu zo'r aylabon, ilgi topib shikast.

Meningkim qo'lum erdi behad zaif,
Emas erdi ul panja birla harif.

Solib panjavarliq zamirimg'a sho'r,
Ne ilgimda quvvat, ne panjamda zo'r.

Desam tark etay, qo'ymayin himmatim,
Desam zo'r etay, yetmayin quvvatim.

Chu panjamg'a hasrat bila boqibon,
Bu panjamg'a ul panjani qoqibon.

Bu andisha mendin olib aqlu hush
Ki, nogah nido qildi farrux surush

Ki: «Ey g'arqai bahri ajzu niyoz,
Bo'la olmag'on dardinga chorasoz!

Yetishgil qo'pub pir^d dargohig'a,
Tavajjuh qilib joni ogohig'a.

Aning botinidin tila yorliq,
Biyik himmatidin madadkorliq

Ki, har quflkim fathidur nopadid,
Anga bor eranlar duosi kalid»⁵.

Eshitgach bu so'z, boshtin aylab qadam,
Kishi, o'ylakim qilsa azmi Haram⁶.

Chu ul oston ma'man o'ldi manga,
Bihishti barin maskan o'ldi manga.

Qayu oston: tavfgohi falak,
Qayu tavfgah, sajdagohi malak.

Ko'zum ochib ul oston tufrog'i,
Ko'zum ham yorub, balki ko'nglum dog'i.

Tavajjuhg'a chun xotirim qildi mayl,
Yeta boshladi fayz, andoqki sel.

Ne haddim eshikka urarg'a ilik,
Ilik mayl qilmay ochildi eshik.

«Niyoz ahli kirsun!» debon chiqti roz,
Bu roz anglag'ach kirdim aylab niyoz⁷.

Ne xilvat, namudorj charxi barin,
Ne xilvatnishin, balki Ruh ul-amin.

Ani aylabon ravshan anvori quds,
Munung nutqidin ravshan asrori quds.

Ul ul nav'kim fayz topqon ko'ngul,
Bu ul nav' maskan aro aqli kul.

Chu men bo'ldum andoq haram mahrami,
Haram yo'qki, nuru safo olami⁸.

Quyosh nurida mahv o'lub zarravor,
Ko'ngulni qila olmayin ustuvor.

O'zum o'zlugum mehnatidin orib,
Borib o'zlugu men o'zumdin borib.

Qila olmayin arz holimni ham,
Xayol aylay olmay xayolimni ham.

Bu yanglig' meni aylabon gung-u lol,
Ayon ayladi Isooso maqol.

Ne der so'zki, ko'nglum aro bor edi.
Meni chunki gung etti, borin dedi

Ki: «Go'yo pishurgan xayoling budur,
Qila olmasingdin maloling budur».

Chu bu xastadin qildi tasdiq fahm,
Anga xud bu hol erdi tahqiq fahm.

Ishim butmagiga duo ayladi,
Bori hojatimni ravo ayladi.

Dedikim: «Bu bir ish edi qilg'uluq,
Bu aytilmag'on nukta aytilg'uluq.

Bu soatqa mavquf erdi ekin,
Bu dam Tengri tavfiq berdi ekin.

Agarchi yetishti malolat sanga,
Vale oxir o'ldi havolat sanga

Kim, ul ganjlar boshig'a yetgasen,
Tilismotini dog'i fath etgasen

Ki, har necha qilduq nazar dahr aro,
Qiyos ayladuk vodi-yu shahr aro,

Yo'q atrok aro birda oncha bilik
Ki, bu nav' ulug' ishga urg'ay ilik.

Ne atrokkim, ham ajam, ham arab,
Ko'rarlar bu ishni ajabdin ajab.

Kerak dahr ahlig'a o'n kun jadal
Ki, besh baytdin bog'lag'ay bir g'azal.

Baso masnaviygo'yi nozuk xayol
Ki, nazm ahli ichra solib qiylu qol,

Xaloyiqqa yuz husnu noz aylagay
Ki, o'n yilda ming bayt soz aylagay.

Chiqorg'on zamon ul nav oyin savod
Ki, olamda yo'q buyla rangin savod.

Savodig'a har kimki ko'z solibon,
Qaro shomi mehnat aro qolibon.

Ne zulmatki, yo'q obi hayvon anga,
Qayu tunki, yo'q mehri raxshon anga.

Agar dahr aro sepsa mushki Tator,
Ko'ngulni qilur tiyra-yu ko'zni tor.

Bu besha arodur iki narra sher,
Bu bahr ichra iki nahangi daler.

Anga kirkali sheri jangi kerak,
Munga ham dilovar nahangi kerak⁹.

Sen-o'q sen bukun chobukandishaye,
Daqoyiq aro nozukandishaye.

Ki, so'z tavri keldi sening shoninga,
Bo'lub xatm tab'i durafshoninga.

Musallam so'zunga ravonliq dog'i,
So'z ichra sanga pahlavonliq dog'i.

Ravon kilkinga oncha bor e'timod
Ki, so'z derda shaqqig'a bersa kushod.

Ravon aylagay oncha obi hayot
Ki, to'yg'ay Xizr suyidin koinot.

Bu ish chunki bo'lg'ay muqarrar sanga,
Umid ulki bo'lg'ay muyassar sanga.

Oo'p emdi, ishingning xayolida bo'l,
Xayol ahli zebi jamolida bo'l

Ki, sendin bu shug'lungda hushyorliq,
Duo birla bizdin madadkorliq».

Eshitgach bu so'zlar meni notavon,
O'luk jismima kirdi go'yo ravon.

Bo'lub jon berur sirrining ogahi,
Topib nutqum anfosi Ruhullahi.

Yer o'ptum, dog'i yo'lg'a azm ayladim.
So'z ayturini ko'nglumga jazm ayladim.

Kelib xilvatim ichra yuz kom ila,
Yo'nub xoma no'gini orom ila.

Chu qildim qalam no'gini nuktabez,
Qila boshladi no'gidin ganjrez.

Chu «Hayrat»qa soldim ko'ngul rag'batin,
Anga g'olib ettim ulus hayratin.

Chu «Farhod»g'a bo'ldum andeshavar,
Tuz ettim base tog' – o'lub teshavar.

Chu «Majnun» hadisig'a tuzdum funun.
Base halqni qildi shaydo junun.

Yana «Sab'a»g'a tab'im o'lg'och qarın,
Eshittim yeti charxdin ofarin.

Skandarga til tortib ozar kibi,
Dedim oni «Saddi Skandar» kibi.

Tanosub bila aqli nomovari,
Dedi otini «Saddi Iskandariy»¹⁰.

Chu bo'ldi bu mahvashlar orosta,
Hamul nav'kim, sarvi navxosta.

Dema sarv, har bir riyozı bihisht,
Yeli xosiyatda Masihosirisht.

Latofat aro yuz bihishti barin,
Ravon har biri ichra ming huri iyn.

Bu besh ganjnikim kushod ayladim,
Varaq uzra oni savod ayladim.

Savodin solib juzvdonim¹¹ aro,
Dema juzvdonimki, jonim aro.

Aning sori¹² bo'ldi ko'ngul rag'batı
Kim, erdi madadkor aning himmati.

Madadkor yo'q, amr etguchi ul,
Ne ish tushsa, g'avrumg'a yetguchi ul.

Borur erdim aylarga arzi niyoz,
Ish itmomini qilmoq ifshoi roz.

Zamirimda lekin xayolot edi
Ki, bu ish husuli ajab bot edi.

Ulug'larki sabti bu harf ettilar,
Uzun umrlar anda sarf ettilar:

Nizomiyki nazm ahli ustodidur,
Aning tab'i so'z jinsi naqqodidur

Ki, bu ganjlardur mato'i aning,
Mato'i nekim. ixtiro'i aning.

Hamonoki eldin kanori tutub,
Yarim qarn zahmat chekib, qon yutub.

Tola oldi besh ganj miftohini,
Yana oncha vaqt etti islohini.

Chu bir qarn davr etti charxi mudir.
Chiqordi bu a'jubai dilpazir.

Necha tojvardin topib parvarish,
Ishi bu o'tuz yilda erdi bu ish.

Ne el mehnatidin malole anga,
Ne bu ishdin o'zga xayole anga.

Chiqorib riyozatda qirq arba'in,
Bu besh ganj rozig'a bo'ldi amin.

Yana Xusrav ul turki hindi laqab
Ki, so'z birla oldi Ajam to Arab.

Kushod aylaguncha bu mahkam hisor,
Base aylab afsonada ixtisor¹³.

Necha vaqt aning ham ishi bu edi
Ki, fikratqa zonu-bazonu edi.

Zamon xud o'tuz yilg'a andoz emas,
Agar nisf emas, sulsidin oz emas.

Yana kimki bo'ldi buyon rahshunos,
Bo'lur qilmoq oni bulardin qiyos.

Sangakim yo'q emgakda g'oyat padid,
Ulus mehnatida nihoyat padid.

Qilib tongdin oqshomg'acha qiylu qol.
Yuzungga yetib har nafas yuz malol.

O'zung tinmayin xalq g'avg'osidin,
Qulog'ing xaloyiq alolosidin.

Bu mehnatlar ichra chekib so'zga til,
Zamondin kamo besh o'tub iki yil.

Chekib xoma bu noma itmomig'a,
Yeturgaysen og'ozin anjomig'a

Ki, aqli muhosib shitob aylasa,
Deyilgan zamonin hisob aylasa.

Yig'ishtursa bo'lmas bori olti oy
Ki, bo'ldung bu ra'nog'a suratnamoy¹⁴.

Tuzaldi bu nazming base sarsari,
Yana turki alfoz anga bir sari

Ki, har nechakim diqqati bordur,
Talaffuz aro laknati bordur.

So'zungniki yaxshi ko'rarsen o'zung,
Ko'runmas yomon, chun erur o'z so'zung.

Qoshingda sening garchi ko'p vazni bor,
Chu bor o'z so'zung, yo'q anga e'tibor

Ki, so'z zodai tab'u farzand erur,
Chu farzand erur, jong'a payvand erur.

Necha zodai tab' erur nopisand,
Kishining o'z ollida bor arjumand.

Necha bum farzandi manhusdur,
O'z ollida xushjilva tovusdur.

Kanab shoxi yo'q garchi xoshokcha,
Qalandarg'adur sarvi cholokcha¹⁵.

So'zungkim, sanga keldi holo pisand,
Pisand erkin el ichra yo nopisand.

Ne bo'lg'ay ko'rub piri koshif¹⁶ meni,
Bu ahvoldin qilsa voqif meni?

Burun aytqonlar dog'i bu kitob
Ki, chekmish ajal yuzlariga niqob

Ki, jannat riyozida har birga ruh,
Umid ulki, har lahza topqay futuh.

Alar ruhig'a to ne surat ekin,
Safo ravhimu yo qudurat ekin?

Bu ishtin dog'i piri ravshanzamir¹⁷,
Meni barxabar qilsa, o'zni xabir.

Urub gom mundoq xayolot ila,
Dimog'imda savdo maholot ila.

Ki yettim angakim erur maqsadim
Ki, har dam demakka otin yo'q hadim.

Niyoz ayla-yu ostonin o'pub,
Biyik suddai charxshonin o'pub.

Chekib «Xamsa»ni juzvdondin ravn,
Qo'yub xizmatida meni notavn.

Necha ganjkim oshkor aylabon,
Ayog'ig'a borin nisor aylabon.

Safinam chu azm etti daryo sari,
Uzatti kafin bahr ul ajzo sari.

Nazar soldi ochib varaq-barvaraq,
Bo'lub multafit. chun ochib har varaq.

Qayu so'zdakim bir savol aylabon,
Javobin degach, zavqu hol aylabon,

Qilib goh tahsinu gohi duo
Ki, yuzdin biri yo'q manga muddao.

Yetib har so'zidin kushode manga,
Bo'lub hosil andin murode manga.

Musalsal kalomimdin og'zida so'z,
Men ollinda yerga tikib iki ko'z.

So'zum ochibon bo'stondek engin.
Qilib lutf, egnimga soldi yengin.

Qayu yengki, gardung'a solsa ani,
Muhaddab yuzin aylagay munhani¹⁹.

Chu egnimga ul qo'l bila yeng yetib,
Zamirimdin o'zluk xayoli ketib.

Chu o'zluk ketib, yuzlanib holate
Ki, o'zdin o'zumga bo'lub g'aybate.

O'zumdin hamul damki g'oyib bo'lub,
Manga jilvagar ko'p g'aroyib bo'lub.

Ko'rub o'zni bir toza bo'ston aro.
Qilib gasht bog'u guliston aro.

Nazohat kelib ravzamonand anga,
Eram soyiri orzumand anga.

Chamandin chamang'a men aylab xirom,
Aningdekki, el tavfi Bayt ul-haram²⁰.

Ko'rundi bu holatda jam'i kasir²¹,
Urub halqa, suhbat tutub dilpazir.

Alardin birov keldi ul yonki men,
Chamanda aningdek xiromonki men.

Manga yetti, bor erdi shoirvashe,
Jamoli xushu hay'ati dilkashe.

Salom aylabon, marhabo ayladi,
Risolat tariqin ado ayladi.

Ki: «Bu farruxoyinu farxunda xayl,
Qilurlar dame ixtilotingg'a mayl»²².

Qabul aylayu, solib ul yon qadam.
O'zin dog'i so'rdum, hamul elni ham.

Dedikim: «Alar zumrai ma'naviy,
Guruheki nazm ettilar masnaviy.

Xususan alarkim erur «Xamsa» sanj
Ki, har birdur ul «Xamsa»din koni ganj.

Erurlar bu majma'da hozir bori,
Sening sori mushtoqu nozir bori.

Chu so'rdung meni, ey hadising qaviy,
Hasandur otim, xalq deb – Dehlaviy²³.

Eshitgach bu so'z, jismima tushti tob,
Sarosima ko'nglumga ham iztirob.

Qo'lub uzr, quchtum yana ustuvor,
Qadam qo'ydim ul sori mushtoqvor.

Borurda Hasan aytib otin manga,
Qilib har birin boshqa talqin manga

Ki, uch kimsadur sadri majlisnishin,
Qilib sharh bir-bir alarning ishin.

Ki: «O'rtodag'i piri farruxjamol
Ki, vasfida keldi xirad nutqi lol,

Erur hazrati Shayx²⁴, ogoh bo'!
Niyoz aylabon xoki dargoh bo'l.

O'ng ilgi sori anga payravdurur.
Jahon ofati – Mir Xusravdurur.

Yana bir yon ustodu piring²⁵ sening,
Raqamxoni lavhi zamiring sening

Ki, bu xayl erur jismu ul jonlari.
Agar jon bular bo'lsa, jononlari.

Yana iki yondin bu qavm-o'qdurur,
Kishi yo'qki, bu bazm aro yo'qdurur.

Ko'rushgil bori birla, hurmat bila,
Daler o'lmag'il so'zda – jur'at bila».

Qabul aylabon men, nekim aytib ul
Ki, qat' o'ldi ko'prak bu majma'g'a yo'l.

Dog'i yuz qaricha masofat qolib
Kim, ul bazm eli qo'ptilar qo'zg'olib.

Manga o'tru kelmakka aylab sitez,
Solib men alar sori gomimni tez.

Debon bir-bir ul xayl otin rahbarim²⁶,
Ko'rushmakka dog'i bo'lub yovarim.

Chu Sa'diyu, Firdavsiyu, Unsuriy,
Sanoiyu, Xoqoniyu, Anvari²⁷.

Taaddudda muhtoji tafsil erur,
Vale bo'lsa tafsil, tatvil erur.

Bori dastbo'sig'a toptim sharaf,
Olib yondilar meni kelgan taraf.

Anga tegrukim shayxu payrav edi
Ki, ya'ni Nizomiyu Xusrav edi.

Yana bir bizing piru maxdum ham,
Qo'pub urdilar ilgarirak qadam.

Bu iki yurub Shayxdin ilgari,
Yugurdum meni xasta ham ul sari.

Qo'lum tutti pir ixtiyori bila,
Ko'rushturdi hamrohu yori bila.

Ko'zumdin to'kub qatra yog'in dog'i,
Iligin ham o'ptum, ayog'in dog'i.

Tutub Jomi-yu Xusrav iki qo'lum,
Nizomiy sari boshladilar yo'lum.

To'kub ashk — mendek asiri g'ame,
Vale har qo'lumg'a tushub olame.

Vale men bo'lub garchi o'zdin nihon,
Kirib iki ilgimga iki jahon.

Manga Shayx birla ko'rushmak hamon,
Muborak ayog'ig'a tushmak hamon.

O'pub tufrog'ini to'kub seli ashk
Ki, andin yebon to'quz aflok rashk.

Boshim yerdin olib inoyat qo'li,
Qilib jilvagohim hidoyat yo'li.

Yonib tutti yerlik yerida qaror,
Meni lek bexud qilib iztiror.

Chu Shayxu iki yori²⁸ topti sukun,
Turub men niyoz ichra qaddim nigun.

Julus ichra yetti bashorat manga
Ki, ollinda qildi ishorat manga.

Chu bo'ldi manga hukmi birla nishast,
Niyoz etti jismimni tufroqqa past.

Talattuf bila Shayxi oliy maqom,
Mening sori bunyod qildi kalom.

Burun so'rdi holimni shafqat bila,
Yer o'ptum javobida hurmat bila.

Yana dedi: «K-ey olam ahlida fard,
Falak tab'inga kelmayin hamnavard.

Sipehr aylab el ichra nodir seni,
Jahon nazmi tavrida qodir seni.

G'azal tavrida chunki qilding xirom,
So'z ahlig'a so'z dorni qilding harom.

Tutub erdi nazming jahon kishvarin,
Jahon kishvarin yo'qki, jon kishvarin.

Bu dam masnaviyg'akim aylab shitob,
To'kaboshlading xomadin durri nob.

Ajab ish bu ishda sanga berdi dast
Ki, el nazmig'a berdi nazming shikast

Ki, qilding so'z ichra tatabbu' manga,
Ne istarda etting tazarru' manga

Ki, men «Xamsa»da aylab erdim vaid
Ki: «Har kimki, ayturg'a tutsa umid,

Qilay tig'i burron so'zum dosidin,
Uray boshin ul tig' olmosidin».

Ko'p el ochti da'vog'a so'z boshini,
Bu da'vo aro qo'ydi o'z boshini.

Chu ko'rguzdi farzand Xusrav niyoz,
Niyozni bila topti ul ganji roz.

Yana bir, iki, uch gadolig' bila,
Nasib oldilar benavolig' bila.

Magar senki bu yo'lg'a qo'yg'och qadam,
Vujudung xayolini qilding adam.

Nechakim kelib rifating tog'cha,
Vale kelmay ollingda tufrog'cha.

Niyoz ashkidin lavhi xotirni yub,
Fano harfin ul safha uzra yo'yub.

Topib pir farzona Jomiy kibi,
Mumiddu muovin Nizomiy kibi.

Sunub poklik birla bu ishga qo'l,
Ochib poklar ruhi ollingda yo'l.

Sahar vaqti harfe savod etmayin
Ki, ruhum duo birla shod etmayin,

Farah topmayin ma'niyi xos ila
Ki, yod etmayin bizni ixlos ila,

Ne menkim, bori nazm ahlini pok.
Duo birla har subh etib zavqnok.

Niyozing chu bu nav' o'lub beaded,
Sanga biz ham aylab adadsiz madad.

Yo'q ersa erur asru savdoi xom,
Iki yilda bir «Xamsa» qilmoq tamom.

Qayu «Xamsa», besh gavhar omuda ganj.
Tasarruf jafosidin osuda ganj²⁹.

Duru la'l anga barcha ko'zdin nuhuft,
Ne durrida rishta, ne la'lida suft.

Ne durkim berib Haq taborak sanga,
Umid ulki, bo'lg'ay muborak sanga.

Kishi sen kibi ishga qilsa shuru',
Ajab yo'q evaz bo'yla topsa vuqu'.

Vale muncha ganji maoniy sanga
Ki, Haq ro'zi etti nihoniy sanga.

Qayu erdakim ayni binishdurur,
Sababni bilurkim, iki ishdurur.

Biri ulki tuttung tariqi niyoz,
Qabul ayladilar seni ahli roz.

Ishingga qilib sa'y rag'bat bila,
Madad qildilar borcha himmat bila.

Yana ulki fazl ahli harne qilur,
Urar lofu ishni murabbiy qilur.

Erur gar murabbiy emas kordon,
Muattal xiradmandi bisyordon.

Hunarparvar – ishni buyurg'uchidur.
Hunarvar, vale, lof urg'uchidur.

Chu shohing sening erdi sohib kamol.
Yana olida qadrsiz mulku mol.

Angakim bu iki ish o'ldi nasib,
G'arib ish zamonida ermas g'arib.

Shahekim ulus chorasozidurur,
Ulus fozili Shohi G'ozidurur

Ki, Tengri fuzun aylasun davlatin.
Yeti charxdin ham biyik rif'atin

Ki, keldi zamonida sendek kishi
Ki, ermas ishing odamizod ishi».

Chu so'z yetti bu yerga, men beharos,
Qo'pub ayladim bir duo iltimos

Ki: «Chun dedingiz shahg'a hamdu sano,
Duoye qiling davlatig'a yano».

Dedi Mir Xusravg'a donoyi roz
Ki: «Sen Shohi G'oziyg'asen madhsoz.

So'zungdin base bayt yodidadur,
Asarlar muborak nihodidadur.

So'zungdin chu ko'ngliga yetgay asar,
Damingdin duo dog'i etgay asar.

Duo aylakim, fazlu donish eli
Ham «omin» desun, biz ham «omin» deli».

Boqib dedi fazl ahlig'a piri roh:
«Ki, siz shoir, ul dog'i xush tab' shoh.

Chu farzand Xusrav duo aylagay,
Aning komini Haq ravo aylagay.

Dengiz borcha «omin» dilu jon bila,
Duo qildik ul chashmi giryon bila».

Eshitgach qo'pub borcha minnat tutub,
Deb «omin» u shoh sori himmat tutub.

Suxanvar qo'pubkim duo boshladi,
Duosig'a mundoq ado boshladi;

Ki: «Yo Rabki, to olam o'lg'usidur,
Ichinda bani Odam o'lg'usidur.

Kirib tahti hukmig'a olam dog'i,
Bo'lub bandasi jinsi odam dog'i.

Qiyomatqacha davlatig'a bisot,
Hamisha bisotida ayshu nishot.

Jahon ahli adlida osudahol,
Bataxsiskim, ahli fazlu kamol».

Duo xatm bo'lg'och tushurdi ilik,
Yo'q ul, balki majmui ahli bilik.

Duokim, ul ahli savob aylagay,
Ajab yo'qki, Haq mustajob aylagay.

Tugangach duo, ayladim iltijo,
Qo'yundin chekib «Xamsa»ni jo-bajo.

Solib tiyra tufroq aro, yig'labon,
Bu yanglig' tuzub mojaro, yig'labon

Ki: «Bu zodai xotiri xastani,
Ko'nguldin takallumg'a payvastani

Ki, himmat tutub ehtimom ettingiz,
Demasmenki men, siz tamom ettingiz.

Karam birla tufrog'din ham oling,
Inoyat qilib bir nazar ham soling

Ki, el xotirig'a nuzul aylasun,
Ulus ko'ngli oni qabul aylasun».

Ravon Shayx oldi bu iblog'din,
Garonmoya naqdimni tufrog'din.

Boqib Mavlaviy³⁰ sori qildi ruju'
Ki: «Sen qil duo, zohir aylab xushu'

Ki, qoyil erur so'nggi farzandimiz,
Bilik mazra'idin barumandimiz.

Bularkim aning zodu payvandidur,
Bori bizga farzand farzandidur.

Sanga ham chu shogird erur, ham murid,
Duosini sendin tutarbiz umid».

Chu Maxdum topti duo sori yo'l,
Yana ochtilar borcha oming'a qo'l.

Duoyeki ko'nglumga matlub edi,
Muhavvis zamiring'a marg'ub edi.

Qilib, ayladilar bu mahzunni shod,
Manga chunki yuzlandi mundoq murod.

Sujud ettim ul xayli ogohg'a,
Dedilar: «Degaysen duo shohg'a».

Bu so'zdin bo'lub o'zgacha holatim,
O'zumga kelib, bordi ul g'aybatim.

Ko'rarmen, hamul hujrada pir erur,
Janobida holing'a tag'yir erur.

Bu dam go'yo egnimdin olmish qo'lin
Ki, bu sori solmish xayolim yo'lin.

Hamul ollida boshim erdi quyi,
Oqar erdi tufroqqa ashkim suyi.

Dedi lutf ilakim: «Ne nav' erdi hol».
Yana boshni qildim anga poymol.

Dedim: «Ulcha men xastaga hol erur,
Aning sharhida notiqalol erur».

Dedi: «Ulcha bu dam sanga berdi dast,
Yana kimsaga bermamish erdi dast.

Qo'pu, shukr qil Tengri ehsonig'a,
Bu tavfiqi behaddu poyonig'a».

O'pub yerni, qo'y dum chu tashqori gom,
Degaysen: mening erdi olam tamom!

Manga «Xamsa» takmili bir yon edi,
Bu maqsud tahsili bir yon edi.

Ne til birla dey shukr ma'buduma
Ki, yetkurdi oxir bu maqsuduma.

Bu damkim, beribtur murodimni Haq,
Ul avloki, toq uzra qo'ysam varaq.

Farog'at bila inbisot aylasam,
Tuzub bazm, bir dam nishot aylasam.

Ayoqchi, to'la ayla jomi farog'
Ki, ko'p fikrdin yubs topmish dimog'³¹.

Ki, ko'z lam'asidin munavvar qilay,
Dimog'im isidin muattar qilay.

Mug'anniy, so'zum tingla oxir gahi,
Hazin nag'maye soz qil xirgahi.

Bir ohang ila aylagil romishe
Ki, yetgay manga bir dam oromishi.

Navoiy, qilib Tengri koming ravo,
Sanga ro'zi etti ajoyib navo.

Uzot Tengri shukri navosig'a til,
Navo ortuq istar esang, shukr qil!

Tarixi
anbiyo
va
hukamo

BISMILLOHIR RAHMONIR RAHIM

Odam salavotullohi alayh xilqati. Odamning kuniyati Bulbashardur va laqabi Safiyullohdur. Chun irodatulloh aning xilqatig'a muqtaziy bo'ldi, Jabroil alayhissalom*g'a amr bo'ldikim, bir miqdor tufrog' aning tiynati taxammuri uchun ul yerdinki, holo Makka aning o'rnidadur, keltursun. Jabroil (a.s.) bu amrg'a ishtig'ol ko'rguzdi, yer hol tili bila anga ont berdikim, tufrog'ni mendin olmakim, bo'Imag'aykim, bu maxluqdin noshoyst amr vujudqa kelgaykim, ul sababdin men Haq taoloning mujibi saxtu xitobi bo'lg'aymen. Jabroil (a.s.) qaytib aning so'zin arz qildi ersa, Mikoyilg'a hukm bo'ldi. Ul dag'i yerdin ham andoq ont eshitib qaytdi, ersa, Isrofilg'a hukm bo'ldi. Ul ham ul ikining uzri bila qaytqondin so'ngra Azroilg'a buyruq bo'ldikim, yerdin tufroq keturgay. Yer Azroilg'a ont bergandin so'ngra Azroil aytikim, Haq subhonahu va taoloning amri saning ontingdin yuqoriroqdur. Bir ovuch tufroq yer yuzidin olib, Haq taoloning amri bila bihishtga kelturub, Hazrati Muhammad (s.a.v.)ning tiynatin tasnim suyi bila yug'urub, borcha maloikka arz qildilarkim, maqsudi olam va odam ofarinishidin munung xilqatidurkim, oxir uz-zamon payg'ambari bo'lg'usidur. Andin so'ngra Odam (a.s.) tufrog'ig'a qirq kun rahmat yomg'uri yog'durub, o'z qudrat ilki bila taxmir qildikim,

خمرت طينة ادم بيديه اربعين صباحا

«Xammartu tiynati odama biyadayya arabaina sabohan»¹ andin xabar berur. Chun inson kisvatin odamg'a kiyurdilar Haq subhonahu va taolo asmoi husnoni anga o'rgattikim,

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

«Va allama odamal asmoa kullaho»^{**2} va maloyikayi muqarrab aning ilmig'a mu'tarif bo'ldilar va Tangri taolo hukmi bila anga sajda qildilar. Iblisdin o'zgakim, ul jindin erdi,

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةَ كُلِّهَا مَعَ آدَمَ إِلَّا إِبْلِيسَ

«Fasajadal maloikatu kulluhum ajmaun. Illo Iblisa...»³. Va iblis ko'p toat qilg'ondin so'ng maloika martabasig'a yetib erdi. Chun Tangri taolo amridin bo'yun to'lg'odi, shaqovat va la'nati jovdi tavqi aning bo'ynig'a tushtikim,

وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ

«Va inna alaykal-la'nata ilo yavmiddin»⁴. Odam va Havo bihishtda sokin bo'lsun deb amr bo'ldikim:

* Bundan keyin bu so'z (a.c.) harflari bilan ifodalanadi.

** Qur'oni karim oyatlari Alouddin Mansur tarjimasidan olindi.

يَتَادُمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَرَوْجِكَ الْجَنَّةَ

«Yo Odamuskun anta va zavjuka al-jannata»⁵. Va Havo Odam (a.s.)ning so'li yonidin yorotildi. Va ba'zi rivoyatda andoqdurkim, Havo dunyoda yaratilib erdi. Har taqdir bila Odamg'a bug'doy yemakdin nahy bo'ldi. Ba'zi uzum, ba'zi anjir debdurlar. Iblis Odam jihatidin la'nati abadig'a shoyista bo'lub erdi. Bu xusumatdin yilon vositasi bila bihishtga kirib, Odam (a.s.) bug'doy yemak vasvasasin qilib, chun irodatulloh munga joriy bo'lub erdikim, olam yuzin Odam avlodi tutqay. Odam va Havoni bihishtdin chiqardilar. Va Hindiston mulkida bir-biridin ayru tushtilar. Odam (a.s.) Makkaga kelib, Arafot yonida Havog'a uchradi. Andin Arafot ul yerga laqab qoldi. Andin so'ngra Odam (a.s.) Ka'ha uyin yasadi. Dag'i Hindiston sori azimat qildilar. Va Jabroil (a.s.) hububot kelturub, Odamg'a qo'sh surub, ekin ekmak qoidasin o'rgatti. Va Havo Odamdin har qachon homila bo'lsa erdi, iki farzand kelturur erdi: bir o'g'ul, bir qiz. Bu o'g'ulg'a yana bir qorindin kelgan qizni berurlar erdi va bu qizni yana bir qorindin kelgan o'g'ulga berurlar erdikim, aroda farqe bo'lg'ay. Qobil bila tuqg'on qiznikim oti Iqlimo debdurlar. Tiladikim, Hobilg'a berg'ay. Qobil o'z singlining husni jihatidin anga moyil erdi, unomadikim Hobilg'a bergaylar. Odam (a.s.) ikisiga qurbon buyurdikim, har qaysining qurboni qabul tushsa, anga bergay. Hobilni qurboni qabul tushub, Odam (a.s.) Iqlimoni anga berdi. Qobil xusumat jihatidin Hobildek qarindoshikim, suvari jamol va ma'naviy kamol bila orosta erdi va Odam (a.s.) ani bag'oyat sevar erdi, halok qilib, Odam (a.s.)ni aning firoqida muftalo qildi. Avval kishikim, nohaq qon qildi Qobil erdi. Chun andin burun hech kishi o'lukni ko'rmaydur erdi. Qobil mutahayyir bo'lub, Hobilni ko'tarib yurur erdi. Bori taolo hikmati munga mutaalliq bo'ldikim, odamizod mayyitning madfanin bilgay. Iki malakni iki qarg'a surati bila Qobil qoshig'a yibordikim, biri-biri bila urushub, biri yana birin o'lturdi va qotil qarg'a yerni tirnab, minqori bila qozib, maqtulni dafn qildi. Qobil dag'i bu ta'limni olg'och, Hobilni go'r qazib, dafn qildikim, Bori taolo Qobil tilidinkim,

أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذِهِ الْعَرَابِ

«Aajaztu an akuna misla hazal g'urobi»⁶ karimasin ado qilur. Va qurbon qilmoq bu erdikim, qo'y o'lturub, tog' ustida qo'yarlar erdi. Osmondin o't tushub, qaysini kuydursa erdi, qabul nishonasi ul erdi. Chun Qobilning qurboni kuymadi. Shayton anga bu nav' bozi berdikim, o't sendin ranja bo'lubdurkim, qurboningni kuydurmasi. O'tqa sajda qilsang, sendin xushnud bo'lur. Qobil dag'i o'tqa sajda qilib, otashparastliq rasmi bunyod bo'ldi. Chun Odam (a.s.) Hobil firoqida ko'b betoqatlik qilur erdi, Haq taolo Shis (a.s.) ni Odamg'a karomat qildi. Va Shis (a.s.) muhabbati Odamning Hobil motamida iztirobin kam qildi. Iqlimoni anga nikoh qilib, o'z o'mida valiahd qildi va hayot vadi'atin arvoq qobizig'a topshurdi. Va umrin ba'zi ming yil va ba'zi to'quz yuz o'tuz yil debdurlar. Va Odam (a.s.)din so'ngra ba'zi uch kun, ba'zi yeti kundan so'ngra Havog'a ajal yetti. Madfanlarida ham ixtilof bor. Ammo mavlono sharaful millati vaddin Ali Yazdiy alayhir-rahmah «Zafarnoma» muqaddimasida aytibdurkim, Odam (a.s.)ni Shis g'usl berib, namoz qildi va Hindistonda dafn qildi. Havo ham Odam (a.s.) yonida madfun bo'ldi. Ammo Nuh (a.s.) zamonidakim to'fon bo'ldi, Nuh alarning muborak jasadlarin kemada asrab,

to'fondin so'ngra Buqubays tog'ida va ba'zi debdurlarkim, Bayt ul-Muqaddasda dafn qildi. Va Odam (a.s.)ning Hobilg'a marsiyasi bor.

R u b o i y:

Odamniki, Haq lutf ila mavjud etti,
Majmu'i malak xaylig'a masjid etti.
Oxir tanidin ruhni mafqud etti,
Ul nav'ki, nobud edi, nobud etti.

Shis (a.s.) – Odamdin so'ngra aning o'rnida o'lturub, aning avlodig'a muhofazat boshladi. Va Bori taolo Shisg'a nubuvvat karomat qildi va anga sahifa nozil bo'ldi. Va Ka'ba binosin tosh va gach bila Shis (a.s.) imorat qildi. Va Qobil avlodikim, kufr va inod ahli bo'lub, otashparastliqqa mashg'ul erdilar, qolin bo'lub, Odam avlodig'a zararlar tegar erdi. Shis (a.s.) chun bag'oyat dalir va shujo' erdi, alar ustiga sipoh tortib, fasodlarin daf' qilib, alar berk tog'larda maskan qilib, musta'sal va parishon bo'ldilar. Va Shis (a.s.) Bobilda Sus shahrin bino qildi. Va yeti o'g'li bor erdi. Chun nubuvvatidin qirq besh yil o'tti, o'g'lonlarig'a Qobil avlodining harb va daf'in vasiyat qildi. Anushkim, ulug'roq erdi, o'z o'rnida valiahd qilib, olamg'a vido' etti. Va ani Odam (a.s.) yonida dafn qildilar. Va yoshi to'quz yuz o'n iki yilg'a yetti.

R u b o i y:

Gar Shis va gar Qobil erur, gar Hobil,
Yoshlari agar yuz yil erur, gar ming yil,
Bir necha kun etsalar jahonda ta'til,
Oxir borig'a ajal buyurur ta'jil.

Anush payg'ambar emas erdi, ammo valoyatdin nasibi bor erdi. Va odil va saxiy kishi erdi. Atbo' va avlodin Odam dinig'a da'vat qildi va avval kishikim, xurmo yig'ochi ekti, ul erdi. Va avval kishikim, sadaqa rasmin paydo qildi, ul erdi. Ul sababdin aning zamonida rafohiyyat ko'p bo'ldi. Va oncha qo'y va o'y va soyir bahoyim paydo bo'ldikim, hech hisobin bilmas erdi. Ul buyurdikim, chun Haq taolo hisobdin ortuq mol karomat qilibdur, har mingdin birin ayirib, muhtojlarga' bering.

Va «Tarixi Ja'fariy»da bitibdurkim, aning zamonida Suvod mulkida bir ajdaho paydo bo'lub, xaloyiqqa ko'b nuqsonlar yetkurdi. Anush borib, ul ajdahoni Odam (a.s.) bihishtdin chiqarg'on aso bila o'lturdi. Va dedilarkim, Muso (a.s.)g'a tekkon hamul asodur. Aning zamonida jin xayli odamizod arosig'a kirib, zarar yetkurur erdi. Va aning o'n iki farzandi bor erdi. Qinon ulug'roq erdi, ani valiahd qilib, vafot qildi. Ani otalari yonida dafn qildilar. Va umrida ixtilofdur. «Ja'fariy»da uch yuz yil debdurlar, ammo o'zga favorixda to'quz yuz oltmish besh yil debdurlar.

B a y t:

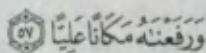
Ming yil dog'i sursa eri davronni Anush,
Ham aylagusi edi ajal jomini no'sh.

Qinon ibni Anush chun atosi o'rnig'a o'lturdi, ba'zi Susni, ba'zi Bobilni debdurlarkim, ul imorat qildi, vale muttafiqdurlarkim, xalqdin yuzar-yuzar kishi ayirib buyurdikim, kentlar va hisorlar yasadilar. Chun Qinonning yoshi to'quz yuz yilg'a yetti. Mahloyilkim, ulug'roq o'g'li erdi, valiahd qilib, olamdin o'tti.

Mahloyil ibni Qinon otalari dorul-mulkiyin Rum mulkiga bordi va Shis (a.s.) avlodini o'zi bila eltti va soyir atbo'in olam mulkida parokanda qildi. Aning zamonida ko'p yerda el zohir bo'ldilar. Umri sekiz yuz oltmish beshga yetkondin so'ng, Yazidni valiahd qilib, olamdin o'tti.

Yazid ibni Mahloyil. Derlarkim, Yazid bag'oyat zeboro'y va pisandidaxo'y erdi. Qushlar eti va bolig' eti yemakka ul muxtari' bo'ldi. Va arig'lar qozib, suv chiqordi va ko'p nikoh qilur erdi. Anga qirq o'g'ul paydo bo'ldi. Boridin kichikroq Axnuh erdiki, ani Idris debdurlar. Umri to'quz yuz oltmish ikkiga yetkonda, Idris (a.s.) ni valiahd qilib, oxirat safarig'a ozim bo'ldi va ajdodi yonida dafn qildilar.

Idris (a.s.) suryoniy payg'ambardur. Otasi Yazid zamonida butparastliq shoye' bo'ldi. Anga vahy keldikim, ul elni butparastliqdin man' qilg'ay. Cherik tortib, ko'p jihod qilib, Qobil avlodinkim, butparastliq qilur erdilar, qatl va asir qilib, g'azva va jihod qoidasin ul arog'a kiyurdi. Va ani xalq musallasun-ne'ma dedilarkim, uchunchi payg'ambar va uchunchi hakim va uchunchi podshoh erdi. Yunon ahli aqidasi budurkim, Hurmis hakim uldur. Xat va nujum ilmini ul paydo qildi va kiymak va yemak andin qoldi. Haq taolo aning uchun o'tuz sahifa nozil qildi. Va aning zamonidin Nuh (a.s.) zamonig'acha to'rt yuz o'tuz to'rt yildur. Oltmish besh yoshida Matushlax mutavallid bo'ldi. Va Idris (a.s.)ning mavtin kishi ko'rmaydur. Ham shar' ahli qoshida, ham tarix ahli olida aqida budurkim, ul tirikdur va bihishtdadurkim, kalomi olihi ondin xabar berurkim,

«Varafa'nohu makonan aliyyan»⁷. Va bu qissaning sharhin mabsutroq kutubdin ma'lum qilsa bo'lur. Va ani yanbau' ul-hayot debdurlar. Umri uch yuz oltmish beshga yetkonda ani maloika osmong'a raf' qildilar. Va borurda o'g'li Matushlaxni valiahd qildi. Va ani Idris dars ko'p ayturidin debdurlarkim, nihoyatdin ko'prak shogirdi bor erdi. Va aning zamonida mazkur bo'lg'on ulum shoye' bo'ldi.

Chu Idris olamda bo'ldi muqim,
Rasul erdiyu, podshoh-u hakim.
Agarchi anga bo'ldi uchmoq makon,
Jahon ichra xud qolmadi jovidon.

Matushlax ibni Axnuh. Aning avlodi qolin bo'ldi. Va derlarkim, ot aning davrida ko'p bo'ldi. Dono kishi erdi. Doim avlodig'a cherik boshlatib, Qobil avlodi ustiga yiborur erdi va alarni maktum qilur erdi. Sobiyaning o'g'li erdikim, holo bir mashhur mazhablari bor. Yoshi to'quz yuz seksong'a yetti. Ba'zi mingdin ham ortuq debdurlar. Oqibat Malik Mulkokim o'g'li erdi, valiahd qildi. Ammo Malik Mulno Matushlaxdin burunroq o'tti va Malik yuz yetmish yashag'onda olamg'a vido' qildi. Va Matushlax andin so'ngra o'g'li keyniga azimat qildi.

Gar Matushlax va gar Malik o'lsun var Nuh,
Ichmak kerak albatta fano jomidin sabuh.

Nuh ibni Malik ibni Matushlax ibni Idris payg'ambari mursaldur va Najiyulloh aning laqabidur. Ba'zi qirq yoshtin so'ngra, ba'zi ellik yoshtin so'ngra debdurlarki, anga vahy nozil bo'ldi. Va aning zamonida olam xaloyiqi butparast bo'lub erdilar To'quz yuz ellik yil elni o'z dinig'a da'vat qildi. Sekson kishidin ortuq qabul qilmadilar. Kuffordin anga izolar tegar erdi. Ul so'z aytsa, eshitmoli deb qulog'larin tutar erdilar. Haddin o'tkondin so'ng, Nuh (a.s.) duo qildi:

رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

«Rabbi lo tazar alal arzi minal kafirina dayyoro»⁸ duosi mustajob bo'ldi. Jabroil (a.s.) bir dona kelturub buyurdikim, ani Nuh (a.s.) ekti va ul yetkoch yig'och bo'ldi. Necha yildin so'ngra ul yig'och ulg'oydi. Amr bo'ldikim, ani kesib, kema yasag'ay. Ul kemandin tuli uch yuz qari va arzi va umqi anga ko'ra. Deb durlarkim, kema tugangondin so'ngra, Haq taolo to'fon oshkor qildi. Andoqkim, ham osmondin yog'ar erdi, ham yerdin suv qaynab chiqar erdi. Rivoyat mundoqdurkim, suv avval Nuh (a.s.) tanuridin qaynab chiqti. Alqissa, olti oyg'acha hol bu erdi, to tamom olamni suv tutti. Va Nuh avval imon kelturgon sekson kishi bila kemaga kirib, uch o'g'li dag'i kemaga kirib, chun kema uch tabaqa erdi, bir tabaqada vuhush, bahoyim va sibo' kirib, yana bir tabaqada tuyur yana bir tabaqada bashar kirib, kema yerdin ko'tarilib, andoq bo'ldikim, suv tog'lardin qirq qari o'tti. Derlarki, Nuh (a.s.) kemasi Haq taolo amri bila iki qotla mashriqdin mag'ribqa va yana bir qotla mag'ribdin mashriqqa bordi. Chun tamom olamda kema ichidagi maxluqotdin o'zga hech maxluq qolmadi, borcha halok bo'ldilar. To'fon taskin topti va suv ozola boshladi. Va Nuh (a.s.) kemasi Mavsilda Judiy tog'i ustida qaror tutti. Va Nuh (a.s.) muharram oyining o'nida kemadin chiqib, hamul yerda taskin tutub, ul el bila bir kent yasadilar. Va Nuh (a.s.)ning umri ming olti yuz yil bo'lg'ondin so'ng olamdin o'tti. Va ba'zi debdurlarkim, ming uch yuz yil bo'lg'ondin so'ngra olamdin o'ttilar. Va rivoyat budurkim, Odam zamonidin Nuh (a.s.) zamonig'acha iki ming besh yuz yildur va Nuh davridin Ibrohim Xalil salavotur-rahmon alayh davrig'acha ming besh yuz yil va Ibrohim (a.s.) ahdidin Muso (a.s.) ahdig'acha to'rt yuz oltmish yil va Muso (a.s.) chog'idin Iso (a.s.) chog'igacha ming to'quz yuz o'tuz yil va Iso (a.s.) ayyomidin Hazrat Risolat (s.a.v.) farxunda ayyomig'acha yuz sekson yil voqe'dur. Olam ahli aksari Nuh naslidindur. Bu jihatdin ani ikinechi Odam debdurlar. Va aning to'rt o'g'li bor erdi: Yofas va Som va Hom va Kan'on. Va bu Kan'on kofir erdikim, Nuh (a.s.)ga imon kelturmadi va to'fonda halok bo'ldikim,

إِنَّهُ لَيَسَّ مِنْ أَهْلِكَ

«Innahu laysa min ahlika»⁹ aning sha'nida nozil bo'ldi. Rivoyat budurkim, Nuh (a.s.) kemadin chiqqondin so'ng, ul sekson kishi andoq halok bo'ldilarkim, alar naslidin kishi qolmadi. Nuh (a.s.) Turon zaminni Yofasqa berdi va Eronni Somg'a va Hindistonni Homg'a. Bu mazkur bo'lg'on mamolik ahli bu uch kishining naslidindurlar. Bu jihatdin

Yofasni Abut-Turk va Somni Abul-Ajam va Homni Abul-Hind debdurlar. Va Homning rangi qaro erdikim, hind ahli qaro voqe'durlar. Va aning jihati bu erdi. Debdurlarkim, Nuh (a.s.) uyub erdi va avrat uzvi ochilib erdi, Hom ko'rub kuldi. Va Yofas va Som man' qilib yoptilar. Nuh (a.s.) uyg'onib ma'lum qilib, Homni yomon duo qildi. Ul jihatdin rangi qaro bo'lub, payg'ambarliq aning naslidin munqati' bo'ldi. Va Nuh (a.s.) kemaga kirarda, Odam (a.s.) so'ngokin madfanidin chiqorib, kemag'a kiyurub erdi, kemadin chiqqonda, ba'zi debdurlar Madyan yerida, ba'zi derlar Najafda dafn qildi.

Yofasni payg'ambari mursal debdurlar. Va ani yeti o'g'li bor yerdi: Turk, Xazar, Siqlob, Rus, Misk, Chin, Kamori. Ba'zi sekiz o'g'ul debdurlar va sekizinchi Torax debdurlar. Va Iskandar Zulqarnayn Yofasning to'rtinchi o'g'lidur, Rus naslidin.

Chun Yofas Xito mulkida mutamakkin bo'ldi, bu o'g'lonlarig'a har yerniki berdi, ul yerni ul o'g'li oti bila atadilar. Chun bu tarixki bitiladur, xotirda andoqdurkim, Sultoni sohibqiron holot va ansobi mazkur bo'lg'ay, inshoalloh taolo ul Yofas tarixig'a mavqufdur. Chun bo'lg'usidur muncha bila ixtisor qilildi.

Somni ham ba'zi payg'ambari mursal debdurlar va ko'prak anbiyo. Va Eron muluki aning naslidindurlar. Va aning olti o'g'li bor erdi. Ba'zi to'quz o'g'ul ham debdurlar. Kayumarsni ham aning avlodidin tutubdurlar. Arfaxshad aning naslidindur. To'rtinchi basti Qahton bila Qolig'g'a yetishurkim, ibriy Qolig' naslidindur. Arabning ko'pi Qahton naslidindurlar. Qahtondin uchunchi pusht Sabog'a yetarkim, a'robdin Hamandiy va Yaxmiy va Omiriy va Qazo'iy va Ash'ariy va Izdiy va Toyiy Sabo naslidindur. Va Somning ikkinchi o'g'li Olimdurkim, Xuroson va Misol aning o'g'lonlaridurlar*. Iroq Xuroson o'g'lidur. Va Kirmon va Makron Misol o'g'lonlari. Va uchunchi o'g'li Asvadurkim, Amvoz va Pahlu aning o'g'lonlaridur. Va Fors Pahluning o'g'lidur. Va to'rtinchi o'g'li Navdardurkim, Ozarbayjon va Arron va Arman va Farg'on aning o'g'lonlaridurlar. Va beshinchi o'g'li Iramdurkim, Od va Samud qavmi aning naslidindurlar. Va oltinchi o'g'li Sag'rdurkim, Shom va Rum aning o'g'lonlaridurlar.

Homni ham ba'zi payg'ambar debdurlar. Ammo chun Nuh (a.s.) anga Hind mamolikin muqarrar qilib, ul navohiyg'a yubordi, Homning avlodi ul vasi' mulkda yoyildilar. Va aning to'quz o'g'li bor erdi: Hind, Sind, Nuba, Kan'on, Kush, Qibt, Barbar, Zix, Habash. Va bu to'quz kishining avlodi ko'p bo'ldi va arolarida o'n sekiz lug'at paydo bo'ldikim, biri yana birining lug'atin yaxshi anglamaslar erdi. Ba'zi debdurlarkim, bu jihatdin har lug'at ahli bir mulkka mutafarriq bo'ldilar. Ammo asli budurkim, Hom avlodig'a ul iqlimdag'i mamolikni berib uzatti, anda alarning taba'i ko'p bo'ldi, alfozlari mutanavve' bo'lub, Buxtunnasr va Namrud ikalasi derlarkim, Homning Kush otlig' o'g'li naslidindurlar. Bu tarixni mutolaa qilur maxodim arzig'a yetkururkim, tavorixiki bitibdurlar, bu mavzu'din parishonroq yer yo'qtur. Asru ko'p muxtalif aqvol bu yerda mazkurdurkim, bitmoki o'qur elga mujibi taraddud bo'lur. Ul jihatdin ba'zi mu'tabar kutubdin ushmuncha so'z bila ixtisor qilildi.

Hud (a.s.) Tarix ahli ba'zi debdurlarkim, Nuh zamonidan Ibrohim salavottullohi alayh zamonig'achakim ming iki yuz yil bo'lg'ay, Hud bila Solih (a.s.) din o'zga payg'ambari mab'us bo'lmadi. Va Hud (a.s.)ning nisbatin mundoq debdularkim, ul Abdulloh ibni Ramoh ibni Horis ibni Horut ibni Avaz ibni Eram ibni Som ibni

* Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» kitobida «Hamandiy va Yaxmiy va Omiriy va Qazo'iy va Ash'ariy va Ozdiy va Toyiy» nasllari «Hamidiy, Tamiy, A'oniy, Qazo'iy, Ash'ariy, Ozdiy va Toyiy» deb berilgan. Makronning o'g'li Misol esa Minol deb yozilgan. Qarang: Zafarnoma. — Toshkent. «Fan» 1972. 50-bet (Faksimel nusxa).

Nuhning o'g'lidur. Va aksar kutubda ani Obir ibni Solih ibni Arfaxshod ibni Som ibni Nuh debdurlar. Ani Haq subhonahu va taolo Od qavmig'a yibordi. Va ul qavm bag'oyat biyik bo'yilug' va azim kuchluk xalq erdilar va alarning oyini butparastlig' erdi. Ishlari ko'p nima yemak va fisq erdi. Hud (a.s.) ellik yil alarni imong'a da'vat qildi. Alar g'aflet va jabborlig'din aning so'zin eslamadilar, o'z nohamvorlig'laridin tajovuz qilmadilar, magar qalilkim, iymon sharafig'a musharraf bo'lub, iymonlarin ul qavm vahmidin maxfiy tutarlar erdi. Hud (a.s.) alarning ishidin oqiz bo'lub, balki navmid bo'lg'ondin so'ngra, alar bobida yomon duo qildi. Va ul duo mustajob bo'ldi, Tengri taolo alarni qahat balosig'a muftalo qildi. Ul nav'kim yeti yil yog'in yog'madi. Dog'i rudxonalar va bulog'lar qurudi. Ul chog'da ma'hud bu erdikim, yomg'ur yog'masa, Makka haramig'a borib, qurbon qilib, Haq taolodin yog'in istid'o qilur erdilar. Luqmon ibni Odni necha kishi bila ul qavm yomg'ur duosi uchun Makkaga yubordilar. Va Luqmon ham yoshurun iymon kelturub erdi, ammo arolarida ba'zi kofir erdi. Alar duo qilg'och, uch pora bulut paydo bo'ldi: birining rangi oq va birining rangi qizil, birining rangi qaro. Dog'i osmondin un keldikim, Od qavmig'a qoysi bulut kerak? Luqmonning ul rafiqikim kofir erdi, bu tama' bilakim, qaro bulut suvluq bo'lur, qaro bulutni qavmi uchun tiladi. Tengri taolo aning istid'osi bila murodin herdi. Va ul sarsar erdikim, ani rihul aqim debdurlar, Od qavmig'a yeti kecha va sekiz kun esti. Andoqkim, imoratlarin yiqti va yig'ochlarni qo'ngordi. Ul qavmkim o'z kuchlarig'a mag'ur erdilar, xoshokdek sovurub, tog' va toshg'a urub, borisin halok qildi. Va bu hol shavvol oyida bardul-ajuz vaqtida erdi.

Hud (a.s.)ning umrida ixtilofdur. Ammo «Sohibi guzida» — kuffor daf'idin so'ngra, ellik yil tirik bo'lubdur va yuz ellik yashag'ondin so'ngra, olamg'a vido' qildi. Ibriy til bila oni Obir debdurlar. Ibriy Obirdin mushtaqdur. Arab Hud dedi. Ya'ni, nabiullohdur, mu'jizoti ko'ptur. Ul jumladin biri Od qavmining daf'i erdi.

R u b o i y:

Ul qavmi azim dedilar oni Od,
Sardorlari Shadid yoxud Shaddod.
Bir dam yelidin oqibat ul ahli inod,
Xoshok kabi borchasi bo'ldi barbod.

Solih (a.s.)ni Haq subhonahu va taolo Hud (a.s.)din so'ngra Samud qavmig'a mab'us qilib yibordi va Samud qavmi Odiylardin burun Hijrdakim, Hijoz va Shomning arosidadur, muqim erdilar va Od qavmining zavolidin so'ngra Samud qavmi alarning mulkig'a borib, buzulg'on imoratlarin yasab, saltanat masnadida o'lturdilar. Va Tengri taolo alarg'a oncha mol va johu farog'at nasib qildikim, haddu hasrdin o'tti. Bu jihatdin g'urur dimog'larig'a yo'l topib, jahl va g'afletdin gumroh bo'lub, Haq taolo amr va nahyidin bo'yun to'lg'ob, butparastlik ixtiyor qildilar. Va azim fisqu fujurg'a ishtig'ol ko'rguzdilar. Alarning hidoyat tanbehi uchun Solih (a.s.) mab'us bo'ldi. Ul qavmni tuz yo'lg'a dalolat qilib, hech kim qabul qilmadi. Ko'p muddat ul hazrat nasoyih va mavoiz va va'd-u va'id ko'rguzdi. Oz kishi alardin aning dinig'a mayl qildilar. Ammo Solih (a.s.) Tangri taolo hukmi bila alar da'vatidin ilik tortmas erdi. Alar oqiz bo'lg'ondin so'ngra, Solih (a.s.)din g'arib mu'jiza tiladilarkim, xora toshdin duo qilib, bir bo'talig' teva chiqorg'il. Solih (a.s.) duo qilib, Haq taolo ul toshni shaq qilib, teva bo'tasi bila

tosh arosidin chiqti. Bovujudi mundaq hol ul gumrohlar nubuvvatig'a mu'tarif bo'lmadilar. Va Solih (a.s.) tevasi o'tuz yilg'acha mavjud erdi. Oqibat Samud qavmi ul tevani necha kishi yiborib o'lturttilar va bo'tasi qochib tog' sori yuzlandi. Solih (a.s.) ul qavmg'a aytikim, bu beboklikkim sizdin voqe' bo'ldi, Haq taolodin muning intiqomi sizga bu bo'lg'usidurkim, uch kungacha bir kun yuzlaringiz sorig' bo'lg'usidur, ikkinchi kun tiyralikka moyil bo'lub, uchunchi kun tamom qorong'usidur, deb uyiga yuzlondi. Noqani o'lturgon badbaxtlar Solih (a.s.)ni dog'i o'lturur qasdi qilib, Solih (a.s.)ni ummati aytilarkim, ul bir so'z aytadurkim, aning mav'idi yiroq ermas, tonglag'acha tahammul qiling, osori zohir bo'lsa, harne qilsangiz bilursiz. Bu so'z alarg'a ma'qul ko'runub qoytilar. Ammo Solih (a.s.) degan yo'sun bila uch kunda uch alomat zohir bo'lur. Va ul qavmg'a holate zohir bo'ldikim, o'zlarin iztirob birla yerga urarlar erdi, nogoh Malakut olamidin bir mahobatliq un keldikim, borchalari halok bo'ldilar. Ba'zi kutubda mundaq debdurlarkim, bir zaifakim, oti Vazi'a erdi va ayog'-ilki mafluj va Solih (a.s.)g'a doim til tekurur erdi, o'lmay qoldi va tani durust bo'lub, ul diyordin vodiyl-qurog'a keldi va xaloyiqqa Haq subhonahu va taoloning qahhorlig' bahri mavjg'a tushub, Samud qavmini fasod va makoni igrimida g'arqa qilg'on yerga yetib, suv tilab ichkondin so'ngra, hamul girdobqa cho'mdi. Rivoyatdurki, ul qavmdin Abuzu'ol otlig' bir kishi Makka haramida tirik qoldi. Haramdin chiqg'och, o'ldi va aning bir shox oltuni bor erdi, hamul oltun bila dafn qildilar. Necha ming yildin so'ngra hazrat Risolat (a.s.) zamonida ul hazrat ul yerdin o'tar erdikim, ashobqa aytikim, bu yer Abuzu'olning madfanidur. Va Solih nabiy va Samud qavmin qissasini aytti va ul shox oltundin ham xabar berdi. Ashob ul yerni shaq qilib, oltun mavjud edi, oldilar. Solih (a.s.)ning umri iki yuz sekson yilg'a yetti. Shariati Nuh (a.s.) ning shariati erdi. Va madfani Haram yaqinida Dor un-Nadvada, ba'zi Rukn bila Maqom arosida ham debdurlar.

R u b o i y:

Solih keldi Samudning qavmi chog'i,
 Tolih edilar bu qavm boshtin ayog'i,
 Bu turfaki, charx zolining o'ynamog'i,
 Tolihni dog'i qo'ymadi, Solihni dog'i.

Xantala ibni Safvon Qahr ibni Qahton o'g'lidur. Oni Tengri taolo Ashob ur-Rasqakim. Kalomullohdada mazkurdur, yibordi. Va Ras podshohe erdi Samud naslidin. Mag'rib zaminda ul yazdonparast erdi. Oxirida tuli umr va vus'ati saltanatdin dimog'ig'a g'unur yuzlandi, Tengrilik da'vosi qildi. Aning zamonida eranlar livota qilib, bahoyim bila jam' bo'lur erdi. Va xotunlar charm va teridin olat yasab, o'zlariga isti'mol qilurlar erdi. Va holo go'yoki bu nav' zuafoni ras ham derlar. Va ba'zi o'zlarini bir-biriga surtub taskin berurlar erdikim, alarni sa'tariy ham derlar. Xantala ul qavmni bu a'oldin man' qildi va Haq taolo ubudiyatig'a da'vat qildi, qabul qilmadilar. Haddin o'tkondin so'ngra duo qildikim, alarning suvlarin qurutti va alar Xantala duosidin bilib, aning qasdig'a cherik tortib, ul dog'i atboin yig'ib. Tengri taolo hukmi bila Rasqa o'tru yurudi. Ras cheriki bir o'qkim Xantala sori o'ttilar, Haq taolo qudratidin ul o'q yonib, otqan kishiga tegib, ani halok qildi. Chun ul botil sipoh halok bo'ldilar, Ras qochib, bir mis va ro'ydin yasag'on ko'rg'ong'a kirdi, ammo foyda bermadi.

وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّسْتَوِيَةٍ

«Valav kuntum fi burujim mushayyadatin»¹⁰ mazmuni bila Azroil ruhini qabz qildi va jahannam sori yibordi. Sohibi «Guzida» bu nav' bitibdur. Ammo Mavloni Mirxond «Ravzat us-safo»da Solih (a.s.) zikridin so'ngra Zulqarnayn Akbar qissasin bitib, mundoq bayon qilibdurkim, aksar ahli tarix Nuh (a.s.)din so'ngra va Ibrohim salavotur-rahmon alayhdin burun Hud bila Solih (a.s.)din so'ngra o'zga payg'ambar bo'lmaydur debdurlar. Ammo saltanatdin ba'zining kalomi munga mush'irdurkim, bu mobaynda **Zulqarnayn Akbar** nubuvvat martabasig'a musharraf bo'lubdur. Nevehunki, mujohid Abdullo ibni Umar raziyallohu anhumodin naql qilibdurkim, Zulqarnaynning nubuvvatig'a bir dalil budurkim, Tangri taolo o'z kalomida:

قُلْنَا يَا أَيُّهَا الْقُرَيْشُ

«qulno yo Zalqarnayn»¹¹, deb anbiyo dasturi bila xitob qilib, ba'zi Ya'juj daf'i uchun sad bog'labdur va Ya'juj va Ma'juj sifatida dog'i mubolag'alar ko'rguzubdur. Bu faqir qalamig'a ul qobiliyat yo'qdurkim, ahli tarix bitkondin tahrir qilg'ay. Ul g'aroyibqa ittulo' tilagan kishi mabsut tavorixda o'qub, mahzuz bo'lg'ay. Va lekin Banokatiy tavorixida Nuh bila Ibrohim (a.s.) arosida o'n kishi bitibdurkim, saltanat qildilar. Va bu o'n kishining zamoni iki ming yetmish sekiz yil ortuq yo biror nima o'ksukrak debdurlar. Va alarning asomiysi: Som ibni Nuh ibni Arfaxshad ibni Som, Sholah ibni Arfaxshad, Fola' ibni Solah, Obir ibni Fola', Ar'avi ibni Fola', Solah ibni Ar'av, Toxxur ibni Sorag', Torax ibni Ma'juvo**. Go'yo o'nunchi kishi Ibrohim (a.s.)dur. Derlarki, Ibrohim ibni Torax bitibdurkim, ko'prak anbiyo va salatinni bular naslidin te'dod qilibdurkim, sharhining tuli bor ham parishonlig'i.

Tarix ahlining ixtilofi ko'ptur,
«Shahnoma»ning ul nav'ki lofi ko'ptur.
Ba'zi mutaassib el gazofi ko'ptur,
Sen yozg'ali ham nuktai vofi ko'ptur.

Ibrohim salavotur-rahmon alayh. Ulul-azm bitibdurlar. Otasi Ozar erdikim, ani Torax ham bitibdurlar. Va bu Ozar Kufaning Kavсарmo otlig' kentidindur. Va Ibrohim (a.s.)ning valodati Namrud ibni Kan'on ibni Kush ibni Iram ibni Som ibni Nuh zamonida erdi. Bu Namrud tarix ahlining ittifoqi bila to'rt kishikim olamda saltanat qildilar, biri uldur. Bu to'rt kishidin ikisi payg'ambardurlar. Biri Zulqarnayn, biri Sulaymon (a.s.) Va yana ikisi kofirdurlar — biri Namrud, biri Buxtunnasr. Va ba'zi bulardin o'zgani ham debdurlar. Namrud zamonining kohin va munajjmlari anga arz qildilarkim, bu yil bir nutfa rahmg'a boradurkim, ul kishi mutavallid bo'lsa, sening zavolingg'a boisdur. Ul hukm qildikim, hech kishi ul yil xotuni bila muboshirat qilmasun va borchaxaloyiqni zuafodin oyirib, har o'nni bir amin kishiga topshurdi. Va nujum ahli bir kunni ta'yin qildilarkim, ul kun ul muborak zot ota pushtidin ona qornig'a intiqol

¹⁰ Qo'lyozmalarda ushbu asardagi kishilar nomlari turlicha yozilgan. Biz imkon darajasida manbalarni qiyoslab, to'g'rilab yozishga harakat qildik. (Nashrga tayyorlovchi).

qilibdur. Namrud o'zi Bobil shahridinkim poytaxt erdi, chiqib buyurdikim, hech kishi shaharda qolmasun, borcha xalq aning bila chiqq'ondin so'ngra, shaharda zuafo dog'i javq-javq matoflarg'a sayrg'a mashg'ul bo'ldi. Ozar Namrudg'a mulozim erdi va shahrning bir darvozasig'a oni qo'yub erdi, ittifoqo aning zavjasi bu darvozadin sayrg'a ozim erdikim, Ozar ko'rub anga moyil bo'ldi va xilvatqa kiyurub, aning bila jam' bo'ldi. Zaifa homila bo'ldi, ammo yoshurur erdilar. Ham Ozar va ham homila to haml vaz'ining vaqti yetti, Ozarg'a justt ayttikim, manga bu ish suubat bila bo'lg'usidur. Ulug' butxonalarig'a borib, alardin tazallum bila mening uchun duo qilkim, jonim salomat qutulsun. Tifl mutavallid bo'lg'ach, senga xabar qilduroy. Va Namrud kohinlar xabari bilakim, ul tifl bu yoqinda mutavallid bo'lur deb erdilar, hukm qilib erdikim, har tifl mutavallid bo'lg'och, o'ltursunlar. Ba'zi yetmish ming, ba'zi yuz ming tiflni debdurlarkim, ul shumning hukmi bila o'lturdilar.

Chun Ibrohim (a.s.) mutavallid bo'ldi, anosi ani yoshurub, Ozarg'a xabar qildikim, tifl o'luk tushti va dafn qilduq. Va Ozardin yoshurun naqb ichinda anga parvarish benur erdi. Bir rivoyat ham borkim, anosi Namrud vahmidin ani bir g'orda asrar erdi. Har taqdir bila chun Ibrohim (a.s.) bo'lug' haddig'a yetti, anosi anga degincha andin ko'p g'arib ahvol mushohada qilur erdi, to ulkim anosidin bir kun so'rdikim, maning Parvardigorim kimdur? Anosi dedikim: — men. Dedikim: — saning Parvardigoring kimdur? Dedikim: — otang. Ayttikim: aning Parvardigori kimdur? Dedikim: Namrud. Dedi: Namrudning Parvardigori kimdur? Aytti: olam ahlining Parvardigori. Aytti: Namrudning shakli yaxshiroqdur yo otamning? Dedi: — otangning. Dedi: — otamning husni ko'prakdur yo saning? Dedi: — maning. Dedikim: — saning chiroying yaxshiroqdur yo maning? Dedikim: — saning. Ibrohim (a.s.) ayttikim, Parvardigor o'zidin yaxshiroqni yaratmoq bo'lmas. Onasi mutaajjib bo'lub, Ozarg'a kayfiyati holdin xabar qildi. Va Ozar ul Namrud hukmi ijrosig'a — Ibrohim (a.s.) qatlig'a ozim bo'lub, muborak yuzin ko'rgach, atolig' muhabbati ani ul xayoldin o'tkordi. Va Ibrohim (a.s.) Parvardigori talabida sa'y qildi. Bir kecha bu fikrda erdi, har kavkab tulu' qilsa,

هَذَا رَبِّي

«Hozo rabbi»¹² ishorati bila xushhol bo'lub, g'urub qilg'och, navmid bo'lur erdi. To quyoshqa navbat yetti, andin dog'i ma'yus bo'lub,

فَلَمَّا أَفَلَّتْ قَالَ يَنْقُورِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

«Falammo afalat qola yo qavmi inni bariun mimma tushrikun»¹³ karimasi bila mutarannim bo'lub, muborak zamiri anvori hidoyat bila yorudi. Alqissa, Ibrohim (a.s.) ul vaqtning butlarin bilib, ihonat qilib, elni Tengri taolog'a da'vat qildi. To xabar Namrudqa yetishti, Namrud mutaraddid bo'lub, aning ihzorig'a hukm qildi. Ibrohim (a.s.) Namrud borgohig'a kirgach, anga el dasturi bila sajda qilmadi. Namrud mutag'ayyir bo'lub, anga sajdag'a bosh indurmagonining sababin so'rdsi, Ibrohim (a.s.) ayttikim, meni birov yaratibdurkim, tirikni o'luk, o'lukni tirik qilur. Namrud dedikim, men ham bu ishni qilurmen. Buyurdikim, zindondin iki kishi kelturtub, birin o'lturdi, birin ozod qildi. Ibrohim (a.s.) bu nav' o'lturmak va tirguzmakni musallam tutmay, dedikim,

mening Parvardigorim kunni mashriqdin tole' qilur, sen agar mag'ribdin tole' qilsang, da'vingni musallam tutay. Namrud bu hujjatdin ojiz bo'lub, Ibrohim (a.s.) ul majlisdin chiqib, xaloyiqni aloniya yuzidin Tengri taolog'a dalolat qilib, da'vatin fosh qildi. Rivoyatdurkim, bir kun kufforning iydi erdikim, borcha iydgohlarig'a chiqarlar erdi, Ibrohim (a.s.) bir bahona bila shahrda qoldi. Dog'i boltu olib, kufforning butlarin dog'i ushotti, boltuni butlarning ulug'rog'ining bo'ynidin osib, kuffor kelgondin so'ngra, ul holdin bag'oyat muztarib bo'lub, tahqiq qildilar. Ibrohim (a.s.) shahrda qolg'onin bilib, ani muxotab qildilarkim, bu ishni sen qilibsen. Ul aytti: – ulug' butkim boltu aning bo'ynidadur ul qildi. Dedilarkim, aning joni va harakati yo'qtur, bu ish qilg'oli nechuk bo'lg'ay? Ibrohim (a.s.) ayttikim, bir nimakim aning muncha qudrati bo'lmag'ay nechuk Tengrilikka shoyista bo'lg'ay? Bu so'zdin dag'i kufforni ilzom qilib, ko'p kishi aning dinig'a kirdilar. Chun bu so'z Namrudg'a yetishtti, bildikim, munajjimler xabar bergan kishi Ibrohim (a.s.)dur. Ani mahbus qilib, hukm qildikim, g'alaba o'tun yig'ib, o't soldilarkim, Ibrohim (a.s.)ni ul o'tqa solib o'rtagaylar. O'tning yoqinig'a kishi bora olmas erdikim, ani o'tqa solg'aylar. Oqibat manjaniq bila o't ichig'a ottilar. Naqldurkim, o'tqa yetmasdin burun Jabroil (a.s.) kelib so'rdikim, hojating nedur? Ibrohim (a.s.) dedikim, sanga hech hojatim yo'qtur, angakim hojatim bor. Ul vaqtdur Haq taolo maloikaga Ibrohim (a.s.)ning sidqu tavakkulin ko'rguzub, har oyinakim o'tni anga guliston qildi, Namrud gumrohg'a asar qilmay, Ibrohim (a.s.)ni Bobil shahridin ixroj qildurdi. Ibrohim (a.s.) Sora bilaki amuzodasi va justi erdi, Misrg'a bordi. Sibon ibni Alvonki Misr podshohi erdi, Sorag'a tama' qilib, Ibrohim (a.s.)din oldi. UZR yuzidin aning sori ilik sung'och, iliki tutmas bo'ldi. Sorag'a uzr qulub, Hojar otlig' kanizak berdi. Va ul holda Ibrohim (a.s.) ko'zidin hijoblar raf' bo'lub, Soraning pokligiga muttali' erdi. Chun Sora Ibrohim (a.s.) qoshig'a kirdi, Misrdin Falasting'a bordi. Anda qahat erdi. Qullarin Xalil Misriy otlig' do'stig'a yiborib, quvvat tiladi. Ul betavfiq nima bermay, qullarni mahrum qilib qaytardi. Alar qopni qum bila to'ldurub kelturub, Ibrohim (a.s.)g'a kayfiyatni ayttilar. Ibrohim (a.s.) xijolatdin uyuqlamadi. Haq taolo ul qumni bug'doy qildi. Hojar andin yorg'uchoq bila un qilib, o'tmak pishurdi va Ibrohim (a.s.)ni uyg'ottikim, taom yegay. Ibrohim (a.s.) so'rdikim, o'tmakni qaydin olding? Hojar dedikim, qoptog'i undin pishurdum. Ibrohim (a.s.) bildikim, Tangri taolo ul sun'ani ko'rguzubdur va ul bug'doydin ba'zisin ekib, Tangri taolo oncha barakat berdikim, Ibrohim (a.s.)g'a bag'oyat ko'p mol hosil bo'ldi va mehmondorlig' shi'or qildi. Namrud jahldin bir sanduqning to'rt poyasig'a to'rt qochirni bog'lab, o'zi sanduqqa kirib, to'rt yuqori go'shasida it bog'lab, karkaslar it sori mayl qilib havolandilar. Osmon sori o'q otib, o'qni Haq taolo xunolud aning sanduqig'a tushurdi. Va ul nodon Tangri taoloni o'qladim deb karkaslarni yuqori yonig'a bog'lag'on itlarni quyi yonig'a bog'lab, yerga indi. Va gumrohroq bo'lub, Tengrilik da'vosin ko'prak qildi. Va ba'zi Namrudni Kovus debdurlar. Oqibat Ibrohim (a.s.) duosi bila Namrudning sipohin pasha xayli halok qildi, yellar azob bila ani dag'i halok qildi. Rivoyatdurkim, ul pashsha Namrudning mag'zig'a qasd qilsa erdi, aning monglayig'a aning nima ursalar erdi, taskin topar erdi. Ish bir yerga ettikim, to'qmoq yasatti. Muttasil aning boshig'a birov urar erdi va aning havosining yaxshiroq xizmati bu erdikim, ul to'qmoqni aning boshig'a bir karak urg'ay, to bu azob bila jahannamg'a bordi.

Dushmani xoksor johilkim,
Haqqa da'voyn ishtirok etti.

Ko'rki, Haq g'ayratin ne nav' oni,
Sarzanishlar bila halok etti.

Sora Hojarni Ibrohim (a.s.)g'a bag'ishladi va Ibrohim (a.s.)g'a sekson yosharg'onda Tengri taolo Ismoil (a.s.)ni berdi va Sora rashkdin Hojarg'a fitnani vojib qildi. Va Ismoil (a.s.)chun iki yoshadi, Sora betahammul erdi. Ibrohim (a.s.) Hojar bila Ismoil (a.s.)ni eltib, bir biyobondakim, Haq taolo o'z kalomida

بَوَادِ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ

«Bivodin g'ayri zi zar'in»¹⁴ debdurki, Makka yeridur, qo'ydi. Alarning maqdami barakatidin anda Zam-zam suyi paydo bo'ldi va xaloyiq ul suv jihatidin ko'p yig'ildilar. Va Ismoil a. s anda parvarish topti va Jurhum ahli anda yig'ildilar va Ibrohim (a.s.) Ka'ba uyini anda bino qilg'usi. Bu qissa bu yerda tursun, biz Lut (a.s.)ning qissasini sharh qilib, inshoalloh yana bu qissa boshig'a keloli.

Lut (a.s.) Ibrohim (a.s.)ning qardoshi Horun o'g'li erdi. Tengri taolo anga nubuvvat karomat qilib, Mu'tafikot ahli hidoyat va irshodig'a yibordi. Va Mu'tafikotni ba'zi besh shahr va ba'zi yeti shahr debdurlar va ba'zi ahli tarix bu shaharlarni Siyston bila Kirmon arosida debdurlarki, holo Lut biyobonig'a mashhurdir. Va ba'zi Ardo navohiy-sidakim, Shom mulkida debdurlar. Har taqdir bila Mu'tafikot shahri ahli livota shahvatig'a mash'uf edilar, butparast ham bor erdilar. Lut (a.s.) ul mulkka borib, necha vaqt alarni Tengri taolo ibodatig'a dalolat qildi. Hech kishi qabul qilmadi va ul hazratqa ko'p izo va mafolat alardin yetishti. Va ul shumlarg'aki g'urabo alar mulkiga ubur qilurlar erdi va shani' amr ishtig'olig'a qasd qilurlar erdi va Lut (a.s.) Ibrohim (a.s.)dek ziyofat amrig'a mashg'ul erdi, har kishi anga mehmon bo'lsa erdi, ul palid qavm bu nav' ishga qasd qilur erdilar. Lut (a.s.) ojiz bo'lub, duo qildi. Maloikani Haq taolo amrad yigitlar suratida Lut (a.s.)g'a mehmon yubordikim, Mu'tafikotni buzg'aylar. Ul qavm Lut (a.s.)ning mehmonlari qasdig'a mayl qildilar. Lut (a.s.) eshikin bog'lab, alardin ul kecha muhlat tiladikim, tongla alarni topshuray. Yorim kecha maloika o'zlarin Lut (a.s.)g'a zohir qilib, buyurdilarkim, qo'pung va bu shahrdin chiqing. Lut (a.s.) tabai bila shahrdin chiqdilar. Jabroil (a.s.) ul shahrlarni yerdin qo'ng'orib, osmong'a eltib, sarnigun yerga urdi va ul eldin har kishikim, har qayda bor erdi sijil toshi yog'ib, borisin halok qildi. Hattoki, Lut (a.s.)ning jufti ul qavmdin erdi, ul toshdin halok bo'ldi. Va Lut (a.s.)ning da'vati muddati yigirma yil va bir nima. Va ba'zi o'tuz yil debdurlar. Va marqadi Ibrohim (a.s.) yonida bo'ldi.

M a s n a v i y:

Gar Lut va gar livota ahli —
Kim ketgali keldilar jahong'a.
Ko'rguzmadi bu jahoni g'addor,
Ne yaxshig'a mehr, ne yomong'a.

Ismoil (a.s.) payg'ambari mursal erdi. Haq taolo Ibrohim (a.s.)g'a yiborg'andakim, Ibrohim (a.s.) Soraning xotiri uchun ani Hojar bila Makka biyobonig'a eltib qo'yg'oni mazkur bo'ldi. Anda Ismoil (a.s.) ulg'oyib, tab' paydo qildi va doyim ovg'a mayl qilur erdi. Ibrohim (a.s.) Shomdin Makkaga kelib, gohi andin xabar tutar erdi. Bir qotla kelganda, Ismoil (a.s.) ovda erdi, aning uyiga borib, ahvolin so'rdi. Harami Ibrohim (a.s.)ni ziyofat qilmay, beparvolig' bila ani uzotti. Ibrohim (a.s.) ayttikim, Ismoil kelsa, aytqoysekim, eshiging poshnasig'a tag'yir bergaysen deb. Ismoil (a.s.) kelganda, zaifasi ayttikim, bu sifat bila birov kelib erdi, sanga bu nav' so'z e'tom qildi. Ismoil (a.s.) bildikim, atosi erkandur. Hamul zamon ul xotunni taloq qildi, yana birovni nikoh qildi. Yana bir yil Ibrohim (a.s.) Makkaga keldi ham Ismoil (a.s.) ovda erdi. Ammo bu xotuni Ibrohim (a.s.)g'a ko'p ta'zim qilib, ziyofat istid'osi qildi. Ibrohim (a.s.) ayttikim: Ismoil kelsa, aytgilkim, eshigingning yaxshi poshnasi bor, tag'yir bermagaysen. Ismoil (a.s.) kelgach, mahrami bu so'zni aytti. Ismoil (a.s.) bildikim, atosi bu zaifadin rozi borib, siporish qilibdur. Ani aziz va muhtaram tutti. To ulki Ibrohim (a.s.) Makkaga kelib maqom tutti va yuz yashaganda, Haq taolo Soradin Ibrohimg'a Is'hoq (a.s.)ni karomat qildikim, ul oyatki:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْتِعْيَالًا وَإِسْحَاقَ

«Alhamdu lillohillazi vahabali alal kibari Ismoila va Is'hoq»¹⁵ andin xabar berur. Va Ibrohim (a.s.) g'a Jabroil bashorat berdikim, ming payg'ambar Is'hoq naslidan mutavallid bo'lg'ay. Ibrohim (a.s.) munojot qilib dedikim, Xudoyo, chun Is'hoqqa bu nav' ulug' mavhibat karomat qilding. Ismoilni ham bir maxsus inoyat bila bahramand qil. Xitob keldikim, oxiruz-zamon payg'ambari sallallohu alayhi va sallamkim, koinot ofarinishi va mavjudot parvarishig'a aning sharif zotining xilqati sababdur. Ismoil (a.s.) naslidan bo'lg'usidur. Ibrohim (a.s.) shodmon bo'lub, Tangri taolo hazratida shukr qoidasin bajo kelturub va Makkada Ka'ba uyin bino qildi. Va ul uy tamomg'a yetkondin so'ngra, manquldurkim, shukr qilib, uehasin Ka'ba devorig'a qo'yub, tafoxur qildikim, bu uyin tugotdim deb. Xitob keldikim, bir ochnimu to'yg'oribsen yo bir yalong'ochni butkoribsenkim, mubohat qiladursen?!

Andin so'ngra Ibrohim (a.s.) bilgachkim, bu iki ishning ne miqdor qurbi va fazilati bor ermish, mehmonxona yasab, el ziyofatig'a mubolag'a ko'rguzdi va Tengri taolo amri bila qurbong'a ma'mur bo'ldi. Ismoil (a.s.)nikim, qurratul-ayni erdi, Tengri rizosi uchun Mino tog'i ustida ayog'-ilkin bog'lab, qurbon qilurg'a pichoq bo'g'zig'a surdi. Va Haq taolo aning sidqi barakatidin qurbonin qabul qilib, bihishtdin Ismoil (a.s.) evazi Jabroil (a.s.)g'a amr bo'ldikim, qo'chqor kelturub, Ibrohim (a.s.) ani qurbon qildi. Va Ismoil (a.s.) Hazramavt ahlig'a hidoyat uchun ma'mur bo'ldi va ul xaloyiqqa ellik yil nasihat qilib, Tengri taolo yo'lin ko'rguzdi, qabul qilmadilar magar oz kishi. Va Ibrohim (a.s.)ning umri ixtilofida yuz to'qson besh yil debdurlar. Va Shom navohiysida Jabrun qaryasida Tengri taolo rahmatig'a bordi va ani Sora yonida dafn qildilar. Laqabi Xalilulloh va Xalil ul-rahmondur. Va kunyati Abuz-zifyon va Abul-anbiyo va Abul-Muhammaddur. San'ati dehqonliq. Va Ibrohim Abu rohimdur, ya'ni rahmliq ota. Anbiyog'a millat atosidur.

Sh e ' r:

Gar Ibrohimu Ismoil bo'lsun
Ki, Haq amrin qabul etmak keraktur.
Bu foniy dayrda chun qildi manzil,
Turub bir necha kun ketmak keraktur.

Is'hoq (a.s.) payg'ambari mursaldur. Haq taolo ani Shom ahlig'a yibordi va ul Shom xaloyiqin Tengri taolog'a dalolat qildi. Va aning iki o'g'li bor erdi. Rufaqodinki, amuzodasi erdi. Birining oti Iys, birining Ya'qub. Va Shomda Is'hoq (a.s.) ko'zlari nobino bo'ldi va farzandlaridin Iys ovg'a moyil erdi, Ya'qub (a.s.) qo'y asramoqqa. Va Is'hoq (a.s.)ning muhabbati Iysg'a ko'p erdi va Rufaqoning Ya'qubqa. Bir kun Is'hoq (a.s.)ning ko'ngli biryon mayl qildi. Iysni tilab, ul orzuni anga zohir qildi. Iys o'q va yosin olib, tog' sori yugurdi. Rufaqo bu holdin voqif bo'lub, Ya'qub (a.s.)g'a bu holdin xabar berdi. Filhol bir semiz o'g'log'ni biryon qilib, Is'hoq (a.s.) qoshig'a kelturdi. Chun anbiyo uyi saodati anga nasib erdi. Is'hoq (a.s.) aning borasida duo qildi va mustajob bo'ldi. So'ngrakim, Iys ham ul taomni tartib qildi. Is'hoq (a.s.) dedikim, ulcha men senga tiladim, nasib bo'lg'ay. Tengri taolo Ya'qubqa nasib qildi. Anga duo qildikim, salotin sening naslingdin bo'lg'ay. Va ba'zi debdurlarkim, Sobir payg'ambar sening naslingdin bo'lg'ay deb ham duo qildi. Va Ayyub (a.s.) Iys avlodidindur va Iysg'a bu mazkur bo'lg'on jihatdin Ya'qub (a.s.)g'a xusumat paydo qildi. Va Ya'qub (a.s.) andin haroson erdi. Va Is'hoq (a.s.) umri yuz seksonga yetkondin so'ngra Tengri taolo hukmin butkordi va Ibrohim (a.s.) yonida dafn qildilar. Ushbu yil Yusuf (a.s.) Misr azizi bo'ldi.

N a z m:

Xizrg'a nasib o'lsa hayvon ziloli,
Skandarga ichmakka yo'q ehtimoli.

Ya'qub (a.s.) payg'ambari mursaldur va ko'prak anbiyo aning naslidindur. Va Isroil ani derlar. Is'hoq (a.s.) anga vasiyat qilib erdi, chun Ya'qub (a.s.)ning Iysdin dog'i azim xavfi bor erdi. Ba'zi debdurlarkim, hamul kechakim Is'hoq (a.s.) haqo olamiga yuzlandi, Ya'qub (a.s.) Kan'ondin maxfiy chiqib, Shom diyorig'a azimat qildi. Va bu safarda bir kecha tush ko'rdikim, Tengri taolo anga xitob qilib, ul muqaddas yerda Bayt ul-Muqaddas binosin qilurga bashorat berdi. Va ul yerning obodonligi Ya'qub (a.s.)ning avlod va zurriyoti hokim bo'lub, nubuvvat va hukumat qilib, xaloyiqni o'z himoyatlarida muraffahul-hol asrarg'a va'da qildi. Ya'qub (a.s.) uyg'onib shodmon bo'lub, Is'hoq (a.s.)ning duosi aning borasida mustajob bo'lg'onin bilib, yo'lg'a tushti. Va marohil qat' qilib, Lubnonning maqomi Fidon degan yerga yetib maskan qildi. Va Ya'qub (a.s.)ning suhbatu Lubnong'a muloyim tushti. Va Ya'qub (a.s.) aning Layyo otlig' qizin qulmoq istid'osi qildi. Chun hech bu kadخدolig' asbobig'a dastrasi qo'q erdi, yeti yil aning qo'yehiliq amrin bajo kelturdi. Nikoh vujudin munga qaror berdilar: Mav'id yetishkoch, aqd qilg'on kecha Rohilnikim ulug'roq qizi erdi, aqd qilib berdi, Ya'qub (a.s.)g'a ma'lum bo'lg'ach, Lubnonga gila izhori qildi. Ul ayttikim, ulug' egachi uyda qolib, kichiki xasm uyiga bormoq nomunosibdur. Va agar ko'nglung tilar Layyog'a vobasta bo'lmoq, yana yeti yil xidmat ixtiyor qil, to ani ham sanga musallam

tutay. Ya'qub (a.s.) aning muddaosini qabul qilib, yeti yildin so'ng, Layyoni ham anga berdi. Va Layyo iki kanizakkim, biri Faliha va biri Zalifag'a mavsum erdilar, Ya'qub (a.s.) uyiga yibordi va ul shar'da iki egachi-singilni bir kishiga nikoh qilmoq ravo erdi. Muso (a.s.) zamonida mamnu' bo'ldi. Va aksar tavorix ahli ittifoqlari borkim, Ya'qub (a.s.)g'a Layyodin olti o'g'ul bo'ldi: Ro'bil, Sham'un, Yahudo, Lodi, Zarbun, Yashxar. Va Rohildin Yusuf (a.s.) va Ibn Yamin mutavallid bo'ldilar va Falihadin Don va Nafqol va Zulfadin Kov va Asra vujudqa keldikim, «Kalomulloh»da asbat lafziking mazkurdur, iborat bu jamoatdindur. Va Ya'qub (a.s.)g'a bu farzandlar muyassar bo'lg'ondin so'ngra, qo'y va soyir mavoshiy va abiddin ko'b jam'iyat hosil bo'ldi. Va Kan'ong'akim vatani ma'luf erdi bordi. «Ba'zi debdurlarkim, bir yil: Kan'onda bo'lg'ondin so'ngra, Ibn Yamin mutavallid bo'ldi. Va Ya'qub (a.s.) g'urbatdin vatang'a kelgandin so'ngra, Iys safar ixtiyor qilib, Rum sori mutavajjih bo'ldi. Va aning Ismoil (a.s.) qizidinki amuzodasi erdi, besh o'g'li bor erdi. Birining oti Rum erdiki, ul mulkni aning oti bila atarlar. Va Rum qaysarlari aning naslidindurlar. Ul kunki Iys Rumda olamdin o'tti, Ya'qub (a.s.) dog'i Kan'onda olamg'a vido' qildi. Va Iysning so'ngokin Jiyrung'a naql qilib, obosi maqobiri jivorida qo'ydilar. Va Ya'qub (a.s.) Iysning g'urbati ayyomida Kan'on ahli hidoyatig'a ma'mur bo'lub, necha vaqt risolat amrig'a mashg'ul erdi, to dori baqog'a bordi. Va aning ba'zi holoti Yusuf (a.s.) qissasida ijmol bila inshoalloh mazkur bo'lg'ay. Inshoallohul-aziz.

Sh e ' r:

Ya'qubni ham sipehri purfan,
Berd necha kun jahonda maskan.
Paymonayi umri chunki to'ldi,
Davron anga dog'i uzr qo'ldi.

Yusuf (a.s.) qissasi andin mashhurroqdurkim, ehtiyoj aning tafsilina bo'lg'ay, nevhunki g'arobat va shirinligi uchun akobir ham nazm va ham nasr aning sharhi asbobin tuzubdurlar va bayonida sehrlar ko'rguzubdurlar. Ul jumladin biri Firdavsiy Tusiy va yana biri hazrat maxdumiy Mavlono Nuriddin Abdurahmon al-Jomiy navvaralohu marqadahukim, andoqkim Yusuf (a.s.)ning husni va jamoli ta'rifdin mustag'niydur. Alarning dog'i fazl va kamolig'a vasf hojat emas. Yana xoja Mas'ud Iroqiy ham nazm qilibdur va balog'atning dodin beribdur. Yana dog'i azizlar mushg'ulluq qilibdurlar. Bovujudi hular, bu bebizoatki, ham iborat roqimdindur. Komi xotirg'a bu orzuni kechururkim, inshoolloh umr omon bersa, turk tili bila-o'q kofurgun varaq uzra xomayi mushkin shamomani surgay. Va bu qissa nazmin ibtido qilib, intihosisig'a yetkurgay.

Haq bu tavfiqni nasib etgay,
Yo nasib ulcha Tangridin yetgan.

Bas, bu muxtasarg'a qissani ijmol rasmi bila ado qilmoq ansabdur.

Yusuf (a.s.) bani odam jinsining jamilrog'idur. Bir kun o'z yuzin ko'zguda ko'rub, andoqkn husn istig'no-yu g'ururg'a muqtazodur, ko'ngliga kechtikim, oyo agar men qul bo'lsam erdi, mening bahomni kim bera olg'ay erdi. Chun bu xayol dalolat bemisllikka qilur, ulkim:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

«Laysa kamislihi shay'un va huvas-sami'ul-basir»,¹⁶ aning sha'nidadur. Haq taolo g'ayrat ko'rguzub, andoq qildikim, og'olari Yusufni o'n yeti qalb diramg'a sottilar. Va muning kayfiyati bu erdikim, Yusuf (a.s.) tush ko'rub erdikim, gunashu oy va o'n bir kavkab anga sajda qildilar. Bu tushni Ya'qub (a.s.)g'a ayttikim:

إِذ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ
أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿١٦﴾

«Vaiz qola Yusufu liabihi yo abati inni raaytu ahada ashara kavkaban vash-shamsa valqamara raaytuhum li sojidina»¹⁷ andin xabar berur. Ya'qub (a.s.) ayttikim, bu tushungni qardoshlaringdin yoshurkim, alardin senga osib tegmagaykim, bu tushning ta'biri budurkim, ato-yu ano va qardoshlaring senga muhtoj bo'lg'aylar. Chun taqdiri Iloh, Yusuf (a.s.)ning mehnatlarig'a mutaalliq bo'lub yerd, qardoshlari ul tushni va otalari ta'birin eshitib, mutag'ayyir bo'lub, Yusuf (a.s.) qasdig'a bel bog'ladilar. Va o'zlarin Yusuf (a.s.)g'a mushfiq ko'rguzub, Ya'qub (a.s.)din ani gashtka elturbiz deb yozig'a borib, ani chohg'a solib, ko'nglokin qo'y qonig'a bulg'ab, Yusufni bo'ri yedi deb, qonlig' ko'nglokin Ya'qub (a.s.) qoshig'a kelturdilar. Va Ya'qub (a.s.)ni muhlik motamg'a va o'chmas o'tqa soldilar. Va hamul uchurda ul choh boshinda bir karvon tushub, chohg'a dalv solib, anda biron bor ekanin bilib, Yusuf (a.s.)ni chohdin chiqardilar. Va qardoshlari xabar topib, ul karvong'a borib Yusuf (a.s.)ni bizing qulumizdur, debkim, qochib edi deb, ul qofilaning ulug'i bilakim, oti Molik ibni Zi'ari Xazoiy erdi, o'n yeti yo yigirma qalb diramg'a sottilar. Va Molik bu savdodin masrur erdikim, Misrda aning bahosidin sud mutasavvar erdi. Yusuf (a.s.)da za'f va shikastaliq ul martabada erdikim, Molikning ul so'zin eshitib, o'z-o'zi bila aytur erdikim, bu musulmonkim mening bahomdin o'zin xurram qilibdur, bu hol bilakim men, meni iki oqchag'a olg'oylarkim ul olibdur. To ish anga yettikim, Misrda aning vazni bila yetti qotla mushk vazn qilib, Maliki Rayonning xozinikim, Misrning azizi erdi. Yusuf (a.s.)ni sotqun oldi. Va azizning Zulayxo otlig' xotuni bor erdi, Yusuf (a.s.)g'a oshiq bo'ldi. Har necha o'zin zabt qilur erdikim, ani xalq ma'lum qilmag'ay. Ammo betoqatlig' inon-ixtiyorin ilikdin chiqarur erdi, to ulki Yusuf (a.s.) g'a ishqin izhor qilib, talabi visol qildi. Yusuf (a.s.) ul matlubin imtino' qilib, Zulayxog'a Tengri taolodin taxvif qildi va mavoiz va nasoyih izhor qildi. Va bu holatda Yusuf (a.s.) o'n yeti yoshida erdi. Chun Zulayxo Yusuf (a.s.)ni ul ishdin bag'oyat mujtanib ko'rdi, va bildinkim Azizg'a izhor qilg'ay. O'zi aziz qoshida Yusuf (a.s.)din shikoyat qildikim, Yusuf manga izhori taalluq qilib, visol orzusi izhorin qildi. Aziz tafahhus qilg'ondin so'ngra ma'lum qildikim. Zulayxo o'z qilg'onin Yusuf (a.s.)g'a tuhmat qilibdur. Bu ish Misr ahli arosida ishtihor topti. Va Misrning ashrofining zuafosi Zulayxog'a ta'n tili uzottilarkim, falon kan'oniy qulg'a oshiq bo'lub, o'zin xalq tiliga solibdur. Zulayxo ul ishda muhiqq erkanin sobit qilur uchun toin va tannozlarni ziyofat qilur uchun istid'o qilib, alar huzurida Yusuf (a.s.)ni majlisda kiyurgach va ul jamoat ollida turunj va turunj kesarga iliklarida bichoqlar erdi. Yusuf (a.s.)ni ko'rgach,

ما هَذَا بَشَرًا

«Mo hozo basharo»¹⁸ deb aning jamoli mayidin andoq loya'qil bo'ldilarkim, turunj o'rnig'a iliklarin kestilar. Yusuf (a.s.) chiqq'och, o'z hollaridin voqif bo'lub, Zulayxoni ma'zur tuttilar. Va Zulayxo el mazannasi dafi uchun azizg'a iltimos qildikim. Yusufni zindonda mahbus qilib va bu hibsdan Tengri taolo Yusuf (a.s.)g'a ta'bir ilmin karomat qildi. Zindon ahli tush ko'rub, bir-biriga aytсалar erdi, ta'bir qilur erdi va hech taxalluf qilmog'ondin zindon ahli mutaajib bo'lur erdilar. Maliki Rayyon suvchisi birla bakovuli anga zahr berur tavahhumidin yozgurub, zindong'a yibordi. Alar Yusuf (a.s.) el tushiga ta'bir qilurin ko'rub, ittifoq bila har biri yolg'on tush yasab, Yusuf (a.s.)g'a arz qildilar. Suvchi tushini mundog' dedikim, bir bog'da uch xo'sha uzum ko'rdum, ul uzumni siqsam, filhol chog'ir bo'ldi va ani malikka tuttum, ichib manga iltifot va tahsin qildi. Bakovul tushini mudoq aydikim, Malik matbaxidin uch xonda non boshim ustida ko'rdum va osmondin qushlar boshing'a qo'nub, ul nonlarni yedilar. Chun Yusuf (a.s.) ul ikovning g'aybdin og'izlarig'a kelgon so'zlarning birini no'mat va birini baliyyatqa dol ko'rdi, dedidim:

لَا يَأْتِيكُمْ طَعَامٌ تَرْزُقَانِيهِ إِلَّا نَبَاتًا كَمَا تَأْتِيهِ

«Lo ya'tikum taomun turzaqonih illo nabba'tukumo bita'vilihi»¹⁹, ya'ni sizga ulcha ko'rubsiz yetmagay. Magar ulki xabar berurmen sizga. Uch kundin so'ngra suvchini Malik Rayyon chiqorib, rioyat va tarbiyat qilur. Va bakovulning bu uzridin osor alar aytilarkim, biz bu tushni ko'rmaydur erdik, balki yasab erduk. Yusuf (a.s.) ayttikim, Tengri taolo taqdiri mening taqirrim bila muvofiq tushubdur, boqi siz bilursiz. Va suvchig'a ayttikim, Malik Rayong'a borib e'tibor topsang, meni sog'undurveysen. Chun Yusuf (a.s.) maxlasi uchun Tengri taolog'a iltijo qilmay, maxluqni vasila qildi. Haq taolo g'ayratdin yana yillar ani zindonda asradi va hamul uch kunda Malik Rayyon bakovul qatlig'a hukm qildi va soqiyini tarbiyat qildi. Va ul soqiy yeti yilg'acha Yusuf (a.s.)ni sog'inmadi. Bir kecha Malik Rayyon tush ko'rdikim, yeti semiz o'yni yeti oruq o'y yedilar va yeti toza ko'kargan xo'shani yeti quruq xo'sha chirmoshib, betarovat qildi. Va bu tush ta'biridin muabbirlar bila kohinlar oqiz bo'ldilar. Soqiyning yodig'a Yusuf (a.s.) kelib, Malik arzig'a yetkurdi va Malik amri bila borib, Yusuf (a.s.)din bu tush ta'birin so'rdi. Yusuf (a.s.) ayttikim, semiz o'ylar, toza xo'shalar to'qluq va ziroatlig' yilg'a dalildur va orug' o'ylar bila quruq xo'shalar qahatliqqa dol. Yeti yil qutluq bo'lub, yana yeti yil qahatlig' bo'lg'usidur. Burung'i yillarda oshlig'ingizni yaxshi arangkim, so'ngg'i yillarda yarag'ay. Soqiy bu ta'birni Malikka aytti ersa, haqiqati anga ma'lum bo'lub, Yusuf (a.s.)ni tiladi. Yusuf (a.s.) bormay e'lom qildikim, turunj bila ilikin keskan zuafodin istifsor qilg'il. Malik tafahhusqa mashg'ul bo'lub, Azizni va Zulayxoni va zuafoni tiladi. Va Zulayxo ul jamoat bila Yusuf (a.s.)ning pokligiga tonug'luq berib va aziz infioldin Zulayxoni taloq qildi va Yusuf (a.s.)ni zindondin chiqorib, Malik qoshiga kelturdilar. Malik e'zoz qilib munosib yerda o'lturtub, dedikim, bu tushum ta'birin manga saning o'z taqiringdin eshitur xotirim bor. Yusuf (a.s.) burun aning tushin ayttikim, ko'p nima Malik unutub erdikim, yodig'a kelmadi. Bag'oyat mutaajib bo'lub, Yusuf (a.s.) din ta'birin ham tiladi. Yusuf (a.s.) ta'birin yuqori o'tgan dastur bila ayttikim, Malik Azizni

azl qilib, azizlig'ni Yusuf (a.s.)g'a berdi. Va mulk va xazoinning amini va sohibi ixtiyori qildi. Yusuf (a.s.) viloyat ma'mur yillarda oshlig'ini yaxshi muhofazat qilib, qahat bo'lg'on yillarda xaloyiqqa sababi rizq bo'ldi. Va qahat shiddati bir yerga yettikim, xaloyiq boru yo'qin, balki o'z nafslarin yegulikka sottilar. Rivoyat budurkim, Yusuf (a.s.) jami'i Misr elin sotqun olib, qahatdin chiqqondin so'ngra ozod qildi va Zulayxoni o'z nikohi aqdiga kiyurdi. Va bu vaqtda Yusuf (a.s.) o'tuz iki yoshar erdi va Zulayxo o'tuz va biki erdi. Nevchunki, aziz innin erdi. Va Yusuf (a.s.)ga Zuloyxodin iki o'g'ul bo'ldi. Naqldurkim, qahat shiddati sa'b bo'lg'andakim, atrofdin xalq rizq uchun Yusuf (a.s.)g'a yuz qo'yub erdilar, Kan'on eli ham ul jumladin erdi. Va Ya'qub (a.s.) Yusuf (a.s.) firoqida xalqdin ulfat uzub va farzandlaridin unsi munqati' qilib, go'sha tutub, Bayt ul-ahzon maqomi bo'lub erdi. Farzandlari aning ruxsati bila Misrg'a o'zi uchun mutavajjih bo'lub, Ibni Yaminni Ya'qub (a.s.) o'z qoshida asradikim, andin Yusuf (a.s.) isi topar erdi. Chun o'n og'o-ini Yusuf (a.s.) xizmatig'a yetishtilar, bizoatlarin arz qilib, ro'zi tiladilar. Yusuf (a.s.) alardin nasablarini so'rub, otalarining holin tafahhus qilib, tirik erkonin bilib, Ibni Yamin holin ma'lum qilib, ehtirom etib, oshlig' berib, bizoatlarin dog'i oshlig' ichiga yoshurun solib uzotti va ayttikim, yana kelsangiz, qolg'on iningizni olib kelingkim, bu qotlog'idin ko'prak rioyat qilay. Alar Kan'ong'a kelg'ondin so'ng, kayfiyatni Ya'qub (a.s.) qoshida arz qilib, yana qotla Ibni Yaminni, agarchi Ya'qub (a.s.) rozi ermas erdi, o'zlari bila olib Misrg'a Yusuf (a.s.) mulozimatig'a borg'aylar va Ya'qub (a.s.) xizmatida o'tkan holotni taqdir qildilar. Va iltimos etdilar, Ibni Yaminni bir qotla alar bila aziz qoshig'a yiborg'ay. Anga agarchi ul sa'b ko'rundi, ammo zaruratdin Ibni Yaminni yibordi va bir ruq'a bitdi. Ibrohim (a.s.)ning dastorinki, irs rasmi bila Ya'qub (a.s.)g'a qolib erdi, Ibni Yamindin hadiyya dasturi bila aziz xizmatig'a irsol qildi. Va alarg'a vasiyat qildikim, Misrg'a bir darvozadin kirmang.

لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ رَاجِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ

«Lo tadxulu(v) min bobin vohidin vadxulu(v) min avbobin mutafarriqa»²⁰.

Alar Ya'qub (a.s.) buyurg'on dastur bila amal qilib, aziz eshikiga hozir bo'ldilar. Azizg'a xabar bo'lg'och, alarni tilab ta'zim bila o'lturtub, Ibni Yamin ruq'a bila dastorni Yusuf (a.s.)g'a taslim qildi. Yusuf (a.s.)g'a mufrif nishot yuzlanib buyurdikim, alar ilayig'a xon torttilar va har ikov ilayida bir tabaq qo'yurdi. Va Ibni Yamin yolg'uz qoldi. Alardin ani o'z qoshig'a tilab hamtabaq qildi. Chun Yusuf (a.s.) burqa' bila erdi, alar tonimas erdilar. Yusuf (a.s.) ning toqati qolmadi, qorindoshig'a o'zin nozukluk bila izhor qilib, mutag'ayyir bo'lmay, dag'i ul jamoatqa keturgan ulog'larig'a ko'ra oshlig' berib va oltun kaylkim, javohir bila tarsi' qilib erdilar. Ibni Yamin yukida yoshurtti. Alar Kan'onga mutavajjih bo'lg'ondin so'ng, kishi yiborib, yuklarin axtartib so'ni Ibni Yamin yukida toptilar va Ibni Yaminni olib aziz qoshiga keltirdilar. Va qardoshlari ham aning bila qoytib keldilar. Bu yerda ixtilof ko'ptur. Har taqdir bila Yusuf (a.s.) Ibni Yaminni olib qolib, qardoshlari yana Kan'ong'a borib, Ya'qub (a.s.)g'a Ibni Yaminning o'g'uruluq qilib, aziz ani asragonin aytilar. Ya'qub (a.s.)ning mehnati o'ti va furqati shu'lasiga birga ming bo'lub, bir yo'li oyog'din tushti. Oqibat azizg'a bir ruq'a bitib, Yahudo o'g'li Forizdin yibordi va o'z holinikim, Yusuf otlig' o'g'li firoqidin ne suubatqa qolib erdi va Ibni Yamin furqatidin ne shiddatqa musaxxar bo'ldi deb arz qildi. Yusuf (a.s.) aning

javohida ul nav' nasihatimiz ruq'a yibordikim, Ya'qub (a.s.)g'a yetkach, o'qutub ayttikim, bu maktubdin anbiyo kalomi va rusul payg'omi holoti ko'ngulga yetishadur.

Yana o'g'lonlarig'a Misrg'a borurni taklif qilib, alar bizoati muzjot bila keldilar. Va bu qotla Yusuf (a.s.) o'zin alarg'a zohir qilib, ko'p altof ko'rguzdi. Alarni o'z qilg'onlarining xijolati va Yusuf (a.s.)ning lufu karami lol qilib, Ya'qub (a.s.)ning ko'zi ko'rmasin arz qildilar. Yusuf (a.s.) o'z ko'nglokin Yahudodin Ya'qub (a.s.)g'a yibordi. Yahudo Misrdin chiqqoch, Ya'qub (a.s.) ul ko'nglok isin Kan'onda topib, huzzorg'a zohir qildi. Alarning dimog'i xiffatig'a haml qilib, to Yahudo eshitib, Yusuf (a.s.)ning hayoti xabarin va salomatlig'in Ya'qub (a.s.)g'a yetkurub, ko'nglokni aning yuziga soldi. hamul zamon basir bo'lg'on ko'zi bino bo'lub, shukrlar qildi. Va Yahudo borcha hol kayfiyatini anga arz qilib, Misrg'a borur so'zida erdikim, Yusuf (a.s.)ning rasullarin azim yarog'lar bila yetib va zurriyotin Misrg'a eltib, Yusuf (a.s.)g'a xabar yetkoch, istiqbol qilib va Malik Rayyon dog'i ul davlatni g'animat bila muvofiqat qildi.

Yusuf (a.s.)g'a yaqinlashqoch, Ya'qub (a.s.) mahmildin chiqib, Yusuf (a.s.) aning ayog'iga tushub ko'rushtilar. Va Misrg'a kelib, Yusuf (a.s.) atosi, anosini taxt ustida o'lturtub, o'zi alar yonida o'lturub, qardoshlarig'a ulcha qoidai ikrom edi, bajo kelturdi. Va alar borcha anga sajdai tahiyyat qildilar. Va Yusuf (a.s.) Ya'qub (a.s.)g'a ayttikim,

يَتَابَتْ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَى مِنْ قَبْلِ

«Yo abati hozo ta'vilu ni'yooya min qablu»²¹. Bir rivoyat bila o'n yeti yildin so'ngra, bir rivoyat bila yigirmi to'rt yildin so'ngra Ya'qub (a.s.) Tengri taolo rahmatig'a bordi va Yusuf (a.s.)ni vasiy qilib erdi va aning vasiyati bila Quddusda Ibrohim va Is'hoq (a.s.) jivorida qo'ydilar. Va oz fursatdin so'ngra Maliki Rayyon ham olamdin chiqdi. Va aning bani a'momidin Qobus otlig' kofiri maqhur Misr taxtida saltanatqa o'lturdi. Yusuf (a.s.) bir necha yil ani islomg'a dalolat qildi, yer tutmas erdi. Ammo Yusuf (a.s.)ni ta'zim qilur erdi. Yusuf (a.s.) aning da'vatidin ma'yus bo'lub, balki o'z avqotidin ham malul, Haq taolodin munojotda obou ajdodi suhbatini tiladi. Va ul duo mustajob bo'ldi, bani Isroilg'a islom rusuxig'a vasiyyat qilib, Fir'avn bila Muso (a.s.)din xabar berib, ul qavmning valiysi Yahudoni qilib, o'zining madfanini Nil rudida Misrdin bir yig'och yiroq muqarrar qildi va dorulfanodin gulshani haqog'a xirom qildi. Bani Isroil Ya'qub (a.s.) zurriyotidur va isbot o'n bir o'g'li.

Sh e ' r:

Bordi Yusuf, qolmadi Qobus ham bo'lmay adam,
Ichtilar jomi fano siddiq ham, zindiq ham.

Xizr (a.s.)ni mursal debdurlar. Va ul Arfaxshad ibni Somning o'g'lonlaridindur va Zulqarnayn zamonida aning mulozimi erdi. Zulqarnayn hayvon suyi xayoli bila zulumatqa kirgonda Xizr (a.s.) ani boshlab kirdi. Va derlarkim, Ilyos (a.s.) dog'i bila erdi. Umidkim, quyiroq zikr bo'lg'ay.

Ul suvni Tengri taolo bu ikovga nasib qildi va Zulqarnayn mahrum yondi.

Va ba'zi debdurlarkim, Haq taolo Xizr (a.s.)g'a ilmi ladunni nasib qildi va hayvon suyi iborat ondindur. Ahli islom mu'taqidi uldurkim, Xizr (a.s.) umri jovid topibdur. Va

Xoja Muhammad Porso qudisa sirruhu ba'zi nusxada mundoq bitidurkim, Xizr (a.s.) Sabzavorning Kavk otlig' kentidindur va holo Hazrat Risolat sallallohu alayhi vasallam dinidadur va imom Shofe'i rahmatulloh mazhabidadur, vallohu taolo a'lam.

Sh e ' r:

Xizr umrin tilarlar ahli xirad,
Yor vaslidurur, hayoti abad.

Ayyubi Sabur (a.s.). Onasi Lut (a.s.) qizidur. Otasini Iys ibni Is'hoq (a.s.) avlodidindur debdurlar: Vale ba'zi muxolafat qilibdurlar. Mavludi Rumdur, ammo Shomda muqim erdi. Har nav' mol va manoli ko'p erdi va o'n o'g'li bor erdi. G'animat jinsidin hech nima yo'q erdikim, Haq taolo ibodati va tasbihi va tahliliga ul nav' mashg'ul va mash'uf erdikim, hech nimaga iltifot qilmas erdi. Ul martabadakim, Haq taolo maloikag'a aning holotini jilva berdikim, maning ibodatimdin o'zga hech nimaga parvo qilmas. Maloika ayttlarkim, Xudoyo, hech nav' jam'iyatdin yo'qurkim, anga nasib qilmaysen. Nevchun saning ibodatingdin o'zga ish qilg'ay.

Tengri taolo maloikag'a xitob qildikim, bu zohir jamiyatlarini parishonlig' asbobidur. Vale sizing mazannangiz bu bo'lsakim, bu jihatlardinkim, aning ko'ngli jam' uchun ibodatqa mash'ufdur, andoq qiloyki, sizlar bilgaysizkim, bo'lar-bo'lmasa ham aning ishi toatdur. Bu mukolimadin so'ngra Tengri taolo Ayyub (a.s.) sori balolar mutavajjih qildi. Avval mavoshiysig'a andoq ofat tushtikim, biri qolmadi. Anga ayttilar ersa, iltifot qilmadi. Mazruotig'a andoq balo yuzlandikim, yo'q hisobi tutti. Munga ham multafit bo'lmadi. Har jihatiki, anga ne itloq qilsa bo'lur, beniyozliq eriga bordi, parvo qilmadi, hamul Haq taolo ibodatig'a mashg'ul erdi. Uy yiqilib o'n o'g'li tom ostida qoldilar va halok bo'ldilar. Ul dedikim, manga Tengri taolo basdur, alar bo'lmasa bo'lmasun! Bulardin so'ngra hech nimasi, balki hech kishisi qolmadi, muborak jismiga bemorlig'lar va balolar yuzlandi. Dog'i jarohatlar bo'lub, qurtlar tushti, dog'i ul jarohatlar islanib, ul navohiy xalqi andin mutanaffir bo'lub, arolaridin ani ixroj qilib, bir nomunosib yerga soldilar va tegrasida hech kishi qolmadi. Haramidinkim, otini Rahima binti Ya'qub (a.s.) debdurlar va binti Ibrohim ibni Yusuf (a.s.) ham debdurlar. Va Rahima yo muzdurluq, yo gadoyliq qilib, Ayyub (a.s.)g'a qut kelturur erdi. Va Ayyub (a.s.) ul baliyyatqa sabr qilib, Tengri taolo toatidin xotirig'a o'zga nima kechmay. Derlarki, sharif badanidin bir qurt agar tushsa erdi, yana olib o'rnig'a qo'yar erdikim, sizga Haq bu nasib qilg'on ro'zidin mahrum bo'lmang. Va shaytoni la'in Rahimag'a har nav' ig'volar qilur erdikim, muhofazati Ayyub (a.s.)g'a yetmagay. Tengri taolo ani shayton mutobaatidin asrar erdi. To ulkim, bir kun bir zaifa surati birla Rahimag'a uchradi. Va Rahima ul kun hech nima topmaydur erdikim, Ayyub (a.s.)g'a kelturgay. Shayton anga ayttikim, mening sochim bag'oyat qisqadur. Agar gisularingni kesib, manga bersangkim sochimig'a ulasam, muncha bahosin berurman. Rahima dedikim, Ayyub (a.s.) bu kun qut topmaydur, manga gisu bo'lmasa bo'lmasun. O'z gisularin kesib, anga berib, olg'on vajhqa qut olib, Ayyub (a.s.) qoshig'a yetmasdin burun ul la'in Ayyub (a.s.) qoshig'a Rahimaning sochin kelturub, nomunosib so'zlar dedi. Rahima qut keturgach, Ayyub (a.s.) aning sochin ko'rmadi. Mashhurdurkim, ahd qildikim Rahimani yuz yig'och urg'ay. Chun Haq subhonahu va taolo Ayyubning baliyyatini nihoyatqa yetkurdi. Va ul hamul sabr va shukr qilur erdi. Malakut olamig'a

sho'r tushti va g'avg'o. Va maloika aning fazl va saburluqin e'tirof qilib, o'z so'zlaridin nodim bo'ldilar. Tengri taolo inoyat qilib anga sihat yiborib, Jabroil (a.s.) keldi va ilikin tutub qo'pordi. Va tamom qurtlar tanidin tushti. Va iki jonibidin iki bulog' paydo bo'ldi va Jabrail (a.s.) muborak jismini ul suvlarg'a g'usl berib, borcha jarohatlari butti. Va Rahimaning pokligiga tanug'lug' berib, mashhurdikim, yuz supurgu yig'ochni bir-biriga bog'lab, Rahima uchasig'a urub, ahd uhdasidii chiqti. Va Ayyub (a.s.)g'a Tengri taolo zoye' bo'lg'on amvolidin ortug'roq yana karomat qildi. Ba'zi debdurlarkim, avlodin ham tirguzdi, ba'zi bar ondurkim, yana avlod berdi va aning eviga ba'zi debdurlarkim, oltun chugurtka yog'di. Va ba'zi aning manzilin Shomdadur va ba'zi Xuroson viloyatida Rozi Mashhadda debdurlar. Va muddati nubuvvatida uch kishi anga iymon kelturdilar va baliyyatida murtad bo'ldilar, sihotdin so'ngra Rumg'a bordi. Ho'milki, ulug'roq o'g'li erdi, vasiy qilib, olamdin o'tti. Umri bobida ixtilof ko'p uchun bitilmadi.

Sh e ' r:

Besabr ulus garchi jahondin ketti,
Ayyub sabur dog'i ketmay netti.

Shu'ayb (a.s.) Ani xatibul-anbiyo debdurlar. Ibrohim yo Solih (a.s.) avlodidin ekanda ixtilof bor. Va anosi Lut (a.s.) qizi erdi, oti Miko. Va Haq taolo ani ashobi Madyan va ashobi Ayka hidoyatig'a mab'us qildi va ba'zi Madyan va Ayka ashobidin bir qavm debdurlar. Va alar kayl va vazn ishida qalblig' qilur erdilar. Va tanga va pul soyir maskukotni nima qotib beiyor yasar erdilar. Va o'g'riliq va qarochiliq qilur erdilar. Va Shu'ayb (a.s.) mulozimati'g'a kelur elning yo'lin tutub, man' va izo etarlar erdi. Va millatlari butparastliq erdi. Shu'ayb (a.s.) alarni tuz yo'lga dalolat qilib, Tengri taolo azobidin qo'rqtur erdi. Alar muqobalasida istihzo va safohat qilur erdilar. Chun bu muddat tatvil topti, ul qavm jaholatlaridin Shu'ayb (a.s.) taxvifin yolg'on xiyol qilib, tamasxur yuzidin azob va'dasig'a taqozo ko'rguzdilar. Shu'ayb (a.s.) munojot qilib:

رَبَّنَا أَفْصَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

«Rabbanafath baynano va bayna qavmino bilhaqqi va anta xayr ul-fotihin»²² takallumi bila tazarru' qildi. Tengri taolo yeti kun havoning haroratini ul martabada qildikim, ul qavm betoqat bo'lub, ayol va atfollari bila shahrlaridin chiqib, besha va daraxtistong'a yuzlandilar. Va Ibn Abbos raziyallohu anhudin manquldurkim qazoi Ilohi do'zax o'tidin shu'la yiborib, borhasin o'rtadi. Va tarix ahli ani ham Samum yeliga isnod qilibdurlar. Har taqdir bila Shu'ayb (a.s.) Ibrohim (a.s.) shariatig'a da'vat qilur erdi va da'vati muddatida ming yetmish kishi da'vatig'a kirdilar va ul qavm halokidin so'ngra, Haq taolo amri bila hamul yerda sokin bo'ldi, to Muso (a.s.) anga qo'shildi. Va Muso (a.s.) ayrilg'ondin so'ngra, yeti yil va to'rt oy hayotda erdi. Umri iki yuz yigirmaga yetkondin so'ngra oxirat olamig'a yuzlandi va Makkada Rukn va Maqom arosida madfundur. Va ashobi Ras zikrikim o'tti, ba'zi Shu'ayb (a.s.) zamonida debdurlar. Va Shu'ayb (a.s.)ni suryoniy tili bila Shirub debdurlar. Va mo'jizotidin biri ulkim, kuffor toshni mis qilmoq tiladilar, aning duosi bila borcha toshlar mis bo'ldi. Chun aqida qilmadilar, yana avval holiga bordi.

Sh e ' r:

Shu'ayb ayladi chun jahondin xirom,
Zuhur etti Muso alayhimas-salom.

Muso va Horun (a.s.) Muso (a.s.) ulul-azmdur va laqabi Kalimullohdur. Va Ya'qub (a.s.) avlodidindur. Va bu qissaning ibtidosi budurkim, Yusuf (a.s.) ki, Rayyon ibni Validdin so'ngra Qobus zamonida rihlat qildi. Qobus bani Isroilni zabun qilib, azim anif takliflar qilur erdi. Va borhasin o'z ubudiyyatig'a mansub qilib, qibtilarg'akim o'z qavmi erdi, o'jiz va zeridast qilib erdi.

Chun ul Fir'avn jahannamg'a bordi, qardoshi Valid ibni Mus'abki mashhurdirkim. Fir'avn uldur, Misr saltanatida o'lturdi va ko'p yil xalqni butparastliqqa taklif qildi. Chun saltanati zamoni imtidod topti, mabhut dimog'ig'a fosid xiyol bo'lub,

أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى

«Ana rabbukumul a'lo»²³ da'vosi bila elni o'z ibodatig'a taklif qildi, chun saltanati zamoni imtidod topti va uluhiyyat muddaosi bila jabbor sifatlig' bunyod qildi. Va bani Isroilg'a jafu va sitamni haddin o'tkordi. Va andoqki, sharhi ko'prak tavorixda masturdur va xalq arosida mashhur. Va qibtiylarg'a rioyat qildi.

Va ul mal'un bir kecha tush ko'rdikim, Shom soridin bir o't paydo bo'lub, misriylarning bog' va saroylarin kuydurdi. Va kent va shaharlaridin asar qo'ymadi. Vahm bila uyg'onib, kohinlarni tilab, bu tushning ta'birin tiladi. Alar dedilarkim, ul soridin birov mutavallid bo'lg'aykim, saning davlating va millating zavoliga say' qilg'ay va bani Isroildin bo'lg'ay. Va qibtilar zavoli ondin bo'lg'ay. Fir'avn zuafu tayin qildikim, bani Isroildin har o'g'ul mutavallid bo'lsa, o'lturgaylar. Besh yildin so'ngra bani Isroilg'a toun zahmati voqe bo'lub, ko'p xalq zoye bo'ldi. Qibtilar Firavg'a aytilarkim, bu toifaning atfolin sen o'lturasen, ulug'larin toun. Oz vaqtda tugonurlar. Bizing xizmat va bekorimizni kim qilur?

Fir'avn nodonlig'idin buyurdikim, atfolni bir yil o'ltursunlar, bir yil qo'ysunlar.

Baxshish yili Horun (a.s.) mutavallid bo'ldi va g'ayri baxshish yil Muso (a.s.) mutavallid bo'ldi. Tafsili budurkim, kohinlar dedilar, Fir'avngakim, ul mavlud falon kecha Iskandariyada ota pushtidin rahmg'a borur. Fir'avn Iskandariyag'a borib, ul kecha jami'i bani Isroilni zuafodin ayirdi va o'zi esa Osiya birlakim harami erdi, xilvat ixtiyor qildi. Va Imron Muso (a.s.)ning atosikim, muqarrab kishisi erdi, bog' eshikida qo'ydi. Zuafo sayrda erdilarki, hog' eshikiga yettilar, Imron xotunin ko'rub mayl qildi.

Alqissa, Muso (a.s.)ni anosi homila bo'ldi va Muso (a.s.)ning bir mo'jizi bukim, anosining homila erkani o'zga zuafodek ma'lum bo'lmas erdi. Va muakkilalarg'a vuqif hosil ermas erdi. Chun Muso (a.s.) mutavallid bo'ldi, anosi aní bir tobutqa momuqlar arosida ta'biya qilib, darzlarin qir bila tutub. Nil rudig'a solib, Tengri taolog'a topshurdi. Va Fir'avnning bir qizi bor erdikim, anga baras illati bor erdi. Va ilojidin atibbo navmid bo'lub erdilar. Kohinlar ushbu tarixda deb erdilar, bir zulhayot daryodin chiqqoykim, aning og'zi luobidin ul maraz daf bo'lg'ay. Qiz anosi bila hamul va'da kuni Nil qirog'inda o'lturub erdilarkim, ul tobut yetib, bir daraxtqa band bo'ldi. Kanizaklar ul sanduqni

kelturdilar, Osiya ochti, tifli ko'rdikim, bormog'in emadur erdi. Yana Muso (a.s.)ning mo'jizi bukim, og'zi suyi bila ul baras filhol daf' bo'ldi. Va Osiya anga Muso ot qo'ydiki, ibriy tili bila ma'nisi sarv daraxtidur. Ano va qiz Muso (a.s.)ni Fir'avn qoshig'a kelturdilar. Va Fir'avnning ko'zi aning yuziga tushkoch, Tengri taolo Muso (a.s.) muhabbatini aning ko'ngliga solib, xalqi aytilarkim, bu hamul tifldurkim tilar erding, qatlida ta'xir qilma. Ammo Osiya aytikim,

قَرَّتْ عَيْنِي لِي وَكَأَنَّكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى
أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا

«Qurratu aynin li va laka lo taqtuluhu aso an yanfaano av nattixizahu valado»²⁴.

Fir'avn aning qatlin Osiyag'a bag'ishlab, Osiya aning muhofazati uchun sutluk zuafu kelturdi. Hech qoysining sutin ichmay, ittifoqo anosini ham kelturub erdilar, anosining sutin icha kirishti va anosi suti bila parvarish topti. Bir yoshog'ondin so'ngra Osiya Fir'avn qoshig'a kelturdi. Fir'avn qo'yning'a olg'och, ilik urub, aning saqolin tutub, tortib necha qilin uzub, Fir'avn g'azab qildi, dog'i Muso (a.s.)ning qatlig'a hukm qildi. Osiya mone' bo'ldikim, atfolni bu nav' harakatqa muxotab qilsa bo'lmaskim, alarg'a shuur va g'araz bo'lmas. Imtihon uchun buyurdikim, bir tabaqda o't va bir tabaqda yoquti ahmar kelturdilar. Muso (a.s.) ilayiga qo'ydilar. Muso (a.s.) ilik yoqut tabaqig'a uzotti. Ammo Jabroil (a.s.) ilikin o't tabaqi sori moyil qildi. Va Muso (a.s.) bir cho'g'ni olib, og'zig'a soldi, tili kuydi. Derlarki, muborak tilida laknat voqe' bo'ldikim, sin harfin yaxshi ayta olmas erdi. Andoqki, munojotida

وَاحْتَلَّ عُقْدَةَ بَيْنِ لِسَانِي

«Vahlul uqdatan min lisoni»²⁵ andin xabar berur. Fir'avn bu ishni ko'rgach, munbasit bo'lub, Muso (a.s.)ni Osiya aning qoshidin eltib, tarbiyat qilur erdi, to o'n yoshig'a yetti. Va ani salotin avlodi va dasturi bila g'oyat zeb va tajammulda asrar erdi. O'tuz yoshig'a yetkach, qibtilarning ashrofidin birining qizin aning nikohiga kiyurdi. Va ul to'yda muluk dasturi bila oyinlar bog'latti. Va Muso (a.s.)g'a iki farzand bo'ldi. Va ul munosibati asliy bila bani Isroilg'a qibtilar zulm qilg'anda rahm qilur erdi. Bir kun sayrda ko'rdikim, bir bani isroiliyg'a Qonun otlig' qibtiy zulm qilg'onda shiddat bila izo qiladur. Ul nasihat yuzidin man' qildi. Va ul mumtane' bo'lmadi va izoni ortturdi. Va chun ul beqoidalig'i haddin o'tti, Muso (a.s.)ning g'azab o'ti mushtail bo'lub, ul qibtini urg'och, yiqilib o'ldi. Fir'avn eshitkoch, Muso (a.s.) qatlini ko'ngliga jazm qilib, aning izhorig'a hukm qildi. Hamul najjorkim, aning anosi ani suvg'a solurda sanduq yo'nub erdi, kufrdin yonib, din qabul qilib erdi, Muso (a.s.)g'a ul holdin xabar berdi. Muso (a.s.)g'a chun hanuz nubuvvat rutbasi yetmaydur erdi, vahmdin yayog' Misrdin qochib, yeti kecha-kunduz ko'p riyozat bila yo'l qat' qilib, bir choh hoshig'a yetishtikim, Madoyin navohiysida erdi.

Va anda bir daraxt soyasida sokin bo'ldi. Bir lahzadin so'ngra el gala qarosin ul choh boshig'a suvorg'ali kelturub, choh ustida yopqon toshni olib, qolin qo'y va mavoshiyg'a

suv berdilar. Dog'i chohg'a toshni yopib, galalarin suruh kettilar. Iki zaifa bir necha qo'yni qiroqqa asrab erdilar, el ketkondin so'ngra, qo'ylarin suvorub, el mavoshiysidin qolg'on suvni o'z qo'ylarig'a berdilar. Muso (a.s.) ul ishtin mutaajjib bo'lub, ul zuafoning kayfiyati holin so'rub, alar dedilarkim, biz Shu'ayb payg'ambar qizlaribiz. Kuffor qo'ylarin suvorg'ondin so'ngra, ul galadin qolg'on tufayli suvdurkim, biz ham suvlab borurbiz. Muso (a.s.) alarning qo'ylarig'a suv tortib serob qilib yibordi.

Alar xushnud kelib Shu'aybqa ul holdin xabar berdilar. Shu'ayb (a.s.) Muso (a.s.)ni uyiga indab, hasab va nasabni ma'lum qilib, Safura otlig' qizin anga atadi. Shu shart bilakim, sekiz yil Muso (a.s.) Shu'ayb (a.s.)ning kutgan mi'odi o'tkach, Muso (a.s.)ni uylandurub, biror nima molidin berib, o'n yildin so'ngra Odam Safiyulloh bihishtdin chiqarg'on asoni anga berib, ani Misrg'a uzotti. Va aso bobida so'z ko'ptur. Mabsut kutubdin bilsa bo'lur.

Chun Muso (a.s.) besh kun yurudi. Turi Sino tog'iga yetishti. Oltinchi kechakim havo sovug' bo'lub, bulut olamni tiyra qildi. Safurag'a tug'urur dardi paydo bo'lub, o'tqa ehtiyoj bo'ldi va ul tog' sori mutavajjih bo'ldikim, o't keturgay. Ko'p yurgondin so'ngra bir yorug'lug' ko'rundi, yetkoch, ul yorug'lug' bir daraxtda erdi, Muso (a.s.) yetkoch, daraxtqa chiqti. Va ul yorug'lug' qoshida quyosh nuri tiyra ko'rundi, ammo yig'ochni kuydurmay yafrog' va shoxlarin tozaroq qilib erdi. Muso (a.s.)g'a hayrat g'olib bo'lub dedi: Yo Rab, bu na hol erkin?

إِنِّي أَنَا اللَّهُ

«Inni analloh»²⁶ nidosi kelib, Muso (a.s.)ning davlatmand boshig'a risolat toji qo'yuldi va saodatmand egniga nubuvvat xil'ati kiyduruldi va yadi bayzo va aso mo'jizasi karomat bo'ldi. Va aroda o'tkon mukolama «Toho» surasida ma'lum. Va Muso (a.s.) o'z ubudiyiyati ajzin zohir qilib, Horun (a.s.)g'a ham nubuvvat davlati nasib bo'lub, Fir'avn hidoyatig'a va bani Isroil istixlosig'a ma'mur bo'ldi. Muso (a.s.) Vodiya Muqaddasdin masrur yonib, manzilga kelib, tonglasi Misr azimati qilib, yetkon kecha anosi uyiga borib, anosi va xalqini o'z dinig'a kiyurub, Horun (a.s.)g'a nubuvvat bashorati berib, tonglasi Fir'avi qasriga yuzlandi. Va anga nubuvvat farridin elga mahobat dast berib, Fir'avn bila muloqot qilib, ani Tengri taolo ubudiyiyatig'a dalolat qildi. Va o'z nubuvvatini izhor qilib, o'z dinig'a yo'l ko'rguzdi. Fir'avn mo'jiza tiladi ersa, Muso (a.s.) asoni ilkidan solg'och, ajdahoye bo'ldikim, haybatidin necha kishi halok bo'ldi. Fir'avn vahmdin behush bo'lub, o'z holig'a keldi. So'ngra, iltimos qilib, Muso (a.s.) asoni olg'och, hamul aso bo'ldi. Va asoni olurda yadi bayzo ko'rguzdi. Fir'avn dedi: «Sen sohirsen, mening ham sohirlarim bor. Agar alarg'a g'olib kelsang, sen degondek qilay, yo'q ersa, seni halok etay». Sohirlarin yig'ib, holni alarg'a aytti. Alar qabul qildilarkim, necha kundin so'ngra biz sehrlar qilolikim, Muso (a.s.) ning sehriin botil qilg'ay.

Mi'dod kuni alar ip va yig'ochlar bila yilonlar yasab erdilar, ul dashtqa qo'yg'och, mutaharrik bo'lub, Muso (a.s.) asoni tashlag'och, ajdaho bo'lub, ul sehrlarni yutti. Va Muso (a.s.) tutqonda hamul aso bo'lub, ul sahara bu holni ko'rgoch, Muso (a.s.)g'a iymon keturdilar va bani Isroil masrur bo'ldilar.

Osiya dag'i Fir'avn musohabati kuduratda batang bo'ldi, Haq taolog'a munajat qildikim,

رَبِّ آيِن لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ
وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

«Rabbibni li indaka baytan fil jannati va najjini min Fir'avna va amalihi va najjini minal qavmiz-zolimin»²⁷. Haq taolo duosin mustajob qildi va Fir'avn bani Isroilning sururin ko'rub, soyir qibtilarg'a buyurdikim, alarg'a burung'idin ko'prak izo qilg'aylar. Alar Muso (a.s.) hazratida tazarru' va tazallum qildilar ersa, Muso (a.s.) qibtilar bobida duo qildi va baliyyat alar sori yuzlandi. Ul el uch yil qahat balosig'a giriftor bo'ldilar. Ikkinchi, to'fon balosi erdikim, ba'zi yog'in debdurlar, ba'zi toun, o'zga nimalar ham debdurlar. Bu balo yeti kungacha bo'ldi va aksar ashroflari o'ldi. Va uchunchi, chugurtka balosi erdikim, borcha mazruot va jihotlarin nobud qildi. Bu ham yeti kun erdi. To'rtinchi, quml balosi erdikim, a'zolarig'a, balki quloq va ko'zlarig'a tushub, ko'pini ma'dum qildi. Anda ixtilof ko'ptur. Beshinchi, zafodiz balosi erdi. Chun bular bila ul badbaxtlar tanbih bo'lmadilar. Oltinchi balo ul erdikim, Haq taolo alarg'a Nil suyin qon qildi. Bani Isroilg'a suv erdi, qibtig'a qon. Bu ham yeti kunga tortti. Yetinchi balo ul erdikim, azim yellar va tiyra havolar va ra'du barq alarni halok etti. Va sekizinchi balo ul erdikim, yozi vuhush va sibo'ini Haq taolo alarg'a musallat qildikim, azob qildilar. Har balo bo'lg'onda shart qilur erdilarkim, daf' bo'lg'onda, imon keltiroli. Muso (a.s.) duo bila daf' qilg'och, kuflda muzirroq bo'lub, bani Isroilg'a zulm ko'prak qilur erdilar. Chun Muso (a.s.) Fir'avn bila qavmidin noomid bo'ldi, o'z qavmi bani Isroilg'a Haq taolo amri bila buyurdikim, Misrdin chiqib, Nil qirog'inda tushsunlar. Ul qavm buyurg'ondek qildilar. O'tkon baliyyot asnosida Fir'avn sarhi mumarradni Homong'a buyurdikim, osmong'a chiqib, Muso (a.s.)ning Tengrisi bila urushay, deb ko'p muddat ustodlarni jam' qilib, ul sarhni yasadikim,

يَهَيِّئْ لِي سَرْحًا

«Yo Homonubni li sarhan»²⁸ anga doldur. Va aning irtifo'in ba'zi to'rt yig'och va ba'zi mundin ortuq va maholot ham debdurlar. Fir'avn chun ul qasrg'a chiqti, osmon anga yerdin ko'rungondek ko'rundi. Munfail tushkondin so'ng, Haq taolo amri bila ul qasr nobud bo'ldi. Chun Muso (a.s.) qavmin Nil qirog'inda ta'biya qildi, Yusuf (a.s.)ning tobutin aning vasiyati mujibi bila olib chiqtilar. Va ul maqbarai Nil rudi ichinda qolib erdi. Muso (a.s.) duosi bila suv aning ustidin ketti. To yerni qozib, tobutnikim, ba'zi toshdin, ba'zi shishadin debturlar, chiqordilar. Fir'avn bu holatdin vuquf topg'och, cherik tortib, Muso (a.s.) ro'baro'yig'a chiqti. Ul sipahning adadin hisobdin toshqari debturlar. Muso (a.s.) bag'oyat mutavahhim bo'ldi, Muso (a.s.)g'a nido keldikim,

أَنْ أَضْرِبَ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ

«Anizrib biasokal bahra»²⁹.

Muso (a.s.) Haq taolo amrin bajo kelturdi. Nil daryosida o'n iki yerda suv ayrilib, o'n iki ko'cha suv paydo bo'ldi. Asbot adadi bila muvofiq, Muso (a.s.) har sabb qavmini

bir ko'chaga kirarga farmon buyurdi. Alarg'a buyurg'ondek qilib, chun Haq taolo amri bila daryo tubi qurub erdi, solim o'ttilar. Fir'avn suv qirg'og'ig'a yetkach, ul holni mushohida qilg'och, a'zosig'a ra'sha tushub, suvg'a kirarda mutaraddid bo'ldi va Homon ig'vosi bila otin surdi. Va qibtillar dog'i kirdilar. Chun tamom cherikdin biri toshqori qolmadi, hanuz biri suvdin chiqmaydurlar erdikim, suvg'a amr bo'ldikim, muttasil bo'lub ravon bo'ldi. Qahhorlig' va muntaqimlig bahri mutalotim bo'ldi ersa, bir lahzada Fir'avn bila andoq azim si pohdin osor qolmadi.

نعوذ بالله من غضب الله ونعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سيئات اعمالنا

«Nauzu billohi min g'azabillohi va nauzu billohi min shururi anfusino va min sayyioti a'molino»¹⁰.

Va bu voqea oshuro kunida sodir bo'ldi. Va necha kun ul daryo yuzida va iki qirog'ida qibtildarin loshi erdi, nihoyatsiz zeb va tajammulkim, alarning libosida erdi. Muso (a.s.) qavmig'a irshod qilur erdikim, bu amvolg'a tasarruf qilmang. Saodat ahli ma'mur bo'lub, shaqovat ahli ul jihodni ixtiyor qilib jam' qilur erdilar. To oqibat alarg'a yetishgon quyiroq mazkur bo'lg'ay, inshoallohul-aziz.

Va Muso (a.s.) Yuvsha' ibni Nung'a qolin sipah qo'shub, Misrg'a yibordi. Va ul Misrni fath qilib, qibtillar amvolin va soyir jihatni zabt qilib ham qibtidin bir kishini valiahd qildi, dog'i Muso (a.s.)g'a qo'shuldi. Va Muso (a.s.) muharram oyining o'n ikisida suv yaqosidin ko'chub azimat qildi. Ul yonki Tengri taolo amri erdi, ba'zi Ray shahrig'a debdurlar. Chun Bani Isroil doim Muso (a.s.)din iltimos qilurlar erdikim, bir alohida shariat bizing uchun Tengri taolodin tilasangkim, ul dastur bila amal qilsak. Ul hazrat munojot qilib, xitob keldikim, Turi Sino tog'ig'a borib, o'tuz kun ro'za tutub, ulcha tilarsen yetsun.

Muso (a.s.) qavmning xilofatin Horun (a.s.)g'a berib, qavm ashrofidin yetmish kishi ayirib, o'zi bila olib Turi Sino tog'ig'a borib, mi'od muqarrar qildikim qachon kelgay. Chun ro'za ayyomi ul Muqaddas Vodiya mu'takif bo'ldi. Jabroil (a.s.) kelib, payg'om kelturdikim, yana o'n kun dag'i bu dastur bila o'tkar. Chun qirq kun o'tti. Muso (a.s.) Turg'a mutavajjih bo'lub, ul jamoat qoldilar. Arolarida bir bulut paydo bo'lub, mone' bo'ldi.

Muso (a.s.) bila Haq subhonahu va taolo tilsiz takallum qildi va o'n lavh yibordi. Va anda shariat ahkomi marqum erdi. Va Muso (a.s.) ru'yat istid'osi qilib, muyassar bo'lmadi. Chun rafiqlari qoshig'a keldi, ul qavmlari Haq taolo kalomin eshiturni istid'o qildilar. Borchani g'azabi Ilohi halok qildi. Yana Muso (a.s.) qoytib, qavmg'a mulhaq bo'ldi, ul o'n kun jihatidinkim mav'idg'a o'tub erdi, qavm Somiriy ig'vosi bila go'solaparast bo'lub erdilar, magar o'n iki ming kishikim asbotdin erdilar.

Muso (a.s.) bu holdin mutaajjib bo'lub, Horung'a g'azab og'oz qildi. Horun (a.s.) masmu' uzr etib va Somiriy bobida yomon duo qildi va go'solani kuydurdidi. Va qavm bobida Haq taolodin xitob keldikim, ul o'n iki ming kishikim go'sola parastish qilmaydurlar, jami'i Bani Isroil elini qatl qilsunlar. G'arib rustoxez tushti va ajib qatl voqe' bo'ldi. Yana Muso (a.s.) duosi bila Tengri taolo alarning qolg'onin bog'ishladi va tig' yurumas bo'ldi. Muso (a.s.) buyurdikim, qatldin ilik torttilar. Yana Muso (a.s.) borib munojot qildi, «Tavrot» nozil bo'ldi. Va ul qirq mujallad erdi. Va aning ahkomin qavm eshittilar va qabul qilmadilar va dedilar:

«Sami'no va asayno»³¹. Muso (a.s.)g'a yana malolat bo'lub, Jabroil (a.s.) Tur tog'ini yerdin ko'torib, ul qavm boshi ustiga kelturdikim, Tengri taolo hukmin eshitmasalar, boshlarig'a urg'aylar. Zaruratdin sajda qildilar, ammo vahmdin bir yuz bila sajda qilib, bir ko'zlari yuqori tog' sori erdikim, tog' tushmagay. Andoqki, yahudg'a bu dastur bo'ldikim, emdi dog'i bir yuzlari bila sajda qilurlar. Chun qavm din qabul qildilar, yana Muso (a.s.) duosi bila ul tog' alar boshi ustidin g'oyib bo'ldi. Va, tavrot ahkomi olti yuz o'n uchga qaror tutti. Va Muso (a.s.) qavmini boshlab, Misrg'a mutavajjih bo'ldi. Va Muso (a.s.) seksen yashag'onda Tengri taolo amri bila bir sanduq yasab, javohir bila murassa' qilib, alvohi samoviyini anda solib, tegrasiga haftrang debodin shodurvon va saroparda tikib, aning muhofazatin Horun (a.s.) va avlodig'a muqarrar qildi. Va ani «Sanduqush-shahoda» dedilar. Va ul tavobe' Bayt ul-Muqaddasga shuhrat tutti. Va bu uchurda bani Isroil Omil otlig' kishini qardoshining iki o'g'li moli uchun o'lturub, iki qavm arosig'a soldilar va qotilni topmoq uchun Muso (a.s.)g'a ilhoq bunyod qildilar. Muso (a.s.) ul iki qavmg'akim, maqtul alarning arosida topilib erdi, qassomag'a hukm qildi. Alar qabul qilmadilar va dedilarkim, duo qil, to qotil topilsun. Duo qildi. Tengri taolo hukm buyurdikim, bir o'yni kelturub o'lturung va aning bir uzvini maqtulg'a urung, to aysunkim, qotili kimdur. Alar o'y sifatida illoh qilib, o'zlariga ishni dushvor qildilar. To ish anga yettikim, bir o'ykim o'rta yoshlig', rangi sorig', ziroat va yuk zahmatin ko'rmagan bo'lg'ay va nopok yerda o'flamamish bo'lg'ay va umrida anga mashaqqat yetmamish bo'lg'ay, topquluq bo'ldilar. Andoqkim, «Baqara» surasida mazkurdur. Va topqondin so'ngra iyosi bahosida mubolag'a qilib, o'y terisini yormoq to'ldurub anga berur va'dasi bila o'yni olib o'lturdilar. Va etidin o'lukka urub, o'luk tirildi. Va Muso (a.s.) andin qotilin so'rди. Ul iki qotilni ko'rguzdi va hamul zamon Tengri hukmin butkardi. Muso (a.s.) qotillarin qasosqa yetkurdi va ul o'yni kuydurub, kulin asradilar. Har qachon bu nav' ish voqe' bo'lsa, aning kulidin ham bu xosiyat topar erdilar. Va ul mo'jiza Horun (a.s.) avlodida erdi.

Va bu voqeadin so'ngra, bani Isroilg'a qurbon farz bo'ldi va Qoron jo'yasida Shu'ayb (a.s.) kelib, Muso (a.s.)ni ko'rди. Muso (a.s.) azim jashn qilib, Shu'ayb (a.s.)ni ziyofat qildi. Va Shu'ayb Muso (a.s.)g'a buyurdikim, sabbning rayosatini bir kishigakim, alar arosida aqlu kiyosat va shijoat bila orosta bo'lg'ay, muqarrar qildi. Va ul xaloyiqning adadin daftarlarda mastur qildilar. Olti yuz mingdin ortug'roq erdilarkim, yigirmi yosh bila ellikning arosida erdilar. Shayx va shabobining nihoyati yo'q erdi. O'n iki kishi bularg'a sardor bo'ldilar. Va bu vaqt havoning harorati chog'i erdi. Haq taolo Muso (a.s.)ning cheriki ustiga doim bir qaro bulut yiborib erdikim, ko'lanka qilgay.

Nogoh Horun bila Maryamning xayollarida bu kechtikim, nasab va hasabda biz Musodini kam emasbiz va bashariyat jihatidin bir necha nima Muso (a.s.) nisbatig'a. Dedilarkim, ul hazrat ul nimalardin bariy erdi. Ul bulutdin bu ish man'ig'a bir nahiy un keldikim, ey bani Isroil, sizga ne hadkim, Muso (a.s.) bila o'zunguzni teng tutqaysizkim, bu kungacha barcha mursal payg'ambarlarni Jabroil vositasi bila va ilhom bila va ro'yo bila o'z xitobimizg'a musharraf qilibmiz. Va anga vositasiz o'z kalomi majidimizga takallum qilibbiz va anga berilgan mo'jizot hech rasulg'a berilmaydur?! Bu un murtafi' bo'lg'och, ul bulut dog'i g'oyib bo'lub havo ostida harorat topib, Horun (a.s.) bila

Maryam Muso (a.s.) hazratida ul gustoxliqdin istig'for qildilar va ul afv qildi. Ammo Maryam yuziga baras illati zohir bo'lub, ul ham Muso (a.s.) duosi bila daf' bo'ldi.

Yana Qorun qissasidir. Ul bani Isroilda ilmu fazlda munfarid erdi. Va g'oyati husnu jamolidin ani munavvar derlar erdi. Va Muso (a.s.)ning yaqin qarobatidir. Va Muso (a.s.) aning tarbiyatida mubolag'a qilur erdi. Va ulumi g'ariba va fununi ajibakim, fayzi Ilohidin muborak zamirig'a munaqqash erdi. Aning fahmi yetkoncha ne anga ta'lim qilur erdi, bu jumladin, kimyo ilmidurkim, Qorun o'rgonib anga ishtig'ol ko'rguzdi. Va aning molu tajammuli ul yerga yettikim, xazoyinu kunuzlarining kalidlarin qirq xachir ko'tarur erdi. Aksar bani Isroil anga munqod bo'ldilar.

Muso (a.s.) anga amr qildikim, mingdin bir zakot Tengri taolo hukmi bila bergil. Ul betavfiq ibo qildi, bu Bayt ul-Muqaddas va sanduqi shahodat ixtiyoriki Horun (a.s.)g'a taalluq erdi, istid'o qildi. Muso (a.s.) ayttikim, ul ishlar Haq taolo amri bila anga qaror tutubdur. Andoqki, muncha zohir asbobi sanga mutaalliq bo'lubdur. Qorun Muso (a.s.)g'a ihonat va istehzo qilib, bir zaifag'a ko'p mol berib buyurdikim, Muso xaloyiqqa va'z va nasihat qilurda, ul zaifa qo'pub, Muso (a.s.)g'a o'zi bila tuhmat qilg'ay va taviya hukmi bila Muso (a.s.)ni bani Isroilg'a buyurub siyosat qildurg'ay. Ul vaqtni asrab, ul xotun qo'pub, bu so'zni ayturda Tengri taolo tiliga rost so'zlar soldikim, Qorun anga buyurtubdur. Va so'zi tugagondin so'ng, iymon arz qilib Muso (a.s.)g'a uzr qildi. Muso (a.s.)g'a Qorun ishida g'azab mustavliy bo'lub, munojot qilib, Jabroil (a.s.) kelib, hukm kelturdikim, biz yerni saning farmoningda qilduq, Horun har nega shoyista bo'lsa qil. Muso (a.s.) xushhol bo'lub qavmg'a buyurdikim, Tengri taolo meni Qorung'a muzaffar qildi. Har kim aning tobe'idur, anga qo'shulsun, maning tobe'im manga qotilsun.

Qavm mutavahhim bo'lub, Muso (a.s.)ga qo'shuldilar. Muso (a.s.) yerga aytiki,

بَارِضُ خَذِيه

«Yo arzu xuzihi»³². Yer Qorunni oshug'ig'acha o'ziga tortti. Horun dedikim, ey Muso yana sehr og'oz qilding. Muso (a.s.) aytti: «Yo arzu xuzihi». Tizig'acha yerga botti. Qorun mutavahhim bo'lub», uzr og'oz qildi. Muso (a.s.) g'a maqbul tushmay yerga amr etar erdi va yer ani quyiroq tortar yerd, to tamom yerga kirdi va gum bo'ldi. Xitob keldiki, yo Muso, Qorun sendin yetmish qotla iymon tiladi va topmadi. Bir qotla bizdin tilasa erdi, qabul qilur erduk. Muso (a.s.) dedikim, men dog'i ko'z tutar erdimkim, sandin iymon tilagay. Taqdiring yo'q erdi, tilamadi. Andin so'ngra qavm arozil va botilga gumon bo'ldikim, Muso (a.s.) Qorunning moli tama'ig'a ani halok qildi. Muso (a.s.) duo qildikim, aning yig'ilg'oni majmu'i yerga kirdikim, hech nima qolmadi. Va Muso (a.s.)g'a amri Ilohi nozil bo'lub erdikim, Shom diyoriga a'moliqa va jabborlar daf'in qilg'ay. Va ul toifa bag'oyat zaxim va jasim el erdilar. Avj ibni Unuqki mash-hurdurkim, boshi bulutqa surtulur erdi, ul qavmdin erdi. Muso (a.s.) o'n iki naqibnikim, qavmning sardori qilib erdi, yibordikim, Shomga borib, ul qavm ahvolining kayfiyatini bilib, xabar kelturgaylar. O'zi qavmi bila alar so'ngicha tebradi. Alar Shomg'a yetib ittifoqo Avj ibni Unuqqa yo'luqtilar va Avj alarni tutub, ba'zi debdurlarkim, etokiga solib, ba'zi debdurlarkim ovuchig'a olib, podshoh qoshig'a elttikim, bu toifa keladur ermishki, mulkni bizdin olg'aylar. Tamasxur qilib, ul jamoatni qo'ydilar. Qoytib shart qildilarkim, ko'rgonlarin Muso (a.s.)din o'zga kishiga demagaylar, qavm eshitsalar, tavahhum g'olib

bo'lub, munhazim bo'lmag'aylar. Ammo qavmg'a yetkondin so'ngra Yuvsha' ibni Nung'a Kolab ibni Yufnodin o'zga o'n rafiq yurub. qavmg'a aytilar: Muso (a.s.) Shom azimatin musammam qilib, bani Isroil dedilarkim, bizga a'moliqa bila urushur quvvat yo'qtur, urushg'a bormasbiz. Ey Muso, agar Shom mulki hukumatini tilarsen,

فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَتِلَا

«Fazhab anta va rabbuka faqotilo»³³. Muso (a.s.) qavmidin ranja bo'lub, sajda qilib ayttikim,

رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي

فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿١٢٤﴾

«Rabbi inni lo amliku illo nafsi va axi, fafruq baynana va baynal qavmil fosiqin»³⁴. Va Yuvsha' va Kolut yig'lab, qavmni yomon duo qildilar. Hamul zamon xitob keldikim, Ey Muso, necha bu qavm bizing voziha oyot va loyiha bayyinatimizni ko'rub, tamarnud va isyon qilg'aylar. Chun bularni fosiq deding, jazolarin beroli. Bu vai'ddin so'ng, ul o'n kishikim, ahdlarin sindurub erdilar, jasadlari erib oqti! Va qavm qolib, Muso va Horun va Yuvsha' va Kolut (a.s.) Shomg'a azimat qildilar. Va bani Isroil Misrg'a yondilar. Va ul kun tongidin oqshomg'acha yo'l yurub, oqshom manzilg'a tushgondin so'ngra ko'rdilarkim, hamul ko'chg'on manzil erdi. Hayrat bila tonglasi ko'chub, yana bu holni ko'rdilar. Bildilarkim, ul a'rollari jihatidin Tengri taolo alarni bu balog'a giriftor qildi, yerdin chiqardin noumid bo'lub, yerlik yeriga tushub, ko'ngullarin baloga qo'ndilar.

Muso (a.s.) chun ashob bila Shomga yettilar, ul kishikim avval alarg'a uchradi. Avj ibni Unuq erdi. Debduurlarki, Avj bir tog' porasin ko'torib, jami' qavmning ustiga tashlab, borisin halok qilay, deb keladur erdi. Soni'i korsoz qudrat izhorig'a hudhudga amr qildikim, ul tog' ustida o'lturub cho'qug'och, andoq teshildikim, Avjning bo'ynig'a tushub, ani halok qildi. Ba'zi debduurlarki, Muso (a.s.) asosi zarbi bila o'ldi.

Va Muso (a.s.) ashob bila qavm sori keldilarkim, bu kishi halok bo'ldi. Alar ul hollarin arz qildilar. Muso (a.s.) duo qilib, alarg'a karak va taranjabin yog'ar erdi. Va bir toshdin iki bulog' joriy bo'lub, alar serob bo'lur erdilar. to Haq taolo ul qavmni qirq yil ul bodiyada azob bila halok qildikim, biri qolmadi. Ammo qudrat ko'rguzub, Tihada bo'lg'on avlod va atbo'larin alarning adadi bila muvofiq biyobondin najot berdi va qavmdin hamul to'rt buzurgvor chiqdilar. Muso (a.s.)ning fazlu ilm va nubuvvat jihatidin martabasi andin o'ttikim, uqul havsalasig'a sig'qay, yo tiliga, yo ko'ngliga kechtikim, oyo bu kun olam yuzida Tengri taoloning mendin donoroq bandasi bormu ekan? Xitob keldikim, ey Muso, o'zungdin olimroq bandani ko'rar bo'lsang, majmaul bahrayng'a bor. Muso va Yuvsha' (a.s.) ul mavzi'g'a bordilar va bir tosh ustida bulog' boshida ozuqlarin unuttilar. Va ul qoq bolig' erdi. Xizr (a.s.) maqdami barakotidin ul bolig' tirilib, talpinib o'zin suvg'a soldi. Muso (a.s.) Yuvsha'din ju' dafig'a nima tiladi ersa, Yuvsha' (a.s.) aytti, zodni falon tosh ustida unutibmen. Ikov yondilar:

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْتَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْكُوفُوتَ

«Qola arayta iz avayno ilas-saxrati fainni nasitul huta»³⁵. Chun yonib ul mavzi'g'a yettilar. Muso (a.s.) Xizr (a.s.)g'a musharraf bo'lub, andin musohabat istid'osi qildi. Xizr (a.s.) dedikim, shoyad sanga mening musohabatlig'im toqati bo'lmag'ay. Muso (a.s.) dedikim,

سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا

«Satajiduni insho allohu sobiran valo a'si laka amro»³⁶ bu shart bila ikov bir kemaga kirdilar va bahr qat'ining asnosida Xizr (a.s.) ul kemandin tubin teshib, ma'yub qildi. Base zahmat bila yasadilar. Muso (a.s.) taajjub qilib, sababin so'rди. Xizr (a.s.) ayttikim,

أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا

«Alam aqul innaka lan tastatia maiya sabran»³⁷. Muso (a.s.) xomush bo'lub, kemadin chiqqondin so'ng bir shahrg'a yettilar. Suruk atfol o'yung'a mashg'ul erdilar. Xizr (a.s.) alar arosidin bir tiflni halok qildi. Muso (a.s.) ni hayrat beixtiyor qilib, yana ul ish kayfiyatidin savol qildi. Yana Xizr (a.s.) dedikim,

أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا

«Alam aqul innaka lan tastatia maiya sabran». Muso (a.s.) yana degondin pushaymon bo'lub, azimat qilib, kechqurun bir shahrg'a yettilar.

Ibn Abbas roziallohu anhu debdurkim, ul Antokiya shahri erdi. Kecha anda bo'lub, ul eldin taom tilab, alar ibo qildilar. Ikov andin o'tub, bir yerga yettilarkim, bir buzuq devor erdikim, oz asari qolib erdi. Xizr (a.s.) ul devorni imorat qilib, biyik qildi. Muso (a.s.) yana taajjub qilib, betoqat bo'lub dedikim, bu devorni ne jihatdin imorat qilmoqg'a bois erkin. Xizr (a.s.) dediki, bizing aromizda musohabatlig' ushmuncha bo'lg'ay.

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْتِي وَبَيْنِكَ

«Qola hozo firoqu bayni va baynika»³⁸. Va lekin uch ish hikmatin Muso (a.s.) so'rub, Xizr (a.s.) ayttikim, kema g'arqig'a jihat ul erdikim, chiqqon viloyat podshohi Munzir otlig' zolim kishidir. Elning butun kemasin zulm bila olur erdi va bu kema o'n faqirning erdikim, maoshlari aning ijarasi bila kechar erdi. Bu kemani aning uchun teshtimki, payvandlig' ko'rub, ma'yub deb olmag'ay, to ul faqirlar maosh jihatidin ojiz bo'lmag'aylar. Va ul tiflki o'lturdum, musulmon elning o'g'li erdi va ulg'oysa, kofir bo'lg'usi erdi. Aning maslahati bu qatlda erdikim, kufr ahli zumrasig'a kirmagay va azobi do'zax mustavjibi bo'lmag'ay. Ammo bu vayrona imoratig'a sabab bu erdikim, bu shaharda iki yatim tifldurkim, ato-ano solih erkandur. Va ul atfol uchun bu devor arosida ganj madfun qilibdurlar. Alar bulug' haddig'a yetib, muni tasarruf qilurdek bo'lg'uncha, bu devor munhadim bo'lur erdi. Va alar o'z haqlarin topmaslar erdi. Bu nishona jihatidin topqusidurlar. Muso (a.s.) Xizr (a.s.)ning ilmig'a mu'tarif bo'lub, xayrbod qilib, bir-

biridin ayrilishtilar. Ba'zi bu voqeani Tihadin burun, ba'zi so'ngra debdurlar. Ammo asah uldurkim, Tiha baliyyasi ayyomida erkandur. Ba'zi tavorixda Horun (a.s.)ning voqasin Tiha baliyyasining uchunchi yilida debdurlar va ba'zi ul baliyyaning qirqinchi yilida va aning sharhi budurkim, mazkur bo'lg'on tarixda Muso (a.s.)g'a vahyi keldikim. Horun (a.s.)g'a ajal yetibdur. Aning bila falon mavzi'g'a bor. Muso (a.s.) Horun (a.s.) bila ul sori mutavajjih bo'ldilar. Bir yerga yettilarkim, bir mutakallif uyda bir zebo taxt ko'rundi. Horun (a.s.) Muso (a.s.) g'a ayttikim, xotirim orzu qiladurkim, bu taxt ustida orom topsam. Muso (a.s.) ayttikim, andoq qil. Horun (a.s.) istid'o qildikim, Muso (a.s.) dag'i aning bila yotqay. Muso (a.s.) qabul qildi. Chun ikov taxt ustida yottilar, Horun (a.s.) ruh vadi'atin ajal mutaqoziysig'a topshurdi. Muso (a.s.) ma'lum qilg'och, aning madfanig'a mashg'ul bo'lg'och, ul uy bila taxt g'oyib bo'ldi. Muso (a.s.) ul qavmg'a kelib, xabarni aytti ersa, bani Isroil dedilarkim, Muso (a.s.) bu jihatdinki qavm andin Horun (a.s.)ni ko'prak sevarlar, ani o'zi qatl qilibdur. Muso (a.s.) duo qildi, to Haq taolo ul taxtni Horun (a.s.) bila alarg'a ko'rguzdi. Va Horun (a.s.) ul taxtdin qavmg'a man' qildi. Dog'i yana ul taxt g'oyib bo'ldi. Va Muso (a.s.) uy va taxtni ko'rgan yerga oliy imorat yasab, Horun (a.s.)ning Alfozor otlig' o'g'lin atosi mansabida voliy qildi. Bu holdin so'ngrakim, Muso (a.s.)ning yoshi yuz yigirmiga yetib erdi, bani Isroilni hozir qilib, alarg'a nasihatlar qildi. Va kotiblar o'lturtub, «Tavrot»ni mutaaddid bitib va o'zi birni muborak xati bila bitib, Jabroil (a.s.) bila tashih qilib, sandiqush-shahodag'a soldi. Va o'zgalarni tashih qilg'ondin so'ngra har qavmig'a birin berdi. Va aning tilovati va ahkomining ijrosig'a vasiyat qildi. Va o'z xilofatini Yuvsha' (a.s.)g'a berib, elni anga topshurdi, eldin vasiqatlar oldi.

Yuvsha' (a.s.) xilofatig'a va borcha qabul qilg'ondin so'ngra Yuvsha' bila qavm arosidin chiqti va Yuvsha' (a.s.)ni quchub, xayrbod qilib, kiygon ko'ngloki arosidin g'oyib bo'ldi. Noinsof qavm Yuvsha'ni Muso (a.s.) qatlig'a muttaham qilib, mahbus qildilar. Kechasi Muso (a.s.) qavm tushiga kirib, ul ishdin man' qilib tonglasi ani qo'yдилar. Va Muso (a.s.) Horundin uch yosh kichik erdi. Va qabri ma'lum ermaskim qoydadur.

R u b o i y:

Musoki, jahong'a tushti g'avg'osi aning,
 Horun erdi vaziri donosi aning.
 Chun bo'ldi bihisht sori ma'vosi aning,
 Ne qoldi aso, ne yadi bayzosi aning.

Ba'zi mutafarriq axborki, ul chog' voqea bo'ldi. Fir'avn qizining bir mashshotasi bor erdi. Bir kun aning sochin tararda tarog'i ilikdin tushti. «Bismilloh» deb yerdin oldi. Qiz atosig'a aytti. Atosi ul zaifani temir qozug'lar bila chormix qilib, o'tluq qiziq toshni bosh va yuziga qo'yduirdi. Ul mazluma dindin yonmadi. Va uch oyliq tiflni qiziq tanurg'a soldi. Va ul tifi anosig'a fasih til bila dedikim,

اصبرى يا اماه فقد وصلت الى الله وثلت رضاه وليس الان بينك وبين الجنة الا خطوة اوخطوتين

«Isbiri yo ummoh faqad vasalti ilallohi va nilti rizohu va laysal ona baynaki va baynal-jannati illo xatvatan av xatvatayni»³⁹. Bu holdin azim xalq qibtilardin musulmon bo'ldilar. Va Osiya binti Muzohim roziyallohu anho aning maqtali mujmalan o'tti, chun tojur-rjor erdi, oncha bila o'tsa bo'lmas. Nisbati Lut (a.s.)g'a yetar va Fir'avning aqrabosidindur. Ba'zi aning maqtalin debdurlarkim, mashshotani Fir'avn qatl qilurda, ul iztirob qilib, Fir'avng'a qotiq so'zlab, dinni izhor qildi. Fir'avn ani ham mashshotag'a qilgan azob bila qatl qildi. Ammo azobi chog'ida Muso (a.s.) duosi bila Tengri taolo ul azobdin alam yetkurmay, bihishti jovidong'a eltti. Va Muso (a.s.)ning mu'jizoti borcha anbiyodin ko'ptur.

Yuvsha' ibni Nun (a.s.) mursal payg'ambardur. Va Muso (a.s.)din so'ngra Shom xilofatin yaxshi qildi. Va ko'prak mufassirlar muttafiqdurlar mungakim, Haq subhonahu va taolo ul oyatda debdurkim,

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَتْلِهِ لَا أَبْرَحُ حَتَّى
أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا

«Va iz qola Muso lifatohu lo abrahu hatto ablug'a majmaal bahrayni av amziya huquban»⁴⁰ iborat Yuvsha'dindur. Anga amr bo'ldikim, Muso (a.s.)din so'ngra, Shom jabborlari yana istilo toptilar, borib alarni daf qilg'an. Yuvsha' (a.s.) bani Isroil bila mutavajjih bo'lub, Urdun rudig'a yetkonda, suv uluq erdi, Muso duosi bila Nil shaq bo'lub cherik o'tti. Va Ari shahrikim, matonat va qo'rg'oni rif'atda vasfdin toshqoridur, muhosara qildi. Xaloyiq ayttilarkim, bu qal'ani muhosara bila olmoq mumkin emas. Yuvsha' (a.s.) eshitib, duo qildi. Ul qo'rg'onning porasi yiqilib, qavm kirib tasarruf qildilar va g'anoyimni Yuvsha' (a.s.) amri Ilohi bila buyurdikim, kuydirdilar. Bir kishi bir oltin toshin xiyonat qilib erdi, xoing'a ham o't tushti. Va bu voqeadin so'ngra Yuvsha' (a.s.) qavmg'a amr qildikim, o'tgan yozug'laringiz uzri uchun Tengri hazratida tazarru' qilib, talabi mag'firat qiling! Alarkim amr bajo kelturdilar, mag'fur bo'ldilar. Ba'zi ul so'zga istehzo qildilar. Osmondin bir o't tushub, mustahziy elni o'rtadi. Va Yuvsha' (a.s.) Dori shahrini fath qilib, Balqog'a mutavajjih bo'ldilar. Va Boliq degan anda podshoh erdi. Bal'am Bo'urki, mustajobud-da'va erdi, ul shahrda erdi.

Yuvsha' (a.s.) muhosara qilg'ondin so'ngra Boliq istido'sidin duo qildikim, Yuvsha' (a.s.) sipohi munhazim bo'ldi. Yuvsha' (a.s.) munojot qildikim, xitob keldikim, bu shahrda bir banda bizning ismi a'zam bila duo qilur. Bu inhihom aning duosidin bo'ldi. Yuvsha' (a.s.) dedikim, bori Xudoyo, chun g'ayri mavqe' duo qildi, ul ismni anga unuttur'g'il. Tengri taolo Yuvsha' (a.s.) istid'osi bila ul ism Bal'am zamiridin mahv bo'ldi. Yana Yuvsha' (a.s.) sipoh yig'ib, ul shahrni muhosara qildi. Bu qotla xush shakl fohishalarni shahrdin chiqardilarkim, bani Isroildin har kim zino qilsa erdi, Tengri taolo balo yiborur erdi. Birov ul favohishdin biri bila zino qilg'och, arolarig'a toun tushti. Ul kishi bila ul fohishani o'lturub, xalq tazarru' qilib, Yuvsha' (a.s.) duosi bila Tengri taolo ul baloni daf qildi. Andin so'ngra Yuvsha' (a.s.) ul shahrni fath qildi va a'moliqa qatlig'a hukm qildi. Va Bal'am ham ul maqtullar arosida, chun islom tarkin qilib erdi, do'zax azimati qildi, jum'a sabohidin shomig'acha yoqin qatl erdi. Va

a'moliqadin xotirjam' bo'lmaydur erdi. Bani Isroilg'a shanba kechasi va kuni ham toatdin o'zga ishga ruxsat yo'q erdi.

Yuvsha' (a.s.) duosi bila Tengri taolo kunni mag'rib soridin qoytorib, falakda oncha tavaqquf berdikim, qavm dushman ishidin forig' bo'lub, o'z ibodatlarig'a mashg'ul bo'ldilar. Va gunashni Yuvsha' (a.s.)din boshqa Tengri taolo Sulaymon (a.s.) bila amir ul-mo'minin Ali karramallohu vajhahu mo'jiza va karomatidin mag'ribdin mashriq sori harakat berdi. Har qoyisi o'z yerida kelgay, inshoalloh taolo.

Va Yuvsha' (a.s.) bu fathdin so'ngra Oy degan shahrni ham fath qilib, elidin o'n iki ming kofirni qatl qildi. Va ul diyorda ko'p xalqni islomg'a kiyurdi. Va mag'rib zaming'a azm qilib, ko'p bilod olib, o'tuz bir podshoh kuffordin o'lturub qoytti. Va muncha g'aroyib taqriban yeti yilda bo'ldi. Va andin so'ngra, yigirmi yil xalqni «Tavrot» mutolaasig'a ta'lim qildi. Andin so'ng qazo yetti. Va ba'zi islomg'a kirganlardin ham murtad bo'ldilar debdurlar. Kolut ibni Yufnoni o'z xilofatig'a musharraf qilib, xalqni anga topshurdi va olamdin vido' qilib chiqti yoshi ba'zi rivoyatda yuz o'n va ba'zida yuz yigirmi yetidur. Vallohu a'lam.

Sh e ' r:

Yuvsha'ki, solib kufr ahli ko'ngliga xarosh,
Muso dinida el bila qildi maosh.
Har necha quyoshda ayladi mu'jiza fosh,
Oxir qaro yerga kirdi andoqki quyosh.

Kolut ibni Yufno (a.s.) ko'prak ulamo qoshida mursaldur. Yuvsha' (a.s.)din so'ngra bani Isroilni yaxshi zabt qilib, mulk ochti. Oxir ul-amr Shom xiyomig'a sipoh tortib, malik Boraqni asir qildi. Va ul kofire erdikim, yillar jabbor sifatlig' bila saltanat qildi. Derlarki, yetmish podshoh va podshohliq doiya qilg'onlar aning hibside erdilarkim, bormog'larin kesib erdi. Shom taomi tortilurda alarni hozir qilib, ilaylariga taom qo'ydilar va alar og'izlarin yerga kelturub, itlardek nima yerlar erdi. Kolut aning bila ham bu muomalani qildi. Chun bu fath dast berdi, Kolut qavmni Misrg'a olib keldi va ko'p vaqt ham nubuvvat va ham saltanat surdi. Oqibat o'g'li Nusho Qavsga saltanatni musallam tutub, valiahd qilib, olamdin o'tti. Muddati zamoni necha yil erkani ma'dum ermas uchun bitilmadi.

R u b o i y:

Kolutki, Yuvsha' vasiy etti oni,
Ko'p vaqt erdi olam aro davroni.
Ham shahlig'u ham nubuvvat erdi shoni,
Gar shohu gar nabiy bo'lurlar foni.

Hizqil (a.s.) Xaloyiq ani Abula'juz dedilar. Sharhi bukim, atosining iki xotuni bor erdi. Aning anosig'a farzand bo'lmas erdi. Va yoshi ham ulg'oyib erdi. Ammo yana bir xotundin o'n o'g'li bor erdi. Va bu xotun andoqki, zuafo rasmidur, ul birga ham o'g'ulsizliq jihatidin ham ta'n qilur erdi, ham ajuzalig' jihatidin shamotat ko'rguzur erdi.

Ajuza aning shamotatidin mutaassir bo'lib, bir kecha tong otuncha munojot qilib, Tengri taolodin bu baloning ilojin tiladi. Tengri taolo aning duosin bu nav' mustajob qilibdurkim, ul o'n iki yoshtin yigit bo'ldi. Va Hizqil (a.s.)ning atosidin homila bo'lib, Hizqil (a.s.) vujudqa keldi. Bu jihatdin ani Abulajuz debdurlar. Tafsir ahli qoshida muxolifatdur, bu bobdakim ul payg'ambarkim, qavmini Tengri taolo isyonlari jihatidin halok qildi va ul duo bila borchasin turguzdi, Yuvsha'dur, yo Ushmuil, yo Hizqil (a.s.). Va debdurlarkim, asah uldurkim, Hizqil (a.s.) bo'lg'ay. Ul voqea bu nav'durkim, Hizqil (a.s.)g'a amr bo'ldikim. Ilyo shahrig'a borib, kufforni ding'a dalolat qilg'ay. Va ba'zi Doron degan shahrni debdurlar. Hizqil (a.s.) amrni bu qavmg'a targ'ib qildi, qabul qilmadilar. Qahri Ilohi qavmni toun balosig'a muhtalo qildi. Qavm ul balo maxlasig'a jalo ixtiyor qildilar. Chun mulklaridin bir miqdor yo'l chiqdilar, bir hoyil un osmondin kelib, borchasi halok bo'ldilar. Ibn Abbos raziyallohu anhu alarni to'rt ming debdur va Hasan sekiz ming va Vahb ibni Munabbah sekson ming. Har taqdir bila, chun borcha halok bo'ldilar, kishi yo'q erdikim, alarni dafn qilg'ay. Islonib etlari so'ngaklaridin ayrildi. Hizqil (a.s.) e'tikofidin chiqib, chun qavmg'a o'tub, ul holni ko'rdi, ko'ngliga riqqat bo'lib, duo qildikim, Yo Rab, bu xalqni turguz! Duosi mustajob bo'ldi, Tengri taolo alarni borchasin turguzdi. Bo vujudi bu g'arib hol qavm gohi Hizqil (a.s.) amrig'a muti' erdilar, goh emas erdilar. Muborak xotiri alardin malul bo'lib, vatandin hijrat qilib, Bobilg'a bordi. Va anda muddate bo'lib, Tengri taolo hukmin butkardi. Va muhorak marqadin Hilla bila Kufa arosida ham debdurlar.

R u b o i y:

Hizqil erdi rasuli pokiza sifot,
Mursal dedilar nubuvvatin borcha siqot.
O'lganlar agarchi damidin topti hayot,
O'lmakdin o'ziga bo'lmadi lek najot.

Ilyos (a.s.) Horun (a.s.) naslidindur. Ba'zi ani Idris debdurlar, bu man'i bilaki, aning ruhi va haqiqati bu surat bila noqislar takmili uchun zuhur qilmish bo'lg'ay. Ba'zi ham musallam tutmaydurlar.

Rivoyatdurki, Hizqil (a.s.)din so'ngra bani Isroil arosida millat haysiyyatidin ko'p bulg'onchug'luq voqe' bo'ldi. Ul nav'ki, Muso (a.s.) dini arodin chiqti va «Tavrot» ahkomi unut bo'ldi va anvo'i butlar yasab, ul qavm butparastlig'qa mashg'ul bo'ldilar va fisq va isyonlari haddin o'tti. Haq taolo Ilyos (a.s.)ni alarning hidoyati uchun mab'us qildi. Va Ilyos (a.s.) alarni Tengri taolog'a dalolat qildi. Hech kishi Ilyos (a.s.) so'zin qabul qilmadi va aning qatli qasdig'a mashg'ul bo'ldilar. Ilyos (a.s.) amri Ilohi bila alarning arosidik chiqib tog'lar arosida maxfiy maosh o'tkarur erdi, to ulki Ba'labak podshohi bir azim but yasab, otin Ba'l qo'ydi. Va borcha ishda istionat andin qilur erdi. Va sevar o'g'li xasta bo'ldi. Har necha aning sihatin istid'o qildi, foyda topmadi. Xotuni makkorai qattola g'arib erdi. Bani Isroildin yeti podshohg'a tegib erdi. Har birin bir hiyla bila o'lturub va yetmish farzand ul salatindin hosil qilib erdi. Va Ilyos (a.s.)g'a bag'oyat dushman erdi va aning qatlig'a ko'p sa'y qilur erdi. Va o'g'li shifosig'a Shom viloyati butlaridin istimdod uchun jamoati kasir yiborib erdi. Ilyos (a.s.) chun alarg'a uchrab dedikim, ey nodon qavm, bu jamodlardin hech naf' va zarar yo'qdur, nega anga

maraz bergan Xoliqdin shifosin tilamassiz? Qavmg'a aning so'zi haybatidin titrotma tushti: Kelib podshohqa aytilarkim, kishilar yiborib Ilyos (a.s.)ni keltururg'a hukm qildi. Ul elga osmondin o't tushub kuydilar. Necha qotla bu nav' voqe' bo'ldi. Oqibat Ilyos (a.s.) amri Ilohi bilan Ba'labakka kelib, Yunus (a.s.) atosi uyida qaror tutti. Va Yunus (a.s.) tifi erdi, necha kundin so'ngra yana tog'-u dasht azimati qildi. Va ul favrda Yunus (a.s.) g'a ajal yetib oxir bo'ldi.

Yunus (a.s.) atosi Ilyos (a.s.)ni topib iltimos qilib, Ilyos (a.s.) duosi bilan Yunus (a.s.) badanig'a ruh kirib ihyo zumrasig'a kirdi. Va Ilyos (a.s.) ajuzalar uylarida maxfiy yurur erdi. Chun qavm nodonlig'idin malul bo'ldi, duo qildi, uch yil elga yog'in yog'madi va azim qahat bo'ldi. Bu asnoda Alyasa' (a.s.) Ilyos (a.s.)g'a rafiq, bo'ldi. Va ul yigit erdi. Va Ilyos (a.s.) ulg'oyib erdi, yana amri Ilohi bila qavm arosig'a kirib dedi, yillardurkim bu jamodlarni parastish qiladursiz, bularg'a shifoat qilingkim, sizga yog'in yog'sun. Va illo, siz iymon kelturung, men Tengri taolog'a munojot qilay to yog'in yog'sun. Qabul qildilar. Alar shifoatidin yubusat ko'prak bo'lg'ay. Ilyos (a.s.) duosidin yog'in yog'ib, hububot ko'kardi. Kuffor va'dag'a vafu qilmadilar. Ilyos (a.s.)g'a ul gumrohlar ixtilatidin malolat ortqondin so'ngra, Alyasa' (a.s.) ni xilofatig'a ta'yin qilib, xaloyiq ko'zidin maxfiy bo'ldi. Va Tengri taolo ani izzat qibobida eldin mastur asrabdur. Bahru bar darmondalarig'a dastgirliq qilur. Va holo tirikdur. Andoqki, Xizr (a.s.) vallohu taolo a'lam. Va muddat va da'vatida bir kishi aning dinig'a kirdi.

R u b o i y:

Ilyosqa eldin chu ko'b o'ldi tug'yon,
Elning ko'zidin ruhdek bo'ldi nihon.
Har kimni xalos qilsa eldin Yazdon,
Ne tong anga umri abadiy bo'lsa nihon.

Alyasa' (a.s.) bani Isroil anbiyosidindur. Atosini. Axtub debdurlar. Va aning ishi dehqonliq erdi. Ilyos (a.s.)g'a vahy yettikim, ani valiahding qil! Ul hazrat aning tarbiyatig'a mashg'ul bo'ldi, ishi elga xilofatqa yetti. Va muddate bani Isroilni Haq taolog'a da'vat qildi. Va andin xoriqi odot va mu'jizoti ko'p voqe' bo'lubdur. Ul jumladin biri bukim, birov uyiga mehmon bo'ldi va ul mezbonig'a farzand orzusi erdi va bo'lmas erdi. Aning duosi bila Tengri taolo anga farzand berdi. Va ul farzandig'a necha vaqtdin so'ngra ajal yetti. Yana aning duosi bila ruh badanig'a kirib, ko'p vaqt tirildi. Bu nav' mu'jizoti ko'ptur. Bovujudi bu nav' holot bani Isroil gohi anga munqod erdilar, gohi yo'q. Xotiri ul eldin toriqib, Zul-kiflni o'z xilofatig'a ta'yin qildi. Va o'zi munojot qilib, Tengri taolog'a vosil bo'ldi. Va bu murodini Tengri taolo hosil qildi.

R u b o i y:

Ilyos chu Alyasa'ni voliy etti,
Haqdin anga anvari nubuvvat yetti.
Gar ul qochib el malolatidin ketti,
Ul ketgondek bu dog'i ketmay netti.

Zul-Kifl (a.s.) bobida ixtilof ko'bdur. Ba'zi ani Hizqil debdurlar. Ba'zi debdurlarki, Ayyub (a.s.)ning o'g'lidur, oti Bishr. Va agar bu rivoyatlardan har qoysi rost bo'lsa, Alyasa' zamonidan yiroq tushar. Ul asah rivoyat bila Alyasa' ibni Axtub (a.s.)g'a vasiydir. Va bu laqab bila mulaqqab bo'lg'anida aqvol ko'ptur. Bu muxtasarda iki qavl bila ixtisor qililur. Biri ulkim, Alyasa'ning vasoyasig'a bani Isroilning Tengri taolog'a dalolat qilmog'ida Muso (a.s.) dinining rivojida va «Tavrot» ahkomining ijrosida va ta'limida mutakaffil bo'ldi. Yana bir qavl ulkim, Tengri taolo bir kofir podshoh da'vatig'a amr qildikim, oti Kan'on edi. Ul aytikim, mendin ko'b isyon voqe' bo'lubdur. So'zuing bila iymon qabul qilsam, ne bilaykim Tengri taolo qoshida qabul bormu, yo yo'q? Magar sen Haq taolo rahmatig'a kafil bo'lg'aysenqim, men ko'ngul tinchi bila iymon keturgaymen. Zul-kifl (a.s.) Kan'ong'a kafil bo'ldi, kafolat xati bitib berdi. Ul iymon qabul qilib, saltanat tarkin tutub, Tengri ibodatig'a mashg'ul bo'ldi. Chun ajal yetti, ul xatni vasiyat qildikim, aning bila dafn qilg'aylar. Rivoyat budurkim, Haq taolo payg'ambari kafolati jihatidin Kan'ong'a rahmat qilib, bihisht nasib qildi. Va bir malakka amr bo'ldikim, ul xat bila elga zohir bo'lub, Kan'on bashoratin yetkurdy. Qavm ul holdin mutaassir bo'lub, iymon qabul qilib, aning risolatig'a e'tirof qildilar. Ba'zi debdurlarkim, e'tirof ahlining iymonlarig'a ham qabul uchun kafil bo'ldi. Chun ishi Tengri taolo rahmatig'a e'timodidin bu nav' ishlarga kafolat erdi, bu laqab bila mashhur bo'ldi. Va muddat qavmi hidoyatig'a ishtig'ol ko'rguzub, olami foniyg'a vido' qildi.

R u b o i y:

Zul-kifl ishikim, Haqqa dalolat erdi.
 Haq rahmatidin elga kafolat erdi.
 Chun qavmning oyini zalolat erdi,
 O'tti chu zamirig'a malolat erdi.

Ashmuil (a.s.) oliy sha'n payg'ambardur. Zul-Kifl o'tkandin so'ngra, necha qarng'acha bani Isroil arosida payg'ambar mab'us bo'lmadi. Va Odiy g'olib bo'lub, alarning ahvolig'a ko'p futur yuzlandi va qatl va asir va toroj ko'rdilar. Va dushmanlar Sakina tobutidin necha payg'ambarzoda va malikzoda bila toroj va asir eltilar. Qavm tazarru' qilib, o'zlariga bir peshvo tiladilar ersa, Tengri taolo Ashmuil (a.s.)ni mab'us qildi. Va aning bi'sati zamonida oliy imom Tengri rahmatig'a bordikim, qavmning qabz va basti aning ilkida erdi. Qavm Ashmuilidin podshoh istid'o qildilar. Ul ilhom mujibi bila Shorakni dediki. Tolutqa mashhurdur, Tengri taolo sizga podshohliqqa taqdir qilibdur. Qavm or qildilarkim, bu vaqtg'acha saltanat Yahudo naslida erdi va Shorak ibni Yamin naslidan erdi. Ashmuil (a.s.) dedikim, taqdir budurkim, aning saltanati vaqti yetkach, Quddus tog'iki, muddatlardurki taskin topibdur, o'tsiz qaynay boshlag'ay. Va Sakina tobutikim, qarmlardur g'oyib bo'lg'oli, oshkoro bo'lg'ay. Va hol ulkim, bular vuqu' topti va Ashmuil (a.s.) Tolutni saltanat amrig'a mansub qildi. Qavm dog'i qabul qildilar. Va ul vaqtda Falastin mulki Jolutning istilosidin bani Isroil ul yerg'a yetib erdikim, borcha zulm ko'rarlar erdi. So'ngra alarg'a jizya ta'yin qilib erdi, Ashmuil (a.s.) Tolutni Jolut dafig'a amr qildi. Va Tolut sekson ming cherik bila Falastin mulkiga azimat qildi. Va aning sipohi Jolut vahmidin biyobonda suvsizlig'-u isig' havo shiddatidin mutafarriq bo'lub, uch yuz o'n kishi bila Jolutqa yetishti. Va Jolut aning olida sipoh tuzatmakka or qilib, yolg'uz maydong'a kirdi. Va Tolut Dovud (a.s.) g'a qizin berur va'dasin qildi va anga o'tru yibordi. Dovud (a.s.) Jolutni halok qildi.

Va Jolutni ham Kalbos derlar. Bani Isroil fath topib, Jolut azim cherikining amvolin tasarruf qildilar. Va Ashmuil (a.s.)ning yoshi ellik ikkiga yetkanda olamdin o'tti. Va o'n iki yil qavm arosida nubuvvat qildi. Va marqadin derlarki, Sovadadur, vallohu a'lam.

R u b o i y:

Chun qavmg'a Ashmuil bo'ldi hodi,
Jazm o'ldi anga rasulluq isnodi.
Elga qilibon Haq yo'lining irshodi,
Azm etti, chu yetti umrining mi'odi.

Dovud ibni Iysho (a.s.) Yahudo avlodidindur. Aning zikri ijmolli bila o'tti. Juzviy tafsil zarurdir. Ashmuil (a.s.) zikri dog'i aning zikrida lozim kelur. Va Dovud (a.s.) ahvolining tafsilu bukim. Iyshoning o'n uch o'g'li bor erdi. Dovud (a.s.) borchadin kichikroq erdi va haqir jussaroq erdi va karih manzarroq erdi va Iysho ani shubonliqqa ta'yin qilib erdi va anga ajib holot mushohada bo'lur erdi. Chun Ashmuil (a.s.) Kalbos urushig'a Tolutni muqarrar qildi, vahy keldikim, Jolutning qatli Iysho avlodidin ul birining ilikidadurkim, falon zirih aning bo'yig'a rostdur. Ashmuil (a.s.) Iyshoning avlodidin tilab, o'n iki og'o-inining bo'yig'a rost kelmadi, Iyshog'a aytti: yana o'g'lung bor esa, keltur! Iysho ayttikim, bir o'g'lum borkim, qo'y kutar. Ammo anga bu ish qobiliyati yo'qtur va ani tilamak befoydadur. Ashmuil (a.s.) aning so'rog'in so'rub, borib topti. Qo'yin suvdin o'tkaradur erdi, suv ulug'roq jihatidin qo'ylarni ikirar-ikrar ko'torib o'tkarur erdi, Ashmuil (a.s.) ko'rgach, bildikim, nubuvvat shafqatining osoridur. Aning bila muloqot qilib dedikim, sanga o'z ahvoldingdin g'aribosor hech ma'lum bo'lurmu? Dovud (a.s.) aytti: bo'lur. Sharhini so'rdi ersa, ko'p g'arib osor bayon qildi. Ul jumladin biri bukim, keldikim, bir tosh maning birla takallum qildikim, men ul tosh menkim, maning bila Horun (a.s.) falon dushmanini halok qildi. Va men ul toshni olib to'brag'a soldim. Yana iki tosh ham ushbu dastur bila, biri Muso (a.s.) biri Ibrohim (a.s.) dushmanini o'lturubbiz, bizni dag'i ko'tor, deb ayttilar. Alarni ham to'brag'a solib, solg'ondin so'ngra ucholasi tosh bir bo'ldi. Ashmuil (a.s.) Dovud (a.s.)g'a nubuvvat va saltanat bashoratin berib, Tolut qoshig'a kelturdi. Va Tolut kuyovliki va mulk shirkati va'dasi berib, Dovud (a.s.) Jolut maydonig'a kirib, ul toshni anga otib, Qodir qudrati bila ani halok qilib Jolut bani Isroilg'a mag'lub bo'ldi. Va Dovud (a.s.) Tolut va'dalarig'a vafo tiladi. Tolut ko'p xizmat buyurg'ondin so'ngra, qizin anga berdi. Va bani Isroil qoshida Dovud (a.s.) ning izzu sharafi ortti. Va Tolut vahmdin pushaymon bo'lub, Dovud (a.s.) qasdig'a bel bog'ladi. Dovud (a.s.) andin qochib, maxfiy yurur erdi. Tolut ko'b kishi aning topmog'ig'a ta'yin qilur erdikim, o'lturgay. Bani Isroil ulamo va ahborini qatlg'a yetkurdikim, bu toifadin hech kishi qolmadi. Va bu ish vuqu'idin so'ngra nodim bo'lub, parishonhol go'ristonlar kezar erdikim, ne qilsam Tengri taolo tavbamni qabul qilg'ay. Bir mustabojud-da'va zaif qolib erdi, anga qolib erdi, anga tavassul qilib, holin dedi. Ul Ashmuil (a.s.) qabri boshig'a borib, duo qildi. Ashmuil (a.s.) qabridin chiqib ayttikim, oni jihod qilsangkim, o'n o'g'lung ilayingda shahid bo'lsalar, so'ngra o'zung shahodat topib, Tengri taolo tavbangni qabul qilg'ay, deb yana qabrig'a kirdi. Va qabr butti. Va Tolut Ashmuil buyurg'onini bajoy kelturub, bani Isroil andin xalos bo'ldilar. Bu holdin so'ngra, Dovud (a.s.) nubuvvat baland poyasi bila saltanat piroyasig'a musharraf bo'ldi. Va aning sha'nida bu oyat keldikim,

يٰۤاٰدٰمُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ

«Yo Dovudu inno jaa'lnoka xalifatan fil arzi fahkum baynannosi bil haqqi»⁴¹.

Va derlarki azimati bir yerga yettikim, to'rt ming kishi kecha anga nigohbonlig' qilurlar erdi. Va mo'jizotidin biri hasan savtdurkim, Tengri taolo anga nasib qildi. «Zabur»ni anga irsol qildikim, qachon ul savt bila «Zabur»ni o'qusa erdi, vahshu tayr, jinu ins yig'ilib, behol bo'lurlar erdi. Va ul gohlar o'zga libos kiyib, ani tonimas eldin istifosor qilur erdikim, Dovud sizing bila nechuk maosh qiladur. Bir kun anga masmu' bo'ldikim, Dovud (a.s.)ning aybi budurkim, Bayt ul-moldin maosh o'tkaradur. Mutaassir bo'lub, Tengri taolodin bir san'at istid'o qildikim, vajhi maosh andin hosil qilg'ay. Tengri taolo zirhgarlik san'atin anga karomat qildi. Yana bir mu'jizasi bu erdikim, zirhgarlikka hojati ifzor yo'q erdikim, temur ilikida mumdek yumshar erdi. Yasalg'ondin so'ngra o'z holig'a borur erdi.

Rivoyatdurkim, har qachon Dovud (a.s.) tasbih va tahlilg'a mashg'ul bo'lsa erdi tog'-u tosh va davobb-u ashjor aning muvofaqatig'a tasbihg'a ishtig'ol qilurlar erdi. Va ul avqotin to'rt qism qilib erdi. Bir kun ulamo bila suhbat tutub dars va ta'limg'a mashg'ul bo'lur erdi. Va yana bir kun quzzo masnadig'a o'lturub, xaloyiq qazoyosin bir-birdin o'tkarur erdi. Yana bir kun o'z haramlari bila zist qilur erdi. Yana bir kun munojotda der erdikim, yo Rab, saning hazratingda ne nav' maosh qilsamkim, sanga mustahsan tushgay? Xitob kelur erdikim, meni ko'p yod qil va men sevganlarni sev, xaloyiqqa o'z nafsingga hukm qilg'ondek qil va g'oyib qardoshing firos hidin muhtariz bo'!

Manquldurkim, bani Isroil ulamosi bir kun dedilarkim, oyo, hech bandag'a bir kun o'tgaymukim, andin zillate vujudqa kelmagay? Dovud (a.s.) dedi: shoyad mendin ibodat qilur kun kelmagay. Va bu xiyol bila ibodat kuni ishga mashg'ul bo'ldi. Ko'rdikim, bir g'arib ranglik farishta, kabutar chiroyliq erdi, ravzandin kirib, aning qoshinda qo'ndi. Dovud (a.s.)g'a qilg'on xayolin unutturdilar. Ul qushni tutarg'a mayl qilg'och, ul qush ravzandin chiqib, tomg'a qo'ndi. Dovud. (a.s.) ani tutmoqg'a tomg'a chiqti. Haryon ko'z solurdakim, qush qayon bordi ekan, ko'zi savmaasi yonidag'i bir bo'stong'a tushtikim, bir jamila g'usl qiladur erdi. Xotiri bag'oyat moyil bo'ldi. Tafahhus qilg'ondin so'ngra bildikim, Uryoning mankuhasidur. Va Uryo Dovud (a.s.)ning Savob otlig' inisi bila Balqo shahrining muhosarasig'a mashg'ul erdi. Va qavmda mutaayyin kishi erdi. Dovud (a.s.) Savobqa noma bitib, dushvor ish Uryog'a ruju' qildikim, Uryo ul harbda shahid bo'ldi. Va Dovud (a.s.) ul zaifaning iddati o'tkondin so'ngra nikoh qilmoq bo'ldi. Va hamonoki, Dovud (a.s.)ning to'qson to'quz harami bor erdi. Ul zaifa dedi: bu shart bila qabul qilurmenkim, mendin o'g'lung bo'lsa, valiahding bo'lg'ay. Dovud (a.s.) qabul qilub, ani qildi. Sulaymon (a.s.)ning anosi uldurkim, nubuvvat va saltanat Dovud (a.s.)din so'ngra anga yetti. Va muddate Dovud (a.s.) ni Tengri taolo qilg'on xatosig'a olim qilmadi, to bir kun xilvatida toatqa mashg'ul erdikim, ilayida necha kishi hozir bo'ldi. Va bu ish g'ayri ma'hud erdi. Dovud (a.s.) so'rdikim, ne xalqsiz? Alar dedilar, qo'rqma.

قَالُوا لَا تَحْفَظْ حَصَانِ بَعْنِ بَعْضًا عَلَّ بَعْضٌ فَاحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ

وَلَا تَنْطِطْ وَاهْدِنَا اِلَى سَوَاءِ الصَّرَاطِ

«Qolu lo taxaf, xasmoni bag'o ba'zuno alo ba'zin fahkum baynano bil haqqi valo tushtit vahdino ilo savois-sirot»⁴².

Dovud (a.s.) xusumatlaridin so'rdi. Alardin biri yana biridin shikoyat qildikim, to'qson to'quz qo'yi bor. Va mening bir qo'yum bor erdi, mendin tama' qilib, ul qo'yumni oldi. Dovud (a.s.) ayttikim, mundoq bo'lsa, sanga zulm qilibdururlar. Alar mutabassim bo'lub dedilar:

قضى الرجل على نفسه

«Qazar-rajulu alo nafsihi»⁴³. Va g'oyib bo'ldilar. Dovud (a.s.) bildikim, alar maloyika erdilar. Va Dovud (a.s.) o'z qilg'on ishining qabohatidin xotirig'a kelib, dud boshig'a oshti. Va bu xatosi uzrig'a qirq kun sajdadin bosh ko'tarmadi. Navha bila o'z holig'a yig'lab tazallum qildi. Jabroil (a.s.) kelib, baxshish bashoratini kelturub dedikim, Uryoning rizosini hosil qil, Tengri taolo karami bila xud gunohingdin o'tti.

Dovud (a.s.) Jabroil ta'limi bila Uryo qabri boshig'a borib, Uryodin talabi afv qildi. Haq taolo Uryo tanig'a ruh kiyurub, Dovud (a.s.) ani qatlg'a amr qilg'onin afv qilib, mankuhasin nikoh qilg'oli jihatidin javob bermadi. Dovud (a.s.) boshig'a tufroq sovurub, jaza' bunyod qildi ersa, xitob keldikim, sen xotiringni jam' tut, biz chun gunohingni bog'ishladuq, qiyomat kuni Uryog'a oncha javr va qusur karomat qilollikim, ul ham seni bihil qilg'ay. Dovud (a.s.) ko'ngli ul ishtin itmiynon topti. Va bu voqeadin so'ng, o'ttuz yil hayotda erdi. Rivoyatdurkim, Dovud (a.s.) tazallumi va munojoti chog'ikim, mulk ishiddin parvoyi qolmaydur erdi, o'g'li Shalum arozil va avbosh ig'vosi bila mulk ishiga daxl qilib, istiqloq ko'si urdi. Chun Dovud (a.s.) gunohi afv bo'lub, mulk ishiga shuru' qildi, Shalum vahmdin firor ixtiyor qildi. Va Dovud (a.s.) Savobni aning daf'ig'a yiborib dedikim, iliklasang, ani qatl qilmag'aysen. Savob ani tutqoch, oxir qildi. Dovud (a.s.) ranjida olamdin o'tdi. O'tar chog'da, Sulaymon (a.s.)g'a aning qasosini buyurub, Sulaymon (a.s.) ul amrni bajo kelturdi. Va bu vaqtda bani Isroil ul nav' qolin bo'lub erdikim, adadin kishi bilmas erdi. Tengri taolo alarni toun marazi bila kam qildi.

Manquldurkim, uch kecha-kunduzda yuz yetmish ming kishi alardin Tengri taolo hukmin butkordilar. Bu holatda Dovud (a.s.) va qavm, ulamo va ahbori Bayt ul-muqaddasning sahrosi ustiga kelib, boshlarini yalong qilib tazarni' qildilar. Haq taolo ul baloni daf' qilg'och, Dovud (a.s.) qavmning qolg'onig'a buyurdikim, bu yerda Tengri taolo shukrig'a bir ma'bad bino qilingkim, hamisha shukr adosig'a ibodat qilg'aysiz. Va qavm aning buyrug'i bila masjidi Aqso imoratin bino qildilar. Yorimig'a yetkondin so'ng, Dovud (a.s.) bir rivoyat bila, yuz yigirmi yashab erdi. Tengri taolo rahmatig'a bordi. Va xilofat va valiahdi Sulaymon (a.s.) erdi, o'z saltanati zamonida ul binoni tugotti.

R u b o i y:

Dovudki, shoh erdi vu payg'ambari pok,
Johi qoshida past edi avji aflok.
Jonig'a ajal urarda tig'i be bok,
Naf' etmadi shahlig'u nubuvvat xoshok.

Sulaymon ibni Dovud (a.s.) andin mashhurroqdurkim, ahvoli ko'b sharhqa ehtiyoj bo'lg'ay, ammo juzviy tafsildin chora yo'qdur. Ul duo qildikim:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا يُتَبَعِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي

«Rabb ig'firli va habli mulkan lo yanbag'i li ahadin min ba'di»⁴⁴. Har oyina duosi mustajob bo'lub, bovujudi nubuvvat, ba'zi debdurlarkim bo vujudi ulkim, rub'i maskun saltanatini Tengri taolo anga nasib qildi, bovujudi bu saltanat jinu ins va vahsh-u tuyurni aning mahkumi amri qildi. Va yelni farmonig'a kiyurdi va ismi A'zam yozilg'an xotam karomat qildikim, mazkur bo'lg'onlar aning barakotidin. Ul buyurg'onni qildilar. Va ul bir bisot yasattikim, jami'i xalq sipohi aning ustida sig'ar erdi. Qayon borsa, elga amr qilur erdikim, bu bisot bila xalqini aning bila eltur erdi. Va mashhurdurkim, saboh Shomdin azimat qilib, choshtni Istaxrda yer erdi. Andin azimat qilib, shom taomin Qobulda ixtiyor qilur erdikim,

وَسَلِّمْ عَلَى الرِّيحِ غَدُوها شَهْرُورِ وَأَحْها شَهْرُ

«Valisulaymonar-riha g'uduvvuhoh shahrin va ravohuhoh shahrin»⁴⁵ aning sha'nida nozil bo'lubdur.

Dovud (a.s.)din so'ngrakim, masjidi Aqso binosini Sulaymon (a.s.) tugatti va aning asnosida Bayt ul-muqaddas shahrini ham yasadi. Va shahri azamatida va masjid zebida ahli tarix g'arib mubolag'alar qilibdurlar. Ul jumladin biri bukim, shahrg'a o'n iki qo'rg'on biri-birining davrig'a yo'ng'on toshdin yasatti. Yana biri bukim, masjidni yeti rang toshdin tugotib, qiymati javohir bila murassa' qildi. Va ushoq tosh o'rnig'a hamul javohirdin to'kturdi. Va ul uyda amr qildikim, hargiz ibodatdin va ulamo ilmi ta'limidind xoli bo'lmag'ay. Va Bayt ul-muqaddas va masjidi Aqso ko'b qarilar bu dastur bila ma'mur erdi. Vayronlig'i Buxt un-nasrdin erdi, shoyadki o'z yerida kelgay.

Va Sulaymon (a.s.) vahshu tayr tilin Tengri taolo inoyatidind bildi. Bir maydoni murabba'kim har zil'i-o'q iki yig'och bo'lg'ay, farsh to'shotib erdikim, xishtining biri oltun, biri ko'mush erdi. Bir jonib taxtinkim, javohir bila murassa' erdi qo'yarlar erdi. To'rt ming oltun kursi taxtining iki yonida qo'yarlar erdikim, -bani Isroil ulamo va ahborin o'ltururlar erdi. Va taxtqa yoqin Osafi Burxiyoki vaziri erdi, aning kursisind qo'yarlar erdi. Va Sulaymon (a.s.) tulu'din g'urubqacha

ما خلق الله

«mo xalaqalloh»⁴⁶ qaziyasind surub, hukmind qilur erdi. Va dev-u pari va vahsh-u tayr xizmatida turarlar erdi. Va isig' havoda tuyur boshi ustida soya qilurlar erdi. Va oqshom uyiga azimat qilg'och, zambilboflig'din hosil qilg'on nima bila ro'za ochar erdi. Bir kun aning hukmi bila yel mazkur bo'lg'on bisotni va farshni eltib boradur erdi. Vodiy un-Namlg'a yettikim, ba'zi ani Toyifi Hadido debdurlar. Va mo'r xaylining shohi sipohig'a amr qildikim, Sulaymon sipohi bila o'tadur. Maskaningizga kiringkim, sizga ul sipohdin zarare etmagay. Sulaymon (a.s.) ul amrdin voqif bo'lub, anda tavaqquf qilib, ul mo'rni

ovuchig'a olib, aning bila mukolama qildi. Biri muni so'rdikim, xaylingni bizing ostimizdin tanbih qilding, bilmassenmukin, bizing oyog'imiz ostida mo'r ozurda bo'lmas. Mo'r dedikim, yo nabiulloh, sendin xotirjam'durman, ammo shoyad saning shuurung bo'lmagay, xaylingdin osib yetkay, deb tanbih voqe' bo'ldi. Va rayosat sharti nomar'iy qolmadi. Sulaymon (a.s.) dedikim, mandin azimush-sha'nroq maxluq bilurmusen? Dedikim, sendin azimush-sha'nroq mendurmen. Sening taxting bir jamoddur. Mening taxtim saning muborak ilkingdur. Sulaymon (a.s.) dedi: saning sipohing ko'prak ekan yo maning? Mo'r dedi: Maning. Sulaymon (a.s.) dedi: Maning sipohim adadin kishi bilmas. Mo'r amr qildi, yetmish ming mo'r xayli chiqtilarkim, bir xaylning adadin kishi bilmas erdi. Sulaymon (a.s.) ul ishtin ibrat olib, mo'r Sulaymon (a.s.)ni chekurtka ayog'i bila ziyofat qilib, Sulaymon (a.s.) mo'rg'a navozishlar qilib, ul yerdin o'tti. Manquldurkim, Sulaymon (a.s.)ning hashamati nihoyatqa yetkondin so'ngra, muddao qildikim, har maxluqnikim Haq taolo aning mahkumi qilibdur, borhasin ziyofat qilg'ay. Munojot qilib ruxsat ham topti. Bir biyoboni vasi' azim toptikim, bir tarafi daryo erdi. Devlarga buyurdikim, iki ming yeti yuz qozon yasadilarkim, har qaysisining davrasining qutri ming qari erdi.

Banokatiy tarixida debdurkim, yigirmi iki ming o'y zibh bo'ldi. O'zga borcha ashyoni mundin qiyos qilsa bo'lg'ay. Bu ma'kulot necha vaqtdin so'ngkim tugandi. Ul dashtda yoydilar va borcha maxluqotqa salo urdi. Va bu asnoda Tengri taolo bahr davobbidin bir dobbani suvdin chiqordi. Va ul dobbha Sulaymon (a.s.)g'a dedikim, sen maxluqotni ziyofat qiladur emishsen, bu kun rizqimni Haq taolo saning xoningga havola qilibdur. Sulaymon (a.s.) dedi, bu taomlarkim yoyilibdur, ulcha sanga kofiydur, yegil. Ul dobbha ul muddatda pishkon taomni tamom yeb to'ymay, Sulaymon (a.s.)din nima tiladi. Sulaymon (a.s.) ojiz bo'ldi. Dobba dedikim, saboh bir rizqimdin sulsi yeyildi, yana iki sulsi qolibdur. Sulaymon (a.s.) dedi: Magar sen Tengri taolo xon arzoqidin to'yg'aysen? Dobba dedikim: yo Sulaymon, sen muni bilmasmu erdingkim, Tengri taolo maxluqotin magar o'z xoni karamidin to'yg'ozg'ay, bu nav'kim meni ko'rdung. Bu bahrda Tengri taolo andoq jonivorlar yaratibdurkim, har biriga iki mendekni tu'ma qilibdur. Sulaymon (a.s.) Tengri taolo sun'ig'a ofarinlar qilib, o'z qilg'onidindin munfail bo'lub, Haq taolo qoshida ajzig'a e'tirof qildi, afvu mag'firat tiladi. Tengri taolo aning matlubini anga yetkurdi. Ul tanbih bo'ldi. Manquldurkim, Sulaymon (a.s.) tuyurdin har birini bir ishga ta'yin qilur erdi. Hudhudni suv topmoq amrig'a muqarrar etib erdikim, biyobonlarg'a guzar qilurda suv darboyist bo'lur erdi. Bir kun suvg'a ehtiyoj bo'lub, Hudhud topilmadi. Sulaymon (a.s.) suvg'a buyurdikim, ani hozir qilg'ay. Ul hozir qilg'och, Sulaymon (a.s.) xitob qildi, g'azab bilakim, qayon borib erding? Va hol ulki, Hudhud bir zamon mulozimatdin forig' topib, sayr uchun tayron qilib, bir shahrg'a ko'zi tushub erdikim, oti Sabo erdi va podshohi Bilqis otlig' xotun erdi. Va aning ahvolining kayfiyatindin mashruh bilib kelib erdi, Sulaymon (a.s.) so'rg'och, arz qildikim, bu nav' shahrg'a yettim va bu nav' podshohi bor. G'oyat husn-u jamol va nihoyati husn-u kamol va salatindin munfarid va millati oftobparastlig'. Otasi Sharohil Ya'rib ibni Qahton naslindin va anosi Rayyona jinikim, jin shohining qizi bo'lg'ay. Va muning asnosida oncha ta'rif qildikim, Sulaymon (a.s.)g'a aning muloqoti mayli bo'lub, maktub bitdikim, islom davlatig'a musharraf bo'lsunki,

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٢٠﴾
 أَلَا تَعْلَمُونَ عَلَىٰ وَأَنقَرِي مُسْلِمِينَ ﴿٢١﴾

«Innahu min Sulaymona va innahu bismillohir rahmonar rahim. Allo ta'lu(v) alayya va'tuni muslimina»⁴⁷ andin muxbirdur. Va bu nomani Hudhudqa berib, Sabo shahrig'a yibordi. Va noma Bilqisqa yetkondin so'ngra, Bilqis taammul bila to'rt kirpich: ikisi oltun, ikisi kumush, dog'i bir muhrlik durj va yuz qiz va o'g'ul — barisin borhasig'a eranlar libosi kiydurulgan orasta qilib, Munzir ibni Amrkim, aql va kayosatlig' kishi erdi, bu nimalar bila Sulaymon (a.s.) hazratig'a yibordi. Dog'i dedikim, agar xishtlarni qabul qilur va sening bila istig'no yuzidin muloqot qilur, payg'ambar emas va agar aks qilur, payg'ambardur. Andin so'ngra o'g'lonlarni qizlardin ayirsun, dog'i huqqada ne nima erkanni desun va degondin so'ngra yetishmokin ham aytsun. Munzir mutavajjih bo'lub, Sulaymon (a.s.)g'a Jabroil (a.s.) kelib, ul ishlardin xabar berdi. Sulaymon (a.s.) mazkur bo'lg'on ul o'n iki yig'och oltun, ko'mush, xisht to'shagon yerda sipohini orasta qilib, Munzirning yo'lida to'rt xisht o'rnini ochuq qildilar. Munzir bu hashamatni ko'rub, hayron qolib, o'z kelturgon tuhfasidin sharmanda bo'lub, hamul ochuq qolg'on to'rt xisht o'rnig'a qo'yub, Sulaymon (a.s.) hazratig'a keldi. Ochug yuz bila e'zoz-u ikrom qilib buyurdikim, tuhvakim kelturub erding, ne uchun tashlading? Ani qabul qilmasbiz, qoytib Bilqisg'a aytkim, iymon qabul qilsun. Va inosni zukurdin ayirdi va durj ichinda dedikim, yoquti nosuftadur. Ani chiqorib buyurdikim, olmos bila sufta qilsunlar. Chun Munzir Bilqis xizmatig'a ko'rgonlarin arz qildi, Bilqis Sulaymon (a.s.) xizmatig'a mutavajjih bo'ldi. Bir yig'och yoqin yetkonda Sulaymon (a.s.)g'a xabar bo'ldi. Va mazolim devonida o'lturub, dedikim, bo'lg'ayki Bilqisning taxtin Sabo shahridin bot kelturgay.

قَالَ عَفْرَيْتُ مِنَ الْجِنِّ أَنَا أَنَا بِكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ

وَلِئِنْ عَلَيَّ لَقَوْلِي آمِينَ ﴿٣٦﴾

وَلِئِنْ عَلَيَّ لَقَوْلِي آمِينَ ﴿٣٧﴾

«Qola ifritun minal jinni ana otika bihi qabla an taquma min maqomika va inni alayhi laqaviyyun amin»⁴⁸. Sulaymon (a.s.) dedikim, mundin botroq kerak. Yana bir jin dedikim, ko'z yumub — ochquncha kelturay. Aning so'zin pisand qilab va ul Sulaymon (a.s.)g'a qilg'on da'viysi bila hozir qildi. Va ul taxtni Bilqis yeti o'tlosh uy ichinda qo'yub, borhasin muqaffal qilib erdi, Sulaymon (a.s.) buyurdikim, o'z taxti qoshida qo'ydilar. Bilqisqa bor bo'ldi va o'z taxti go'shasida yer berib, iltifotlar qildi. Bilqis o'z taxtini ko'rub, mutaajib bo'lub, Sulaymon (a.s.)ning nubuvvatig'a shaki qolmadi. Va Sulaymon (a.s.) Bilqisni o'z qiz-qardoshi qoshida tushurdi. Necha kunluk musohabatdin so'ngra, mezbob mehmonning xasoyili hamidasin ta'rif qilib, Sulaymon (a.s.) Bilqisni o'z nikohig'a tortti. Va aning muborak ayog'ida tuk bor erdi. Aning jihatidin devlar hammom binosin qilib, to'ra tarkibi bila ul ishning iloji qildilar. Va ul sohibi davlat jihatidin necha ming yildurkim, xaloyiq hammom osoyishig'a musharrafduklar, ta'rifdin mustag'niydur. Sulaymon (a.s.) fitnasi «Qolallohu taolo:

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَالْقَيْنَانَ عَلَيَّ كَرِيمًا. جَدَّائِمُ أَنَابٌ ﴿٦١﴾

«Valaqad fatanno Sulaymona va alqayno alo kursiyyihi jasadān summa anoba»⁴⁹. Sulaymon (a.s.) fitnasi sharhida muxtalif rivoyat bor. Ammo ulcha bu muxtasarg'a munosibdur yozilur. Ba'zi debdurlarki, bovujudi yeti yuz haram va uch yuz sariyat Tengri taolo Sulaymon (a.s.)g'a bir o'g'ul berdikim, bir ko'zi ko'r va bir iliki va bir oyog'i yo'q erdi. Sulaymon (a.s.) va Bilqis va Osaf insof yuzidin o'zlarining uyubig'a mu'tarif bo'lub, duo qilg'och ul tiflni Haq taolo tandurust qildi va aning muhofazati uchun Sulaymon (a.s.) jinlarni ta'yin qildi. Tengri taolo aning o'z o'g'lini soyir atfoldin mumtoz qilib, pisandida tushmay, Azroilg'a amr bo'ldikim, ruhin qabz qilib, jasadin Sulaymon (a.s.)ning taxti ustida tashladilarkim,

وَالْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا

«Va alqayno alo kursiyyihi jasadān»⁵⁰ maqsud mundin bo'lg'ay. Va Vahb ibni Munabbah bila ibni Abbos Raziyallohu anhumo debdurlarkim, Sulaymon (a.s.)ning fitnasi intizoi erdi. Va jasad iborati Sixryoord otlig' devdin erdikim, aning taxti ustiga aning surati bila qirq kun mutamassil bo'ldi. Va bu ish kayfiyati bu erdikim, Sulaymon (a.s.) kim, Jazira mulukidin birinkim, otin Saydun debdurlar va butparast erdi o'lturdi. Qizinkim malohat zevari bila orosta erdi qo'ldi. Ul qiz atosi firoqida betoqat erdi, Sulaymon (a.s.) aning davosin tilab topmas erdi. Ul qiz shayton ig'vosi bila Sulaymon (a.s.)g'a iltimos qildikim, devlar otam shakli bila bir surat yasab keltursalarkim, gohi ani ko'rub ko'nglumga tasalli bo'lsa, aning muddaosi maqbul tushub, bu ish surat tutti.

Chun qiz burun butparast erdi, bu suratni parastish qila boshladi. Sulaymon (a.s.) g'ofil va bu ish Osafg'a yetti. Osaf Sulaymon (a.s.) majlisida anbiyoyi sobiqning na'tin qilurda, Sulaymon (a.s.)ning atosi zamonig'acha tufuliyat aniyomi maoshining ta'rifin qildi. Sulaymon (a.s.)g'a bu dushvor keldikim, muncha g'arib inoyatlarkim, anga Tengri taolo saltanati ayyomida nasib qildi. Osaf alardin nechuk nima demadi? Osafdin istifsoz qilg'och, ayttikim, birovningkim qirq kun uyida butparastlig' bo'lg'ay, anbiyo zumrasida ne nav' ta'rif qilsa bo'lg'ay. Sulaymon (a.s.) so'rub bilgandin so'ngra, ul butni ushotib, o'zi tazarnig'a tushti. Bu asnoda mustarohg'a kirarda ma'hud tariqi bila xotamni Jaroda otlig' kanizakka topshurdi. Mazkur bo'lg'on dev Sulaymon (a.s.) surati bila kelib, kanizakdin xotamni olib, Sulaymon (a.s.) taxti ustiga chiqib, hukm qila boshladi. Sulaymon (a.s.) chiqib xotamni tilagach, shaklin ham Tengri taolo mutag'ayyir qilib erdi, kanizak ani tanimadi. Dedikim, xotamni Sulaymon oldi, sen ne kishisen? Sulaymon (a.s.) o'z surati bilan birovni taxtida ko'rgach, bildikim, hol nedur. Shahrin chiqib, shahrda sargardon yurur erdi. Qayon borsa, ne kishisen? – deb so'rsalar erdi, men Sulaymonman, der erdi. Ani telba deb, tosh otib, boshig'a tufroq sochib, iyzo qilurlar erdi. Va devi la'in taxt ustida noma'qul va nomashru' hukmlar qilur erdi. Mutaajjib va mutag'ayyir bo'lg'ondin so'ng, dev bildikim, qiladurg'on ish aning ishi emas. Ul xotamni daryoga tashlab, g'oyib bo'ldi.

Va Sulaymon (a.s.) ro'zi jihatidin daryo qirog'inda bolig'chilarg'a muzdurluq qilur erdi. Ul xotamni bir bolig' yutub, alarning domig'a tushub, Sulaymon (a.s.) muzdig'a berdilar. Sulaymon (a.s.) bolig' ichidin xotamni olib, yana saltanat taxtig'a bordi.

Va bu voqea hamul butparastlig' ayyomi bila muvofiq qirq kun. Va jasadni ba'zi mufassirlar bu devdin ta'bir qilibdurlar. Va aning g'aroyib e'jozin bir gunash raddidurkim, mujmalan o'tti. Va sharhi budurkim, osorini ko'rarga mashg'ul erdikim, gunash botti va

muborak xotirig'a asr namozi favt bo'lg'on uchun iztirobg'a tushti. Tengri taolo gunashni qaytarib, ul hazrat namozin qilg'uncha o'z yerida turg'uzdi. To namoz tugondi, yana g'urub qildi. Tarix ahli debdurlarkim, Sulaymon (a.s.)ning savmaasining eshikida har kun g'aybdin bir daraxt paydo bo'lur erdi va xosiyatin Sulaymon (a.s.) so'rar erdi. Bir kun bir daraxt paydo bo'ldi va xosiyatin so'rg'och, javob berdikim, xosiyatim sening mulkunga vayronlig'dur. Sulaymon (a.s.) bildikim, vaqt yetibdur. Vasiyatlar kitobat qildi va Tengri taolodin iltimos qildikim, aning favtin dev va paridin necha vaqt maxfiy tutqay. Va shishadin bir uyi bor erdikim, anda toat qilur erdi. Ul uyga kirib, asosig'a tayonib olamdin o'tti. Va xaloiq ko'rar erdikim, Sulaymon (a.s.) asosig'a tayonib turubdur. To muddatlardin so'ngra, asosin qurt yeb usholdi. Va ul hazrat yiqilg'ondin el favtin bildilar va aning mavtidin ixfosi iltimosida so'zlar debdurlar. Yaxshiroq budurkim, Bayt ul-muqaddas tuganmoki hamoncha fursat maqsud erdikim, aso butun erdi. Tugagondin so'ngra aso sindi va devlar ul ishni tugotib erdilar. Vallohu a'lam.

R u b o i y:

Olamni Sulaymong'a Haq etmish ma'mur,
Hukmi soldi jinu bashar xaylig'a sho'r.
Oxir chu ajal anga maqom ayladi go'r,
Tufroq ichida qildi vatan uylaki mo'r.

Luqmoni hakim. Tarix ahlidin ba'zi ani hukamo silkida mazkur qilibdurlar. Va ko'prak el ani payg'ambar debdurlar. Va ba'zi rivoyatda mundoqdurki, Tengri taolo nubuvvat va hikmat arosida muxbir qildi. Har taqdir bila:

وَلَقَدْ آتَيْنَا لَقْمَنَ الْحِكْمَةَ

«Va laqad otayno Luqmonal-hikmata»⁴¹ aning sha'nidadur. Bo'la olurki, bovujudi nubuvvat hikmat dag'i anga nasib bo'lmish bo'lg'ay. Rangi qaro erkandur. Dovud (a.s.) suhbatig'a musharraf bo'lur erdi. Va andin ko'b g'aroyib vujud tutar erdi. Ba'zi debdurlarki, qul erdi va ozod bo'lg'onida muxtalif rivoyat bor. Biri bukim, xojasi bir rud qirog'indi birov bila nard o'ynadi, bu shart bilakim, mag'lub bo'lg'on bu rud suyini tamom ichgay yo molin bergay. Va Luqmonning xojasi utkuzdi. Harif rudxona suyini tamom ichmak taklif qildi. Va ul mutahayyir bo'ldi. Luqmon dedikim, shart qiladurg'on vaqtdag'i suvni hozir qil yo g'arazing bu hozir suv bo'lg'on bo'lsa, rudning bu qirog'indag'n suvni ichkuncha nori qirog'indag'i suvni turg'uz. Harif bu ishdin ojiz bo'ldi. Xojasi xalos topib, Luqmonni ozod qildi. Yana biri bukim, xojasi anga buyurdikim, qo'y o'lturub, yaxshiroq: uzvini pishurub keltur. Ul yurokini tili bila pishurub kelturdi. Yana bir qotla dedikim, qo'y o'lturub, yomonroq uzvini pishurub keltur. Hamul iki uzvdin kelturdi. Xoja nuktasin so'rdi ersa, dedikim, ko'ngul: noshoyista af'oldin va til noboyista aqvoldin biri bo'lsa, alardin yaxshiroq uzv yo'qtur va agar bo'lmasa, alardin yomonroq yo'q. Yana biri bu kim, xoja anga buyurdikim, kunjid ek! Ul arpa ekti. Xoja so'rdikim, arpa ekib, kunjid nechuk toparsen? Dedikim, chun sen noshoyist ish qilib, nechuk Tengri taolodin rahmat va jannat tama' qilursen, men ham dedim: arpa eksam, kunjud shoyad bar topqaymen. Xoja mutanabbih bo'lub, ani ozod qildi. Duo qilib, uch ming yil umr

topibdur. Ba'zi yeti kargas umri debdurlarki, har biri besh yuz yildur, aning so'zlari-dindurkim, to'rt ming so'z bitibdurlar va to'rt so'z bila ixtisor qilibdurlar. Ikisini doyim yod qilmoq kerak va ikisini unutmog kerak. Burung'i ikidin biri o'zi qilg'on yaxshilikdur va biri g'ayri qilg'on yomonlig'.

Luqmonning g'arib holoti va nofi' maqoloti ko'ptur. Bu muxtasarda muncha bila qanoat qilildi.

R u b o i y:

Luqmonniki, ba'zi dedilar payg'ambar,
Ba'zi dedilar hakimi pokiza siyar.
Uch ming yashabon bu dayrni qildi maqar,
Ming muncha ham o'lsa, qilg'uluqdur bu safar.

Yunus ibni Matto (a.s.) atosi oti bila mashhurdur. Otasi Lodiy ibni Ya'qub (a.s.) naslidindur, mursal payg'ambardurkim,

وَإِن يُؤْتَسَلِمِينَ الْمَرْسَلِينَ ﴿١٣﴾

«Va inna Yunusa laminal mursalin»⁵². Agarchi Sulaymon (a.s.) zamonidin anga degincha, balki Sulaymon (a.s.) avlodidin erdi, ammo chun hech tarixda marbut topilmadi. Yunus (a.s.) chun Sulaymon (a.s.)din so'ngra, mursal payg'ambar erdi, andin boshlandi. Ani Tengri taolo mab'us qilib, Suy eliga yibordi. Va Suy eli ani nubuvvatda takzib qilib, Yunus (a.s.) g'azab qildi va xalqig'a yomon duo qildi. Va ruxsati Ilohi bo'lmay, ahlu ayoli bila xalqning arosidin chiqib, alardin andoq maxfiy bo'ldikim, agar Tengri taolodin qavmig'a balo kelsa, ani duo qilurg'a topmag'aylar. Tengri taolo xotimal-anbiyo salavotullohi alayhi va alo olihig'a sabr qilmoqqa amr qilib, Yunus (a.s.) qilg'onidin nahy qilurkim,

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٤﴾

«Fasbir lihukmi rabbika va lo takun kasoibil hutii»⁵³ Chun Yunus (a.s.) eldin chiqti, qavmig'a Tengri taolo bir bulut yibordikim, andin o't yog'ar erdi. Qavm muni ko'rgach, Yunus (a.s.)ni tilay boshladilarkim, iymon keturgaylar. Chun bildilarkim, Yunus (a.s.) alar topqudek bormaydur, dedilarkim, Yunus (a.s.) adam bo'lsa Yunus (a.s.) Tengrisi hozirdur. Borchalari o'g'ul-ushoqlari bila boshlarin yalong qilib, tazarru'g'a mashg'ul bo'ldilar va tavba va inobat qila boshladilar. Chun tavbalarida sodiq erdilar, Tengri taolo qabul qilib, ul baloni alardin daf' qildi. Ammo Yunus (a.s.) alardin ayrilg'onda kemaga kirib, bahr yuzinda bir azim bolig' og'zin ochib, kema ahlig'a qasd qildi. Barcha ittifoq qildilarkim, bir kishini anga tu'ma bergaylar. Necha qotla qur'a soldilar. Yunus (a.s.)g'a qur'a tushub, Yunus (a.s.) bildikim, mag'zub bo'lubdur. Uzin bolig' og'zig'a tashladi. Va bolig' Yunus (a.s.)ni yutub, Tengri taolo bolig'ning qursog'ida ani asradi. Va Yunus (a.s.) qirq kun bolig' ichinda erdi va bu tasbihni vird qilib erdikim,

لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

«Lo iloha illo anta subhonaka inni kuntu minazzolimin»⁵⁴. Qirq kundin so'ngra, Tengri taolo Yunus (a.s.) xatosidin kechib, ani uch qarong'uluqdin qutqordikim, biri kema va biri suv va biri bolig' qursog'i bo'lg'ay. Va bolig' daryo qirog'ig'a kelib, ani qiroqqa soldi. Va ul yanglo tuqqan yoshdek bo'lub erdi, bir sutluk kiyikka amr bo'ldikim, har kun kelib, anga sut berur erdi va bir yig'och anga soya qilur erdi. Qirq kundin so'ngra, o'z holig'a kelib, amri Ilohi bila qavm arosig'a kirdi, qavm aning hidoyati bila iymon sharafig'a musharraf bo'ldilar. Va ko'b vaqt bo'lub, Tengri taolo hukmin butkardi. Va derlarki, Kufada madfundur.

R u b o i y:

Yunuski, nubuvvat ko'zini yorutti,
Takzib ila qavm ko'nglini o'rgotti.
Bolig' ichida agarchi maskan tutti,
Ham oxir ajal bolig'i ani yutti.

Omus va Muso va Ma'. Sohibi «Guzida» Hamdulloh al-mustavfi bu uch kishini ahli tarixdin naql qilibdurki, mursal erdilar. Va bani Isroilni Muso (a.s.) dinig'a da'vat qildilar.

Sodiq va Sadduq va Salum – bu uch kishiga Tengri taolo nubuvvat berib, Antokiyya xalqig'a yibordikim, alar havldin borcha halok bo'ldilar. G'ayri atfolkim, bulug' haddig'a yetkaydur erdilar va ul atfol iymon davlatig'a musharraf bo'ldilar.

Finjor Muso va Momul-qavsi va Javfaraf va San'a Kusi va Uryo – bu besh kishini ahli tarix payg'ambar debdurlar. Bani Isroilda Muso (a.s.) dinig'a da'vat qildilar va Zul-Kifl ahdig'a yoqin erdilar. Ba'zi Zul-Kifl (a.s.)ni bulardin so'ngra aytibdurlar.

Favoyil va Hukoy. Ba'zi muarrixlar bu ikovni ham payg'ambar debdurlar. Zul-Kifl zamonida Muso (a.s.) dinig'a da'vat qildilar.

Zijurmo va Madohi. Ba'zi qavl bila payg'ambardurlar. Zul-Kifl (a.s.)din so'ngra va da'vatlari Muso (a.s.) dinig'a erdi.

Va Shu'yo payg'ambar erdi. Va ba'zi debdurlarki, Yunus (a.s.) o'zidin so'ng ani bani Isroilg'a valiy qildi. Va ani ba'zi debdurlarkim, ul Yunus (a.s.)din burunroq erdi. Vallohu a'lam. Buxt un-nasrning buzug'lig'i va Bayt ul-Muqaddasni vayron qilib, javohirikim Sulaymon (a.s.)din beri bor erdi, ul borchasin eltgoni va azim qatllar qilg'oni ko'prak ahli tarix ittifoqi bila bu anbiyo zamonidadur. Va ba'zi debdurlarkim, Doniyol (a.s.)ni Buxt un-nasr Bayt ul-Muqaddasdin eltib, muddati zamonida asrab, bir tush ko'rub, unutqondin so'ngra, Doniyol (a.s.) ham tushin, ham ta'birin aytib, ul banddin xalos bo'ldi.

Uzayr (a.s.) anbiyo avlodidindur. Buxt un-nasr Bayt ul-Muqaddasni buzg'onda, ani abnoyi jinsi bila asir qilib, Bobilg'a eltti. Andin xalos topib kelurda, bir kentda tushti va eshokini bog'lab, uchasin bir daraxtqa qo'ydi. Va ilayida anjir erdi va bir zarf uzum shirasi. Va bu mahalda xayolig'a Tengri taolo amvotni ihyo qilurig'a fikrga tushti. Va ul kentning buzug'larida odamiyning quruq so'ngoklari bor erdi. Alarni ko'rub, hayrati

orttikim, bu churuk so'ngoklarni tirguzmokta g'ayri hayratki, aqlg'a mustavliy bo'lg'ay, o'zga nima yo'qdur. Haq taolo qudrati iqtizosi ul qildikim, Uzarning hayrati daf bo'lub, bu hol anga aynal-yaqin bo'lg'ay. Lojaram, amr bo'ldikim, ruhin muborak jasadidin chiqordilar va markabin dog'i ruhsiz qildilar. Va Tengri taolo Uzayr (a.s.) jismin el ko'zidin pinhon asradi, bu holg'a yuz yil o'tti.

Bu muddatdin so'ngra Tengri taolo Uzayr (a.s.)ni tirguzdi. Bir malak andin so'rdikim, «Kam labista?» Javob berdikim, «Yavman av ba'za yavmin». Ul malak dedi:

بَل لَّيْسَتْ مِائَةٌ عَامٍ فَأَنْظِرِي إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ
وَأَنْظِرِي إِلَى جِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ

«Bal labista miata omin fanzur ilo taomika va sharobika lam yatasannah. Vanzur ilo himorika va linaj'alaka oyatan linnosi»⁵⁵. Chun muni Uzayr (a.s.) mulohaza qildi, ko'rdikim, anjir o'z o'rnida va uzum shirasi hamul zarfda toza erdi. Va markabining churugan so'ngaklariga boqti. Ko'rdikim, bir-biriga muttasil bo'lub, ustiga et o'rlandi va aning ustiga teri tortildi, dog'i ruh badanig'a kirib tirildi.

Uzayr (a.s.) bildikim, aning yuz yil burung'i qilg'on taraddudi jihatidin Haq taolo anga bu nav' qudratin ko'rguzdi. Va aning san'atig'a ofarin o'qub, markabin minib, o'z shahrig'a tebradi. Ul shahrg'a yetkondin so'ngra, chun yuz yil o'tkon jihatidin ko'p tag'yir topib erdi, hech yerni tonimay, ko'b zahmat bila o'z saroyini topti. Ammo kishi yo'q erdi, bir ko'r kanizakdin o'zga. So'ngra Uzayr (a.s.) andin so'rdikim, bu uy Uzayrning uyidur? Ul tasdiq qilib dedikim, sen kimsenkim, bu yuz yildakim, mening maxdumum g'oyib bulubdur. Men ani kam eshitibmen. Ul dedikim, men Uzayrdurmen. Kanizak ayttikim, agar chin aytasen, Uzayr (a.s.) mustajobud – da'va erdi, duo qilkim, maning ko'zum bino bo'lsun. Uzayr (a.s.) duo qildi. Haq taolo ul kanizakning ko'zin bino qildi. Uzayr (a.s.) ning muborak yuzin ko'rgach, tanidikim, anga bu yuz yilda hech tag'yir voqe' bo'lmaydur erdi. Faryod qilib ayog'ig'a tushub, yugurub Uzayr (a.s.)ning o'g'lonlarig'a mujda yetkurdikim, o'g'lonlari biri yuz yoshar erdi, biri yuz o'n yoshar erdi. Atolarin yigit ko'rub tanimadilarkim, Uzayr (a.s.)ning bag'rida bir xol bor erdikim hilol shakli bila. Ul nishonani ochib ko'rub, alar ham muborak qadamig'a yuz surtub, qavmg'a xabar bo'ldi. Qavm ham inonmay, dedilarkim, «Tavrot»ni hechkim Uzayr (a.s.)din yaxshiroq bilmas erdi, to ul kitobni Buxt un-nasr eltti oramizda kishi bilmas. Uzayr (a.s.) «Tavrotni azbar o'qudi va alar bildilar. Ba'zi yerlarda yoshurun qolg'onni muqobala qildilar ersa, bir harf ortuq-o'ksuk emas erdi. Ba'zi bu g'arib holotdin Uzayr (a.s.)ni «ibnulloh» dedilar.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ

«Va qolatil-yahudu Uzayrunubnullohi»⁵⁶. Va ba'zi muarrixlar Uzayr (a.s.)ni bo'lg'on holotini Armiyog'a isnod qilibdurlar. Va Uzayr (a.s.)ni Azr otlig' inisi bila tug'ub bila o'ldilar. Ammo o'lar vaqtda Uzayr (a.s.) yuz yoshar va Azr iki yuz yoshar erdi. Mundin g'aribroq hol tavorixda oz voqe'dur. Va o'g'lonlari qari kishilar erdi, yoshqa atolaridan ulug'roq. Vallohu a'lam.

Zakariyo va Yahyo (a.s.) va Maryam binti Imron. Alar zaylida Zakariyo (a.s.)ni Sulaymon (a.s.) naslidin debdurlar. Va ul Bayt ul-Muqaddasda mujovir erdi. Va Imronkim, Zakariyo (a.s.)ning amuzodasi erdi, ul dag'i mujovir erdi. Ikalasining haramlari egochisingil erdilar. Imrong'a farzand ko'p bo'ldi va Zakariyo (a.s.)g'a bo'lmadi. Imron bu shukronag'a nazr qildikim, yana farzand bo'lsa, Bayt ul-Muqaddasqa mujovir bo'lg'ay. Va haramiki oti Hayfa erdi Maryamg'a homila erdi. Va tuqqondin so'ngra nazr jihatidin Imron mutahayyir bo'ldikim, inosni mujovir qilmaslar erdi.

إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ
وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيدُهَا بِلَيْكِ
وَوَدَّعْتَهُمَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿١٩﴾

«Inni vaza'tuho unso vallohu a'lamu bimo vaza'at va laysaz-zakaru kal unso va inni sammaytuho Maryama va inni u'iyzuho bika va zurriyyataho minash-shaytonir-rajim»⁵⁷. Bu sharafdin Maryamni bir nimaga chirmab, Hayfa Bayt ul-Muqaddasqa eltti. Ulamo va ahbor aning qavlin munkiri ko'rdilar.

Zakariyo (a.s.)g'a vahy keldikim, bu faqirani o'g'ulg'a qabul qilduq

فَلَقِيَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ

«Fataqabbalaho rabbuho biqabulin hasanin»⁵⁸. Bu jihatdin ahbor aning muhofazatig'a mashg'ul bo'ldilar. Zakariyo (a.s.) dedikim, aning taahhudi manga avlodurki, xolasi maning uyumdadur. Ahbor qabul qilmay uch qotla qur'a soldilar. Uchalosida qur'a Zakariyo (a.s.) otig'a tushti. Borcha zamuratan musallam tuttilar. So'ngra Zakariyo (a.s.) Maryamni uyiga eltib, Ashbo'kim, Zakariyoning harami va Maryamning xolasi erdi, aning muhofazatig'a mashg'ul bo'ldi, to anga ibodatqa va masjid xizmati qobiliyati paydo bo'ldi. So'ngra Zakariyo (a.s.) aning uchun masjidida bir g'urfa yasattikim, eshiki yo'q erdi. Zina bila anga chiqor erdi. Va o'zi g'oyib bo'lsa, g'urfa to'shukin qufl qilur erdi. Va ul jumladin biri bukim, qishda yoz mevasi va aks ham ko'rar erdi. So'rg'ondakim,

أَن لَّكَ هَذَا

«anno laki hozo»⁵⁹ fi g'ayri vaqtihi javob toptikim,

يَرْزُقُكَ مِنْ يَسَاءٍ بَعْدَ حِسَابٍ

hozo min indillohi «Yarzuqu man yasho'u big'ayri hisob»⁶⁰.

Va bu vaqtda Zakariyo (a.s.) va harami kibari sinda erdilar. Zakariyo (a.s.) dedikim, Xoliqikim Maryamg'a g'ayr vaqtida bu nav' favokih nasib qila olur, maning ham hayotim shajarasidin, agarchi g'ayri vaqtdur, bir necha karomat qila olur. Bu orzu ko'nliga o'tti, Jabroil (a.s.) anga Yahyo (a.s.) vujudig'a bashorat berdi.

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ

«Fanodathul-maloikatu va huva qoyimun yusalli fil mihrobi»⁶¹. Va chun Yahyo (a.s.) mutavallid bo'ldi, oz vaqtdin so'ngra Tengri taolo muborak ko'nglin vahy nuzulidin munavvar qildikim.

يٰٓيٰحْيٰى خُذِ الْكِتٰبَ بِقُوَّةٍ وَّ اٰتَيْنٰهُ الْكِتٰبَ صٰبِغًا

«Yo Yahyo xuzil kitoba biquvvatin va otaynohul-hukma sabiyyan»⁶². Va Yahyo (a.s.)ning toati bag'oyat va yig'lamog'i benihoyat erdi. Derlarki, g'oyat bukodin iki yuzida iki novdondok chuqur xat paydo bo'lub erdi va bu favrda Maryam zuafo g'adridin g'usl qilur mahalda Jabroil (a.s.) ani Iso (a.s.)g'a bashorat berdi. Ba'zi debdurlar Iso (a.s.) to'quz oydin so'ngra mutavallid bo'ldi. Xaloyiq nomunosib so'zlar dedilar. Ammo Iso (a.s.) hamul dam takallum qilib, Tengri taoloning bandalig'i va o'zining nubuvvatig'a va anosi poklig'ig'a tonug'luq berdi va xotamul-anbiyo vujudi muborakig'a sallallohu alayhi vassalam bashorat yetkurdy. Necha vaqtkim o'tti, Yahyo (a.s.) bila musohabat qilur erdi. Ul vaqtkim, Iso (a.s.) mutavallid bo'ldi va ahbor anga ta'n qildilar. Bovujudi ulki, Tengri taolo Iso (a.s.)ni o'tkan takallum bilaki mutakallim qildi, bani Isroilning ham yuzi, ham ko'ngli qaroladi. Iso (a.s.)ni ul ish tuhmati bila muazzab tutar erdilar. To ish ul yerga yettikim, Zakariyo (a.s.) ul nopok el arosidin qochti. Va alar qovlay borib, mashhurdurkim, ul hazrat yig'och shikofig'a kirib, ul shikof butti. Va a'do yetib, etokining uchin yig'ochdin toshqori ko'rub, yig'och boshidin arra qo'yub Zakariyo (a.s.)ni halok qildilar.

Bu yerda chun so'z derdin, balki dam urardin xoma tili lol va til xomasi gung maqoldur, avlo ulkim, maqsudqa shuru' qiloli. Yahyo (a.s.) qatli bu nav' erdikim, ul zamonning podshohining yoshqa yetgon harami bor erdi. Bu jihatdinki, chun qaribdur, bo'lmag'aykim, podshoh yana birovni nikohig'a kiyurgay va aning mujibi azli bo'lg'ay. O'zga abushqadin jamila qizi bor erdi, podshohg'a targ'ib qildikim, ul qizni olg'ay. Podshoh Yahyo (a.s.)din so'rdi ersa, Yahyo (a.s.) dedikim, sanga aning nikohi ravo ermas. Ul qiz bila anosig'a Yahyo (a.s.) adovati paydo bo'ldi. Bir kunki podshoh mast erdi, ul qizni anosi orosta qilib, aning qoshig'a yibordi. Sukr g'alayoni va shahvat tug'yonidin anga mayl qildi. Qiz ibo qildikim, agar hojatimni ravo qilursen, bu ish bo'lur. So'rdikim, hojating nedur? Ul badbaxt dedikim, hojatim Yahyo (a.s.)ning qatlidur. Ul zoniy bu zoniya xotiri uchun Yahyo ma'sum qatlig'a rizo berdi. Derlarki, ul hazrat qatl bo'lg'ondin so'ngra, ul iki mal'anni yer yutti. Derlarki, bani Isroilning iki fasodidin so'ng'isi Yahyo (a.s.) qatlidur. Bu amr vuqu'idin so'ngra, Tengri taolo fors mulukidin Xurvis otlig'ni bani Isroilg'a istilo berdikim, ul iki payg'ambar qoni evazi alarni andoq qatl qildikim, yahuddin kishi oz qoldi. Derlarki, Bayt ul-Muqaddas darvozasidin Xurvis o'rdusig'acha rudxonadek qon oqti. Alqissa, Zakariyo (a.s.) dori fanodin bu nav' dori baqog'a bordilar.

R u b o i y:

Aylab Zakariyo bila Yahyoni qabul,
Qildi ikisini olam ahlig'a rasul.
Ne qildilar erkin bu ato birla o'g'ul
Kim, elga yana alarni qildi maqtul.

Iso ibni Maryam salavotullohi alayh. Bir qavl bila uchunchi ulul-azmdur, bir qavl bila beshinchi. Andin burung'i anbiyodin so'ngra hech qoysig'a qirq yoshdin burun nubuvvat yetmadi. Va lekin ul modarzod payg'ambar erdi. Va aning valodatidin burun Tengri taolo Maryamg'a aning vujudi bashoratin berdikim,

إِذْ قَالَتِ السَّلَاطَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ
عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١٦﴾
وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٧﴾

«Iz qolatil-maloikatu yo Maryamu innalloha yubashshiruki bikalimatini minhu ismihul masihu Iysabnu Maryama vajiyhan fid-dunyo val oxirati va minal-muqarrabiyna va yukallimunnosa fil mahdi va kahlan»⁶³.

Masih lafzida so'z ko'ptur. Va Iso (a.s.) valodatida ham so'z ko'ptur. Tafosir kutubidin ma'lum bo'lur. Chun bu muxtasarda matlub ixtisordur, ya'ni muarrixona ishlarga qone' bo'luldi. Muqarrardurkim, Iso (a.s.)ning atosi yo'qtur. Maryam Jabroil (a.s.)ning nafasi bila homila bo'ldi va tug'urur vaqtda Bayt ul-Muqaddasdin chiqib, qirog'roq yerda vaz'i haml qildi. Xalq bu ishni bilib, borib ul holni ko'rub, irik so'zlar ayta boshladilar. Yuqoriroq bitilibdurkim, Iso (a.s.) ne nav' javoblar berdi. Andin so'ng el mutaajjib bo'lub, so'z ayta olmay qayttilar. Maryamni Habib Najjorkim, xolazodasi erdi, Iso (a.s.) bila olib Damashqqa bordi. Iso (a.s.) o'n uch yoshag'uncha anda maosh qildi. Anda ham Iso (a.s.)ning mu'jizoti ko'b zohir bo'ldi.

Chun «Injil» Iso (a.s.)g'a nozil bo'ldi, uchovda Bayt ul-Muqaddasqa kelib, Iso (a.s.) amri Ilohi bila xalqni Tengri taolo amrig'a dalolat qildi. Xalq ani takzib qilib, nomunosib so'zlar dedilar. Ammo havoriyun imon kelturub, dinini qabul qildilar. Va alar o'n iki kishi erdilar, peshalari bo'yog'chiliq erdi. Iso (a.s.)din mo'jiza tiladilar, borchaning bo'yar raxtlarin olib, Nil ko'yiga soldi. Alar iztirob qilg'ochkim, bulardan har birini bir rang buyurubdurlar. Iso (a.s.) Nil ko'yiga ilik urdi. Har birinikim chiqardi, iyosi tilagon rang bila chiqti. Bu mu'jiza ul elga mujibi imon bo'ldi. Ul nimakim Iso (a.s.) eliga amr qildi tavhid erdi. Va xotamun-nubuvvatning risolatiga iqror qildikim, Qolallohu taolo:

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

«Va iz qola Iysabnu Maryama yo bani isroila inni rasulullohi ilaykum musaddiqan limo bayna yadayya minat-tavroti va mubashshiran birasulin ya'ti min ba'dismuhu Ahmadu»⁶⁴. Sallallohu alayhi va alo olihi vassalam.

Iso (a.s.) olam va dunyo asbobidin hech nima qabul qilmadi va alardnn bir pashmina to'n va bo'rk va bir asosi bor erdi. Bir yerda bo'lmas erdi, doim sayrda erdi. Ro'zi uchun kasb qilmadi, har ne yetti qone' bo'ldi. Chun havoriyun iltimos qildilarkim, bir markab mingilkim, yayog'liq mashaqqati kamroq bo'lg'ay. Aning yemak va muhofazati tashvishidin rad qildi. Va iltimos qildilarkim, bir maskan yasoli. Qabul qilmadi. Va zuafo bila ixtiloti yo'q erdi. Bu jihatlaridin mujarradliqqa mashhur bo'ldi. Va soyir mu'jizotidin biri xuffoshdurkim, bolchig'din ul hay'at bila yasab, nafasin anga surdi. Va ul nafasdin ruh topib uchi va emdigacha bor. Va biri akmah va biri abras ilojidurkim, Qolallohu taolo:

أَيُّ أَعْلَقَ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ
فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَبْرَأُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ

«Anni axluqu lako'm minat-tiyni kahayatit-tayri faanfuxu fihi fayakunu tayran biiznillohi va ubriul-akmaha val-abrasa»⁶⁵ yana ulkim, duo bila o'lukni tirguzdik,

وَأَيُّ الْمَوْقِ بِإِذْنِ اللَّهِ

«Va uhyil mavto biiznillohi»⁶⁶. Va ul o'lukkim, Iso (a.s.) tirguzdi Ibnul-A'juz erdi. Va sharhi budurkim, sayr asnosida bir ajuzani ko'rdikim, bir qabr boshida muassir navha qiladur, kayfiyatin so'rdi. Dedikim, o'g'lum erdi va firoqidin betoqatmen. Iso (a.s.) duo qilib, Tengri taolo ul mayyitqa ruh kiyurdi va o'luk tirilgach, iltimos qildikim, duo qilg'ayki, burung'i holig'a borg'ay va mavt sakaroti bo'lmagay. Ruhulloh duosi bila bu ish ham bo'ldi va Ruhulloh andin o'tti. Nassibin viloyatida malike bor erdi; mutakabbir va jabborsifat. Iso (a.s.) aning da'vatig'a ma'mur bo'lub, ul yon azimat qildi va havoriyung'a dedikim, sizdin kim bo'lg'aykim shu shahrg'a kirib nido qilg'aykim, Iso ruhullohkim, Tengri taoloning rasulidur va kalimasidur kelibdur. Ya'qub va Tumon va Sham'un otlig' uchoy dedilarkim, biz borurbiz. Iso (a.s.) har qaysi bobida bir so'z aytti, dag'i alarni uzotti. Alardin ikisi ilgorirak, Sham'un keyinrak yurub, Ya'qub ul nidoni qildi. El hujum qilg'och, yondi. Tumon iqror qildi. Ani podshoh qoshig'a eltilar. Hamul so'zni aytti. Ul zolim buyurdikim, Tumonning ilikin, ayog'in kesib, ko'zlarin ham ko'r qildilar. Ul so'zidin qaytmadi. Bu mahalda Sham'un yetib, malikdin Tumon ilzomig'a so'z istid'osini qildi, ruxsat topti. Dog'i Tumondin so'rdikim, bu kishikim, sen aning risolatig'a iqror qilasen hech hujjati va mu'jizi bormu? Tumon dedikim, bor! Sham'un dedikim, ayt! Ul dedikim, akmah va abrasni iloj qilur. Sham'un dedikim, bu ishta atibbo sharikturlar. Tumon dedikim, kishi oqshom ne yemish bo'lsa va uyida ne nima bo'lsa, aytur. Sham'un dedikim, imkoni sihr borkim, jin taxiri qilmish bo'lg'ay. Tumon dedikim, bolchig'din qush yasab, damini anga hurub, ruh tanig'a kiyurur. Sham'un dedikim, imkoni sihr bor. Tumon dedikim, o'lukni tirguzur. Sham'un malik sori boqib aytti: muning imtihoni

osondur va imkoni yo'qturkim, bu ish Tengri taolodin yo payg'ambaridind kelur. Agar hukm qilsangkim, ul kishi hozir bo'lsa, filhol ma'lum bo'lur. Iso (a.s.)ni hozir qildilar, Tumon aytqon so'zlarni so'rdilar. Borchasig'a iqrur qildi. Sham'un dedi: agar bu so'zlarning chindur, avval rafiqingdin boshla. Iso (a.s.) Tumonning kesilgan a'zosini o'runklarig'a qo'yub, duo qildi. Tengri taolo borchasin butkordi. Va xuffosh bobida taqozo qildilar, yasadi. Salmoni forsiy rahmatullohi alayhdin manquldurkim, ul viloyatning jami'i murazosini dedilarkim, sahih qilmoq kerak. Aning duosi bila borcha sihat toptilar. Borchadin, so'ngra o'lukni tirguzmak iltimos qildilar. Iso (a.s.) dedikim, har o'luknikim siz desangiz duo qilay. Ittifoq bila Som ibni Nuhni dedilar. Tirguzkim, mavtidin to'rt ming yil o'tub erdi, aning qabri boshig'a borib, Iso (a.s.) iki rak'at namoz qilib, duo qildi. Qabr shaq bo'lub, bir oq soch-soqolliq kishi chiqti va elga dedikim, Iso ruhulloh payg'ambardur, aning dinig'a kiring va g'animat tutung. Iso (a.s.) andin so'rdikim, sizing zamonda soch oqarmas ermish. Som dedikim, saning duong uni yetkoch, qiyomat bo'lg'on sog'inib, vahmu xavfdin bular oqardi. Chun Som elga pandlar dedi. Iso (a.s.) duosi bila avvalg'i holig'a bordi va shaq bo'lg'on yer bir-biriga qo'shuldi. Ham Salmoni forsiydin manquldurkim, bu mu'jizani ko'rub, ul mulk eli musulmon bo'ldilar. Ba'zi safardakim, yemakka tanglik voqe' erdi. Bani Isroil havoriyung'a dedilarkim, agar Iso (a.s.) duo qilsakim, Tengri taolo osmondin moida yiborsakim, taomg'a muhtoj xaloyiq andin bahra topsalar va Tengri taolo vujudi va Iso (a.s.) nubuvvatig'a ta'nlari bo'lsa, deb havoriyun arz qilg'och, Iso (a.s.) tazarru' qilib dedikim,

رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ
تَكُونُ لَنَا عَيْدًا أُولَئِكَ أَوَّلَتْ أَعْيُنَنَا وَمَا نَنبَأُ بِكَ
وَأَرْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّزُقِينَ

«Rabbano anzil aylayna moidatan minas-samoi takunu lano iydan li avvalina va oxirina va oyatan minka varzuqno va anta xayrur-roziqin»⁶⁷.

Chun Iso (a.s.) munojotdin forig' bo'ldi, vahy keldikim, biz moida yiborali va lek har kishi kufroni ne'mat qilsa, qottiq azobg'a giriftor bo'lur. Iso (a.s.) bu so'zni aytqoch, borcha dedilarkim, har kishi kufroni ne'mat qilsa, Tengri taolo anga azob nasib qilg'ay. Bu so'zdin so'ngra Tengri taolo osmondin moida yibordi. Xonning azamat zeb-u ziyinatini aytmoq hojat emaski, Tengri taolo xoni erdi. Ammo moida non va biryon bolig' erdi. Ta'm va mazasi ham ta'rifdin toshqari erdi. Va anda tuz va sabzalar bor erdi. Bir rivoyat bila uch kun va bir rivoyat bila qirq kun bu moida indi. Qavm har necha yedilar kam bo'lmadi. Jami'i murazo ani yegoch, sihat toptilar. Saboh inar erdi, oqshomg'acha el andin yerlar erdi. Oqshom yana osmonga borur erdi. Qavmdin ba'zi inkorg'a til uzottikim, bu moida osmondin kelmaydur, Iso sihr qiladur.

Har oynakim, Tengri taolo kufroni ne'mat qilg'onlarni va da qilg'on dastur bila to'ng'uz shakli bila o'runklaridind qo'pordi. Va ul to'ng'uzlar mazbalalarda kezib, najosatlarini yerlar edilar.

Iso (a.s.) qoshig'a kirib, ko'zlaridind yosh borib, boshlarini yerga qo'yarlar erdi. To uch kundin so'ngra aqbah vujud bila adam yo'lig'a azimat qildilarki:

نعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سيئات اعمالنا

«Nauzu billahi min shururi anfusino va min sayyiotti a'molino»⁶⁸. Va Iso (a.s.)ning mu'jizoti bag'oyat g'arib va ko'ptur. Masbutroq kutubdin ma'lum qilsa bo'lur. Va Iso (a.s.) osmong'a chpqqanida muxtalif rivoyot ko'ptur. Ammo sohibi «Guzida» mundaq debdurkim, ul jamoat yahud masx bo'lg'ondin so'ngra, Iso (a.s.) yonib Bayt ul-muqaddasqa keldi. Va ul gumrohlarining baqyasi Iso (a.s.)ning qatlig'a qasd qildilar. Va Iso (a.s.) muxtafo bo'ldi. Va Sham'unni tuttilar va ul Iso (a.s.)ni ko'rguzmadi. Parvis o'tuz diram rishvat olib, Iso (a.s.)ni ko'rguzdi. Juhudlar tiladilarki, Iso (a.s.)ni tutub o'lturgaylar. Tengri taolo alarning ko'zidin ani g'oyib qilib, osmonga chiqordi. Va Iyshu'nikim, juhudlarning ulug'i erdi, Iso (a.s.)ning shakli bila mutashakkil bo'ldi. Juhudlar ani Iso (a.s.) sog'inib tuttilar qatl qilg'oli. Ul har necha faryod qildikim, men Iyshu'men, foyda bermadi. Ani bir daraxtqa bo'g'zidin ostilar. Va yeti kecha-kunduz osig'lig' qoldi. Maryam ani Iso (a.s.) sog'inib, har kecha kelib azo rasmi bila yig'lar erdi. Iso (a.s.)ni Maryam xotiri itminoni uchun yetinchi kechasidin so'ngra osmondin yerga nozil qildikim, Maryam qoshig'a keldi. Maryamg'a ahvoldin xabardor qilib, Maryamning xotiri qaror topti. Yana yeti kishi havoriyundin Iso (a.s.)ni ko'rdilar. Va Iso (a.s.) alarg'a pandlar va nasihatlar qildi va har qoysini bir ishga ta'yin qildi, tonglasi bu g'arib ishni oshkoro qildilar ersa, yahud borchani takzib qilib zindong'a mahbus qildilar. Ammo Iyshu'ni yo'qlag'onlar borib, osilg'on kishini ko'rdilar. Iyshu' erdikim, ani Tengri taolo asli suratig'a eltib erdi. Bu ishdin ko'b el Iso (a.s.) dinin ixtiyor qildilar. Va Maryamni ba'zi debdurlarkim, Iso (a.s.) da'fidin burun olamdin ketti. Ba'zi debdurlarkim Iso (a.s.) olti yildin so'ngra, har taqdir bila va'da budurkim, Mahdi zuhur qilg'ondin so'ngra Iso (a.s.) osmondin ingoy, dog'i Dajjolni halok qilib, soyir milal ahlin xotamun-nubuvva millatig'a dalolat qilg'ay. Sallallohu alayhi vassalam, val ilmu indalloh.

Iso (a.s.)ni debdurlarkim, o'n yeti yoshida mab'us bo'ldi. O'ttuz uchida osmong'a chiqti.

R u b o i y:

Isoki, mujarrad ayladi Tengri ani,
Ko'k ravzasi bo'ldi jilvagohu chamani.
Yer aholidin ulki bo'lsa tajrid fani,
Tong ermas, agar ko'k o'lsa aning vatani.

Ashobi kahf va ba'zi mutafarriq axbor. Ashobi kahf bobida ixtilof ko'ptur. Muxtasari budurkim, Yunon mulkida Afsus shahrida Daqyonus otlig' maliki jabbor bor ermishkim, ba'zi debdurlarkim, butparast ermish, ba'zi debdurlarkim, uluhiyyat da'vosi qilur ermish. Va bu ashobi kahf, ba'zi rivoyat bila aning mulkining buzrugzodalari va ba'zi rivoyat bila, navvob va mulozimlari ermishlar va musulmon ekandurlar. Va yoshurun Tengri taolo ibodatini qilur ermishlar. Daqyonus bu holdin voqif bo'lub, alarning qatli fikrida bo'lmish. Alar bu holni ma'lum qilib, ittifoq bila shahrlaridin qochib, el yo'luqur vahmidin yo'lsiz biyobong'a tushub, bir qo'ychig'a uchrab, qo'ychi dag'i alarg'a qo'shulub, qo'ychining iti ham erishib, Raqim otlig' g'org'a kirmishlar. Va alarning adadida taraddud bor, nachukkim «Kalomi majid» xabar berurkim,

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّأَيْنَاهُمْ كَذِبًا وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَاءَ مَا كَذَّبْتُم بِهِمْ رَجْمًا
بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَمَانِيَةً كَذِبًا

«Sayaquluna salosatun robiuhum kalbuhum va yaquluna xamsatun sodisuhum kalbuho'm rajman bilg'aybi va yaquluna sab'atun va sominuhum kalbuhum»⁶⁹. Har taqdir bila g'org'a kirib, Haq taolo uyquni alarg'a mustavliy qilib, alar uch yuz to'quz yil uyumishlar.

ثَلَاثَ مِائَةِ سِنِينَ وَأَزْدَادًا وَسِعًا

«Salosa miatin siniyna vazdodu tis'an»⁷⁰.

Va muddatda Daqyonus jahannamg'a borib, necha podshoh gardish bo'lub, bir xudoparast odil podshohg'a saltanat yetkondakim, ashobi kahf Tengri taolo amri bila uyg'onmishlar. Va Tamlixo degan rafiqularin shahrg'a yibormishlar, taom kelturur uchun. Ul rafiq g'ordin chiqib, yo'llar vaz'in o'zgacha ko'rub, shahrg'a yetkoch, shahr avzoin mutag'ayyir topib, xaloyiqni Iso (a.s.) dinida fahm qilib mutahayyir bo'lmish. Bizzarura taom olurg'a diram chiqarg'och, – Daqyonus ganjin topibsen, – deb oni tutmishlar. Ko'b mojarodin so'ngra podshoh qoshig'a eltmishlar. Ul faqiri mutahayyir o'zga podshoh, o'zga xalq ko'rub hayron ermish. Podshoh aning holi kayfiyatini so'rub, ul faqirki har so'zki o'z holidin alarg'a aytur ajab ko'runub, podshoh ulamoni yig'ib, bu bobda qilu qol qilib, so'ngra alar demishlarkim, Iso (a.s.) «Injil»da bu holdin xabar beribdurkim, Daqyonus chog'ida bu jamoat g'org'a kirib, uch yuz to'quz yil o'tub, saning zamoningda uyg'ong'oylar. Podshoh bu ishdin masrur bo'lub, Tamlixog'a yo'l boshlatib, Ashobi Kahf suhbatig'a musharraf bo'lub, alar taom yeb, Tengri taolog'a sajdoti shukr qilib, yana uyqug'a bormishlar. Uyuqlag'och, ruhlarin qobizi arvoH Haq taolo amri bila qabz qilmish. Va ul podshoh g'or eshikida ulug' gunbad yasab, alarni madfun qilib, ul yer xaloyiqqa azim ma'bad bo'lmish.

Bu qissa tavorix, balki tafosirda mabsut bor. Va axborning g'aribidin biri budur. Va Xantalat us-Sodiqning hidoyati Hozur eligakim, Yaman mulkidindur, Ashobi Kahfdin so'ngra deyilibdur, ul payg'ambaridurkim, Haq taolo dinig'a ul qavmni da'vat qildilar. Va ul bedinlar alarni takzib qilib, o'lturdilar. Tengri taolo Bobil podshohin ul elga mustavliy qildikim, barchasin halok qildi. Va Iso (a.s.)din sekson yilg'a degincha dinig'a xalal yo'q erdi.

Yunus juhudu azim riyozatlar bila elni mu'taqid qilib, Iso (a.s.) qoshidin keladurmen va ba'zi Tengri Isoning o'g'lidur debdurlar, ba'zi Iso Tengrining o'g'lidur debdurlar va ba'zi sharikdur, deb izlol qildi va o'zin xilvatda zabh qildi. Va ul nodon qavm uch firqa bo'lub, ul shumning so'zi bila amal qildilar va ko'b vaqtqa degincha bu botil millat el arosida bor erdi. Va

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ

«Faxtalafal-ahzobu min baynihim»⁷¹ alarning sha'nidadur.

R u b o i y:

Kahf ahlig'a yuzlandi adu qayg'usi,
Bo'ldilar agarchi g'orning mahbusi.
Chun ko'zlari erdi uyquning mamlusi,
Ham oqibat etti adam ul uyqusi.

Jirjis (a.s.) – Shom viloyatining Falastin shahrida muqim erdi. Ba'zi debdurlarkim, Iso (a.s.)ning havoriyunining shogirdi erdi va ko'b mol va g'animati bor erdi. Va ul vaqtda mulk podshohi jabbori erdi, butparast. Va bir azim but oltun va javohirdin yasab, otin Afluq qo'yub erdi va xaloyiqqa ul but ibodatini taklif qilur erdi. Harkim mutobaati qilmasa, halok qilur erdi. Va taxtgohi Mo'sul erdi. Chun aning zamonida zulm va taaddi ko'b erdi, Jirjis (a.s.) tuhfa va tabriklar murattab qilib bordikim, anga peshkash qilib, aning zilli himoyatig'a xalqining zulmidin emin bo'lg'ay. Ittifoqo ul yetgan zamon bir ulug' o't yoqib, xalqni Afluq parastish qilurg'a taklif qilur erdi, qabul qilmag'onni ul o'tqa soladur erdi. Jirjis (a.s.) bu holni ko'rub, hamiyat va g'ayrati o'ti mushtail bo'lub, amvolni mustahiqqarg'a uloshib, Haq taolo amri bila ul zolimni nasihat boshlab, Tengri taolo ubudiyatig'a dalolat qildi. Ul zolim dedikim, Afluqqa sajda qilsang, xalossen, yo'q ersa, azob bila halok qilay. Chun bu amr mutaazzir erdi, buyurdikim, temir torog'lar bila Jirjis (a.s.)ning a'zo va ragu payin bir-biridin oyirib, temir qozug'ni o'tqa solib qizitib, boshig'a qoqturdi va zindong'a yiborib, chormix qilib, bir sutunni ustiga nasb qildi. Yorim kecha Haq taolo bir malakni yiborib, Jirjis (a.s.) ni ul sutun ostidin chiqorib, badanig'a ruh kiyurub, ani nubuvvat davlatig'a musharraf qilib, dedikim, yo Jirjis, Haq taolo sanga xitob qildikim, sabur bo'l va g'am yemakim, seni yeti yil bu kuffor balosig'a giriftor qilg'umdur. Sanga andoq mu'jizot nasib qilg'umdurkim, o'zga anbiyog'a qilmamish bo'lg'aymen. Seni yana uch qotla kuffor ilikida maqtul qilg'umdur, yana dog'i jon bergumdur. Andin so'ngra o'z duong bila bihishti jovidong'a kiyurgumdur. Jirjis (a.s.) dedi: Har ne Haq taolodindur kelsa, xushtur. Saboh bo'lg'och, yana Jirjis (a.s.) ul malik dargohig'a bordi. Ko'rub hayron qoldilar. Yana nasihat og'oz qildi. Ul hadbaxt buyurdikim, Jirjis (a.s.)ning boshig'a arra qo'yub iki bo'ldilar. Va soyir jismini pora-pora qilib, sherxonag'a eltib, sibo' o'lig'ga soldilar. Sibo' aning poralarin hurmat bila asradilar. Haq taolo yana Jirjis (a.s.)ni tirguzub, yana ul bebok borgohig'a hozir bo'lub, nasihat bunyod qildi. Ul dedikim, bu kishi sohirdur. Mamlakat sohirlarin hozir qilingkim, anga g'olib kelsunlar. Sohirlar kelib, iki yilon xaritadin chiqordilarkim, iki uy bo'ldilar. Uylar bila shiyor qilib, tuxm sochib, hamul zamon aning mahsulidin non pishurdilar. Ul el shod bo'lub, podshoh amr qildikim, agar Jirjisning shaklin it shakli bila qila olsangiz, inoyatlar qilay. Alar bir ayog' suvg'a no'qub, Jirjis (a.s.)g'a ichurdilar. Hech asar qilmadi. Sahara ajzlaridin mu'tarif bo'ldilar. Birov dedikim, siz Jirjis (a.s.)ni sohir dersiz, sohir hargiz o'lukni tirguza olurmu? Sahara dedilarkim, yo'q. Ul dedikim, biz o'z ko'zumiz bila ko'rdukki, Shom viloyatida bir ajuzaning bir o'yi o'lub erdi. Ul ajuz Jirjis (a.s.)g'a dardi dil qildi ersa, Jirjis (a.s.) asosin berib, ta'lim berdi. Ul ajuz asoni eltib, o'lgon o'yig'a urg'och, o'y tirildi. Bu so'zdin sahara Jirjis (a.s.)g'a iymon keturdilar. Va ul g'addor barchasin o'lturdi. Va aning navvobidin biri Jirjis (a.s.)g'a dedikim, biz o'lturur kursilarni andoq qilsangkim, avvalg'i hollarig'a borsa, ne desang qiloli. Duo qildi. Hamul quruq yig'ochlar daraxtlar bo'ldilarkim, ba'zida gul va ba'zida

meva zohir bo'ldi. Bir qotla Jirjis (a.s.)ni bir temir uy javfig'a solib, naft va gugurd bila ul javfni mamlu qilib, ul uyni bir uluq o'tqa soldilarkim eridi. Bu asnoda olamni zulmat tutub, andoq yog'in va ra'd va barq bo'ldikim, kunduzni kechadin farq qilmadilar.

Bir malakka amr bo'ldi, bu uy suratin olib yerga urdi. Andoq sado keldikim, xalq yiqilib behol bo'ldilar.

Va Jirjis (a.s.) uy ichidin solim chiqib, yana ul bedavlatlar da'vatig'a mashg'ul bo'ldi. Bu qotla dedilarkim, falon g'orda salaf mulukidin nechaning maqbarasi bor, duo bila alarni tirguzsangki, bizing bila so'zlashsunlar, ne desang qiloli. Jirjis (a.s.) duo qilib alarni tirguzdi. Va alar Jirjis (a.s.)din duoyi mag'firat talabin qildilar. Va ul yerga ayog' urub ul toshdin bir chashma paydo bo'ldi, alarg'a g'usl buyurdi. Duo qildi. Tengri taolo alarg'a mag'firati arzoniy tutti va yana o'z hollarig'a bordilar. Bu qotla Jirjis (a.s.)ni bir ajuz a beva uyida band qildilarkim, ochlig' azobi bila o'lg'ay. Ul uyda bir sutun bor erdi, bir mevalik azim daraxt bo'ldi. Ul mal'un bilib, ul daraxtni kesib va uyni buzub, Jirjis (a.s.)ni kuydurub, kulin uch qism qilib, sulsin bahrg'a, sulsin toqq'a, sulsin yelga sovurtti. Haq taolo yelga amr qildikim, ul kullarni yig'ib, bir yerda Jirjis (a.s.) kul ichidin chiqti.

Va ajuzaning bir o'g'li bor erdi ko'r va gung va kar va lang. Jirjis (a.s.) duosi bila qulog'i, ko'zi avval holig'a bordi. Yana iki uzvi sihatig'a ajuz iltimos qildi ersa, tonglag'a va'da berdi. Tonglasi ul Tengri taoloning dushmani payg'ambarni butxonag'a eltib, hukm qildikim, butqa sajda qilg'ay. Ul hazrat «Zabur»ni biyik o'qub, ul lang va gungga buyurdikim, borib butlarg'a aytkim, sizlarni Jirjis (a.s.) tiladi. Ul bordi va bu so'zni degach, butlar barchasi Jirjis (a.s.) sori mutavajjih bo'ldilar. Payg'ambar ayog'ini yerga urg'och, borhasin yer yatti. Va Jirjis (a.s.) duo qildikim, Xudoyo, yeti yilkim va'da qilib erding bo'ldi va kuffordin azoblar ham vuqu' topti. Emdi kufforni halok qil va meni o'zungga vosil qil. Fillhol bir bulut paydo bo'lub, o't yog'durub jami'i maloin o'rtonib, Jirjis (a.s.)ni Haq taolo o'ziga vosil qildi.

R u b o i y:

Jirjiski, oyini risolat tuzdi,
Kufr ahliga ko'b mo'jizalar ko'rguzdi.
Ne sud agar elni dami tirguzdi
Kim, tori hayotin necha qotla uzdi.

Jamoati anbiyoki, g'ayri mursal erdilar, alarning adadi muyayan ermas. Ba'zi yuz yigirmi to'rt ming va ba'zi sekiz ming debdurlar. Va bulardin uch yuz o'n uchin mursal debdurlar. Va mursal uldurkim, anga vahy Jabroil vositasi bila kelmish bo'lg'ay. Va g'ayri mursal ulkim, ilhom yo tush bila elga rahnamoyliq qilg'ay. Ulul-azm uldurkim, bovujudi bu iki shaq anga kitobi osmoniy kelmish bo'lg'ay va boshqa shariati bo'lg'ay. Va xotim ulkim, bovujudi bu iki shaq ondin so'ngra payg'ambar bo'lmag'aykim, bu sifat hazrati Muhammad arabiy sallallohu alayhi va alo olihi va ashobihni vasallamg'a musallamdur, bas.

Chun mursal adadi va asomiysi g'ayri mashohir ma'lum ermas, g'ayri mursalg'a ham ne yetkay. Ammo mursalni mu'tabar kutubdin ulcha mumkindur sa'y va ihtiyot qilib zikr qilildi. Va g'ayri mursal adadi va asomiysining otlarin bitib, aksar, balki borcha kutubda tahqiq bo'lmag'on jihatidin nuqta ham qo'ymaydurlar va voqoye' va holotlarini

bitmaydurlar. Muborak ismlarin g'alat bitmak beadablig' va ahvollarin sharh qilmoq befoyda ko'rungan uchun, alar zikridin qalam jardai xush xiromidin inon tortildi. Va ba'zi Jirjis (a.s.) g'ayri mursal debdurlar, vallohu a'lam.

Sh e ' r:

Chun mu'tabar anbiyo so'zi topti savod,
Ubbod ila hikmat ahlin ettuk bunyod.

Barsisoy Obid. Ibn Abbas raziyallohu anhumodin manquldurkim, Iso (a.s.) raf'idin so'ngra bani Isroil qavmida Barsisoy Obid yetmish yil ibodat qildi, xalq anga murid va mu'taqid bo'ldilar. Shayton ahli saloh suratida aning savmaasig'a kelib, ibodatg'a mashg'ul bo'ldi. Va bir yilg'acha o'zin andoq toatqa mashg'ul ko'rguzdikim, Barsisoy aning ixtilotig'a mayl ko'rguzdi. Va guftu shunuftdin arolarida suhbatu garm bo'ldi. Chun harif soda kishi erdi va harif muzavvir Obidqa bir ism o'rgatdikim, bemorlarga mujibi shifodur. Necha kishining bo'g'zini bo'g'ub, Obidqa nishon berdi. Obid mulk podshohining qizig'a bu hol dast berdi. Ani duosi bila daf' bo'lub, mujibi shuhrat bo'ldi, to ulki, ul Obid savmaasig'a kelturdilar. Va Obid xilvatig'a kiyurub, chun kulli e'timodlari bor erdi, yotqurub kettilar.

Obid muolajag'a mashg'ul bo'lg'onda ko'rmagan shakl bila ko'rub, shayton vasvasa og'oz qildi. Chun xilvat emin yer erdi va jamila behush, Obidi masx fursatni g'animat tutti. Matlubi muyassar bo'lg'ondin so'ngra rafiqi hozir bo'lub dedikim, ajab ish qilding. Va ul ham ishi qabohatig'a voqif bo'lub, iloj tiladi. Dedikim, iloji qatldurkim, bir yerda madfun bo'lg'ay. To aytilg'oykim, uydin chiqibdur, bilmashbiz qayon boribdur. Rafiq rahnamoylig'i bila bu ish ham vujud tutti. Andin so'ngra rafiq podshohg'a bu ishdin xabar berib, voqe' erkoni zohir bo'lg'ondin so'ngra, Obidni azob bila qatl hukmi qildi. Va ul holda yana rafiqi o'z shaytanatin zohir qilib dedi: bu balodin seni xalos qilay, agar manga sajda qilsang. Ul nodon bu ishni ham qildi, dag'i maqtul bo'ldi.

Sh e ' r:

Bo'lma mag'rur ko'h yoki aso,
Ko'rki, ne ishga qoldi Barsiso.

قِيلَ أَصَابَ الْأَخْدُودُ

«Qutila ashobul-Uxdud»²². Bu qavm Yaman mulkidin erdilar va Zulvos bularning podshohi erdi. Va borcha butparast va gumroh erdilar. Va Zulvosning bir vaziri bor erdi, sohir. Qarig'on chog'da bir yigitni tarbiyat qilibkim, qoim maqomi qilg'ay. Va ul yigit bir kun bir yo'l bila boradur erdi, bir un eshittiki, birov Tengri taoloning otin tutub tazarru' qilur. Ul ot ko'ngliga xush kelib, mutaassir bo'lub, tilab, ul mutakallimni topti. Bir obid erdi. Yer ostida qavm qo'rqunchidin ibodat qiladur erdi. Aning xidmatig'a mashg'ul bo'lub, bot Haq taolodin oliy marotib topti. Andoqki, bir yo'lida jam'i bir ajdaho qo'rqunchidin mutavaqqif erdilar va muztarib. Ul ilgari borib, ajdahoning uchasig'a

ilikin silab ajdaho yo'ldin qiroq chiqib, xalq o'tti. Va bu nav' xavoriq andin ko'b zohir bo'ldi. Podshohning bir hojibining ko'zi ramad shiddatidin ko'r bo'lub, hechkim iloj qilaolmaydur erdi, ul duo bila bino qildi. Va hojib din qabul qildi. Podshoh andin ko'zi yorug'och, sababin so'rди ursa, ulcha voqe' erdi, dedi. Podshoh ul yigitni va obidni tilab, millatlarin bilgandin so'ngra islom dinidin ruju' buyurdi. Chun qabul tushmadi, hojib bila obidni o'lturub, yigitni bolig'lar tu'masi uchun bahrg'a yibordi. Tengiz qirog'inda aning duosi mulozimlarini suvg'a solib, yigit solim keldi va podshohni ding'a dav'at qildi. Bu qotla tog'din tashlasunlar, deb yibordi ham yel ani eltganlarni tog'din uchurub, ul solim keldi. So'ngra ani dorg'a osib, sangboron va tirboron qildilar, kor qilmadi va dori ostig'a o't yoqtilar, asar qilmadi. Chun yigitga Haq taolo visoli ishtiyoqi g'olib erdi, dedikim, Tengri taolo otin tutub o'q oting. Alar ul degondek qildilar. O'q anga o'tti va halok bo'ldi.

Chun obid yigit o'ldi, Haq taolo amri bila ashobi Uxdud ham kuydilar.

Sh e ' r:

Magar oh urdi ul dam obidi pok
Ki, yaksar kuydilar ul qavmi bebok.

Shamsun Obid. Manquldurkim, Iso (a.s.) bila hazrat Risolat sallallohu alayhi vasallam zamonlarining arosida arab ichra obide erdikim, kecha ishi ibodat erdi. Tengri taolo anga ancha kuch berib erdikim, mushriklar necha anga qasd qildilar, zafar topaolmadilar. Oqibat xotunin qavm shohi o'z nikohi va'dasi bila firib berib, ul bevafo va'da qildikim, ani giriftor qilg'ay.

Sh e ' r:

دع ذكرهن فما لهن و فاء
ريح الصبا وعهودهن سواء

Da' zikrahunna famo lahunna vafou,
Rihus-sabo va uhuduhunna savou⁷³.

Bir kecha obid uyug'onda g'addora aning ilik-ayog'in berk tanob bila bog'lab, Shamsun uyug'ondi va zo'r qildi va iplarni uzub, ul ishning qilg'on sababin so'rди ursa, dedikim, saning zo'rungni imtihon qildim. Ahli sharik muni bilgoch, zanjir yibordilar. Bu qotla zanjir bila bog'ladi. Obid yana uyug'onib, zo'r qilib, zanjir dog'i uzuldi. Oqibat makr va fusun bila obid sodadin iqror tortti va ham aning mahosini tukidin bosh bormog'in bog'lab, kufforg'a topshurdi. Alar Shamsunni band qilib, podshoh qoshig'a eltilar. Podshoh bir manzarada o'lturub erdikim, ani to'rt sutun ustiga nasb qildilar. Obidqa qatl hukmi qildilar. Obid duo qildi ursa, bir qushqa amr bo'ldikim, ani ul banddin xalos qilib, buyurdikim, ul sutunlarni tortib, ul imoratni yiqti. Va podshoh va xosi halok bo'ldilar.

Manquldurkim, Shamsun ming oy ibodat qildi. Va ahli tafsir debdurlarkim, kalomullohda:

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ

«Laylatul-qadri xayrun min alfi shahr»⁷⁴ din maqsud ul ming oydur. Obidqa bu maxlas voqe' bo'lub, xotunin taloq qildi.

Sh e ' r:

Uldurur Obidi alal-itloq –
Ki, jahonning ajuzin etti taloq.

Jarih Rohib. Ibn Abbos raziyaallohu anhudin manquldurkim, Jarih otlig' ham Iso (a.s.) zamonidin so'ngra bir obid yigit paydo bo'ldikim, o'n uch yoshidin ibodatqa mashg'ul bo'ldi. Va aning karomat va xavoriqi odoti ko'b mashhur erdi. Va ahli shirk doim aning izzosig'a, balki daf'ig'a makrlar qilur erdi.

Va Jarihning anosi bor erdi-solihai obida. Har kun bir qotla Jarih uchun taom kelturur erdi. Bir kun taom kelturub, savmaa eshikin qoqti. Chun Jarih namozg'a mashg'ul erdi, eshik ocharg'a kechrak kelib, anosi malul bo'lub, duo qildikim,

اراكالله الوجوه المومسات

«Arokallohul vujahal mumisot». Ya'ni Tengri taolo sanga zoniya xotunlarning yuzin ko'rguzsun. Va anosining bu duosi mustajob bo'lub, jam'iki aning qasdida erdilar, bir zoniyani mol va'dasi bila firifta qilib, Jarihning savmaasig'a rahnamolig' qildilar. Va ul zoniya Jarihqa o'z zinosi bila tuhmat qildi. Va ul ashror Jarihning bo'ynig'a ip taqib, maliklari qoshig'a eltib, malik Jarihqa qatl hukmi qildi. Anosi eshitib, malik suhbatig'a borib dedikim, o'g'lumning bu tuhmatdin pokligiga guvohim bor, balki maning duom jihatidin bu balog'a uchrabdur. Malik dedikim, guvohing kimdur? Soliha ul zoniyani tilab, ilik qornig'a qo'yub munojotdin so'ngra qorindog'i tiflni chorlog'och, tifi labbayk, deb javob berdi. Soliha so'rdikim, saning otang kimdur? Tifi dedikim, falon qo'ychi. Uch qotla savol bu erdi va javob bu. Bu ajib holdin borchha mutaajjib bo'lub, Jarihqa uzr qo'ldi.

Delarki, tifi tuqqonda ham ahli fasod bu tuhmatni og'oz qildilar. Uch kunluk tifi yana hamul aytqon so'zin aytti. Va Jarihni Haq taolo ul balodin qutqordi.

Sh e ' r:

Har kimsaki, pok esa dag'odin,
Tengri ani asrasun balodin.

Hukamo zikri. Chun Luqmonning hikmati va nubuvvati arosida itxilofdur. Va aksar el ani nabiy debdurlar. Anbiyo zumrasida bitildi va hukamo arosida ham mazkur qilildi. Va andin bir-iki so'z bila mazkur qilinur. Ul debdurki, borchha yukni torttim, burchdin og'irroq yuk ko'rmadim va borchha lazzatni tottim, ofiyatdin chuchukrok sharbat totmadim,

xushxo'y yotlarga qarobatdur va badxo'y qarobatlarg'a yot. Andin so'rdilarkim, ne nimadurkim, foydasi borcha xaloyiqqa teyar? Dedikim, yomonlarning yo'qlug'i. Va aning umri yuqori bitilibdur.

Sh e ' r:

Yoshing Luqmondin ar xud bo'lmasa kam,
Chu borg'ungdur borur damdur hamul dam.

Fisog'urs hakim. Luqmoni hakimning shogirdidur. Ba'zi debdurlar, Gushtosb zamonida erdi. Musiqiy ilmi aning voze'idur. Andin burun bu fanni tadvin qilg'on kishi ma'lum emas. Va soz ham aning muxtari'idur va kamolda ta'rifdin mustag'niy. Aning so'zlari-dindurkim, kishi o'z madhin desa, chin dog'i bo'lsa, nopisanddur va o'tkonlar bila ont ichmak yolg'on nishonasidur va musibatqa sabr qilmoq shamotat qilg'uchining musibati.

Sh e ' r:

Andaki sozi safar o'ldi anga,
Sozlari navhagar o'ldi anga.

Jomosb hakim. Gushtasbning qardoshidur va Luqmonning shogirdi erdi. Nujum ilmida g'arib ahkomi bor. O'z zamonidin so'ngra uch ming yilgacha kelur ishlarni hukm qilibdur. Va aning so'zlaridindurkim, karimning yomonroq xislati o'z ilmining tarki va laimning yaxshiroq xislati o'z ilmining tarki. Va aning madfani Fors viloyatidadur.

Sh e ' r:

Kishiga bo'lsa ko'kka chiqmoq fan,
Ne asig', ko'rsa oqibat madfan.

Buqrot hakim Fisog'ursning shogirdidur. Va Bahman chog'ida erdi va tib ilmida mohir erdi va tasonifi bor. Va «Fusuli Buqrot» ul jumladindurkim, atibbo qoshida bag'oyat mu'tabardur. Ul debdurkim, umr qisqadur, ish uzun. Oqil uldurkim, bu qisqa umrni bir nimaga sarf qilg'aykim, zaruratroqdur, ya'ni oxirat maslahati va Tengri taolo rizosi.

Sh e ' r:

Kishiki qildi amal Tengrining rizosi bila,
Haq etti oxiratin komu muddaosi bila.

Buqrotis hakim. Buqrotis Buqrot shogirdlaridindur. Aning so'zlaridindurkim, sharif ilm ko'ngulda qaror tutmas, xasis nimalar ko'nguldin chiqmas. Yaxshi so'z ko'ngulni yorutur va yaxshi xat ko'zning ne'mati arusidurkim, aning mahri shukrdur. Va ozkim poydor bo'lg'ay ko'bdin yaxshiroqki, nopoydor bo'lg'ay.

Sh e ' r:

Birovkim poydor o'lg'ay erur Haq,
Aning g'ayri erur ma'dumi mutlaq.

Suqrot hakim Buqrotisning shogirdidir va Humoy binti Bahman zamonida erdi. Va aning so'zlaridindurkim, nodong'a tavozu' qilmoq hanzalg'a suv bermakdurkim, necha ko'p ichsa, talxroq bo'lur. Sa'y ishim, o'z yerinda bo'lmag'ay, qilur ishda kohillikdin yomonroqdur va dushman bila mashvarat qilib va dushmanlig'in bilsa bo'lurkim, ne poyadatur.

Sh e ' r:

Cheksa dushman sening salohingga til,
Mahzi ifsod bo'lg'usidur bil.

Aflotun hakim Suqrotning shogirdidir. Va Dorob zamonida zuhur qildi va Iskandari Rumiya'ga musohib bo'ldi. Va hakimi Ilohiy erdi. Va aning so'zlaridindurkim, podshohg'a chog'ir ichmak haromdur, nechunkim, ul mulk va raiyyatning nigohbonidir. Nigohbonkim, anga nigohbon kerak bo'lg'ay, yaxshi bo'lmag'ay. Mufliski, o'zin g'aniy tutqay dijamdekdurkim o'zin semiz ko'rguzgay. Jud, tilamay bermakdur, nechunki, tilab bergan tilaganning mukofotidir.

Sh e ' r:

Tilamay jud qil saxiy ersang,
Tilamak muzdidur tilab bersang.

Aristotolis hakim Aflotunning shogirdidir, Iskandarning vaziri erdi. Aning so'zlaridin budurkim, podshoh ulug' rudg'a o'xshar va atbo'i arig'larg'akim, ul ruddin ayrildilarkim, ul rud suyig'a har hol bo'lsa, arig'larg'a hamul holdur. Ul chuchuk bo'lsa, bular chuchuk; Ul achig' bo'lsa, bular achig'; Ul sof bo'lsa, bular sof; Ul loy bo'lsa, bular loy. Pas, podshohg'a vojibdur – g'oyat hikmat va e'tidol bila maosh qilmoq, to xayl va hashami anga mutobaat qilgaylar.

Sh e ' r:

Shoh daryo va xalq erur anhor,
Ikisining suyig'a bir maza bor.

Balinos hakim Aristotolisning shogirdidir. Iskandariya minorasi tilisminikim, farang ahli qilg'on, anda ko'runur erdi, Balinos yasab erdi. Va aning so'zlaridindurkim, podshoh kerakkim, borcha eldin nima olgay, ammo e'tidol bila, to mulk barqaror bo'lg'ay. Yo'qki, borchag'a nima bergay bee'tidolliq bila, to mulk buzulg'ay.

Sh e ' r:

Chu shah oz olsa bo'lg'ay mulk obod,
Chu ko'b berdi, bo'lur yuz mulk barbod, —

ya'ni ko'b bersa, ko'b olmog' lozimdur.

Jolinus hakim Balinosning shogirdidir. Va aning so'zlaridindurkim, anduh jon bemorlig'idur. Bemorkim, ishtahasi bo'lg'ay, ul tandurustdin yaxshiroqdurkim, ishtahasi bo'lmag'aykim, anga sihat ortar va munga ranj.

Sh e ' r:

Bemori mushtahiyg'a salomat nishonidir,
Chun tandurust mushtahiy ermas, ziyonidir.

Batlimus hakim Jolinus shogirdidir. Va aning so'zlaridin bukim, qobilning saodati budurkim, fahim bo'lg'ay. Nekkuxt uldurkim, el holidin pand olg'ay va badbuxt ulkim, aning holidin el pand olg'aylar.

Sh e ' r:

Ulus af'olidin sen bo'l barumand,
Yo'q ulkim, olg'ay af'olingdin el pand.

Sodiq No'shiravoni odil zamonida erdi. Va No'shiravong'a nasihatnoma bitibdur. Bu mufrid so'z aning so'zlaridindurkim, shoh va gadog'a foydasi omdur.

لا تأكل طعاما وفي معدتك طعام

«Lo ta'kul taoman va fi me'datika taomun»⁷⁵.

Sh e ' r:

Zarari borcha elga om o'lgay,
Kim taom ustida taom o'lg'ay.

Buzurjmehr No'shiravoni odilning vaziri erdi. Aning so'zlaridindurkim, ustodimdin so'rdimkim, yigitlikda ne qilmoq yaxshi va qarilig'da ne qilmoq yaxshi? Dedikim, — yigitlikda ilm kasb qilmoq va qarilig'da ani amalga kelturmak yaxshidir.

Sh e ' r:

Yigitlig'da yig' ilmning maxzani,
Qarilig' chog'i xarj qilg'il ani.

Tarixi
muluki
Ajam

BISMILLOHIR RAHMONIR RAHIM

BURUNG'I TABAQA PESHODIYLARDUR

Ajam tarixida fors salotinini to'rt tabaqa qilibdurlar. Burung'i tabaqa peshodiydurlar¹ va alar o'n bir kishidurlarkim, avval saltanat qilibdurlar. Tarix ulamosi ittifoqi bila birovkim avval saltanat qildi, Kayumars² erdi. Ammo aning nisbati bobida ixtilof ko'pturkim, mug³ debdurkim, Odam alayhissalom uldur va ba'zi Ajamdin debdurlarkim, Odam alayhissalomning nabirasidurur va ba'zi fursdin ani Nuh alayhissalomning avlodidin debdurlar. Yana dog'i so'z ko'p bor, ammo siqatdin yiroqroq uchun bitilmadi. Odam deganlar qavli bila ani Gilshoh debdurlar, bu ma'ni bilakim, bolchig'din yaratildi. Ya'ni kishi pushtidin emas erdi. O'zga qavllar bilakim Kayumars debdurlar. Ma'nisi hayyi notiqdur, ya'ni tirigikim so'z aytqay. Ammo «Nizom ut-tavorix»³ va «Jome ut-tavorixi Jaloliy» va Banokatiyda dag'i ittifoq bila hujjat ul-islom imom Muhammad G'azzoliy quddisa sirrihu «Nasihah ul-muluk»⁴da ani Shis alayhissalomning qardoshidur deganni ta'n qilibdurlar, nedinkim Shis alayhissalom Zahhoki alavvoni zamonidatur. Va tarix ahli ittifoqi bila Kayumars zamonidin Zahhok zamonig'acha ming yilg'a yaqin bor. Har taqdir bila podshohlik qoidasi andin burun yo'q erdi. Bu qoidani ul tuzdi. Dag'i avval kishikim shahr bino qildi ul erdi. Damovand domanasida shahr ul bino qildi, ammo anda gohi bo'lur erdi. Dag'i Istaxrni⁵ bino qildi, ammo ko'prak avqot anda bo'lur erdi. Ming yashadi va lekin umrining oxirida qirq yil saltanat qildi. Dag'i Siyomak o'g'li Hushangnikim nabirasi erdi, valiahd qilib, vafosiz jahong'a vido' etti.

Sh e ' r:

Burunroq kishikim tuzub rudu jom,
Jahondorliq taxtin etti maqom.
Kayumars edi, lek davroni dun,
Anga berdi bozi boridin burun.

HUSHANG⁶ xiradmand va odil va olim podshoh erdi va «Jovidoni xirad» otlig' kitobni amali hikmatida ul tasnif qildikim, Ma'mun xalifa vaziri Hasan Sahl andin biror nima topib, arab tiliga tarjima qilibdur. Va shayx Bu Ali Miskavayh «Odob ul-arab va al-furs»⁸ otlig' kitobida ani zikr qilurkim, aning mutolaasi musannifining fazlu kamolig'a dalildurur. Va ajam ani payg'ambar debdur. Va dod va adl jihatidin ani peshdod dedilar. Va temirni toshdin ul chiqardi. Va Tabariy debdururkim, yig'ochdin taxta ul kesib, uylarga eshik yasadi va aksar

konlarni ul chiqardi va barsni va itni ul kiyik olg'uvchi qildi va otqa egar ul yasadi va tevani yukka ul kiyurdi va otqa eshakni turg'uzub, xachir xayolin ul qildi va arig'lar qozib, suv solib, obodonliq ul qildi. Yerga farsh ul soldi va tulku va os va tiyin terisin ul kiyarga qobil qildi. Umri bobida ixtilof bor. Ammo podshohlig'i qirq yil erdi. Va tajarrud va taqvo tariqi bila o'tkardi. Doim tog'larda ibodat qilur erdi. Tavorixda mundoq musbatdurkim, devlar ani sajdada topib, tosh bila boshin yanchib o'lturdilar. Va Tahmuras devband o'g'li erdi, otasi holidin voqif bo'lub, devlarni atosi qasosig'a halok qildi. Dag'i ul mavzuda shahr bino qilib, otin Balx qo'ydi. Va Sus bila Bobil shahrini Hushang yasadi. Va ba'zi Kufani ham anga mansub qilibdurlar.

Sh e ' r:

Yo'q erdi jahondori anjumsipoh,
Jaqon ichra andoqki Hushang shoh.
Malaksheva shohe edi beadil,
Falak devga qildi ani qatil.

TAHMURAS otasi Hushangning chun valiahdi erdi, aning o'rnida saltanat taxtig'a o'lturdi va xaloyiq rioyatig'a va mamolik himoyatig'a jidd bila mashg'ul bo'ldi. Va aning zamonida azim qahat voqe' bo'ldi. G'aniylarg'a buyurdikim, chosht taomi bila o'tkargaylar va shom taomini masokinga bergaylar. Va ro'za tutmoq ondin sunnat qoldi. Va ul bino qilg'on shahrlar Marvda Kuhandiz va Xurosonda Nishopur va Isfahonda Mahriz va Soriyya. Va Tabariy debdurkim, Omil va Tabaristonni dag'i ul bino qildi. Va forsiy kitob bitmak va bo'z to'qumoqni ul ixtiro' qildi. Va aning zamonida qattiq vabo bo'ldi. Har kimning bir sevar kishisi bor ersa erdi, aning suratin yasab, aning bila xursand bo'lur erdilar, to butparastliqqa munjar bo'ldi. Va Tahmuras o'ttuz ikki yil mulk surdi.

Sh e ' r:

Shahe erdi Tahmuras ofoq aro –
Ki, adl etti charxi ko'han toq aro.
Necha devband erdi, ul arjumand,
Ajal devi oxir ani qildi band.

JAMSHID⁹. Ba'zi ani Tahmurasning qardoshi debdurlar va ba'zi qardoshining o'g'li. Chun saltanatqa o'lturdi, jahon mulkin adl va dod bila tuzdi. Va husn-u jamolda dilpazir va fazlu kamolda benazir erdi. G'arib ixtiro'lar qildi. Va ul jumladin sipohiylikaslihasidurkim, paydo qildikim, ondin burun tosh vayig'och erdi. Sinon va harba va pichoq, ba'zi habba ham debdurlar, qalqon ham

debdurlarkim, ul yasadi. Vahammom bino qildi vag'avvoslig' xayol qildi. Vaipakva qazz va ko'prak to'qur nimalarni va ranglarni va ishlarni arog'a kiyurdikim, andin burun kishi arosida yo'q erdi. Va shahrdin shahrg'acha kentlar buyurdi va xeyla ishga qonun va qoida qo'ydi. Va Istaxr shahrin ulg'aytti, andoqki tuli Xufrakdin Romjarradqa yettikim, o'n iki yig'och bo'lg'ay va arzi o'n yig'ochqa yetti. Va anda uluq binoye soldikim, holo osori va nishonalari borkim, odamizod andoq yasamoq mahol ko'runurkim, kishi ko'rmaguncha bovar qilmas. Va ani Chihilminor derlar. Chun bu imorat tugandi, olam salotin va ashrof va akobirin yig'ib, anda azim jashn qildi. Ul vaqtkim quyosh nuqtai e'tidoli rub'ig'a tahvil qilib erdi, ul binoda taxt ustiga o'lturub, adolat siyt va sadosin olamg'a muntashir qildi va ul kunning otin Navro'z qo'ydi. Va saltanatining zamoni yetti yuz yilg'acha bo'ldi. Oqibat mufrit joh g'ururi va azim davlat takabburi dimog'ig'a fosid xayol solib olamni o'z ibodatig'a amr qilib, o'z surati bila butlar yasab, aqolim va kishvarlarg'a yiborib, elga o'zining parastishin buyurdi. Har oyina g'ayrati ilohi muqtaziy ul bo'ldikim, anga jazo yetgay, Shaddod Odqataqdir bo'ldiki, qardoshi o'g'li Zahhoki alavonini sipoh bila yibordi, to ani tutub, arra bila iki bo'lub, jismin pora-pora qildi. Tabariyda aning qatli Byurosbqa mansubdur, ammo o'zga favorixda yo'qdur.

Sh e ' r:

Chu Jamshid taxt uzra tutti maqom,
Dimog'ig'a yo'l topti savdoyi xom.
Ani qildi Haq makri aylab sitez,
Siyosat qilichi bila rez-rez.

SHADDOD VA SHADID. Eramki, Arfahshadning qardoshi erdi, aning yetti o'g'li bor erdi: Od, Samud, Sahor, Tam, Hadis, Hosim, Morra. Od Yamang'a bordi, Samud Hijozda sokin bo'ldi, Sahor Tayda, Tam Ummonda va Bahraynda, Hadis Yamomada, Hosim Haram va Sinvon orasida, Morra ondakim, ani aning oti bila ayturlar. Ammo bulardin Od avlodi qalin bo'lub istilo toptilar va alariing o'g'li Arshadi Umlig binni Od erdi. Chun ul o'tti, o'g'lonlari Shadid va Shaddod podshoh bo'ldilar va Zahhoknikim, alarg'a nisbati yuqori o'tti, Jamshid ustiga yibordilar. Ul Jamshidni daf qilib, o'zi saltanat taxtig'a o'lturdi.

Sh e ' r:

Falak buylakim javr qildi padid,
Ne Shaddod qolg'usidur, ne Shadid.

ZAHHOK BINNI MARODIS chun Jamshid qatlidin so'ng Pors taxtin oldi, zulm-u sitam og'oz qildi Tengri taolo Hud alayhissalomni yibordi. Aning da'vatin

Shaddod qabul qilmadi. Tengri taolo ani va qavmini ranj ul-aqim bila halok qildi va Shaddod o'g'li Mazid podshoh bo'ldi. Va Ibrohim alayhissalom aning zamonida erdi. Va Yusuf alayhissalom ham anda mutavallid bo'ldi va Hud alayhissalom dinig'a kirdi. Va Hazramavtda erdilar, to o'ttilar. Ammo Zahhok saltanati va zulmi uzoqg'a tortti, andoqkim el aning zulmidin ojiz bo'ldilarkim, aning ikki egnidin andoq maraz paydo bo'lub erdikim, og'rig'ig'a odamizod mag'zidin o'zga hech nima taskin bermas erdi. Ba'zi muarrixlar aning iki egnidin yilonlar chiqib, g'izolari kishi mag'zi erdi ham debdurlar. Har taqdir bila ul har kun bu jihatdin ikki kishi o'lturur erdi. Gunahlik kishi bo'lmasa, chek solib, soyir xalqdin qatl qilur erdi. Sipohonda Kova ohangarning bir o'g'li bor erdi, bu jihatdin qatl bo'lub erdi, yana bir o'g'lig'a dag'i chek tushti. Ul betahammul bo'lub, qichqirib, elga ko'p ta'nlar qilib, Zahhokni so'kti. El dag'i anga muttasiq bo'lub, xuruj qildilar. Dag'i Sipohon volisini o'lturub, Zahhok ustig'a yurudilar. Bag'oyat qalin el jam' bo'lub, Faridunnikim, ba'zi Jamshid nabirasi debdurlar, ba'zi Obidin o'g'lig'akim Tahmuras naslidin bo'lg'ay, nisbat qilibdurlar, ul chog'da Zahhok vahmidin qo'ychilar orasida yoshurun bo'lur erdi, tonib, ko'torib, Kova ohangar sipohsolor bo'lub, temurchilar beliga bog'lar saxtiyonni yig'och boshig'a bog'lab, alam qilib yurub, Zahhokdin chun el ayurulub erdilar, turolmay qochti. Ammo uni qovub iliklab, Faridun ani jazosig'a etkurdi. Zahhok saltanati ming yil erdi.

Sh e ' r:

Falak to erur zulm qilmoqqa xos,
 Emas zolim-u odil andin xalos.
 Qilib qatl Zahhokni to'ymadi,
 Faridunni dag'i quruq qo'ymadi.

FARIDUN yaxshi axloqliq, olim va odil podshoh erdi. Olam ahlin adolat bila xushhol qilib, Zahhok javridin topqon zahmlarig'a adl bila marham qo'ydi va qolg'on ummolqakim, o'diylar erdilar, daf qildi va Kova ohangarni uluq tarbiyat qilib, tayammun uchun aning yig'ochqa bog'lab, alam qilg'on saxtiyonini murassa' qildikim, darafshi koviyoni oni derlar. Va olamning aksar bilodin oldi. Aning uch o'g'li bor erdi: ulug'i Salm, o'rtonchisi Tur, kichiki Eraj. Mamolikin uchovga qismat qildi. Rum va Mag'ribdin Yaman hududig'acha Salmga berdi, Turkiston va Chin hududin Turg'a berdi. Fors va Iroq va Xurosonni Erajg'a berdikim, o'zining dor ul-mulki va taxti erdi. Chun Eraj bag'oyat oqil va xaliq erdi, ikki og'olaridin ani ko'prak sevar erdi. Alarda bu hasad doim bor erdi. Chun taxti anga mufavvaz bo'ldi, alar hasaddin ittifoq qilib, Erajni o'lturdilar.

Faridun ulg'oyib erdi, alardin intiqom tortardin ojiz erdi. Bu voqeadin ahvoli bag'oyat xarob bo'lub, Eraj nisbatidin Manuchehrkim, nabirasi erdi, taqviyat va tarbiyat qildikim, jaddining qonini Salm va Turdin tilab, alarni qatl qildi va Faridunning armoni qolmadi. Olamdin o'tub, Manuchehrni valiahd qildi. Va

Faridunning podshohlig'i besh yuz yil erdi. Va Muso alayhissalom va Qorun aning zamonida erdilar.

Sh e ' r:

Faridunkim olamda yoydi bisot,
Base olam ahlig'a yetti nishot.
Ani ham falak chekti tufroq sari,
Ne zolim, ne odil ketarlar bari.

MANUCHEHR Erajning qizining o'g'li erdi. Ba'zi debdurlarkim, o'g'lining o'g'li. Va ul odil podshoh erdi. Firotd orig'in ul qozdi va Iroqqa suv eltti va bog'lar, bo'stonlar tarh soldi va ashjor va gul va rayhon bog'larda ekti. Va ko'prak dehqonlik ziynat-u zebin ul arog'a keturdi. Va zamonidin oltmish yil o'tkondin so'ngra Tur o'g'li Afrosiyob sipoh tortib aning ustiga yurudi. Ul Tabariston sori tortib, urushmay, Amu suyidin norini anga musallam tutub, yarash bo'lub, Afrosiyob qoytti. Va Haq taolo aning zamonida Muso va Horun alayhissalomni Fir'avng'akim, oti Valid binni Mus'ab erdi, yibordi. Va ul Dovud binni Som avlodidindurkim Shaddod ani Misr hukumatig'a yiborib erdi. Va Shuayb binni Madyan binni Ismoil alayhissalom aning zamonida mab'us bo'ldi. Va sipohsolori Som binni Narimon erdi. Va Zolkim, Rustamning otasidur, aning zamonida mutavallid bo'ldi. Va Manucehr yuz yigirma yil podshohliq qildi.

Sh e ' r:

Manucehrkim, bo'ldi olamga shoh,
Ango bo'ldilar borcha shahlar sipoh.
Ango ham vafosizliq etti jahon,
Kishiga jahon qolmadi jovidon.

NAVDAR Manucehrning o'g'lidur. Otasidin so'ngra mulk anga yetti. Ammo ul ayyosh va beparvo kishi erdi. Manucehr qo'yg'on qoida va rusumni tuza olmadi va mulk va sipohig'a xalal yo'l topti. Afrosiyob cherik tortib kelib, ani tutub o'lturdi. Va o'n ikki yil Eron mulkida turub, buzug'luq qildi. Va ul nav'kim, oz yerda obodonliq qoldi. Ba'zi tavorixda Navdarni Sihri Narimon debdurlar. Va podshohlig'in ba'zi olti yil va ba'zi ikki yil bitibdurlar.

Sh e ' r:

Chu Navdarg'a tushti jahon kishvari,
Xaloyiq farog'atdin o'ldi bari.

Angokim jahondin vafo yetmadi,
Jahon ichra tinmadi, to ketmadi.

AFROSIYOB¹⁰. Oni ba'zi debdurlarkim, Pushang binni Tur binni Faridun o'g'lidur. Va ba'zi aning nisbatin Kayumarsg'a yetkurubdurlar. Ammo burung'i durustroqdur. Chun Navdarni o'lturdi, Eron mulkini andoq buzdiki, oz yerda ma'murluq qoldi, yig'ochlarni kesti va imoratlarni yiqti va korizlar bila bulog'larni ko'mdi. Va ul fursatda Som Narimon o'tub, o'g'li Zol Rustam otasi aning ta'ziyatig'a mashg'ul erdi, ba'zi debdurlarkim, Zol o'z kuchi bila sipoh orosta qilib, oni Eron mulkidin chiqordi. Ba'zi debdurlarkim, Zob binni Tahmosbkim, Manuchebr nabiralarihindur xuruj qilib, ul aning bila urushur yarog'in topmay, yuz uyurub o'z mulkiga azimat qildi. Afrosiyob podshohlig'i o'n ikki yil erdi.

Sh e ' r:

Chu Afrosiyob o'ldi olam shahi,
Emas erdi ish sirrining ogahi.
Jahon mulkin o'z mulki qildi gumon,
Ani ham chiqardi arodin jahon.

ZOB BINNI TAHMOSBni Zav ham debdurlar. Nasabi yuqori o'tti. Odil podshoh erdi. Ko'p vaqt Eronda Afrosiyob buzg'on yerlarning islohiqig'a mashg'ul bo'ldi, yuz obodonliqqa qo'ydi. Derlarkim, yeti yil raiyyatdin xiroj olmadi. Va ba'zi xazoyinkim, Manuchebr va Navdardin qolib erdikim, Afrosiyob qiloi hasonatidin iliklay olmadi, ul xazoyin bila yetti yil Zob Tahmosb saltanat asbobin tuzub, maosh o'tkardi. Va Zol binni Som anga xidmatlar qildi va buzug' mamolikni tuzarda madadlar berdi. Va Zob ikki rudxonakim, Zobin derlar, Iroq mulkida chiqardi. Va ba'zi Diyori Bakrda debdurlar. Va o'z hayoti zamonida saltanatni Girshosbqa musallam tutti. Aning podshohliqin Banokatiy besh yil debdur. O'zga tavorixda o'ttuz yildur.

Sh e ' r:

Chu ofoq mulkiga shoh o'ldi Zob,
Tuzatti nekim buzdi Afrosiyob.
Erur zulmdin yaxshiroq adl ishi,
Chu qolmas na zolim, na odil kishi.

GIRSHOSBning onasi ibni Yamin binni Ya'qub alayhissalomning qizi erdi va otasi Zob binni Tahmosbning qardoshi erdi. Ko'prak tavorixda Rustami dostonni aning naslidin debdurlar. Ammo faqir qoshida bu qavl yiroqroq ko'runur,

nevhunkim, Zolkim Rustamning otasidur, aning qoshida sipohsolor erdi va Girshosbni «Guzida»da, balki xeyli tavorixda Manucehr nabiralig'iga chiqaribdurlar. Va Rustamni Som binni Narimon binni Atrub binni Obting'a etkurubdurlar, vallohu a'lam. Girshosb chog'ida Afrosiyob yana cherik tortib, Erong'a kelib, Girshosb bila masof tuzub, razm qildi. Afrosiyob urushida Girshosb favt bo'ldi va Zoli Zar Zobilistondin cherik tortib kelib, Afrosiyobni Erondin chiqardi. Va Girshosbning saltanati zamonida ixtilofdur: «Nizom ut-tavorix» va Banokatiyda yigirma yildur, «Guzida» bila «Muntaxab»da olti yil, ba'zida besh yil ham bor, vallohu a'lam.

Sh e ' r:

Chu Girshosb bo'ldi jahon xusravi,
Bor ersa yana shohlar payravi.
Chiqordi arodin sipehri dijam,
Nechukkim yana shohlar, oni ham.

IKKINCHI TABAQA KAYONIYLARDUR

Va alar to'quz kishi saltanat qildilar. Va ba'zi Iskandarni dog'i alardin tutubdurlar va o'n debdurlar. Saltanatlarining zamonida har nav' debdurlar. Borchta taqdir bila yetti yuz yildin yuqoridur. Va kayoniylardin avval kishikim saltanat qildi Kayqubod erdi. Va ani Zob binni Tahmosb o'g'li Manucehr naslidin debdurlar. Ko'prak avqot Jayhun qirog'inda bo'lub, atrok bila urushub yurur erdi, ul vaqtqachakim peshdodiyalar tugandilar. Afrosiyob yana Turondin Eron qasdig'a sipoh tortib yurudi. Va Kayqubod Alburzkuhda erdi, Zol Rustamni yibordikim, ani kelturdi va boshig'a toj qo'yub, Eron saltanatin anga musallam tutub yurub, Afrosiyobni qaytardilar. Va Rustam ul urushkim, Afrosiyob bila urushti, aning zamonida erdi. Rustamg'a jahonpahlavonlig' laqabin berib, sipohsolor qildi. Va Luqmoni hakim va Ashmuil alayhissalom va Tolut aning zamonida erdilar. Ba'zi Hazqil va Xizr alayhimussalom va Ilyos va Alyasa'ni ham debdurlar va Yunus alayhissalom debdurlar. Va Kayqubod yuz yigirma yil podshohliq qildi.

Sh e ' r:

Chu tuzdi jahon bazmini Kayqubod,
Surudi kayoni bila erdi shod.
Vale qildi charxi muxolifsiyar,
Aning dag'i xunyogarin navhagar.

KAYKOVUSkim, ba'zi Kayqubodning o'g'li debdurlar, ba'zi nabirasi debdurlar. Chun aning valiahdi erdi, aning o'rnig'a — saltanat taxtig'a o'lturdi. Va ul muxtalif

mizoj va munqalib roy kishi erdi. Bovujudi azim saltanat necha qotla o'zin muhlikalarga solib, bandlarg'a tushti va Rustam xalos qildi. Biri Mozandaron qaydidurkim, Rustamni, Firdavsiy «Shohnoma»da debdurkim, Haftxon yo'li bila borib, oni qutqordi. Yana biri Yamanda Zulazor Himyarikim, Yaman podshohi erdi, aning g'afleti jihatidin ani, jami' arkonni davlatini tutub, band qildi. Anda ham Rustam borib, Zulazor bila musolihag'a qaror berib, Sudobakim Zulazorning qizi erdi, Kaykovusqa qulub, ani va elin chiqordi. Bu ishlar shukronasig'a o'z xoharzodasinkim, oti Mehrinoz erdi, Rustamg'aberib, ani sipohsolorlig'din saltanat poyasig'ayetkurdi. Va Kaykovusning o'g'li bor erdi, Sudobadin o'zga onadin Siyovush otlig'kim, Yusuf alayhissalomdin so'ngra aningdek jamil yigit yo'q erdi. Borcha erdamlarda husnig'a yarasha erdi. Va ani Rustam asrab erdi, tarbiyat topib erdi, Sudoba o'gay onasi anga oshiq bo'lub erdi, oidin kom hosil qila olmay, o'z qo'rqunchidin Kaykovus qoshida ani o'zi bila badnom qilib choqti va ul o'z baroati uchun o'tqa kirdi. Chun ul tuhmatdin muarro erdi, o'tdin osiyb topmadi va otasining xato royi va talavvun mizojidin vahm qilib, qochib Turong'a Afrosiyob qoshig'a bordi. Afrosiyob anga e'zoz va ikrom qilib, qizin berib, Turkiston viloyatin berdi. Ammo Girsiyuzning hasaddin siyat qilg'oni bila tahqiq qilmay, ani begunoh o'lturdi va oning borasig'a ajab hayf yuzidin zulm bordi. Aning qatlidin so'ngra Afrosiyob qizidin aning o'g'li tug'di, Otin Kayxisrav qo'ydilar. Ul bulug' haddig'a yetkondin so'ngra Kayu binni Kudraz Kashvod Isfahondin yoshurun yolg'uz kelib, Kayxisravni onasi bila olib qochib, Erong'a eltti va Rustam Siyovush qonin tilab, Turong'a cherik tortib, nihoyatsiz qatl qildi. Va Afrosiyob andin qochti va Rustam Afrosiyob Eronni buzg'ondek Turonni buzub, yonib keldi. Va Kaykovusning fosid xayolotidin biri bu erdikim, sanduqqa kirib, to'rt go'shasida qochir yo burgut bog'lab, osmong'a borurmen deb havo tutub, qushlar horg'ondin so'ngra ani yerga tushurdilar. Chun qarib erdi, Kayxisravni valiahd qilib, tirigida ani podshoh qildi. Va payg'ambarlardin Dovud va Sulaymon alayhissalom va Luqmoni hakim aning zamonida erdilar. Va osoridin rasaddurkim, Bobilda yasabdurkim, holo Talli aqarqun derlar. Siyovush uchun Eron ahli andoq motam tuttilarkim, hargiz hech kishi yod bermas. Tarix ahli muttafiqqdurlarkim, soch qirqmoq va ko'k va qaro kiymak ul motamdin qoldi. Va Kaykovus yuz ellik yil podshohlig' qildi.

Sh e ' r:

Chu Kovus masnad uza topti zeb,
 Necha kun anga charx berdi fireb.
 Agarchi falakka yeturdi ani,
 Falakdin vale yerga urdi ani.

KAYXISRAVni chun Kayu Turon zamindin keturdi, Eronda saltanat taxtig'a o'lturdi. Va Faromurz bila Tusni Afrosiyob daf'ig'a yibordi va ul anga yoqin urug'

erdilar, so'z tutturdikim, Siyovush naslidin Farud Turondadur, anga osib va zahmat yetkurmangiz. Farud alar bila nizo' zohir qildi va ilikka tushti. Tus sa'yi bila qatlg'a tushti. Alar Afrosiyobdin shikast topib, qaytib keldilar. Kayxisrav Tusqa g'azab qilib habs buyurub, ul iste'fo qilib, yana Afrosiyob urushin o'ziga tutub, Kayxisrav ani banddin chiqorib, yana sipoh boshlatib yibordi. Bu qotla ham Afrosiyobqa zafar topa olmadi. Oqibat Kayxisrav o'zi azim cherik tortib yurudi. Afrosiyob turush bermadi, dog'i yuz qaytardi. Va ul qochar erdi va bu qovar erdi. Necha qotlakim turub urushti, fath va zafar Kayxisravg'a erdi.

Xorazmda urushub, Shaydankim, Afrosiyobning o'g'li erdi, o'lturdi. Afrosiyob andin ham azimat qilib, Iroqi Ajam sori mutavajjih bo'ldi. Va ul dog'i mutaoqib kelur erdi. To Ozarbayjongacha urushub, Afrosiyob Kayxisrav ilikida maqtul bo'ldi. Va Rustamning necha qotla masoflari, Afrosiyob va Kudraz Kashvodning masoflari, Piron va Yassa bila masoflari va Bijanning Arman zaming'a borib, qabonlarni o'lturub, Manija oni Turong'a eltib, Afrosiyob bandig'a tushgoni va Rustam bozurgonlar surati bilan borib, Bijanni banddin xalos qilg'oni tavorix va «Shahnoma» mazmuni bila Kayxisrav zamonida voqe'dur. Va Kayxisravning xotiri Afrosiyob ifsodidin jam' bo'lg'ondin so'ngra Luhrosbnikim ham Kayqubod naslidin erdi, podshohliqqa o'lturtub, o'zi saltanat tarki tutub, el arosidin g'oyib bo'ldi. Ba'zi debdurlarkim, ul payg'ambar erdi, ammo oncha yaxshi osor va sifoti bor erdikim, Kayoniylarda andoq podshoh o'tmadi. Ba'zi debdurlarkim, Sulaymon alayhis-salomdin qochib, Balx nohiyatig'a borib, anda halok bo'ldi, vallohu a'lam. Kayxisravning podshohligi oltmish yil erdi. Aning zamonida anbiyodin Sulaymon alayhissalom va axbordin Siluni va hukamodin Fishog'urs erdilar.

Sh e ' r:

Yana bo'ldi Kayxisravi pok roy,
Jahon kishvaru mulkida kadxudoy.
Va lekin bu Zol ushtulum ayladi.
Jahondin dag'i ani gum ayladi.

LUHROSB BINNI ARUND Kaykovusning inisining o'g'lidir. Dor ul-mulki Balx erdi. Olamning ko'prak mulkin ochti. Ammo chun otalari saltanat qilmaydur erdilar va Kayxisravniig o'g'li yo'q jihatidin mulkni anga bergonda, elga qotig' keldi. Chun ul bu ishni angladi, el bila andoq borishtikim, borcha ani tiladilar. Mulk ochmog'ining jihati ul bo'ldi. Ikki o'g'li bor erdi – Gushtosb bila Zarrin. Anga bir sahv tushtikim, o'z o'g'lonlaridin Kaykovus atboig'a yaxshiroq mamolik berdi. Bu jihatdin Gushtosb, chun bag'oyat rashid va bahodir kishi erdi, tahammul qila olmay, andin yomonlab Rung'a bordi. Anda anga yaxshi ishlar dast berdi. Tavorixda ajdaho va karkidon o'lturdi debdurlar. Har taqdir bila qaysar ani kuyov qilib, qizin anga berdi. Ul otasidin intiqom tortarg'a Rumdin cherik tortib, jahd

qilib, Xurosong'a yurudi. Otasi o'z g'alatin bilib, ani valiahd qilib, podshohlig'in anga berib, o'zi chun ulg'ayib erdi, go'sha tutub, ibodatqa mashg'ul bo'ldi. Va Buxtunnasr binni Kudrazki, olamning buzug'lug'i derlarki, aning zulmidin erdi, Luhrosbning gumashtasi erdikim, iki qatla Bayt ul-Maqdisni yer bila tuzatti. Va Doniyol bila Uzayr alayhissalomni asir qildi. Bu jihatdin debdurlarkim, har yil yo uch yil masx bo'ldi. Andin so'ng Doniyol alayhissalomni qo'ydi. Va Doniyol alayhissalom cherik tortib Buxtunnasr ustiga yurudi, qochib Xuziston qo'rg'onini berkitti. Va Doniyol alayhissalom qo'rg'onni olib, ani halok qildi. Va lekin Buxtunnasr bobida bag'oyat so'z ko'p uchun bu muxtasarda mundin ortuq bitilmadi. Chun Luhrosb taxtni Gushtosbqa topshurdi va o'zi Balxda ibodatqa mashg'ul erdi, Gushtosb ba'zi bilod fathig'a mashg'ul erkanda, Arjosb kelib, Balxni olib, Luhrosbni o'lturdi. Va Luhrosbning podshohlig'i yuz yigirmi yil erdi. Va aning zamonidag'i anbiyo Uzayr bila Urmiyo va Doniyol alayhissalom erdilar, vassalom.

Sh e ' r:

Yana bo'ldi Luhrosb sohibsarir,
Ki bo'ldi qo'lida salotin asir.
Ne mulki omon topti Gushtosbdin,
Ne joni xalos o'ldi Jomosbdin.

GUSHTOSB¹¹ Halab mulkida taxtqa o'lturdi va Zardo'sht¹² aning zamonida zuhur qildi. Va ul gabr dinida riyozatlar va mujohadalar tortib erdi, «Zind» kitobin tasnif qilib, elni ul ding'a da'vat qildi. Chun hakim erdi va riyozat jihatidin elni sayd qilib erdi. Gushtosbni ham firifta qildi. Gushtosb zardo'sht dinin ixtiyor qilib, elni ham ul millatqa kiyurdi va Rumda qaysarg'a kishi yiborib, ani dag'i bu ding'a dalolat qildi. Qaysar Faridun ahdnomasin ko'rguzdikim, Rum qaysarlari bir dinda bo'lsalar, kishi tag'yir bermasun. Ul jaddi farmonin inqiyod qilib, ul taklifdin kechti va o'zi Istaxr taxtida «Zind» kitobin o'qurg'a mashg'ul bo'ldi.

Arjosb binni Afrosiyobdurkim, turk podshohi erdi, andoqki zikri o'tti, viloyatni xoli topib, Balxni olib, Luhrosbni o'lturub, qizlarinkim, Gushtosbning singillari bo'lg'ay asir qilib, Balxni buzub, ko'p g'anoyim bila mulkig'a qaytti. Gushtosb eshitib, intiqom uchun Rustamni raqam qildi. Rustam so'zin inqiyod qilmadi va Zobilistondin kelmadi. Va o'z o'g'li Isfandiyornikim, Durri safid qo'rg'onida mahbus qilib erdi, chiqorib, mulk va'dasi qilib, sipoh boshlatib, Arjosb intiqomig'a yibordi. Isfandiyor borib, Arjosbni o'lturub, Turonni Baytatqa degincha olib, singillarini asirlikdin chiqorib, azim g'anoyim bila keldi, dag'i saltanat istid'osi qildi. Gushtosb yo Rustam aning hukmin ijobat qilmag'an jihatdin yo mulk va saltanatdin kecha olmasdin, Isfandiyorni Rustam urushig'a yibordikim, aning tarafidin xotirjam' emas erdi. Bir yo'li ani daf' qil, dag'i farog'at bila podshohliqqa o'ltur, deb. Ul kom va nokom Rustam ustiga borib, Rustam muloyimat va uzrxohlig'

bila anga o'tru kelib, ko'p hurmat va ta'zimlar bila aning bila Gushtosb xidmatig'a borurni qabul qildi. Va ul g'oyat g'urur va pahlavonlig'idin andin urush tiladikim, zo'rdast bila Rustamni tutqay. Rustam ulg'ayib erdi va anga harif ermas erdi, Zol tadbiri bila, yo debdurlarki, Simurg' madadi bila bori har taqdir bila hiyla qilib, Isfandiyorni halok qildi. Chun «Shahnoma»dakim Firdavsiy debdur, bag'oyat mashhurdur, sharhi hojat ermas. Alqissa, Gushtosb bu xabardin voqif bo'lg'ach, bu ishdin ko'p pushaymon bo'ldi. Vale Isfandiyor o'g'li Bahmanni valiahd qildi. Va hukamodin Suqrotkim, Fishog'urs tilmizi erdi va Jomosbkim, zamonining saromadi erdi, Gushtosb zamonida erdilar. Va Gushtosb zamoni osoridin Samarqand qo'rg'oni va devorikim, Eron va Turon orasig'a tortilibdur va Niso shahri va Bayzo shahridurlarkim, base akobir va ashrof andindurlar. Va saltanati yuz yigirma yil erdi.

Sh e ' r:

Chu Gushtosb tuzdi sarir uzra bazm,
Anga ham falak ayladi king'a azm.
Adam bo'ldi qonuni Gushtosbiy,
Aningdekki, oyini Luhrosbiy?

BAHMAN podshoh bo'lg'ondin so'ngra adl oyin qildi va avval azimatki qildi, Zobilistong'a qildikim, otasi Isfandiyor qonin tilagay. Chun Rustam qolmaydur erdi, o'g'li Faromurz yo inisi Zuvorani dorg'a osti va Zolni muqayyad qildi va yana ozod qildi. Va forsiylar ani darozdast debdurlar ko'p mulkka tasarruf ilikin sung'ondin. Buxtunnasr o'g'li Nasrni Bobildin azl qildi va Guharshnikim, Jomosb nabiralaridindin erdi va onasi bani Isroil naslidin birining qizining naslidin, bani Isroil elin boshlatib, Shom rayosatig'a yibordi va buyurdikim, Bayt ul-Maqdisni imorat qildilar.

Bahmanning otasi Tolut naslidin erdi va harami Archion binni Sulaymon alayhissalom qizidin ikki o'g'li bor edi: Soson va Dorob. Uch qizi bor erdi: Humoy va Farang va Bahmando'xt. Soson zohid va muttaqiy kishi erdi. Mulkka parvo qilmadi, go'sha tutti. Humoynikim, Humonni ham debdurlar. Bahman o'z aqdig'a kiyurub erdi. Mavt marazida tojni aning qorniga qo'ydikim, Dorobqa homila erdi. Arkoni davlati ittifoq bila o'g'li tuqquncha ani podshoh ko'tardilar. Ba'zi debdurlarkim. Bahman podshohlig'ini yo Humoyg'a berdi, yo tojni andin tug'ar farzandg'a havola qildi. Har taqdir bila bo'lsa Soson bu jihatdin oshufta bo'ldi va ibodat ixtiyor qilib, qiroq tutti, vallohu a'lam. Va aning osoridin Forsda Guvor bandidurkim, amir Sayfiddin Mas'ud degan Bag'dod yo'li ustida rabot yasabdur va yana Niso va Jahrum va Busikon ham aning osoridindur. Va podshohlig'ining zamoni yuz o'n iki yil erdi va aning asridagi hukamo Buqrotis va Buqrot tabib erdi, vassalom.

Sh e ' r:

Chu Bahmang'a yetti vafosiz jahon,
Aning uzri ko'nglidin o'ldi nihon.
Yoyilg'on zamon shavkati Bahmani,
Ravon qildi bahman yelidek ani.

HUMOY roy va xiradlig' xotun erdi. Bahmandin so'ngra taxtqa o'lturdi. Chun homila erdi, vaz'i haml qildi va saltanat hubbi qo'ymadikim, o'g'lini podshohliqqa mansub qilib, o'zi anga muhofazat qilg'ay. Ani bir sanduqqa solib, qiyr bila mahkam qilib, daryog'a soldi. Debduurlarkim, bir gozur ilikig'a tushub, ani farzandchilay asrab, tarbiyat qildi. Bulug' haddig'a yetkandin so'ngra, saltanat gavhari o'z ishin qilib, gozurluq ishin makruh tutub, ilmu fazl va adab kasbin qilib, silohsho'rluq o'rganib, sipohinliq qoidasin xo'b bildi. Gozur ani suvda topqan uchun Dorob ot qo'yub erdi. Chun o'z himmatin ul ishdin biyikrak mulohaza qildi, gozurdin o'z holi kayfiyatini savol qildikim, men o'zumni sening o'g'lung gumon qilmaydurmen, manga o'z najodimdin xabar ber! Gozur munkir bo'ldi. Ko'p so'z orada o'tkandin so'ng gozur bildikim, yoshura olmas. Ayttikim, seni sanduq bila suv ichida topib, tarbiyat qildim. Va sanduq ichinda nuqud va javohir ham bor erdi, ba'zirim qolib erdi, Dorobqa taslim qildi. Va ul fursatda Humoy Eron cherikini yasab, Rum fathig'a yiboradur erdi, Dorob ul sarmoya bila o'z yarog'in qilib, sipahsolorg'a mulozim bo'lub, ul yurushga bordi. Yo'lda andin g'arib mardonalig'lar va pahlavonlig'lar zohir bo'ldi. Andoqki, shuhrat tutub, Humoyg'a bitib yibordilarkim, bu nav' nodir yigit paydo bo'lub, podshoh davlatxohlig'ig'a mundoq ishlar qiladur va Humoy ko'ngliga aning mehri yer tutub, anga inoyat va'dalari bitib yibordi. To ittifoqi hasanadin ba'zi tavorixda bitibduurlarkim, Rum urushida qaysarni ul tutti. Bu qatla xud elga angushtnamo bo'lub, yana Humoyg'a oni bitidilarkim, cherik qaytqandin so'ngra Humoy cherikiga o'tru bir manzil kelib, fath kayfiyatini tahqiq qilur erdi, Dorobni ko'rguzdilar. Ko'zi anga tushkach, ko'ngliga iztirob tushub, emchokiga sut keldi. Tahayyur va taajjub bila gavhar va najodin tafahhus qildi ersa, Dorob andoqkim, bor erdi arz qildi. Humoy jazm bildikim, aning o'g'lidur. Arkoni davlatqa kayfiyatni bildirub, Dorobning yuzun o'pub, shodmonlig'lar bila tojni aning boshig'a qo'yub, taxtni anga musallam tutti va o'zi parda keyniga kirib, podshohliqqa o'g'lini o'lturtti. Va Humoyning saltanatining muddati o'ttuz ikki yil erdi va osori Istaxrda Hazorsutun erdikim, ani Iskandar buzdi. Va ba'zi Chihilminorni ham anga mansub qilibduurlar. Va Samara shahrikim, Jarbodqon derlar ham, ul bino qildi.

Sh e ' r:

Yana bir necha kun Humoy oldi mulk,
Eranlar borib ichiga qoldi mulk.

Tugandi aning mulku davroni ham,
Falak Zoli qat' ayladi oni ham.

DOROB chun Humoy o'rnig'a taxtqa o'lturdi, adl va dod pasha qildi. Va ul xiradmand va pahlavon va xo'bsurat podshoh erdi. Ko'prak mulk salotini anga inqiyod qildilar. Va Rum qaysarikim, ul zamonda Faylaqus erdi, sarkashlik qildi ersa, sipoh tortib Rung'a yurub, qaysarni tutti va band qildi. Chun Rumni qayosiradin o'zga kishi zabt qilmoq dushvor erdi ham ani-o'q tarbiyat qilib, ming bayza oltunkim, har biri vazng'a qirq misqol bo'lg'ay, xiroj tayin qilib, qaysarning qizin qulub, Rumdin yondi. Ul qizdin noxush is fahm qilib, tab'i mutanaffir bo'lub, otasi qoshig'a qaytarib yibordi. Ba'zi debdurlarkim, ul qiz Isqandarg'a homila erdi. Qaysar o'z qizin aqdig'a kiyurub, o'g'li mutavallid bo'lg'ondin so'ngra Dorob o'g'lidur demakka nomuslanib, o'z o'g'limdur deb Iskandarni o'g'ulchilay asrab, valiahd qildi. Va elchi yibormak uchun yom oti bog'lomog'ni Dorob qildi. Va Rashitan otlig' vaziri bor erdi, kofiy va oqil kishi erdi. Dorobjurd shahrin ul yasab, Dorob otig'a ul tasmiyya qildi. Va Dorob maosiri payg'ambarlardin Jirjis alayhissalom erdi va hukamodin Aflotun olihi. Va aning saltanatini ba'zi oltmish yil, ba'zi ellik ikki yil dedilar.

Sh e ' r:

Chu taxt uzra Dorobi ravshanzamir,
Humoy o'rnig'a bo'ldi oromgir,
Aning dog'i yiqti falak poyasin,
Boshidin ayirdi humo soyasin.

DORO BINNI DOROBni¹³ otasi Dorob chun valiahd qilib erdi, otasi o'rnig'a podshoh bo'ldi. Chun zolim tab' kishi erdi, zulmidin ulug' el ozurda bo'ldilar. Rashitannikim, Dorob dasturi bila dastur yasab erdi, Bayri otlig' inisi sioyati bila tiladikim, azl qilg'ay. Ba'zi debdurlarkim, ul Iskandarg'a kishi yiborib, ma'hudi xiroj bermakdin ani pushaymon qildi. Chun Iskandar xiroj yibormadi, Dorob kishi yiborib, ming oltun bayzani tilatti. Iskandar javob berdikim, ul yumurtqalarni qo'yar qush uchi, Dorob dag'i ko'nglidin bu tama'ni chiqarsun. Dorog'a bu so'zdin g'azab mustavliy bo'lub, ustiga cherik tortib, masofaning ikki safi tuzalganda, Doroning ikki noibi kim, aning zulmidin toriqib erdilar, ani halok qildilar. Ba'zi debdurlarkim, ikki hamadonlig' kishi fidoyilig' dasturi bila bu ishni qildilar. Ba'zi debdurlarkim, alarni Iskandar yiborib erdi, bu ishni buyurdi. Avvalgi qavl sahihroqdur. Chun ul sipoh orasida yiqildi, Iskandar kelib, aning boshin o'z tizzi ustiga qo'yub, ont ichtikim, bu ish mening qoshimdin emas erdi. Va Dorob Iskandarg'a uch vasiyat qildi. Bir ulkim, Ravshanaknikim, aning qizi erdi, qulg'ay. Bir ulkim, aning qotillarini o'lturgay. Bir ulkim, aning atboikim, Furs muluki naslidin erdilar, qatl qilmag'ay, dag'i rioyat qilg'ay. Iskandar barchani qabul qilg'och, Dorob oxir

damda Iskandardek mustavliy adusidin xushnud o'tti. Va bu dostonni faqir «Saddi Iskandariy»dakim, «Xamsa»ning beshinchi kitobidur, mashruh ado qilibdurmen. Va Doroning podshohlig'i o'n to'rt yil erdi.

Sh e ' r:

Yana bir necha vaqt Doroyi dahr,
Ichib no'sh davron anga berdi zahr.
Falak zahr agar berdi Dorog'a bot,
Skandarga ham bermay obi hayot.

ISKANDAR¹⁴ nasabida ixtilof ko'ptur. Ba'zi ani Dorob o'g'li debdurlar, andoqki Dorob zikrida o'tti. Va Banokatiyda va «Devon un-nasab» kitobidin mundoq naql qilibdurkim, Iskandar Xurmus Rumiy o'g'lidurkim. Xurmus otasi Lafti binni Yunon binni Torax binni Yofas binni Nuhdur. Va aning umrini ming olti yuz yil debdurlar va Zulqarnaynkim, aning laqabidur, vajhi tasmiyasin mundoq debdurlarkim, ul zamonda ming yilni bir qarn der ermişlar. Yana ham Banokatiy-dadurkim, aning otasi Bozur binni Albon erdi Iskandariya podshohi va onasi Afliyun binni Nuqo qizi erdi. Va Bozur va Afliyun orasida doim adovat erdi. Mulk maslahati uchun yarashtilar va ul musolihaning ta'kidi uchun Afliyunning qizin qo'ldi va o'z mulkiga eltti. Bozurning eli bir kayd bila andoq qildilarkim. Bozur ul qizni ko'zdin solib, atosig'a yibordi va qiz Bozurdin homila erdi, yo'lda andoq havodis yuzlandikim, ul qiz bir atka, bir enaga, bir xojasaroy bila qoldi. Ittifoqo bir choh boshida vaz' haml qildikim, maxuf manzil erdi. Va anda qaroqchi ko'p elni halok qilur erdi. Bu holda yiroqtin qalin qaro paydo bo'ldi. Alar vahmdin ul tiflni bir qiymati nimaga chirmab, ul choh boshida qo'yub, qochtilar. Ko'ringan qaro xud dasht bahoyimi ermiş. Bori taolo bir suruk qo'ydin bir sutluk o'chku oyirib, amr qildikim, har kun kelib, ul tiflg'a sut berur erdi. Va ul tifl Iskandar erdi. Va ul o'chku bir qari xotunning erdi. Bir kun o'chkusi g'oyib bo'lg'on jihatdin ani tilay, ul choh boshig'a kelib, ul g'arib holg'a muttali' bo'ldi. Tahayyur yuzidin Iskandarni olib, o'g'ulchilay ulg'aytib, podshoh o'g'li dabiristonig'a dabirga topshurdi. Iskandar oz vaqtda jami' fazoyil va kamolotni kasb qilib, sipohiylik rusumi va bahodirluq fununida ham yagona bo'ldi. Bir kun ul podshoh dabirga g'azab qilib, hisobg'a tiladi. Chun podshoh zolim va nodon erdi, Iskandarga aql va hikmat anda turmoqni ruxsat bermay, ul diyordin hazimat qildi. Yo'lda chokari ot va silohin ani uyuqlatib, olib qochti. Ul yayog' bir shaharg'acha bordikim, ittifoqo Afliyunning shahri erdi. Onasi qasr tomida dasht sori tamosho qiladur erdikim, Iskandarning qarosin ko'rub, mehri harakatqa kelib, emchokiga sut keldi. Tahayyur qilib ani tilab, ahvolni tafahhus qilg'ondin so'ng, o'g'li erkonin bildi. Afliyung'a izhor qilg'och, aning' o'g'li yo'q erdi va ulg'ayib erdi mulkni nabirasi Iskandarga topshurub, o'zi ibodatqa mashg'ul bo'ldi. Iskandar cherik tortib, otasi mulkini oldi va maknati azim bo'lub, Dorog'a xuruj qilib, ani ham yuqori o'tkandek

arodin ko'torib, jahon mulkin oldi. Aksar tavorixda aning umrin o'ttuz olti yil va salotinni o'n uch yil bitibdurlar. Ammo maholdurkim, o'n uch yilda ul qilg'an ishcha qilsa bo'lg'ay. Amir Xisrav Dehlaviy «Oinai Iskandariy»da aning saltanati zamonin besh yuz yildin ortuq debdur. Ammo Hazrat shayx Nizomiy quddisa sirrihu «Iskandarnoma»da iki qarn ma'hud debdur va tahqiq yuzidin ixtilofi rivoyotni rad qilib, ani Faylaqus o'g'li debdur. Va faqir «Saddi Iskandariy»da ul ikki buzurgvor qavlini soyir muarrixlar aqvolig'a tarjih qilib, nazm adosig'a qaror beribmen. Har taqdir bila Iskandar podshohe erdikim, andin burung'i va so'ngg'i salotin bu kungacha ul qilg'on ishni qilmadilar. Ham hakim erdi, ham vali. Ba'zi anga nubuvvat isnodi ham qildilar. To'rt yuz hakim xizmatida erdilar. Aflotuni olihi boshlig' va Arastudek vaziri bor erdi. Sekiz ming shoh va shahzoda xidmatini qilur erdilar. Olamning bahru barin olib, hayvon suyi tamannosi bila zulumatqa kirdi. Aning bila kirgan mulozimlardin biri Xizr, biri Ilyos alayhumussalom erdilar. Ul suv alarg'a nasib bo'lub, Skandar mahrum yondi va ba'zi Shahrizurda va ba'zi Bobilda derlarkim, vafot topti va Iskandariyaga naql qildilar. Mashhurdurkim, vasiyat qildikim, yalon ilikin tobutdin toshqori chiqorsunlarkim, olam ahlig'a mujibi tanbih, balki ibrat bo'lg'aykim, olamdin ilik torta tutqaylar. Va aning osoridin Ya'juj saddidur va Marv va Hirot va Samarqand va Isfahonni ham debdurlarkim, ul bino qildi. Va ul o'tkondin so'ng o'g'li Iskandarus mulkni qabul qilmay, ibodatqa mashg'ul bo'ldi. Va Rumda Batlimusni qaysar qildilar, vallohu a'lam. Va muluki tavoyifni Eron zaminda ul tayin qildi. Uch yuz oltmish yilg'acha alar ichin aro nizo' qilib, Rung'a hech qaysining zarari yetmadi.

M a s n a v i y:

Skandarki fath ayladi bahru bar,
 Kirib taxti farmonig'a xushk-u tar.
 Yetishti Zuhal avjig'a rif'ati,
 Chalindi falak toqig'a navbati.
 Valoyat bila hikmatu shohlig',
 Nubuvvat ishidin ham ogohlig'.
 Gahi Saddi Ya'juj qism aylabon,
 Gahi yuz ajoyib tilism aylabon,
 Bu hashmat berib, izidi pok anga,
 Ne zulm etti, ko'r, charxi bebok anga.
 Ki xoli qo'lin benavolar kibi,
 Uzotib borurda gadolar kibi.
 Chiqardi jahon mulkidin voyasiz,
 Qo'li komdin, naqdidin moyasiz.
 Yanalarga, ko'r, charx netkusidur,
 Sanga yo manga xud ne yetkusidur.

UCHINCHI TABAQA ASHKONIYLAR¹⁵ VA MULUKI TAVOYIF ERDILAR

Tarix ahli orasida bu tabaqadag'i salotin tartibida bag'oyat muxolifat ko'ptur. Ammo bir so'zda borchha muttafiqdurlar. Biz ul so'znikim, muttafaqun alayhdur, ado qiloli. So'ngra ul so'zlarnikim, muxtalafun fihdur, zikr qilib, har nimagakim o'xshashi ko'prakdur, qaror beroli. Ulcha muttafaqun alayhdur bu so'zdurkim, Iskandar chun Eron mulki bila Forsni fath qildi, bu mamolikni bilgan salotinni va avlodin yig'di va alar bobida ne qilmoqqa royin bir-biriga qaror bera olmay, ojiz bo'ldi. Aristotoliskim, aning vaziri erdi, hozir ermas erdi. Anga bitib yuborib, andin roy tiladi. Va ul javob bitib yibordikim, bu jamiyatni qatl qilmoq shar'an va aqlan munosib ermas va qo'yumog'lig'lari mulkka mujibi fasod va xotirga mujibi taradduddur. Chun sen bular mamlakatini har qoysini zaruratan birovga bergungdur, avval o'zlariga-o'q berib, o'z qoshingdin bularni mulkka nasib qilib qo'yg'aysenkim, o'tar dunyoda muncha salotinning bejihat qonin to'kmamish bo'lg'aysen. Va alarni mamnuni minnat qilib, o'zungga yaxshi ot qozg'onmish bo'lg'aysen. Dag'i ul kun so'ngraki sen bo'lmasang bular ichin aro munozaat qilib, sening dor ul-mulkungkim Rumdur, taarruz kechrak qilg'aylar. Iskandarg'a Arastuning royi dilpazir tushub, ul jamoatni Arastu ko'rgan roy bila nasb qildikim, muluki tavoyif alarni debdurlar. Va ulcha bu tabaqada ahli tarix so'zida ixtilofdur, bu jamoatning oti va adadida va saltanatlarining muddati va taqdim va ta'xiridadur. Va bu xiloflarga tavfiq bermak va tatbiq qilmoq so'zni parokanda qilib, o'qug'uchini yolqitib, havosin parishon qilur. Zaruratan ijmol bila andin o'tmak munosibroq ko'rundi. Iskandar muluki tavoyifni mamolikka nasb qilg'anda, Dajla yaqosidin beri Iroq va Ray va Xurosong'acha Abtahshi Rumiya' berdi va ul to'rt yil mulk surdi. Va Ashkkim, Doroning o'g'li erdi va Iskandar zamonida vahmdin yoshurun yurur erdi, anga xuruj qilib, ani o'lturdi va taxt bildi.

ASHK BINNI DORO. Chun Abtahshi Rumiyni oradin chiqardi va Eron mulkin Rum ahli kuduratidin sofi qilib, soyir muluki tavoyif bila muvofaqat qildi. Va alar ani bag'oyat hurmat tuttilar va mundoq muqarrar qildilarkim, nishonlarida o'z otlaridin burun aning otin bitgaylar va yot yog'i arog'a kirsar, bir-biriga madad yetkurgaylar va uluq-kichiklik orada bo'lg'ay. Mundin ortuq taklif aroda bo'lmag'ay. Aning zamoni uch yil erdi.

SHOPUR BINNI ASHK. Ba'zi debdurlarkim, Iso alayhissalom aning zamonida mab'us bo'ldi va Yahyo va Zikriyo va Jirjis alayhumussalomni ham ba'zi debdurlarkim, aning zamonida erdilar. Va Ag'ustus qaysar anga muosir erdi. Va Shopur mulki yigirma yil erdi.

BAHROM BINNI SHOPUR. Otasining vasiyati bila ato taxtini bildi. Aning podshohlig'i o'n bir yil erdi.

YALOSH BINNI BAHROM¹⁶. Ul dag'i otasig'a valiahd erdi va podshohlig'i o'n besh yil erdi.

HURMUZ BINNI YALOSH. Otasig'a qoim maqom bo'ldi va podshohlig'i o'n to'qquz yil erdi.

ANUSH BINNI YALOSH. Aning podshohlig'i o'n yil erdi. Ba'zi debdurlarkim, Iroq va Forsda Ashk farzandlaridin Uyg'ur otlig' bir podshoh erdi. Shopurdin ellik yildin so'ngra va Yahyo alayhissalom aning zamonida shahid bo'ldi. Va ul saltanatni o'g'li Gudarzg'a musallam tutti.

GUDARZ BINNI UYG'UR. Ulug' podshoh bo'ldi va adl va insof tariqidin chiqti va bani Isroilg'a cherik tortib, azim qatllar qildi. Derlarkim, Buxtunnasr qilg'ondek. Bani Isroil bila maosh qildi. Bir kun ovda ajal shikorisining saydi bo'ldi. Va aning podshohlig'i ellik yeti yil erdi.

ERON BINNI YALOSH. Gudarzning qardoshi o'g'li erdi. Olim va odil erdi. Gudarz zamonida aning zulm va tahattukidin xazoyin xoli va mulki buzug' erdi. Ul rioyat va lutf bila, raiyyatni ma'mur va mulkni obodon va xazinani mamlu qildi. Va aning saltanati qirq yil erdi.

NARSI BINNI GUDARZ. Otasining valiahdi erdi. Chun podshohliqqa o'lturdi. Shom viloyatig'a borib, Yahyo alayhissalom qatli intiqomig'a juhudlarni qirdi va qolg'onidin ba'zini ovora va ba'zisini zalil qildi va andin so'ngra bani Isroil qavmidin munqati' bo'ldi. Va ul vaqtda bani Isroil qavmidin podshohi Matinyo erdi, Sulaymon alayhissalom avlodidinkim, ba'zi debdurlarki, Buxtun nasr ani halok qildi va Gudarzning podshohlig'i o'tuz yil erdi.

HURMUZ BINNI YALOSH. Ba'zi debdurlarkim, ul Eron o'g'li erdiki, Gudarzning qardoshi bo'lg'ay. Chun podshoh bo'ldi, yaxshi qavoid va rusum paydo qildi va otasining zulm va taaddisin oradin chiqordi. Va to'rt harami bor erdi. Alardin biri anga zahr berib, halok qildi. Va saltanati zamoni to'qquz yil erdi.

FIRUZ BINNI HURMUZ. Aning o'rnida taxtqa o'lturdi va ul dag'i dod va adl qoidasin tuzdi. Ammo ayyosh kishi erdi va ovni sevar erdi. Ovda ruhi g'izoli ajal o'qig'a qatil bo'ldi. Va saltanati zamoni yetti yil erdi.

XUSRAV BINNI FIRUZ andin so'ngra podshohlig' qildi va aning saltanati zamoni o'ttuz yil erdi.

YALOSH BINNI FIRUZ¹⁷ aning qoim maqomi bo'ldi va ul hunarparvar podshoh erdi. Hunar ahlin sevar erdi va aning zamonida hunar ahli aziz bo'ldilar va hunarlar takmil topti. Oqibat ul dag'i o'zgalar azimat qilg'ondek ozim bo'ldi. Va aning podshohlig'i qirq yil erdi.

YALOSH BINNI YALOSH¹⁸ aning taxtini egalladi va ul Xusravning qardoshi erdi. Oqibat ul dag'i qardoshi ichkan sharbatni ichti va aning podshohlig'i besh yil erdi.

ARDUVON BINNI YALOSH¹⁹ ashkoniylarning so'ngg'i podshohi erdi, azamat va tajammuli va mulkining vus'ati ul tabaqadag'i salotindin ortti. Va muluki tavoyifdin ko'pin ul maqhur qilib, mulkin oldi va o'ziga munqod qildi. Va oxir ul-amr Ardasher Bobak ani oradin chiqorib, mulk ashkoniylardin sostoniylarg'a intiqol

topti. Va ashkoniylar bu muhtasarda o'n besh kishi bitildi va «Nizom ut-tavorix»da o'n kishi bitilibdur va Banokatiyda o'n to'rt kishi bitilibdur va «Jome ut-tavorix»i Jaloliyda yigirma kishi va «Guzida»da Hamdulloh Al-Mustavfiy uch firqa qilib, yigirma bir podshoh bitibdur va ani muluki tavoyifdin tutubdur. Go'yoki bu xud g'alatdurkim, alar muluki tavoyif bo'lg'aylar. Nevchunkim o'zi-o'q tanoquz kelturubdurkim, muluki tavoyifdin ba'zini Ashk binni Doro o'lturdi va ashkoniylarni bu Ashk binni Doro nasli debdur. Va saltanatlarining zamonin ham muhtalif bitibdur. Bu faqir ulcha imkoni ixtiyot bor erdi qildimkim, o'zlarin sabt qildim. Ammo muddatlarin e'timod qilg'udek naql topmadim, bitilmadi. Ammo har qoysining zikrida tafzil qililibdur, hisob qilg'on kishi topar. Va muluki tavoyifni ba'zi to'qson kishi debdurlar va ba'zi ellik kishi va ba'zi ham bulardin ortuq-o'ksuk debdurlar, val-ilmu indallohi.

Sh e ' r:

Skandar bo'lurda jahondin nihon,
 Muluki tavoyifqa berdi jahon.
 Alar ham berib taxt-u tojig'a zeb,
 Jahondin yedilar necha kun fireb.
 Tag'ofullarin chunki fahm ettilar,
 Talofiy qilurdin burun kettilar.
 Jahon mulkin ashkoniy oldi tamom,
 Alarg'a bular bo'ldi qoim maqom.
 Qayu birning o'lg'ach ayon navbati,
 Sog'indiki, jovid erur mulkati.
 Necha kun dimog'ig'a soldi g'urur,
 Chu vaqt o'ldi ketmaklik erdi zarur.
 Jahondin ketib, kom ola olmadi,
 Kishiga jahon jovidon qolmadi.
 Alardek yana yuz ming o'lsa padid,
 Ham alardek-o'q bo'lg'usi nopadid.
 Bu ketmak emas barcha shahlarg'a xos,
 Gadolar dag'i topmas andin xalos.
 Jahonkim, vafo keldi andin yiroq,
 Yiroq o'lsa, andin kishi yaxshiroq.

TO'RTUNCHI TABAQA SOSONIYLARDUR²⁰

Kim alarni akobira debdurlar. Bularning dag'i adadlarin muhtalif bitibdurlar. Ba'zi o'ttuz ikki va ba'zi o'ttuz bir va ba'zi yigirma sekiz va saltanatlarining muddatlarini ham muvofiq bitmaydurlar. Sohibi «Guzida» besh yuz yigirma yetti

yil bitibdur va Banokatiy besh yuz o'tuz bir yil bitibdur va Qozi Bayzoviy to'rt yuz o'tuz yil debdur. Har taqdir bila Ardasher Bobak Sosoniylarning avvalgi podshohidur. Va ul Soson binni Bahman nabirasidur. Va aning sharhi budurkim, chun Bahman Humoyni valiahd qildi, Sosonkim o'g'li erdi, go'sha tutti, andoqkim, mazkur bo'ldi. Va davlat ul tabaqadin ashkoniylarg'a muntaqil bo'lg'anda, Sosondin bir o'g'ul qolib erdi, aning oti ham Soson erdi, mutavoriy va maktum yurur erdi. To ro'zgor havodisi iqtizosidin Bobak qoshidakim, Arduvonning Fors viloyatida bu gumashtasi erdi, o'zin tobe' tutar erdi. Va Bobak ul navohiyda ko'p maknat va shavkat paydo qilib erdi, chun Sosonning barcha atvorig'a mulohaza qilur erdi, andin osori rayosat va xiradmandlig' zohir bo'lur erdi. Bir kecha tush ko'rdikim, quyosh Sosonning manglayidin tulu' qiladur. Aning ahvolini mubolag'a bila taftish qildi ersa, ma'lum qildikim, hol nedur. Ehtirom va e'zoz qilib, ani kuyov qildi. Va Ardasher Bobakning qizidin mutavallid bo'ldi. Chun Soson oradin chiqib erdi, ani Bobak oti bila atadilar. Chun Ardasher bulug' haddig'a yetti, barcha bilik bila erdamda yagona bo'lub shuhrat tutti. Arduvon eshitib, ani Bobakdin tilab, o'z o'g'lonlari bila tarbiyat qilur erdi. Bir kun alar ovg'a borib erdilar, Arduvon yoshurun libos tag'yir qilib, alarning ovda zabt va rabt bila otish-tutushlarin bilay deb bordi. Barcha nav'da Ardasherini o'z o'g'lonlaridin ortuq topti. Rashk bila hasaddin g'azab qildikim, ul bir navkar o'g'li anga saltanat oyinining iktisobi ne munosibdur deb o'z miroxo'rlug'ini buyurdi. Ardasher zarurat va vahmdin ul xidmatqa mashg'ul erdi. Ittifoqo bir kun tavila boshida o'lturub erdikim, Arduvonning haramidin necha kanizak o'tub boradurlar erdi. Biri Ardasherini ko'rub, ko'ngil oldurub, alqissa alarning orasida muloqot va xususiyat voqe' bo'ldi va Arduvonning maxfiy ahvoli va maqolidin ul kanizak Ardasheriga xabar berur erdi. Bu uchurda Bobakning vafoti xabari keldi. Ardasher muddao izhor qildikim, Arduvon aning otasi mansabin anga berib yiborgay. Maqbul tushmadi. Ul hukumatqa o'z o'g'lin muqarrar qilib yibordi. Chun Ardasher ul ishdin navmid bo'ldi, vahmi g'olib bo'ldi. Bu favrda ul kanizak anga xabar berdikim, Arduvon bir mudhish tush ko'rub, bilur eldin ta'birin so'rub, mundoq debdurlarkim, mulk sendin intiqol topib, birovg'a muntaqil bo'lg'usidurkim, bu hafta sening dargohingdin ketar. Va Arduvon bu so'zdin mutavahhish bo'lub, bu ishning tafahhusidadurkim, ul kishini topib, daf qilg'ay. Bu so'zdin Ardasherining dag'dag'asi ko'prak bo'lub, ham aning o'q tavilasidin e'timodi otlar qo'shlab qochti. Va kanizak ham aning bila muttafiqlik erdi. Chun Ardasher Istaxr shahriga yetti, otasining atboidin ba'zi anga yig'ildilar. Ko'p el ma'lum qilib, anga muttafiqlik bo'lub, Arduvonning o'g'lig'a xuruj qilib, ani oradin ko'tardilar. Va Arduvon eshitib, o'zi aning daf'in qilmoqdin o'zga chora topmay, sipoh tortib kelib, Ardasher bila urushub, bosildi va qatlg'a yetti. Va qolg'an muluki tavoyifni ham maqhur qilib, mamolik fathig'a yuz qo'ydi. Va Arduvon qizini nikohig'a kiyurdi. Va Arduvonning to'rt o'g'li bor erdi. Ikkisi talaf bo'lub, ikkisi qochib Hindistong'a bordilar va anda har nav' bo'lsa, o'tkarur erdilar. Singillari bila xabarlashib, anga zahr yibordilarkim, Ardasheriga berib halok

qilg'ay, shoyad bu vasila bila mulk alarg'a tushkay. Ardasher bir kun ovdin kelib, sharbat tilagach, ul qiz sharbatni zahrolud qilib, muhayyo asrab erdi, filhol tutaberdi. Ardasher davlat rahnamuni amri bila sharbatni olurda taammul zohir qildi ersa, sharbat berguvchi mutag'ayyir bo'lub, ilki titrab, sharbatdin yorimi to'kuldi. Ardasher bag'oyat xiradmand erdi. Qolg'anig'a non to'g'rab, itka berdi ersa, halok bo'ldi. Tafahhus qilg'och, ul ish kayfiyati ma'lum bo'ldi va qizni vazirg'a topshurub, buyurdikim, halok qilg'ay. Vazir oqibatandish kishi erdi, o'ltururda qiz ayttikim, podshohdin homilamen. Ani asrab, o'zin xasiy qilib, bir necha kun ilojidin so'ngra keskan uzvni bir huqqag'a solib, muhr qilib, Ardasher huzurida xozing'a topshirdikim, men bu amonatni tilasam bergaysen. Bu holdin oz vaqt o'tkach, homila o'g'ul tug'uldi va vazir anga Shohpur ot qo'ydi. Va ihtimom bila tarbiyat qilur erdi, to o'n yoshig'a yetkanda, husn-u jamol va rushd-u kamolda nodir bo'lub erdi. Bir kun vazir Ardasher qoshig'a kirib, ani bag'oyat malul topti, jihatini so'rdi. Chun Ardasherning o'g'li yo'q erdi, dedikim, nechuk malolat bo'lmag'aykim, olam mulkin oldim va umr oxirg'a yetti, zaruratan o'lmak kerak va mulkni yot kishiga qo'yub bormoq kerak. Vazir aytti: podshoh g'am emasunkim, andoq o'g'li borkim, ma'lum emaski, hech podshohda bo'lmish bo'lg'ay. Ardasher hayrat qilib, kayfiyatni yaxshi ma'lum qildi ersa, vazir amonat huqqani tilab, ul rozni oshkoro qildikim, men bu kunning fikrin qilib erdim. Homilani o'lturmay, tuhmat daf'i uchun o'zuing'a bu holni ravo ko'rdum. Va podshohzoda tug'di va o'n yashabdur va oti Shohpur qo'yulubdur. Ardasher shodmon bo'lub buyurdikim, ani aning yoshi atfol bila yasab, aning qoshig'a kelturdilar. Bir-bir o'tkarib, ul yetkach, otalig' mehri harakatqa kelib, ani qo'ynig'a olib o'pub, Tengri taolog'a shukrlar qilib, onasini haramg'a yibordi. Vazirg'a ko'p inoyatlar qildi. Va aning oti Shopurg'a qaror topti, o'z valiahdi qildi. Va aning osoridin Forsda Arusi kurrasi derlarkim, aning sharhi uzundur. Tavorixda bor, bilay degan kishi o'qub bilgay. Yana Ardasherki, ani Gavosher derlar, Kirmonda. Va Ahvoz Xuzistonda va Mo'sul Jaziradin, Xittayi Bahrayndin. Va podshohlig'i muddati o'tuz yil erdi va o'n to'rt yil hukmi olam mamolikiga nofiz bo'ldi. Ajal yetkach, jahon anga ham o'zga jahondorlarga qilg'onni qildi.

Sh e ' r:

Jahon mulkini oldi chun Ardasher,
Tavonou dono shah erdi daler.
O'larda ne naf' etti donolig'i,
Ne daf' aylay oldi tavonolig'i.

SHOPUR BINNI ARDASHER²¹. Chun otasi o'rnida taxtqa o'lturdi, ato rasm va qonunin tag'yir bermadi va ul tayin qilg'an elni viloyatlardin va manosisbdin azl qilmadi. Va oqil va odil podshoh erdi. Va anga arz qildilarkim, Qustantaniyada

Rum qaysari o'z haddidin tajovuz qilibdur. Shopur Nisibin shahrin muhosara bila oldi va qaysarning xazoyinini tasarruf qildi. Qaysar o'z haddini bilib, shafi'lar vosita qilib, xiroj qabul qildi. Shopur fath va nusrat bila qaytti. Va aning osoridin Xurosonda Nishopurdurkim, ani Tahmuras bunyod qilib erdi, tuganmasdin burun yuz buzug'luqqa qo'ydi. Ammo Shopur ani yangi boshtin shatranj bisoti vaz'i bila obodon qildi. Va ayturlarkim, akosira bu ixtiro'ni qilib erdilarkim, shahrlar bino qilsalar, jonivorlar shakli bila tarh qilurlar erdi. Andoqkim, Savsanni yilon shakli bila va Sushtarni ot shakli bila. Yana ul yasag'an yerlardin biri Jandshopur Xuzistonda, Shodshopurdur, Qazvin yo Siystonda. Moniy musavviri zindiq aning zamonida paydo bo'ldi. Va podshohlig'i o'ttuz yil erdi.

Sh e ' r:

Chu Shopur bo'ldi jahon xusravi,
Adolatda bo'ldi ato payravi.
Vale oxir ul-amr charxi dijam.
Ani ham otasidek etti adam.

HURMUZ BINNI SHOPUR²². Ani Hurmuzi qati' dedilar. Bu jihatdinkim, otasi Shopur ani Xuroson viloyatining ayolatig'a yiborib erdi va Shopur johdo'st va badgumon kishi erdi. Hurmuz Xurosonni tuzdi va azim cherik yig'ib, mustaid qildi. Hosidlar Shopurg'a yomon ko'rguzdilar. Shopur aning boshida istiqloq xayol qilib, yomon eltib kelurig'a hukm qildi. Hurmuz fahm qildikim, qasd qilg'usidur, bir ilikni kesib, Shopur xidmatig'a yibordi. Va ul zamonda rasm erdikim, noqis kishini podshoh qilmaslar erdi. Shopur aning begunohligin bilib, toinlarin maqhur qilib, ko'ngli aning uchun buzulub, ani valiahd qildi. Va ul Moniy musavvirni va atboin hujjat bila takfir qilib, jazolarig'a yetkurdi. Aning osori Xuzistonda Romhurmuz va Bag'dod navohiysida dastgirdur. Va saltanati zamonida ixtilof bor. Ba'zi ikki ba'zi uch, ba'zi o'ttuz yil debdurlar.

Sh e ' r:

Chu Hurmuzni baxt etti masnadrishin,
Adolat bila tuzdi olam ishin.
Agarchi qo'lin qisqa qildi bilik,
Falak qilmadi qisqa andin ilik.

BAHROM BINNI HURMUZ²³ otasi Hurmuz vasiyati bila podshoh bo'ldi va Moniy naqqoshning, millatikim, zindiq erdi, aning zamonida shoyi' bo'ldi. Va ko'p xaloyiq anga firifta bo'ldilar va aning dinig'a kirdilar. Atboi qalin bo'ldi va bu Bahrom xudoparast erdi va xiradmand podshoh erdi. Tiladikim, Moniyning

millatin daf qilg'ay. Avval ani umidvorlig'lar bila musohib va mulozim qildi va atboin o'zidin vahmsiz qildi, to barcha zohir bo'ldilar. Andin so'ngra ulamoni yig'ib, aning bila bahsqqa soldi va ulamo ani yaknafar qilib, kufni anga sobit qildilar. Bu hujjat bila Moniyning terisin so'ydurub, somon tiqtirdi va atboin qatl qildi. Ba'zi debdurlarki, Moniy elga bu so'z birla firib berur erdiki, ruh inson badanida zindondadur va aning yeri o'zga olamdur. Ruhqa tasnif hosil qilmoq kerak va botroq bu zindondin xalos etmak kerakki, tufroq kuduratidin xalos bo'lub, o'z maqomig'a yetkay. Chun Bahrom ani tiladi, dedikim, aytur so'zlaringni ayt. Moniy bu so'zlarni aytti. Bahrom dedikim, chun sening ruhung badan zindonidadur, azob bila, biz sening-o'q qavlung bila amal qilib, ruhungni azobdin qutqorurbiz, deb buyurdikim, ani qati qildilar. Va Bahromning zamoni va muddati uch yil va uch oy erdi.

Sh e ' r:

Chu Bahrom davri zamoni edi,
Zamonida mashhuri Moniy edi.
Ani dag'i nobud qildi falak,
Bu birning dag'i naqshini qildi hak.

BAHROM BINNI BAHROM³⁴. Ani salaf dedilar. Takallufi ko'p erdi va takabburi va tahayyuri behad. Oz sahvga ko'p itob qilur erdi, juzviy gunahg'a nomaqdur siyosat ko'rguzur erdi. Xaloyiq aning badxo'ylug'idin ojiz bo'lub, mu'badlar va hakimlarg'a istig'osa ko'rguzub, istionat qildilar. Alar taammullar qilib munga qaror berdilarkim, tongla sabohdin hech kishi anga yovumag'aylar. Tonglasi jami' ulus bu ishni qildilar. Har kishini tiladi, topmadi. El ojiz bo'lg'ondek ul dag'i ojiz va mutahayyir qoldi. Mu'badlar kelib, nasihat qildilarkim, podshoh ulus va el bila podshohdur. El bo'lmasa, saltanat mumkin emas. Sen elni mizojing tundlug'idin o'zungdin ramida qilding. Lojaram sendin yiroqlik tiladilar. Bahrom alardin taahhud qildikim, men mutanabbih bo'ldum, kelsunlar. Istid'o qilib mu'badlar yana elni aning qoshig'a kelturdilar. Va ul tundxo'ylug'ni tark qilib, adolat va muroso va afv peshva qildi. Va saltanatining zamoni yigirma yil erdi.

Sh e ' r:

Necha erdi Bahrom, Bahromi tez,
Ishi charx Bahromi yanglig' sitez.
Yetib vaqt tushli ajal domig'a,
Borur bahs aflok Bahromig'a.

BAHROM BINNI BAHROM BINNI BAHROM²⁵. Ota va abuka otin anga qo'ydilar va lekin ani Shahanshoh dedilar. Bu laqab bila shuhrat tutti va avval kishikim, bu laqab topti ul erdi. Sha'ni arjumand va axloqi dilpisand podshoh erdi, axloqi elga marg'ub va atvori ulusqa matlub. Zulm binosin buzdi va adl asosin tuzdi. Ammo davroni umridek bevafo erdi va umri davronidek bebaqo. Va ul to'rt oy mulk surdi va borur mulkni o'zgalarga topshurdi.

Sh e ' r:

Shahanshoh chun surdi olamg'a raxsh,
Quyoshdek ediyu, dahr uza nurbaxsh.
Necha mehrdek topti avji kamol,
Falak davridin topti oxir zaval.

NARSI BINNI BAHROM²⁶. Otasi o'rnida saltanat taxtig'a o'lturdi va ul dag'i otasidek komkor va oliy miqdor va xiradmand va hushyor podshoh erdi. Ko'p kishvar va mulk oldi va oxir rihlat ko'sin chaldi. Va mulking muddati to'qquz yil erdi.

Sh e ' r:

Chu Narsi bo'lub mulk ila komjo'y,
Ato taxtida bo'ldi oromjo'y.
Ne qo'ydi falak ham aning komini,
Ne ajdodi taxtida oromini.

HURMUZ BINNI NARSI²⁷. Ul bag'oyat mutajabbir va mutavahhish kishi erdi. Saltanatidin burun bu sifotin el bilib, andin haroson edilar. Emdikim, mulk olib, ato o'rnig'a podshoh bo'ldi, xaloyiq mutavahhim bo'ldilar. Va ul bovujudi bu nav' maosh o'z atvorig'a bag'oyat mu'taqid erdi. Bir kun g'oyat xudpisandlig'idin bir hakimdin so'rdikim, maning af'ol va sifotimg'a ne nima keraklikdur? G'arazi bukim, ul tahsinlar qilg'aykim, hech nima keraklik ermas. Hakim mundoq javob berdikim, xaloyiqqa hokim va sohibi ixtiyor bo'lg'ondek o'z nafsingg'a ham hokim va sohibi ixtiyor bo'lmoq sanga keraklikdur. Ul bu so'zdin, chun zoti javhari bor erdi, g'aflat uyqusidin seskonib, o'z qilig'i tegrasiga uyurulub, mustahsan atvor tutub, marzi axloq peshu qildi. Chun vafot qildi, o'g'li yo'q erdi, ammo harami homila erdi. Tojni aning boshi ustida osib, anga podshohliq buyururlar erdi, to Shopur tug'di. Va Hurmuzning zamoni yetti yil yo to'qquz yil erdi.

Sh e ' r:

Chu Hurmuzg'a tushti bu dahri dani.
Necha vaqt ham qildi mag'rur ani.
Va lekin ajal aylagach turktoz,
Ne qoldi g'urur ul zamon, ne niyoz.

SHOPURI ZULAKTOF²⁸ Xiradmand podshoh erdi, ammo qohir erdi. Ba'zi ani debdurlarkim, ona qornida qoldi va tug'quncha tojni onasi boshi ustidin osarlar erdi. Avval kishikim, tufuliyatda yaxshi roy xotirig'a keldi ul erdi. Va aning sharhi budurkim, olti yoshida Shahrdi degan vaziri aning qoshida edikim, shom vaqtida naqora uni keldi. Shopur vazirdin so'rdikim, ne naqoradur? Ul dedikim, jamoatiki daryodin ko'pruk bila nori yuzga o'tubdurlar, chun ko'pruk birdur, alarni qaytarurg'a har kechqurun xabar qilur uchun naqora qoqarlarkim, kechrak qolsalar ko'pruk ustiga g'avg'o bo'lub, suvg'a yiqilur imkoni bor. Shopur ayttikim, yana bir ko'pruk dag'i yasasunlar, to el farog'at bila o'tgaylar. Va aning hukmi bila ko'pruk yasadilar. Aning tufuliyat zamonida mulkda arab istilosidin ko'p sho'rish paydo bo'lub, g'assoniylardin podshohiki oti Toyir erdi, Tayqunnikim, Soson taxtgo'hi erdi, chopib. Hurmuzning egachisini tutubkim, Shopurg'a xola bo'lg'ay, asir qilib, nikohig'a kiyurub, mulkni buzub qaytdi. Va Toyirg'a Pushardin bir qiz bo'ldikim, nazokat va jamolda naziri yo'q erdi. Otin Malika qo'yidilar. Shopur yigit bo'lg'ondin so'ngra cherik tortib, Toyir ustiga borib, Toyir qo'rg'onini berkitti. Va ul muhosara qilib, Malika ichkaridin Shopur bila muttfaq bo'lub, qo'rg'onni Shopurg'a berdi va Shopur Toyirni o'lturub, Malikani qo'ldi. Debdurlarkim, bir kecha Shopur to'shakida Malika nola qilib, uyuy olmas erdi. Yaxshi ehtiyot qildilar. Bir murud bargi to'shak ostida qolg'on jihatdin erdisha. Shopur so'rdikim, seni ne nav' tarbiyat qilibdurlarkim, muncha nozuk bo'lubsen? Malika ayttikim, otam menga g'izo so'ngak mag'zidin o'zgakim nabotni un qilib, anga sepmish bo'lg'aylar berdurmas erdi. Shopur dedikim, andoq parvarish bergan otag'a ne vafo qildingkim, menga qilg'aysen, deb ani siyosat qildi va bu buzug'luq qilg'on a'rob qasdig'a buyurdi va ko'p ta'ziyat bila o'lturtur erdi. Mashhur mundoqdurkim, eginlarin yorib, bag'rinlarin so'kturub toshlatur erdi, alar bu azob bila o'larlar erdi. Bu jihatdin ani zulaktof dedilar.

Va Rasul sallallohu alayhi vasallamning ajdodidin Molik binni Nasrkim, a'robning buzurgvori erdi, aning zamonida erdi. Andin so'rdikim, arabqa muncha ta'zib va qatlning jihati nedur? Shopur ayttikim, menga munajjimlar xabar beribdurlarkim, Muhammad otlig' payg'ambari sallalolhu alayhi vasallam bu qavmdin paydo bo'lub, taxtni mening avlodimdin olib, alarni tugatqusidur. Bu jihatdin avvaldin intiqom tortadurmen. Molik aytti: avvalan qoydinkim munajjimlar chin aytmish bo'lg'aylar, ikkinchi ulkim, bar taqdirkim so'zlari chin bo'lsa, sen bu bedodni bu qavmg'a qilmag'oning yaxshiroqkim, agar ul sohibi davlat paydo

bo'lsa, sening bu af'olingdin istimo' qilsa, avlodingg'a ko'prak nuqson yetkurgay. Bu so'zdin Shopur ul ishni tark qildi. Rahmatan lil-olamin. Demak, bu sohibi davlat sha'nidadurkim, ming yilg'a yaqin o'z valodatidin burunroq mazlumlarni zolimlardin qutqarur. Humoyun ismi mazkur bo'lg'on bila soyir nos o'lumdin va podshohni gunahsiz o'lturmakdin va shaqovatdin ozod qilur, sallallohu alayhi va alo olihi va avlodihi va ashobihi va sallam.

Alqissa Shopurg'a Gushtosb qilg'an xatodek xatoye voqe' bo'ldikim, musofarat tariqi bila Rung'a bordi. Va so'z muxtasar, ani Rumda tanidilar va qaysar ani tutub yalangochlab, o'y xomig'a tikib, mahbus qilib, sipoh tortib yurub, aning mulkin olib, ko'p buzug'luq qaldi. Shopurni asrar kishining qizi oshiq bo'lub, ul hibsdin qutqarib, ikov qochib, Qazving'a keldilar. Sohibi «Guzida» kim, Qazvinliqdur, mundoq debdurkim, Qazvinda bir bog'qa kirdikim, bir zohid kishining erdikim, holo ul yerni Shopuron derlarkim. Shopur imorat qilibdur. Andog'i eldin tahqiq qildi. Dedilarkim, Shopurning vaziri Rudbordadur va sipahsolori Shahriyorda. Va o'zga barcha yerni qaysar oldi. Shopur yoshurun kishilar yiborib, ul ikovni tilab, yana cherik tortib, qaysar bila masof qilib, qaysarni tutti va har xarobliqkim aning mulkida qilib erdi, buyurdikim, obodon qilg'ay. Ammo ustod va muzdur Rumdin kelturgay. Va ul saranjom qildi. Va debdurlarkim, burnin teshib, ip taqib, iki qulog'in kesib yugurtti. Va bu xoksor ba'zi tavorixda ko'rubmenkim, qaysar Shopurni o'zi bila keturub, Bag'dodni Shopurning kishilari muhosara qilib erdilar. Va Bag'dod havosi bag'oyat isig' bo'lur. Anda o'y xomig'a tikturub, kunasga soldi. Va bir kun azim jashn qilib erdikim, majmu' eli usuruk erdi. Chun mamolikni talamoq shoyi' erdi, Shopurni asrar kishilarning eli ba'zi eshaklik faqirlarni talab kelturub erdilar va yuklar yog' erdi. Asirlardin biri Shopur holidin voqif bo'lub, ul yog'lardin qurug'on xomg'a quyub, xom yumshag'ondin so'ngra ani xalos qildi. Va ul o'zini shahrig'a solib, sipoh yasab, filhol chiqib, qaysarni va borcha elni mast dastgir qildi va yuqorig'i o'tkan ishlarni andin so'ngra qildi, vallohu a'lam. Va ba'zi Moniy musavvirni bu Shopur zamonida debdurlar. Va payg'ambarlig'i da'visida mo'jizasi pargorsiz doira va qalam jadvalsiz mustaqim xat izhor qilibdur. Va bu hamkim, bir yumurtqacha kurrada olam suratin tortib va jami' aqolim va bilod va jibol va bihorni mashruh yasab, kentlar va rudxonalarg'acha ko'rguzub erdikim, Shopur hujjat bila ani siyosat qilib, mardud millatin daf' qildi. Aning osoridin Qazvinning shahristonidur va Madoyin shahrining tajdidi va Shustarda Shodruvon va Firuz Shopur va Siystonda ba'zi yer va Hindustonda necha shahr. Va saltanatining muddati yetmish yil erdi va ba'zi yetmish ikki debdurlar.

Sh e ' r:

Chu Shopur olib Qof to Qofni,
Chiqorur edi behad aktofni.
Chiqordi ani gardishi muxtalif,
Aningdekki, ul el tanidin katif.

ARDASHER BINNI HURMUZ Shopur Zulaktofning inisi erdi. Vafot qilurda chun Shopur o'g'li kichik erdi. saltanatni inisiga berdikim, o'g'li ulg'aysa, anga bergay. «Guzida»da²⁹ mundoq bitibdurkim, Ardasher bag'oyat xiradmand va dono kishi erdi. Oriyati davlatqa ko'ngul bog'lamay, el bila baski yaxshiliq qildi, anga Nekukor laqab qo'ydilar. Chun Shopur o'g'li ulg'aydi, mulkni anga musallam tutub, o'zi oradin chiqti. Saltanati zamoni o'n yil erdi. Ammo Banokatiy muning aksi bitibdurkim, ul bag'oyat zolim va jobir erdi. El aning bedodidin batang kelib, ittifoq bila ani saltatdin azl qilib, mulkni Shopurg'a berdilar. Vallohu a'lam.

Sh e ' r:

Chu Shopur o'tub, Ardasher oldi mulk,
Base bimu umid aro qoldi mulk.
Nekim olam ahlig'a qildi pisand,
Anga oni yetkurdi charxi baland.

SHOPUR BINNI SHOPUR chun taxtqa o'lturdi, bag'oyat atvori, husn va axloqi mustahsan podshoh erdi. G'oyat yaxshilig'idin Rum podshohini o'ziga muti' qilib erdi, andoqki qaysar vafoti chog'ida, chun o'g'li kichik erdi, Shopurg'a kishi yiborib, istid'o qildikim, men qaribmen, dag'i umrung'a e'timodim yo'qtur va o'g'lum kichikdur, bir kishigakim, sening e'timoding bor, yiborkim, Rumda saltanat qilsun. O'g'lum ulg'aysa, mulkni anga topshurg'ay. Shopur Shervinni yibordi. Qaysar vafot qilg'ach, Shervin Rumda hukumat qildi. Chun mulk vorisi ulg'aydi, Shervin takkalluf qilmay, mulkni anga topshurdi. Bu ish agar voqe' ersa, g'aroyibdindurur. Va Shervinni qaysar qo'ymadi Rumdin borg'ali. Bahrom Go'r zamonig'acha Rumda erdi. Va Shopur chodir ichinda erdikim, qottiq yel qo'pub, chodirni aning boshig'a yiqti va sutun boshig'a tegib, halok bo'ldi. Va saltanati besh yil va bir nima erdi.

Sh e ' r:

Chu Shopuri Shopur tuzdi bisot,
Jahon mulkida zohir aylab nishot.
Sutun boshig'a otib, etti zabun,
Ani dag'i bu gunbadi besutun.

BAHROM BINNI SHOPUR otasi Shopur o'rnig'a taxtqa o'lturdi va aning siyratin ba'zi muarrixlar yaxshi debdurlar va ba'zi yomon. Va ani Kirmonshoh derlar. Ba'zi debdurlarkim Kirmon shahrin ul bino qildi. Ba'zi debdurlarkim, otasi zamonida Kirmonda hukumat qilg'on jihatdin. Aning sifatida ulcha el pisand qilmaydurlarkim, gunohkorni hech kimning shafoti bila ozod qilmas erdi. Va aning o'g'li Bahromni ba'zi otasi o'rnig'a ondin so'ngra o'lturub, bir yil podshohlik

qildi debdurlar va ba'zi e'tibor qilmaydurlar. Va Banokatiy debdurkim, aning zulmidin el anga g'avg'o qildilar va ul g'avg'oda halok bo'ldi. Va saltanatini o'g'lig'a berdilar va ul o'n ikki yil mulk surdi.

Sh e ` r:

Jahon mulki chun qoldi Bahromg'a,
Xaloyiq ishi tushti nokomg'a.
Ani dag'i garduni bevahimu bok,
Chekib komu nokom qildi halok.

YAZDIJIRD BINNI BAHROM chun mamlakat egasi bo'ldi, go'yoki mulk egasiz qoldikim, ul zolim va nodon kishi erdi. Ardasher Bobokondin beri sosoniynajod salotindin xaloyiqqa har necha shafqat va adolat yetti, ul barchaning evazi taaddi va bedod yetkurdi va mamolikka har necha ma'murluq va orostaliq yuzlandi, ul barchaning podoshi buzug'luq va parishonliqni haddin oshurdi. Sekiz yildin so'ngra anga bir o'g'ul bo'ldi. Otin Bahrom qo'ydi. Va Nu'mon binni Munzarki, arab podshohi erdi, anga topshurdikim, Hiyara shahridakim, Kufaga yaqindur va havosi dilkushoy va fazosi ruhafzoy yerdur, anga parvarish berib, tarbiyat qilg'ay. Va Yazdijirdni Tus viloyatidag'i Chashmai sabz navohiysida ot tepib o'lturdi. Ba'zi suv oti debdurlar, ba'zi debdurlarkim, farishta ot surati bila kelib, ani el boshidin vo qildi. Ba'zi debdurlarki, dev erdi. Bori voqei ot ham bo'lsa, hamul devdur. Har taqdir bilan bir o'tekim, tundlug'idin kishi yoviy olmadi. Ul nodonlig'idin ani tutti va o'zi egarladi va qo'shqun solurda tepib oxir qildi. Va aning iyzo va azobi elga yigirma yilg'a tortti.

Sh e ` r:

Makon tutti chun taxt uzra Yazdijird,
Taaddiyu zulm ayladi elga vird.
Necha kun saqolig'akim, kuldi charx,
Ajali ilkidin barchasin yuldi charx.

BAHROM BINNI YAZDIJIRD^{III} chun otasidin so'ngra saltanat taxtig'a o'lturdi, otasi buzg'onlarni tuzdi va oning zulmi o'rnig'a adolat ko'rguzdi. Va ani Bahrom Go'r dedilar. Muning jihatini ba'zi dedilarkim, go'rni shersayd qilg'anda, aning o'qi ikisidin o'tub, yerga tegdi. Ba'zi debdurlarkim, go'r ovig'a ko'p moyil erdi. Chun Yazdijird o'ldi, arkoni davlatikim, ondin zulm ko'rib erdilar, mulk aning o'g'lig'a bermakka korih erdilar. Lojaram, Ardasher naslidin Kisro otlig' kishini taxtqa o'lturttilar. Lojaram, Bahrom chun muni eshitti, yigit bo'lub erdi, Nu'mon bila otasi taxtig'a mutavajjih bo'ldi. El otasi jafosini izhor qilib dedilarkim, bizga o'zga kishi holo podshoh bo'lubdur, sen o'z fikringni qil! Bahrom alarg'a

ko'p istimolatlar berib dedikim, mulk menga mavrusiydur. Siz agar Kisroni podshoh qilibsiz, aytmonkim, filhol ani azl qiling. Va lekin chun saltanatqa shijoatdin guzir yo'qtur, ko'rungkim, qoyisi birimiz sizga hodisa dast bersa, daf'ig'a ko'shish qila olurbiz, podshohlig' aning bo'lsun. Oqibat anga qaror toptikim, saltanat tojin ikki och arslon orasida qo'yg'aylar, har kishi olsa, boshi ul toj bila orosta bo'lg'ay. Chun bu ma'raka tuzuldi, Kisro toj tarkin tutub, bosh salomatlig'in g'animat bildi. Ammo Bahrom arslonlarni halok qilib, tojni boshig'a qo'yub, taxtg'a o'lturdi va adolat bunyod qildi. Andoqkim, xaloyiq muraffah va rozi va mulk ma'mur va obodon bo'ldi. Chun ko'ngli bu jonibdin tindi, aysh va nashotqa mayl qildi. Va ul bobda mubolag'ani haddin oshurdi. Va chog'irki, mudovamati mujibi g'aflat va beparvolikdur, ani mulk ishidin forig' qildi. Har ovinakim, har kishi har nekim ko'ngli tilasa qila boshladi, to mulkka ravnaq va sipohqa nasaq qolmadi. Bu ishdin xoqoni turk voqif bo'lub, cherik tortib Jayhundan o'tub, aning viloyatig'a daxl qildi. Bahrom chun g'aflat uyqusidin uyg'ondi, mulkni vayron va dushmanni mustavli va sipohni parishon topti. Bildikim, masof tuzub, ish qila olmas. Mulkn Narsig'akim, inisi erdi, topshurdi va o'zi uch ming kishi bila Ozarbayjon otashkadasig'a borurmen deb eldin chiqti. Bildimadilarkim, qayon bordi. El gumon qildilarkim, xoqondin qochdi. Zaruratan xoqong'a peshkashlar bila arzadosht qilib, kishi yibordilarkim, kelsang mulkni topshurubiz deb. Xoqonning xotiri jam' bo'lub, taskin bila mulk tasarrufig'a mashg'ul bo'ldi. Ammo Bahrom Ozarbayjondin Gurjiston bila Dashti Qifchoqdin chiqib, Xorazm bosturub, Jurjon navohiysida xoqong'a shabixun urub, oz kishi bila uch yuz ming cherikin buzub, xoqonni dastgir qilib, o'z ilki bila boshin chopti. Va bu bir ish erdikim, andin burun hech podshoh qilmaydur erdi va andin so'ngra dag'i hech kishiga dast bermaydur erdi. Magarkim, Abulg'ozu Sulton Husayn Bahodirxon xalladallohu mulkahug'a muyassar bo'ldikim, bu nav' ish qildi. Va aning mujmali budurkim, ul hazrat Xuroson taxtin olg'ondakim, hanuz mulk to'qtamaydur erdi, Yodgor Muhammad Mirzokim, mulk vorisi erdi, azim cherik bila ul hazratning ustiga yurudi. Va ba'zi ko'tahandish el bevafolig' qilib, anga qochib borg'on jihatdin xaloyiq baddil bo'lub, urush yarog'in topilmay, ul hazrat mulkni solib, oz kishi bila qiroqqa tortti. Va g'anim taxtni olib, mulkka mutasarrif bo'lub, farog'at bila beaded xayl va sipohini mulk buzmoqg'a qo'yobergan chog'dakim xaloyiq fig'on va g'irevi ul hazratning qulog'ig'a yetishti. Usru oz nafar bila ul g'olib aduv ustiga kelib, mulkiga kirib, taxtig'a yuz qo'yub, qasri saltanatida ani tutub, daf' qilib, xalqni aning bedodidin xalos qildi. Va bu faqirning xayolig'a andoq kelurkim, ul saharkim bu ish voqe' bo'ldi, har nechakim mulohaza qilildi, yuz kishiga yetmas erdilarkim, ul voqeada hozir erdilar. Insho ollohul-azizkim, o'z mahalida sharh bila bitilgay va naqiru qatirig'a degincha sharh qililg'ay. Va Bahromning taxtni qo'yub, musofarat tariqi bila Hindistong'a borg'onin ham, chun g'aroyibi umurdir, mujmalan bayon qiloli. Andoq debdurlarkim, Bahrom tamosho va tafarruj va nashotqa moyil kishi erdi va xudroy va zabardast va o'z tavnolig'ig'a e'timod qilib, bulajab ishlarga mutasaddi bo'lur erdi. Va alardin biri budurkim, Hindiston mulkining ajubasin

eshitib, tafarrujin havas qildi. Va mulkni Narsig'a topshurub, yoshurun eldin chiqib, Hindistong'a bordi. Va doim sayd bila kun o'tkarur erdi. Tegrasidagi el aning ishidin mutahayyir bo'lub, favj-favj ani ko'rgali borurlar erdi va shijoatig'a hayron qolurlar erdikim, besha saboini-misli qoplon va arslon va soyir darrandalar ko'p o'lturur erdi. Bir beshadaki, yo'l qirog'inda bo'lg'ay, bir azim filkim, andin ulug'roq bo'la olmag'ay, quturub yo mast bo'lub, yo'l boshig'a kelib, elga zarar yetkura boshladi. Andoqkim, ko'p el halak bo'lub, ul shori' hog'landi. Va podshoh necha gotla qolin el yiborib daf' qila olmadi. Va Bahromning xabarin podshohqa ayttilar. Ani tilab ajab qoldikim, bag'oyat xo'bsurat va qaviy haykal erdi. Ul ishni anga zohir qildi ersa, qabul qilib, yolg'uz borib, ul pilni o'lturdi. Podshoh mulozamat istid'osi qildi. Ul rizo berib, onsiz bir ayog' ichmas erdi. To ulkim podshohg'a azim xasme mutavajjih bo'lub. Roy o'zin anga harif ko'rmay firor yarog'in qildi. Bahrom oz sipoh bila yurub, ul dushmanning daf'in qildi. Podshoh qizin Bahromg'a berib, mulkin ham anga atab, valiahd qilmoq bo'ldi. Bahrom o'zin oshkor qildikim, ne kishidur. Roy mutavahhim bo'lub, bilmadikim ne qilg'ay. Bahrom ani o'zidin emin qilib, Hindistonni yana anga berib, xiroj tayin qilib, Sind qirg'og'idin Ajam sorig'i viloyatlarni olib, Royning qizi bila nihoyatsiz yarog' yasab, mulkiga keldi. Va to'rt ming uyluq sozanda va go'yanda va raqqos va ahli tarab Hindistondin ko'churub olib keldiki, holo bu mamolikda lo'lilar alar naslidindur. Va Dilorom changiy va yeti qasr va Xavarnaq va soyir holotin bilan degan kishi bu faqir «Xamsa»sida «Sab'ai sayyor»da o'qub, ma'lum qilsun. Va Bahromning podshohlig'i yetmish yil va oltmish uch yil ham debdurlar.

Sh e ' r:

Chu shoh o'ldi olamg'a Bahrom Go'r,
 Jahonda may-u ayshdin soldi sho'r.
 Ajal sharbat ayshini sho'r etib,
 Chiqardi jahondin yerin go'r etib.

YAZDIJIRD BINNI BAHROM¹¹. Otasi vasiyati bila saltanat taxtig'a o'lturdi. Va ul podshohe erdi bag'oyat zeboro'y va xushxo'y. Adolat va ozarm pesha qildi. Aning zamonida mamolik muraffah ul-hol va raoyo forig' ul-bol bo'ldi. G'oyat yumshog' so'zlugidin ani Yazdijirdi Narm dedilar Va saltanatining muddatin sohibi «Guzida» bir yil bitibdur va Banokatiy o'n yil bitibdur va Qozi Bayzoviy o'n sekkiz yil va besh oy bitibdur va «Jome' ut-tavorix»i Jaloliyda o'n yeti yil bitilibdur. Va ahli tarix aning zamonida ixtilof ko'p qilibdurlar. Chun foydasi yo'q erdi, taarruz qililmadi.

Sh e ' r:

Yana Yazdijird binni Bahrom edi,
Ki olamg'a adlidin orom edi.
Agar xo'yi yumshog' edi gar irik,
Falak qo'ymadi ani dog'i tirik.

HURMUZ BINNI YAZDIJIRD. Yazdijirdning ikki o'g'li bor erdi: ulug'i Firuz va kichiki Hurmuz. Ammo Yazdijird Firuzni Siyston bila Nimruz mulkiga yiborib erdi va ul mamolikni anga musallam tutub erdi. Va Hurmuz kichikroq erdi, valiahd qilib, taxtin anga musallam tutti. Firuz bu g'adrg'a tahammul qilmadi. Hiyotila podshohig'a iltijo qilib, aning madadi bila sipoh tortib, Hurmuz boshig'a keldi va masof tuzub, ani asir qildi. Va ba'zi derlarkim, ani tutub, qatlg'a yetkurdi. Va ba'zi muarrixlar ani salotin hisobig'a qotmaydurlar. Ul sababdin podshohlig'i zamonig'a taarruz qilmaydurlar, val-ilmu indallohi.

FIRUZ BINNI YAZDIJIRD³² musulmon va oqil va kordon va odil podshoh erdi. Adolat bila mamolikni obod qildi va rioyat bila raoyoni xushnud va shod etti. Aning saltanati zamonida yeti yil qahat voqe' bo'ldi va raoyodin xirojni soqit qildi. Bu yeti yil hech kishi kishidin hech nima tilamadi va ko'prak muhtojlarga xazinasidin vajhi maosh muqarrar qildi. Aning adolati barakotidin Haq taolo izz sha'n yetti yildin so'ngrakim yong'ur berdi. Ul yilda oncha mahsul karam qildikim, yeti yillik qahatning qusurin rost qildi. Aning bila Xushnavoz orasidakim, Hiyotila mulkning podshohi erdi, g'arib rivoyat qilibdurlar. Ammo maholg'a yaqinroq uchun bitilmadi. Bilayin degan kishi mabsutroq kutubda tilab topar. Va Firuz ko'prak mamolikni olg'ondin so'ngra Turkiston mulkiga yurudi. Va Turkiston podshohi aning bir manzilida azim chohlar qazdurub, ustin xasp'o'sh qilib erdi, g'ofil anda yetkanda, ko'p eli ul chohlarga tushub, o'zi dag'i bir chohqa tushub halok bo'ldilar. Va aning osoridin Firuzosordur Ray navohiysida va Ravshan Firuzdur Jurjonda va Rom Firuzdur Hindistonda va Isfahonning yangi shahridur va Shod Firuzdur Ozarbayjonda va Kom Firuzdur Forsda. Va Xo'jandda bir devor tortibdur. Ba'zi ellik yig'och debdurlar, ikki viloyatning fosili va ba'zi ortuq va o'ksuk ham debdurlar. Va saltanati zamoni yigirma olti yil erdi.

Sh e ' r:

Chu Firuz binni Yazdijird o'ldi shoh,
Anga muftaxir erdi xaylu sipoh.
Anga dag'i gardun jafu ayladi,
Ajali chohig'a muhtalo ayladi.

YALOSH BINNI FIRUZ³⁹ chun saltanat taxtin oldi, Suxrokim otasi zamonida vazir va mamlakat masolihida mushir erdi, ani hamul vuzarot mansabig'a tayin qildi va mulk ixtiyorin anga topshurdi. Suxro, chun musulmonsheva va xiradmandpesha kishi erdi, mamolikni tuzdi va ulusni g'aniy qildi. Va Yaloshning inisi Qubod Yaloshdin qochib, Xoqoni turkka bordi va borurda yo'lda Isfaroyin shahrig'a yetkanda, bir dehqon uyiga tushdi. Agarchi mezboni ani tanimadi, ammo chun bag'oyat vajih va mutakallim kishi erdi, ziyofat qoidasini yaxshi mar'iy tutti va bildikim, azim ush-sha'n kishidur. Dehqonning sohibjamol qizi bor erdi, ko'rub xotiri mayl qilib, nikoh istid'osi muyassar bo'lub, andin o'tub xoqong'a bordi. Ul qiz Qubodnn homila bo'lub, vaqti yetkoch, o'g'ul tug'urdi va otin No'shiravon qildilar. Qubod to'rt yil xoqon qoshida turub, xoqon anga qalin cherik berib, ul cherikni boshlab Yalosh ustiga borurda, Isfaroying'a yetkach, o'g'li No'shiravon bila ko'zi yorudi. Hamul kun elchi Yaloshning arkoni davlatidin yetib, Qubodg'a Yaloshning o'lgonin xabarin yetkurdi va ani podshohliqqa tilagan arzadoshtlarni topshurdi. Qubod farzandining muloqotin shugun tutub, xoqon cherikin ham andin qaytarib, haram bila o'g'lin olib, Madoying'a yetib, podshohliqqa o'lturdi. Va Suxroni vuzarotdin azl qilmadi. Va Yaloshning podshohlig'ining zamoni besh yildin juzviy o'ksukdur. Va Iroqda Yaloshobod degan shahr aning binosidurur.

Sh e ' r:

Yalosh binni Firuz ofoq aro,
Ne besh yilki besh kun edi kadxudo.
Va lekin ani dag'i bu kunda pir
Ajaj xayli ilkiga qildi asir.

QUBOD BINNI FIRUZ³⁹. Podshohliq toji bila sarfarozi bo'lg'ondin so'ngra Suxroni-o'q vazir qildi. Ammo Suxro o'z haddidin tajovuz qila boshladi. Ani daf' qilib, Shopur deganni vazir qildi. Ba'zi debdurlarkim, Buzurjmehr hakim Suxroning farzandidur va ul Qubod xidmatida bo'lur erdi. Va Mazdaki lain Qubod zamonida paydo bo'lub, nubuvvat da'vosi oshkor qildi va elni bir-birining moli va ayolig'a shariklikka ruxsat berdi. Bu jihatdin avbosh va arzol yig'ilib, g'avg'o qildilar. Va aning atboi ko'p bo'ldi va Qubodni dag'i firib va fusun bila o'z millatig'a kiyurdi. Va mo'jizasi «O't maning bila takallum qilur», — demak erdi va otashkada yonida naqb urub, birovni ta'yin qilib erdikim, o'zi o'tqa na xitob qilsa erdi, ul kishi Mazdak o'rgatgan javobni biyik un bila aytur erdi. Chun Qubod aning millatini qabul qildi, el mol va ayollari nomahfuzlug'idin ojiz bo'lub, ittifoq qilib, Qubodni tutub band qildilar. Va Jomosbnikim, aning inisi erdi, podshoh qildilar. Mazdak qochib Ozarbayjong'a bordi. Va Qubodning singli ani hiyla bila qochurdi. Va ul Turkistong'a borib, ba'zi Hijotila debdurlar, har taqdir bila ko'mak olib, mulk ustiga yurugach, bildilarkim, Jomosb aning bila muqovamat qila olmas. Ani ham

band qildilar va Qubodg'a topshurub, Qubodin yana taxtqa o'lturttilar. Va aning zamonida Yaman mulkingining mulukidin Shumur zul-janoh xuruj qilib, anga yurudi. Va ul aning bila muqovamatdin o'zni ojiz ko'rub, yarashdi va qalin tuhfa va tabarruk berib, o'tkardi va Shumur zul-janoh Jayhundan o'tub, Movarounnahrni oldi. Va Qubodning osoridin Forsda Kozirun va Iroqda Halvon va Mo'sulda Choqut va Tabaristonda necha mavzu'ni debdururlar. Va Avjon va Shahriyori Moniyni dag'i anga nisbat berurlar. Va muarrixlar Jomosbni muluk a'dodida tutmaydurlar. Va Qubod bila qaysar orasida nizo' bo'ldi. Qubod Rumga cherik tortib, muzaffar va mansur yondi. Va umrining oxirida No'shiravonni o'z o'rnida o'lturtub, o'zi go'sha tutti. Va Qubod saltanatini ba'zi oltmish uch va ba'zi oltmish to'rt yil dedilar.

Sh e ' r:

Qubod o'ldi chun mulk uza qahramon,
Xaloyiqqa andin edi bahramon.
Anga dag'i charx etti oxir inod,
Budur ish Qubod o'lsa ar Kayqubod.

NO'SHIRAVON UL-ODIL BINNI QUBOD³⁵ chun saltanat taxtin musharraf qildi va xilofat tojin sarafroz etti. Ardasher Bobokon qoida va rusumin ihyo qildi va aning vasiyatlarin mutolaa qilib, ul dastur bila amal qilurg'a murtakib bo'ldi. Ammo adolat va shafqat qonunin andin dag'i ortturdi. Adl jo'yboridin mulk bog'inda farog'at ashjori shodob bo'ldi va insof tarbiyatidin amniyat ashjoridin farog'at gullari ochildi va osoyish mevalari yetildi. Aning zamonini jami' salotin zamonig'a tarjih qilsa bo'lur, nevchunki, chun hazrat payg'ambari oxiraz-zamon salavotullohi vasallamahu alayh aning farxunda zamonida mutavallid bo'ldi.

Va ul hazrat bu ishka e'tibor qo'yub, o'z kalomi mu'jiz nizomini mundoq surubdurkim, vultidu fi zamoni as-sulton ul-odil Anushirvon. Debduurlarkim, aning davrida birov yana birovdin bir bog' sotqun oldi. Va ul bog'da kiromand dafina topti. Bog'ning burung'i egasiga ayttikim, kelib bog'ingdag'i topilg'an madfunni olg'ilkim, men sendin bog' sotqun olibmen, o'zga nima olg'onim yo'q. Ul ayttikim, men senga bog'ni har ne bilaki anga doxildur sotibmen. Ba'zi dedilarkim, bu xazina bayt ul-mol doxilidur, podshohqa taalluq tutar. Har taqdir bila mojaro No'shiravong'a yetishti. No'shiravon so'rdikim, o'g'ul-qizingiz bormu? Hamonoki bor erdi buyurdikim, ul birining qizini ul birining o'g'lig'a berdilar. Ul dafinani ul ikki yangi kadxudo bo'lg'onlarga musallam tuttilar. Bir kun bir yo'lda tushub, kabob buyurdi. Tuz yo'q erdi. Yaqinroq bir kent ko'rundi. Birov bordikim tuz keturgay. No'shiravon mubolag'a qildikim, tuzni sotqun ol! Majlis huzzori aytilar: bu tuzg'a ne miqdor baho bo'lg'ayki, sotqun olg'aylar? Dedikim, muncha hemiqdor nima uchun podshoh nechuk yomon rasm qo'yg'ay, yomon rusum juzviy bo'lsa,

har kishi bir nima ortturub, ani kulliy qilurlar. Badnomliq ani bunyod qilg'anga borur. Dorulmulki Madoyin erdi. Kisro toqin ul yasadi va adl zanjirin ul osti. Va Buzurjmehr hakim aning vaziri erdi. Aning mashvarati bila Mazdakka istimolatlar berib, ilikka kiyurdi. Va xususiyatlar zohir qilib, atboin mulozim qildi va hujjat bila aning dini botil erkanni anga sobit qildi va ani va jami' atboin tiriklay chohlarg'a sarnigun ko'mdurdi. Va o'zin o'z ilki bila o'lturdi va olam yuzin aning nopok loshidin pok qildi. Va aytsa bo'lurki, borcha adolati bir sori erdi va bu bir sori erdi. Va aning zamonida Rum qaysari aning bila muxolifat izhor qildi. No'shiravon sipoh tortib, Rumni musaxxar qilib, qaysarni tutub, xiroj bo'ynig'a qo'yub, muqarrar qilibkim, har yil bir qatla aning dargohig'a kelgay, dag'i minnat qo'yub, qaytib Chin mulkiga xoqon ustiga yurudi. Xoqon sulh jonibidin kirib, Farg'onadin yerini No'shiravong'a musallam tutub, qizin anga berib uzotti. Va No'shiravon ondin qaytib Hiyotila mulkin musaxxar qilib, Hindiston azimati qildi. Royi hind chun o'zin anga harif ko'rmadi, tazarru' va tazallum yuzidin kishilar orag'a solib, ul dag'i xiroj qabul qildi. Ondin qaytqonda, anga arz qildilarkim, qifchoq Darbandg'a mustavliy bo'luptur. Ul yo'lg'a ubur qilib, Qifchoqni maqhur qilib, Darbandni olib, obodon qilib, yaxshi kishilar tayin qilib, andoq mazbut qildikim, ul nohiyatdin xotiri jam' bo'lub, Madoying'a azm qildi. Va Darband navohisidag'i qifchoq buzg'an ko'rg'onlarni imorat qilib, kishilar tayin qildi. Va mamolikida yo'llarni tuzatib, suvlarg'a ko'pruklar bog'lab, ahli fasodni yo'llardin bilkull daf' qildikim, musofirlar farog'at bila borish-kelish qilg'aylar. Va Sayf zi Yazan Himyariki, Yaman podshohi erdi va mulkin Masruk binni Abraha olib, ani Yamandin chiqarib erdi. No'shiravon dargohig'a yuz qo'yub istimdod qildi va tazallum ko'rguzdi. Va No'shiravon imdod qilib, daryo yo'lidin Yamang'a yiborib, aning ko'magi madadi bila mulkin oldi. Va Abraha ul kishidurkim, Makkani buzg'oli azimat qilib erdikim, bori taolo tayri Abobilni yiborib, ani va cherikin halok qildi. Va «Alam tara kayfa» surasi, bizning payg'ambarg'akim, xotim ul-anbiyodur sallallohu alayhi vasallam, aning sha'nida nozil bo'ldi. Va ul hazrat mutavallid bo'lg'on kecha otashkadalarning o'tikim, necha ming yil o'chmagan erdi, o'chti va Sova daryosi yerga singdi, andoqkim suv asari anda qolmadi va o'n ikki kungra Kisro toqidin yiqildi. Va Kisro bu ishlardin mutahayyir bo'lub, Satih kohinni tilab, andin bu alomat kayfiyatni istifisor qildi ersa, ul ayttikim, bu ishlar anga dalolat qilurkim, bu kecha arabda quraysh qabilasidin bir kishi mutavallid bo'lmish bo'lg'aykim, furs muluki davlati aning zamonida oxir bo'lg'ay va ul oxir zamon payg'ambari bo'lg'ay. No'shiravon ba'sati qachon bo'lurini so'rdi. Satih kohin dedi: Yiqilg'on o'n ikki kungra adadi bila sendin so'ngra o'n ikki kishi sening nasabingdin saltanat qilg'aylar. Andin so'ngra ul sohibi davlat borchag'a mustavliy bo'lg'ay va millati olamni tutqay. Va andoqki ul aytib erdi bo'ldi. Va No'shiravon borgohida to'rt oltun kursi doyim qo'yulur erdi. Birida Buzurjmehr o'lturur erdi, birida qaysari Rum va birida qifchoq xoni. Va aning soyir salotin uchun vasiyatnomasi borkim, ne dastur bila saltanat qilg'aylar. Bu muxtasarda ul kunjoyish

yo'qturkim, borhasin bitilgay, ikki-uch kalima bila ixtisor qilildi. Va ul bulardurkim, adl bir qo'rg'ondurkim, suv solib yiqilmas va o't bila kuymas, manjaniq bila buzulmas. Va adl ganjedurkim, ko'prak olg'on sayin, ko'prak bo'lur va ozroq xarij qilsang, ozroq bo'lur. Va xiradmand uldurkim, maxfiy andoq ish qilmag'aykim, oshkoro ani qila olmag'ay va biron aybida andoq so'z demagaykim, yuziga dey olmag'an. Urushda dushman oz deb g'ofil bo'lmamoq kerakkim, ko'p o'tunni oz o't kuydurur. Taxtining to'rt poyasida to'rt so'z bitilib erdikim, har kimda podshohliq yo'q – komkorliq yo'q, har kimda xotun yo'q – g'amgusorliq yo'q, harkimda farzand yo'q – do'stdorliq yo'q, har kimda bular hech qoysi yo'q – bemorliq yo'q. Va aning osoridin Rumiya shahri debdurlarkim, Madoyin yonida Antokiya tarhi bila yasadi. Va saltanati zamonini ba'zi qirq yil va ba'zi qirq yeti yilu yeti oy debdurlar.

Sh e ' r:

Anushirvon xusravi dodgar,
Ki obod edi adlidin bahru bar.
Anga dag'i davron vafo qilmadi,
Sanga qilmag'ay, chun anga qilmadi.

HURMUZ BINNI ANUSHIRVON³⁶ otasi vasiyati bila taxtqa o'lturdi. Ba'zi ani zolim va jobir debdurlar. Ammo ba'zi adl va insofqa nisbat beribdurlar. Har taqdir bila siyosati g'olib va intiqomi shadid kishi erdi. Agarchi avvallar Anushirvon qavoid va rusumin mar'iy tutti, ammo oz gunohg'a ko'p siyosat qilur jihatidin el andin mutavahhim bo'ldilar va mujibi tanaffur bo'ldi. Chun eldin tanaffur ma'lum qildi, ul jihatdinkim, tab'ida intiqom va siyosat sifati g'olib erdi, raoyog'a xirojni ortturdi va sipohig'a juzviy jarima uchun qatlni lozim tutti. Chun el bir yo'li navmid bo'ldilar, atrof din dushmanlar mulki tama'ig'a yuz qo'yidilar. Rumdin qaysar va Arabdin Abbos ul-ahvol va mag'ribdan Umar Val-adraq va Turkistondin xoqoni Chin. Burung'i uchovni tuhfa va hadoyo bila istirzo qilib qaytardi. Ammo xoqoni Chin boshig'a Bahromi Cho'binakim, Ajam mulukidin erdi, sipahsolor qilib, Xurosong'a yibordi. Bahrom xoqon bila urushib, xoqon va o'g'li Bahrom ilikida qatlg'a yettilar. Xoqon cherikidin Bahromg'a g'animat va o'lja haddin toshqori tushub erdi, ba'zinikim, saloting'a loyiq bo'lg'ay, Hurmuz xidmatig'a yibordi. Va ko'p tahsin va ehson tama' tutti. Hurmuzg'a badgo'ylar mundoq yetkurdilarkim, Bahrom asru ko'p g'animat olibdur, dag'i senga oz nima yiboribdur. Hurmuz jihatsiz badfe'llig'i jihatidin va mol hirsidin Bahromning ishin pisand qilmay, mashhur mundoqdurkim, anga burunchak va charx yibordikim, qilg'an ishingga loyiq bulardur. Bahromi Cho'bin mutag'ayyir bo'lub anga yog'iqdi, dag'i Parviz otig'a va aning navkarligiga o'zin mansub qildi. G'arazi bu tadbir erdikim, Hurmuz o'g'lidin badgumon bo'lub, aro din ko'targay va Bahrom osonlig' bila

Hurmuzni daf' qilib, podshohlig'ini olgay. Va bu royi muvofiq tushti. Hurmuz Parviz qasdig'a mashg'ul bo'lib, Parviz vahmdin qochib, Arman viloyatig'a bordi va Shiringa oshiq bo'ldi, andoqki, sharhi kelgusidur, inshoolloh. Chun Parviz qochti, Bahromg'a bormadi. Hurmuz bildikim, Bahrom kayd qilibdur va o'g'li gunahsiz erkandur, sipoh yasab, Bahrom o'trusig'ayibordi. Bahrom aning sipohin urushub hosti. Va Hurmuz saltanati korxonasi mutazalzil bo'lub, chun arkoni davlat andin norozi erdilar, tutub ko'ziga miyl tortib, Armang'a kishi yiborib, Parvizni kelturub podshoh qildilar. Va aning saltanati o'n bir yil va biror nima erdi.

She'r:

Yana Hurmuz o'ldi chu kishvarxidev,
Siyosatlari soldi elga g'irev.
Anga dag'i eldin yetib intiqom,
Adam kishvari sari qildi xirom.

BAHROMI CHO'BINA³⁷. Chun Hurmuzni arkoni davlati ko'r qildilar va Xusrav Parviz Armandin kelib, otasi taxtig'a o'lturdi. Bahromi Cho'bina aning ustiga cherik tortib, ul dag'i sipoh yasab, Bahromg'a o'tru chiqti. Va Nahravondin o'tub, bir-biriga yaqinlashtilar. Parviz ko'rdikim, Bahrom bila muqovamat qilur toqati yo'qtur. Hurmuzdin istimdod qilib roy tiladi. Hurmuz bitib yibordikim, xazoyin bila o'g'ul-ushog'ingni berk qo'rg'onlarga mazbut qilib, Rung'a borib, qaysardin madad tila! Parviz ul degondek qilib, Bahrom viloyatidin ro'gardon bo'lub, qaysarg'a panoh eltti. Bahrom Parvizg'a qovg'unchi yiborib, o'zi Madoying'a kelib, podshohliqqa o'lturdi. Chun Parviz qaysar imdodi bila aning ustiga kelib, ul dag'i chiqib urushti, bosilib, xoqon xidmatig'a bordi. Anda zahr berib Bahromni oxir qildilar. Va aning saltanati ikki yilu bir nima erdi. Va ba'zi tarixda ani muluk adadiga kiyurmaydurlar. Va Shervon salotini aning naslidin debdurlar va aning najodini ba'zi Karkini milodqa va ba'zi Yazdijird binni Bahromg'a yetkurubdurlar.

Sh e ' r:

Chu Bahromi Cho'binni baxti baland,
Jahon mulkida ayladi arjumand.
Vale oni Parviz tindurmadi,
Dam urmadi to mulkdin surmadi.

XUSRAV PARVIZ BINNI HURMUZ³⁸ ul vaqtdakim Bahromdin yuz qaytardi, Banduya bila Bastom anga ham tag'oyi erdilar, ham sipahsolor. Va Hurmuzning ko'ziga alar miyl tortib erdilar va Hurmuz intiqomidin emin emas erdilar. Parvizg'a

aytilarkim, Hurmuz senga Rum azimati buyurub, Bahromni bizing intiqomimiz jihatidin tilab mulkni bergusidur. Agar ani oradin ko'tarsang, xotir jam' bo'lur. Parviz javob bermadi. Alar aning tek turg'onidin ul ishga rizo fahm qilmoq tuhmati bila Hurmuzni halok qilib, oz kishi bila Parvizni Firot suyidin o'tkorib, Rum azimati qildilar. Yo'lda bir dayrda tushub erdilarkim, Bahrom sipohi paydo bo'ldi. Banduya Parvizni uzotib, o'zi aning saltanat libosin kiyib qoldi. Sipoh yetkach, eshikni bog'lab, dayr tomig'a chiqti. Ani ul libos bila Parviz gumon qildilar. Dedikim: chun sizga giriftor bo'ldum bag'oyat ko'fadurmen. Bu kun dayr tegrasida o'lturung, tongla meni olib yoning. Chun bu nav' iltimos qildi, ul sipoh qabul qilib dayr tegrasida tushtilar. Tonglasi chun ani chiqardilar, qilg'on tadbiridin voqif bo'ldilar. Chora yo'q erdi. Bahrom qoshig'a elttilar. Bahrom aning tab'ai ko'p jihatidin o'ltura olmadi. Chun Parviz Rumga yetti, qaysar aning kamohiy holin bilib, yaxshi diljo'ylik qilib, Maryam otlig' qizin anga nikoh qildi va qolin madad berib uzotti. Bahrom ustiga kelib, Bahrom andin bosilib, qochib xoqon qoshig'a bordi. Parviz Madoyin taxtig'a o'lturub, ko'p mamolikni hiytai tasarrufiga kiyurdi. Va maknat va shavkati bir yerga yettikim, andin burung'i salotinga muyassar bo'lmaydur erdi. Va ha'zi muarrixlar anga muyassar bo'lg'on nimalarni hayrat tariqi bila te'dod qilibdurlar. Ul jumladin biri bir taxtdurkim, ani Toqdis derlar erdi, oltundinkim, irtifo'i yuz qarish erdi. Va ani javohir bila murassa' qilib erdilar va to'rt poyasida aflok va ajum va aqolimi sab'a suratini xo'broq vaji bilan tortib erdilarkim, ul anda o'lturub, saltanat qilur erdi. Yana bir tojikim, vazni oltmish botmon erdi, oltundinkim, ming gavhar bila mukallal qilib erdilarkim, har biri chumchuq yumurtqasicha. Va ustida gavhar shabcharog'kim, mulk xiroji erdi va ul tojni oltun zanjir bila boshi muhoziysig'a osar erdi. Yana bir farsh edi, debodinkim, vus'ati bir jarib erdikim, ani javohir bila murassa' qilib erdilar. Yoshil debo va gunogun javohir, sabza va rayohin o'rnig'a qabashkim, bu nimalar yo'qtur. Bu farsh ustida majlis tuzar erdi. Yana bir ot edikim, Shabdizg'a mashhur erdikim, soyir otlardin to'rt qarish biyikrok erdikim, ul o'lg'ondin so'ngra suratini tortturub, aning bila xursand bo'lur erdi. Yana bir Borbad otlig' mug'anniy erdiki, zamonining yagonasi erdi. Yana Shopur otlig' naqqosh erdikim, aning naziri ham ul zamonda yo'q erdi. Yana Buzurg Ummiddek vaziri bor erdikim, asrining a'lam erdi. Yana ming qiloda pili bor erdi va aning zamonida pil Hindistondin o'zga yerda bolaladi va ul ham g'arib amr erdi. O'n sekiz ming ot tavilasida parvarish topar erdiki, to'rt mingi o'zining janibati erdi. O'n ikki ming oq tevasi bor erdiki, turkiy derlar. Shodurvonida necha ming sohibjamol kanizak erdikim, alardin necha yuz mug'anniya erdilar. Ganji bodovard anga nasib bo'ldi. Va ul ming kemada oltun va kumush va javohir va nafoyis erdikim, Rumdin necha ming yilda qayosiradin qolg'on erdikim, biridin yana biriga daryo bila elturda yel ani Madoying'a kelturdi va ul tasarruf qildi va ani ganji bodovard dedilar. Otlang'anda necha yuz saqqo muqarrar erdiki, gard mahalida yo'lg'a suv separ erdilar. Va necha yuz xodim ud so'zlar bila buxurot kuydurub, yel tarafidin atrofida olib yururlar erdi. Va Kisro

toqin dehdurlarkim, yorimchuq erdi, ul tugatti. Va Shirindek mahbubi bor erdikim, olamda aningdek husn-u latofat va jamol-u malohat hech kimda yo'q erdi. Va faqir barcha muarrixlar naqizi tarafidin ikki so'z topibmenkim, anga dast berdiki, hech kishiga dast bermaydur, o'tkan borchadin kulliyrakdur. Biri ulkim, agarchi Shirindek olam nodirasi mahbubi bor erdi, vale Farhoddek ham olam ajubasi raqibi bor erdikim, ishq va niyoz ifrotidin bovujudi Xusravdek podshoh ko'ngli Farhodqa mayl qilib, iltifot va tarahhum zohir qildi. Va ani bilib Xusrav rashkdin makr bila Farhod qatlig'a bois bo'ldikim, andin mashhurroqdurkim, bitmak hojat bo'lg'ay. Yana biri hazrat Risolat sallallohu alayhi vasallam bi'satikim aning zamonida voqe' bo'ldikim, bu o'tkon barcha tajammul va maknatni bu davlatning ming ulushidin bir ulushi tutsa bo'lmaskim, ul hazrat anga din va islom da'vatig'a noma bitib kishi yibordi. Va ul bu muzaxrafot g'ururidin ul hazratning muborak nomasin yirtti va itoat qilmadi. Va o'z mulk va davlatig'a qasd qildi. Va hazrat mo'jizasidan mulkiga zavol dorib, Sheruyaki aning o'g'li erdi ma'mur bo'ldi mungakim Farhodning begunah qatlig'a otasini qasos qildi. Va bular barcha ijmol bila o'tti. Umid ulkim, barcha o'z mahalida tafsil bila dag'i ado bo'lg'ay, inshoaloh va Xusrav Parvizning saltanati o'ttuz yil erdi.

Sh e ' r:

Chu Xusrav bo'lub mulk ila sarfaroz,
 Muluk ichra topti bu nav' imtiyoz.
 Vale charx aylab sitamsozliq,
 Zavolida ham berdi damsozliq.

SHERUYA BINNI XUSRAV³⁹. Sheruya otasini o'lturgondin so'ngra, podshohliq taxtig'a o'lturdi. Va otasining o'lturganining sharhi uzundur. Ammo mujmali budurkim, Xusravning g'oyat tajammuli va johidin ul nav'kim yuqori te'dod qilildi, dimog'ida g'urur va fe'lida futur voqe' bo'lub erdi va siyosat va g'azabi elga haddin oshib erdi. Ul jumladin biri bukim, munajjimlar anga deb erdilarkim, sening zavoling o'z avlodiningning ilgida bo'lg'usidir. Bu hazayon jihatidin o'n yetti o'g'lini bir hisorg'a solib, mahbus asrab, qo'ymas erdikim, xotun kishi alar qoshida yovug'ay, munajjimlar aytqon amr surat bog'lag'ay. Yana o'z ulusidin, al-uhdatu a'lar-rovi, yigirma ming kishini zindong'a solib erdikim, bulardin ming kishi e'tiborliq uluq kishilar erdi. Bir cherikda yaxshi yurumadingiz deb va har kun nechani buyurub erdikim, o'ltururlar erdi. Va Mardonshoh otlig' sipohsolorinikim, necha mamlakatning sardori erdi, munajjimlar degon bilakim, sanga Zobiliston hokimidin hatar bor, tilab, gunohsiz o'ltururidin ijtinob qilib, qo'lin kesti va so'ngra rioyat qilay dedi. Ul qabul qilmadi va qatl istid'osi qildi ersa, qatl buyurdi. Bu jihatlardin xaloyiq andin jonig'a yetib erdilar, barcha ittifoq bila Sheruya bilakim Maryamdan tug'ub erdi, ittifoq qilib, ani podshoh ko'tarib, Parvizni

tutub habs qildilar. Sheruyag'a aytilarkim, ul mundaq noshoyist ishlar qilbudur, ani o'ltur, yo'qsa seni o'lturur. Sheruya dedi: hujjat bilan o'lturay. Qilg'on ishlarin aytib yibordi. Har qaysig'a bir javob aytdi. El g'avg'o kilib, yigirma ming mahbusni chiqordilar. Sheruya ko'rdikim, ish o'zga bo'ldi. Mardonshoh o'g'lini yibordikim, Xusravni o'lturdi. Otasini o'lturgondin so'ngra aning ham jismiga azim ranj tori bo'lub, yetti oydin so'ngra hayot vadiatin ajal mutaqoziysiga topshurdi. Mulk hirsidin o'n yetti og'o-inisini dag'i o'lturdi. Muncha shaqovatqa mutasaddiy bo'lg'ondin so'ngra bular natijasidin Kisro Arslon binni Kisro Qubod binni Firuz bu arodadur.

Sh e ' r:

Chu Sheruya dun, bargashta baxt,
Bu yanglig' laqablar bila oldi taxt.
Hanuz aylamay taxt uzra maqom,
Buyurdi falak taxta sori xiom.

ARDASHER BINNI SHERUYA. Chun Sheruya vafot qildi va jami' mulk tegar og'o-inisini o'lturub erdi, hech kishi akosiradin topmadilarkim podshoh qilg'aylar. Sheruyaning yetti yashar o'g'li bor erdi Ardasher otlig'. Zaruratdin ani podshoh qildilar. Va chun Ardasher kichik erdi, Mehrijisnikim, Parvizning xonsolori erdi va bag'oyat roy va tadbirga mansub erdi va poknafas va nekandishlikka mashhur, ittifoqi bila ani vazir qildilarkim, Ardasher ulg'ayguncha mulk tadbirin qila turg'ay. Va Rum sag'rida Shahrirod degan Parvizning bir uluq kishisi bor erdikim, har kulli ish bo'lsa, aning bila mashvarat qilmay bo'lmas erdi. Va Ardasherini podshoh qilg'onlar aning bila mashvarat qilmay, ul ishni qildilar. Ul bu ishdin mutag'ayyir bo'lub, Ardasheriga xuruj qildi. Va cherik tortib kelib, ham Ardasher, ham Mehrijisni o'lturub, Madoyin taxtida toj boshig'a qo'yub, podshohliqqa o'lturdi. Va Ardasher bir yil va olti oy podshoh erdi.

Sh e ' r:

Yana Ardasher erdi tifle najand,
Ki bo'ldi maqomi sariri baland.
Biyik taxtdin charxi bevahmu bok
Quy tashlab, ul tifi bo'ldi halok.

SHAHRIROD. Chun podshohliq taxtig'a o'lturdi, chun andin ulug'roq va tengto'shluq el bor erdilar, alarg'a aning xidmati qotiq kelur erdi. Va or qilurlar erdiki, anga akosira qoidasi bila mulozamat qilg'aylar. Va akosiraning qoidasi bu erdikim, sabohkim elga bori om berurlar erdi, xaloyiq yer o'pub, sajda qilurlar

erdi. Ammo anga ba'zi qilsalar erdi, ba'ziga bo'yunyorlig' bermas erdikim, sajda qilg'aylar. Akosira otlanur bo'lsalar erdi, rasm erdikim, sipoh yiroqtin halqa urub, otlig' turarlar erdi. Bir kun Shahrirod otlang'anda bu rasm mar'iy emas erdi. Ul oshuftaliq qildikim, nega ma'hud qoidasi bila turmaydurlar. Sipoh orasidin birov bir sinon bila bu yonig'a urdikim, ul yonidin o'tti. Va parokanda zahmlar bila ani oxir qildilar va ayog'ig'a ip taqib mahallotqa sudradilarkim, tikmas kishi saltanat xayolin qilsa, sazosi budur. Va aning saltanati qirq kun erdi. Chun akosira naslidin kishi topilmadi, Parvizning Turondo'xt otlig' qizini podshoh ko'tarib, taxtqa o'lturttilar.

Sh e ' r:

Chu g'asp ayladi Shahrirod mulk,
Aning nangidin bo'ldi barbod mulk.
Jazosin aning farz bildi sipehr,
O'z o'rnig'a bu ishni qildi sipehr.

TURONDO'XT. Chun podshohlig' taxtig'a orom tutti, bag'oyat oqila erdi, bildikim, mulk anga o'zgalardek vafo qilmag'usidur. Dod va adl bunyod qildi va xaloyiqqa ko'p umidvorlig'lar berdi. O'zidin burung'i jami' akosira zamonidin qolg'on shaltoqlarni jami' raoyog'a bag'ishlab, daftarlarni buyurdikim yuvdilar va yaxshi oyinlar orag'a kiyurdi. Va Parviz zamonida Rumdin Jilsiyo otlig' butlarkim, Madoying'a kelturub erdi, rumlug'lar tilar erdilarkim va akosira bermaslar, ani rumiylarg'a yibordi, musolihayi mulk maslahati uchunkim, alardin elga osib tegmagay. Qaysar minnatdor bo'lub yarashti. Va xaloyiq andin base muraffax va masrur bo'ldilar. Va aning zamonida hazrat sayyid ul-mursalin sallallohu alayhi vasallam fano tangnoyidin baqo olamig'a xiron qildilar va xilofat Abo Bakr Siddiq raziyallohu anhug'a muqarrar bo'ldi. Va Turondo'xt Shahrirodni o'lturgan kishinikim, Masruh Xurosoniy derlar erdi, tarbiyat qilib, vuzarot berdi. Va bir yilu to'rt oy podshohliq qilg'ondin so'ngra mulkka vido' qildi. Va Parvizning yiroqroq qarobatidin Jashtand otlig' birovni saltanat taxtig'a o'lturttilar. Ul bechora dag'i bir oyg'acha xayolig'a saltanatdin ko'p molixuliyo yo'l berdi. Bir oydin so'ngra olamdin o'tti.

Sh e ' r:

Chu Turon sarir uzra topti sukun,
Anga ham vafo qilmadi charxi dun.
Ul etti vafo, charx qildi sitam,
Anga yo'qki yolg'uz yana birga ham.

OZARMDO'XT. Chun podshohliqqa o'lturdi, kishini vazir qo'ymadi va mulk ishin o'z tadbir va royi bila yasamoq muqarrar qildi. Va ul Turondo'xt singli erdi va akosira dudmonida andin sohibjamolroq taramaydur erdi. Va Parvizning Firuz Hurmuz otlig' sipohsolori bor erdikim, Xuroson mulkini anga berib erdi. Va ul Rustam otlig' o'g'lin o'z xilofatig'a – Xurosong'a yiborib erdi va Rustam bag'oyat bahodir kishi erdi. Va bul Rustamdurkim amir ul-mo'minin Umar raziy allohu anhu Madoying'a Sa'd Vaqqosni islom cherikin boshlatib yiborganda, Yazdijird bu Rustamni o'tru yiboribdurkim, inshoalloh o'z erida kelgay. Va Firuz Hurmuz zuafog'a mash'uf kishi erdi, Ozarmdo'xt havosida beixtiyor bo'lub, haram jonibin rioyat qilmay, shahvat va nafsoniyatqa mag'lub bo'lub, kishi orag'a solib taashshuq izhor qildi. Ozarmdo'xt kechag'a va'da berib, ul mav'idqa yetkanda, buyurdikim ani o'ldurub, boshin qasr eshigida ostilar. Chun tonglasi xaloyiq muni ko'rdilar, chun uluq kishi erdi, mutag'ayyir bo'ldilar. Kayfiyatni ma'lum qilg'och, taskin toptilar va Firuz Hurmuzg'a ta'n qildilar. Rustam eshitib, Xurosondin sipoh tortib Madoying'a kelib, Ozarmdo'xt bila masof qilib, ani tutub ham atosi qilg'on muddaoni hosil qildi, ham qonig'a qasos qildi. Va andin so'ngra saltanat qilurg'a kishi topmadilar. Va aning saltanati zamoni olti oy erdi.

Sh e ' r:

Chu Ozarmdo'xt o'ldi masnadrinishin,
Bas oshufta qildi yana mulk ishin.
Qatil o'ldi ul dag'i topmay darang,
Vale kelturub mulk holig'a nang.

KISRO MEHRIJIS. Akosira mulki bu yerga yetkonda, parishonlig' ko'p yuzlangan uchun, tarixi mazbut emas. Muarrixlar har nav' nima bitibdurlar. Ammo Tabariyda bu nav' masturdurkim, Kisro Mehrijis Ahvozda erdi. Ul Ardasher Bobak naslidin erdi. Akosira arkoni davlati ani topib kelturub, taxtqa o'lturttilar. Va ul birnecha kun podshoh erdi va lekin bu uluq ish uhdasidin chiqa olmadi va ojiz bo'ldi. Ani dag'i daf' qildilar. Chun mulk shohsiz bo'la olmas, Nisibin degan birov Xirod Xusrav otlig' Parviz otlig' Xusrav o'g'lonlaridin toptilarki, Sheruya qardoshlarin qatl qilurda qochib erdi va yoshunub yurur erdi. Ani kelturub, taxtqa o'lturttilar. Ul dag'i boshqara olmadi. Ani dag'i oradin ko'tardilar va ruxsat berdilarkim, kelgan yeringga bor. Chun Parviz o'g'li erdi, o'lturmadilar. Va yana ko'p No'shiravon naslidin Firuz Mehron otlig' kishini toptilarkim, onasi Mehondo'xt erdi. Ammo ul kishi majnunvash erdi. Chun taxtqa o'lturtub, toj boshig'a qo'yub ilayida turdilar, ul parishon so'z ayta boshladikim, menga bu taxt va tojdin nang va ordur. Ko'rdilarkim, ul dag'i bu ish qobili ermas. Ani ham oradin surdilar. Yana kishi tilar erdilar. Mag'rib shaharlaridin birida Farruxzodni toptilar va taxtqa o'lturttilar. Va ani ham Parviz avlodidin debdurlar. Va ul dag'i olti oy saltanat

qilg'ondin so'ngra qatlg'a keldi. Andin so'ng mutahayyir bo'ldilar. Va ul vaqtda Yazdijird binni Shahriyor Istaxrda erdi, otasi Shahriyor Parviz o'g'li erdi va Sheruya og'o-inisini o'ltururda, Shirin ani qochurub erdi, ul jihatdinkim o'zi asrab erdi va ul yoshurun qochib yurur erdi. Va andin bir o'g'ul bo'lub, otin Yazdijird⁴⁰ qo'yub erdi. Otasidin so'ngra ham Istaxrda bo'lur erdi. Ani topib, taklif bila taxtqa o'lturttilar. Va aning zamonida Ajam mulki ishi zaif va mutazalzil bo'ldi va har yondin dushmanlar istilo toptilar, bataxisis arab. Va Yazdijird muddate sa'y qilib, ilik-ayog' urdi va bo'ldura olmadi va amir ul-mo'minin Umar raziy allohu anhu cherikiga mulkin oldurub, qochib, mulk arab ilkiga tushti va islom livosi sarafroz bo'lub, kufr alami nigunsor bo'ldi. Yazdijird qochib Isfahong'a borib, andin Kirmong'a kirib, anda ham tura olmay, Marvg'a bordi va keyinicha qovg'un kelib, yolg'uz bir tegirmonda yoshundi. Tegirmon iyosi aning ot-to'nig'a ko'z qorortib, ani o'lturub jihatini iyaladi. Yazdijirdning podshohlig'i yigirma yil erdi, vassalom.

MASNAVIY

Agar Yazdijird o'lsun ar Shahriyor,
Vagar Bahman o'lsun, gar Isfandiyor,
Ki qo'ydi vujud uyiga chun qadam,
Yana anga bo'lmoq keraktur adam.
Skandardek olg'on yurub bahru bar,
Agar topsa ming yil jahonda maqar,
Yana bo'lsa ma'muri to'quz sipehr,
Oti na'li bo'lsa yoruq mohu-mehr,
Borurda chu qolmas bulardin biri,
Tamannosin aylarga qilmas kiri.
Birovgaki ro'zi bo'lub shohliq,
Zamirig'a solsa Haq ogohliq,
Ki bilsa jahong'a vafo yo'qturur,
Jahon ahlig'a ham baqo yo'qturur.
Ko'ziga jahon hashmatin ilmasa,
Haq amridin o'zga amal qilmasa,
Adolat uchun istasa mulku joh,
Sitam daf' aylarga cheksa sipoh,
Har ishkim bo'lur muddaosi anga,
G'araz bo'lsa Tengri rizosi anga.
Bo'lub saltanat taxtida faqrjo'y,
Shah o'lsa vale bo'lsa darvishxo'y,
Muni shohlig' desa ermas yiroq.

Ki g'aflatdin ogohliq yaxshiroq.
Vale qilmadi shohlardin kishi,
Ki bu ish erur Shoh G'oziy ishi.
Demay ayni insonki inson ayn,
Xam insonu ham ayn Sulton Husayn.
Shaho, keldi shahlig' musallam sanga,
Ne shahlig'ki darvishlig' ham sanga.
Desam aylayin vafing oson emas,
Ki mingdin birin demak imkon emas.
Valekin manga ulcha maqdur edi,
Ul ishlarnikim asru mashhur edi,
Sening vaqting ichra ko'rub za'fu ranj,
Zamoniki nazm ayladim panj ganj.
Ki har ganjida ulcha zohirdurur,
Nisoringg'a yuz ming javohirdurur,
Ki oni kiyurgon zamon qoshingga,
Borisin nisor ayladim boshingga.
Chu devong'a debocha qildim raqam,
Sifotingni sharh ayladim anda ham.
Ki har lafzini aqli javharshunos
Ko'rub, javhari fard aylar qiyos.
Chu «Nazm ul-javohir» bitib otingga,
O'kush vasf darj ayladim zotingga.
Ki anjum durin gar to'kar charxi kuz,
Emas bir guharning bahosi hanuz.
Yana dag'i ko'p nazmi guharfishon
Base nasr dag'i javohirfishon.
Ki chun torttim xomai mushkbez,
Saning vafingga ayladim nuktarez.
Bori garchi poku muxayyal edi.
Vale borcha vafingda mujmal edi.
Kishi nuktani qilsa mujmal ayon,
Yaqinkim aning sharhi topmas bayon,
Vale azmim emdi budurkim xudoy,
Agar bo'lsa umrung'a muhlat fizoy,
Chekib turfa tarixingga xomani,
Qilib nuktag'a tez hangomani.
Sifotingni avvaldin oxirg'acha,
Xayoloti maxfi-yu zohirg'acha
Valodat kunidin tutub to bu dam,

Borin sharh ila aylagaymen raqam.
Burunroq solib turfa bunyod anga,
Berib zikr obou ajdod anga.
Surub nukta sultonlar ahvolidin,
Hikoyat qilib xonlar ahvolidin.
Debon borchaning mulku davronini,
Muayyan qilib davri poyonini.
Debonkim qayu oldi avval jahon,
Jahon oni ne yanglig' etti nihon.
Chu masnaddin eltti aning raxtini,
Kim oldi jahondorlig' taxtini.
Chu ul topti masnad yuzidin firor,
Yana shohliq kimga topti qaror.
Anga tegrukim sen shahi nekbaxt,
Atodin-ato vorisi toj-u taxt.
Ki xolo chalib saltanat navbatin,
Topibsen jahondorlig' shavkatin.
Adolat bila xos erur yo'qsa om,
Jahon ahlini tindurubsen tamom.
Ki haq aylabon mulku johing fuzun,
Hayoting tanobini etsun uzun.
G'arazkim bu so'z yetsa anjomig'a,
Bu tarix yuz qo'ysa itmomig'a.
Anga har kishi solsa ochib nazar,
Bo'lub ko'ngli mazmundin bahravar.
Yaqin anglag'ay tab'i donishvari,
Ki merosing ermish jahon kishvari,
Saning haqqing ermish jahondorliq.
Jahon xonlig'ig'a sazovorliq.
Navoiy chu arz aylading muddao,
Kelu muddao qilg'il emdi duo.
Alo, toki shahsiz chu bo'lg'ay jahon,
Zamon ahlig'a bo'lmag'usi amon.
Sen o'lg'il zamon ahlig'a shohu bas,
Sanga adl tarviji dilxohu bas.
Qiyomatqacha hashmating mustadom,
Saloming qilib shohlar vassalom.

**Sharh
va
izohlar**

«SADDI ISKANDARIY»NING SHARH VA IZOHLARI

I

1. Ushbu hamd bobida Xudoning birligi, borligi va sifatleri vasf etiladi.
2. Bu baytda «vujud», «jud» (birinchi misra) «jud», «vujud» (ikkinchi misra) so'zlari keltirilib, radd-ul-ajz mina-s-sadr san'ati ishlatilgan. Baytning mazmuni: Dunyo ahli orzularining ushalishi sening in'omu ehsoning tufayli bo'lib, saxovating sening vujuding bilan qoyimdir.
3. G'azzoliyning to'liq nomi Imom Abu Hamid ibn Muhammad bo'lib, u Xurosonning Tus shahrida 450 (1058/59)-yilda tug'ilgan. U dastlabki ma'lumotni Tusda oladi, so'ngra Nishopurga boradi. Bir qancha vaqt saljuqiylardan Nizomulmulk xizmatida bo'ladi va shu vaqtdan boshlab din va tasavvuf masalalari bilan shug'ullanadi. U Nizomulmulk topshirig'iga ko'ra, Bag'doddagi Nizomiya madrasasida to'rt yil ishlaydi. Keyinchalik bu vazifani ukasi Ahmadga topshirib, o'zi ilmiy ish bilan chuqur shug'ullanadi. Uning fors tilida yozilgan yirik asarlaridan biri «Kimiyoyi saodat»da olimning diniy, falsafiy va ma'rifiy qarashlari aks ettirilgan. Imom G'azzoliy 1111-yilning 19-dekabrida vafot etgan.
4. «*Yetti ato*» – yetti qat ko'k yoki yetti iqlim, «to'rt ano» to'rt fasl ma'nosida.
5. Bu baytda radd-ul-ajz mina-s-sadr san'ati (birinchi misraning boshi va oxiri, ikkinchi misraning o'rtasida «kishi» hamda «oshiq» so'zlarini ishlatgan holda)dan foydalanilgan.

II

1. O'z fikrini ravshan talqinlar orqali berish maqsadida iltizom (bir yoki bir necha so'zning qaytarilishi) san'atidan foydalanilgan.
2. *Horun* – Muso payg'ambarning akasi bo'lib, Qur'oni karimda nomi zikr etilgan payg'ambarlardan biri.
3. *Ashk* – qadimgi Eronda o'tgan podshohlardan biri.

III

1. Bu joydagi «*Kuntu-nabiyon*» – «men payg'ambarman» deb boshlanadigan hadisga ishora.
2. *Muso* – Qur'oni karimda nomi zikr etilgan Bani Isroil qavmidan chiqqan pag'ambarlardan biri. «Tavrot» kitobi unga nozil bo'lgan. Muso alayhissalom Nur taratuvchi qo'li (yadi bayzo) va yerga tashlaganda ajdarhoga aylanuvchi hassasi bilan qator mo'jjizalar ko'rsatgan. Yahud qavmini Fir'avn zulmidan ozod qilgan hamda Xudolik da'vosini qilgan Fir'avn ustidan g'alaba qozongan.
3. *Dovud* – Qur'oni karimda nomi zikr etilgan payg'ambar. Unga «Zabur» kitobi nozil bo'lgan. Dovud alayhissalom Sulaymon (a.s.) ning otasidir.

4. *Iso, Masih, Masiho, Ruhulloh* – islomiyatdan oldin o'tgan payg'ambarlardan biri. Nasroniylik dinining asoschisi. «Injil» kitobi unga nozil bo'lgan. Qur'oni karimda Iso ismi 25 marta uchraydi. Iso Masih (a.s.) Allohning izni bilan har qanday kasalliklarni tuzatish, o'liklarni tiriltirish kabi mo'jizalarga ega bo'lgan. Navoiy «Tarixi anbiyo va hukamo» asarida ta'kidlashicha, Iso (a.s.)dan ilgari o'tgan payg'ambarlarga qirq yoshidan so'ng payg'ambarlik maqomi berilgan. Iso (a.s.)da go'daklikdan payg'ambarlik nishonalari namoyon bo'lgan. Onasi Maryam Jabroil alayhissalomning nafasi bilan homilador bo'ladi va Iso (a.s.) dunyoga keladi. Iso (a.s.) xalqni haq dinga da'vat etib, ulug' mo'jizalar ko'rsatadi. Alloh taolo imon keltirmaganlar zararidan asrash uchun Iso (a.s.)ni osmonga chiqaradi. Navoiy mazkur asarida Iso (a.s.)ning Imom Mahdiy zuhur qilganidan so'ng osmondan tushishi, Dajjoli la'inni o'ldirishi, millatlarni to'g'rilikka va haq dinga da'vat etishi, shuningdek, o'n yetti yoshda payg'ambar bo'lgani-yu o'ttiz uch yoshida osmonga chiqib ketganidan xabar beradi.

Mumtoz adabiyotda Iso Masih (a.s.) ko'plab g'oyaviy-badiiy vazifalarni bajarishga xizmat qiladigan obrazlardan biridir. U poklik, go'zallik, qanoat, tajrid, tafrid va hoziq tabib timsoli. Ma'shuqning axloqi, husni, chiroyi, a'zolari ta'rif-tavsif etilganda Iso Masih (a.s.)ga qiyoslanadi, ba'zan undan ustun qo'yiladi.

5. «*Injil*» – Iso (a.s.)ga nozil bo'lgan va nasroniylarning muqaddas kitobi.

6. *Makka* – Saudiya Arabistoni g'arbida joylashgan shahar, musulmonlar haj qiladigan joy.

7. *Yadulloh* – Xudo qudratiga ishora.

8. *Chin* – Xitoy.

9. *Arsh* – ayvon, osmon, taxt. Ayrim manbalarda ta'kidlanishicha, Arsh to'qqizinchi ko'kdadir. Arsh butun olamlarni bag'riga olgan munavvar bir borliq – kulli makon. Arsh so'fiylar tasavvurida borliq va vujudir. Arsh «nafsi kull» ham deyiladi. Arsh koinotning muazzam ruhi bo'lib, tajalliy manbai, ya'ni ilohiy qudrat namunasi.

«*Arshi muallo*», «*Arshi Rahmon*», «*Arshi ilohiy*», «*Arshi Yazdon*», «*Falaki a'zam*» – bular Arshga qo'yilgan nomlardir. Qalb o'zining sir-sinoati, azamati va fayz mazhari bo'lgani uchun ba'zan Arshga hatto undan yuksak maqomga qiyoslanadi.

10. *Jabroil* – Alloh bilan payg'ambarlar o'rtasida vositachi bo'lib, vahiy keltirgan muqarrab farishta.

11. Misradagi «me'roj nomi» iborasi Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning ilohiy yuksaklikka, ya'ni Xudo huzuriga chiqqaniga ishora.

IV

1. *Buroq* – rivoyatlarga ko'ra, Muhammad (s.a.v.) payg'ambar «me'roj» kechasi ko'kka minib chiqqan otga o'xshash markab.

2. *Bayt ul-haram* – Makka shahridagi Ka'ba deb atalgan mashhur ziyoratgoh.

3. *Atorid* – Merkuriy sayyorasi (mifologiyada bu yulduz adiblarning homiysi hisoblanadi).

4. *Zuhra* – Cho'lpon yulduzi – Venera (osmon sozandasi ma'nosida).

5. *Rud* – torli musiqa asbobi.

6. Bu baytda husni ta'lil (biror narsa yoki hodisaga g'ayri voqeiy, lekin shoirona sabab keltirish) san'ati ishlatilgan.

7. *Bahrom* – Mirrix (Mars) sayyorasi.
8. *Mushtariy* – Yupiter sayyorasi. munaajimlar bu sayyorani «Sa'di akhar» yoki «Falak qozisi» deb ataydilar, joyi oltinchi falakda, deyiladi.
9. *Zuhul* – Saturn sayyorasi.
10. Bu misraning ma'nosi: «Alloh pok, tirik (hamisha bor) va u o'lmaydi (abadiydir).
11. «G'oyatda kuchli» ma'nosida.
12. Ikkinchi misrada qo'shtimoqqa olingan iboralar Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning me'roj voqeasi bilan bog'liq bo'lgan oyatlardagi so'zlardir. Bu so'zlar ishtirok etgan oyatning to'liq mazmuni shunday: «(Payg'ambarning) ko'zi (o'ngu so'lga) og'gani ham yo'q, o'z haddidan oshgani ham yo'q. Darhaqiqat, u (o'sha soatda) Parvardigorining buyuk oyatlarini (ya'ni, U Zotning qudrati ilohiysiga dalolat qiladigan juda ko'p alomatlarini) ko'rди» («Van-najm» surasi, 18-19-oyatlar).

V

1. «*Ikingizdan madad*» – Sharqda mashhur xamsanavislar Nizomiy va Xusrav Dehlaviylar ko'zda tutiladi.

Il'yos Yusuf o'g'li Nizomiy Ganjaviy 1141-yilda Ganj shahrida tug'ilgan. 1203-yilda vafot etgan, shoirning qabri ham shu yerdadir.

Ulug' ozarbayjon shoiri Nizomiy lirika va birinchi navbatda dostonnavislikda ulug' san'atkordir. U Sharq adabiyotida to'ng'ich xamsanavis sifatida shuhrat topgan. Shoirning «Xamsa»si «Maxzan ul-asror» («Sirlar xazinasi»), «Xusrav va Shirin», «Layli va Majnun», «Haft paykar» («Yetti go'zal») va «Iskandarnoma» kabi dostonlarni o'z ichiga oladi. Nizomiy «Xamsa»si, o'z navbatida, «Panj ganj» nomi bilan ham ma'lumdir. Alisher Navoiy Nizomiyning bu asarini ko'pincha «Panj ganj» deb tilga oladi.

Xusrav Dehlaviy – atoqli fors-tojik shoiri. Hayoti Hindistonda kechgan. Yaminiddin Abul Hasan Xusrav Dehlaviy 1253-yilda tug'ilgan, 1325-yil 27-sentabrda Dehlida vafot etgan.

Xusrav Dehlaviy fors, urdu va arab tillarida asarlar bitgan. Nizomiy «Panj ganj»i an'anasi asosida «Xamsa» yaratgan shoirdir. Xusrav Dehlaviyning otasi Sayfiddin Muhammad Kesh (Shahrisabz)lik bo'lib, mo'g'ullar istilosi vaqtida Hindistonga ko'chib ketgan edi. Dehli sultonlaridan Shamsiddin Eltutmish (1211 – 1236) unga amirlik unvonini bergan. Sayfiddin Muhammad mo'g'ullarga qarshi Hindistondagi janglarning birida halok bo'lgach (1261), yosh Xusravni bobosi Imodulmuluk tarbiyalaydi. U 8 yoshida shayx Nizomiddin Avliyoga murid tushadi. Xusrav Dehlaviy keyinchalik shayx – ustoziga bag'ishlab «Afzal ul-favoid» («Foydali so'zlarning afzalligi») va «Rohat ul-muhibbin» («Do'stlikning rohati») kabi asarlarini yozgan.

Amir Xusrav Dehlaviyning «Tuhfat us-sig'ar» («Yoshlik tuhfası», 1272), «Vasat ul-hayot» («Hayot o'rtasida», 1284), «G'urrat ul-kamol» («Kamolotning boshlanishi», 1293), «Boqiyat un-nohiya» («Saralarning sarasi», 1316), «Nihoyat ul-kamol» («Kamolot cho'qqisi, 1323) kabi devonlari bor.

U «Qiron us-sa'dayn» («Saodatli sayyoraning qo'shilishi», 1289), «Miftoh ul-futuh» («G'alabalar kalidi», 1291), «Matla' ul-anvor» (1299), «Shirin va Xusrav» (1298), «Majnun Laylo» (1298), «Oyinai Iskandariy» (1299), «Hasht behisht» («Sakkiz jannat», 1301) kabi epik asarlarning muallifidir. Uning «Xamsa»si yuqorida nomlari tilga olingan keyingi besh dostonan iboratdir.

Xusrav Dehlaviy «Xazoyin ul-futuh» («G'alabalar xazina»si, 1311), «Duvalroniy va Xizirxon» (1316), «Nuh sipehr» («To'qqiz qavat osmon», 1318), «Tug'luqnom» va «Tarixi Dehli» kabi tarixiy besh risoladan iborat «E'jozi Xusrav» («Xusrav mo'jizalari», 1319) nomli ilmiy asarlarning ham muallifidir. Badiuzzamon Xurosoniyning yozishicha: «Shoirlardan hech biri o'zidan keyin Amir Xusravchalik ko'p she'r qoldirmagan»

2. *Xizr* — «obi hayvon» (tiriklik suvi)ni izlab topgan va undan ichgan, payg'ambarligiga esa shubha bo'lgan kishining nomi. Odamlarga, ayniqsa, avliyolarga yo'ldoshligi bilan mashhur. Xizr (a.s.)ning ismi haqida turli fikrlar bildirilgan. Ba'zi manbalarda uning ismi Biqyo bin Milkondir. Qurib qolgan o't-o'lan ustiga o'tirganda yashil maysaga aylangani uchun Xizr deb atalgan.

Alisher Navoiyning «Tarixi anbiyo va hukamo» asarida keltirilishicha, Xizr (a.s.) Arfaxshad binni Somning farzandidan bo'lib, Zulqarnaynning mulozimlaridan biridir. Zulqarnayn tiriklik suvini qo'lga kiritish maqsadida zulmatga kirganida Xizr (a.s.) uni boshlab borgan. O'sha paytda Ilyos (a.s.) ham ular bilan birga edi. Ammo ushbu tiriklik suvini Alloh taolo Xizr va Ilyos (a.s.)larga nasib qildi. Ayrim manbalarda aytilishicha, tiriklik suvidan murod ilmi laduniydir. Ahli islom e'tiqodiga ko'ra, Xizr (a.s.) abadiy hayotga erishgan. Xoja Muhammad Porso quddisa sirruhu asarlarida bitilishicha, u Sabzavorning Kavk shahridan bo'lib, islom dinining imom Shofe'iy mazhabidadir. Navoiy she'riyatida Xizr obrazi abadiy manguilik ramzi, hayot va ishq timsoli, rahnamo — pir, darveshlik va ruhiy hurlik namunasi sifatida eng ko'p qo'llanilgan obrazlardan hisoblanadi.

Navoiy Nizomiy va Xusrav Dehlaviylarning o'ziga Xizrdek rahnamo bo'lishlarini istaydi.

3. Yoshlikdan Nizomiy va Xusrav Dehlavny asarlarini sevib o'qigan Navoiyda ulardan olingan taassurot katta-katta asarlar yaratish fikrini o'yg'otganligi bu baytda e'tirof etilgan.

4. *To'ri oromgoh* — «Xamsa»ning dastlabki to'rt («Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ai sayyor») dostonlaridir.

5. Bir, ikki, uch kishi — Nizomiy, Xusrav va Ashraf.

6. *Qorun* — Muso (a.s.) davrida yashagan, katta boylikka ega bo'lgan ammo xasisligi bilan mashhur bo'lgan shaxs.

7. *Skandar* — Iskandarning, vazn talabiga ko'ra, qisqartirilgan shakli.

VI

1. Alisher Navoiy badiiy adabiyotning asosiy xomashyosi va quroli bo'lgan so'zga katta e'tibor bergan. Navoiy «so'z»ni o'z asarlarida ko'p ma'noda ishlatadi. (Navoiy «Xamsa»sining deyarli hamma dostonlarida («Farhod va Shirin» bundan mustasno) «So'z ta'rifida...» atamasi bilan maxsus bob («Hayrat ul-abror»da XIV, «Layli va Majnun»da V, «Sab'ai sayyor»da V, «Saddi Iskandariy»da VI) yaratgan. «Xamsa»dagi dostonlarning Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiya bag'ishlangan boblarida ham so'zning qudrati, ta'siri va mohiyati haqida keng to'xtaydi.

«Hayratul-abror»da:

Ham so'z ila elga o'lumdin najot,

Ham so'z ila topib o'lik tan hayot, desa

(«Saddi Iskandariy»)da:

O'lukka gar andin erur joyi pok
Va lekin tirikni ham aylar halok, deydi.

2. *Bahri Ummon* – Ummon dengizi.
3. *Dami Isaviy* – Iso payg'ambar o'z nafasi bilan o'liklarni tiriltirish qudratiga ega bo'lgan. Bu yerda o'shanga ishora qilinadi.
4. «Ehtimol, uning hamrohi Jabroil (Ruh ul-quds) bo'lgandir yoxud bu kelgan Iso (Ruhullah) payg'ambarning nafasidurkim, o'luklarni tiriltadi».
5. Takrir san'ati ishlatilgan bu baytda har uchala «qutub» – kitob so'zining ko'pligini bildiradi.
6. *Nodiri fard* – Nizomiy Ganjaviyga nisbatan ishlatilgan.
7. *Besh ganj* – Nizomiyning «Panj ganj» deb atalgan «Xamsa»siga ishora.
8. *Aning* – Nizomiy Ganjaviy, muning – Xusrav Dehlaviy.
9. *Ashraf* – XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan hamda «Xamsa» yaratgan shoirlardan bo'lib, uning to'liq ismi – Ashraf ibn Shayxulimom Abu al-Husayn ibn al-Hasan al-Marog'iy at-Tabriziydir. Alisher Navoiy «Majolis un-nafois» asarida Ashraf haqida ma'lumot berib deydi: «Mavlono Ashraf – darveshvash va nomurodsheva kishi erdi. Va kiyiz burk ustina qurchuq chirmar erdi. Va el bila dog'i omizishi oz erdi. Ko'prak avqot «Xamsa» tatabbu'ig'a sarf qilur erdi, to ul kitobni tugatur tovfiqi topti, voqean, o'z xurdi holig'a ko'ra yamon bormaydur. Afv fozilotida «Xamsa»sidin bu bayt yaxshi voqe' bo'lubturkim:

Ба назди касе к-ў ба дониш меҳ аст,
Зи мучримкиши чурмбахшия беҳ аст...

(*Mazmuni: Bilimda ilg'or bo'lgan kishi qoshida gunohkorni o'ldirishdan – gunohini kechish yaxshidir*).

VII

1. *Nuriddin Abdurahmon Jomiy* – 1414-yilning 7-noyabrda Xurosonnig Jom shahrida shayx ul-islom – Nizomiddin Ahmad oilasida tug'ilgan. U maktab tahsilidan keyin Hirotdagi Dilqash madrasasida, Mavlono Junayd qo'lida, keyinroq Shahobiddin Muhammad Jojarmiy va Aloiddin Ali Samarqandiylardan ta'lim olgan.

Abdurahmon Jomiy Samarqandga kelib Qozizoda Rumiylar darslariga qatnashgan. U filologiya, falsafa, matematika, astronomiya, huquq kabi fanlar bilan chuqur shug'ullangan. Din va tasavvufni sinchkovlik bilan o'rgangan. Jomiy Bahouddin Naqshbandiy ta'limoti ta'sirida bo'lgan Shayx Sa'diddin Koshg'ariydan tasavvuf bo'yicha ta'lim oladi.

Abdurahmon Jomiy 1492-yil 8-noyabrda Hirotda vafot etgan. Uning «Fotihat ush-shabob» («Yigitlik ibtidosi», 1479), «Vasat ul-iqd» («O'rtacha marvarid shodasi», 1489), «Xotimat ul-hayot» («Hayotning xotimasi», 1491) kabi devonlari ma'lum. Adib «Silsilat uz-zahab» («Oltin zanjir», 1472), «Salomon va Absol», 1480-1481), «Tuhfat ul-ahror» («Hur kishilarning tuhfasini», 1481-1482), «Sabhat ul-abror» («Yaxshi kishilarning tasbihi», 1482-1483), «Yusuf na Zulayxo» (1483), «Layli va Majnun» (1483), «Xiradnomai Iskandariy»

(1485) kabi dostonlarning muallifidir. Shoir mazkur yetti dostonni birlashtirib «Haft avrang» («Yetti qaroqchi yulduz») nomini bergan. Shuning uchun ham uning bu dostonlar majmuasi ko'proq «Haft avrang» nomi bilan mashhur bo'lgan.

Jomiyning «Bahoriston» asari ham ma'lum. Shoir adabiyotshunoslik sohasida «Risolai aruz», «Risolai qofiya», «Risolai muammo» kabi asarlar yaratgan. Adib tasavvuf va falsafaga oid «Naqshi-fusus» («Javohirlar naqshi»), «Naqd un-nusus» («Nusus tanqidi»), «Ashi'at ul-la'mat» («Shu'lalar ziyosi»), «Nafohat ul-uns» («Do'stlarning nafasi») kabi asarlarining ham muallifidir.

2. Birinchi misra oxiridagi «tuhfa» so'zi Abdurahmon Jomiy «Xamsa»sining birinchi dostoni — «Tuhfat ul-ahror»ga ishora. Ikkinchi misradagi «tuhfa» — sovg'a ma'nosida ishlatiladi.

3. «Subha» — Jomiy «Xamsa»sidagi dostonning qisqartirilgan nomi.

4. Jomiyning «Yusuf va Zulayxo» dostoniga ishora.

5. «Layli va Majnun» — Jomiy asari.

VIII

1. Radd-ul-ajz-s-sadr san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: «Vujud sajdadan bunday foydalar ko'rsa, sajda qilmaganlarni bevujud desa bo'ladi».

2. Ikki baytning mazmuni: «Avval g'azal aytishga qasd qilib, jahon ichiga ulug' qiyomat soldim. Sog' odamlar buni o'qigan vaqtlarida, olamda qiyomat kunini ko'rganday bo'ladilar».

3. Bunday kichik ishga hech qanoatlana olmadim, ko'nglimda doimo ulug' muddao — orzu, maqsad (epik asarlar yozish) bor edi.

4. Ul — Xudo.

5. Bu bayt Toshkentda 1949-yilda nashr etilgan shoir «Tanlangan asarlar»ining V kitobida (27-bet) quyidagicha berilgan:

Chu hotif menga bu nido ayladi,
Sen etgan adoni ado ayladi.

6. Navoiy baytning birinchi misrasida «yetib to'rti itmomg'a» deganda yaratayotgan «Xamsa»sining to'rt dostoni («Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ai sayyor»)ni ko'zda tutgan bo'lsa, ikkinchi misrada «biri yetmamish erdi» deganda hali yozib tugallanmagan «Saddi Iskandariy» dostonini ko'zda tutmoqda.

7. *Nazm elining shahi* — Abdurahmon Jomiy ko'zda tutilmoqda.

8. Baytdagi alar — Nizomiy va Xusrav Dehlaviy bo'lib; bu bir — Jomiy demakdir.

9. Bu so'zni «xush» shaklida yozsalar ham, «xash» o'qib, «kash» bilan qofiyadosh qilish odat bo'lgan.

IX

1. *Shohi G'oziy* — Navoiy o'z asarlarida Husayn Boyqaroni ko'pincha shu unvon bilan yuritadi.

2. *Ul iki uy* – Jannat bilan Doʻzax.

3. *Sulton Husayn* – Sulton Husayn Boyqaro 1418-yili tugʻilgan, 1469-yili Hirotda taxtga oʻtirib, 37 yil hukmronlik qilgan. U Husayniy taxallusi bilan gʻazallar yozgan. Alisher Navoiy «Majolis un-nafois»ning unga maxsus bagʻishlangan 8-majlisida Husayniy gʻazallariga yuqori baho beradi. Sulton Husayn Boyqaro Alisher Navoiydan 5 yil keyin, 1506-yili Hirotda vafot etgan.

4. Mazmuni: «Uning otiga taqdir – Tangri ehsonini davomli va uning shohligini abadiy qilsin deb yozgan».

5. *Dashti Qipchoq* – Sirdaryoning quyi oqimi va Balxash koʻlidan Dnepr daryosining quyi oqimlarigacha boʻlgan hududning XI – XVI asrlardagi nomi. Dashti Qipchoq atamasini dastlab Nosir Xusrav (1003 – 1088) qoʻllagan, shundan boshlab arab va fors tillaridagi asarlarda uchraydi. V. V. Bartoldning aniqlashicha, Dashti Qipchoq aholisi (Sharq manbalarida – qipchoqlar, rus solnomalarida – polovetslar, Vizantiya tarix kitoblarida qoʻmonlar koʻchmanchi va yarim koʻchmanchi boʻlib, charvachilik va ovchilik, daryo, koʻl yoqalarida yashagan aholi dehqonchilik, shaharlar (Saroy Botu, Saroy Berke, Urdu Bozor, Sigʻnoq, Arquq)dagi aholi esa hunarmandchilik va savdo-sotiq bilan shugʻullangan.

6. Bu va keyingi baytlarda kelgan «aning», «gar ul» – Iskandarni bildirsa, «muning» – Husayn Boyqaroni anglatadi.

7. Birinchi «rost» – oʻng maʼnosida, ikkinchisi esa, musiqa kuylaridan birining nomi.

X

1. *Sulton Badiuzzamon* – Sulton Husayn Boyqaroning katta oʻgʻli, Seyiston va Balx viloyatlarining hokimi (1496 – 1505). U 1314-yilda Istanbulda vafot etgan.

2. Bu baytda tavziʼ (bir xil tovushga ega soʻzlar, ayni paytda, «q» tovushi) hamda tasdir (bir soʻzni ikki-uch yerda berish) sanʼatlari ishlatilgan.

XI

1. *Odam Ato* – ilk inson va paygʻambar. Qurʼoni karimda Odam Ato ismi 25 oyatda keltirilgan. Mumtoz adabiyotda, jumladan, Navoiy sheʼriyatida Odam (a.s.) ning aziz va mukarram qilib yaratilgani, amri Ilohiy boʻlgani sababli farishtalarning unga sajda qilgani, Shaytonning kibr qilib unga sajda qilmagani va Ilohiy dargohdan haydalgani zikr etiladi. Shuningdek, Odam (a.s.) jufti – Momo Havvo bilan Shaytonning makriga uchib, manʼ qilingan daraxt mevasini yegani va jannatdan quvilib yerga tushgani, tayvasi tufayli Alloh taolo tomonidan afv etilgani kabi voqealar Navoiy asarlarida turli munosabatlar bilan talmeʼ sifatida keltiriladi.

2. *Muhammad* – Muhammad ibn Abdulloh (570 – 571, Makka – 632.8.6, Madina) – paygʻambarlar silsilasidagi eng soʻnggi paygʻambar. Muhammad paygʻambar (s.a.v.) hayoti islom tarixiga oid ishonchli manbalarda hamda siyarlarda batafsil yoritilgan. Navoiy «Xamsa»sidagi bir qator naʼtlar Muhammad paygʻambar (s.a.v.)ga bagʻishlangan. Ularda paygʻambarimiz (s.a.v.)ning sifatleri, shafolat va meʼroj moʻjizalari, nuri muhammadiya toʻgʻrisidagi taʼlimot hamda ul zotning «makorimi axloq» ekanligi shoirona talqin qilingan.

3. Mazmuni: «Tangri uni payg'ambarlarning boshlig'i qildi va payg'ambarlik masnadiga o'tqazdi».

4. «*Nizom ut-tavorix*» («*Tarixlarning nizomnomasi*») – XIII asrda o'tgan Nosiriddin Abu Sa'id ibn Abdulloh Bayzaviy asari. Bu asar qadimiy Eronning umumiy tarixi bo'lib, unda Odam Atodan to eramizning 1265-yiligacha bo'lgan davr qamrab olinadi.

5. *Peshdod, Kayoniy, Ashkoniy, Sosoniy* – Eronning tarixiy sulolalari nomlari. Navoiy bu to'rtala sulolaning hukmronlik yillari 4336 yilu olti oy davom etganligini xabar qiladi.

6. *Kayumars* – qadimgi Eronning podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «*Tarixi muluki Ajam*»da shunday deb yozadi:

«...Tarix ulamosi ittifoqi bila birovkim saltanat qildi, Kayumars erdi... Har taqdir bila podshohlik qoidasi andin burun yo'q erdi. Bu qoidani ul tuzdi. Dog'i avval kishikim, shahar bino qildi, ul erdi... Ming yashadi va lekin umrining oxirida qirq yil saltanat qildi. Dog'i Siyomak o'g'li Xushangnikim, nabirasi erdi, valiahd qildi...»

7. *Hushang* – Ajam podshohlarining to'ng'ich sulolasi – peshdodiylarga mansub. Alisher Navoiy «*Tarixi muluki Ajam*»da yozadi: «Hushang xiradmand va odil va olim podshoh erdi va «*Jovidi xirad*» otlig' kitobni hikmat ilmida ul tasnif qildikim, Ma'mun xalifa vaziri Hasan Sahl andin biror nima topib, arab tiliga tarjima qilibtur... Va temurni toshdan ul chiqardi... Yerga farsh ul soldi va tulku va os tiyin terisin ul kiyarga qabul qildi... Doim tog'larda ibodat qilur erdi. Tavorixda mundoq masbatdurkim, devlar ani sajdada topib, tosh bila boshin yanchib o'lturdilar».

8. *Tahmuras* – Peshdodiy shohlardan biri. Alisher Navoiy «*Tarixi muluki Ajam*»da yozadi: «Tahmuras otasi Xushangning chin valiahdi erdi, aning o'rnida saltanat taxtida o'lturdi va xaloyiq rioyatig'a va mamolik himoyatig'a jidd bila mashg'ul bo'ldi. Va aning zamonida azim qahat voqe' bo'ldi... Va ro'za tutmoq andin sunnat qoldi. Va ul bino qilg'on shaharlar Marvda Kuhandiz va Xurosonda Nishopur va Isfahonda Mahriz va Soriyya... Va aning zamonida qattiq vabo bo'ldi. Har kimning bir sevar kishisi bor ersa erdi, aning suratin yasab, aning bila xursand bo'lur erdi, to butparastliqqa bunjar bo'ldi. Va Tahmuras o'ttuz yil mulk surdi».

9. *Nashopur, Marv, Sipohon* – qadimgi shaharlar.

10. *Jamshid* – Eronning qadimgi podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «*Tarixi muluki Ajam*»da yozadi: «Ba'zi ani Tahmurasning qardoshi debturlar va ba'zi qardoshining o'g'li. Chin saltanatqa o'lturdi, jahon mulkin adl va dod bila tuzdi... G'arib ixtirolar qildi. Va ul jumladin sipohiylik aslahasi... Sinon va harba va pichoq... ul yasadi. Va hammom bino qildi va g'avvoslig' xayol qildi... Va saltanatining zamoni yetti yuz yilg'acha bo'ldi... Zahhok (uni) tutib, arra bila ikki bo'lub, jismin pora-pora qildi».

11. *Zahhok* – Eron podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «*Tarixi muluki Ajam*»da yozadi: «Zahhok binni Mardos chun Jamshid qatlidan so'ng Pors taxtin oldi, zulm-u sitam og'oz qildi. Faridun ani jazosig'a yetkurdy. Zahhok saltanati ming yil erdi». Zahhok – Firdavsiy «*Shohnoma*»sida ham tasvirlangan.

12. *Faridun* – peshdodiy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «*Tarixi muluki Ajam*»da yozadi: «Faridun yaxshi axloqliq olim va odil podshoh erdi. Aning uch o'g'li bor erdi: Salim, Tur, Eraj. Mamolikni uchovga qismat qildi. Faridunning podshohligi besh yuz yil erdi...»

13. *Manuchehr* – Eronning peshdodiy podshohlaridan. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Manuchehr Eraj qizining o'g'li erdi... Va ul odil podshoh erdi. Firrot orig'in ul qozdi va Iroqqa suv eltiti... Va ko'prak dehqonlig' ziynat-u zebin ul arog'a keturdi... Manuchehr yuz yigirma yil podshohlig' qildi».

14. *Navdar* – qadimiy Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da u haqda: «Navdar Manuchehrning o'g'lidir. Otasidan so'ngra mulk anga yetti. Ammo ul ayyosh va beparvo kishi erdi. Manuchehr qo'yg'on qoida va rasmni tuza olmadi va mulk va sipohig'a xalal yo'l topib, Afrosiyob – cherik tortib kelib, ani tutub o'tturdi. Va o'n ikki yil Eron mulkida turub, buzug'luq qildi. Va ul nav'kim oz yerda obodlig' qoldi. Ba'zi tavorixda Nuvdarni Sehri Narimon debturlar. Va podshohligi ba'zi olti yil va ba'zi ikki yil debturlar», deb yozadi.

15. *Afrosiyob* – qadimgi Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub shoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning haqida quyidagilarni yozadi: «Ani debturlarkim, Pushang binni Tur binni Faridun o'g'lidir va ba'zi aning nisbatin Kayumarsg'a yetkurubturlar. Ammo burungi durustroqdur. Chun Nuvdarni o'tturdi, Eron mulkini andoq buzdiki, oz yerda ma'murluq qoldi, Sigi'ochlarni kesti va imoratni yiqti va korizlar bila bulog'larni ko'mdi. Va ul fursatda Somi Narimon o'tub, o'g'li zol Rustam otasi aning ta'ziyatig'a mashg'ul erdi, Zol ul kuchi bila sipoh orosta qilib, ani Eron mulkidin chiqardi. Ba'zi debturlarkim, Zob binni Tahmosbkim, Manuchehr nabiralaridandur, xuruj qilib, ul aning bila urushur yarog'in topmay, yuz urub o'z mulkiga azimat qildi. Afrosiyob podshohlig'i o'n ikki yil erdi».

16. *Zob Tahmosb* – qadimiy Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam» asarida uning haqida to'xtalib, quyidagilarni yozgan: «Zob binni Tahmosb Feruz ham debturlar. Nasabi yuqori o'tti. Odil podshoh erdi. Ko'p vaqt Eronda Afrosiyob buzgon yerlarni isloh qildikim, yuz obodonliqqa ko'ydi. Derlarkim, yetti yil raiyyatdin xiroj olmadi. Va ba'zi xazoyinkim. Manuchehr va Nuvdardin qolib erdikim, Afrosiyob qiloi hasonatidin iliklay olmadi. Ul xazoyin bila yetti yil Zob Tahmosb saltanat asbobin tuzub, maosh o'tkardi. Va Zol binni Som anga xidmatlar qildi va buzug mamolikni tuzarda modadlar qildi. Va Zob ikki rudxonakim. Zobin derlar, Iroq mulkida chiqardi. Va o'z hayoti zamonida saltanatni Girshaspqa musallam tutti. Aning podshohliqin Banokatiy besh yil debtur. O'zga tavorixda o'ttuz yildur».

17. *Girshosb* – Peshdodiylar sulolasiga mansub podshohlardan. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam» kitobida Girshosb haqida quyidagicha ma'lumot beradi: «Girshosbning onasi ibni Yamin binni Ya'qub alayhissalomning qizi erdi va otasi Zob binni Tahmosbning qardoshi erdi. Ko'prak tavorixda Rustam Dostonni aning naslidin debturlar. Ammo faqir qoshida bu qavl yiroqroq ko'rinur, nevchunkim Zolkim, Rustamning otasidur, aning qoshida si pohlar erdi va Girshosbni «Guzida»da balki xeyli tavorixda Manuchehr nabiralarig'a chiqaribturlar. Va Rustamni Som binni Narimon binni Atrut binni Obting'a yetkurubturlar, vallohu a'lam. Girshosb yana cherik tortib Erong'a kelib, Girshosb bila masof tuzub, razm qildi. Afrosiyob urushida Girshosb favt bo'ldi va Zoli Zar Zobilistondin cherik tortib kelib, Afrosiyobni Erondin chiqardi. Va Girshosbning saltanati zamonida ixtilofdur: «Nizom ut-tavorix» va Banokatiyda yigirma yildur, «Guzida» bila «Muntaxab»da olti yil, ba'zida besh yil ham bor...»

18. *Ajam* – bu yerda Xuroson va Movarounnahrda mashhur qadimiy kuylardan birining nomi.

1. *Kayqubod* – Eronda hukm surgan kayoniylar sulolasining dastlabki podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni bir yuz yigirma yil hukm surgan, deydi.

2. *Rustam* – Eronning mashhur afsonaviy qahramoni. Rivoyatlarga ko'ra, Zolning o'g'li bo'lgan Rustam Kayqubod va Kaykovuslar zamonida yashagan va mashhur qo'shin boshlig'i bo'lgan.

3. *Kovus* – afsonalarga ko'ra, Kayqubodning nabirasi. Kovus Eronning kayoniy sulolasidan bo'lgan podshohlardan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da Kovus yuz ellik yil podshohlig' qilgan, deydi.

4. *Gudarz* – Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning to'liq ismi Giv binni Gudarz Kashvod ekanligini aytadi. Eronning afsonaviy qahramonlaridan birining nomi.

5. *Tus* – Eronning qo'shin boshliqlaridan biri. U Kayxusravga xizmat qilganligi to'g'risida Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da ma'lumot beradi.

6. *Siyovush* – Kaykovusning o'g'li. Siyovush haqida Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «...Kaykovusning o'g'li bor erdi, Sudobadin o'zga anodin Siyovush otlig'kim, Yusuf alayhissalomdin so'ngra aningdek jamil yigit yo'q erdi... Va ani Rustam asrab erdi, tarbiyat topib erdi. Sudoba – o'gay onasi anga oshiq bo'lub erdi, andin kom hosil qila olmay, o'z qo'rqunchidin Kaykovus qoshida ani o'zi bila badnom qilib chaqti va ul o'z baroati uchun o'tqa kirdi. Chun ul tuhmatdin muarro erdi, o'tdin osiyb topmadi va atosining xato royi va talavvun mizojidin vahm qilib, Turong'a Afrosiyob qoshig'a bordi. Afrosiyob anga e'zoz va ikrom qilib, qizin berib, Turkiston viloyatin berdi. Ammo Girsiyuzning hasaddin sioyat qilg'oni bila tahqiq qilmay, ani begunoh o'lturdi va aning borasig'a ajab hayf yuzidin zulm bordi...»

7. *Kayxusrav* – qadimgi Eronning podshohlaridan biri bo'lib, Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Siyovushning o'g'li Kaykovusning nabirasi ekanligi haqida ma'lumot beradi.

8. *Rustamu Zol* – Rustamning otasi.

9. *Luhrosb* – Eronning qadimiy kayoniylar sulolasiga mansub podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da Luhrosb haqida yozadi: «Luhrosb binni Avrand Kaykovusning inisining o'g'lidir. Dor ul-mulki Balx erdi. Olamning ko'prak mulkin ochti. Ammo chun otalari saltanat qilmaydur erdilar va Kayxusravning o'g'li yo'q jihatidin mulkni anga berganda, elga qatig' keldi. Chun ul bu ishni angladi, el bila andoq borishtikim, borcha ani tiladilar... Chun Luhrosb taxtni Gushtaspqa topshirdi va o'zi Balxda ibodatqa mashg'ul erdi. Gushtasp ba'zi bilod fathig'a mashg'ul erkanda, Arjasp kelib Balxni olib, Luhrosbni o'lturdi. Va Luhrosbning' podshohlig'i yuz yigirma yil erdi».

10. *Balx* – Shimoliy Afg'onistonda, hozirgi Mozori Sharif g'arbidagi ko'hna shahar. Miloddan avval VII asrdan ma'lum. Balx tarixda Ummul bilod (shaharlar onasi) deb yuritilgan. Yunonlar Balxni Baqtra deb ataganlar.

11. *Buxtunnasr* – Luhrosbning lashkarboshlaridan biri.

12. *Garshosh* – «Tarixi muluki Ajam»da Gushtasp tarzida berilgan: «Chun Luhrosb taxtni Gushtaspqa topshurdi va o'zi Balxda ibodatqa mashg'ul erdi... Gushtasp – Halab mulkida taxtqa o'lturdi va zardusht aning zamonida paydo bo'ldi. Va Gushtasp osoridin

Samarqand qo'rg'oni va devorikim, Eron va Turon orasig'a tortilibtur va Naso shahri va Bayzo shahrikim, base akobir va ashrof andindurlar. Va saltanati yuz yigirma yil erdi».

13. *Zardusht* – qadimgi Eronda Gushtasp zamonida o'tparastlik dinining asosini qurgan kishi (bu din shu nom bilan mashhur bo'lgan).

14. *Majus* – otashparastlik.

15. *Bahman* – qadimiy Eronning kayoniylar sulolasidan bo'lgan Luhrosbning nabirasi, Isfandiyorning o'g'li, Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Bahman podshoh bo'lg'ondin so'ngra adl oyin qildi, Bahmanning otasi Tolut naslidin erdi va harami Argion binni Sulaymon alayhissalom qizidin ikki o'g'li bor edi: Soson va Dorob. Uch qizi bor edi: Humoy va Farang va Bahmando'st. Soson zohid va mutaqiy kishi erdi. Mulkka parvo qilmadi, go'sha tutti. Humoyni Humoni ham debturlar. Bahmon o'z aqdig'a kiyurub erdi. Mavi marazida tojni aning qorniga quydikim, Dorobqa homila erdi... Ba'zi debturlarkim, Bahman podshohlig'ini yo Humoyg'a herdi, tojni andin tug'ar farzandga havola qildi. Va podshohlig'ining zamoni yuz o'n ikki yil erdi.

16. *Zobuliston* – qadimiy Eron viloyatlaridan birining nomi. Afsonaviy qahramon Rustam ko'pincha shu yerda yashagan.

17. *Humoy* – Eronning podshohlaridan Bahmanning xotini, Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da u haqida quyidagilarni yozadi: «Humoy roy va xiradlig' xotun erdi. Bahmandin so'ngra taxtqa o'tturdi... Va Humoyning saltanatining muddati o'ttuz yil erdi va osori Istaxrda Hazorsutun erdikim, ani Iskandar buzdi va ba'zi Chihil minorni ham anga mansub qilibturlar. Va Samara shahrikim, Jorbodqon derlar ham, ul bino qildi».

18. *Doro* – Eronda o'tgan peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiyning «Tarixi muluki Ajam» asarida Dorob deb berilgan va uning sababini batafsil tushuntirgan: «Humoy... Chun homila erdi, vaz' haml qildi va saltanat hubbi qo'ymadikim, o'g'lini podshohliqqa mansub qilib, o'zi anga muhofazat qilg'ay. Ani bir sanduqqa solib qiyr bila mahkam qilib, daryoga soldi. Debturlarkim, bir gozur ilikiga tushub, ani farzandchilay asrab tarbiyat qildi... Gozur ani suvda topqan uchun Dorob ot qo'ydi...

Dorob chun Humoy o'rnig'a taxtqa o'tturdi, adl va dod pasha qildi. Va ul xiradmand va pahlavon va xo'b surat podshoh erdi... Va aning saltanatini ba'zi oltmish yil, ba'zi ellik ikki yil derlar».

19. *Doroyi Doro* – peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Doro ibn Dorobni chun valiahd qilib erdi, otasi o'rniga podshoh bo'ldi. Chun zolim tab'kishi erdi, zulmidin ulug' el ozurda bo'ldilar... Va Doroning podshohlig'i o'n to'rt yil erdi».

20. *Pahlaviy* – bu o'rinda O'rta Osiyo xalqlari orasida mashhur bo'lgan qadimiy kuylardan birining nomi.

XIII

1. *Iskandar, Iskandar Zulqarnayn* – Sharq xalqlari adabiyotida keng tarqalgan obraz. Ba'zi tafsir kitoblarida Qur'oni karimda keltirilgan Zulqarnayn – Iskandar Zulqarnayn ekanligi aytilgan. U Sharqdagi musulmon xalqlari orasida mashhur. Iskandar haqidagi ilk ma'lumot X asr tarixchilari Hamza ibn Hasan al-Isfahoniy, Dinyuvariy, Tabariylar asarlarida, keyinroq Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» kitobida

uchraydi. Badiiy asarlarda, jumladan, Abu Ali Muhammad ibn Muhammad Bal'amiy asarida Iskandar salbiy obraz sifatida berilgan bo'lsa, Firdavsiyning «Shohnoma», Nizomiyning «Iskandarnoma», Amir Xusrav Dehlaviyning «Oyinai Iskandariy», Abdurahmon Jomiyning «Xiradnomai Iskandariy» asarlarida Iskandar obrazi fotih, olim, faylasuf va payg'ambar tarzida tasvirlangan.

Alisher Navoiy «Tarixi anbiyo va hukamo»da «...va Iskandar Zulqarnayn Yofasning to'rtinchi o'g'lidur Rus naslidin...» desa, «Tarixi muluki Ajam»da «nisbatida (nasabida) ixtilof ko'p ekani, ba'zilar uni Dorob o'g'li, ayrim tarixchilar Iskandar – Xurmusi Rumiy o'g'li ekanligini yozishgan», deydi. Navoiy «Tarixi muluki Ajam» kitobida Iskandarning nega Zulqarnayn atalgani, yoshlikdan hikmat o'rgangani, podshoh bo'lgani, «sekiz ming shoh va shahzoda xidmatini» qilgani, «olamning bahru barin olib, hayvon suyi tamannosi bila zulumatqa kirgani», «va aning bila kirgan mulozimlardan biri Xizr, biri Ilyos alayhumassalom» ekani» va «ul suv alarg'a nasib bo'lub, Skandar mahrum yongani» va hokazolar haqida ma'lumot beradi. «Saddi Iskandariy» dostonida esa Iskandarning ideal obrazini yaratib, uni payg'ambar, vali va adolatli shoh sifatida talqin etadi.

2. *Ashki Doro* – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub podshoh. Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da xabar berishicha, hokimiyatni Abtahshi Rumiyan (uni o'ldirib) olib, Eronda uch yil hukmdorlik qilgan.

3. *Ashki Ashkon* – Ashki Doroning o'g'li bo'lib, Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da Ashki Ashkon yigirma yil podshohlik qilgan, deydi.

4. *Bahromi Shopur* – qadimiy Eronning ashkoniy sulolasidan bo'lgan podshohlardan biri. U otasi (Ashki Ashkon)dan keyin o'n bir yil taxtda o'tirgan, deydi Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da.

5. *Yalosh ibni Bahrom* – Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshohning nomi. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Bahrom binni Shopurning valiahdi bo'lganligi hamda o'n besh yil podshohlik qilganligini hikoya qiladi.

6. *Hurmuz ibni Yalosh* – ashkoniylar sulolasining podshohlardan. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni otasi (Yalosh ibni Bahrom)ga noyib bo'lib, o'n to'qqiz yil podshohlik qilganligini xabar beradi.

7. *Narsi ibni Yalosh* – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning o'n yil podshohlik qilganligi haqida xabar bergan.

8. *Feruzi Hurmuz* – ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da: «...aning saltanati o'ttuz yil erdi», deydi.

9. *Yalosh ibn Feruz* – ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan shoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da: «...ul Xusravning qardoshi erdi. Oqibat ul dog'i qardoshi ichgan sharbatni ichti va aning podshohlig'i besh yil erdi», deydi.

10. *Xusrav ibn Yalosh* – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshohlardan biri.

11. *Yaloshi Yalosh* – ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshohlardan biri.

12. *Ardavoni Yalosh* – ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

13. *Ardavon ibni Ashg'on* – qadimiy Eronda ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

14. *Gudarzi Ashg'on* – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

15. *Ardavon* – Eronning ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Arduvon binni Yalosh tarzida qalamga olib quyidagicha yozadi: «Ashkoniylarning so'nggi podshohi erdi, azamat va tajammuli va mulkinging vus'ati ul tabaqadagi salotindin orti. Va mulki tavoyifdin ko'pin ul maqhur qilib, mulkin oldi va o'ziga munqod qildi. Va oxir ul-amr Ardasher Bobak ani oradin chiqarib mulk ashkoniylardan sosoniylarg'a intiqol topti...»

XIV

1. *Ardasher ibni Bobak* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan birinchi podshoh. «Tarixi muluki Ajam»da u quyidagicha sifatlanadi: «...Har taqdir bila Ardasher Bobak sosoniylarning avvalg'i podshohidir. Va ul Soson binni Bahman nabirasidur. Va aning sharhi budirkim, chun Bahman Humoyni valiahd qildi, Sosonkim o'g'li erdi, go'sha tutti, andoqkim, mazkur bo'ldi... Sosondin bir o'g'ul qolib erdi, oti aning ham Soson erdi, mutavori va maktum yurur erdi».

2. *Shopur bin Ardasher* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Ardasher Bobakning o'g'li.

3. *Hurmuz* – qadimiy Eronning sosoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshoh.

4. *Bahromi Hurmuz* – sosoniylar sulolasiga mansub podshoh. «Tarixi muluki Ajam»da Alisher Navoiy Bahrom binni Hurmuz deb bergan. Navoiy yozadi: «Bahrom binni Hurmuz otasi Hurmuz vasiyati bila podshoh bo'ldi va Moniy naqqoshning, millatikim Zindiqqa erdi, aning zamonida shoyi' bo'ldi. Va ko'p xaloyiq anga firifta bo'ldilar va aning dinig'a kirdilar. Atboi qolin va bu Bahrom Xudoparast erdi va xiradmand podshoh erdi. Tiladikim, Moniyning millatin daf' qilg'ay. Avval ani umidvorlig'lar bila musohib va mulozim qildi va atboin o'zidin vahimsiz qildi, to barcha zohir bo'ldilar. Andin so'ngra ulamoni yig'ib, aning bila bahsqa soldi va ulamo ani yakfan qilib, kufni anga sobit qildilar. Bu hujjat bila Moniyning terisin so'ydurub, somon tiqtirdi va atboin qatl etti... Va Bahromning zamoni va muddati uch yil va uch oy erdi».

5. *Bahromi Bahrom* – sosoniylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy uni «Tarixi muluki Ajam»da Bahrom binni Bahrom tarzida ataydi.

6. *Bahromi Bahromi Bahrom* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. «Tarixi muluki Ajam»da Bahrom binni Bahrom binni Bahrom deb berilgan. Navoiy yozadi: «Ota va abuka otin anga qo'ydilar, va lekin ani shahanshoh dedilar. Bu laqab bila shuhrat tutti va ul kishikim, bu laqab topti ul erdi. Sha'ni arjumand va axloqi dilpisand podshoh erdi, axloqi elga marg'ub va atvori ulusqa matlub. Zulm binosini buzdi va adl asosin tuzdi... Va ul to'rt oy mulk surdi...».

7. *Narsi* – sosoniy podshohlardan biri. «Tarixi muluki Ajam»da uning to'liq ismini Narsi binni Bahrom deb keltiriladi.

8. *Hurmuzi Narsi* – sosoniy podshohlaridan Narsi binni Bahromning o'g'li. «Tarixi muluki Ajam»da Hurmuz binni Narsi deb berilgan va u quyidagicha sifatlangan: «Ul bag'oyat mutakabbir kishi erdi. Saltanatidin burun bu sifotin el bilib, andin haroson erdilar... Bir kun g'oyat xudpisandlig'idin so'rdikim, maning af'ol va sifotimg'a ne nima keraklikdur?... Hakim mundaq javob berdikim, xaloqqa hokim va sohibi ixtiyor bo'lg'ondek o'z nafsingg'a ham hokim va sohibi ixtiyor bo'lmoq sanga keraklikdur. Ul bu so'zdin, chun zoti javhari bor erdi, g'aflat uyqusidin seskanib, o'z qiligi' tegrasiga

uyrulub, mustahsan avtor tutub, marzi axloq pasha qildi... Va Hurmuzning zamoni yetti yil yo to'qquz yil erdi».

9. *Shopuri Hurmuz* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

10. *Ardasher ibni Hurmuz* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da: «Ardasher binni Hurmuz Shopur zul Aktofning inisi erdi. Vafot qilurda chun Shopur o'g'li kichik erdi, saltanatni inisig'a berdikim, o'g'li ulg'aysa, anga bergay... Chun Shopur o'g'li ulg'aydi, mulkni anga musallam tutib o'zi arodin chiqti. Saltanati, zamoni o'n yil erdi», deb yozgan.

11. *Shopuri Shopur* – sosoniy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning haqida quyidagilarni yozgan: «Shopur binni Shopur chun taxtqa o'ltirdi, bag'oyat atvori, husn va axloqi mustahsan podshoh erdi. G'oyat yaxshilig'idin Rum podshohini o'ziga muti' qilib erdi, andoqki qaysar vafoti chog'ida, chun o'g'li kichik erdi, Shopurg'a kishi yiborib, istido' qildikim, men qaribmen... o'g'li kichikdur, bir kishi... yiborkim, Rumda saltanat qilsun. O'g'lum ulg'aysa, mulkni anga topshurg'ay. Shopur Shirvinni yibordi... Chun mulk vorisi ulg'aydi, Shirvin taxalluf qilmay, mulkni anga topshurdi... Shopur chodir ichinda erdikim, qatiq yel qo'pub chodirni aning boshig'a yiqti va sutun boshig'a tegib, halok bo'ldi. Va saltanati besh yil va bir nima erdi».

12. *Bahromi Shopur* – sosoniy podshohlaridan biri. «Tarixi muluki Ajam»da shunday yoziladi: «Otasi Shopur o'rnida taxtqa o'lturdi va aning siyratin ba'zi muarrixlar yaxshi debturlar va ba'zi yomon. Va ani Kirmonshoh derlar... Bahromni ba'zi... bir yil podshohlik qildi debturlar...».

13. *Feruz bin Yazdijird* – sosoniy podshohlardan bo'lgan Hurmuz binni Yazdijirdning o'g'li. «Tarixi muluki Ajam»da Navoiy yozadi. «Feruz binni Yazdijird musulmon va oqil kordon va odil podshoh erdi. Adolat bila mamolikni obod qildi va saxovat bila raoyoni xushnud va shod etti. Aning saltanati zamonida yetti yil qahat voqe' bo'ldi va raoyodin xirojni soqit qildi. Bu yetti yil hech kishi kishidin hech nima tilamadi va ko'prak muhtojlarga xazinasidin vajhi maosh muqarrar qildi. Aning adolati barakatidin... yetti yildan so'ngrakim yomg'ur berdi. Ul yilda oncha mahsul karam qildikim, yetti yilliq qahatning qusuri rost bo'ldi... Va Feruz ko'prak mamolikni olg'ondin so'ngra Turkiston mulkiga yurdi. Va Turkiston podshohi aning bir manzilida azim chohlar qazib, ustidin xaspo'sh qilib erdi... ko'p el ul chohlarga tushti. Ittifoqan o'zi dog'i bir chohqa tushub halok bo'ldi... Va saltanati zamoni yigirmi yil erdi».

14. *Yalosh ibni Feruz* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

15. *Qubod ibni Feruz* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

16. *Jomosh* – sosoniylar sulolasidan, Qubod ibni Feruzning ukasi. «Tarixi muluki Ajam»da uning haqida quyidagicha ma'lumot beriladi: «...Qubodni tutub band qildilar. Va Jomaspnikim, aning inisi erdi, podshoh qildilar. Mazdak qochib Ozarbayjong'a bordi va Qubodning singli ani hiyla bilan qochurdi. Va ul Turkistong'a borib, ba'zi Hayotila debturlar, har taqdir bila ko'mak olib, mulk ustiga yurugach, bildilarkim, Jomasp aning bila muqovamat qila olmas. Ani ham band qildilar va Qubodg'a topshurub, Qubodni yana taxtqa o'lturttilar... Va muarrixlar Jomaspni muluk a'dodida tutmaydurlar».

17. *Nushiravoni Qubod* – Sharq xalqlari yozma va og'zaki ijodiyotida adolatparvar hukmron timsolida keng tarqalgan obraz. Alisher Navoiy ham Nushiravonni odil podshoh sifatida talqin etgan. Bu nom Alisher Navoiy ijodida Nushirvon, Nushiravon va Anushirvon shakllarida uchraydi.

18. *Hurmuz ibni Anushirvon* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Nushirvonning o'g'li.
 19. *Parvez Hurmuz* – Hurmuz ibni Anushirvonning o'g'li. U Sharq adabiyotida Xusrav Parviz nomi bilan mashhur. Xusrav Parviz Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviylar «Xamsa»sidagi ikkinchi doston «Xusrav va Shirin»ning asosiy qahramoni. Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida uni bosqinchi, adolatsiz, zolim shoh sifatida tasvirlagan.
 20. *Sheruya* – Parviz Hurmuzning o'g'li. Sheruya Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonidagi salbiy obrazlardan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning haqida quyidagilarni yozgan:

«Sheruya otasini o'lturgandin so'ngra, podshohliq taxtig'a o'lturdi...

Ammo mujmali budurkim, Xusravning g'oyat tajammuli va johidin ul nav'ki yuqori te'dod qilildi, dimog'ida g'urur va fe'lida futur bo'lub erdi va siyosat va g'azabi elga haddin oshib erdi. Ul jumladin biri bukim, munajjmlar anga deb erdilarkim, sening zavoling o'z avlodningning ilgida bo'lg'usidur... Otasini o'lturgandin so'ngra aning ham jismiga azim ranj tori bo'lub, yetti oydin so'ngra hayot vadiatin ajal muqozisig'a topshurdi. Mulk hirsidin o'n yetti og'o-inisini dog'i o'lturdi...»

21. *Ardasher* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Xusrav Parvizning nabirasi. Sheruyaning o'g'li. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da u haqida mufassal ma'lumot beradi.

22. *Kisra Arslon* – Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning to'liq nomini Kisro Arslon binni Kisro Qubod binni Feruz deb bergan.

23. *Kisro* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

24. *Turon* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Parvizning qizi. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning nomini Turondo'xt deb beradi va bu haqda yozadi. «Turondo'xt chun podshohlig' taxtig'a orom tutti, bag'oyat oqila erdi, bildikim, mulk anga o'zgalardek vafu qilmag'usidur. Dod va adl hunyod qildi va xaloyiqqa ko'p umidvorlig'lar berdi. O'zidan burungi jami' akosira zamonidin qolg'on shaltoqlarni jami' raoyog'a bag'ishlab, daftarlarin buyurdikim yuvdilar va yaxshi oyinlar arog'a kiyurdi... Va xaloyiq andin base muroffah va masrur bo'ldilar... Va Turondo'xt Shahrizodni o'lturgon kishinikim, Mashhur Xurosoniy derlar erdi, tarbiyat qilib, vuzarot berdi. Va bir yilu to'rt oy podshohlik qilg'ondin so'ngra mulkka vido' qildi».

25. *Parvez Bahrom* – qadimiy Eronning sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

26. *Ozarm* – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Turondo'xtning singlisi.

27. *Farrux* – sosoniylar sulolasining oxirgi podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Farruxzod deb bergan: «...Yana kishi tilar erdilar. To mag'rib shaharlaridin birida Farruxzodni toptilar va taxtqa o'lturtilar. Va ani ham Parviz avlodidin debturlar. Va ul dog'i olti oy saltanat qilg'ondin so'ngra qatlg'a keldi».

28. *Yazdijird* – sosoniylar sulolasining eng oxirgi podshohi.

XV

1. *Ko'k toqiga ko'p sado solgan to'rt xayl* – Eronda hukmronlik qilgan to'rt (peshdodiylar, kayoniylar, ashkoniylar va sosoniylar) suloladan iborat. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam» asari hamda «Saddi Iskandariy» dostonining XI, XII, XIII va XIV boblarida bu sulolalarning har biri to'g'risida o'zigacha mavjud bo'lgan tarixiy asar va manbalardan kelib chiqib ma'lumot beradi, ularning hammalarini «muluki Ajam» (Ajam hukmdorlari) deb ataydi.

2. Navoiy Iskandar ikkinchi (Kayoniylar) tabaqadan so'ng o'tdi, deydi. Aslida esa Iskandar sosoniylar davrida o'tgan.

3. *Faylaqus* – Iskandarning otasi.

4. Mazmuni: «Ko'rdilarki, homilador xotin bir bola tuqqan, lekin xotinning jismida ruh qolmagan (o'lgan)».

5. *Ano so'gi* – onasinning motami.

6. *Nori majus* – majusiy (o'tga topinuvchi)lar olovi, ya'ni yolqinli olov.

7. *Donayi dahr* – Abdurahmon Jomiy bo'lib, ayni paytda, u ham o'zining shu nomdagi dostonini yaratish bilan band bo'lgan.

8. *Nassi qote'* – keskin dalil, oyat hukmi.

9. *Naqumohis* – Iskandar otasi Faylaqusning olim va donishmand vaziri bo'lgan, u Iskandarga yoshligidan boshlab tarbiya berib, unga ko'p ilmlarni o'rgatgan.

10. «Mustaqimin», «rojiin» munajjimlar termini bo'lib, yulduzlarning «to'g'ri yurishi» va yurishdagi «orqaga siljishi» kabi taxminlarni ifodalaydi.

11. *Tifli farruxpayi pokzod* – Iskandar demak.

12. *Xushku tar, bahru bar* – quruq va suv, dengiz va yer yuzi ma'nosida.

13. Mazmuni: «Goh ot ustida qurol o'ynatar, goh yayov holda kuch ko'rsatar edi».

14. «Ota azasini bartaraf qilgan, taxtga chiqib, shohlik uzugini taqdi».

15. Alisher Navoiy dostoni qurilmasining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri, unda boblar oxiridagi lirik xotimani ham takomillashtirganidir. Agar Nizomiy Ganjaviy «Iskandarnoma»ning «Sharafnoma» qismida soqiyga, «Iqbolnoma» qismida mutribga murojaat qilgan bo'lsa, Xusrav Dehlaviy esa har bir bob oxiridagi lirik xotimada ham soqiy va ham mutribga murojaat qilsa, Alisher Navoiy bob oxirida soqiy va mutribga murojaat qilish bilan birga, o'z-o'ziga ham murojaat qilish bilan bobni yakunlaydi.

XVI

1. Oldingi va bu baytning mazmuni:

«Jat (hayvon o'rgatuvchi)ning aniq o'ynatishdan maqsadi non topish bo'lgach, uni itga tashlash mumkinmi, maymun topganini ichiga siqqancha yeb, qolganini lunjiga to'playdi».

2. Bu so'z «Xamsa»ning 1960-yil Toshkent nashrida «boyim» tarzida berilgan. Boshqa manbalarda «bim» (qo'rquv, qo'rqinch, xavf) shaklida to'g'ri yozilgan.

3. Baytning mazmuni: «Himmat ahlining fe'li kengligi tufayli, uning oldida boy ham, kambag'al ham birdek ko'rinadi».

4. Mazmuni: «Saxiyning qanday boyligi bo'lmasin, in'om etishda uning qimmatini ko'ziga ko'rinmaydi, hatto oxirgi tangasigacha chson qilaveradi».

XVII

1. Bu hikoyat Abu Bakr Muhammad ibn Muhammad ibn al-Valid al-Faxri at-Turtushiy (1220 – 1227-yilda o'lgan)ning «Siroj ul-mulk», Abdurahmon Jomiyning «Iskandarnoma» dostonlarida ham bor. Navoiy unga, birinchidan, voqeani Mag'rib zamini (Shimoliy Afrika)da bo'lib o'tgani, ikkinchidan, o'sha joydagi podshohning jang vaqtida o'lgani kabi detallarni qo'shgan.

2. «Tirik odamlarga aralashmaydi, eski qabrlardan boshqa joyda turmaydi».
3. «Yana biri: hech birda kambag'allik bilan almashinmaydigan abadiy boyliklar».

XIX

1. Qarama-qarshi qo'yish usulidan foydalanib yaratilgan bu baytning mazmuni: «Sher tortishi kerak bo'lgan narsani chumoli qanday tortsin, filning yukini pashshaga ortib bo'ladimi axir?»

2. Oldingi uch va bu baytning mazmuni:

«U har ishda zamon ahlidan ustun, shu bilan shohlikka loyiq, quyoshdek zo'r mehrlil, sof ko'ngil, qo'shin tortganda olamni qo'lga oladigan, adolat chog'i xuddi navbahorday charaqlagay, siyosat bobida jahonni o'rtovchi yashinday, shafqatsizlikda dushmani qaytaradigan», qattqlik paytlarida xalqparvar bo'lsin».

3. «Soliq yozuvchi amaldor xalqqa sitam qilsa, soliq yozuvchi qo'lini qalamdek qalam qilsin (tilsin)».

4. Kitobat san'ati ishlatilgan bu baytda: zulm so'zidagi «lom» ل (l) ila م «mim» (m)ni ل «lam»i jahdga, ya'ni morfologik qoida bo'yicha, bo'lishsizlik belgisiga aylantirib, «zulm» so'zining o'zini ham yo'q qilsin deyiladi.

5. «Sening so'zing garchi jon bag'ishlovchi bo'lsa-da, hozirgisi barchani yoppasiga qirib yuborgudek bo'ldi».

6. Yupiter sayyorasi, forscha nomi Birjis bo'lib, munajjimlar bu sayyorani «Sa'di akbar» va «Falak qozisi», joyi oltinchi falakda, deydilar.

7. *Arastu* – yunon faylasuflaridan Aristotel ismining arabcha shakli. Navoiy tasviricha, Iskandarning yurishlarida uning yonida birga yurgan, har bir bobda ilm-hikmat yo'li bilan mushkullarini hal qilib turgan yetti olim, donishmand, hakimlardan biri.

8. *Balinos* – Iskandar atrofidagi yetti olim, hakimlardan birining nomi.

9. *Ilyos* – Diniy rivoyatlarda ba'zilar uni payg'ambar, ayrimlar esa avliyo deyishadi. Mumtoz adabiyotda bu nom kishilarning daryo safarlarida yo'ldoshi va yo'l boshlovchisi ramzi o'laroq gavdalanadi, quruqlik safarlarida esa rahnamo Xizrdir.

10. Navoiy bu bayt orqali hammani (podshohmi u, gadomi u, qat'i nazar) adolatga undamoqda.

XX

1. *Anushirvon* – asli ismi Xusrav I bo'lib, laqabi Anushirvondir. Anushirvon so'zining ma'nosi – abadiy ruh egasi, o'lmas ruh egasi demakdir. Anushirvon otasi Qubod o'lgandan so'ng (531-yil) taxtni egallaydi va Mazdak qo'zg'olonini bostiradi, shuning uchun voqeanomalarda adolat timsoli sifatida shuhrat qozongan.

XXI

1. *Mahmud* – tarixiy shaxs. Mahmud G'aznaviy ibn Sabuktagin (1030-yilda vafot etgan) – G'aznaviy davlati hukmdori (998 – 1030), somoniylarning Xurosondagi noyibi Sabuktagin vafot etgach (997), taxtni uning katta o'g'li Mahmud G'aznaviy

egallaydi. Uni Mansur ibn Nuh II (somoniylerden) Balx, Termiz va Bust shaharlari noyibi deb tan olishga majbur bo'lgan. Mahmud G'aznaviy 999-yili butun Xurosonni egallab, o'zini sulton deb e'lon qilgan. So'ngra 1001-yilda Qoraxonaylar xoni Nasr bilan shartnoma tuzgan. Shartnomaga ko'ra, ikkala davlat uchun Amudaryo chegara chizig'i deb belgilangan. Xorazmshoh Abulabbos Ma'mun (999 – 1016) xalq qo'zg'oloni vaqtida qatl etilgach, Mahmud G'aznaviy 1017-yilda Xorazmni bosib olgan. Mahmud G'aznaviy 1025-yilda Movarounnahrga hujum qilib, Sog'oniyon hamda Xuttan (Ko'lob)ni o'ziga qaratib olgan. U Panjob, Kashmir va Shimoliy Hindiston viloyatlariga 17 marta yurishlar uyushtirgan. Mahmud G'aznaviy pahlaviy va arab tillarini bilgan, o'zi she'rlar ham bitgan. U G'aznada juda ko'p nodir kitoblar to'plagan.

Badiiy adabiyotda Mahmudni odil podshoh sifatida talqin etish an'anaga aylangan. Nizomiy Ganjaviyning «Maxzan ul-asror» dostonida keltirilgan Sulton Sanjar va kampir haqidagi, Navoiyning «Saddi Iskandariy» asarida Mahmud va Mas'ud (Mahmudning o'g'li) haqidagi hikoyatlar fikrimizga yaxshi dalildir. Navoiy bu hikoyatda Mahmud hayotiga bog'liq bir lavha (kampir uyiga bostirib kirgach sarbozlarni jazolashi) orqali uning odil bo'lganligini alohida ta'kidlaydi. Nizomiy va Navoiy dostonlarida tasvirlangan Mahmud obrazi Mahmud G'aznaviyning bo'lmay, adabiy-badiiy timsoli va tafakkurining mahsulidir.

XXIII

1. *Mo'bad i nuktasanj* – so'zga ephil donishmand ma'nosida.
2. Yuqoridagi ikki va bu baytning mazmuni: «Yana qissasiga aql yugurtirib, tarixlari ustida ko'p o'ylab ishlarida qanchaki g'aroyib bo'lsa, u ishda ko'p ajoyib bor esa, unda mavjud bo'lgan yolg'onlarni chiqarib tashlab, unga nazm bilan bezak bersam», deydi.
3. *Fathi bilod* – shaharlarni qo'lga kiritish.
4. *Mag'rib zamin* – G'arb bu o'rinda Afrika mamlakatlari ma'nosida.
5. *Zangibor* – bu o'rinda Habashiston ma'nosida ishlatilgan.
6. *Doro* – Eronda o'tgan kayoniylar sulolasining oxirgi podshohi. Bu haqda yuqorida ham aytili.
7. *Bilodi Farang* – Yevropa mamlakatlari ma'nosida.
8. Baytning mazmuni: «U yerning xalqlarini mute' qilgach, Qrim bilan Andalus (Ispaniya)ni bosib oldi».
9. *Zardusht* – qadimgi Eronda o'tparastlik diniga asos solgan kishi (bu din shu nom bilan mashhur bo'lgan).
10. Suhayl nomli yulduz Yaman mamlakatida yaxshi ko'rinar ekan va u yerda haqiqatdan qimmatbaho tosh ko'p topilar ekan, bu joyda o'shanga ishora qilinadi.
11. Mazmuni: «Os va Rus tomon yurganda, u yerdagilarning yuzlari qo'rquvdan qahrabodek sarg'ayib ketdi».
12. *Charkas* – hozirgi Gruziya hududida joylashgan mavze. Gurja esa hozirgi Gruziyaning tarixiy nomi.
13. Mazmuni: «Chigil bilan Yag'modan xuddi chamanda g'arbdan sharqqa esgan shamolday o'tib ketdi».
14. «Yo'llarin o'lchatgach, mamlakatning yo'llari orasidagi masofalar uchun yig'och (uzunlik) o'lchovini tayinladi».

15. Bir yig'och masofa o'n ikki ming qari (metr)ga teng.
16. Baytning mazmuni: «Uning tashabbusi bilan har bir yig'och yo'lga ma'lum belgi qo'yildi».
17. Mazmuni: «Tig'i chaqmoqday alangalangach, zanji (qora tanli negr)lar ko'mirday kuydilar».
18. «Oltin tuxum istab ko'p mashaqqatga duchor bo'lma, chunki oltin tuxum beruvchi qush havoga uchib ketgan (yo'q bo'lgan)».
19. «Uning g'azab o'ti shunday alangalanib ketgan ediki, go'yo osmon ichida qiyomat-qoyim boshlangandek ko'rinardi».
20. Baytning mazmuni: «Men unga shunday ta'zir beraykim, uni eslaganda har qanday badkirdor odamning ko'zi ochilib ketadigan bo'lsin».
21. *Chavgonu go'y* – chavgon – uchi egri uzun tayoq, go'y – chavgon o'yinida qo'llanadigan to'p, koptok.
22. «Sirlar tashuvchi (elchi) ikki bukilib dedi: «Joningga Haqdan ming-minglab rahmatlar bo'lsin».
23. «Kishi o'ziga qul deb xitob qilishi har holda to'g'ri yo'l emas».
24. «Qo'ton (laylak) katta qushlardan sanaladi, lekin shunqor oldida uning nima joni bor?»
25. Oldingi ikki va bu baytning mazmuni: «Yana biri bukim, shoh menga ehsan qilib, go'y bilan chavgon yuboribdir. Bunda ham bir maxfiy va ramziy ma'no bor. Masalan, olimlar justuju qilib, yer yuzini go'ydek dumaloq ekanini aniqlaganlar».

XXIV

1. *Rifq* – muloyimlik, yoqimlilik.
2. Mazmuni: «Qaysi amal – o'rinda bir guruh o'tirgan bo'lsa, hammasining mayli boshqa amalga – yuqori amalga o'tishida bo'ladi».
3. «Taassub oraga tashvish solgach, oraga yana nizo-adovat tushdi».
4. Mazmuni: «Bular ichida o'rta tabaqadagilarning nizolari ashaddiyroq bo'lib, bularning noahlligidan juda ko'p zarar yuzaga keladi».
5. Bu to'rt baytda Navoiy o'z zamonida ko'rgan fojialarini aks ettirgan: «Husayn Boyqaro bilan o'g'li orasiga nizo tushib, ko'p qon to'kilgandan, uning o'g'illari: oralarida va umuman Temur avlodi orasida dushmanlik paydo bo'lib, ko'p xalqni va bir-birlarini xarob qilganlar.
6. Mazmuni: «Har qalay ikki darveshning do'stligi – bir-biriga dushman bo'lgan ikki shohdan afzaldir».

XXV

1. Chingizxon (asl nomi Temujin, Temuchin. Taxm. 1155 – 1227 25. 8) – mo'g'ul feodal imperiyasi asoschisi, sarkarda.
2. «Agar kishi do'stlikni havas qilsa, toabad unga ushbu masal kifoyadir».

XXVI

1. «*Shohi Faridunhasham*» – Iskandarga nisbatan ishlatilgan sifat.
2. «*Hikmat oyini donanda*» – Arastuga nisbatan aytilgan.
3. Uch baytning mazmuni: «Birovning nojo'ya bir ishi bo'lib, uni qilishi zarur bo'lib qoladi. Ammo bu ishdan el-yurtga kattakon zarar etadigan, tagi qaltis, janjal chiqadigan bo'lsa, birov bu ishni man' etish imkoniyatiga ega bo'lsa-yu, bundan o'zini chetga olsa, u kechirarli emas».

XXVII

1. Mazmuni: «Kishilar xayr berish uchun Rum, Zangibor, Farang mamlakatlaridan boshqa hamma joyga, dunyo bo'yicha to'xtovsiz choptilar».
2. *Turon* – O'rta Osiyoning shimoli-g'arbi va Qozog'istonning janubi-g'arbidagi tekislik.
3. «Hamma iqlimning hukmdorlari bo'yinlariga itoat halqasini osib, to'da-to'da bo'lib kelishar edi».
4. Bu va oldingi uch baytning mazmuni: «Xitoy mamlakatining xoqoni Mangu ham, Hind elining boshlig'i Qoraxon ham, Misr yurtining azizi Varqa' ham, Dasht elining hokimi Temurtosh ham, Xovaron mamlakatidan Farangisu, Shirvon elidan Davoli kabi kishilarning hamma-hammasi Doroning ko'z o'ngidan o'tishdi. Shoh va shahzodalarning, sarkarda va amaldorlarning son-sanog'i yo'q edi».
5. Mazmuni: «Lekin Iskandarning shiori sulh va tinchlik edi, u Doroga o'xshab hovliqmasdi».
6. «Kecha posbonlari qanchalik hushyor bo'lsa, qo'shin qorovullari ham shunchalik ziyrak – bedor edilar».
7. U (Iskandar) «Xaybar qo'rg'onidek xandaq yasadi, yo'q Xaybar emas, Iskandar devoridek istehkom qurdi».
8. Bu ikki baytning mazmuni: «Men hikmat yo'lida muncha lof urib, ajab yerda urush maydonini yoyib-ochib qo'ngan ekanman. Bu yerdan qaytishning imkoni yo'q, urush qilsam nuqsondan boshqa hech narsa bo'lmas».
9. Mazmuni: «Qo'shinning har tarafini ilg'or qism o'rab olgan bo'lib, ular dushman tarafidan pisib keladigan tun o'g'rilarini (razvedkachilarni) qo'lga tushirish payida edilar».
10. «Go'yo yerda zilzila paydo bo'lib, u «o'z homilasini tashlab qo'ydi».
11. To'rt bayt mazmuni: «Ta'qdir ikki daryoga jo'sh soldi, bu g'avg'o Mirrix sayyorasi qulog'iga yetdi. Polvonlar haybatli na'ralar torttilar, bu na'ralar yer qatlamlariga zilzila soldi. Yerda zilzila paydo bo'ldi, «va yer o'z yuklarini yuzaga chiqardi», qilichbozlar, falak turki (Mirrix sayyorasi)dek boshdan-oyoq ko'k temirga chulg'andilar».
12. *Borong'or* – harakatidagi qo'shinning o'ng qanoti.
13. «Bu vaqtda jannatga o'xshash Samarqand yo'q edi, buni (Samarqandni) Iskandar bino qildi».
14. *Shaypol* – Iskandarning qo'shin boshliqlaridan biri.
15. «Qurollarning bir-biriga urilishidan chaqmoq o'ti yarqirar, otlarning kishnashidan esa, momaqaldir oq sadosi eshitilardi».

16. Mazmuni: «Falak bevasining tabiati qisirlik bo'lmaganda, bu g'avg'odan u homila tashlab yuborar edi».

17. *Boriqi Barbariy* – Doroning sobiq askari. U Dorodan ko'p jabr ko'rib, Iskandar qo'shiniga xizmatga o'tgan.

18. *Harron* – Doro pahlavonlaridan biri.

19. *Shayda* – Harronning qarindoshlaridan, Doroning pahlavonlaridan biri bo'lgan.

20. *Ravshanak* – Eron shohi Doroning qizi. Doroning jang maydonida o'limi oldidan vasiyatiga ko'ra, Iskandar bu go'zal qizni xotinlikka olgan.

21. Bu baytning mazmuni: «Agar davr Doroga zaharni tez bergan bo'lsa, Iskandarga ham abadiyatni bera qolmaydi-ku!»

XXVIII

1. Ikki baytning mazmuni: «Kimki shohlik qilishni istasa, barcha askarlarning holidan voqif bo'lsin. Ularning ta'minoti masalasini hal qilganda, har kishining darajasiga qarab izzatini bajo keltirsin».

2. «Xayr ul-umur» – ishning yaxshisi demak, bu yerda «ishning yaxshisi o'rtachalikdir» degan hadisi sharifga ishora qilingan.

3. Mazmuni: «Feruzani eshakhmunchoqdan va butun chinnini siniq sopol ko'zadan farq qilsa».

4. Arabcha yozuvda har ikkala so'z bir shaklda – الف yozilsa-da, birinchisi ming, ikkinchisi esa bir (abjad hisobida)dir.

5. Ikki baytning mazmuni: «Biyobonda o'lgan toshbaqaning quruq chanog'i shaklan sadafni eslatadi. Lekin buning birida durdona bo'lsa, ikkinchisida bir necha chirigan suyakdan o'zga narsa bo'lmaydi».

XXIX

1. Bu qismda gap Sulton Abu Said haqida bormoqda. Sulton Abu Said – Amir Temurning evaralaridan biri (Mironshohning nabirasi). Xuroson hukmdori bo'lgan bu shoh Ozarbayjonga harbiy yurishi vaqtida Mug'on dashtida o'ldirilgan.

XXX

1. Navoiy dostonining asosiy boblaridagi hikmat qismida Iskandar ko'pincha Arastuga savol bilan murojaat qiladi. Bu yo'l faqat yetmish uchinchi bobning uchinchi qismida Suqrotga va yetmish yettinchi bobning uchinchi qismida Luqmonga murojaat qilish bilan o'zgargan, xolos.

2. Mazmuni: «Lekin buni qilish nafsiga og'ir keladi va kishining nafi yengillik tomoniga mushtaq bo'ladi».

3. «Kimdakim biron yomon xislatga ega bo'lsa, har ishda va har qanday holatda o'sha tug'ma xislatning ta'sirida yuradi».

4. *Atorid* – Merkuriy sayyorasi.

XXXI

1. Baytning mazmuni: «Agar Doro ikkidan birini berib, uning ham yarmini xalqdan undirib kelgan bo'lsa, biz buni (maoshni) ikki baravar oshiramiz».
2. «Shoh: Xazinadan ikki hissadan maosh bering, – dedi. Shunday qilib, el ranjdan qutuldi».
3. Mazmuni: «Hamma xazinadan maoshini oldi, shoh o'ziga tobelarni shunday rozi qildi».
4. *Bayt ul-haram* – Makka shahridagi Ka'ba shu nom bilan yuritiladi.
5. *Ilhomi xotif* – g'oyibdan xabar beruvchi ilhom, joni xoif – qo'rquvchi jon.
6. Mazmuni: «Agar itoat qilmay, ho'yin egmay, Xudo saqlasin, johillik va o'jarlik qilsang».
7. Mazmuni: «Elchilar har tarafga ketdilar. Ular ishda, so'zlashda lozim ko'ringan hamma narsani maydasidan yirigigacha bilib olgan edilar».
8. Oldingi beshala va bu baytning mazmuni: «Zero, Tangri menga uch hunarni nasib qilibdurkim, agar birovdan yengilsam kutilmagan g'aroyib voqea bo'lur edi. Birinchisi shukim, mamlakatim nihoyatda mustahkam, uning tog'lari baland, qal'alari istehkom shaklida. Bundan tashqari, bu yerda yana bir ajoyib ish qilingankim, qal'aning butun tevaragi ham, yer osti ham daryodan iboratdir. Ikkinchisi shukim, mening bir qancha sehrgarlarim bor bo'lib, ular hammasi mendan moyana yeb yotadigan xizmatkorlardir. Agar mening boshimga falak biron ofat yuborsa, ular shunday shafqatsizlik bilan chora ko'radilarki, sehr-joduni ishga solib, yumronqoziqni yirtqich sherga, bug'ini salobatda qonxo'r qoplonga aylantiradilar».
9. *Hinduyi rexta* – hindcha kuy.

XXXII

1. Uch baytning mazmuni: «O'tning manqali may shirasida jonlanib tursa-yu, may shirasi xuddi manqaldagi o'tdek o'tkir bo'lsa. O'rdak shakl, tiniq may idishi yonida bo'rdoqi o'rdak kabobi tursa, o'tning shu'lasi uyni gulshan, mayning jilvasi ko'zni ravshan aylasa».
2. Shoir bu misrada qor bilan qoplangan jahonni oq po'stinga o'ralgan kishiga o'xshatgan.
3. Muallif bu misrada suvni simobga va muzlagan suvni toza kumushga tashbih etmoqda.
4. «*In yakod*» – ko'z tegmasin uchun o'qiladigan oyatning boshi.

XXXIII

1. «Ko'z ochib qarasa uyda, xuddi qorong'u kechada hamma yoqni yoritib turgan Suhayl yulduzidek Layli o'tirgan ekan».

XXXIV

1. «...*doroyi daryonavol*» – Iskandar ma'nosida.

2. «...*hakimi Masihomisol*» – Arastu demak.
3. «Buning dahshati bilinib turgach, kishi tabiati bundan qo'rquvda bo'lishi kerak edi».
4. To'rt bayt mazmuni: «Donishmand munajjim shunday dedi: «Bu ishning boshqa bir sababi bor. Masalan, qishning tabiati sovuq, nam va rutubatlidir. Aql bu masalaga shu tarzda qaraydi, yosh kishilarning tabiatiga mayin havo yoqqani holda, harorat va quruqlik aziyat beradi. Quruqlik bilan issiq harorat alangalatgan kishi vujudini sovuq va namchil havo mo'tadil holatga keltiradi».
5. *Shabobu kuhulat* – yoshlik va qarilik ma'nosida.

XXXV

1. *Aras rudi* – Aras daryosi – hozirgi Ozarbayjon hududida.
2. *Sipohon* – Isfahon. U Eronning markaziy qismida joylashgan tarixiy viloyat.
3. *Xuroson* – Eronning shimoli-sharqiy qismidagi tarixiy-ma'muriy viloyat.
4. *Hirmand* – Xurosondagi daryolardan biri.
5. *Zobuliston* – Erondagi bir viloyat (yuqorida ham eslatilgan).
6. *Nimro'd* – Xurosondagi daryo.
7. *Dirijaz* – Xurosondagi daryo.
8. *Birohimi Adham (Ibrohim Adham)* – shohlikdan voz kechib, tasavvuf yo'lini qabul qilgan mashhur shaxs. 777-yilda vafot etgan.
9. *Murg'ob rud* – Afg'oniston va Turkmaniston hududidan oqib o'tadigan daryo.
10. *Chaxcharon* – Xuroson hududidan oqib o'tadigan daryo.
11. Bu baytda shoir radd-ul-ajz mina-s-sadr san'atidan foydalangan. Xuroson – birinchi misraning boshi va ikkinchi misraning oxirida; Hiriy (Hiro) – birinchi misraning oxiri va ikkinchi misraning boshida takrorlangan.
12. *Movarounnahr* – o'rta asrlarda Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'i shundan nom bilan atalgan.
13. *Ko'hak* – Zarafshon daryosining qadimgi nomi.
14. *Furot (arabcha nomi Shatt ul-Furot)* – G'arbiy Osiyodagi eng katta daryo. U Turkiya, Suriya va Iroq hududidan oqib o'tadi.
15. *Nil* – Afrika qit'asidagi eng katta daryo.
16. *Salsabil* – jannatdagi afsonaviy buloq.
17. «Suv bu tepaning oldidan shunday oqar ediki, qaragan kishi: «Tepa oshiqning boshiyu, daryo suvi uning ko'z yoshi», – derdi».
18. Bu bayt irsol ul-masal san'atiga yaxshi misol bo'la oladi. Unda «ming qarg'aga bir kesak» maqoli ishlatilgan.

XXXVII

1. Ikki baytning mazmuni: «Gado elga kam ko'rinishi kerak, ko'p ko'rinarishi uni xor qiladi». Feruza (toshi) oz bo'lgani uchun, azizdir, eshakmunchoq ko'p bo'lganidan o'ntasi bir puldir».
2. Mazmuni: «Shohining ko'zi ko'r bo'lgan edi».

3. Uch baytning mazmuni: «Kimki sa'y-harakat qilib, mening ko'zimni ochsa, unga ko'z nurimni, ya'ni ko'zim pardasida yashiringan qizimni nikohlab berib, uni ko'z qorachig'iday farzand etaman, ko'zim nurini unga payvand qilaman», deb va'da bergan edi.

XXXVIII

1. Yuqoridagi baytlarning mazmuni: «Ey hikmat ahliga saboq beruvchi hakim! Bir joyda istiqomat qilganda osoyishtalig-u, safarga chiqqanda ming turli mashaqqat bor bo'lgani holda, nima uchun ilm-hikmat ahli safarni ma'qul topadi?»

2. «Safar o'tida kuyishni o'ziga maqsad qilib olgan odam ham vujud otini toblab, chiniqtirib kamolotga erishadi».

3. Ikki baytning mazmuni: «Masalan, safarda yurgan odamning yegan taomi yaxshi hazm bo'ladi. Ovqat tez hazm bo'ladimi, kishining salomatligi yaxshilanaveradi».

XXXIX

1. Baytning mazmuni: «U shohning savlatidan qochqinda, falon qal'ada uning qo'rg'oni bor».

2. «Doimo ruhparvar nasim esib turgani uchun jannatga o'xshaydi, bo'lmasa jahannamning xuddi o'zidir».

3. «*Bu ikkining tarki*» — o't va shamolning tarki ma'nosida.

4. Bu misrada takrir san'atidan («ne» so'zining to'rt marta takrorlanishi orqali aytilayotgan fikr bo'rttirilib) mohirona foydalanilgan..

5. Baytda Navoiy iltizom san'atidan, o'rinli foydalangan. Unda «o't», «yel», «suv» so'zlari bir necha bor takrorlangan bo'lib, ular, birinchidan, mazmunni kuchaytirgan, ikkinchidan, o'quvchi xotirida mustahkam iz qoldirishni ta'minlagan.

6. «Uning tubi Kayumars zamonidan beri yonib turgan katta olov o'chog'ining o'zidi».

7. Bu baytda tavzi' (bir xil tovushga ega bo'lgan so'zlardan foydalanish) hamda tasdir (so'zlar takrori) san'ati ishlatilgan.

8. «Har tomonga taxtga tosh bostirilgan, uning biriga yel, biriga o't yashirilgan».

9. «O't chohdan shu'la urganda, uning yallig'i qal'ani kuydiradi».

10. «Shu onda Iskandar bilan Aflotun ikkovlari qo'rg'onga tomon emas, Tangrining qudratiga ko'z tikdilar».

11. *Bu ikki bandizod* — Malluning o'g'li va qizi, demak.

12. «Yana tojingni o'zingga qaytarib, o'lkangni ham o'zingga berib chiqib ketamiz».

13. *Bargi mamotni soz etmak* — o'likni ko'mish uchun yarog'ini tayyorlash (lozim).

14. *Amru Zayd* — hozirgi «Eshmat-Toshmat» degan ma'noda.

XLII

1. Agar qilsa ta'lil quvvat ketib,

Ko'pidin tabiatqa illat yetib.

Baytdan gap ovqatning inson me'dasi uchun zarurligi, qarilik, kamquvvatlik haqida ketayotganini hisobga olsak, ma'no quyidagicha oydinlashadi:

Kishi badani qarilikka yuzlangach, gavda harorati pasayadi, natijada me'da susayadi, ovqat yaxshi hazm bo'lmaydi. Agar shu sabab bilan ovqat kam tanovvul qilinsa quvvat ketadi, ko'p yeyilsa hazm bo'lmaydi, badanga illat — kasallik yuzlanadi, qarilik ana shunday bedavo darddir.

XLIII

1. Bu besh baytda pil (fil) gavdasi ajoyib mubolag'a va o'xshatishlar bilan tasvirlangan: fil gavdasini yaxlit kulrang toshdan bo'lgan toqqa, boshini tog' uchidan chiqib turgan falak singari to'garak toshga o'xshatiladi, tog' bo'lganda ham kemaga o'xshab yuruvchi, ikki qulog'i esa kema yelkani kabi, xartumi «somon yo'li»day, balki ajdaho singari, deyiladi.

2. Bu misra talqini: filning tishi shaklan to'g'ri alifdek bo'la borib, lomdek egiladi. Shu o'xshatish orqali alifdek to'g'ri tishlar lom kabi egrilarning dastidan («lo» inkor ma'nosini bildiradi) balogardon bo'lib ketganligiga ishora qilinadi.

3. «Yana har bir fil ustida ajoyib bir taxt bo'lib, har taxtning ichida to'qqizta baxti kulgan hind malikasi o'tirar edi».

4. «Bular Zuhul (Saturn) yulduzi singari oltin rangda, Bahrom (Mars) yulduziday otashin va g'azabnok, o'ylaganlari nuqul urush va adovat edi».

5. «Bu vakillarning Iskandar oldida qimmatli g'oyat katta edi. Binobarin, ular tomonidai keltirilgan sovg'a-yu tortiqlar uning nazdida bir qora pulchalik ham ko'rinmaydi».

6. *Nigor* — Dehli yaqinidagi o'rmon.

7. Iltizom san'ati ishlatilgan bu parchada sandal (qorasariq rangli, yoqimli hidli daraxt) bir necha bor takrorlangan. Shoir sandal so'zini ta'kidlash orqali tilga olingan joyning havosi g'oyatda yumshoq, yoqimli ekanligini bo'rttirib ko'rsatishga erishgan.

8. *Sind* — Hindistondagi daryolardan biri.

9. *Fasli rabe'* — bahor fasli.

10. «Unda qishu yoz rayhonlar to'la, asalari u yerda gul teruvchidir».

XLIV

1. Bu baytda ishlatilgan «ano» ikki ma'noni (ona va mashaqqat) bildiradi.

2. *Rosu* — susarlar oilasidan bo'lgan yirtqich hayvon bo'lib, u kaptar va tovuqqa juda o'ch bo'ladi.

XLV

1. *Adan* — Arabiston yarim orolidagi yirik shaharlardan biri. Hozirgi Janubiy Yaman Xalq Respublikasi hududidadir.

2. «Adan mamlakatida bir savdogar bor edi, u savdo ishida o'z kasbdoshlarining eng ephili edi».

3. «Yo'lovchi savdogar o'z jonini qutqardi-yu, biroq o'z o'g'lidan ajralib qolganini ko'rdi».

4. Bu parchada tavzi' hamda iltizom san'atlari ishlatilgan.

XLVI

1. *Doroyi hikmat* – Iskandar ma'nosida.
2. *Nuktapardozi dono* – Arastuga nisbatan ishlatilgan.
3. «Biroq har bir kishi aql egasi bo'lsa, uning aqli o'ylamasdan biror ishni qabul qilmaydi».
4. Bu baytda irsoli masal san'ati ishlatilgan. Unda «kim nima eksa o'shani o'radi» degan xalq maqoli mavjud.

XLVII

1. *Shast bilan mohiyi siymgun tutmoq* – qarmoq bilan kumushday (tanga) baliq tutmoq.
2. *Ko'si raxil cholmoq* – ko'chish nog'orasini qoqmoq, ya'ni qo'zg'alish haqida signal berish.
3. Solib sulhdin so'z, yiborgay rasul,
Borishmoq tariqini qilg'ay qabul.

Baytdagi «borishmoq» so'zi «yarashmoq»ga ishoradir (borishmoq so'zining o'zi kelishmoq, kelishib olmoq ma'nolarini bildiradi).

4. «Tinchlik qoidasida kishi urushdan qancha yiroq bo'lsa, shuncha yaxshiroqdir».
5. «Hech shubhasiz, men g'olib bo'lishim kerak edi, oxirida ham Haq (Xudo) menga nusrat va zafar ato qildi».
6. *Ayladik* – bu joyda «aylasin» ma'nosida ishlatilgan.
7. Ravonroq ketursang javobi savob,
Savob o'lg'usi bizga dog'i javob.

Baytning birinchi misrasidagi «ravonroq» so'zi asarning 1960-yil nashrida «burunroq» tarzida berilgan.

8. *Tundsher* – Iskandarga berilgan sifat.
9. Ikki baytning mazmuni: «Butun Xitoy yurtlarining hammasidan, ya'ni yetti mamlakat, yo'q, yetti emas, yetmish ota-boboning yurtidan lashkar to'plagan, askarlari son jihatidan osmon yulduzidan ham, sahro qumidan ham ko'p edi».
10. «Aylanasi aroba (to'p arobasi) bilan shunday mustahkam qo'rg'on bo'ldiki, falak qo'rg'oni ham o'shanday mustahkam emas edi».
11. Aroba uza to'ra – to'p arobasi oldida katta qalqon, demak.
12. Chu Xoqon soridin ko'rundi qaro,
Yasab turdi Iskandar ul dasht aro.

Baytdagi «yasab turdi» iborasi nashr (1960)da «yasol tuzdi»ga aylantirilgan. Vaholonki, har ikki ibora mantiqan bir-biridan farq qilmaydi.

13. Ikki baytning mazmuni: «Ikki tomondan ehtiyot yuzasidan, qo'shinni qo'riqlash uchun, tun posbonlari chiqadilar. Bandi ushlovchilar ham ketma-ket ravona bo'lib, eng xira hulkar yulduzlardek, ko'z ilg'amas harakat qila boshladilar».

14. *Ar* — «agar»ning qisqartirilgan shakli (mumtoz adabiyotda vazn talabi bilan «agar» soʻzini «ar» tarzida qisqartirib ishlatish keng odat boʻlgan).

XLVIII

1. *Xurshidi iskandariyning chehra ochishi* — quyosh chiqishi maʼnosini bildiradi.
2. Mazmuni: «Yulduzlarning Chin qoʻshinidek rangi oʻchib, taqdir-qazo osmonining koʻk yaylovini taqir qilib qoʻydi».
3. «Popushakda shunqorni urish odati yoʻq».
4. «Meni yoʻl kezuvchi elchi deb oʻylama, sening dargohingga xoqon keldi».
5. *Qonim sabil* — qonim hadya maʼnosida ishlatilgan.
6. Ikki baytning mazmuni: «Aslini olganda, senda uncha gunoh yoʻq, hamma gap biz tomondan sodir boʻlyapti. Agar avvalgi soʻzlarda, baʼzi bir anglashilmovchiliklar boʻlsa ham, endi uning sababini bilganimizdan soʻng, koʻnglimizda hech shubha qolmadi».
7. «*Turki hijoz*» — cholgʻu kuyi.

XLIX

1. Bu bayt asarning boshqa nashrlarida uchramaydi. Undagi arabcha soʻz (oyat)ning mazmuni: «Nazrlariga vafo qilurlar».
2. *Nassi qurʻon* — qurʻondan dalil.
3. Yolgʻonning yomon oqibatlariga olib kelishi haqida «Hayrat ul-abror»da ham hikoya bor («Sher va Durroj»ni eslang).
4. Mazmuni: «Oldi-sotti ishi bitavermagach, oxirda ogʻirligi kampir (vazni)ga teng oltin berdilar».
5. «Agar shoh toʻgʻrini qoʻyib, egri yoʻldan yuradigan boʻlsa, Xudo koʻrsatmasin, shohlikdan voz kecha qolgani yaxshiroqdir».
6. «*Rosti rasti*» — rostlik, toʻgʻrilik — shodlik, farogʻat keltiradi maʼnosida.
7. Mazmuni: «Toʻgʻrilikning bayrogʻi alif (ا)dir, lekin u harf arabchada «alif» oʻqilsa birni, «alf» oʻqilsa mingni bildiradi».
- «Masalan, bir odamning fikri toʻgʻri boʻlsa, dushman koʻpligidan qanday xavfi bor?»
8. Maqol ishlatish sanʼatidan foydalanib yozilgan bu baytning mazmuni quyidagicha: «Oʻylash bilan maqsad yuzaga chiqadi, sabr bilan gʻoʻra halvo boʻladi».

LII

1. *Xoʻtan* — Xitoyning shimoli-gʻarbiy qismidagi qadimiy shahar. Taklamakon choʻlidagi vohaning markazi. Qadimda karvon yoʻllarining kesishgan joyi boʻlgan. XV asrgacha Xoʻtan orqali Xitoydan Yevropaga ipak olib borilgan.
2. Mazmuni: «Qachonki kun bilan oy qiron qilib, bir-biriga roʻbaroʻ boʻlsa, arzimas dogʻlar ularning nurlari orasida koʻzga ilinadimi?»
3. «Tabʼimiz bir narsa deyishdan oʻjizdir, xurmo daraxti (jannatdagi) tubi daraxti ishini qilolmaydi».

4. Uch baytning mazmuni: «Uning sipoh (lashkar)lariga beriladigan moyonaning bir yilligini to'lash ham xalq uchun vojibdir. Yangi yilgi beriladigan xirojlarni esa dafina (ko'milgan boylik) qulfini ochib, men o'z xazinamdan naqd berib yubora qolarman. Agar sizlarga shu fikrim ma'qul bo'lsa, shaxsan shohni qanday e'zozlashni mening o'zim o'ylab ko'rarman!»

5. Mazmuni: «Yana bir ming to'qqiz yuz xil uy jihozlari qanday taxlanib tugilgan bo'lsa, shunday yechilmay turardi.»

6. *Oyinai Chin (Chiniy oyina)* – xoqonning Iskandarga qilgan ajoyib sovg'alaridan biri bo'lib, Navoiyning ta'rificha, u oyananing ikki yuzi ikki xil mo'jizali, ya'ni bir yuzi orqali gunohkor va gunohsiz (gunohkor oyanaga qarasa aksi ko'rinmas, gunohsiz qarasa ko'rinar ekan) aniqlansa, ikkinchi yuzida majlisda o'tirib ko'p ichib mast bo'lib qolgan odamning basharasi namoyon bo'lar ekan.

7. Bayt mazmuni: Bukri va kambag'al, ustida ipdan to'qilgan eski kiyimi bo'lgan ko'rimsiz kishilar ko'ngil mamlakatining shohi bo'lishi mumkin. Insoniylikni, donolikni kiyim va tashqi ko'rinish belgilamaydi, demoqchi shoir.

8. «*Sho'xi Chiniynajod*» – xoqon Iskandarga tortiq qilgan go'zal, demak.

9. Ikki baytning mazmuni: «Yuzidagi kuldargichi ham yarim davra shaklida bo'lib, bundan butun zamon kishilari jabrlanar edi. Bag'baqa chuqurchasi u davraning nuqtasi bo'lib, bu davrning ko'pgina bechoralari shu chuqurga asir bo'lib qolgan edilar.»

10. Mazmuni: «Shoh shunday shaharni qurdiki, keksa dunyo ham misli yo'qligidan «lam'yakun» oyatini o'qir edi.»

11. «U bog'ning to'rt pargarli eshigi va sakkiz paxsali devori bor.»

12. «Bu daraxt shoxlarining ko'kdagi manzarasini ko'rganda, «osmondagi yulduzlar shularning mevasi ekan» deb o'ylaysan.»

13. Mazmuni: «Uning sahnalari, qubbalari va burchlari boshdan-oyoq oltin bilan bo'yalgan.»

14. Ikki baytning mazmuni: «Aval, o'lkalarniig boshida toji bor amir sultonlari, ulardan so'ng vazir-vuzaro-yu lashkarboshlari o'tirdilar. Aflotun, Arastu va Farfiyonus kabi hikmat ahli – faylasuflar shoh atrofiga joylashdilar.»

LIII

1. Bu baytda talmeh va o'xshatish san'atidan foydalanilgan. Unda berilgan Xalilulloh – Ibrohim payg'ambarning laqabi.

2. Baytdagi «kujpusht» so'zi Abdujamil, Sultonali va Porso Shamsiyev qo'lyozmalarida «ko'z pusht», nashr (1960) nusxasida «ko'z pushti» tarzida xato berilgan. Bu ahvolda berilishi uning mazmuninigina mavhumlashtirib qolmay, Navoiyning aytmoqchi bo'lgan falsafiy fikrini ham yo'qqa chiqargan. Bu so'z boshqa qo'lyozmalarda oddiy «z» emas, balki «jola»dagi uch nuqtali (ز) yozilgan. Demak, (كوز) «ko'z» emas, balki «kuj» ekani, unga «pushti» emas, «pusht» so'zini qo'shib o'qib ko'rganimizda «kujpusht», ya'ni «bukir» ma'nosini anglatuvchi qo'shma so'z yasaladi. Demak, bu so'z mantiqan yuqoridagi misralarda qayd qilingan mazmunga muvofiq keladi va Navoiy aytmoqchi bo'lgan yuksak falsafiy ma'noni ochishga xizmat qiladi. Chunki birinchi misradagi parokanda hol, ikkinchi misradagi «Bo'ynida chu bo'lg'ay ipe eski shol» jumlasini mantiqan ana shu «kujpusht» so'zining kelishini talab qiladi.

3. Baytning mazmuni: «Saxovatda mezon bulutdek bo'lmog'i lozim, zero, bulutga yer ham, yer egasi ham barobardir».

4. To'rt bayt mazmuni: «Mehmon hamma ovqatni yesin, to'ysin deyish odamgarchilikdan bo'lsa ham, lekin majburan yedirib, kishini jabrlash insofdan emas. Sening uying Shayx Luqmonning mozori emas, seni hech kim bu joyniig shayxi demaydi. Xudo molini isrof qilish, bu qanaqa gap? Jinnilarga o'xshab oziq-ovqatni to'kib-sochish nonko'rlik emasmi? Xudo «yeng-iching» degani bilan, «isrof qilmang» ham degan-ku, axir!».

5. Ikki baytning mazmuni: «Eng yaxshi odat shu bo'lishi kerakki, yaxshimi-yomonmi, bir odam sening dasturxoningga mehmon bo'lgan ekan, boshlab uni xushmuomalalik bilan xursand qil, so'ngra esa, isrofgarchilik ham qilma, xasilik ham».

6. Mazmuni: «Ishingga «Akrim uz-zayfa» (mehmonni siylang) so'zi nur solsa, «Xayr ul-umur» (har bir ishda o'rtachalik) rasmini tut». Navoiy mazkur so'zlar orqali mehmonni izzat qilish va me'yorida ish qilish haqidagi hadislarga ishora qilmoqda.

LIV

1. *Bahrom go'r yoki Varaxran V* (shohlik yillari 421 – 433) – sasoniylardan Yazdigirdning o'g'li. Yaman podshohi Nu'mon va uning o'g'li Munzir tarbiyasida o'sgan. Yazdigird zulmidan bezor bo'lgan xalq u vafot qilgandan so'ng Ardasher naslidan bo'lgan Kisroni (ba'zi manbalarda Xusravni) taxtga ko'taradi. Bu voqeadan xabar topgan Bahrom lashkar tortib Eronga keladi. U otasining xatolarini takrorlamalik va mamlakatda adolat, tinchlik o'rnatishga o'z a'yonlari va xalq oldida qasamyod qiladi. An'anaviy shartga muvofiq ikkita sherni o'ldirib, ular o'rtasidagi tojni oladi va podshohlik taxtiga o'tiradi. Uning sevgan mashg'uloti go'r – qulon ovi bo'lganligi uchun ham u Go'r laqabiga olgan.

Firdavsiyning «Shohnoma», Nizomiyning «Haft paykar», Xusrav Dehlaviyning «Hasht bihisht» va Alisher Navoiyning «Sab'ai sayyor» dostonlarida Bahrom Go'r adolati shoh, jasur sarkarda, ayni vaqtda maishatparast, xudbin shaxs sifatida tasvirlangan.

2. Sakkiz baytning mazmuni: «U uch uylikdan bittasi Qorunday badavlat bo'lsa ham, ammo nazari past odam edi. U shohning aytganlariga ahamiyat bermadi. Ikkinchisi esa, isrofkunanda edi: u qo'ylar so'ydirib, katta qozonlar osdirib, zo'r bir ziyofatning tayyorgarligini ko'ra boshladi. Ochlik mehmonning dimog'ini kuydirib, ichini achitib turgan paytda, uning ertaga pishadigan oshidan nima foyda edi? Valekin, uchinchi xonadonning egasi aqlli odam edi. Zotan, aqldan madad oluvchi odamlar xushbaxtdirlar. U baxtiyor odam, shohni o'z uyiga olib kirib, o'sha ondayoq uning oldiga uyida tayyor turgan non bilan qatiqni qo'ydi. Mohazar (tayyor turgan ovqat)ni yegach, shohdan ochlik ranji, mashaqqati ketib, joni huzur topti. Binobarin, shoh mana shu mohazar bilan mehmon qilgan mehmondo'stga behadd-u hisob mol-dunyo hadya etgani holda, haligi past odamga juda qattiq tanbeh berdi».

LV

1. *Farmondehi ro'zgor* – Iskandarga nisbatan ishlatilgan birikma.

LVI

1. *Chin* – hozirgi Birma Ittifoqi tarkibidagi bir okrugning nomi. U Bangladesh va Hindiston bilan chegaradosh. Bu joy qadimda Xitoy tarkibida bo'lgan.

2. Bu baytda Iskadar quyoshga, xoqon esa oyga o'xshatiladi.

3. Bu baytda shoir tarse' san'atidan o'rinli foydalangan. Baytdagi hamma so'zlarning vazni teng.

4. Bu baytda: «Yulduzlar holatini va yer yuzidagi «mavolid», ya'ni jonli va jonsiz tabiatni tekshirib», deyilgan.

5. *Kavkab anzori* – yulduzlarning o'zaro munosabat darajalari.

6. Mazmuni: «Ma'dan aralashmalaridan tilsim qilib, dumaloq shaklga ega bo'lgan ikki qurol yasadilar».

7. *Falak tulu arzi* – falakning uzunlik va kengligi ma'nosida.

8. *Mir'oti getinamo* – jahonnamo ko'zgu.

9. Quyosh kuzgusining sharaf burji topishi – bahor kelishi ma'nosini bildiradi.

10. Mazmuni: «Hammalari ilm bobida abadiy baxt kabi, yolg'izlik, soflikda sof aql kabi».

11. Uch baytning mazmuni: «Shoh suturlob (astrolyabiya)ni qo'lga olib, shu asbob yordami bilan falakning vaziyati qanaqa-yu, shu'lalariga qaraganda, quyosh yurishidagi yuksak daraja qayerda ekanini aniqlagach, baxtiyorlik bilan mayga mayl qilib, shodlik kelinchagini o'ziga nikohlab oldi».

12. Olti baytning mazmuni: «Har bir kimsaning toj-u taxti bo'lsa, u o'zidan keyin o'rniga valiahd qoldirish tadbirini ham ko'rmog'i lozim. Masalan, quyosh mag'rib (g'arb)ga botish oldidan o'z o'rniga oyni qoyilmaqom qiladi. Mohitobon garchi quyoshchalik nur taratmasa ham, bari bir uning yorug'ligi o'rnida o'rinbosar bo'lib qoladi. Agar bir daraxt bog'dan ko'chirilsa-yu, o'rnida bir yosh nihol qolsa, oqibat natijada u bog'ning ziynati bo'lib qoladi, ham mevasi, ham soyasi bilan kishilarga naf yetkazadi».

13. Tajnis (bir shakldagi so'zlarni turli ma'noda ishlatish) san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: «Navoiy, turgan manziling Chinda bo'lgach, to'y tugaguncha «Changa» (yor-yor) vaznida kuylayver».

LVII

1. Ikki baytning mazmuni: «Hut (fevral-martga to'g'ri keladi) kirib sabzalarga jon bitishi bilan, doim tirik va abadiy, doimiy bor bo'lgan Yaratuvchi (Xudo) oftobni hamal (mart-aprel) sabzalari (burji) tomon yo'llab, tabiat ne'matlarini quyosh harorati bilan parvarish qilish taraddudiga tushdi.

2. *Izomi ramim* – chirigan so'ngak (bu yerda daraxtning tanasi ma'nosida ishlatilgan).

3. Mazmuni: «Qonda fasod paydo bo'lsa, savdo ko'paygani» degani hakimlar ta'biri bo'lib, bu yerda lolani qonga, undagi qoralarni savdoga o'xshatgan.

LIX

1. Ikki baytning mazmuni: «Yer yuzi va undagi odamlarning tabiati to'rt unsurga bo'linadi: issiq, sovuq, ho'l va quruq, bu esa o't va suv, yel va tuproq» demakdir.

LX

1. To'rt bayt mazmuni: «Ravshanak katta xotin sifatida, yotoqda shoh bazmini qizdirar, u bilan har doim bir taxtda tizzama-tizza o'tirar hamda haramxonadagi barcha xonimlarga boshliq va malika edi. Nozmehr esa, ikkinchi darajada, o'rim taxt yonida bo'lib, shohga itoatkorlarcha bo'yin egib o'tirar va goho g'amzayu istig'no bilan Iskandarning jigarini xun qilar edi».

2. *Mahi Somiriy: Kashmirning sohiri* – o'ziga maftun qiladigan, demak.

3. «Shakar idishini shakarrez qildi, ya'ni tor og'zidan shirin so'z aytdi, lekin u bol tagida ari nayzasi, ya'ni achchiq so'z bor edi».

4. «Uning g'amzasi jahonni sehrlasa, menga yuzlab Somiriy buzoq bo'ladi». Somiriy Muso payg'ambar zamonida Musoga qarshi chiqib, gapiradigan oltin buzoq yasab, shu bilan kishilarni o'ziga qarataishga uringan sehrgar. Bu baytda o'shanga ishora qilingan.

5. Nozmehr murojaatining bu qismi iltizom san'atiga yorqin misol bo'lib, unda «gar ul» (Ravshanak), «manga» (Nozmehr), «gar ul» (Ravshanak), «mening» (Nozmehr) so'zlari alohida ta'kidlanmoqda.

6. Irsoli masal san'ati ishlatilgan bu baytda: «Oz baxt – ko'p husndan yaxshiroq» degan xalq maqoli mavjud.

7. Ikki baytning mazmuni: «Ohu sherni shu usul bilan ov qilgach, o'z shikoriga muhabbat izhor ayladi. Sandal shohiga fil tishi urilgach, so'ngra ne bo'lganini aytishga ehtiyoj yo'qdir».

8. Bu so'z boshqa hamma oldingi nashrlarda «solib» tarzida berilgan.

9. *Mulki Gajrot* – G'arbiy Hindistonda Arabiston dengizi sohilidagi joyning nomi.

10. Ikki baytning mazmuni: «U dashtni itga o'xshash jonivorlar tutib ketgan bo'lib, bu maxluqlar ko'rinishda xuddi chumolini eslatar edilar. Hammasining oyoq-qo'llari chumoliniki singari bo'lishiga qaramay, ular yirtqich sherdan zo'r edilar».

11. «Allohu taoloning qudrati shunday ulug'ki, uning qudrati oldida har qanday aql, bilim va kamolot egasi ojizdir».

12. Bu so'z barcha nashrlarda «vu» deb berilgan.

LXI

1. *Basirat ko'zi* – aql-idrok ko'zi, tafakkur ko'zi, qalb ko'zi va ibrat ko'zi, demakdir.

2. Osmonning to'qqiz qavat dasturxonida yuz tuman noz-ne'mat bo'lgani bilan (qo'll yetmagach) undan ne foyda?»

3. Uch baytning mazmuni: «Boshlab, men odam vujudiy timsolini sharhlab beray, so'ngra uning ma'naviy ahvolini bayon aylay. Bu timsol deganim – saxiy dengizning duri, yo'q, dengiz duri emas, inson vujudi bog'ining sarv daraxtidir. Odamning boshida shohlik toji bor bo'lib, bu toj ustida qimmatbaho la'l o'rnatilgan».

LXIV

1. Baytdagi «mashriqin» so'zi Abdujamil va Toshkent nusxalarida hamda nashr (1960) nusxasida ham «mag'ribin» shaklida xato berilgan. Bayt mazmuniga e'tibor

beradigan bo'lsak, bu yerda so'z quyosh haqida, uning Mashriq (Sharq, kunchiqar)dan yuz ochib ko'tarilishi haqida ketyapti. Baytdagi «shah» so'zi Iskandarga emas, balki osmon shohi – quyoshga taalluqlidir. Bayt mazmuni: Tong o'z alvon bayrog'ini ko'tarib yorisha boshladi, Mashriq shohi – Quyosh jamol ko'rsata boshladi.

2. Mazmuni: «Yana saf tortgan jangchilarning na'ralari yangrab, jang nog'aralarining sadosi yer-u ko'kni chok-chok qila boshladi».

3. «Bularning ko'zi ko'k, soqoli sariq, yuzi qora bo'lgani holda, hammasining peshonasida shoxi bor edi».

4. Bu baytda o'xshatish – Karkadan (Iskandar pahlavonlaridan biri)ni filga monand etish bilan birga, unda tajnis (karkdan – karktan) san'ati ham ishlatilgan.

5. *Ra'd* – Karkadanning laqabi.

6. Ikki baytning mazmuni: «Nihoyat, vahshiydan tug'ilgan qaysar pahlavon bir hamla qilib, uning bo'yniga changakli xodani soldi. Changak mahkam o'rtnashgach, xuddi qarmoq bilan baliq tutgandek uni tortib yerga urdi».

7. *Qahqar* – Iskandar pahlavonlaridan birining laqabi.

8. «O'z kishilariga, «urush qil» deb qat'iy buyurulmasdi, chunki harif g'oyat zo'r edi».

9. Ikki baytning mazmuni: «Bu go'zal, husnda xurshidi tobonning xuddi o'zi, yana Zuhra yulduzdek xushovoz san'atkordir. Bu sifatlari bir tarafda tursin, jang maydonida bunga bas keladigan jangchi topilmas».

10. Chin xoqoni Iskandarga tortiq etgan qiz g'oyatda go'zal bo'lgan. Nizomiy dostonida tasvirlanishicha, u (qiz) vahshiylarga asir tushadi va uni Iskandar odamlari ozod etadilar hamda Iskandar unga uylanadi. Navoiyda tasvirlangan bu obraz o'zining sadoqati, epchilligi, qisqasi, mislsiz jasorati bilan Iskandarni lol qoldiradi. Biroq Iskandar unga uylanmaydi.

11. «Qilingan bu shafqat-u marhamatlar uning bo'yniga qullik sirtmog'ini soldi».

12. «Qachon vaslga erishuv nasib bo'lsa, shu damni kutib, bir damgina bo'lsa ham uni g'animat bil!».

LXV

1. Talmih san'ati ishlatilgan (Sulaymon, Farhod va Majnunga ishora) uch baytning mazmuni: «Agar Sulaymonsiz qolganiga motamzada bo'lmaganida edi, uzuk o'z ko'ksiga tosh urmasdi. Tog' bechora Farhodsiz jon azobi chekadi shekilli, erta-yu kech sado solib, fig'on qiladi. Dasht, joni azobda qolgan Majnundan ajralgani uchun, katta yo'lda yuzini timdalab yotibdi».

2. Olti baytning mazmuni: «Firoq dastida jabrlanuvchilarning boshidagi balo bir necha xildir: biri – mol-u davlat ayriligi bo'lib, jahon ahliga buning ta'siri zo'rdir. Do'st-yordan ayriligi dog'i ham kishining yurak-bag'rini kuydirib yuboradi: qarindosh-urug', tuqqan jigarlarning hajri ham yomon, u kishi joniga iztirob soladi, yana biri ishq dardiga muhtalo bo'lib, birovga ko'ngil qo'yishdir».

3. Ayriliqlarning hammasida azob-uqubat boru ammo hech qaysisining mashaqqati mana shu keyingichalik emas. Agar haqiqiy maqsadga yetishish yo'li topilmasa, bularning barchasidan mana shunisi mushkuldir».

LXVI

1. Majnun va Layli afsonaviy shaxslar bo'lib, ularning samimiy sevgilari haqida hikoya qiluvchi ko'p rivoyat, ertak va dostonlar mavjud. Layli va Majnun Alisher Navoiyning shu nomdagi dostonida bosh qahramon sifatida tasvirlangan.

2. *Najd* – Arabistondagi tog'lardan biri. Afsonalarga qaraganda, Majnun ko'pincha ana shu tog' etagida yashagai.

LXVIII

1. *Ya'juj* – Diniy rivoyatlarga ko'ra, xunuk bashara, bahaybat, hamma narsani nobud qiluvchi, odamxo'r maxluq. Qur'oni karimda ham *Ya'juj* va *Ma'juj* toifasi haqida xabar berilgan.

2. «O'ng va so'ldan hech kimning kelishiga yo'l qo'ymaydilar».

3. Besh baytning mazmuni: «Bu yerda garmsel shamollar shunday hujum bilan esadiki, bu shamol tekkan zahoti kishi halok bo'ladi. U yerning hatto mo'tadil hisoblangan shamoli esganda ajdaho bo'lsa ham mahv etadi. U dashtning qolgan uch kunlik yo'li esa, hammasi ilonzordan iboratdir. U ilonlar kofcha, af'i, ja'fariy kabi zaharli ilonlar bo'lib, har biri u yerdagi xazinalarni poylaydigan ajdaholardir. Ularning soni ming tumandan oshadi, ming tuman qayoqda, balki u ilonlarning son-sanog'i yo'q».

4. *Hamul turki chin* – Chin xoqoni Iskandarga tortiq qilgan go'zal ayolga ishora.

5. Xush so'zi xash o'qiladi.

6. *Kirvon sarhadi* – qadimiy Eron viloyatlaridan biri.

7. Uch baytning mazmuni: «Bu tog' bilan zulmat o'rtasida bir vodiy bo'lib, yo'l boshlovchilar u tarafga bora olmaydilar. U zulmat emas, jahannamdir, vodiy emas – do'zaxdir. Qisqasi, u yer – *Ya'juj* deganlarning qarorgohidir. Bu *Ya'juj* deganimiz yuz ming tuman balodan iborat bo'lib, biz shu behisob balolardan qochganlarmiz».

8. Bu baytda ajoyib sifatlash – parokanda soch, kichraytirish – bir qarish, mublag'a – uch quloq ishlatilgan.

9. *O'n ming qari* – taxminan o'n ming metrga teng masofa.

10. *Rang to'kmoq* – qurilish rejasini tortmoq, ma'nosida.

11. «Hunarmand ustalar ganch o'rniga haftjo'sh (yetti ma'dan qotishmasi)ni biriktirib yerga quydilar».

12. *Birinchi arz* – yer, ikkinchisi en ma'nosida ishlatilgan.

13. *Saddi Iskandariy* – Iskandar to'sig'i, Iskandar devoriga ishora.

14. Uch baytning mazmuni: «Sadning tepasiga yana qal'alarning singari qubba va kungiralar ham yasab, ular temir bilan mustahkamlandi. U yerga posbonlar uchun ham ikkita joy qilindi va dushmani toshbo'ron qilish uchun yuqoriga ko'p toshlar yig'ildi. Sadni muhofaza qilib qo'riqlab turish uchun ham bir necha yuz kishi tayinlandi».

LXXII

1. «To'rtinchi osmonni quyosh jilvalantirgan ekan, uning bundan faxrlanishiga ajablanishning o'rni bormi?»

2. «O'simliklar, kondan chiqadigan ma'danlar va jonvorlarni, qiziq shakl va ajoyib ko'rinishli maxluqlarni...».

3. «Sohillarda g'aroyibotlar ko'p bo'lgani kabi, orollarda ham ajoyibotlar benihoya ekanini aytadilar. Unday qiziq narsalar dengizlarda qanchalik ko'p bo'lsa, okeanlarda behaddi-hisob emishlar».

4. Modomiki hisobda bu hechdan ham kam ekan, kishilar yer yuzining o'ndan bir qismini ham ko'rmagan bo'lishlari mumkin.

5. «Agar shoh mashvarat – majlisda qattiqqo'llik qilar ekan, uning sitamini chekmaslikning iloji bormi?»

6. «Ko'p ish borki» nafs u ishda o'jarlik qilsa, lekin (u) o'sha yo'lovchi yordami bilan hal bo'ladi».

7. «Yana ikki yuztasida tuyalar va otlar bo'lib, qirg'oqqa chiqqanda kerak bo'lishi ko'zda tutilgan edi».

8. «Qazo mening boshimga bu safarni soldi. kishi taqdir hukmidan qayga qochishi mumkin?»

9. Uch baytning mazmuni: «G'umg'uch kemalar qo'zg'olgach, teran daryo hayqirib, to'lqinlanib ketdi. Bu kemalardan suv yuzida ulug' shahar tuzildi, harakatidan esa go'yo o'zga bir olam paydo bo'ldi. Kemalar qorasi bulut ko'm-ko'k osmonni qoplagandek, chuqur daryo yuzini qoplab oldi».

10. «Ey mug'anniy! Mungli bir kuy chal, sozingga hazin bir qo'shiqni ham jo'r ayla».

11. *Hubob uyi* – suv yuzida paydo bo'lib yo'qoladigan pufakcha ma'nosida.

LXXIII

1. *Suqrot, Sokrat* (mil. av. 470 (469.) – Afina – 399) – qadimgi yunon faylastufi. Navoiy bu obrazga erkin – ijodiy munosabatda bo'lgan va Suqrotning o'z e'tiqodi va qarashlariga muvofiq timsolini yaratgan.

LXXVI

1. *Hakimi ilohiy* – Suqrot hakim ma'nosida.

2. (Suqrot) «yo'ldagi ishlarni nazorat qilib borsa, uning ishiga Ilyos (dengizlar piri) qo'riqchilik qilar edi».

3. Uch baytning mazmuni: «U kemalarni xuddi qushdek uchirib, suv sayri – safarini boshlab yubordi. Bular tushgan suv Farang va Rum dengizi bo'lib, uning ahvol-vaziyati hanuzgacha hech kimga ma'lum emas edi. Shoh askar va sipohlari bilan u yerdagi orollarni fath etish ishiga kirishib ketdi».

4. «Dengizda tekshirib o'rganilgan va o'lchangan joylar haqida yozilgan qog'ozlarni» demoqchi.

5. Varaq-varaq qog'ozlar bilan to'lgan u kema qayiq singari kichkina emas, nihoyatda cho'ng-katta kema edi».

6. Ikki bayt mazmuni: «Suvda yurishda qilingan bu ishlar ikkinchi darajadagi ishlar bo'lib, mening uchun asosiy ish buki, hozirgacha dengiz doirasini aylandimu, endi dengiz markazini ham aniqlasam edi».

7. *Bihil o'ldiklar* – (bundagi o'ldik – o'lsin ma'nosida) kechirsinlar, demak.

8. Qo'shtirnoq orasidagi Iskandar so'zining mazmuni: «Sizlar ushbu joyda turing, bu yerda to'rt yil meni kuting. Rumdan kuchsizlik va bosh og'rig'ni qaytaruvchi narsalar oldiring. Men safarga chiqib va'dam bo'yicha qaytib ketsam, o'sha dorivor narsalar menga kuch-quvvat bag'ishlashda iloj bo'lar. Hijrondan qutilib, bir-birimiz bilan ko'rishib farog'at bilan Rumga qaytarmiz. Agar bordiyu, falak zulm ko'rsatib, boshqacha o'yin oshkor etib, meni dengizga g'arq qilsa, bu ajdahoni nahang yutib yuborsa, bu bilan va'da vaqti o'tib ketsa, maqsadingiz hosil bo'lmay, noumid qolsangiz, haqqimizga duoyi fотиha yo'llab, bizni kechirib, o'z yo'lingizga ravona bo'ling».

9. «Kemachilik ilmida barcha kemachidek, dengizga sho'ng'ishda xuddi timsohdek».

10. «Xuddi osmon yulduzlari kabi dengiz yulduzlari ham ko'zdan yo'qolishdi».

11. «Girdob emas, tagsiz chuqur choh bo'lib, quyosh yusufini g'arq qilar darajada».

Bu yerda «Yusuf va Zulayxo» qissasidagi Yusufni chohga tashlash voqeasi eslatilmoqda.

12. Kemaga dengiz to'lqinlarining kelib urilishi tol bargiga quyun shamolining urilishiga o'xshatilmoqda.

13. «Ularning hammasi (kemadagilar) o'zini oldirgan bo'lib, faqat Iskandargina o'zini tetik sezardi».

14. Uch baytning mazmuni: «Siz endi xursandchilik bilan shu yerda turing. Men hammingiz bilan xayr-xo'shlashaman. Dengiz qa'riga tushishni havas qilgan edim, hozirgi soatda shu niyatimga yetib turibman. Orzu qilgan murodim ushaladigan bo'ldi, suv tagiga tushib, u yerdagi hayotni tomosha qilayin».

15. *Xusrav* – Amir Xusrav Dehlaviyga ishora. Navoiy bu baytda Iskandarning dengiz sayohati haqida turlicha bir-biriga qarama-qarshi rivoyatlar borligi hamda unga Xusrav Dehlaviy alohida e'tibor berganligini ta'kidlamoqda. Navoiy ham o'z dostonining shu parchasida Dehlaviyga yaqin tasvirlar beradi. Biroq ular o'rtasida farq ham bor. Bu farq avvalo, Dehlaviyda Iskandarning dengiz safaridan orqaga qaytishi juda qisqa muddatni tashkil etganidan iborat bo'lsa, Navoiyda bu vaqt bir yilni tashkil etadi. Ikkinchidan, Navoiyning dengiz sayohati manzarasining tasviri, jonli bo'yoqlarga ega. Bu ayniqsa safar davrida, Iskandarning ozib ketgani, kasal bo'lishini bayon etuvchi manzaralarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

16. Olti baytning mazmuni: «Bundan boshqa ham rivoyat borki, bu rivoyat beruvchi roviylar qoshida maqbuldir. Menga ham shu keyingisi ma'qul bo'lgani tufayli, uni aytish foydadan xoli emas deb bilurman. Bu shundan iboratki, tarixlarni naql qiluvchi kishilar, Iskandarni ham valiy, ham nabiy (payg'ambar) bo'lgan deb aytadilar. Bu keyingi xabarga ko'ra, murod-maqsadiga yetish yo'lida yurgan Iskandarning ravshan dili okean ichida qattiq riyozat va zahmat chekkani sababli, yanada pokizalanib ketgan».

LXXVII

1. *Bahrom anga bottiyu chiqmadi* – Navoiy «Sab'ai sayyor» dostonidagi Bahrom taqdiriga ishora qilmoqda.

LXXVIII

1. «Kimki dunyoga hirs qo'ymasa, jahonning ranj-mashaqqatidan xalos topishi osonroqdir».

LXXX

1. Yuzingni shapaloqlab ko'kartirmasang, ko'karganni oq soch bilan yopmasang».
2. «Hamma yoqqa jar solib, katta-kichik, barchaga xabar yetkazib deyilgan.
3. Iskandariya – Misr Arab Respublikasi shimolidagi qadimiy shahar. Nil daryosi deltasining g'arbiy qismida. U shaharni miloddan avval 332 – 331-yili Iskandar Zulqarnayn qurdirgan.
4. Ajal qo'li nog'orasini qoqqach, bo'yniga abadiylik tomon jo'nash ishini soldi».
5. Fan-hikmat ahillari – olamlar kitoblardek qora libos kiyib, ilm singari siyohga burkanib oldilar».
6. Ikki bayt mazmuni: «Chunki bir jahon xalqi yalang'och bo'lib, butun dunyoga g'avgo solar edi, nogoh bunday qiyomat yuz berib yer ko'kka chiqib, falak pastga tushdi (dunyo ostin-ustun bo'ldi)».
7. Ikki baytning mazmuni: «Lekin menga falakdan, tez uchadigan yulduzlaru beparvo dunyodan nihoyatda og'ir zulm bo'ldi. Sendan ilgariroq u dunyoga men yo'l olmadim, u yerdan jannatdan senga bir tuzukroq joy tayyorlamadim».
8. Bu misrada Iskandarning o'lishi quyosh botishi (xurshid uyoqti)ga, Iskandarning onasi qari osmon (zoli charx)ga o'xshatilgan.
9. Uch baytning mazmuni: «Uning tanasini olib borib, xuddi ruhni tanaga kiritgandek, qabrga kiritdilar. Qora tuproqning bag'rini yorib, uning ichiga quyoshni ko'mdilar. Oxiri quyoshning qora tuproqqa botishi, bu ko'hna dunyoning rasmi-odatidir».

LXXXI

1. Dostonda bir qancha olimlar obrazi mavjud. Bular Naqumohis, Arastu, Filotun – Aflotun, Suqrot, Asqalinus, Buqrot, Hurmus, Faysog'urs kabilardir. Ularning ko'plari juda qadim zamonlardan boshlab Yaqin va O'rta Sharq xalqlari orasida mashhur bo'lib, u olimlar tomonidan yaratilgan asarlarning ko'pchilik qismi arab tiliga tarjima qilinganligi tufayli keng tarqalgan hamda shu joylarda yashaydigan olimlar tomonidan ularga sharhlar berilgan. Xalq orasida Arastu, Aflotun haqida afsona va rivoyatlar paydo bo'lgan, badiiy asarlar yozilgan. Alisher Navoiy bu afsona, rivoyat, asarlar bilan tanish bo'lgani ehtimoldan uzoq emas. Biroq Navoiy «Saddi Iskandariy»da olimlarning tarixiy obrazlarini yaratish yoki ularning ilmiy ishlarini bayon etish, ijtimoiy-falsafiy qarashlarini talqin etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yan emas. U an'analarga amal qilgani holda, yunon olimlarining nomlarini keltirgan. Bundan maqsad esa, ular obrazi orqali o'z davridagi ijtimoiy-siyosiy, falsafiy qarashlarni yoritish edi. Shuning uchun ham Navoiy olimlarni antik dunyodan o'z zamoniga olib kirgan. Uchur ular orqali ilm-ma'rifatni targ'ib qiladi hamda o'z davridagi olimlarni el-yurt uchun foydali ishlar bilan shug'ullanishga undaydi. Bundan tashqari, Navoiy o'z davri hukmdorlarini ilm-fan ahillariga homiylik qilishlarini (shoirning o'zi bunga yorqin misol bo'la oladi), ularning oqilona maslahatlarini tinglab, davlatni idora qilishni uqtiradi.
2. *Bonuyi iffatpanoh* – Iskandarning onasiga ishora. Bu obraz o'zining sabr-matnati, oqil-donoligi hamda tadbirkorligi bilan diqqatga sazovor bo'lib, u o'zining ko'pgina yaxshi fazilatlarini bilan «Farhod va Shirin»da tasvirlangan Mehinbonu obraziga yaqin turadi.

3. Ikki bayt mazmuni: «Dunyo Bonusi (Iskandarning onasi) yetti daryo (yetti hakim)ning yuz qo'rganini bilgach, ularning qadamini muborak bilib, o'z huzuriga kirishlariga ruxsat beradi».

4. «Chunki u, dunyoning eng aqlisi, aql bobida xaloyiq ustozidir».

5. «Gavhar daryoga cho'ksa ham bor bo'lsin, quyosh yer tagiga hotsa ham qaytib chiqsin».

6. «Shoh vasiyatlarining hammasini ortig'i bilan amalga oshirdi».

7. *Yeti ato birla to'rt ano* – yetti iqlim bilan to'rt unsur (tuproq, suv, o't, havo) demak.

8. «Pand-nasihah tahsilini olgansan, senga aqli yetuk bo'lmagan odamgina nasihat qiladi».

9. «Bu qadimdan rasmi odat bo'lib, Allohning sunnat va qoidasidir».

10. «Senga Haq taolo shunday fazilatlarini bag'ishlagan ekan, bunga ko'pdan-ko'p shukr qilish vojibdir».

11. «Ularga uzr aytish yo'li bilan so'zga kirishib, yetti kongga (yetti hakim ma'nosida) bir vayrona (ko'ngli vayron ona)dan shunday xazina to'kildi».

LXXXIV

1. Xudoga shukurki, baxtim ishingga rivoj berib, bu shohona kitobni bezab tugatdim».

2. «Kitobat san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: «Kitob ibtidosini alif bilan boshlab, oxirini mim harfi bilan tamomladim».

3. *Iskandari soni* – Husayn Boyqaro demak.

4. Ul – Iskandar, bu Husayn Boyqaro degan ma'noda.

5. «Agar undan nasl qolmagan bo'lsa, Xudo bunga o'n olti farzand ato ayladi».

6. «*Farhodu Shirin*» erur otig'a – «Farhod va Shirin» Sulton Husayn Boyqaroning katta o'g'li Bade'uzzamon Mirzo nomiga bag'ishlanganligiga ishora qilingan.

7. *Muzaffar Husayn* – Husayn Boyqaroning kichik o'g'li. 1506 (911)da otasi vafotidan keyin akasi Bade'uzzamon bilan birga Xurosonda hukmron bo'lgan. Lekin oradan ko'p o'tmay, Shayboniyxonning hujumiga uchrab Astrobodga qochgan va o'sha yerda o'lgan.

8. Arabcha baytning mazmuni: «(butun) dunyoga in'omini (ehsonini) davomli qilsin. Ayt, uning (Muzaffar Husayn Mirzoning) hukmronligini abadiy qilsin».

9. U (Muzaffar Husayn) adab taxtining osmon qadar baland martabali quyoshi, hayot dengizining pokiza gavharidir».

10. Irsoli masal san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni:

«Yilning yaxshi-yomon bo'lishi – bahorning kelishidan ma'lum bo'lgani kabi, el – xalq uning olamni yorituvchi yuzidan ko'p umidvordir».

LXXXV

1. Ikki baytning mazmuni: «Shuni unutmaginki, olam vafosizdir, shuningdek, olamda nimaiki bo'lsa, baqosizdir, doimiy emasdir. Nima narsa betayin va beqaror bo'lsa, unga e'tiqod qo'yish – ishonish yaxshi emas».

2. Ikki bayt mazmuni: «Kuchsiz-bechora odamlarga xoh yaxshilik va xoh zug'um qilsang, kuchlilardan ham shuni talab et, ya'ni odamlarni har ishda teng ko'r. Odam muhrga nimani o'ysa, muhr bosilgach, qog'ozga shu tushadi».

3. «Ulug'lik egasi bo'lmish Tangri o'z hifz-himoyatida saqlamasa, odamga na ganj – xazina asqotadi-yu, na mol-mulk».

4. Ikki baytning mazmuni: «Fitna va ig'vo bilan shug'ullanuvchi kishilarni siyosat ostiga olish, ularga qattiq jazo berish – hukmdor uchun shartdir. Yomonlarni haddan tashqari qo'rqinchda saqlash – yaxshilarning nihoyat darajada osoyishta yashashi uchun sharoit yaratib beradi».

5. Qo'shin tortish garchi og'ir ko'rinsa-da, busiz og'irlikni yo'qotib bo'lmaydi.

6. Yasolni kom bila tuzmak – qo'shin safini maqsadga muvofiq tartib berish.

7. *Yetti kavkab* – Iskandar atrofidagi yetti olim – hakim ma'nosida ishlatilgan.

8. «Ikkinchisi shuki, ota-onangga xizmat qil, ularning ikkisiga qulluq qilishni haqiqiy farz deb bil».

LXXXVIII

1. Bu bobda Alisher Navoiy o'z ukasi Darveshaliga nasihat qiladi. Darveshalining tug'ilgan va vafot yili noma'lum. Darveshali Balx hokimi, Navoiyning vazirlik vaqtida uning kitobdori bo'lgan. Unga 1482-yilda amirlik unvoni berilgan. U Ibrohim Husayn (Husayn Boyqaroning hali voyaga yetmagan o'g'li) nomidan Balxni idora qiladi. Majididdinning Navoiyga qarshi harakatlaridan norozi bo'lib, 1490-yili Hisor hokimi Sulton Mahmud bilan birgalikda Sulton Husaynga qarshi bosh ko'taradi. Husayn Boyqaro uni zindonga soladi. U 1494-yili Makkaga borishga ruxsat oladi. Qaytib kelgach (1498), devoni oliyga xizmatga tayinlanadi. Navoiy vafotidan keyin Balxga ketadi. Shayboniy xizmatida bo'ladi. Shayboniy vafotidan (1510) keyin Zahiriddin Muhammad Bobur xizmatiga o'tadi. Uning 1511-yildan keyingi taqdiri noma'lum.

LXXXIX

1. Bu bayt ruju' (qaytish so'zidan) san'atiga yorqin dalil bo'lib, shoir unda avval panja, xora (tosh) kabi obrazli iboralarni ishlatib, so'ng undan qaytadi va po'lodi yakpora, deydi.

2. Ikki baytniig mazmuni: «Zo'rlar qatoriga kiraman deb, panjaga qo'l urish bilan, u panjadan o'z panjasiga ko'p shikastlar yetkazgan kimsalar ham bo'lgan. Haddan ortiq zo'r berib kuchayishlari natijasida ularning bilaklari tirsaklaridan chiqib ham ketgan».

3. «*Panj ganj*» – Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»sining nomi.

4. *Pir* – shoirning ustoz Abdurahmon Jomiy.

5. «Har bir ochilmagan qulfnı ochishda buyuk kishilarning duosi kalid bo'la oladi».

6. *Azni Haram qilmoq* – Makkaga (hajga) bormoq.

7. Tasdir san'ati (bayt niyoz so'zi bilan boshlanib, o'sha so'z bilan tugagan)dan foydalanib yaratilgan bu baytning mazmuni: «Orzu-istagi bor kishilar kirsin!» degan so'z eshitildi, buni eshitgach, umid bilan kirdim».

8. To'rt baytning mazmuni: «U kishining joyi xilvat emas, yuksak ostonani eslatar, o'zlari esa, xilvatda – yolg'iz o'tiruvchiga emas, Jabroil farishtaga o'xshar edilar. Uni «Jabroilni» muqaddas nur ravshan aylagan, ya'ni u nurdan yaratilgan bo'lsa, buning «Jomiyning» so'zlaridan muqaddas sirlar ayon bo'lar edi. Jabroilni eslatadigan darajada to'liq aql egasidir. Men shunday bir haramga mahram bo'ldimki, yo'q u haram emas, yorug'lik va poklik olami edi».

9. Olti baytning mazmuni: «Ularning bu yozganlari yuzaga chiqqanda, siyoh bilan yozilgan bu kabi qora-qura narsalarning olamda bo'lishiga hayratlanasan. Ularning yozganini kim o'qisa, xuddi qorong'i kechada qolgandek mashaqqatga tushadi. U shunday zulmatki, odam ichay desa, obi hayot yo'q, u shunday tunki, unda oftob nuridan nishona ham ko'rinmaydi. Unday shoirlar dunyoga eng muattar mushk sepdik, deb maqtanganlaridan ham mushklari ko'ngilni qora va ko'zni xira qiladi, xolos. Lekin bu o'rmonda ikkita mard sher «Nizomiy bilan Xusrav» bor, bu dengiz ichida ikkita botir nahang «Nizomiy va Xusrav» bo'lib, bu o'rmonga kirish uchun xuddi o'shanday jangovar sheru, bu dengizga tushish uchun o'shanday dilovar nahang bo'lmoq kerak».

10. Qo'shtirnoq ichiga olingan nomlar Alisher Navoiy «Xamsa»sidagi besh doston: «Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ai sayyor», «Saddi Iskandariy»dir.

11. *Savodin juzvdon aro solmoq* – qoralamasini kitobga mo'ljallangan xaltaga solmoq.

12. *Aning sari* – Jomiy sari, demak.

13. Ikki baytning mazmuni: «Bundan keyin, o'z so'zlari bilan Ajam va Arabni olgan, asli nasabi turk bo'lgani holda «hindiy» laqabi bilan nom chiqazgan Xusrav bo'lsa, ko'p afsonalarni qisqartirib, bu mustahkam qo'rg'onni qo'lga kiritdi».

14. Bu ra'noga suratnamoy bo'lmoq – bu go'zalning suratini namoyon qila olmoq, ya'ni «Xamsa» yozish ishini tugallamoq, demakdir.

15. «Knap daraxtining shoxi xas-xashakcha bo'lmasa ham, qalandarga barvasta sarv daraxtiday ko'rinadi» (knap ipidan to'nlik mata to'qiladi).

16. *Piri koshif* – Jomiy ko'zda tutilmoqda.

17. *Piri ravshanzamir* – Jomiyga nisbatan ishlatilgan.

18. «Asarim bir kema kabi ma'rifat daryosi «Jomiy» tomon yo'nalgach, ulug' daryo (Jomiy) o'z muborak qo'lini bu daftarlarga uzatdi».

19. «Qanday yengki, uni osmonga tashlasa, ko'kning qiyshiq yuzini bukib yuborar edi».

20. *El tavfi Bayt ul-haram* – odamlar Ka'ba atrofida aylangandek (Ka'ba – Makkadagi ziyoratgoh), demoqda.

21. *Jam'i kasir* – bir to'da kishilar, demak.

22. «Bu xushta'b va muborak zotlar sen bilan bir nafas ko'rishishni orzu qiladilar!»

23. *Hasan Dehlaviy* – umrining avvalida novvoy bo'lgan. Keyinroq Xusrav Dehlaviy bilan tanishib, uning vositasi bilan ilm va adabiyotga berilib ketgan. Hasan Dehlaviy g'azalگو'ylikda shuhrat qozongan edi. U 1308 (707)-yili Dehlida vafot etgan.

24. *Hazrati Shayx* – Nizomiy Ganjaviy, demak.

25. *Ustodu pir* – Abdurahmon Jomiyga nisbatan aytilgan.

26. *Rahbar* – Hasan Dehlaviy ko'zda tutilmoqda.

27. *Muslihiddin Sa'diy Sheroziy* (1204 – 1292), Abulqosim Firdavsiy (934 – 1020), Abulqosim Hasan binni Ahmad Unsuriy (1040 Balxda vafot etgan), Sanoiy G'aznada tug'ilib, o'sha yerda 1181-yilda vafot etgan. Hoqoniy – Afzaliddin Ibrohim binni Ali Shirvoniy – qasidago'ylikda zo'r shuhrat qozongan. U hajdan qaytishda 1186 (582)da Tabrizda o'lgan. Qabri o'sha yerda, Anvariylar – uning nomi Avhadiddin. Xurosonning Abevard viloyatidagi Budna qishlog'ida tug'ilib, Tus (hozirgi Mashhad)da tarbiya olgan. Zamondoshlari unga «hakim» unvonini bergan edilar. Anvariylar umrining o'rtalaridan she'r va adabiyot bilan shug'ullanib, ustoz darajasigacha ko'tarilgan. Anvariylar 1152 (53)547 h.)da Balxda vafot etgan.

28. *Ikki yor* – Jomiy va Xusrav ko'zda tutilmoqda.

29. Ikki bayt mazmuni: «Bo'lmasa, ikki yilda bitta «Xamsa» yozib tamomlash – o'taketgan xom xayoldan boshqa narsa emasdir. «Xamsa» bo'lganda ham shunday «Xamsa»ki, u beshta gavhar xazinasidan iborat bo'lib, sarflanib, zoye bo'lish xavfidan omonlik topgan xazinadir».

30. *Mavlaviy* – Abdurahmon Jomiyga nisbatan ishlatilgan.

31. *Dimog'ning yubs topishi* – dimog' xushk bo'lib, quruqshab qolishi, demak.

«TARIXI ANBIYO VA HUKAMO»DAGI QUR'ONI KARIM OYATLARI VA BOSHQA ARABIY IBORALAR TARJIMASI

1. Odamning loyini qirq kun (tong) o'z qo'lim bilan qordim.
2. «Va U zot Odamga barcha narsalarning ismlarni o'rgatdi...» («Baqara» surasi, 31-oyat, *(Qur'oni karim oyatlari Alouddin Mansur tarjimasidan olindi)*).
3. «Barcha-barcha farishtalar unga (ya'ni, Odamga) sajda qildilar. Magar iblis sajda qiluvchilar bilan birga bo'lishdan bosh tortti» («Hijr» surasi, 30-31-oyatlar).
4. «Va albatta to jazo (qiyomat) kunigacha senga (barchaning) la'nati bo'lur» («Hijr» surasi, 35-oyat).
5. «Ey odam, sen esa jufting (Havvo) bilan jannatni maskan tutib...» («Hijr» surasi, 19-oyat).
6. «... Mana shu qarq'achalik bo'la olmadimmi?» («Moida» surasi, 31-oyat).
7. «Va Biz uni yuksak martabaga ko'tardik» («Maryam» surasi, 57-oyat).
8. «Parvardigorim, yer yuzida kofirlardan biron hovli-joy egasini qoldirmagin» («Nuh» surasi, 26-oyat).
9. «... u sening ahlingdan emas...» («Hud» surasi, 46-oyat).
10. «... hatto mustahkam qal'alar ichida bo'lsangiz ham o'lim sizlarni topib olur» («Niso» surasi, 78-oyat).
11. «Biz: «Ey Zul-qarnayn, sen yo (ularni) azobga duchor qilursan yoki ularga yaxshi muomalada bo'lursan», — dedik» («Qahf» surasi, 86-oyat).
12. «Mana shu Parvardigorim» («An'om» surasi, 76-oyat).
13. «U ham botib ketgach: «Ey qavmim, men sizlarning shirkingizdan pokman» («An'om» surasi, 78-oyat).
14. «... Ekin o'smaydigan bir vodiy...» («Ibrohim» surasi, 37-oyat).
15. «Menga keksalik paytimda Ismoil va Ishoqni hadiya qilgan zot — Allohga hamdu sanolar bo'lsin» («Ibrohim» surasi, 39-oyat).
16. «Biron narsa U zotga o'xshash emasdur. U eshitguvchi va ko'rib turguvchidir» («Sho'ro» surasi, 11-oyat).
17. «Ey ota, men tushimda o'n bir yulduzni, yana quyosh va oyni ko'ribman. Hammalari menga sajda qilayotgan emish» («Yusuf» surasi, 4-oyat).
18. «... Bu bashar (farzandi) emas...» («Yusuf» surasi, 31-oyat).
19. «(Aytdi:) «Men sizlarga rizq bo'ladigan (har qanday) taom oldingizga kelishidan ilgari uning qanday taom ekanini, ta'vilini aytib bera olaman» («Yusuf» surasi, 37-oyat).
20. «(Aytdi:) «Ey o'g'illarim, (Misrga) bir darvozadan kirmanglar, balki boshqa-boshqa darvozalardan kiringlar!» («Yusuf» surasi, 67-oyat).
21. «Ey otajon, mana shu (qirq yil) ilgari ko'rgan tushimning ta'biridir» («Yusuf» surasi, 100-oyat).
22. «Parvardigoro, biz bilan qavmimiz o'rtasida haq hukm qilgaysan. O'zing hukm qilguvchilarning yaxshirog'idirsan» («A'rof» surasi, 89-oyat).
23. «Men sizlarning eng ustun Parvardigoringizman» («Van-noziot» surasi, 24-oyat).
24. «(Bu bola) men uchun ham, sen uchun ham ko'z quvonchidir. Uni o'ldirmanglar. Shoyadki, uning bizlarga nafi tegsa yoki uni bola qilib olsak...» («Qasas» surasi, 9-oyat).
25. «Tilimdan tugunni — duduqlikni yechib yuborgin» («Toha» surasi, 27-oyat).
26. «Mening o'zim Allohman» («Qasas» surasi, 30-oyat).

27. «Parvardigorim, O'zing men uchun huzuringda – jannatda bir uy bino qilgin, menga Fir'avn va uning qilmishidan najot bergin va menga bu zolim qavmdan najot bergin...» («Tahrim» surasi, 11-oyat).

28. «Ey Homon, men uchun bir (baland) qasr qurgin» («G'ofir» surasi, 36-oyat).

29. «Asoying bilan dengizni uring» («Shuaro» surasi, 63-oyat).

30. Allohdan, uning g'azabidan panoh tilaymiz va yana panoh tilaymiz, nafslarimizning va amallarimizning yomonligidan (Duo).

31. «... Eshitdik va bo'yinsunmadik...» («Baqara» surasi, 93-oyat).

32. Ey yer, tut (yut) buni.

33. «... Bas, borgin, sen o'zing va Parvardigoring ular bilan urushaveringlar» («Moida» surasi, 24-oyat).

34. «...Parvardigorim, men faqat o'zimga va birodarim (Horunga) egaman, xolos. Bas, O'zing biz bilan bu itoatsiz qavmning orasini ajratgin» («Moida» surasi, 25-oyat).

35. «U (xizmatkor) aytdi, «Buni ko'ring, biz (dengiz sohilidagi) qoyaga borib (orom olgan) paytimizda, men baliqni (unga jon kirib, savatdan tushib ketganini) unutibman» («Qahf» surasi, 63-oyat).

36. «... Inshoalloh, sen mening sabr-toqatli ekanimni ko'rursan. Men biron ishda senga osiylik – itoatsizlik qilmasman» («Qahf» surasi, 69-oyat).

37. «Aniqki, sen men bilan birga sabr qilishga hargiz toqating yetmas, demaganmidim?!» («Qahf» surasi, 72-oyat).

38. «Aytdi: «Mana shu sen bilan mening ajrashimizdir...» («Qahf» surasi, 78-oyat).

39. Sabr qiling, ey onajon, Siz Allohga yaqinlashib, uning rizoligini topdingiz. Siz bilan jannat arosida iki qadamgina qoldi.

40. «Muso (o'zining xizmatkori) yigitiga: «To iki dengiz qo'shiladigan yerga yetmaguncha yoki uzoq zamonlar kezmaguncha yurishdan to'xtamayman» («Qahf» surasi, 60-oyat).

41. «Ey Dovud, darhaqiqat, biz seni yerda xalifa qildik. Sen kishilar arosida haqiqat bilan hukm qil!» («Sod» surasi, 26-oyat).

42. «Ular dedilar: «Qo'rqmagin, (Bizlar) birimiz birimizga zulm qilgan iki da'volashguvchi (jamoat)dirmiz. Bas, sen bizlarning o'rtamizda haq bilan hukm qilgin va (bizlardan biror tarafga) jabr qilmagin hamda bizlarni tekis – to'g'ri yo'lga boshlagin» («Sod» surasi, 22-oyat).

43. Kishi o'z nafsini afayli halokatga uchraydi.

44. «Dedi: «Parvardigorim, o'zing meni mag'firat qilgin va menga o'zimdan keyin birontasi uchun muyassar bo'lmaydigan bir mulk-u davlat hadya etgin. Zero, yolg'iz sening o'zinggina (barcha yaxshiliklarni) hadya etguvchisan» («Sod» surasi, 35-oyat).

45. «Sulaymonga ertalab bir oylik, kechki payt bir oylik (masofani bosib o'tadigan) shamolni (bo'ysundirdik)» («Saba'» surasi, 12-oyat).

46. Alloh yaratgan narsalar.

47. «Albatta, u Sulaymondir va u (maktubda shundan bitilgandir): «Mehribon va rahmdil Alloh nomi bilan boshlayman. Sizlar menga kibr-havo qilmay, huzurimga bo'ysungan holingizda kelingiz!» («Naml» surasi, 30-31-oyatlar.).

48. «(Shunda) jinlardan bir pahlavon aytdi: «Men uni sen o'rningdan turishingdan ilgari senga keltirurman. Albatta, men bunga qodir va ishonchlidurman» («Naml» surasi, 39-oyat).

49. «(Alloh dedi:) ...«Darhaqiqat, Biz Sulaymonni imtihon qildik» («Sod» surasi, 34-oyat).

50. «... Va uning taxti ustiga bir (jonsiz) jasadni tashladik» («Sod» surasi, 34-oyat).
51. «Aniqki, Biz Luqmonga hikmat ato etdik...» («Luqmon» surasi, 12-oyat).
52. «Yunus ham, shak-shubhasiz, payg'ambarlardandir» («Va-s-saffot» surasi, 139-oyat).
53. «Parvardigoringiz hukmiga sabr qiling va nahang baliq sohibi (Yunus payg'ambar) kabi besabr bo'lmang!» («Qalam» surasi, 48-oyat).
54. «... Hech iloh yo'q, magar o'zing bordirsan, ey pok Parvardigor, darhaqiqat, men (o'z jonimga) jabr qiluvchilardan bo'lib qoldim...» («Anbiyo» surasi, 87-oyat).
55. «Qancha muddat (o'lik holda) turding?» «Bir kun yo yarim kun», — dedi u. Alloh dedi: «Yo'q, yuz yil turding. Taom va ichimligingga qara — buzilgan emas. Endi eshagingni (chirib, suyaklari ajrab ketganini) ko'rgin» («Baqara» surasi, 259-oyat).
56. «Yahudiylar: «Uzayr Allohning o'g'li», — dedilar» («Tavba» surasi, 30-oyat)
57. «... Parvardigor, men qiz tug'dim». Holbuki, Alloh uning nima tuqqanini bilguv-chirog'dir va har qanday o'g'il bu qiz kabi (bu qizning o'rnini bosguvchi) emasdir. — «Va men unga Maryam deb ism qo'ydim. Men bu qizga va uning zurriyotiga dargohingdan quvilgan shaytonning (yomonligidan) panoj berishingni Sendan iltijo qilaman» («Oli Imron» surasi, 36-oyat).
58. «Bas, Parvardigori uni (Maryamni) xush qabul aylab, chiroyli parvarish etdi...» («Oli Imron» surasi, 37-oyat).
59. «Har qachon Zakariyo (Maryamning) oldiga hujraga kirganida, uning huzurida bir rizq — nasiba ko'rdi. U: «Ey Maryam, bu narsalar senga qayoqdan keldi?» — deb so'raganida (Maryam) javob qildi: «Bular Alloh huzuridandir...» («Oli Imron» surasi, 37-oyat).
60. «Albatta, Alloh o'zi xohlagan kishilarga behisob rizq berur» («Oli Imron» surasi, 37-oyat).
61. «So'ng mehrobdan namoz o'qib turgan vaqtida unga farishtalar nido qildilar...» («Oli Imron» surasi, 39-oyat).
62. «(Biz unga): «E Yahyo, Kitobni (ya'ni Tavrotni) mahkam ushlagin, (dedik) va unga go'daklik chog'idayoq hikmat — ma'rifat ato etdik» («Maryam» surasi, 12-oyat).
63. «Eslang (Ey Muhammad), farishtalar: «Ey Maryam, albatta, Alloh senga O'zining So'zini xushxabar qilib beradiki, uning ismi al-Masih Iyso ibni Maryam bo'lib, dunyo-yu oxiratda obro'li va (Allohning) yaqinlaridan bo'lur hamda odamlarga go'daklik paytida ham voyaga yetgan chog'idagidek gapirur va solih bandalardan bo'lur...» («Oli Imron» surasi, 45-46-47-oyatlar.)
64. «Eslang, Iso ibni Maryam: «Ey Bani Isroil, albatta, men Allohning sizlarga (yuborgan) payg'ambaridurman. (Men) o'zimdan oldingi Tavrotni tasdiqlaguvchi va o'zimdan keyin keladigan Ahmad ismli bir payg'ambar haqida xushxabar berguvchi bo'lgan holda yuborildim...» («Saf» surasi, 6-oyat).
65. «Men sizlarga loydan qush timsolini yasab, unga puflasam, u Allohning izin-irodasi bilan haqiqiy qush bo'ladi. Va yana ko'r, pes kasallarini tuzata olaman...» («Oli Imron» surasi, 48-49-oyatlar).
66. «Va Allohning izni bilan o'liklarni tiriltiraman...» («Oli Imron» surasi, 48-49-oyatlar.).
67. «... Ey Tangrim, Parvardigor, bizga osmondan bir dasturxon nozil qilgilki, u avval-u oxirimiz uchun bayram va sening oyat — mo'jizang bo'lib qoladi. Bizni (shu ne'matdan) bahramand qilgil. O'zing eng yaxshi rizq berguvchisan...» («Moida» surasi, 114-oyat).

68. Allohdan panoh tilaymiz nafslarimizning va amallarimizning yomonligidan (Duo).
69. «Hali ular (ya'ni, Payg'anbar (a.s.)ga zamondosh bo'lgan yahudiy va nasorolarning ayrimlari o'sha Ashob ul-Kahfni): «Uchtadir, to'rtinchilari itlaridir» desalar, ayrimlari: «Ular beshta bo'lib, oltinchilari itlaridir», deb g'aybga tosh oturlar (aniq bilmagan narsalari haqida gap soturlar)...» («Kahf» surasi, 22-oyat).
70. «(Ular Qahf – g'orlarda) uch yuz yil turdilar va yana to'qqiz yilni ziyoda ham qildilar» («Qahf» surasi, 25-oyat).
71. «So'ng (yahudiy va nasroniy) firqalar (Iso xususida) o'zaro ixtilof qildilar...» («Maryam» surasi, 37-oyat).
72. «Choh egalari la'nat qilingaylar» («Buruj» surasi, 4-oyat).
73. Bevafo ayollarni eslashni qo'y, (unutilish va tez o'tib ketishda) tong shamoli va ayollar va'dasi bir xildir.
74. «Qadr kechasi ming oydan yaxshiroqdir» («Qadr» surasi, 3-oyat).
75. Me'dangda taom bo'laturib, taom yema.

◀TARIXI MULUKI AJAM▶GA SHARH VA IZOHLAR

1. *Peshdodiylar* – Navoiy qadimgi Eron shohlari tarixini bayon qilar ekan, bunda Sharq tarixnavisligi an'analariga suyanadi va ko'plab mifologik personajlarni tarixiy shaxslar sifatida zikr etadi. «Tarixi muluki Ajam»da qadimgi Eronda hukmronlik qilgan to'rt sulolaning birinchisi sifatida tilga olingan peshdodiylarning aksariyati afsonaviy shaxslardir.

2. *Kayumars* – peshdodiylar sulolasining birinchi vakili hisoblanuvchi afsonaviy personaj. U haqdagi afsona «Avesto»da, shuningdek, Beruniy va Tabariy asarlarida keltirilgan hamda Firdavsiy «Shohnoma»sida o'z aksini topgan.

«Kayumars» ismining ma'nosini Sharq adiblari «hayyi notiq» deb izohlaydilar. Navoiy buni «tirigeki, so'z aytqay» deb o'g'irgan. Ayrim tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bu so'z aslida «Gavomard» bo'lib, uning birinchi qismi (gavo) ho'kiz, ikkinchi qismi (mard) odam, kishi ma'nosini bildiradi. Ya'ni, Gavomard – yarim odam, yarim ho'kiz qiyofasidagi mavjudotdir.

Bundan boshqacha talqinlar ham mavjud. Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yuqoridagi va boshqa bir nechta talqinlarni keltirmaydi. Buning sababini izohlab, u shunday yozadi: «Yana dag'i ko'p so'z bor, ammo siqatdin yiroqroq uchun bitilmadi». Bu so'zlar Navoiyning manbalarga tanqidiy qarashidan guvohlik beradi.

3. «*Nizom ut-tavorix*» – qozi Bayzoviyning (asl nomi Abulxayr Nosiruddin Abdulloh bin Umar) tarixga doir asari. 1285–86-yillarda yozilgan.

4. «*Nasihah ul-muluk*» – mashhur ilohiyotchi olim Imom G'azzoliy qalamiga mansub asar. G'azzoliyning to'liq ismi Abu Homid Muhammad ibn Muhammad G'azzoliy bo'lib, u 1111-yilda vafot etgan.

5. *Istaxr* – qadimgi shaharlardan biri. Yevropa tarixchilari uni Perespol deb ataydilar.

6. *Hushang* – peshdodiylarning ikkinchisi deb hisoblanadi. Ayrim manbalarda u Kayumarsning o'g'li ekanligi aytiladi. Lekin Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Kayumarsning Siyomak degan o'g'lining o'g'li, deb yozadi.

Ushbu afsonaviy shaxsning ismi dastlabki manbalarda Shuxang shaklida keltiriladi. Shuxangning Hushangga aylanishi esa Firdavsiy «Shohnoma»si bilan bog'liq. Firdavsiy

birinchi marta uni shunday deb atagan va keyinchalik bu boshqa mualliflar tomonidan ham qabul qilingan. Sharq tarixchilarining fikricha, Bobil. Sus shaharlari Hushang tomonidan qurilgan emish.

7. «*Jovidoni xirad*» – hikmatga doir asar, hikmatlar to'plami. Qadimgi Eron donishmandlari va faylasuflari tomonidan yaratilgan. Navoiy esa bu asarni Hushangga nisbat beradi.

8. «*Odob ul-arab va al-furs*» – didaktik asar. Muallifi Ali Miskovayh. X asr II yarmi – XI asrning birinchi choragida yashagan.

9. *Jamshid* – afsonaviy shaxs. Mifologiyada Jamshid – adolatli hukmdor, ijobiy qahramon. «Tarixi muluki Ajam»da ham uning avval odamlar uchun ko'p foydali ishlar qilgani, odil shoh sifatida nom chiqargani aytiladi. Lekin keyinchalik u mag'rurlik va takabburlikka berilgan va kishilarni o'ziga sig'inishga buyurgan va shu tufayli Tangri g'azabiga uchrab, Zahhok tomonidan o'ldirilgan. Ushbu ma'lumotlarni bayon qilar ekan, Navoiy boshqacha fikrlar ham mavjudligini aytib o'tadi.

Tadqiqotchilarning yozishlaricha, Jamshid «Avesto»da Yima nomi bilan tilga olingan. Afsonalarda hikoya qilinishicha, Jamshid hukmronlik qilgan davrda insonlar baxtli yashagan, mamlakat obod bo'lgan.

10. *Afrosiyob* – turk xoqoni. Ayrim manbalarda aytilishicha, turk hukmdori Ali Er To'ngani forslar Afrosiyob deb atagan. Boshqa fikrlarga ko'ra esa, Afrosiyob ham Jamshid singari afsonaviy shaxs.

Sharq tarixnavisligi an'anasida Afrosiyob turklar xoqoni sifatida e'tirof etilsa-da, nasabi peshdodiylardan deb hisoblanadi.

11. *Zardo'sht* – Zaratushtra. Zoroastrizmning (zardo'shtiylikning) asoschisi. Ahamoniylar sulolasiga mansub hukmdor Gushtasp zamonida yashagan. O'z ta'limoti va dinini targ'ib qilib, katta muvaffaqiyatga erishgan. Podshoh Gushtasp ham uning diniga kirgan. Shundan so'ng Zardo'sht o'z ta'limoti va g'oyalari boshqa mamlakatlar va o'lkalarda ham targ'ib qila boshlagan. Ushbu ta'limotning asosini ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi doimiy kurash g'oyasi tashkil etadi. Zardo'shtiyarning muqaddas kitobi «Avesto» hisoblanadi.

12. *Gushtasp* – Ahamoniylar sulolasiga mansub tarixiy shaxs. Sharq tarixnavisligi an'anasida bu sulola kayoniylar deb ataladi. Navoiy ham Gushtasbn Kayoniy hukmdor sifatida zikr etadi. Ma'lumotlarga ko'ra Zardo'sht shu hukmdor zamonida maydonga chiqqan.

13. *Doro binni Dorob* – Ahamoniylar sulolasidan bo'lgan hukmdor Doro III. Aleksandr Makedonskiy bilan zamondosh bo'lgan. Aleksandr va Doro III uch marta bir-birlari bilan jang qilganlar va hammasida Aleksandr g'alaba qilgan hamda Eron mamlakatini zabt etgan.

Navoiy bergan ma'lumotlarga ko'ra esa, ular faqat bir marta jang qilishgan va shu urushda Doro halok bo'lgan.

14. *Iskandar* – Aleksandr Makedonskiy. Eramizdan oldingi 356–323-yillarda yashagan. Makedoniya podshosi Filipp II ning o'g'li. Onasi – Olimpiada. Aleksandr Arestotel qo'lida ta'lim olgan. Otasi Filipp II o'ldirilgandan so'ng taxtga o'tirib, qisqa vaqt ichida o'z davlatini kengaytirgan. Keyinchalik Sharqqa yurish boshlagan va Eron shohi Doro III ni mag'lub qilgan. O'rta Osiyoga, Hindistonga yurishlar qilgan va ulkan imperiya barpo etgan. Eramizdan avvalgi 323-yilda Bobilda vafot etgan.

15. *Ashkoniylar* – «Tarixi muluki Ajam»da zikr etilgan uchinchi sulola. Navoiyning ma'lumotiga ko'ra, ushbu sulolaning birinchi vakili Ashk binni Dorodir va shu sababli ular ashkoniylar deb atalgan. Dunyo tarix ilmida esa bu sulola Arshakiylar deb ataladi. Sulola asoschisining nomi ham Arshak tarzida keltiriladi. Ayrim tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bu sulolaning kelib chiqishi turkiy urug'lardandir. Bu sulola eramizgacha bo'lgan 250-yildan eramizning 224-yilgacha hukmronlik qilgan.

16. *Yalosh binni Bahrom* – Ashkoniylardan (arshakiylardan) bo'lgan hukmdor Vologes I.

17. *Yalosh binni Firuz* – Vologes II, 128–147-yillarda hukmdorlik qilgan.

18. *Yalosh binni Yalosh* – Vologes III, 148–192-yillarda taxtda o'tirgan.

Uning davrida Rim bilan munosabat keskinlashgan. Yalosh binni Yalosh imperator Lyusiy bilan kurash olib borgan.

19. *Arduvon binni Yalosh* – Artoban V. Navoiy uni Yaloshning o'g'li deb ko'rsatadi. Tarixchi olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, garchi Arduvon ham ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lsa-da, Yaloshning (Vologesning) o'g'li emas. U Yaloshning o'g'li bilan kurashgan va taxtni egallagan. Eramizgacha bo'lgan 209–224-yillarda taxtda o'tirgan.

Arduvon binni Yalosh Rim bilan sulh tuzgan. Navoiy uning ashkoniylarning so'nggi hukmdori ekanligini aytadi. Chindan ham Arduvon 224-yilda jangda o'ldirilgandan so'ng ashkoniylar sulolasi tugatilgan va hokimiyat sosoniylar qo'liga o'tgan.

20. *Sosoniylar* – «Tarixi muluki Ajam»da zikr etilgan to'rtinchi sulola. 226-yildan VII asrning o'rtalariga qadar hukmronlik qilgan. «Tarixi muluki Ajam»da ushbu sulolaning birinchi vakili Ardasher ashkoniylardan bo'lgan so'nggi hukmdor Arduvon va uning o'g'liga qarshi kurashib g'alaba qilgani va taxtni egallagani hikoya qilinadi. Navoiy bergan bu ma'lumotlarni boshqa manbalar ham tasdiqlaydi. Ularda ko'rsatilishicha, Ardasher 224-yilda Artoban V ustidan, va keyin uning o'g'li Artavazd ustidan g'alaba qilgan. 226-yilda shohanshoh deb e'lon qilingan.

21. *Shopur binni Ardasher* – Shopur I. Sosoniylar sulolasidan bo'lgan ikkinchi hukmdor. 241-yildan 272-yilgacha podshohlik qilgan. Uning davrida sosoniylar davlati nihoyatda kuchaygan. U dunyoning eng kuchli imperiyalari – g'arbda Rim va sharqda Turk xoqonligi bilan kurash olib borgan. 260-yili Rim imperatori bilan urushib g'alaba qozongan va imperator Valerianni asir olgan. Manbalarda yozilishicha, u imperatorni oddiy odamlar qatorida to'g'on qurilishida ishlatgan. Bu to'g'onni keyinchalik «Bandi qaysar» («Qaysar to'g'oni») deb ataganlar. Qaysar – Rim hukmdorlarining unvoni. Shopurning bu g'alabasi Naqshi Rustamda aks ettirilgan. Unda Qaysar tiz cho'kib, Shopurdan shafqat so'rayotgan holda tasvirlangan.

Shopur I 272-yilda vafot etgan.

22. *Hurmuz binni Shopur* – Shopur I ning o'g'li, otasidan keyin juda qisqa muddat podshohlik qilgan va tez orada vafot etgan.

23. *Bahrom binni Hurmuz* – Bahrom I (Varaxran I). Hurmuzning ikkinchi o'g'li. 276-yilgacha hukmdor bo'lgan. Uning davrida Moniy ta'limoti tarqala boshlagan. Navoiy ma'lumotiga ko'ra, Bahrom I Moniyni o'ldirib, uning izdoshlarini ham yo'q qilgan. Lekin tarixchi olimlar Moniy zindonda vafot etgan, deb yozadilar.

24. *Bahrom binni Bahrom* – Yevropa tarixchilari uni Varaxran II deb ataydilar. Hurmuzning o'g'li, tarixchilarning ma'lumotlariga ko'ra, 276-yilda taxtga o'tirib, 293-yilgacha, ya'ni 17-yil hukmdorlik qilgan. Navoiy bergan ma'lumot bir oz farq qiladi. «Tarixi muluki Ajam»da Navoiy u haqda «saltanati zamoni yigirma yil erdi», deb yozadi.

25. *Bahrom binni Bahrom binni Bahrom* – Varaxran III. Otasi Varaxran II dan keyin juda qisqa vaqt podshohlik qilgan.

26. *Narsi binni Bahrom* – sasoniylardan. Uning davrida Vizantiya bilan urush bo'lgan. Imperator Galeriy 298-yilda Narsi bilan sulh tuzgan.

27. *Xurmuz binni Narsi* – Xormizd II. 302–309-yillarda taxtda o'tirgan.

28. *Shopuri Zulaktof* – Shopur II. Xormizd II ning o'g'li. Otasi o'lganidan so'ng, yosh go'daklik vaqtida podshoh deb e'lon qilingan. Davlat ishlarini, asosan onasi olib borgan. Voyaga yetgandan so'ng barcha ishlarni o'z qo'liga olgan. Juda qattiqqo'l, shafqatsiz hukmdor bo'lgan. Zulaktof laqabini shuning uchun olgan. Qattiqqo'llik bilan olib borgan siyosati tufayli uning davrida sasoniylar davlatining qudrati ortgan. Shopur Mesopotamiya va Armanistonni o'z davlatiga qo'shib olishga intilgan. Vizantiya imperatori Konstansiy bunga qarshilik qilgan. 361-yilda Konstansiy o'lgandan so'ng yangi imperator Yulian sasoniylar davlatiga qarshi urush boshlagan. Urushda imperator halok bo'lgan. Lekin Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da bu xususda biroz boshqacharoq ma'lumotlarni beradi. Uning yozishicha, qaysar (imperator) Shopur tomonidan asir qilib olingan. Sulh tuzilgandan so'ng sulh shartlariga ko'ra imperator urush tufayli vayron bo'lgan shaharlarni Vizantiya hisobidan tiklab, obod qilib bergan.

Shopur zardo'shtiylik tarafdori bo'lgan va o'z hukmronligi davrida ushbu dinning kuchayishi va mustahkamlanishiga hissa qo'shgan. 379-yilda vafot etgan.

29. «*Guzida*» – «*Tarixi Guzida*» – tarixiy asar. Muallifi – Hamidulloh Mustavfiy. Unda qadimgi davrdan XIV asrning birinchi choragigacha bo'lgan voqealar qamrab olingan.

30. *Bahrom binni Yazdijird* – Bahrom Go'r. Tarixchilar Varaxran V deb ataydilar. 421-yildan 438-yilgacha hukmronlik qilgan.

31. *Yazdijird binni Bahrom* – Yazdigird II. 457–459-yillarda podshohlik qilgan.

32. *Firuz binni Yazdijird* – sasoniylardan. 459-yilda taxtga o'tirgan. Uning hukmronlik davri asosan, turklarga qarshi kurash bilan o'tgan. Firuz Turk xoqonligiga qarshi Vizantiya bilan ittifoq tuzgan. Vizantiyaning yordami bilan turklarga qarshi janglar qilgan, lekin hammasida yengilgan. Turklar uni ikki marta asir qilib olganlar. Imperator Zenon pul to'lab uni qutqarib olgan, degan ma'lumotlar bor. Bir marta Turk xoqoni uni juda katta miqdorda to'lov to'lashga majbur qilgan. Firuz xoqonga to'lanishi lozim bo'lgan 20 qop pulning faqat 10 qopini to'lay olgan. Qolgan 10 qopi evaziga o'g'li Qubodni turklarga garov sifatida bergan. Sal vaqt o'tmay, o'zini o'nglab olgach, Firuz yana turklarga dushmanlikni davom ettirgan va ularga qarshi qo'shin tortgan. Xoqon bu urushda harbiy hiyla ishlatgan. U Eron qo'shini yo'lida katta-katta chuqurlar qazdirib, ustini xaspo'shlagan. Firuz ana shu chohlardan biriga tushgan va o'ldirilgan. Uning qizini xoqon asir qilib olgan. Bu voqea 484-yilda yuz bergan.

33. *Yalosh binni Firuz* – Navoiy bergan ma'lumotga ko'ra, Firuzning o'g'li. Lekin tarixchi olimlarning tadqiqotlarida u Firuzning ukasi deb ko'rsatiladi. Firuz halok bo'lgandan so'ng, 484-yilda taxtga o'tirgan va to'rt yil podshohlik qilgan. Navoiy uning podshohlik muddatini besh yildan sal ozroq deb ko'rsatadi. Yalosh hukmdor sifatida juda bo'sh bo'lgan. Hamma davlat ishlari a'yonlarning qo'lida edi. Xususan, Seyiston hokimi Zarmehr, Ray hokimi Shopur katta ta'sirga ega bo'lgan. Taxtdan ag'darilgandan so'ng a'yonlar Yaloshning ko'zini ko'r qilganlar va Qubodni podshoh deb e'lon etganlar. Navoiy asarida Yaloshning ko'r qilingani aytilmaydi.

34. *Qubod binni Firuz* – Qubod I. 488-yilda taxtga o'tirgan. Uning davrida Mazdak maydonga chiqib, o'z ta'limotini targ'ib qila boshlagan. Qubod ham bu ta'limotni qabul qilgan. Bundan norozi bo'lgan a'yonlar va kohinlar Qubodni hokimiyatdan chetlatib, boshqa kishini podshoh qilganlar. Qubod turk xoqoni huzuriga borgan. Yoshligida u turklar ichida o'sgan, zero, turk xoqonidan yengilgan Firuz bo'yniga yuklangan to'lovni to'lashga qurbi kelmaganligi sababli, uni garov sifatida xoqonga topshirgan edi. Shu sababli Qubodning turklar bilan munosabati yaxshi bo'lgan. Xoqon unga qizini berib, o'ziga kuyov qilgan va Qubod xoqonning yordami bilan o'z taxtini qaytarib olgan. Ikkinchi hukmdorlik davrida u mazdakiylarga qarshi siyosat olib borgan va 529-yilda ushbu harakatni butunlay bostirgan.

Qubod I turklar bilan ittifoq tuzib, Vizantiyaga qarshi kurashgan. Turklarning yordami bilan imperiyaga qarashli ko'p yerlarni bosib olgan. 531-yilda vafot etgan.

35. *No'shiravon ul-odil binni Qubod* – Yevropa tarixchilari uni Xosrav I deb ataydilar. 531-yildan 579-yilgacha taxtda o'tirgan. Sharq tarixnavislik an'anasida u odil hukmdor sifatida tasvirlanadi. Uning nomi badiiy adabiyotda adolat timsoliga aylangan.

No'shiravon efsalatlarga qarshi urush olib borgan. 579-yilda vafot etgan.

36. *Hurmuz binni Anusheryon* – Hurmuz IV. No'shiravonning o'g'li. Otasidan so'ng taxtda o'tirgan. Turk xoqoniga qarshi urush olib borgan. Keyinchalik Hurmuzning siyosatidan norozi bo'lgan a'yonlar uni taxtdan ag'darganlar va uning o'g'li Xusravni podshoh deb e'lon qilganlar.

37. *Bahromi Cho'bina* – Hurmuz davrida lashkarboshi bo'lgan shaxs. Xusrav podshoh bo'lgandan so'ng Bahrom unga qarshi chiqqan. Xusrav u bilan urusha olmasligini bilib, Vizantiya imperatori huzuriga borgan. Imperatordan yordam olib, Bahrom Cho'binaga qarshi yurish qilgan. Bahrom yengilib, turk xoqoni huzuriga kelgan va o'sha yerda o'ldirilgan.

38. *Xusrav Parviz binni Hurmuz* – Xusrav II. Bahrom Cho'binani yengib, 591-yili ikkinchi marta taxtga o'tirgan. U hukmdorlik qilgan davrda sosoniylar davlatining qudrati oshgan. Manbalarda aytilishicha, Xusrav misli ko'rilmagan boyliklarga ega bo'lgan va hech bir podshohga nasib bo'lmagan hashamatda yashagan. Zamondoshlarida katta taassurot qoldirgan ushbu shaxsning nomi keyinchalik badiiy adabiyotga ham kirib kelgan. «Farhod va Shirin»da Farhodning raqibi sifatida tasvirlangan shoh Xusrav obrazining prototipi ham ushbu hukmdordir. 628-yilda o'g'li Sheruya tomonidan taxtdan ag'darilgan va o'ldirilgan.

39. *Sheruya binni Xusrav* – otasidan keyin olti oy taxtda o'tirgan va vafot etgan.

40. *Yazdijird* – Yazdigerd II. Sosoniylarning so'nggi hukmdori, 632-yildan 651-yilgacha podshoh bo'lgan. Uning davrida arab istilosi boshlangan. Yazdijird arablarga qarshi katta qo'shin jo'natgan va unga Rustamni lashkarboshi etib tayinlagan. Bu qo'shin Qadisiyada arablar bilan urushib, yengilgan. Rustam ham shu urushda halok bo'lgan.

Ikkinchi marta forslar Nihovand yaqinida arablarni to'xtatishga uringanlar. Bu jang 642-yilda bo'lib o'tgan va bu gal ham forslar mag'lubiyatga uchragan. Yazdijird qochib, turli viloyatlarda yurgan va oxiri Marvga borgan. U yerda bir tegirmonchi tomonidan 651-yilda o'ldirilgan. Shu tariqa sosoniylar sulolasi barham topgan.

MUNDARIJA

SADDI ISKANDARIY

(Nashrga tayyorlovchilar:

T. Ahmedov, S. Rafiddinov)

I. Xudoyo, musallam xudoliq sanga. Birov shahki, da'bi gadoliq sanga	6
II. Munojot ul Karimi xalqoq va mukrimi alal-itloqqakim, karamining «kof»i sarkashlik bilan yozuq «qof» ini yerga past qilur va «ro»si royi olamoro bila ma'siyat «ayn»in ko'r etar va «mim»i lutfi emim bila xato xattig'a afv raqami chekar va o'z jurmi oloyishin demak va bahri g'uftronidin amon istamak	13
III. Ul Rasuli amin na'tikim, risolat xutbasida muborak alqobi Sayyidul-mursalin keldi va ul shafe'ul-muznibin vasfikim, humoyun sifoti «Va mo arsalnoka illo rahmatan lil-olamin» yozildi, alayhi afzalul-salavot va akmalut-tahiyot	18
IV. Ul humoyi balandparvoz tayronining sur'ati ta'rifidakim, me'roj shabistonida ko'zi nargisi bila ko'ngli g'unchasi «mozog'al-basaru va mo tag'o» jo'yboridin shodobdurur va taqarrub ayvonida muqavvas qoshlari «qoba qavsayni av adno» e'tiboridin bahrayob	22
V. Bu «Xamsa» takmilidakim, saloti xamsa adosidek avval fajr sajadotidin «Siyomhum fi vujuhilhim min asaris-sujud» zumrasig'a kirildi va zuhr rakaotidin «Varkao' maar-roki'yn» xaylig'a qo'shululdi va asr qiyomidin «Va iqomas-salot» jamoatig'a yuz qo'yuldi va mag'rib qiroatidin «Iqra' bismi rabbikallazi xalaq» xalqig'a bosh induruldi va emdi isho niyatidin otul tab'ni g'aflat uyqusig'a borg'oli qo'ymayin adosig'a targ'ib qilildi	31
VI. So'z ta'rifida bir necha so'z kim, ofarinish daryosidin burung'i chiqqon gavhari serobdurur va xilqat sipehridin avvalgi tulu' etgan axtari purtob va bu munosabat bilan hazrati shayxi Nizomiy qaddasa sirrahu maddohlig'ikim, bu axtarning sipehri gardoni ul erdi va bu ta'rif bila Mir Xusrav navvara marqadahu avsofikim, bu gavharning daryoyi bepoyoni ul	36
VII. So'z durlari nazmida nizomiynizom va takallum gavharlari intizomida xusravkalom Nizomiy bila Xusrav qoyim maqomi, ya'ni hazrati maxdumiy mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy madda zillahul-oliy alo maforiqi farqat-tolibin janobida arzi niyoz qilmoq va izhori roz aylamak	44
VIII. Inoyat quyoshi vasfidakim, fayz matla'idin tulu' etsa, tarbiyati xorani yoquti obdor va la'li otashin qilur va hidoyat sahobi ta'rifidakim, jud havosidin irtifo' tutsa, taqviyatidin tufroqtin lolai serob va guli otashin ochilur va o'zining ko'ngli xorasi ul quyosh partavin topqonin demak va jismi tufrog'i ul bulut namin ko'rmagin aytmoq	47
IX. Aningdekki, anbiyoi mursal anjumani anjumig'a Muhammadi arabiy «ayni» din quyoshliq ayon bo'ldi, salotini oliy xaylida dog'i Shohi G'oziy vujudi bojudidin hamul hol zohir bo'lg'ondin shammaye zohir qilmoq xalladallohu mulkahu va sultonahu va a'lo shonahu va avzaha ehsonahu	59
X. Xilofat taxtining toji zebandasi va saltanat tojining mulkbaxshandasi, jahondorlig' kishvarining sohibsariri va jahonkushoyliq sipehrining mehri muniri Sulton Badiuzzamon bahodir madhida	65

XI. Bu gavharfishonliqdin chun ulug' maqsud tarix ilmi maxzanig'a vuquf topmog'lig' va bu javohirnishonliqdin kulliy murod salotini moziya holoti makshuf bo'lmog' erdi, ul jihatdin Ajam mulukikim, to'rt tabaqa voqe'dururlar, alar ahvolidin ijmol tariqi bila ixticor etildi va avvalgi tabaqakim peshdodiyaldurur peshnihod alar ishlari sharhin qilindi	68
XII. Ikkinchi tabaqakim kayoniylardurur alarning oliy taxtlari va kayoniy tojlarin boshdin-ayoqqacha demak	71
XIII. Uchinchi tabaqakim, ashkoniylardururkim, alarni muluki tavoyif ham debdururlar, alar holotidin doston surmak	73
XIV. To'rtunchi tabaqa sosoniylar erdilarkim, jahon mulkida jahonbonliq qildilar va rub'i maskun mamlakatini bildilar	76
XV. Iskandar dostonining og'ozikim, Haq anjomig'a yetkurg'ay va tarixining iftitohikim, Tengri ixtitomi raqamin surgay va aning nasabida ixtilofkim, tarix ahli qilmishlar va ul ixtilofni raf' etib, ahli tahqiq ishining haqiqatin bilmishlar va malik Faylaqusning dori baqog'a ketgani va Iskandarning mulki soniy taxtin maqom etgani	79
XVI. Himmat humoyining balandparvozig'i ta'rifidakim, janohaynining soyasi quyoshning anqoyi zarrin janohig'a zulmat Qofida nishiman berur va azimjussalig'i vasfidakim, bayzoning siymin bayzasin janohayni ostig'a yashurur va har gadog'a ul soya tushsa, salotin aning gadoyidurur va har shohdin soyasin olsa gado aning qoshida shoh ko'runur	87
XVII. Iskandar bila ul gadolig' ixtiyor etgan podsho, balki silhaqiqat podsholiqqa yetgan gado hikoyatikim, Iskandar ani mazallat chohidin chiqorib, saltanat koxig'a o'turtmoq istadi va ul toj tarkin qilib, boshidin tarki toji xayolin chiqormadi	91
XVIII. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, maqsudg'a qaysi maqom yaqinroq va ul maqom sari ne nav' xirom munosibroq va Arastu yo'qluq maqomig'a yo'l ko'rguzmak va sabukborliq xiromi ohangi tuzmak	95
XIX. Iskandarning saltanat tojidin sarkashlik qilib, xilofat taxtidin ayog' tortqoni va Rum ahli boshlarin oyog'iga qo'yub, aning maqdamidin taxt poyasin baland qilib, toj qadrin arjumand qilg'onlari va aning adli aynining quyoshi bila zulm shomining xuffoshin ko'r etib, jahonni yorutqoni va zulm ahlining zulmatdek olam yuzidin qiroq tutqoni	96
XX. Adolat ayni ta'rifidakim, salotinning zulumoti zulmi orasida «ayn ul-hayot»i jovidoniydurur va ichganga ziloli zindagoniy yetkurur	106
XXI. Mahmud hikoyatikim, ajal og'ir uyqusig'a borg'ondin so'ngra Mas'udning tushiga kirdi va adolat ayni paydo qilur uchun anga pandlar berdi va nasihat zilolidin aning yuziga bir suv urdikim, ani g'afat uyqusidin saskandurdi	110
XXII. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, adolat natijasi ne nav' ishlar bo'la olg'aykim, ul natija umidiga kishi ul yo'lg'a qadam solg'ay va Arastug'a jahonkushoyliq tili ochilmoq va adl natijasi jahongirlik erkanin sohit qilmoq va odilg'a ul jahon saodati ham topilmoq	114
XXIII. Iskandar ishlarining tafsilini ijmol bila deyilmak va ul ijmolning mujmalotin tafsil qilmoq va Doroning rasuli anga oltun bayza tilay kelib, po'lod nayzadek itik so'zlar javob topib bormoq va ul sinon lam'asining barqi aning xirmani sabrig'a o't solmoq va kunjud bila go'y va chavgon yibormagi va Iskandar ul chavgon bila go'y urub kunjudni qushlar tarmagi	116
XXIV. Muxolafat mazammatidakim, «mux» hasad bila «ulfat»durur va «muxl» andisha bila «ofat» ko'runurki, aksin tutsa, musodaqat yuz berur va tarkin tutsa,	

saodat sarmanzilig'a yetkurur va soyir el muxolafati bobidakim, mujibi xonumon xaroblig'idur va saloting'a voqe' bo'lsa, jahon xaroblig'i	137
XXV. Iki jahondor muxolafatidin jahon ahli xirmanig'a balo barqi yetgani va iki yor muvofaqatidin ul tutashqon o'tqa rahmat yomg'uri yog'ib, shu'lasin past etgani	141
XXVI. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, muxolafatki barcha milalda mamnu'durur va nizo'ki barcha mahalda nomasmu', andoq modda topilg'aymukim, anda dilpazir bo'lg'ay va qilmog'i noguzir va Arastu ul tiyralikda yorug'lug' ko'rguzmak va ul muxolif ohangni rostda tuzmak	143
XXVII. Doroning Iskandar so'zidin oshufta bo'lub, sipoh yig'moqtin olamg'a oshub solib, olam-olam cherik yig'ib Iskandar razmig'a azm qilg'oni va Skandar ham ul daryoyi ofat muqobalasida seli balo va ko'hi maxofat muqotalasig'a barqi razm va vag'o yasab yuzlashgani va ofoqni ul iki shoh zer-u zabar qilurda Doroning livoyi davlati o'zga sarsar ofatidin sarnigun bo'lub Iskandarning mahchai alami quyosh livosidin o'tgani	145
XXVIII. Zobitai rusumi shohiydakim, korxonai Ilohiydin namudordurur, aningdekki, ul borgohda xoh maloik xayli, xoh rusul ma'shari, xoh avliyo guruhi, xoh soyiri nos jamoati aloqadri marotibihim har biri o'z yerida murattabdur, bu korgohda ham hamul dastur bila bo'lsa yaxshiroq surat, balki zaruratdurur	178
XXIX. Sulton Abu Said Ko'ragon navvara marqadahu hikoyatikim, royi uqdakushoyi bila ko'p mamlakat oldi va tig'i umrfarsoyi bila ko'p elga oshub soldi va lekin sipohi rozi emas erkandin ish vaqti barcha qo'zg'oldi va o'zi a'do aro mahlakaga qoldi, balki xasm ul sarafrozning tig'i kin bila bo'ynin choldi	182
XXX. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, sohibroy taqqul bila ish bikri yuzidin niqob ochqondin so'ngra nega visolidin kom topmas va aning javobi	184
XXXI. Iskandarning Doro mamolikiga mulkron bo'lub, kunuz va xazoinidin mehr va sahobdek zarposh va durafshonliq qilib, sipoh va raiyatni ul ehsonlardin obod etib, olam mamoliki shohlarin tilarga elchilar yiborgoni va alar barcha aning amrig'a inqiyod qilib, Kashmir shohi nomuvofiq afsun o'qub, Hind royi bozguna javob berib, Chin xoqoni chin so'zdin qoshig'a chin solg'oni	187
XXXII. Qish ta'rifidakim, tund yeli ko'ngli hasratliq ushshoq sovuq ohidin nishona ko'rguzur va sovuq zamhariri ichi o'tluq bedillar kofurbor nafasidin fasona aytur va taxta muzekim, marinar toshidin dam urar va chopquni durposhikim, jahonni barham va bu faslda falakvash oq uykim, quyoshdek shu'ladin, balki shu'ladek bodadin ravshan bo'lg'ay va anjuman bir quyoshyozluk bahori nozparvard gul'uzoridin gulshan	205
XXXIII. Majnun hikoyatikim, qish kunining uzun qorong'u tuni Layli zulfining mushki isin yel korvonidin istishmom qilib, gom urar erdikim, baxt mashshotasi ul sarishtai murodni ilgiga berdi	211
XXXIV. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, shito fasli burudat kasratidin va yog'in shiddatidin mujibi parishonliq va boisi besomonliqdurur xalq anga nevcun rog'ib va tab' anga nega tolibdurur va hakim javobqa og'iz ochmoq va hikmat sahibidin durar sochmoq	212
XXXV. Iskandarning jahongirlik muddaosi bila azm etib, Xurosang'a yetib, Hiroti sonahallohu anil-ofoti val-baliyotni bino qilib, Movarounnahrni olib Samarqandi bemonand tarhin solib, Kashmir sori mutavajjih bo'lg'oni va Kashmiriylar sehri daf'ig'a Muso kibi yadi bayzo ko'rguzub, sehroyin qal'alarin	

mo'jiza birla buzub, Malluning dog'i buzulub, tilism qo'rg'onig'a azm etgani va Iskandarning Kashmir shahrig'a ketgani	215
XXXVI. Hakimi koinot payvand va Holiqi bemislu monand masnuoti tamoshosi aning vujudi isbotig'a hujjati qoti' va burhoni soti' ekan bobda nukta surmak va ul sanoye'ning badoye'i jahon kezmakta ko'prak muyassar erkonga ham dalil kelturmak va safar tariqin uch nav'da taqsim qilmoq: avval, soliki rahnavard o'z'luk bavodisin qat' etib, maqsad haramig'a muhtaram bo'lmoq; ikkinchi sayyohi jahongard talab manozilida boshdin qadam qilib, murshidi komil irshodi bila takmil topmoq: uchunchi, xisravi Bahromnabard sipohi anjum adad chekib jahon mulkin olmoq	234
XXXVII. Iki rafiq hikoyatikim, biri sayrdin quyosh sipehr kishvarida shoh bo'lg'ondek, mulk saltanatig'a yetti va biri sukundin yer olam ahlig'a lagadko'b bo'lg'ondek, xoksorliq hosil etti, bu ham to'gardek harakat etmadi, tufroqdin qo'pib oliy maqomg'a yetmadi	239
XXXVIII. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, chun safar mujibi shiddatdur, hikmat ahlidin anga nega ruxsatdur va javob eshitmak	241
XXXIX. Iskandarning Kashmir shahrig'a yetgandin so'ngra Malluning tilism qo'rg'onidin Kashmirdin yel bila o'tni o'g'urlag'oni va ul viloyatni bir o'luk jismdekki, nafasi munqati' va g'ariziy harorati muntafi bo'lmish bo'lg'ay qilg'oni va Aslotunning ul tilismni ochqoni va yashurg'on yel bila Mulluning hayotin barbod etib, maxfiy o't sharor va axgarin aning xirmani umrig'a sochqoni va Iskandarning Mallu o'rnida Feruzning charog'i davlatin yorutqoni	243
XL. Sabo subhining sabohati ta'rifidakim, nafas-nafas andin yorug'luq yuzlanur va shabob gulzorining nazohati vasfidakim, lahza-lahza andin ochug'luq dast berur va ul ayyomda quyoshdek sajdadin yuzni yorutmoq targ'ibi va bu faslda binafshadek toatqa qad nigun qilmoq tahriri	260
XLI. Ul g'ofil yigit hikoyatikim, voqif pir nasihati qadrin bilmadi, ish vaqtidin o'tgandin so'ngra pushaymonlig'i sud qilmadi	265
XLII. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, yigilikka tab' nevehun ibodatdin mutanaffirdurur va qarilikqa dimog' taqquldin qosir va hakimning pirona roy bila shohi juvonbaxtqa yo'l ko'rguzgani	267
XLIII. Iskandarning, ko'ngul zulfi jodudin xoli hindug'a mayl etgandek, Kashmirdin Hindustong'a azimat qilg'oni va royi hind jamoati ahli yaqin va gunhi hikmatoyinni shafe' qilib, alar podshohdin quli yozug'in tilagondek, darxost qilib, qabul tushgoni va Roy Iskandari sohibroyni Hind sori boshlab, beshai Nigorda qishloq ko'rguzgoni va ul beshaning to'rt haddi vasfikim, bayon o'ziga haddi ta'rif bilmas, balki rub'i maskunda andoq yer topilmas	270
XLIV. Afv fazilatidakim, daryodil juvonmardlar mujrimlar gunohi xasu xoshokin baxshish nasimi bila ko'ngul bahridin adam savohilig'a surarlar va yuzlariga daryo mavjidek chin tushmas va hayrat zulumatidag'i ovoralarni karam sham'i rahnamoylig'i bila ul vodiya haloktin chiqorurlar va ul tiyraliktin alarg'a hech gard yopushmas	290
XLV. Ul tojir hikoyatikim, sud-u savdosidin uluq ziyon boshig'a keldi va jigargo'shasi siroqidin jigar pargolari yuzin munaqqash qildi va belidagi naqdin o'lumlukni xalos qilur uchun berdi va qutulg'on o'lumluk aning jigargo'shasi, balki naqdi erdi	294
XLVI. HIKMAT. Iskandarning savoli Arastudin ul bobdakim, har amalgakim, bir jazodur, ul amal tuxmig'a bu bir nedin sazodur va javob mahsulini ko'tarmak	297

XLVII. Iskandarning, quyosh tun zulmi zanghoridin chiqib, kun ziyosi nimruzig'a kirgondek, Hind sovodidin chiqib, Chin kishvariga kirgoni va Xoqoni Chin aning quyoshdek garmxo'yluq bila tig'i jahongir tortib kelaturg'onin eshitib, muqobalasida zarradek behisob cherik yig'ib, anga muvofaqatqa elchi yiborib, nomuvofiq javob topqoni va ul jihatdin zarra hisobliq cherigi zarra xaylidek qo'zg'olib, o'zi tadbir ishin zarraye nomar'iy qo'ymag'oni	300
XLVIII. Qamarsayyoh sariyus-sayri quyosh hila qiron qilg'ondek Xoqon Iskandarga risolat uchun muqorin bo'lg'oni va ul muqoranadin muqobalag'a horg'och qamardek nur va safodin to'lg'oni	315
XLIX. Tuzluk ta'rifidakim, dahr bo'stonining sarvsifat ozodavashlarining pisandidaroq shevasidurur va sidq qavl vasfidakim, sipehr shabistonining subhoso toza damlarining barguzidaroq shiması va royi savobnamoy asarikim, mehri olamorodek juzve harakat bila kulliy yerni yorutur va kalomi salohafzoy favoidikim, oz nukta bila olam ahlig'a ko'p natija yetkurur	331
L. Ardasher hikoyatikim, qaviy dushman daf'ini qilich bila qilurdin ojiz erdi, royi razin va tig'i zabon bila ul mushkil qaziyag'a saranjom berdi	335
LI. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, savob royg'a mujibi isobat ne bo'lg'ay va xatog'a jihati za'f ne va javob eshitmak	337
LII. Xoqonning Iskandar uchun ziyofat asbobin tuzgani va ani Chinga elturga iltimos ko'rguzgoni va ul shohona bazmu oyin vaz'i vasfida xomai nodiranigor durfishonliq qilmoq va ul tuhaf va navodir tazyini ta'rifida tab'i balog'atshior gavharposhliq ko'rguzmak va peshkashlari te'dodida to'quz falak avroqin xomag'a raqamzad qilmoq va bazmi dalkashlari sharhida sekiz bihisht riyozin aql ko'ziga rad qilmoq	339
LIII. Ziyofat bog'ining sarvdek ozodlari bobidakim, g'unchadek xizmat kamarin chust bog'lab guldek ochuq yuz bila xoni karamlari doim ochuqdurur va qo'nog'lari agar qumri bo'lsun vagar bulbulkim, har biri o'z xo'ri holig'a ko'ra ul xondin navo toparlar va alar ifrot imtilosidin muarrodururlar va mufrıt ishtahosidin mubarro	354
LIV. Bahromi Go'r hikoyatikim, uch olachuq eliga mehmon bo'ldi, ikisi ifrot va tafrit ko'rguzub, muxotab va mat'un bo'ldilar va birisi adolat tariqidin Qorun	358
LV. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, ziyofat xonin ne nav' ochmoq yaxshidur va muroot sufrasin ne nav' yoymoq mustahsan ko'runur va dononing ul bobda nukta surgoni va hikmat moidasidin Skandarga foyda yetkurgoni	360
LVI. Iskandarning hukamo ittifoqi bila falak rozi pinhoniysi va olam sirri nihoniysini zohir va paydo va ravshan va huvaydo qilurg'a suturlobi xurshidto' va mir'oti mehsifot tasnif qilg'oni va bu iki tuhfaı mehr misoldin xotir jam' etib yana iki mahvaslı mehrjamol visolig'a rag'bat qilg'oni va ul bobda sur yaroqin va surur tumtaroqin muhayyo qilib, sipehri barindek ayvonini Ravshanak nuridin munir tutqoni va Mehrnoz partavidin yorutqoni	362
LVII. Yigitlik bahorining xushlug'i va bahor yigitligining dalkashlig'ida gul va bulbuldek barg va navo tuzmak va yuz barg va ming navo bila nag'ma ko'rguzmak va guliston atfoli sahob doyasidin sut o'rnig'a shirai joniy va suv o'rnig'a obi zindagoniy ichgonidin ruh naboti topqonin bayon qilmoq	370
LVIII. Bulbul hikoyatikim, aning gulbongidin zog' yolqib, balog'at ahlig'a gachcha hindu harza degondek ta'n qildi va aning fasih javobidin o'zgacha so'zin bildi	374

LIX. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim insonga mayli tabiiy bahor va gullarga bo'lmog'i nedin bo'la olg'ay va aning hikmat bahoridin javob nasimi yetkurgoni	375
LX. Iskandarning ul iki toza vard, yo'q-yo'qki, iki bahori nozparvard vaslidan kom topqoni va Nozmehrnning mehru nozidin betoqat bo'lub, gul faslida aning gul jamolidin bahra olg'oni va aning Ravshanak rashkidinkim, mahbubluq shevasidurur sham'dek sarkashlik qilib, charbzabonliq bila o'z shabistonoroylig'in ravshan etgoni va Iskandarning ul xilvat visolidin chiqib, Chin mulkidin Mag'rib diyorig'a azm etgoni va ul diyori g'aroyibidin ajabqa qolg'oni	377
LXI. Basirat ko'zlarin aynul-yaqin kuhli yorutqonlar bobidakim, qayon boqsalar ofarinish g'aroyibin mushohada qilurlar va Mubdi'i korsoz va Muxtari'i bandanavoz sun'ig'a ofarin ayturlar va odami xokiy xilqati so'zlikim, «Xamartru tiynata odama biyadayya arbaina sabohan» dastburdi bila suratpazir bo'ldi. «Va laqad karramno bani odama» parvarishi bila taxti xilofatgir	391
LXII. Ul bolig'lar hikoyatikim, suv istay Muhit girdobig'a azm qildilar, nahangi fano tu'masi bo'lg'on zamon suvdin ayrilg'onlarin bildilar	395
LXIII. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, chun inson darki maqsudi asliy haqiqati idrokidin muarrodur, nega soyir hayvonotdin mustasnodurur	397
LXIV. Iskandarning mo'r xaylin shikor etgali sipohin tuzotgoni va ul guruhu devsor devonavor yetib, aning sipohi ollida saf tuzotgonlari va alardin bir safshikan iki saf orasig'a surub, Iskandar sipohining safdarlarin o'jiz etgani va ul g'azolai chiniy sher suratida maydong'a kirib, ajdahoshikorliq qilg'oni va Iskandar g'azolai chiniyni ohuyi haram qilib aning saydin lutf ila yana sayd etgoni va ul borib o'z saydlari bila majlisqa yetgoni	398
LXV. Hajr shomi tiyraligi ta'rifidakim, balo do'zaxining dudi aning janbida tarab bihishtining sunbuli bo'la olg'ay va ul shomda ro'zgori qarorg'onlar sharhi holi ixtilolikim, subhi vasldin ko'zlari yorundaydur, xususan, bu varaq yuzin qaro qilg'onning holi va vasl gavhari shahcharog'ining jahontoblig'i va gavhari shabcharog' vaslidek noyoblig'i	411
LXVI. Majnun hikoyatikim firoq tog'i og'irlig'idin o'zni tog'din tashlamoq tiladi va Layli nomasi ilik tutub va qosidi kamarin tutub tashlamoqqa qo'ymadi	414
LXVII. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, yolg'uzluq mujibi jam'iyatdurur va jamoat mujibi tafriqa, bas nedin hajr marduddurur va vasl mahbub	415
LXVIII. Iskandarning Mag'rib diyori fathidin so'ngra Rumg'a azm etganida Ya'juj zulmidin Qirvon navohisi xalqining tazallum qilg'oni va aning ul balo raxnasini berkitgali sad tarhi solg'oni va muhandisvash me'morlar va handasaoyin sangkorlar shihobkirdor raja bila sad o'rnig'a rang to'kmak va Atoridxayol ustodlar va Zuhalosor haddodlar gach o'rnig'a ro'yi mahlul va ohak yeriga po'lodi masqul quyub sad uchun falak toqig'a yetkurganlari	417
LXIX. Yeldek sayr aro sabukborlig' nafyin qilmoq va tog'dek sukun aro boviqorliq amrin buyurmoq va ashob suhbatinkim bir-bir ishlari borurg'a shitobdurur g'animat bilmak va ahbob muloqotinkim, har biri bir gavhari noyobdurur, mug'tanam tutmoq va adam g'aribistonidin shammai yod etmak va vujud sarmanziln xushluq bila o'tkarurni vasiyat qilmoq	432
LXX. Ul kabutar hikoyatikim podshohning qasri zarnigori hibsidin qutuldi va o'z buzuq oshyonini nishiman qildi va bumdek anga ul vayrondin farog'at ganji topildi	436

LXXI. HIKMAT. Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, tabiatqa vatanda kom va ma'luf maskanda orom jihati ne bo'lg'ay va aning javobi	437
LXXII. Iskandarning quyoshdek jahongirigidin so'ngra daryobor fathi uchun orzu kemasiga kirib, havas yelkanin tortqoni va hukamo ittifoqi bila Rum daryosi sohilida olam mulkining mohir najjorlarin yig'ib kema tartibig'a amr qilg'oni va uch ming hiloli qavsmonand qurulg'ondin so'ngra mihvaroso tirlar bila alarg'a qattiq yoydin chiqqan o'qdek ravonliq bermaklari va aning ul safinalarda mavj xututidin bihor fathnomasin o'qug'oni	438
LXXIII. Iskandarning hukamodin daryobor vaz'in savol etgoni va Suqrotning kurrai arz davrida suvning ne nav' ihota qilg'onin sharh qilg'oni va Muhit atrofida yeti axzar daryokim, yeti charxi xazrodek sho'rangez, balki xunrezdurur taqsim etib, o'n iki ming jazoirkim, xolidotdin ayrudur, munqasim qilg'oni va buhayrot sharhidin elga tahayyurot solib va anhor mojarosidin soyilni bahrdek xushklabliqdin serob qilg'oni	448
LXXIV. Mashriqda ganj topqon kishi hikoyatikim, mag'rib ganjnomasini o'qub, mehrdek boshtin qadam qilib, mag'ribqa bordi va ul zari mag'ribiy topqoch mehrdek uyoqli	452
LXXV. HIKMAT. Iskandarning savoli Suqrotidin ul bobdakim, kurrai arzni tamom suv ihota qilmog'onning hikmati ne bo'lg'ay va aning javobi	453
LXXVI. Iskandarning yetti daryo bila o'n iki ming jazoir bilodin fath etgandin so'ngrakim bir qatla Muhit davrasin pargorsifat evrulub erdi. Muhit nuqtagohig'a azimat qilg'oni va ul sayrda yig'och marokibning yeldin harakati va suv dashtining samoviy hay'ati va kulokdin ul dasht aro ko'p arg'adol namudori va hubobdin ul yo'l aro ko'p sangreza osori va Iskandarning Muhit markaziga yetgoni va charx do'lobi ani aylandurub, Iskandariya azmi etgoni	454
LXXVII. Jahon bazmi soqiyarlari hayosizlig'idakim, umr sog'arig'a ajal zahri quyarda g'ofil bila ogoh aro tafovut ko'rmaslar va umr bog'i so'ilari vafosizlig'idakim, hayot shoxini ajal tig'i bila qat' etarda gado bila shoh aro farq bermaslar va olami xokdin etak silkarga ish'or va bu vartai halokdin ilik tortarg'a irshod	475
LXXVIII. Luqmon hikoyatikim, jahon mutaallaqotidin ganjdek bir buzug'ni ixtiyor etti va ming yildin so'ng sipehr ajdahosidin anga ham oseb yetti	478
LXXVIX. HIKMAT. Bir soil savoli Luqmondin ul bobdakim, muncha ilmingga bois kim erkin va bizga andin xabar bergin va aning jahl ahlig'a ishorati va aksin tutur bashorati	479
LXXX. Iskandarning noldek marg pecho-pechida anosig'a azo man'i uchun noma yozmog'i va andin so'ngra hayoti nomasin qazo novardida qilmog'i va xayli aning na'shin Iskandariyag'a naql qilmog'lari va anosig'a ul noma yetib, na'shqa o'tru chiqqoni va o'g'lin tufuliyatda mahd ichra uyqu uchun navozish qilg'ondek na'shi mahdi ichra dog'i uyg'onmas uyqusida navozish qilmog'i va ko'ksi chokidek yer ko'ksin dog'i chok etib ani tufroqqa topshurg'oni	480
LXXXI. Yetti hakimning Iskandar anosig'a azo tekurgali kelmaklari va har birining duo va sano gulruhlarig'a o'zga iborat debolari libosi kiydurub jilva bergoni va tahsin va ofarin mahvashlarig'a o'zga alfoz gavharlari zeverin toqqoni va ul dog'i yeti falak qoshida dahr zolidek o'zni past tutib, alarg'a ma'zirat oshkor qilg'oni	492
LXXXII. Ul ilgi kesilganning hikoyatikim, qo'lig'a tuhmat tig'i dastburd ko'rguzdi va ul hamdardlarig'a yetgach, dastandozlig' bila navha tuzdi	499

LXXXIII. HIKMAT. Ul bobdakim, iki hamdard bir-biriga nedin ma'lufdururlar va iki hamjins bir-birining muloqotig'a nevcun mash'uf.....	500
LXXXIV. Ul shahzodai sipehrjanob madhikim, xurshed-u oy qiron qilg'onda tuqqan sa'd axtardurur va sarvu gul muqorin bo'lg'onda ochilg'on g'unchai suxanvar va doston ibtidosini sultoni sohibqiron madhida bir necha durfishonliq bila muzayyan qilmoq va guzorish debochasini Skandari davron sanosida bir necha guharrezliq bila murassa' etmek va shahzoda madhin nasoyih bila ixtisor qilmoq va yeti hakim bila Iskandar hikmatlarin anga oshkor aylamak va so'ngra qoyil o'z zodai tab'i iki la'li otashin aning qulog'ig'a loyiq va iki durri samin aning istimoig'a muvofiq nazm silkiga tortmoq va duo javohiri bila xatm qilmoq.....	501
LXXXV. Yuqori mastur bo'lg'on va ilgari mazkur bo'lg'on dastur bila madhdin duog'a ruju' qilmoq va hukamo xiradnomalarig'a shuru' qilmoq.....	504
LXXXVI. Gadoyi kamsarmoyai balandpoya hikoyatikim, shohi balandpoyai kamsarmoyag'a nasihatda so'z yuzin irik qildi va bu suxan bila ishiga andom bermak tiladi.....	512
LXXXVII. HIKMAT. Ul bobdakim, mashvaratda deguchiga mulohaza qilmay deyilgonni ko'ngulga jilva bermak kerak va sochilg'on javohirdin munosibni termak kerak.....	513
LXXXVIII. Hokimsuratu darveshsiyrat, balki Darvesh ismi hukumat qism, ya'ni axaviy maobi davlati iyobqa mavoizoso kalom va nasoyihi molokalom demak.....	515
LXXXIX. Bu maodin javohirin ehtimom bila nazm silkiga tortmoqning taqriri va bu maxozin tilismotini istehkom bila itmomg'a yetkurmakning tahriri va ham javohir piri daryozamir ravshan ko'ngliga yer tutqonning bayoni va ham maxozin shuaroyi she'riy sarir muqaddas arvozig'a qabul tushganning tibyoni va alardin bu zaifning podshohi islom duosi iltimosi va bu niyozmand iltimosi mujibi bila alarning duosi.....	518
Tarixi anbiyo va hukamo (<i>Nashrga tayyorlovchi S.Rafiddinov</i>).....	539
Tarixi muluki Ajam (<i>Nashrga tayyorlovchi Q.Ergashev</i>).....	602
Sharh va izohlar.....	646

UDK 821.512.133
84 (5o)1
N14
BBK 84 (5o)1

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining
Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti
Ilmiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.*

Nashrga tayyorlovchilar:

Hamid Sulaymon, Sayfiddin Rafiddinov, Qodirjon Ergashev

Mas'ul muharrir

Ibrohim Haqqul

ISBN 978-9943-03-380-1

© G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-mathaa ijodiy uyi,
2012-y.

Adabiy-badiiy nashr

ALISHER NAVOIY

To'la asarlar to'plami

O'n jildlik

Sakkizinchi jild

XAMSA

Saddi Iskandariy

Tarixi anbiyo va hukamo

Tarixi muluki Ajam

Kitob bezaklari va maketini

Anatoliy Bobrov va Shuhrat Mirfayozov tayyorladi

Nashr uchun mas'ullar: *Laziz Tangriyev, Ilhom Zoyirov*

Muharrirlar: *Ma'suda Yo'ldosheva, Vahob Rahmonov*

Badiiy muharrir *Akrom Bahromov*

Texnik muharrir *Tatyana Smirnova*

Sahifalovchilar: *Umida Valijonova, Akmat Sulaymonov*

Musahhihlar: *Dono To'ychiyeva, Fotima Ortiqova*

Nashr. lits. № 154. 14.08.09. Bosishga 20.03.2012-y.da ruxsat etildi.

Bichimi 70 x100 $\frac{1}{16}$. Tayms garniturasi. Ofset bosma.

56,76 shartli bosma tobog'i. 26,0 nashr tobog'i.

Adadi 3000 (1-zavod 2000) nusxa. 101 – 2011 raqamli shartnoma.

352 raqamli buyurtma. Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi bosmaxonasida chop etildi.
100128. Toshkent. Shayxontohur ko'chasi, 86.

Bizning internet manzil: www.iptdgulom.uz

E-mail: iptdgulom@sarkor.uz

Navoiy, Alisher.

To'la asarlar to'plami: 10 jildlik / A.Navoiy; nashrga tayyorlovchilar: H.Sulaymon, S.Rafiddinov, Q.Ergashev; mas'ul muharrir I.Haqqul; O'zR FA, A.Navoiy nomidagi til va adabiyot in-ti. — T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. — 704 b.

J.8 : Xamsa: Saddi Iskandariy. Tarixi anbiyo va hukamo. Tarixi muluki Ajam. — 704 b.

BBK 84 (5o')1